Науково-
документальна
серія книг
«Реабілітовані історією»

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

У ДВАДЦЯТИ СЕМИ ТОМАХ

КИЇВ–ПОЛТАВА
2009

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

Книга перша

НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНИЙ ПІДРОЗДІЛ –
ЦЕНТР ПО ДОСЛІДЖЕННЮ ІСТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
2009

ББК
УДК
Р

Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. – Кн. 1 / Упоряд. О.А.Білоусько, Т.П.Пустовіт. – Київ-Полтава: АСМІ, 2009. – 432 с.

ISBN

У книзі на основі різноманітних джерел розкривається історія політичних репресій на Полтавщині за часів комуністичного режиму (кін. 1910-х – 1980-і рр.).

Книга видається відповідно до постанови Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р. № 2256-XII «Про підготовку багатотомного науково-документального видання про жертви репресій на Україні», постанови Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 р. № 530 «Про підготовку і випуск серії книг «Реабілітовані історією» та на замовлення Головного управління інформаційної та внутрішньої політики Полтавської обласної державної адміністрації.

Для науковців, істориків, краєзнавців, педагогів, студентів, учнів, широкого загалу шанувальників вітчизняної історії.

Фото на с. 7:
Могили в'язнів ОЛП № 5, м. Інта.

ISBN

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ

В ІСТОРИЧНИХ НАРИСАХ І ДОКУМЕНТАХ

Книга відкриває і завершує
науково-документальну серію книг
«Реабілітовані історією. Полтавська область».
Відкриває, тому що має перший порядковий номер.
Завершує, тому що виходить останньою в серії.
Раніше побачили світ книги 2, 3, 4,
де вміщено біографічні довідки
про репресованих мешканців Полтавщини
від літери А до літери Я [1–3],
а також книга 5,
де у формі нарисів розповідається
про 146 уродженців та мешканців Полтавщини,
які зазнали незаконних репресій у роки тоталітаризму [4].
У книзі 1 вміщено наукові статті,
написані полтавськими авторами
спеціально для видання «Реабілітовані історією».
Достовірність подій, про які йде мова у статтях,
підтверджують численні текстові й ілюстративні документи,
зібрані в різних архівах України й Полтавщини.
Доповнюють видання
кілька біографічних нарисів, які не ввійшли до книги 5.
Наведені в книзі факти дають можливість
з достатньою мірою об'єктивності відтворити історію і масштаби
політичних репресій на Полтавщині за комуністичної доби.
Усі матеріали відредаговані й приведені у відповідність
з існуючими вимогами до такого типу видань.

1. Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. – Книга 2. – Київ-Полтава: 2004. – 720 с.

2. Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. – Книга 3. – Київ-Полтава: 2005. – 720 с.

3. Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. – Книга 4. – Київ-Полтава: 2006. – 736 с.

4. Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. – Книга 5. – Київ-Полтава: 2007. – 720 с.

1918–1920

РЕПРЕСІЇ ПЕРІОДУ «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ»

Віктор Ревегук

ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР НА ПОЛТАВЩИНІ у 1918–1923 роках

Більшовизм, як російський різновид марксизму, виник на початку XX століття. Прикриваючись принадними гаслами визволення робітничого класу від влади капіталу, послідовники Леніна насправді прагнули до встановлення необмеженої диктатури шляхом насильницького захоплення влади спочатку в Росії, а згодом і в усьому світі.

Ідея світової комуністичної революції вперше була висунута в написаному К.Марксом і Ф.Енгельсом «Маніфесті Комуністичної партії»: «Комуністи вважають за ганьбу приховувати свої погляди і наміри. Вони відкрито заявляють, що їх цілі можуть бути досягнуті тільки насильственим поваленням всього існуючого суспільного ладу» [1]. Ця марксистська теорія знайшла гарячих послідовників серед більшовиків у Росії. В результаті державного перевороту у жовтні 1917 року їм вдалося повалити демократичний Тимчасовий уряд, захопити владу і встановити свою диктатуру, яку Ленін визначив як «нічим необмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не зв'язану владу, що безпосередньо на насильство спирається» [2].

Захопивши владу в центрі країни, більшовики, ігноруючи прагнення поневолених народів до національного самовизначення, почали відновлювати стару Російську імперію, але вже під своєю владою. Комуністичний уряд у Петрограді не міг змиритися з існуванням суверенної Української Народної Республіки, незважаючи на те, що вона формально перебувала у федеративному зв'язку з Росією. За його ініціативою місцевими більшовиками у Харкові в грудні 1917 року був скликаний Всеукраїнський з'їзд рад. Із більш як 10,5 тис. населених пунктів України ради існували не більше як у 300, а на з'їзд прибули делегати лише від 95. Все ж з'їзд було визнано правомірним. Завершився він проголошенням радянської влади в Україні і створенням маріонеткового уряду – Народного Секретаріату, якому Раднарком РСФРР відразу ж послав на допомогу червоні війська. Почалася перша агресія більшовицької Росії проти України.

Після приходу у січні 1918 року російських червоногвардійських загонів в Україну насильство і терор стали основними методами утвердження тут радянської влади. Інакше і не могло бути, тому що український народ протягом 1917 року зробив однозначний вибір на користь створення самостійної держави у формі Української Народної Республіки. Ідеї більшовизму були чужими і незрозумілими для більшості українців, адже під час виборів до Всеросійських Установчих зборів (грудень 1917 року) за більшовиків проголосувало лише близько 10 відсотків, а на Полтавщині – 5,4.

Постановою харківського більшовицького уряду України від 4 січня 1918 року була ліквідована створена Тимчасовим урядом і Українською Центральною Радою демократична судова система, включно з виборними мировими судами. Замість неї створювалися так звані народні суди та революційні трибунали. Їх вироки і рішення вважалися остаточними і не підлягали ні апеляційному, ні касаційному оскарженню. Насправді ж, протягом пер-

шого періоду приходу більшовиків на Полтавщину (січень-березень 1918 року) самого поняття правосуддя не існувало. Панувала повна сваволя самозваних червоних комісарів.

На світанку 6 січня 1918 року червоногвардійські загони захопили Полтаву, а наступного дня Муравйов, який командував ними, прийшов на засідання міської ради і, поклавши руку на маузер, проголосив: «Громадянська війна розпочалася. Громадянська війна продовжується. Від Балтійського до Чорного моря, через Дунай на Відень, Париж і Лондон ми пройдемо, вогнем і мечем встановлюючи там радянську владу. Вогнем і мечем ми будемо знищувати всіх, хто стане на нашому шляху. Жодному ворогові нашому не буде пощади». У відповідь один із присутніх на засіданні ради селянин вийшов, спираючись на ціпок, на трибуну, зняв капелюха і сказав: «Це все добре, товариші. Але ми повинні вам сказати: будуйте радянську владу та дивіться, щоб оті білі пов'язки, що у вас на лівій руці, не почервоніли від крові» [3]. Воїнство Муравйова, яке захопило Полтаву, чомусь мало білі, а не червоні нарукавні пов'язки.

Побоювання простого полтавського селянина виявилися не безпідставними. Уже в перші дні після приходу червоних військ на Полтавщину у Костянтиноградському повіті було вбито М.І.Коваленка – голову повітової земської управи, члена останньої Державної Думи Росії, організатора і голову повітової організації партії хліборобів-власників. 26 січня 1918 року більшовики розстріляли Д.Бочковського лише за те, що в його кишені був червоний квиток члена Української Центральної Ради. Разом з ним загинули і молоді українські есери Богдан Зарудний та Ісаак Пугач [4]. Їх убивство було безглуздим і нічим не виправданим злочином.

У січні 1918 року розпочалася насильницька «совєтизація» Полтавщини в дусі ленінських ідей соціалістичного експерименту: звичним явищем стали розстріли без суду і слідства політичних опонентів, націоналізації, конфіскації, контрибуції та інші характерні явища тоталітарного режиму. Український театр у Полтаві більшовики забрали для проведення мітингів та інших агітаційних заходів, внаслідок чого артисти опинилися без роботи і без засобів існування. Навіть статтю В.Г.Короленка «Знову цензура» було заборонено друкувати. Російськомовну есеро-меншовицьку газету «Наша мысль» більшовики закривали двічі, і вона змушена була часто міняти свою назву. Причина була одна: російські соціалісти засуджували насильницьку «совєтизацію» України, викривали «ЦИКУКУ» – маріонетковий більшовицький уряд України, що був «ширмою для петроградських диригентів», виступали за самовизначення України, за вільний розвиток української мови і культури [5].

Зіткнувшись із реальним втіленням у життя комуністичних ідей на Полтавщині, очевидець подій В.Г.Короленко зробив для себе невтішне узагальнення образу нових правителів: «Більшовик – це нахабний «начальник», який повеліває, реквізує, нерідко грабує і розстрілює без суду і формальностей» [6].

Після другого приходу більшовиків на Полтавщину у січні 1919 року основною каральною силою стала радянська політична поліція – ЧК (чека). Її Полтавське губернське відділення було створене київськими і одеськими чекістами. Чека вважалася органом більшовицької партії, її «караючим мечем». Це призвело до грубих порушень законності, навіть соціалістичної, в її більшовицькому розумінні, оскільки головною метою діяльності Чека була ліквідація політичних противників, навіть потенційних.

Штат працівників Чека комплектувався значною мірою із кримінальних злочинців із садистськими нахилами. Так, Костянтиноградське повітове Чека очолив відомий місцевий п'яниця Черненко. Своє службове становище він використовував для особистого збагачення: забирав і привласнював у заарештованих гроші і коштовності, знущався над людьми. Такими ж були і його підлеглі: Кривенко і Риндін – колишні вартові в період Гетьманщини; Шах, Красников і Воротников – хулігани, злодії й п'яниці.

До початку лютого 1919 року до Костянтиноградського ревкому входили і українські комуністи-боротьбисти. Щоб усунути їх від влади, більшовики скористалися самогуб-

ством голови ревкому – комуніста і звинуватили боротьбистів у навмисному його вбивстві. В ніч на 14 лютого за наказом повітового комітету КП(б)У чекісти заарештували боротьбистів Котліка, Чухліба і Шила, таємно вбили їх і, щоб приховати сліди злочину, трупи кинули під лід. Через кілька днів безслідно зникли і комуністи Олешко та Кузьменко, які не схвалювали бандитських дій місцевої влади.

Розбій костянтиноградських чекістів викликав глибоке обурення жителів міста і повіту. Повстали червоноармійці місцевого гарнізону, вимагаючи кари над злочинцями. Їх виступ було придушено, але полтавське начальство не могло не зреагувати на бандитські дії Костянтиноградської Чека. За постановою губернської ЧК О.Черненко і С.Шах були розстріляні [7]. Голова Зіньківської Чека через повітову газету «Известия» офіційно звернувся до жителів повіту із закликом писати доноси на сусідів і знайомих, гарантуючи їм збереження таємниці, оскільки ЧК за своєю природою є таємною організацією [8]. Провокації і доноси, в тому числі і один на одного, стали головними методами в роботі ЧК з часу її створення. Вони набули настільки широкого поширення, що губернський ревтрибунал на початку 1919 року змушений був притягнути до кримінальної відповідальності за звинуваченням у «брехливих доносах на видних радянських керівників» слідчих ЧК комуністок Ліду Блінцовську і Бориско.

Арешти і позасудові розстріли політичних опонентів під приводом боротьби з контрреволюціонерами стали, за висловом В.Г.Короленка, «побутовим явищем» радянської дійсності.

У листі до Х.Раковського від 5 травня 1919 року В.Г.Короленко описав жахливі картини червоного терору, жертвами якого були не «буржуї і поміщики», як стверджували більшовики, а прості люди Полтавщини: «Обстановка цих страт спричиняє просто моторошність. Уночі людей привели до виритих могил на цвинтарі, ставили на дошку над ямою, пристрілювали. Людина падала в яму і її закопували, можливо ще живою. Шевченка (хворого) поклали на такій дошці, оскільки ні сидіти, ні стояти він не міг. Другий, мені відомий, був Шкурупій, селянин з Решетилівки. Тут були розстріляні Марченко (років 17), Микитюк (син робітника з водогону), Красиленко (артист української трупи) та Запорожець» [9].

Голова виконкому Івахниківської волості Галетка постійно тероризував населення арештами і допитами, відправляв їх у застінки Лохвицької «чрезвичайки». За кілька місяців існування радянської влади в 1919 року у волості було розстріляно понад 20 селян. З метою зведення особистих рахунків один з відомих більшовиків Григорій Кулик (у майбутньому – маршал Радянського Союзу) разом із загоном харківської міліції вчинив наїзд на село Парасковіївку (нині – село Куликівка Полтавського району), де заарештував 10 селян та двох вчительок і відвіз їх до Харківської Чека, де піддав тортурам, змушуючи зізнатися в неіснуючій контрреволюційній діяльності.

У червні 1919 року «чрезвичайка» пограбувала Хрестовоздвиженський монастир у Полтаві, де забрала, крім сугубо церковних речей, останнього коня і двох корів, а також ковдри, білизну, чоботи і годинники у ченців. В ніч з 11 на 12 липня монастир знову став жертвою більшовицького терору. На цей раз чекісти вчинили в монастирі справжній погром. Частина ченців була заарештована. Настоятельку монастиря Бабурову побили шомполами, топтали ногами, а потім заарештували.

Терор полтавських чекістів набрав таких жахливих розмірів, що викликав занепокоєння органів радянської влади, яка сама його й породила. 21 травня 1919 року губернський революційний трибунал порушив кримінальну справу проти завідуючого секретно-оперативним відділом ЧК Житомирського і співробітників ЧК Томаса, Іващенка та Ропанова за звинуваченням у злочинних діях, хабарництві і провокаціях. Головними свідками на процесі виступали голова Полтавської губернської Чека Барсуков, звільнений з посади за такими ж звинуваченнями, та колишній чекіст Якобсон, який перебував у в'язниці за хабарі. Під час судового процесу виявилися кричущі факти корупції і бан-

дитизму в діях чекістів, але вирок революційного трибуналу стосовно їх був м'яким: обох засудили умовно – Житомирського на п'ять років, а Томаса – на три [10].

13 липня 1919 року із Кременчука до Полтави прибув ешелон 8-го полку 46-ї дивізії Червоної армії. Червоноармійці хотіли дізнатися про долю своїх заарештованих чекістами товаришів, але їм у цьому відмовили. Обурені чекістською сваволею, червоноармійці розігнали залізничне відділення ЧК на станції Полтава-Південна і звільнили ув'язнених, які утримувалися в арештантських вагонах. Потім після короткого обстрілу розгромили і приміщення губернської Чека, забрали там зброю і цінне майно, а документи знищили. В паніці чекісти розбіглися хто куди. Спіймати вдалося лише двох: Повзнера і Рабіновича. Проте Рабіновичу вдалося втекти з-під конвою по дорозі на вокзал, а Повзнера червоноармійці вбили і викинули труп між станціями Минівка та Селещина [11]. Скориставшись розгромом ЧК, Полтавський губвиконком вирішив взагалі ліквідувати злочинне кубло чекістів. Замість Чека був утворений адміністративно-оперативний відділ губвиконкому. Його співробітники позбавлялися права позасудових розправ. У їх компетенції залишалися лише розшукові і слідчі дії. Контроль за ними здійснював юридичний відділ губвиконкому [12].

У кінці липня 1919 року білогвардійські війська Денікіна наблизилися до Полтави. Під час відступу більшовики забирали з собою все, що можливо: цінності з банківських і фінансових установ, причому без всякого обліку, шкіру, цукор, хліб, мануфактуру тощо. Не покладаючи рук, працювало Чека, поспішно знищуючи заарештованих – явних і потенційних противників радянської влади, здебільшого, ні в чому не повинних людей. «Пізно ввечері в ці дні постійно чути постріли, – записав у своєму щоденнику очевидець подій полтавський лікар О.Несвіцький, – до яких із жахом прислуховуються жителі... Розстріли ідуть в ЧК, де розстрілюють в погрібах, а також і на цвинтарях, де приречених змушують рити собі могили. Розстріляних в самій ЧК вантажать на підводи або на грузовик і вночі відвозять на кладовища, звалюють всіх в одну спільну яму. Жахливі розповіді заарештованих про те, що довелося їм пережити, коли із камер викликали за прізвищами засуджених до розстрілу і коли, по виході їх, тут же чулися по сусідству постріли, які мали фатальні наслідки. Особливим звірством відзначався комендант ЧК Гуров, який там власноручно розстрілював засуджених» [13].

При відступі з Полтави червоне командування забрало з собою шість вагонів із заручниками. Більшість із них була вбита по дорозі під час втечі більшовиків з України: у Прилуках розстріляли 37 заручників, у Бахмачі – генералів Анікеєва і Липянського, полковника Кованька та інших колишніх офіцерів російської армії, які, будучи у відставці, доживали свого віку в Полтаві. Тіло відставного генерала М.Четиркіна було викинуте на ходу із потяга і знайдене випадковими людьми біля залізничного полотна поблизу станції Бахмач.

Криваву розправу вчинили більшовики і над ченцями Мгарського монастиря. За звинуваченням у тому, що 1 серпня 1919 року у монастирі зупинився і заночував загін денікінців, червоноармійці 5 серпня заарештували всіх ченців разом з настоятелем монастиря і погнали до Лубен. Протримавши дві години на вокзалі, оголосили, що їх під конвоєм направляють на роботу до Лазірок. У селі Круглик, що за 7 кілометрів від Лубен, ченців наздогнав кавалерійський загін червоних і наказав охороні розділити ченців на три групи. Почалася розправа. Комісар Бакай особисто застрелив настоятеля монастиря з револьвера. По решті ченців червоноармійці дали залп із гвинтівок. Поранених, які стогнали по дорозі, добивали штиками. Із трьох груп ченців загинуло 23. Кільком ченцям, користуючись темрявою, вдалося врятуватися [14].

В кінці 1919 року після розгрому білогвардійських військ Денікіна більшовицький режим з Росії втретє прийшов в Україну.

«В Україну прийшов більшовизм і утвердився надовго, – писав В.Г.Короленко в кінці 1919 року. – Більшовизм скасував саме поняття загальної свободи і правосуддя. Він відверто оголосив диктатуру одного класу, точніше навіть не класу, а біднішої його частини

з його пожадливістю замість програми». Два роки більшовицької диктатури, які пережив письменник, дозволили йому зробити невтішний висновок: «Більшовизм – це остання сторінка революції, яка зреклася державності і визнає верховенство класового інтересу над високими основами справедливості, людяності та права. З більшовизмом наша революція сходить на похмуре бездоріжжя, з якого немає виходу»[15].

На цей раз репресивна система радянської влади вже набула певного досвіду в боротьбі з політичними опонентами і українськими патріотами, стала ще більш жорстокою і нещадною. Національно-визвольна боротьба українського народу в цих умовах проходила у формі масового повстансько-партизанського руху, який розгортався в міру запровадження продовольчої розкладки та інших більшовицьких експериментів в Україні. Коло борців за свободу і незалежність значно розширилося після ліквідації в квітні 1920 року української партії комуністів-боротьбистів. Протягом першої половини 1920 року боротьба з визвольним рухом на Полтавщині покладалася на спеціальну військову структуру – управління тилом Південно-Західного фронту. Створене за вказівкою ЦК КП(б)У 23 квітня 1920 року, воно проіснувало до 6 вересня цього ж року і було реорганізоване у війська внутрішньої служби (ВНУС) УСРР, якими командував Р.П.Ейдеман. Із загонів і груп тилу Південно-Західного фронту, військ внутрішньої охорони (ВОХР) та особливих «загонів по боротьбі з бандитизмом» було сформовано 6 стрілецьких дивізій ВНУС, які підпорядковувалися Всеукраїнській надзвичайній комісії (ВУЧека). На них покладалася боротьба з повстанським рухом та охорона залізничних магістралей. Практично ж у боротьбу з повстанцями в тій чи іншій мірі була втягнута вся міліція і військові підрозділи Червоної армії, що перебували в Україні. Станом на 15 вересня 1920 року в останніх налічувалося 482 264 бійці [16].

Наскільки велику небезпеку для радянської влади становив рух опору українського народу видно хоч би з того, що це питання перебувало під постійним контролем ЦК РКП(б) і особисто Леніна. 6 грудня 1920 року він підписав постанову Ради Праці і Оборони, згідно з якою загальне керівництво військами у справі боротьби з повстанцями покладалося на головнокомандуючого всіма Збройними силами РСФРР С.С.Каменєва. Війська ВНУС УСРР були вилучені із загальної структури ВНУС РРФСР і передані в безпосереднє підпорядкування М.В.Фрунзе, який на той час виконував обов'язки командуючого збройними силами України і Криму. Для успішної організації боротьби Червоної армії з повстанським рухом територія республіки була поділена на п'ять районів (так званих тилів). На Полтавщині боротьбу з повстанцями вели війська Харківського військового округу, але періодично залучалися і підрозділи Першої кінної армії С.Будьонного.

У кожному з повітів Полтавщини, як і всієї України, були призначені начальники бойових дільниць з числа командирів військових з'єднань Червоної армії, які там перебували, або військових комісарів. З метою координації дій військових органів з місцевою владою при начальнику Полтавської губернської дільниці була створена постійно діюча військова нарада, куди, крім начальника дільниці (командуючого червоними військами в губернії), ввійшли секретар губкому КП(б)У, голова губвиконкому, голова губЧека, продовольчий і військовий комісари. На початку 1921 року до складу Полтавської губернської військової наради були включені також командир 7-ої Володимирської стрілецької дивізії Бахтін, комісар дивізії Рогальов, начальник особливого відділу дивізії Чорнобильський, уповноважений по боротьбі з бандитизмом ДПУ Еріх і начальник губернської міліції К.Матяш.

Такі ж наради були створені і при начальниках повітових бойових дільниць і навіть в окремих, найбільш охоплених повстанським рухом, волостях. Серед більшовицьких функціонерів низової ланки Полтавщини виникла думка створити військові наради в усіх волостях і, навіть, селах, але підтримки в губкомі КП(б)У вона не дістала. Губернська військова нарада у своєму рішенні від 30 травня 1921 року з цього приводу зазначила, що «розшарування села ще далеко не завершилося, в багатьох волостях і селах немає КНС. У даному разі керівництво боротьбою з бандитизмом може потрапити в ненадійні руки» [17].

21 січня 1921 року почала діяти постійна нарада у справах боротьби з бандитизмом при командуючому Збройними силами України і Криму (згодом – при Раднаркомі УСРР). Вона координувала дії Червоної армії, партійних, радянських і каральних органів УСРР по боротьбі з повстанським рухом на теренах республіки. Всенародний характер руху опору тоталітарному режимові в Україні змушував радянську владу дедалі більше покладатися переважно на військові та репресивні методи боротьби з ним. Червона армія, яка у своїй масі складалася здебільшого з селян, була ненадійною опорою режиму з боротьбі з повстанським рухом, теж в основному селянським. Тому пріоритет надавався органам і військам Чека.

В утвореній влітку 1920 року Кременчуцькій губернії, де повстанський рух набрав особливої гостроти, були створені районні наради по боротьбі з бандитизмом у Ново-Аврамівці, Остап'ї, Оболоні, Білоцерківці, Семенівці і Хильківці. До їх складу входило п'ять осіб: голова парткому КП(б)У, який одночасно був і головою наради, продкомісар або старший агент повітового продовольчого комітету, голова виконкому місцевої ради селянських депутатів і голова політбюро [18].

Оскільки охопити своєю владою всі села Полтавщини більшовики не могли, губернська військова нарада у серпні 1921 року вирішила зосередити військові і каральні сили в окремих опорних пунктах, як правило, у волосних центрах. Для керівництва боротьбою з повстанцями тут утворювалися особливі «трійки» у складі голови волосного виконкому ради селянських депутатів, голови комнезаму і військового начальника. Їм надавалися надзвичайні повноваження щодо організації і розпуску сільських рад і ревкомів, якщо вони не влаштовували більшовиків, та створення мережі таємної агентури Чека («сексотів»). Водночас «трійки» були і органами позасудової розправи над селянством. За їх рішенням проводилися арешти підозрілих у нелояльному ставленні до радянської влади. Вони ж допитували полонених повстанців, проводили дізнання і виносили вироки, які часто закінчувалися розстрілами.

В окремих повітах, де повстанська боротьба була особливо масовою, крім звичайних «трійок» створювалися і спеціальні політгрупи. У Зіньківському повіті, наприклад, до складу такої групи входило п'ять осіб: секретар повітового парткому КП(б)У, голова повітвиконкому і політбюро та два представники від військового командування. Політгрупи у складі голови комнезаму, комуністів і політпрацівників Червоної армії створювалися і в окремих волостях. В руках цих надзвичайних репресивно-політичних органів і в перші роки непу продовжувала зберігатися вся повнота влади з необмеженими повноваженнями, в тому числі і правом позасудових розправ.

Величезного значення надавалося формуванню частин особового призначення (ЧОН). До їх складу передбачалося мобілізувати всіх комуністів на місцях та найбільш відданих більшовикам осіб. У газетах ЦК РКП(б) про формування ЧОН акцент зроблений на тому, щоб не захоплюватися відволікаючою муштрою, а центр ваги перенести на бойову підготовку: «Усі стройові і тактичні завдання повинні бути пристосовані до бойової дійсності». Документ наголошував на необхідності викорінення «напівсімейності» в ЧОН, впровадження зразково-суворої дисципліни як у кадровому, так і у тимчасовому складі, посилення покарання за ухиляння від занять. Більшовики також робили спробу ідеологічного обгрунтування необхідності спеціальних військових формувань для придушення будь-яких опозиційних настроїв. Зокрема, їх дії пояснювалися крахом ідеї світової революції, що в документі обережно названо «уповільненням темпів соціалістичної революції на Заході». Отже, ця обставина не дозволяла очікувати на допомогу ззовні у справі «відновлення господарських сил країни». Констатувалося, що селяни після виснажливої семилітньої війни «відмовляються нести нові жертви», а при наростанні селянського невдоволення «пролетаріат і його комуністична партія на подальші поступки йти не зможуть, тому вони мають розраховувати лише на свої сили». Більшовики у своїй маніакальній боротьбі з контрреволюцією не могли до кінця покластися й на Червону армію, позаяк її класовий склад на-

штовхував на висновок, що «вона в цілому не завжди зможе виконати поставлене перед нею завдання». Усі селянські повстання 1920–1921 років кваліфікуються як куркульсько-бандитські, які мають дрібно-буржуазний характер, причому прогнозується ескалація боротьби дрібно-буржуазної стихії за своє економічне і політичне панування [19]. Отже, таке обґрунтування означало створення ще однієї каральної сили у війні з українським селянством, котрій надавалися виключні права. Недаремно ж у народі чонівців називали «яструбами».

У наказі командувача збройними силами в Україні і в Криму від 10 травня 1921 року уточнювалося, що мобілізації в ЧОН підлягають усі члени і кандидати КПУ і РКП, члени КСМУ обох статей віком від 17 до 50 років. Автор «Пам'ятки особовому складу кадрів ЧОН» Александров націлював підлеглих на беззастережну розправу з контрреволюцією та залізну дисципліну: «Ваша робота не обтяжена завданням політичного виховання і контролю. Зосередженість управління – (ідеал для Червоної Армії) – у ваших руках» [20].

До складу Ради (вищого політичного керівництва ЧОН) окрім члена ЦК КПУ, начальника частин особливого призначення, представника командування військ України, входив представник ВЦИК.

Крім побудованої за адміністративно-територіальним принципом системи органів боротьби з повстанським рухом, існувала ще й мережа «комісій у справах боротьби з бандитизмом на транспорті». Очолювали їх комісари залізниць або їх заступники, але провідну роль у них відігравали керівники залізничних відділень Чека.

Починаючи з весни 1921 року, радянська влада в боротьбі з повстанцями дедалі більше покладалася на спеціальні війська Всеукраїнської Чека-ДПУ, частини особливого призначення і збройні формування комітетів незаможних селян. У червні 1921 року у відання Всеукраїнської Чека перейшла охорона залізниць, водних шляхів сполучення, а також інших важливих стратегічних об'єктів. На початку липня 1921 року відбулася чергова реорганізація військ ВуЧека. Її суть полягала в забезпеченні місцевих органів Чека необхідною кількістю військ для здійснення каральних операцій проти населення. У кожному губернському місті розташовувався батальйон військ Чека від трьох до шестиротного складу, а при управлінні військами ВуЧека в Харкові – окрема бригада. Каральні функції на Полтавщині виконував 105-й батальйон губЧека. Після відомих подій у Кронштадті комуністичний режим засумнівався у відданості Червоної армії і в боротьбі з повстанським рухом все більше покладався на репресивні органи.

Терор і репресії чекали всіх, хто виявляв будь-яку опозицію до більшовицької диктатури. Найменша підозра в нелояльності викликала арешт, а спроба чинити опір – розстріл, часто публічний або з публікацією в місцевій пресі. Шпальти полтавських газет зарясніли прізвищами десятків людей, розстріляних за постановами Чека, ревтрибуналів та різноманітних «трійок» (щоб залякати людей, прізвища розстріляних спеціально публікували в пресі). Червоний терор перетворився у зведення особистих рахунків і часто служив засобом наживи для представників радянської влади під час обшуків, трусів, реквізицій, конфіскацій тощо. Однією з жертв червоного терору став Іван Білаш. По закінченню в 1916 році школи прапорщиків він воював на російсько-німецькому фронті, був поранений у плече, руку і груди. В 1918 році захищав Україну від московсько-більшовицьких агресорів у складі військ УНР. В одному з боїв втратив око, став інвалідом і, повернувшись до Полтави, працював рахівником. З 1920 році у дні Шевченківських свят був заарештований Чека. Після жорстоких катувань його мали розстріляти в ніч з 8 на 9 квітня. Але І.Білаш вирішив сам піти з життя і під час гоління перерізав собі горло. Проте рана виявилася не смертельною і його помістили до тюремної лікарні. Після цього до палати зайшов чекіст і з брудного лайкою накинувся на І.Білаша. У відповідь поранений плюнув кров'ю в обличчя, чекіста і зірвав пов'язку з рани. Через кілька хвилин він помер [21].

21 жовтня 1920 року на шпальтах полтавських газет були опубліковані прізвища 45 чол., розстріляних за вироком губернської Чека, 27 жовтня – 14 «активних ворогів радянської влади», 31 жовтня – 12 і т. д.

Тоді ж були проведені масові арешти української інтелігенції в Полтаві, які супроводжувалися розгромом культурно-просвітницьких організацій і установ. Приводом для цього стало розкриття чекістами підпільної повстанської організації, яку очолював директор Полтавського губернського відділення «Українбанку» Андрій Гаращенко. Розгрому зазнали і кооперативні товариства – одні з останніх громадських організацій, які ще залишалися поза контролем комуністів. Зокрема, було заарештовано все правління Полтавської спілки споживчих товариств (К.Божко, Н.Левченко, М.Филипович, К.Хохлич) на чолі з її головою Дмитром Шульгою, спілки сільськогосподарських кооперативів «Хуторянин» (В.Дем'янко, А.Романін, К.Товкач), кооперативу «Організований робітник» (М.Карпенко, С.Косенко, Х.Портний, М.Пилинський). Більшовики розпустили і професійну «Спілку працюючих у кооперативних установах» та закрили просвітницьку організацію «Українська культура». Все її майно та кошти були конфісковані, а матриці типографії знищені. Така ж доля спіткала і бібліотеку Полтавської спілки споживчих товариств, яка дуже швидко «розтанула», а її газетний фонд було просто спалено.

Частина заарештованих українських патріотів була відправлена до Всеукраїнської Чека в Харкові, де зимової ночі 1921 року їх розстріляли, звинувативши у приналежності до петлюрівської організації. Серед розстріляних були А.Гаращенко, С.Лойко, С.Нінківський, Денисенко, батько і три сини Гриби, а також шість жінок: Галя Філоненко, Галя Конькова, Ольга Чубук та інші. Не дочекавшись розстрілу, у харківській тюрмі на Холодній горі від тифу помер директор Полтавської української гімназії імені І.Котляревського Іван Прийма.

Разом з групою полтавської інтелігенції загинув і повстанський отаман із села Божкове під Полтавою Курочка. Очевидець подій Д.Соловей так описує обставини смерті отамана:

«Коли його викликали на розстріл, він почав взуватися, Тишкін (він же – Дружок, він же – начальник станції «Смерть») дуже розхвилювався й закричав:

– Ступай босой!

Та Курочка спокійно відповів:

– Живий чобіт не віддам! Стягайте з мертвого.

Взувся, вклонився собраттям по камері й промовив:

– Як залишиться хто живий, то перекажіть на Божково, що отамана Курочку сьогодні розстріляли.

І спокійною ходою пішов на розстріл. Вартові в коридорі були приголомшені його вмінням панувати над собою»[22].

Більшість заарештованих і страчених у Харкові полтавців не брала участі в протибільшовицькій боротьбі, а проводила культурно-просвітницьку роботу серед свого народу. Але московсько-більшовицький окупаційний режим не міг змиритися з існуванням українських патріотичних організацій і цього було досить, щоб їх знищити.

Незважаючи на закінчення громадянської війни і перемогу в ній більшовиків, знищення нелояльних до режиму людей тривало. Очевидець подій доктор О.Несвіцький у своєму щоденнику зафіксував лише деякі випадки масових розстрілів за «бандитизм і Петлюрівщину» у Полтаві: 26 січня 1921 року – 8 осіб, 2 лютого – 34, 18 травня – 10. В ніч на 7 жовтня в місті відразу було розстріляно 85 осіб. На міський цвинтар їх звезли двома партіями – по 25 та 60 чол. і звалили в одну спільну яму. 27 жовтня за вироком Чека також було розстріляно дві групи заарештованих: 18 і 17 осіб [23].

18 січня 1921 року в дім Тараса Савенка з'явилися Опішнянський волосний воєнком Прокіп Холоша і міліціонер Яків Кощій. Без будь-якої на те причини вони вбили господаря лише за те, що він, на їх думку, був куркулем і добровільно не віддав хліб радянській владі. Старий і немічний дідусь господаря Кіндрат Савенко почав кликати сусідів на допомогу.

Тоді представники радянської влади вбили і його, а майно своїх жертв конфіскували і привласнили [24].

Як і раніше, основним каральним органом більшовицького режиму залишалася таємна політична поліція – Чека, яка водночас була і органом позасудової розправи. Полтавське відділення губернської Чека було утворене в кінці грудня 1919 року. Для його організації з Москви надіслали 13 досвідчених чекістів, які зайняли посади начальника і заступника начальника секретно-оперативного відділу, коменданта та його помічника, розвідників та слідчих. Членами колегії губернської Чека стали Баскаков, Максимов, Путілін, Литвин, Біксон і Новожонов. Першочерговим завданням Чека була організація концтабору в Полтаві та створення батальйону особливого призначення, який перебував у віданні Чека. На початку січня 1920 року в штаті губернської Чека налічувалося 67 співробітників [25]. Згодом їх число різко збільшилося.

Протягом 1920 року Полтавську губернську Чека очолювали Баскаков, Рудаков, Лінде та ін. Склад її працівників поповнювався за рахунок партійних мобілізацій місцевих комуністів і надісланих з Росії «досвідчених» у кривавих справах чекістів. На початку травня 1920 року в Україну прибув голова Всеросійської Чека Ф.Дзержинський разом із 1400 «майстрами розстрільних справ». Разом із місцевими чекістами вони розгорнули нову хвилю терору проти противників радянської влади та всіх, хто навіть потенційно міг ними стати. Між тим авторитет надзвичайки у суспільстві й навіть серед членів партії був низьким, що й викликало до життя циркуляр губкому № 49 за підписом Таганрогського від 24 вересня 1921 року. Повітовим парткомам нагадували, що органи ЧК – політбюро відіграють велику роль у боротьбі з внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією. Вони покликані «розпеченим залізом випалювати бандитизм, шпигунство, саботаж та інші злочини, а тому з боку повітпарткомів до цього органу має бути найбільш бережливе ставлення, якому слід приділити особливу увагу». Авторитет ЧК передбачалося піднести шляхом «влаштування доповідей завполітбюро на загальних зборах організацій, на великих підприємствах і т.д.»[26].

Не рахуючи тюрем, які залишилися з часів царизму, на Полтавщині додатково було створено 15 нових місць ув'язнень, так званих ДОПРів (Будинків громадських примусових робіт), які були завжди переповненими. Так, у Кременчуцькому ДОПРі, розрахованому на 200 в'язнів, у 1923 році перебувало 450, а в Полтавському, розрахованому на 400 в'язнів, – близько тисячі. Переважна більшість заарештованих перебувала під слідством у місцях позбавлення волі по 8–15 місяців без суду. Крім того, у полтавському концтаборі, який розташовувався на території нинішньої психлікарні, постійно знаходилося більше 500 в'язнів, яких використовували на найважчих фізичних роботах (копанні канав, прибиранні вулиць і громадських туалетів, вантажних роботах на залізничних станціях тощо).

Якщо в РСФРР по закінченні громадянської війни повітові Чека були ліквідовані, то в Україні в охоплених повстанським рухом повітах їх тимчасово зберегли. Наприкінці 1921 року в повіти були призначені спеціальні уповноважені губернської Чека зі штатом у 10–15 чол. Крім того, в повітових управліннях міліції створювалися політичні відділи, так звані політбюро. Очолювати цей відділ мав, згідно таємної інструкції, «обов'язково надійний комуніст, не менше, ніж з річним партійним стажем». Особи, які не відповідали цій вимозі, підлягали заміні. Начальника політбюро затверджував місцевий комітет КП(б)У і губернське Чека. В коло обов'язків політбюро входило встановлення контролю над громадськими організаціями і товариствами, вкорінення «сексотів» до складу опозиційних партій, підпільних організацій і повстанських загонів. В радянських установах і кооперативних товариствах таємними інформаторами Чека мали бути комуністи і їм співчуваючі. Для останніх це було випробуванням на вірність більшовицькому режимові. Агенти політбюро працювали за таємними інструкціями секретно-оперативного відділу губернської Чека. Їх зарплата була набагато вищою, ніж у міліціонерів, а різницю в окладах вони отримували із секретного фонду губернської Чека [27]. Платних «сексотів» повітові по-

літбюро мали утримувати близько десяти чол., але за згодою губернської Чека їх могло бути і більше. Вербували «сексотів» головним чином з числа амністованих повстанців, яких змушували в такий спосіб «спокутувати вину», та декласованих і кримінальних елементів. Так, «сексоти» – жителі Нехворощі Сергій і Степан Шевченки та Іван Лутченко були одночасно і членами місцевої кримінальної банди. Вони відкрито ходили вулицями села із зброєю в руках, тероризували і грабували жителів, забираючи в них хліб, домашні речі і цінності [28].

Незважаючи на те, що тисячі українців гинули від голоду 1921–1923 років, коштів на утримання армії «сексотів» радянська влада не шкодувала. 16 вересня 1922 року Полтавська губернська військова нарада просила губвиконком для стимулювання роботи таємних інформаторів додатково виділити по одному мільярду карбованців для потреб міліції і ДПУ. З їх фінансуванням проблем не виникало. Зміст роботи політбюро зводився до агентурних розробок з метою знищення будь-яких опозиційних до більшовицького режиму легальних чи нелегальних організаційних структур та окремих громадян.

На початку 1922 року у штаті Полтавського губернського відділення ДПУ налічувалося 1435 чол., у тому числі 549 комуністів і 210 відповідальних працівників. Останні здебільшого були молодими людьми: 110 чекістів були віком від 18 до 25 років, а 70 – від 26 до 35. Серед них українців – 80, росіян – 63, євреїв – 45. Щодо соціального складу, то серед керівництва Полтавського ДПУ робітників за походженням значилося 30, селян – 36, службовців – 100 і учнів – 42. Отже, більшість чекістів у минулому були дрібними чиновниками та учнями старших класів гімназій або духовних семінарій. Ці дані спростовують твердження радянської пропаганди про пролетарський склад більшовицького карального органу. Освітній рівень чекістів був низьким: вищу освіту мали лише 3 співробітники, загальну середню – 85, початкову – 87, домашню – 27, неграмотних було 6 [29].

У відомстві Чека-ДПУ процвітали зловживання владою, хабарництво, здирство і відвертий грабіж, особливо під час проведення обшуків, арештів, реквізицій і конфіскацій. Наприклад, 21-річний чекіст Костянтин Садовський, направлений у службових справах до Пирятинського і Лохвицького повітів, грабував населення на дорогах, привласнив 279 тис. крб. Для чекіста Бернарда була конфіскована кімната в будинку відомого полтавського лікаря О.Несвіцького і коли він її залишав, то «прихопив» із собою килим зі стіни, бронзові статуетки з письмового столу, а з меблів позривав плюшеву обшивку і пошив собі капці.

У 1919 році частину співробітників Зіньківської повітової Чека було звільнено з роботи і навіть ув’язнено за вбивство комуніста Руденка, який публічно боровся із зловживаннями представників місцевої влади. Проте в 1920 році вони повернулися на старі місця і продовжували знущатися над населенням. Коли хто-небудь із жителів Зінькова хотів поскаржитися в Полтаву на зловживання місцевої влади, Гаманько і Василенко ставили його «до стінки», імітуючи розстріл, і погрожували: «Якщо не будеш мовчати, то зробимо з тобою те ж саме, що в минулому році зробили з Руденком» [30]. Кричущі зловживання представників радянської влади не можна було приховати, і у вересні 1920 року 16 «відповідальних» партійних працівників і чекістів Зінькова за звинуваченням у п’янстві, бандитизмі і хабарництві все ж було заарештовано.

Безчинством і здирством над селянами відзначалися і чекісти уповноваженого Особливого відділу Південно-Західного фронту зросійщеного єврея Капустянського. Протягом серпня-вересня 1920 року його загін поповнили жителі Івашок Супрунівської волості, які мали кримінальне і бандитське минуле: Іван Беруха, Сильвестр Семенець, Тимофій Корпілко, Григорій Дзюбан, Гаврило Сухомлин та ін. В доповідній записці голови Полтавського повітвиконкому на ім’я голови губвиконкому вказувалося, що загін Капустянського «одержавши таке сволочне поповнення, займається п’янством, грабежами і недопустимими самовільними конфіскаціями» [31].

На початку 1921 року на Полтавщині набула розголосу так звана «переяславська справа» про спекуляцію і хабарництво. Суть її полягала в тому, що чекісти залякували місце-

вих торгівців жорстокими карами за порушення заборони на торгівлю, вимагаючи від них хабарі. Потім їх за хабарі і заарештовували. Це була груба провокація, яка до того ж здійснювалася нечистими на руку чекістами. Хабарів торгівці дали близько 5–6 млн. крб., але на суді було представлено лиже 2750 тис. крб., решту привласнили чекісти.

Це були рядові чекісти і брали вони відповідно до свого «чину». Їхні начальники дозволяли собі більше. На початку травня 1921 року голову Полтавського губвиконкому Яхніса Дробніса переводили на роботу до Одеси. Слідом за ним виїхав і член Особливої продовольчої армійської комісії Петров з трьома вагонами майна. Коли на станції Головач вагони несподівано затримали, в них виявили величезні цінності, награбовані під час реквізицій і конфіскацій у населення Полтавщини, в тому числі діаманти, вироби із золота, золоті царські монети та ін. Цей випадок був настільки неординарним, що влада змушена була заарештувати дружину Я.Дробніса, начальника Полтавського губернського відділення Чека Рудакова і коменданта Чека Гурова [32].

Починаючи з кінця 1920 року, у боротьбі з повстанським рухом чекісти почали застосовувати принцип ударності, який полягав у максимальному зосередженні військових, агентурних і каральних сил в окремих, найбільш охоплених повстаннями районах. Партійні органи прогнозували посилення повстанського руху в Україні, й зокрема на Полтавщині навесні 1921 р. У цілком таємному циркулярі секретарям повітових парткомів інформувалося, що для «створення продовольчо-політичних ускладнень і терористичних актів <...> на Полтавщину штабом Петлюри і Савинкова вислано до 25 організаторів-інструкторів». З цією метою наказувалося посилити роботу уповноважених ЧК і міліції по ліквідації «уцілілих бандитських угруповань», виловлюванню ватажків, зміцнити агентурно-освідомлювальний апарат уповноважених на селі для якнайповнішого висвітлення всіх подій тощо.

Вся підготовча робота відбувалася під пильним контролем ЧК – її співробітники і обов'язковому порядку входили до кожного озброєного загону «для ведення відповідної роботи в зоні діяльності загону і в самому загоні». Документ мав відверто антиселянську спрямованість, оскільки чекістам наказувалося суворо стежити за настроями селянства негайно вилучати з його середовища «неблагонайдійних і співчуваючих бандитизму» [33].

Згідно рішення губернської військової наради від 5 квітня 1921 року ударними щодо боротьби з повстанським рухом були оголошені Переяславський, Прилуцький, Лохвицький, Гадяцький, Зіньківський і Костянтиноградський повіти. Початок «ударної роботи» призначили на 15 квітня, а закінчення – 1 травня 1921 року. План придушення селянських повстань передбачав: виділення у перерахованих вище повітах «чорних волостей», тобто тих, де була повністю ліквідована радянська влада, з тим, щоб зосередити в них всю силу карального апарату; влаштування засідок на шляхах можливого пересування повстанців; посилення «чекістської роботи», тобто терору проти селянства: залучення до боротьби з повстанцями комітетів незаможних селян та ін. Для виконання цих завдань губком КП(б) У мобілізував 250 комуністів [34].

Губернська військова нарада розробила також спеціальну інструкцію щодо роззброєння населення, згідно якої червоноармійські підрозділи і загони чекістів мали блокувати населені пункти і ставити перед селянами ультиматум: під загрозою репресій протягом двох днів здати всю зброю, включаючи холодну. Для забезпечення успіху в цій справі пропонувалося брати заручників з числа заможних селян і в разі виявлення прихованої зброї публічно розстрілювати з одночасною конфіскацією майна їх родин. Особи, які вказували на приховану зброю, преміювалися конфіскованим в односельців майном [35].

У 1922 році методи боротьби радянської влади з повстанським рухом дещо змінилися. Вони поділялися на активні і пасивні. До активних методів належали: створення мобільних винищувальних загонів для боротьби з повстанцями, ліквідація національно-патріотичного підпілля, яке живило повстанський рух, і вилучення, як і раніше, зброї в населення. Арсенал пасивних заходів передбачав розширення мережі секретних інформато-

рів («сексотів»), котрі мали бути в кожній волості. Вербувати їх пропонувалося головним чином з числа амністованих радянською владою повстанців. Вони мали вкорінюватися в повстанське середовище з тим, щоб при нагоді фізично знищувати керівників повстанських загонів, а також схиляти повстанців до припинення боротьби і переходу на бік радянської влади. Губернська військова нарада пропонувала також негайно поновити інститут заручників в охоплених повстаннями селах і волостях та посилити дискредитацію повстанців в очах населення шляхом проведення відповідної пропагандистської роботи і влаштування провокацій. Існував уже апробований механізм роботи секретних агентів та інформаторів. Зокрема, губвідділ спецслужби підтримував постійний зв'язок з уповноваженими ЧК у повітах, котрим надсилалися циркулярні листи з вказівками щодо плану роботи і організації інформування на місцях. У повітах, у свою чергу, існував поділ на волосних уповноважених, які тримали тісний зв'язок з освідомлювачами на селі. Розбивалися на райони й повітові центри – міста і містечка. Таким чином, уся адміністративно-територіальна вертикаль була вкрита густою освідомлювальною мережею.

Однак самі чекісти визначали, що інформаційно-аналітична робота залишається слабким місцем, оскільки «у багатьох повітах погано виконується робота у справі організації освідомлення. Чисто технічна робота гальмується несвоєчасним надходженням доповідей про діяльність радянських органів і підприємств міста – відповідно гальмується складання інформзведень, доставка їх у центр» [36]. З метою виправлення ситуації на місцях відряджалися досвідчені чекісти, перед якими стояло завдання збільшити кількість інформаторів та освідомлювачів на 50 відсотків. Водночас, як констатувалося в одному з інформзведень губвідділу за вересень 1921 року, відчувався гострий дефіцит співробітників, придатних для роботи в органах ЧК, а також технічного персоналу. Зазначені проблеми простежуються навіть при побіжному ознайомленні з тестами інформзведень початку 1920-х років, де інформація часто дублюється з спробами різної її інтерпретації.

У 1923 році був зроблений ще один крок на шляху утвердження тоталітарного режиму в СРСР. В кожному районі ОДПУ ввело посаду районного резидента – таємного співробітника політичної поліції. Про людське око він влаштовувався на роботу в одну з чисельних бюрократичних установ, пов'язану з роз'їздами по селах. Основним завданням райрезидентів було створення розгалуженої мережі «сексотів» з тим, щоб тримати під постійним контролем громадсько-політичне і приватне життя людей. Цю роботу чекісти розглядали як завдання надзвичайної ваги. У серпні 1923 року начальник Лубенського окружного ОДПУ Двіанінов наказував райрезидентам на місцях: «Окрвідділ у категоричній формі і востаннє нагадує вам, що першочерговим завданням у нашій роботі сьогодні має бути поставлене питання про закінчення роботи, пов'язаної з організацією агентурної мережі окрвідділу. Граничним терміном для закінчення цієї важливої роботи ми встановлюємо для вас 1 жовтня 1923 р.».

Наступного року ОДПУ УСРР наказало райрезидентам скласти списки «піднаглядних контрреволюціонерів», тобто потенційних противників радянської влади. Сюди відносилися колишні члени «буржуазних» партій, тобто всіх, крім більшовицької; колишні члени спілок хліборобів-власників та українських юнацьких організацій; «націоналісти всіх мастей і відтінків»; колишні офіцери російської армії і українських армій часів визвольних змагань 1917–1920 років; учасники повстанського руху, включаючи амністованих радянською владою; служителі релігійних культів і віруючі; вчені і спеціалісти старої школи, а також усі, хто мав родичів чи знайомих за кордоном. Таким чином, з точки зору комуністичного режиму неблагонадійними до радянської влади вважалася абсолютна більшість українського народу.

Одночасно радянська влада намагалася знищити рух опору збройною силою. На боротьбу з повстанцями були кинуті значні формування Червоної армії (лише в Полтаві у вересні 1921 року налічувалося близько 21 тис. червоноармійців), в тому числі Перша кінна армія Будьонного, бронепотяги, частини ВОХР і ВНУС, продовольча і звичайна міліція та

ін. Оскільки червоноармійські частини, що складалися значною мірою з українців, були ненадійними в боротьбі з повстанцями (протягом першої половини 1922 року у Полтавській губернії з військових частин щомісяця дезертирувало по 300–400 бійців), знаряддям терору проти українського народу стали частини Червоної армії, які були сформовані з іноземців (так звані інтернаціоналісти) і жителів російських губерній. «Червоноармійці з північних губерній, не зв'язані з місцевими умовами, є стійкішим елементом», – говорив В.Мальцев, який у 1920 році очолював Українську Чека, а до цього ходив у заступниках Ф.Дзержинського.

Особливою жорстокістю по відношенню до полтавців відзначалися внутрішні війська Червоної армії (ВОХР і ВНУС), які були створені з ініціативи Л.Троцького спеціально для придушення протибільшовицьких виступів і у своїй більшості складалися з неукраїнців. У березні 1921 року невідомі особи обікрали садибу голови Стасівського сільвиконкому Полтавського повіту Орисенка. Для розслідування злочину на допомогу місцевій міліції були послані помічник командира взводу 5-го ескадрону 22-ї бригади ВНУС білорус Можейко з шістьома червоноармійцями та агент Полтавського повітового продкомітету Щуковський. За вказівкою голови сільвиконкому вони провели арешти підозрюваних. Першого схопили селянина Сергу і почали вимагати видачі спільників. Не витримавши тортур, він назвав декілька прізвищ односельців, яких відразу ж заарештували. Три дні їх били нагайками, прикладами і дулами гвинтівок. Один із заарештованих спробував тікати, але був спійманий і за наказом Щуковського розстріляний. 13 березня, коли затриманих вели до Диканьки, по дорозі розстріляли ще двох: Сергу та Ільченка, а на околиці Диканьки вцілілих змусили кричати: «Ми бандити!». Злочинні дії червоноармійців викликали глибоке обурення у селян, але залишилися безкарними [37].

Основною каральною силою в боротьбі з повстанським рухом на Полтавщині протягом першої половини 1920-х років була 7-а стрілецька Володимирська дивізія (комдив – В.Бахтін), що прибула сюди з Росії у лютому 1921 року. Станом на 1 січня 1922 року в дивізії налічувалося 12543 бійці, серед них 766 чол. командного складу. Дивізія вважалася однією з найнадійніших у Червоній армії. Кожний десятий боєць у ній був комуністом. Національного складу червоноармійців дивізії автору знайти не вдалося, але із 770 членів і 349 кандидатів у члени РКП(б) росіян було 769, українців – 185, євреїв – 74, поляків – 17 [38].

Підрозділи дивізії були розкидані по всій губернії. В окремих, найбільш охоплених повстанським рухом селах Полтавщини, розміщувалися армійські гарнізони. Саме вони стали опорними пунктами в придушенні опору селянства Полтавщини радянській владі. У Костянтиноградському повіті гарнізони були розміщені в селах Старовірівці, Нехвороші, Зачепилівці, Великій Бучці; Кобеляцькому – у Царичанці, Озерах, Говтві; Полтавському – у Чутовому; Зіньківському – в Опішні; Гадяцькому – у Веприку.

Потрапивши у вороже оточення, червоноармійці поводили себе як окупанти: зневажливо ставилися до української мови, культури, народних звичаїв і традицій. Уседозволеність і безкарність привели до їх повної деморалізації. У протоколах Зіньківської повітової військової наради неодноразово вказувалося на масове пияцтво, безчинства і знущання червоноармійців 58-го полку над мирним населенням. Нарада зобов'язувала військових начальників притягнути командний оклад полку до відповідальності і відновити дисципліну серед червоноармійців [39], проте подальший хід подій свідчив, що рішення військової наради залишалися лише добрими побажаннями.

Крім основного завдання – придушення опору селянства Полтавщини радянській владі, частини 7-ї стрілецької Володимирської дивізії займалися продовольчою роботою, тобто «викачуванням» хліба в селянства, що перетворювалося на його відверте пограбування. 28 травня 1921 року в село Ступаківку Прилуцького повіту прибув загін 60-го полку під командою Розанова разом з оперативною «трійкою» і відразу ж поставив перед селянами ультиматум: видати повстанців та їм співчуваючих і здати зброю. Вимога у встановлений термін не була виконана. Тоді за наказом Розанова червоноармійці заарештували семеро

селян і прилюдно їх розстріляли, а майно жертв терору забрали собі. На Ступаківку була накладена контрибуція: негайно здати на користь радянської влади 10 коней, 5 пар волів, 15 голів великої рогатої худоби і 5 свиней.

Наступного дня червоноармійський загін виїхав до села Гмирянки. Там Розанов наказав головам сільського виконкому і комнезаму протягом трьох годин зібрати 50 підвід для пересування червоноармійців і скликати сільський сход. Оскільки вимога вчасно не була виконана, червоноармійці заарештували дев'ятьох селян, решта почала тікати до лісу. Через деякий час силою вдалося зібрати на сход близько 200 жителів. Перед ними поставили ультиматум: протягом трьох годин видати селян, які підтримували повстанців, і здати хліб за продрозкладкою. Виконати в такий короткий термін вимоги селяни не змогли, а можливо, і не хотіли. Тому на ранок 30 травня Розанов призначив новий сільський сход. Щоб продемонструвати свою силу і налякати селян, червоноармійці привселюдно розстріляли двох заарештованих жителів села. Після цього селяни здали 2500 пудів хліба, але Розанову цього здалося замало і на другий день ще раз скликали сход, на якому червоне командування повторило свої вимоги і відвело три години на їх виконання. Даремно селяни намагалися переконати Розанова, що хліба напередодні жнив у уже них не залишилося. О 12-й годині дня червоноармійці зігнали на майдан більше 400 селян і публічно розстріляли ще 7 жителів села, а їх майно привласнили [40].

Третій батальйон 64-го полку 7-ї Володимирської дивізії розмістили в одній із шкіл Зінькова, виселивши звідти дітей. Прибулі червоні вояки мали жалюгідний вигляд – «голі і босі», говорилося про них в офіційних документах радянської влади. Відсутність одягу і взуття не дозволяла їм навіть нести караульну службу по місту. За час перебування в Зінькові на 300 червоноармійців було централізовано одержано лише 12 пар взуття, 3 шинелі, 12 сорочок, 8 гімнастерок і 5 штанів. Тому питання одягу і взуття в значній мірі вирішувалося за рахунок місцевих жителів [41].

Завдання з насильницького вилучення хліба в українського селянства виконували і вояки Першої кінної армії, які на початку 1921 року розмістилися на постої на теренах Полтавщини. Тисячі голодних червоних кіннотників сіли на шию полтавського селянства. Так, кінармійці 22-го полку 4-ї кавалерійської дивізії грабували населення Полтавського повіту, насильно обмінювали у селян коней і розігнали міліцію 2-го району, яка намагалася вгамувати мародерів [42]. Вояки 8-ї кавалерійської дивізії забрали в Хорошківському кінному заводі Лубенського повіту 10 маток і 4 жеребців, а бійці 17-ї кавалерійської дивізії розігнали міліцію, яка охороняла Оріхівський цукровий завод, і забрали в неї коней.

Михайлівський загін комітету незаможних селян Костянтиноградського повіту через обшарпаний зовнішній вигляд прийняв червоноармійців Першої кінної армії, які підходили до села, за бандитів і обстріляв їх. У відповідь командир ескадрону Хаджі-Мурат (так у документі – В. Р.) атакував село і зарубав при цьому 15 його захисників. Селян охопила паніка. Більше 400 сімей з Михайлівки й Орчика втекло до Костянтинограда. Кавалеристи Будьонного окопалися в Михайлівці і вчинили опір червоноармійському загонові, який прибув з повітового центру втихомирювати горе-вояків. Лише після тривалих переговорів конфлікт вдалося владнати. Злочинці, як звичайно, не були покарані [43].

Голова Вельбівського волосного виконкому скаржився представникам Гадяцької повітової влади, що 17–18 лютого 1922 року під час постою в селі 7-го кавалерійського полку червоноармійці силою забрали в селян 600 пудів фуражу, хомути, підводи, кінську збрую та інший упряж. Крім того, вони проводили самочинні обшуки, били чоловіків і жінок нагайками, вимагали самогону, сала, молока та інших продуктів. Скарга залишилася без наслідків. 16–17 березня цього ж року той же полк знову побував у Вельбівці. І цього разу безчинству червоноармійців не було меж. Вимоги самогону, сала, курей і яєць супроводжувалися добірними матюками і побоями. О.Мормуля, Ф.Рябченка, Ф.Дяченка та М.Огризька червоні вояки побили шаблями. У Івана Сахна та Івана Лисенка забрали посівний матеріал і сіно, у Івана Харчили – єдиного коня, перебили йому ліву руку, вибили в хаті вікна і

хотіли застрелити дружину. Рятуючись від мародерів, селяни кидали свої хати і тікали до лісу [44]. У сусідньому селі Свинарному червоноармійці побили Григорія Панченка, Івана Мокрину, Микиту Підгайного та ін.

Червоне воїнство буквально заполонило міста та села Полтавщини, і його утримання лягло на плечі селянства. Так, починаючи з весни 1921 року в селі Тарасівці Зіньківського повіту постійно перебували такі частини Червоної армії: 58-й полк стояв чотири місяці, 410-й полк – з весни і до листопада 1921 року, 61-й полк – тиждень, загін кінної міліції – два тижні, продовольча дружина – три місяці. Всі вони знаходилися на утриманні селян. 10 січня 1922 року місцеві жителі уклінно просили повітову владу забрати військові частини із села, тому що утримувати їх більше не було змоги [45].

У боротьбі з повстанським рухом більшовики керувалися старим імперським принципом «поділяй і владарюй» і, виходячи із ідеологічних стереотипів класової боротьби, намагалися протиставити одну групу селян іншій. Ставка робилася на ту частину незаможного селянства, яка з рук радянської влади одержала землю і була зобов'язана служити їй. При цьому більшовики ігнорували селянство як єдине ціле (соціальне явище), пов'язане між собою столітніми традиціями, єдністю виробничих процесів, єдиною культурою, релігією, соціальною психологією, національним характером та ін.

Взятий більшовиками навесні 1920 року курс на поглиблення класового і майнового розшарування селянства став дестабілізуючим чинником в українському суспільстві. За задумом ЦК КП(б)У, опорою радянської влади в українському селі мали стати комнезами. Штучно протиставляючи менш заможну групу селян більш заможній, більшовики тим самим провокували громадянську війну на селі, що в свою чергу посилювало повстанський рух. Ліквідація приватної власності на землю, продовольча розкладка і штучне розшарування селянства призвели до деградації сільськогосподарського виробництва, продовольчої катастрофи і голоду 1921–1923 років.

Проте навіть комнезами не завжди були надійною опорою радянської влади, позаяк частина селян вступала до них з меркантильних чи якихось інших особистих міркувань, не пов'язаних з відданістю більшовицькому режимові. Тому періодично серед комнезамів проводилися чистки, під час яких звільнялися від нелояльних до радянської влади селян. Так, внаслідок проведеної в 1921 році першої чистки кількість членів комітетів незаможних селян на Полтавщині скоротилася з 123385 до 74228 чол., а наприкінці 1923 року – до 57239 членів [46].

Одним з основних завдань комнезамів за задумом їх організаторів мала стати боротьба з повстанським рухом. Відповідно до затвердженого Всеукраїнським ЦВК 13 квітня 1921 року положення «Про комітети незаможних селян» вони мали створювати піші, кінні і тачанкові загони, реквізуючи для їх комплектування в заможних селян (куркулів) зброю, коней, обозний реманент тощо. У тезах про комнезами, розповсюджених у січні 1921 року, наголошувалося, що комнезамівські формування створювалися саме з політичних міркувань. До їх складу мали увійти «надійні комнезаможники», яких слід залучати «в міліцію для організації внутрішньої охорони революційного порядку, участі в агентурі по виловлюванню бандитів» і обов'язково під керівництвом державних органів. Отже, село вкотре віддавалося на розграбування, крім всіх інших репресивних органів радянської влади, ще й своїми односельцями.

Формування загонів КНС покладалося на губернські і повітові «постійні наради у справах боротьби з бандитизмом». До складу загонів включалися крім членів комнезамів також демобілізовані червоноармійці віком від 18 до 40 років, відданість більшовицькому режимові яких не викликала сумнівів у місцевих більшовицьких осередків. Військова підготовка загонів покладалася на повітові військові комісаріати.

Формування збройних загонів комнезамів на Полтавщині розпочалося у відповідності з рішенням губернської військової наради від 30 травня 1921 року. Кожний повіт мав виставити і озброїти по 25 кавалеристів. Згодом цю квоту довелося збільшити і на вересень

1921 року в піших загонах комнезамів нараховувалося 640 чол., а в кінних – 319 вершників. У Кременчуцькій губернії на цей час було сформовано три маневрених комнезамівських загони в Олександрійському, Хорольському і Чигиринському повітах загальною чисельністю 370 піхотинців і 39 кавалеристів [47]. Проте ці загони існували фактично лише на папері. Наприклад, у кінці 1920 року в Роменському повіті вирішили створити з комуністів, голів комнезамів, волосних і сільських виконкомів зведений загін для боротьби з повстанцями («бандитизмом»). Але з усіх мобілізованих комуністів до загону з'явилося лише 18, при чому семеро втекло вже в перший день початку військової операції [48].

У Гадяцькому повіті в загонах КНС у жовтні 1920 року налічувалося 100 піхотинців і 18 кавалеристів, але під час збору продрозкладки комнезамівці проявили себе як мародери: грабували селян, п'янствували і безчинствували, чим дискредитували радянську владу, навіть з точки зору більшовиків. Тому частину комнезамівців довелося вигнати із загону. Через місяць в загонах залишилося 36 кінних і 50 піших вояків [49].

У боротьбі з повстанцями в силу ряду причин загони КНС практично не використовувалися. По-перше, вони виявилися небоєздатними. По-друге, їм не довіряла радянська влада, як ненадійним. По-третє, до їх складу входили не найкращі представники незаможників, які не користувалися підтримкою більшості селянства і свою владу на селі утверджували шляхом терору і насильства. Тому в Зіньківському, Кобеляцькому, Костянтиноградському і Миргородському повітах загони КНС довелося розпустити взагалі. В решті повітів Полтавщини станом на 8 вересня 1921 року в них залишилося 396 піших і 108 кінних комнезамівців [50]. Врахувавши негативний досвід загонів комнезамів у боротьбі з повстанцями, губернська військова нарада 4 квітня 1922 року визнала їх ненадійними для самостійного використання в боях і надалі вирішила тримати їх при міліцейських підрозділах як допоміжні частини [51]. До боротьби з повстанцями залучалася і так звана «робітничо-селянська міліція», яка згідно інструкції Раднаркому УСРР від 2 квітня 1921 року всю свою роботу проводила «обов'язково з відома і під керівництвом місцевих органів ЧК». Для того, щоб перетворити українську міліцію в надійну опору комуністичного режиму в північних губерніях Росії протягом 1920 року пройшла мобілізація досвідчених міліціонерів-партійців, які відразу ж зайняли керівні посади в Україні. Щоб забезпечити погубернське комплектування міліцейських штатів, кожна губернія України закріплювалася за однією чи двома губерніями Росії. Зокрема, полтавська міліція комплектувалася з допомогою міліції Тверської губернії. Всього протягом 1921 року на Полтавщину прибуло 26 чол. командного складу і 51 рядовий міліціонер з Твері. Формально їх відрядження вважалося тимчасовим, але командний склад міліції повертався на попереднє місце служби в Росії лише за умови, що підготує собі заміну з числа місцевих міліціонерів.

У боротьбі з повстанським рухом українського селянства використовувалися і загони, повністю укомплектовані міліцією з Росії. Так, 160 міліціонерів Новгородської губернії, які направлялися у Волинську губернію, на початку 1920 року взяли участь у «придушенні куркульських повстань» у Полтавській губернії [52].

У березні 1920 року в Полтавській губернії налічувалося 6109 міліціонерів, але через непридатність до служби і нелояльність до радянської влади значну частину з них довелося «вичистити» і на кінець 1920 року загальна чисельність міліції становила 182 чол.и командного складу, з них 88 комуністів, і 2952 рядових (153 комуністи). У Кременчуцькій губернії на цей час було 130 чоловік командного складу (43 комуністи) і 1570 рядових (35 комуністів).

Особовий склад міліції комплектувався значною мірою за рахунок молоді призовного віку, яка в такий спосіб намагалася уникнути служби в Червоній армії, та випадкових людей, часто з кримінальним минулим. Службу в міліції останні використовували для особистого збагачення. Відчуваючи свою безкарність і вседозволеність, міліціонери зловживали владою, тероризували населення, не зупиняючись при цьому перед вбивствами і відвертими грабежами. У липні 1921 року житель села Товсте Шишацької волості Семен

Лисенко відвозив свого сина-червоноармійця після короткої відпустки до Полтави. Вдома залишався інший син – Антін, інвалід. У цей час на його садибу прийшли міліціонери Федір Чуб, Марко Безручко, Марко Шарокква та Митрофан Чорнобай і під приводом пошуку та вилучення зброї вчинили обшук, але нічого не знайшли. Розчаровані невдачею, вони забрали з собою на воза Антона і протягом трьох верст били його, вимагаючи сказати, де батько заховав гроші і золото.

Повернувшись із Полтави, Семен Лисенко почав скаржитися на сваволю місцевої міліції, але все було даремно. Ті ж самі міліціонери разом з головою виконкому сільської ради Савою Музиченком знову прийшли на його обійстя і мало не до смерті побили дружину Семена Лисенка та розорили його господарство, забравши з двору худобу, сіно, одяг, сільськогосподарський реманент і будівельний ліс. Переляканий господар втік із села до Полтави і, побоюючись за своє життя, протягом тривалого часу не наважувався повернутися додому.

Довгий час жителів Абазівської і Мачуської волостей тероризували місцеві міліціонери Василь Пащенко, Дмитро Біда, Дмитро Криливський, Петро Козенко, Олексій Лукоминський та ін. Вони безпідставно заарештовували селян, катували і, навіть, розстрілювали без суду і слідства, а їх майно привласнювали. Справа набула такого обурливого розголосу, що губернська влада змушена була їх заарештувати. Свідчення проти міліціонерів-злочинців давали 11 осіб – усі зі слідами тортур і побоїв [53].

Більшість міліціонерів були малописьменними і непридатними для виконання своїх службових обов'язків через недостатнє озброєння, слабий військовий вишкіл і жалюгідний вигляд. Так, у жовтні 1921 року із 715 міліціонерів Миргородського повіту, в тому числі 60 кінних, гвинтівки мали лише 212, а взуттям і одягом були забезпечені лише 10 відсотків особового складу [54]. Із 1068 міліціонерів Костянтиноградського повіту 875 виявилися дезертирами. Серед них тільки 3,5 відсотки мали повний комплект озброєння і обмундирування. Половина наявних у міліції гвинтівок виявилися зіпсованими і непридатними для використання в бою. Конфісковані в селян для потреб міліції коні дохли через відсутність належного догляду і відсутність кормів [55].

Подібне становище було і в інших повітах Полтавщини. Станом на березень 1921 року із 3946 міліціонерів губернії одягнутих належним чином виявилося 916, решта не мала обмундирування, не вистачало близько 1000 коней, зброя в бою виявилася непридатною.

Для того, щоб перетворити міліцію на більш-менш реальну збройну силу, потрібно було перевести її на військовий стан. Першим кроком у цьому напрямку стало підпорядкування міліції в оперативному відношенні військовому командуванню. Подальшим кроком стала постанова Раднаркому УСРР від 12 серпня 1921 року про передачу військово-стройового навчання і комплектування міліції у відання командування збройними силами України і Криму. Міліція поступово набувала військових структур шляхом реорганізації її загонів у полки, батальйони, роти і взводи, які комплектувалися командними кадрами та зброєю з Червоної армії і переводилися на казармене становище. На кінець 1921 року в Полтавській губернії налічувалося 2404 піших і 751 кінних міліціонерів. Крім того, 792 чол. перебувало в складі промислової міліції [56]. Існувала і окрема залізнична міліція.

У травні 1921 року у зв'язку з розмахом повстанського руху згідно рішення губкому КП(б)У при Полтавській губернській військовій нараді з добровольців, головним чином комуністів, міського люмпену і дезертирів, була створена «маневрена група по боротьбі з бандитизмом» під командою Костя Матяша і «загін особливого призначення», який сформував і очолив Іван Федорченко. Центром формування цих особливих частин міліції стало село Байрак Полтавського повіту. В оперативному відношенні вони підпорядковувалися командуванню 7-ї Володимирської стрілецької дивізії.

Костянтин Матяш народився в 1894 році в селі Новий Тагамлик, там же закінчив початкову земську школу. Брав участь у боротьбі з Гетьманщиною, командував загоном повстанців під час наступу їх на Полтаву наприкінці 1918 року. Деякий час був комендантом міста. За політичними переконаннями – український комуніст-боротьбист. Під час насту-

пу денікінських військ К.Матяш командував 2-ю бригадою 46-ої дивізії Червоної армії, але не захотів відступати з нею до Росії і здав командування. В умовах денікінського режиму очолював повстанську дивізію, сформовану боротьбистами, і 11 жовтня 1919 року захопив Полтаву. Після третього приходу радянської влади в Україну порвав з боротьбистами і перейшов до комуністів-більшовиків. Очолював Костянтиноградську повітову міліцію, а згодом – Полтавську губернську.

За задумом Полтавського губкому КП(б)У «маневрена група по боротьбі з бандитизмом» мала стати основною і найбільш надійною каральною силою в боротьбі з повстанцями, оскільки комуністи становили в ній більше чверті всього особового складу, а командний склад був укомплектований повністю з комуністів. До складу групи входило чотири сотні кавалерії (270 шабель), рота піхоти (111 штиків) і 84 працівники штабу.

Утримання «маневреної групи» покладалося на селянство Полтавщини. З цією метою згідно рішення Зіньківської повітової військової наради від 22 червня 1921 року селяни Кирило-Ганнівської та Йорданівської волостей мали зібрати для потреб міліції 300 сіряків і 1000 пар білизни. Щоб озброїти «маневрену групу» військова нарада вирішила забрати шаблі у міліції і загонів КНС. К.Матяшу надавалося право конфіскації і примусового обміну коней у населення [57].

У зв'язку з тим, що бійці «маневреної групи» К.Матяша платні майже не отримували, а державне речове і продовольче забезпечення було мізерним, вони займалися самозабезпеченням і боролися не стільки з повстанцями, скільки займалися грабежем населення, поступово перетворюючись на банду мародерів. Вештаючись селами Полтавщини, вони забирали в селян все, що потрапляло під руку: продукти харчування, одяг, взуття, білизну, гроші тощо. Уже в липні 1921 року згідно рішення губкому КП(б)У К.Матяша усунули від командування загоном і передали його І.Федорченку. У серпні 1921 року діяльність загону змушені були перевіряти, враховуючи чисельні скарги населення, працівники Робітничо-селянської інспекції, які у своєму висновку вказали на його повну деморалізацію. Того ж місяця «маневрена група» була розформована, а її особовий склад передано продовольчій міліції. Одночасно губернська військова нарада вирішила створити особливий винищувальний загін для боротьби з повстанським рухом, передавши йому кавалеристів із загону К.Матяша, бронезагін, артилерійський взвод і роту червоноармійців [58]. Також було вирішено розпочати формування двох нових маневрених кавалерійських загонів: під командуванням Григор'єва (279 кавалеристів, 102 піхотинців, 40 тачанок і 6 кулеметів) та І.Федорченка (390 червоноармійців, у тому числі 220 кавалеристів, при 11 кулеметах) [59].

На тлі такої грандіозної підготовки військових та воєнізованих формувань дещо дивно виглядає заспокійливий тон інформзведень чекістів. Зокрема, в документі за 11–21 січня 1921 року йдеться про «спокійні політнастрої в загальногубернському масштабі <...> Загалом ставлення до радвлади задовільне <...> Активнополітичний бандитизм в губернії відсутній. Кримінальний дрібний бандитизм розвивається» [60]. Однак під дією об'єктивних факторів ситуація різко змінюється. Так уже в вересні чекісти зазначають, що настрій службовців і робітників перебуває у тій залежності від нестачі продовольства, промислових товарів, палива, що стимулює «недбале ставлення до своїх обов'язків». Фігурують і політичні фактори: «петлюрівські і куркульські елементи», «старі кооператорів петлюрівсько-шовіністичного спрямування», політичні партії і групи, «контрреволюційні явища» тощо.

Протягом літа 1921 року в Україні, хоч і з запізненням, порівнюючи із РСФРР, почався перехід від продовольчої розкладки до продовольчого податку, який селяни змушені були сплачувати натурою – хлібом. Оскільки вони, як і раніше, віддавати безоплатно хліб радянській владі не збиралися, то продовольчий податок також стягувався за допомогою грубої військової сили. З цією метою створювалася спеціальна продовольча міліція. У відповідності з наказом Київського військового округу від 9 липня 1921 року повітові військо-

ві комісаріати зобов'язувалися передати збройні загони комітетів незаможних селян для комплектування батальйонів продовольчої міліції. До складу продміліції були включені також бійці розформованих російських продовольчих дружин, які з весни 1921 року перебували в Україні (станом на 10 жовтня 1921 року у 88 проддружинах налічувалося 3164 бійці). Таким чином, на кінець жовтня 1921 року в Полтавській губернії було сформовано 11 продовольчих батальйонів (по одному в кожному повіті), в яких налічувалося 204 чол. командного складу і 4496 рядових міліціонерів [61].

Чекісти засвідчили у своїх численних інформзведеннях, що у багатьох повітах Полтавщини, де не виконуються продовольчий та гужовий податки, застосовуються репресивні заходи, арешти, беруться заручники, а населення неврожайних районів «повністю виснажене нестачею продовольства, фуражу, є випадки обурення владою».

Налякане розмахом народної боротьби проти радянської влади та її політики «воєнного комунізму» керівництво РКП(б) на чолі з Леніним вирішило на X з'їзді партії створити окрему комуністичну гвардію в особі частин особливого призначення (ЧОН), перетворивши тим самим партію на мілітарне формування на зразок середньовічних рицарських орденів. Згідно постанови ЦК КП(б)У від 23 квітня 1921 року до ЧОН в обов'язковому порядку включалися всі члени і кандидати в члени КП(б)У та комсомольці обох статей віком від 17 до 50 років. ЧОН формувалися за територіальним принципом і поділялися на кадрові частини, які відбували військову службу на постійній основі, та міліційні, де комуністи не звільнялися від основної роботи і до виконання каральних операцій залучалися періодично. В обов'язковому порядку вони мали оволодівати військовою справою в позаурочний час та у вихідні дні, але особливої запопадливості в цій справі не проявляли. Так, під час чергової перевірки, проведеної 1 серпня 1921 року в Полтаві, виявилося, що на стройові заняття з'явилося всього 20 відсотків мобілізованих комуністів, причому частина з них – із великим запізненням [62].

Комуністичні частини особливого призначення мали структуру частин і підрозділів Червоної армії відповідно до встановлених штатів. Наприкінці 1921 року в УСРР було створено 8 бригад і 5 окремих полків ЧОН.

Полтавська губернська організація КП(б)У в листопаді 1923 року налічувала 5228 членів і кандидатів у члени партії, з яких на обліку в частинах ЧОН перебувало 4641 чол. Входили вони до 2-ї Полтавської комуністичної бригади, якою командував Цариков, а згодом – Ховаєв. Бригада складалася з двох полків, штаби яких були розташовані в Полтаві і Лубнах, а окремі роти – в кожному повіті. Командири ЧОН одночасно були помічниками начальників гарнізонів з оборони міст. Частини 1-го полку ЧОН, який налічував 2045 чол., були розміщені в Полтавському, Кобеляцькому, Костянтиноградському і Зіньківському повітах. У Полтаві розташовувалися три роти ЧОН – по роті в кожному з трьох міських райкомів КП(б)У.

У циркулярі командуючого комуністичними частинами особливого призначення УСРР підкреслювалося, що придушення протибільшовицьких виступів розглядається комуністичною партією як «галузь основного (в даний час) інтересу застосування наших сил». Циркуляр наголошував на необхідності оволодіння комунарами тактикою боротьби з повстанцями, зокрема організацію з їх числа летючих загонів, засад, «вилок», паралельного переслідування тощо. Комунарам надавалося право розпуску в разі потреби сільських рад і організації замість них ревкомів, вилучення в населення зброї, застосування репресивних заходів щодо учасників протибільшовицького руху опору та їх родин. У разі небезпеки масових антирадянських виступів усі комуністи і комсомольці переводилися на казармене становище. В таких випадках у вільний від виконання своїх основних обов'язків час вони перебували у спеціально відведених приміщеннях або казармах, а на роботу брали з собою зброю. Частина комунарів входила до складу чергових загонів, які перебували в постійній бойовій готовності, решта – оволодівала наукою карателя на періодичних зборах і в таборах. При цьому, як говорилося в наказі секретаря Полтавського губкому КП(б)У

З.Колчинського, «особливу увагу слід приділяти вивченню тактики вуличних боїв». Отже, ЧОН були розраховані також на придушення масових виступів населення і в містах.

Комуністичні частини особливого призначення стали преторіанською гвардією більшовицького режиму, його надійною опорою й основною каральною силою. У пам'ятці особовому складу ЧОН про це говорилося відверто: «Верховна воля всієї партії повинна здійснюватися через вас» [63]. Страх перед народом змусив Леніна і керівництво РКП(б) фактично всю партію перевести на казармене становище, перетворивши її на знаряддя насильницької «совєтизації» України.

З неймовірною жорстокістю чонівці розправлялися з повсталими селянами. Наприклад, під час штурму червоними військами села Старовірівки Костянтиноградського повіту було вбито 152 селянина, поранено 75 і розстріляно трьох, а також спалено понад 100 селянських господарств. Уцілілі мешканці села були обкладені контрибуцією (продуктами харчування і теплим одягом) на користь радянської влади. «Радянська влада відновлена», – гордо рапортували карателі після вчиненої розправив [64].

Влітку 1921 року на село Товкачівку Прилуцького повіту вчинив наїзд місцевий загін ЧОН під командуванням якогось Близнюка. При цьому було розстріляно декількох селян, майно в яких комунари конфіскували і привласнили. У відповідь селяни взялися до зброї і вбили, як говорилося у звіті повітвиконкому, чотирьох «наших товарищей». Для придушення повстання в село прибув новий каральний загін, який заарештував і привселюдно розстріляв 9 чол., які не брали участі в антирадянському виступі, але вважалися куркулями. Цього було досить, щоб їх знищити. Жертвами червоного терору стали: Яків і Василь Кузьменки, яким було відповідно 19 і 30 років, Михайло Дурас (35 років), Яків Пономаренко (19 років), Василь Петренко (18 років), Герасим Герасименко (25 років), Ілля Петруша (19 років), брати Яків і Андрій Пуха (25 і 20 років). На село була ще раз накладена контрибуція: здати 15 коней, 25 голів великої рогатої худоби, 10 свиней, 200 аршин полотна, 100 пар білизни і 100 ряден. Каральний загін заарештував і забрав із собою 19 заручників-селян [65].

Не зупинялися військові формування й перед тероризуванням політичних однодумців-комуністів. Наприклад, у березні 1922 року 3-й ескадрон Червоногусарської бригади на шляху з Миргорода до Прилук у селі Луговики Мокіївської волості заарештував увесь склад комосередку, причому, арешт «за формою нагадував бандитський наліт (були стрілянина і побої)». Навіть втручання пирятинських чекістів не зупинило безчинства військових [66].

У боротьбі з повстанським рухом більшовики не зупинялися і перед відвертими провокаціями. Так, у село Гмирянку були послані два таємних інформатори Прилуцького політбюро Ільченко та Іваненко, які видали себе за голодних повстанців-лісовиків. На їх настійне прохання 19-річний Петро Гасан дав прохачам паляницю хліба і два фунти сала. За такий, здавалося б, гуманний вчинок П.Гасана за рішенням оперативної «трійки» публічно розстріляли посеред села.

25 жовтня 1921 року два п'яних суб'єкти з Полтавської Чека вдерлися до хати Тимофія Колодія, мешканця села Нижні Млини під Полтавою. Хазяїна вдома не виявилося. Чекісти почали вимагати в його дружини випивку, а коли вона відмовила, то спробували зґвалтувати, а потім побили нагайками, повибивали в хаті вікна і забрали домашні речі. Каральні акції радянської влади проти селянства Полтавщини викликали глибоке обурення і ще більше посилювали його опір більшовицькому режимові. В інформації про політичне становище Кременчуцької губернії говорилося, що поведінка карателів, які «проводять незаконні конфіскації і тероризують населення, <...> викликає обурення селян» [67].

За невиконання планових показників по продподатку нещадні репресії очікували й радянських та партійних працівників. До числа повітів, роботою якого був украй невдоволений губернський продкомісар, належав Пирятинський. З грудневого завдання у кількості 405 тис. пудів на 1 березня 1922 року було здано лише 16280 пудів або 4 відсотки. Тому рішення губкому КП(б)У характеризується надзвичайною жорстокістю: «Віддати до суду

надзвичайної сесії губревтрибуналу в повному складі бюро повітового парткому, президії повітвиконкому і колегію повітового продкому за злочинну бездіяльність і безвідповідальність за взяті на себе зобов'язання. Визнати, що податок по Пирятинському повіту повинен бути виконаний на 100% протягом березня».

Отаман одного з найбільших повстанських загонів на Полтавщині А.Левченко у листівці-відозві до селян, констатуючи розстріли мирних селян, насильство, вивезення майна з України, порівнював більшовицьке панування з «старими часами напливу татар». Він також розвіював міф радянської пропаганди про те, що повстання «піднімають буржуї». «То сини бідних, таких же пригнічених селян <...> Вони не бандити, вони лицарі, герої. Буржуї давно за кордоном», – наголошувалося в документі [68].

Для прискорення розправи над учасниками протибільшовицького руху опору, крім всіх інших каральних органів, при польових штабах Червоної армії були створені ще й виїзні сесії революційних трибуналів. Згідно з інструкцією губернської військової наради вони мали проводити слідство протягом 24 годин, але слідства могло і не бути, якщо повстанець був схоплений зі зброєю в руках. Відсутність звинуваченого також не могла бути підставою, яка перешкоджала б слухати справу. Судити могли і заочно. Якими ж законами керувалися трибунали при винесенню вироку? В інструкції про це сказано чітко: «Обставинами справи, велінням революційної совісті і тими обставинами, які переживає радянська влада в Україні». Отже, узаконювалася повна сваволя ревтрибуналів. Смертні вироки затверджувалися польовими штабами і оскарженню не підлягали. Людей розстрілювали і без будь-яких формальностей. Жертвами більшовицького терору часто ставали і непричетні до антирадянських виступів селяни.

У відповідь на посилення антирадянського руху опору більшовики у безсилій люті почали застосовувати такі варварські методи, як взяття і розстріли заручників – здебільшого ні в чому не повинних людей. «Вся наша Полтавщина схожа на пороховий погріб, – писав В.Г.Короленко у листі до А.В. Луначарського. – І тепер іде вже мова про розстріли заручників, набраних з охоплених повстаннями місцевостей. Акція – безглузда, жорстока і лише шкідлива для тих, хто її застосовує» [69].

10 вересня 1920 року, коли В.Г.Короленка відвідали голова Раднаркому УСРР Х.Раковський, С.Косіор і представники місцевої губернської влади, письменник вкотре порушив питання про припинення розстрілів неповинних людей. Але В.Г.Короленку, за його словами, ледве вдалося («здається при деякому співчутті юнака Косіора») домогтися обіцянки, що розстріли заручників і спалення більшовиками сіл практикуватимуться «дуже обережно». Проте запевнення більшовицьких функціонерів виявилися пустою обіцянкою. Вже через кілька днів на шпальтах полтавських газет з'явилися нові описки розстріляних. Інакше і не могло бути. Радянське керівництво було настільки переконане в необхідності червоного терору щодо своїх політичних опонентів, що коли В.Г.Короленко намагався переконати їх у необхідності політичних свобод і недопустимості жорстокостей, то «всі вони впевнено і весело сміялися, наче я сказав щось наївне» [70].

Зустрівшись з масовим проявом опору українського селянства радянській владі, більшовики вдавалися до останнього аргументу – терору. В охоплених народними повстаннями селах Полтавщини на початку 1921 року були створені ще одні органи позасудової розправи – так звані «трійки», до складу яких входили голови виконкомів волосних рад, голови комнезамів і представники радянського військового командування. Для забезпечення їх успішної «роботи» по селах створювалася мережа таємних інформаторів («сексотів»).

30 вересня 1920 року в органі полтавських комуністів – газеті «Известия» був опублікований список 36 розстріляних заручників. Серед них – Вовк, Гаврась і Штефан були розстріляні за своїх синів, які перебували серед повстанців. При чому, після розстрілу Штефана заарештували його брата Федора Архиповича Штефана і поставили ультиматум: розстріляють і його, якщо небіж протягом тижня не з'явиться з повинною.

Інший приклад. У селі Яківці, що під Полтавою, невідомі особи вбили місцевого комуніста. У відповідь чекісти заарештували непричетну до цієї акції, але шановану серед односельців людину: Григорія Володимировича Білоконя – гармоніста, пісняра, учасника аматорських спектаклів «Просвіти», і заявили селянам, що розстріляють його, якщо вбивця добровільно не з'явиться з повинною. Траплялися також випадки, коли батьки під загрозою розстрілу, конфіскації майна і спалення хат змушені були розшукувати своїх синів, які ухилялися від служби в Червоній армії або приставали до повстанців [71].

3 березня 1921 року на хуторі Пізниковому Ковалівської волості Зіньківського повіту на обійсті селянина Григорія Сулими повстанці під час сутички вбили службовців Зіньківського політбюро Борисенка і Сколошного. Після того, як повстанці пішли з хутора, хазяїн садиби послав свого сина Леонтія повідомити про цю трагедію ковалівську міліцію. Незабаром до хутору прибув «летючий загін тов. Яковлєва» і, не знайшовши повстанців, у безсилій люті застрелив Леонтія Судиму. Вбитий горем батько даремно ходив по всіх повітових інстанціях, вимагаючи суду над вбивцями, але винних, як звичайно, не знайшли і справу закрили.

Органи радянської влади широко практикували також розорення селянських господарств з одночасним виселенням за межі населених пунктів тих селян, які в тій чи іншій мірі були зв'язані з повстанцями або чимось не влаштовували представників місцевої влади. 5 березня 1921 року на об'єднаному засіданні виконкому Веприцької ради селянських депутатів Гадяцького повіту, місцевого комнезаму і польового штабу Червоної армії була вирішена доля 13 селянських родин: обійстя Івана Бутка розорити, а його родину вислати за межі Гадяцького повіту; майно Семена Бутка, Назара Дублевського, Леонтія Панчука, Василя Тяла, Олексія Слюсаренка, Петра Галушки, Івана Садика, Василя Козенка та Митрофана Здойми конфіскувати, а їх разом із сім'ями також виселити. Щодо братів Сіриків і Семена Латинського «трійка» прийняла конкретне рішення: майно конфіскувати, а сім'ї вислати на Донбас із залученням до примусової праці у Трудовій армії. Оскільки хворий Микола Мурашко перебував на лікуванні в Гадячі, вирішили дочекатися його повернення додому, а потім уже вислати разом із сім'єю також до Донбасу, конфіскувавши одночасно його майно.

Влітку 1921 року більшовицьке керівництво Зіньківського повіту запідозрило жителів хутора Максимці Великобудищанської волості у підтримці повстанців отамана Листопада. У зв'язку з цим 24 червня повітова військова нарада вирішила виселити їх всіх до Опішні і Бірок, а «куркульський елемент» відправити до концтабору в Полтаві. При найменшому спротиву проведенню цієї акції селян належало розстрілювати на місці. Для керівництва каральною операцією була призначена особлива «трійка» у складі уповноваженого Всеукраїнської Чека К.Максимовича, завідуючого Зіньківським політбюро Рунова і командира «маневреної групи» міліції К.Матяша, які успішно справилися з поставленим завданням: Олексія Хмелика розстріляли на загальному сході селян Опішнянської і Великобудищанської волостей, 9 жителів хутора відправили на 5 років до полтавського концтабору, а 22 – виселили. Все їх майно було конфісковано. Каральна акція відбувалася напередодні жнив, тому вирощений тяжкою працею урожай загинув [72]. Лише після того, як загін Листопада, скориставшись амністією, здався, жителям Максимців дозволили у вересні 1921 року повернутися до рідних осель, але взяли підписку, що вони не будуть підтримувати повстанців і про їх появу негайно повідомлятимуть владу.

Така ж доля спіткала і мешканців хуторів Трилівщини, Посяди і Пожарного, яких за підозрою у підтримці повстанців отамана Кундія виселили з рідних місць, а майно конфіскували. Лише після того, коли у жовтні 1921 року загін Кундія склав зброю, їм дозволили повернутися додому [73].

Навесні 1921 року хаотичні розстріли комуністами своїх відвертих чи потенційних противників були приведені в певну систему. Згідно постанови Полтавської губернської військової наради від 14 травня репресивним органам радянської влади наказувалося розстрілювати з одночасним оповіщенням про це у пресі по 10 «куркулів» за кожного вбито-

го радянського працівника, члена комнезаму чи комуніста. Всі свої злочини і прорахунки радянська влада перекладала на заможних селян (куркулів), які в очах комуністів були найбільшою перешкодою на шляху здійснення їх соціальних експериментів на селі. Направляючи вістря репресій проти них, радянська влада тим самим намагалася прискорити класове розшарування українського селянства, внести розбрат в його середовище, нацькувати менш заможних селян на більш заможних, і спровокувати, таким чином, громадянську війну на селі.

На виконання вищеназваної постанови 28 травня 1921 року Зіньківська повітова військова нарада санкціонувала розстріл 10 селян – заручників Бірківської волості. Приводом стало вбивство на території волості червоноармійця 488-го полку і співробітника Зіньківської Чека. 27 вересня цього ж року були розстріляні 10 заручників Ковалівської волості за те, що в одному із сіл невідомі особи вбили члена комнезаму Горбоноса і працівника Кирило-Ганнівського волосного земельного відділу Чауса.

Іноді заручників розстрілювали і без будь-якого, навіть формального приводу – щоб залякати селян і показати, що комуністи і на селі є владою. Показовою є постанова Роменської повітової військової наради від 30 серпня 1921 року: «З метою зміцнення радянського апарату в Глинському районі і керуючись революційними міркуваннями, військнарада постановила: застосувати вищу міру покарання – розстріляти <...>». Жертвами більшовицького терору стали Михайло Набока (20 років), Микита Булава (31 рік), Яків Трохименко (20 років), Матвій Кириленко (27 років), Василь Каноущенко (22 роки), Максим Яновський (20 років), Омелько Король (20 років), Тарас Кабачок (27 років), Василь Іващенко (27 років) [74]. Так «зміцнювалася» радянська влада в українському селі.

За напад повстанців Л.Христового на хутір Малчинський Баранівської волості Миргородського повіту було розстріляно 19 заручників. 14 червня 1921 року по дорозі із села Зубівки на Довгалівку невідомі особи задушили члена комнезаму Богиню. Оскільки вбивцю знайти не вдалося, Зубівський комнезам прийняв рішення, а Миргородський повітовий комітет КП(б)У затвердив: розстріляти 10 селян-заручників даної волості. Були вбиті Гнат Калиниченко, Петро і Микита Дмитренки, Іван і Андрій Олійники, Микита і Йосип Юхименки, Юхим Василенко, Дмитро Терещенко та Іван Овчаренко. Злочинні дії миргородських властей дістали повне схвалення Полтавського губкому КП(б)У. В його рішенні від 30 червня говорилося: «Вважати дії Миргородського парткому щодо проведення терору проти куркульства, причетного до бандитизму, правильними» [75].

Згідно наказу № 21 Постійної наради у справах боротьби з бандитизмом при Раднаркомі УСРР від 20 травня 1921 року (голова – В.Затонський) у селах, які підозрювалися у підтримці повстанців, створювалися спеціальні комісії у складі двох представників від повітової військової наради та одного від місцевого комнезаму, які з числа заможних селян призначали відповідальників з розрахунку одного на 20 дворів, але не менше одного на хутір. На відміну від заручників відповідальників не заарештовували, а залишали на волі, але без права залишити місця постійного проживання. У випадку вбивства чи поранення представника радянської влади розстрілу підлягала подвійна кількість відповідальників. Уникнути розправи можна було тільки одним шляхом – видавши владі причетних до терористичної акції своїх односельців. Якщо вбивство траплялося між населеними пунктами, то кількість розстріляних відповідальників розподілялася порівну між сусідніми селами.

Відповідальникам також ставилося в обов'язок видавати властям юнаків, які ухилялися від служби в Червоній армії, і виявляти наявну в селян зброю. Якщо ж відповідальники з якихось причин несумлінно служили радянській владі, на них накладалися штрафи: пара коней або корів чи 200 пудів збіжжя за кожного невиявленого дезертира; одна свиня, пара овець або 20 пудів збіжжя за знайдену під час обшуків гвинтівку, обріз чи револьвер. Якщо в селі виявляли когось із отаманів повстанських загонів, штраф на відповідальників збільшувався у п'ять разів і одного з них розстрілювали; якщо виявляли рядового повстанця, – штраф збільшувався втричі. Господарства селян, члени родин яких були пов'язані з

повстанцями, підлягали негайній конфіскації. Їх майно розподілялося порівну між членами комнезаму і повітовим «фондом боротьби з бандитизмом».

На виконання цього наказу Полтавська губернська військова нарада 31 травня 1921 року розробила свою, ще більш жорстоку і цинічну інструкцію, згідно якої всі члени комітетів незаможних селян зобов'язувалися бути таємними інформаторами («сексотами») Чека. Саме з їх подачі призначалися відповідальники з числа односельців. Інструкція рекомендувала уникати призначення відповідальниками лояльних до радянської влади осіб, а також учителів, священиків і сільську бідноту. Вістря терору спрямовувалося проти заможної частини селянства. Основна мета створення інституту відповідальників, говорилося в таємній інструкції окружної «наради у справах боротьби з бандитизмом», є аж ніяк не негайний розгром бандитизму (що нереально), а внесення розбрату і розшарування в село, створення атмосфери, коли бандит боятиметься, що його викажуть, а відповідальник, побоюючись репресій, виказуватиме бандитів, а потім, боячись помсти з їх боку, може бути корисним, як старанний інформатор... Взагалі рекомендується шляхом терору ставити відповідальників у такі умови, щоб вони ставали відкритими ворогами бандитів; тоді і звільнившись за заслуги від відповідальності, вони залишаться інформаторами і помічниками радянської влади» [76]. Ось так на практиці здійснювалося «класове розшарування селянства», створювалася широко розгалужена мережа «сексотів», якою було обплутане все радянське суспільство протягом більш як семидесяти років комуністичної диктатури.

Шляхом залякування і терору радянська влада намагалася перетворити відповідальників на старанних інформаторів Чека. Із застосуванням репресій (розстрілів) щодо відповідальників рекомендувалося не спішити, даючи їм можливість зберегти своє життя шляхом видачі односельців, причетних до повстанського руху або співчуваючих йому. З цією метою рекомендувалося застосовувати жеребкування серед відповідальників перед розстрілом і замінювати страту переведенням відповідальників на становище заручників. Це був батіг, глухий кут, в який селянина заганяла радянська влада і виходу з якого не було, але був і пряник.

Щоб заохотити відповідальників видавати владі своїх односельців, за вірну службу і підлість їм передбачалася винагорода у розмірі половини майна репресованих селян у разі, якщо відповідальник «ризикне виступити відкрито». Якщо ж інформація надходитиме від відповідальників таємно і вони боятимуться «засвітитися» перед односельцями, винагорода, але в менших розмірах, видавалася із секретного преміального фонду Чека. У разі, коли колективним інформатором Чека стане місцевий комнезам, то все конфісковане в односельців майно діставалося його членам. Наказ окружної «наради у справах боротьби з бандитизмом» рекомендувалося видрукувати обов'язково українською мовою і вивісити по селах у людних місцях [77].

Таким чином, кінцевою метою політики більшовиків щодо українського села було, спираючись на комнезами, посіяти розбрат і ворожнечу серед селян і, таким чином, утвердити свою владу. Селяни-відповідальники були поставлені перед дилемою: залишатися чесними людьми і бути розстріляними радянською владою чи стати негідниками, перетворившись на платних «сексотів» Чека, і видавати властям своїх односельців, прирікаючи їх тим самим на смерть. Але був ще третій шлях: брати до рук зброю і ставати до лав борців проти комуністичного режиму, відстоюючи водночас і свою людську гідність.

У зв'язку з тим, що селяни не виявляли особливих бажань стати добровільними інформаторами Чека, а з примусу робили це неохоче, то постановою Раднаркому УСРР і наказом Полтавського губвиконкому від 28 травня 1922 року був запроваджений інститут сільських сотенних. Сотенні вважалися допоміжною ланкою міліції і підпорядковувалися безпосредньо її волосним начальникам. Їх основним завданням було стежити за виконанням розпоряджень органів радянської влади та політичною благонадійністю своїх односельців. Служба сотенних вважалася громадською, тому утримувалися вони за рахунок населення і призначалися, якщо не знаходилося добровольців, у порядку повинності.

Але і цього заходу виявилося замало. Зважаючи на опір українського селянства радянській владі (активний чи пасивний), який не припинявся, в листопаді 1923 року «постійною нарадою по боротьбі з бандитизмом» при Раднаркомі УСРР (В.Затонський, В.Балицький) і Раднаркомом УСРР (В.Чубар) було прийняте «Положення про десятихатки», згідно якого в охоплених повстанським рухом місцевостях за розпорядженням губвиконкомів вводився інститут десятихатників. Призначалися вони райвиконкомами з числа визначених комнезамами заможних селян та інших сільських жителів, крім членів КНС і профспілок, комуністів, комсомольців, робітників підприємств і радгоспів. В коло обов'язків десятихатників входило повідомляти органи влади про антирадянські розмови, підготовку терористичних актів, пересування повстанських загонів і окремих повстанців та осіб з ними пов'язаних. На десятихатників покладалася також відповідальність за випадки псування засобів зв'язку і залізничних колій. Справи по звинуваченню десятихатників у неналежному виконанні своїх обов'язків підлягали розгляду надзвичайними сесіями губернських судів. Залишати місця свого постійного проживання десятихатники могли лише з дозволу органів місцевої влади. Ті з них, хто ревно служив радянській владі, могли звільнятися від виконання обов'язків офіційних донощиків [78].

Таким чином, на Полтавщині, як і по всій Україні, вводився ще один інститут відповідальників – по одному на кожні десять дворів. Водночас вони були і офіційними інформаторами ДПУ і поряд з таємними («сексотами») несли кримінальну відповідальність, а іноді і власним життям відповідали за «недоносітєльства». Так в українському селі утверджувалася радянська влада, яка змушувала людей жити в атмосфері терору, постійного страху, підозрілості і ненависті.

Особливу увагу органи радянської влади звертали на створення зон безпеки вздовж залізниць, позаяк вони були об'єктом постійних нападів і диверсій з боку повстанців. У доповідній записці штабу 7-ї Володимирської стрілецької дивізії на ім'я голови Полтавського губвиконкому Я.Дробніса вказувалося, що повстанці систематично розбирають залізничне полотно, в тому числі і в кременчуцькому напрямку, пускають під укіс маршрутні та інші потяги. Штаб дивізії рекомендував губвиконкому вкрити 15-верстну смугу вздовж залізничних колій «густою мережею інформаторів вербуючи їх з місцевих селян і залізничних службовців». З метою вербування інформаторів на кожній станції пропонувалося ввести посаду дільничного співробітника Чека, терміново встановити систему відповідальників, у боротьбі з повстанцями використовувати війська Всеросійської Чека, не покладаючи особливих надій на польові частини Червоної армії.

На виконання цієї «поради» 14 листопада 1921 року губернська військова нарада запровадила інститут відповідальників і на залізницях Полтавщини. На них покладалися завдання стежити і своєчасно повідомляти владу про можливі напади повстанців на залізниці в межах закріплених за ними територій. Якщо без допомоги відповідальників у 15-верстній смузі вздовж залізниць виявляли повстанців, то проти них застосовувалися такі ж репресивні заходи, як і у випадку аварії потягу. Якщо ж траплялися випадки пошкодження засобів зв'язку, до відповідальників застосовували такі засоби покарання: в них забирали по двоє коней або по дві корови за кожний спиляний телефонний чи телеграфний стовп. За псування телефонних та телеграфних дротів у них конфісковували по одній голові худоби. Ремонтували пошкоджені комунікації також за рахунок відповідальників. У разі вбивства або поранення представника радянської влади, червоноармійця чи члена комнезаму відповідальників розстрілювали, а їх майно конфісковували. В цьому випадку відповідальники нічим не відрізнялися від заручників. За надані радянській владі послуги відповідальників могли перевести в кандидати на відповідальника (мабуть, за аналогією з кандидатами в члени РКП(б)) або взагалі виключити із списків відповідальників. Половина конфіскованого у відповідальників майна і штрафів надходила на користь місцевих комнезамів [79].

У зв'язку з тим, що повстанці переховувалися і гуртувалися головним чином у лісах Полтавщини, у червні 1923 року серед службовців лісового відомства була проведена чистка. Через політичну неблагонадійність із 206 осіб було звільнено 46.

Таким чином, не маючи підтримки серед більшості українського селянства, комуністи намагалися створити собі опору з числа сільської бідноти, об'єднаної в комітети незаможних селян, і залякати решту селян терором, запровадивши інститут заручників і відповідальників, який зводився до того, щоб перетворити їх на платних чи безплатних (які б працювали із страху) інформаторів Чека.

На кінець 1923 року більшовицькому режимові вдалося придушити останні осередки збройного опору полтавців. У 1924 році в офіційних повідомленнях ДПУ вже не згадується про «політичний бандитизм» на Полтавщині.

Протягом 1917–1923 років тисячі полтавців полягли в боротьбі за свободу рідного краю або стали жертвами червоного терору. Проте збройна боротьба не пропала марно. Зона піднесла національну свідомість українського народу, його прагнення мати власну державу і бути господарем на своїй землі. Незважаючи на поразку повстанського руху, пасивний опір комуністичному режимові тривав і далі. Лише в результаті «розкуркулення», суцільної колективізації і штучно створеного голодомору 1932–1933 років було остаточно «втихомирене» українське село, а його хлібороби перетворені на безпашпортних кріпаків колгоспно-радгоспної феодальної системи.

Примітки.

1. Цит. за: Курносов Ю.В. Насилля – головний аргумент більшовизму // Український історичний журнал. – 1991. – № 12. – С. 17.
2. Ленін В.І. Повне зібрання творів. – Т. 41. – С. 364.
3. Ревегук В. Полтавщина в добу Української революції 1917–1920 рр. – Полтава, 2002. – С. 53.
4. Известия Полтавского совета. – 1919. – 30 березня.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф.П-7. – Оп. 1. – Спр. 48-а. – Арк. 23.
6. Ревегук В., Кочерга Н. В.Г.Короленко в Полтаві (1917–1921). – Полтава, 2003. – С. 31.
7. Известия Полтавского губисполкома. – 1919. – 24 травня.
8. ДАПО. – Ф.П-7. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 111-112.
9. Ревегук В., Кочерга Н. Вказ. праця. – С. 59.
10. Известия Полтавского губисполкома. – 1919. – 16 липня.
11. Там само. – 1919. – 24 травня.
12. ДАПО. – Ф.П-7. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 112.
13. Несвіцький О. Полтава у дні революції та в період смути. 1917–1922 рр. – Полтава, 1995. – С. 110.
14. Ульяновський В. Трагедія в Лубенському Мгарському монастирі 1919 р. // Київська старовина. – 2000. – № 6. – С. 115-118.
15. Ревегук В., Кочерга Н. Вказ.праця. – С.12.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 3156. – Арк. 41.
17. ДАПО. – Ф.Р-4008. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 11.
18. Там само. – Арк. 14.
19. Там само. – Ф.П-9032. – Оп.1. – Спр.25. – Арк. 20.
20. Там само. – Спр.30. – Арк. 1, 23.
21. Ревегук В. Вказ.праця. – С.142-143.
22. Соловей Д. Розгром Полтави. – Полтава, 1994. – С. 166.
23. Архівний збірник на посвяту 90-річчя Полтавської вченої архівної комісії. – Полтава, 1993. – С. 238-239.
24. ДАПО. – Ф.Р-1502. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 170.
25. Там само. – Ф.Р-3872. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 4.
26. Там само. – Ф.П-9032. – Оп.1. – Спр.25. – Арк.70.
27. Там само. –Спр. 30. – Арк. 1-2.

28. Там само. – Ф.Р-1502. – Оп. 1. – Спр. 321. – Арк. 20-21.
29. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 14.
30. Там само. – Ф.Р-3872. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 260.
31. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 48.
32. Несвіцький О. Вказ. праця. – С. 185, 207.
33. ДАПО. – Ф.П-9032. – Оп.1. – Спр.25. – Арк.154.
34. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 71.
35. Там само. – Арк. 125.
36. Там само. – Ф.П-9032. – Оп.1. – Спр.28. – Арк.19.
37. Там само. – Ф.Р-1502. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 9-11.
38. Там само. – Ф.Р-9032. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 3.
39. Там само. – Ф.Р-127. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 22.
40. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 229.
41. Там само. – Ф.Р-127. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.
42. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 8 зв.
43. Там само. – Арк. 5 зв.
44. Там само. – Ф.Р-3123. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 201, 226.
45. Там само. – Ф.Р-127. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.
46. Там само. – Ф.Р-9032. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 153.
47. Кучер О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921–1923 рр. – Харків, 1971. – С. 121-122.
48. ДАПО. – Ф.Р-3872. – Оп. 1. – Спр. 539. – Арк. 20 зв.
49. Там само. – Арк. 3 зв.
50. Там само. – Ф.Р-1631. – Оп. 1. – Спр. 135. – Арк. 122.
51. Там само. – Ф.Р-127. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 119.
52. Хміль В.В. Братерська допомога РСФРР у формуванні робітничо-селянської міліції на Україні // Український історичний журнал. – 1988. – № 5. – С. 103.
53. Ревегук В. Вказ.праця. – С. 146-147.
54. ДАПО. – Ф.Р-3872. – Оп. 1. – Спр. 439. – Арк. 18.
55. Там само. – Арк. 23.
56. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 90.
57. Там само. – Ф.Р-127. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 11.
58. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 22.
59. Там само. – Арк. 76.
60. Там само. – Ф.П-9032. – Оп.1. – Спр.28. – Арк.1, 5, 7, 7 зв.
61. Там само. – Акр. 138, 180.
62. Там само. – Ф.Р-3872. – Оп. 1. – Спр. 394. – Арк. 22.
63. Там само. – Ф.Р-9032. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 9.
64. Там само. – Ф.Р-3872. – Оп. 1. – Спр. 174. – Арк. 8.
65. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 232.
66. Там само. – Ф.П-9032. – Оп.1. – Спр.48. – Арк. 17.
67. Там само. – Ф.Р-9032. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 95.
68. Там само. – Ф.П-9032. – Оп.1. – Спр.48. – Арк.19, 27.
69. Новый мир. – 1995. – № 2. – С. 180.
70. Березіль. – 1991. – № 2. – С. 180.
71. Там само. – С. 194.
72. ДАПО. – Ф.Р-127. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 13, 16.
73. Там само. – Арк. 24.
74. Там само. – Ф.Р-99. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 22.
75. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 172.
76. Там само. – Ф.Р-9032. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 84
77. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 55.
78. Там само. – Ф.Р-1631. – Оп. 2. – Спр. 30. – Арк. 52.
79. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 77.

Валентин Посухов

ЗАМІСТЬ ШКОЛИ – КОНЦТАБІР

Концентраційний табір... Скільки зла, жорстокості вміщує це поняття! Автором ідеї створення та й самої назви цієї «новинки» ХХ століття, яка набула такої жахливої слави спочатку в Країні Рад, а потім у гітлерівській Німеччині, був Лев Троцький.

Спочатку в кількох таких таборах у 1918 році розмістили полонених чехословаків, а згодом використовували їх (табори) і для цивільного населення. Дуже схвально поставився до цієї ідеї свого соратника Володимир Ленін. Так, у розпорядженні, надісланому 9 серпня 1918 року Пензенському губвиконкому, він вимагав: «Необхідно провести масовий нещадний терор проти куркулів, попів і білогвардійців; сумнівних заперти в концентраційний табір поза містом».

Офіційно така форма ув'язнення була узаконена постановою Ради Народних Комісарів Радянської Росії від 5 вересня 1918 року «Про червоний терор», де ставилося завдання або ізолювати класових ворогів у концентраційних таборах, або фізично знищувати їх. Цю загальну настанову було конкретизовано в декреті Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету «Про табори примусових робіт» від 15 квітня 1919 року. Там ставилося завдання, щоб у кожному губернському центрі був хоча б один такий табір як мінімум на 300 осіб. На виконання цієї вказівки до кінця року вже було створено 21 таке місце ув'язнення радянського зразка, в 1921 році – 122, а в 1923 році – 315, де налічувалося близько 70 тис. ув'язнених [1].

Здебільшого туди направляли заручників – членів сімей царських офіцерів, петлюрівців, ватажків селянських повстань, колишніх чиновників, власників підприємств, лавок, заможних селян і т. п. Наприклад, у листопаді 1919 року московські чекісти присудили помістити в концтабір на рік відомого вченого К.Е.Ціолковського, якого безпідставно звинуватили у зв'язках з денікінцями. Але потім таки випустили.

Концентраційні табори часів громадянської війни згодом переросли у величезну систему Головного управління таборів, відому як «ГУЛАГ», де поневірялися вже не тисячі, а мільйони мучеників. 1939 року за досвідом організації таких місць ув'язнення в СРСР приїжджала делегація з гітлерівської Німеччини. І «учні» добре засвоїли «досягнення» своїх «учителів».

У післявоєнні роки про винахід концтаборів і масове створення їх ще в перші роки радянської влади згадувати суворо заборонялося. Але на початку 1920-х років більшовики ними навіть пишалися, подавали їхню діяльність як своє значне досягнення.

Це переконливо засвідчує Полтавська губернська газета «Вісті-Известия». У номері за 9 жовтня 1920 року вона публікує репортаж свого кореспондента Беноні з точним адресним заголовком: «У Концентраційному таборі» (так і надруковано – з великої літери). І підсумовує розповідь недвозначним висновком: «Для багатьох табір послужить школою духовного розвитку».

Як же проходили «заняття» у цій «школі»? Газетяр описує: «Час вставання, чаю, обіду, вечері, виходу на роботу та закінчення її, навіть миття рук сповіщається дзвінком. На обід дається дві години. Робота закінчується о шостій годині». Працювали табірники у кузні, теслярській, шевській та кравецькій майстернях, у саду і на городі. Виконували замовлення різних радянських установ.

Кореспондент старався показати, що живеться в'язням зовсім непогано: «У таборі є читальня, де одержують харківські та московські газети. Влаштовуються мітинги, кінематографічні сеанси з участю військового оркестру та хору із в'язнів... Особлива увага приділя-

ється в таборі виконанню основних правил гігієни, слідкувати за цим вмінено в обов'язок самим арештантам».

Однак останнє твердження спростовує надруковане у цій же газеті через кілька номерів повідомлення, що у таборі спалахнула масова епідемія тифу.

Скільки людей «перекували» у цьому полтавському паростку майбутнього ГУЛАГу? Мабуть, багато. Такий висновок напрошується з наведеного у репортажі факту, що тільки з 15 по 28 вересня 216 ув'язнених працювали, виконуючи різні роботи на замовлення різних губернських установ. Перебували там і діти. Для них була створена окрема школа.

Хто саме були ці в'язні? Про те нічого не говориться. Забирали туди, як уже зазначалося вище, і за соціальними ознаками, і за невиконання різних розпоряджень. Наприклад, таких як у параграфі першому наказу № 50: «Усім громадянам пропонується шкіряні костюми (штани та куртки), які вони мають, під страхом найсуворішої відповідальності здати негайно райкомам для губкомісій допомоги фронту». Хто потім ходив у реквізованих шкірянках? Те добре відомо: ті, хто запроторював людей до концтаборів і охороняв їх там – більшовицькі комісари і чекісти. Чому вони особливо полюбляли саме такий одяг? Пояснення просте – під ним не заводилися воші. Певно, на цих комах згубно впливало випаровування речовин, яких застосовували для вичинки шкур.

Дуже цікаво було б дізнатися про долю журналіста Беноні, який так розхвалював концтабірні порядки. Але то були б марні пошуки. За бурхливі і вкрай жорстокі десятиліття, які минули з часу тієї публікації, стерлися сліди мільйонів життів, більшість документів про їхнє існування. Цілком ймовірно, що газетяр, котрий запевняв, що концтабір – то «школа духовного розвитку», закінчив свої дні на нарах цього радянського «виховного закладу» і на власних муках відчув усі принади «революційного перековування».

Де у Полтаві розташовувалася концентраційна «школа духовного розвитку»? Це підказує у своїх спогадах «Моя автобіографія» відомий український педагог Григорій Ващенко. З 1917 року він був директором учительської семінарії на Шведській Могилі, себто в Яківцях. Цей навчальний заклад функціонував у приміщенні, де нині розташовується Науково-дослідний інститут свинарства. Г.Ващенко пригадував: «В 1920 р. більшовики знову опанували Полтаву і перетворили будинок учительської семінарії на концентраційний табір, внаслідок чого педагоги змушені були розташуватися в приміщеннях поблизу школи. В цей час в Диканських лісах організувався досить великий загін повстанців проти більшовиків. В ньому взяли участь дехто з педагогів і студентів семінарії. Про це довідались більшовики і арештували трьох педагогів. Були б арештували й мене, але, коли довідались, що я при денікінцях якийсь час сидів в одній камері з тов. Віктором, який був членом більшовицької «трійки», то залишили мене на свободі, зобов'язавши не виїздити з Полтави. Все-таки в 1921 р. я внаслідок клопотання студентів виїхав до села Білики, куди була перенесена учительська школа» [2].

Концентраційні табори, а також «Дома принудительных работ» (їх називали «допри») були створені також і в деяких повітах губернії. Так, в обласному архіві у документах Свиридівської волосної Ради Лохвицького повіту [3] описано такий випадок. 25 лютого 1921 року загін з викачки хліба, очолюваний Ольшанським, проводив обшуки на садибах селян Парницького і Зеленківського хуторів цього повіту. У хаті Тимофія Купора було знайдене вмуроване в печі сховище, де зберігалося 15 пудів жита, 30 руб. золотом і 5 руб. 40 коп. сріблом, 5267 руб. царських грошей і «керенок». А в коморі під половою були заховані ще 5 пудів вівса. Члени сім'ї запевняли, що заховали зерно і гроші не від радянської влади, а від бандитів, які часто налітали на хутори і грабували селян. Однак на це не зважили. За те, що Тимофій Купор здав радянській владі тільки 40 пудів зерна замість 200 пудів, як вимагалося з нього продрозверсткою, все знайдене на садибі під час обшуку, а також робоча худоба були конфісковані. Крім того, господаря було відправлено на рік до Лохвиці в будинок примусових робіт. У вже згаданій вище газеті «Вісті-Известия» було опубліковане по-

відомлення губернського відділу юстиції, що в будинках примусових робіт на Полтавщині станом на 1 листопада 1920 року перебувало 1072 осіб.

На жаль, і донині у нас збереглося чимало палких прибічників таких «виховних» методів. У 1991 році, напередодні горезвісного ГКЧП, відповідні органи вже приступили до ремонту деяких сталінських концтаборів, щоб прийняти «контингент», який невдовзі мав надійти...

На думку автора цих рядків, цілком доречно було б на приміщенні колишньої вчительської семінарії в Яківцях встановити меморіальну дошку, де зазначити, що тут на початку 1920-х років функціонував радянський концентраційний табір. На ній ще й додати звернення до тих, хто читатиме: «А що ти зробив для того, щоб у нас більше ніколи не було концтаборів?».

Примітки.

1. http://ru.wikipedia.org/wiki/Красный террор.
2. Ващенко Г. Моя автобіографія // Освіта. – 1996. – 20 листопада. – С. 12.
3. ДАПО. – Ф.Р-3301. – Спр. 103.

1918

Документ № 1

ВИТЯГИ ІЗ ЩОДЕННИКА ПОЛТАВСЬКОГО ЛІКАРЯ О.О.НЕСВІЦЬКОГО «ПОЛТАВА У ДНІ РЕВОЛЮЦІЇ ТА В ПЕРІОД СМУТИ 1917–1922 рр.»

1918 р.

<...>

10 января

Почта работает. Типографские рабочие приступили к работе. 15 большевиков явились в деревню (Константиноградский уезд) и там убили Михаила Ивановича Коваленко, бывшего председателя уездной земской управы, члена последней Государственной Думы, создателя и председателя партии хлеборобов-собственников. Подполковник Муравев, большевик, держал речь в Совете рабочих депутатов, проводя необходимость уничтожения буржуазии «огнем и мечем»: «Мы должны действовать, а если нужно, то пустить в ход гильотину». Ему Совет аплодировал. На днях на улице убит офицер Сахно-Устимович. Он был без погон, но его выдал аксельбант.

11 января

Из Полтавы увозят хлеб, мануфактуру и т. д.

12 января

Арестованы П.Н. Малама, В.И. Булюбаш, Гриневич, Смолянов, Лещ. Из музея на Шведской Могиле украдены почти все ценные вещи. Арестованные обложены взносом: Малама – 4 000, Булюбаш – 4 000, кн. Мещерская – 10 000, Лещ – 15 000, Мусин-Пушкин – 10 000, Ахшарумов – 2 000, Старицкие – 2 000 и т.д. Революционный комитет разослал повестки с предложением уплатить, если не будет уплачено до назначенного срока, то будут приняты самые репрессивные меры вплоть до повешения.

13 января

Из музея на Шведской Могиле украдены все ценные вещи.

15 января

Из Полтавы усиленно вывозятся на Харьков, Москву мука, мануфактура, разные продукты. Грабежи не прекращаются.

<...>

17 января

В Рыбцах убита семья – 9 человек.

20 января

Арестован губернский тюремный инспектор Мустафин. Ему вменено в вину то, что он не выпустил политических преступников. Арестован управляющий акцизными сборами Иоделис.

<...>

22 января

Комиссаром по народному образованию в Полтаве назначена еврейка Антонина Робсман. Комиссаром в отделение Государственного банка назначен еврей Мазлах (член го-

родской управы). Комиссаром юстиции – еврей Кантор. Выстрелов в городе меньше, меньше воровства и грабежей. Муравьев расстреливает воров.

23 января

Мазлах открыл в обществе взаимного кредита все сейфы, забрал все процентные бумаги, положил их на имя владельцев в отделение Государственного банка, забрал серебряные и золотые деньги.

28 января

Образован Военно-революционный трибунал в составе (избранном 23 января): председатель –инженер Белявский, тovариш председателя – Пашко, обвинитель – Баскевич, товарищи обвинителя – Кричевский и Кондратко, следственная комиссия: Прокопиенко, Нестеровский, Глуп, Лисовский и Дученко. <...> – от селянских депутатов. Мусинзон, Дробнис, Панченко, Таций и Черчатый.

<...>

5 февраля

Прокурор Дубровин выпущен из тюрмы. Вместо упраздненых мировых судей избран народный суд из 3 лиц. В Полтаве 8 таких судов.

В Киеве убит митрополит Владимир. Он был у наместника Лавры архимандрита Амвросия, куда явились вооруженные большевики, которые повели его в покои, а затем повели на крепостной откос и там закололи штыками.

По декрету с 1 марта уничтожено преподование закона Божия в школах. Декрет об отделении церкви от государства. Содержание храмов отдается в распоряжение прихода. Церковный причт и церковь вообще не могут приобретать имущество, отчуждать и т.п., теряют право юридического лица.

6 февраля

Революционный комитет предписал закрыть Переселенческое бюро при Губернской земской управе.

13 февраля

Муравьев уехал в Одессу. Член городской управы, заведующий финансами Мазлах взял ночью в отделении Государственного банка 2 млн. руб. и повез их в Киев. Деньги выданы по требованию Революционного комитета. Большевики начинают уезжать из Полтавы.

17 февраля

Баварцы заняли Киев. Говорят, что и Кременчуг у них в руках. Со вступлением украинцев боятся еврейских погромов. В военную гимназию (бывший Кадетский корпус) прислан комиссар (солдат). Штаб большевиков из Киева переехал в Полтаву. На монастырской колокольне поставлено орудие, то же и на чердаке Крестьянского банка.

19 февраля

Главнокомандующий солдат Каска объявил Полтаву и ее окрестности на военном положении Ожидается приход немцев. Разнесся слух, что чехи и словаки отняли Киев у немцев, занятый последними в четверг. Предположено рыть вокруг Полтавы окопы. На соборе поставлен пулемет.

20 февраля / 4 марта

Арест ночью Горонескуля А.А. Ошибочное сообщение о аресте А.А.Несвицкого и Оголевца. Заблоговременно предупрежденный Несвицкий скрывался у Л.Л.Семко-Савойского и д-ра Сибирцева. В 1 час дня 15 человек вооруженных красноармейцев ворвались в помещение начальника милиции 3 участка, забрали оружие, деньги, выпустили 6 арестованных воров и скрылись.

21 февраля

Появилось от Народных Комиссаров воззвание к защите отечества с сообщением о занятии немцами Пскова. При отступлении большевиков они предполагают взорвать мосты, вокзалы, большие дома и т.п.

<...>

23 февраля / 8 марта

Грабежи учащаются. Грабители, одетые в солдатскую форму, врываются в дома, грабят деньги и вещи. Являются вооруженные как днем, так и ночью.

24 февраля

Городская Дума распущена большевиками.

25 февраля

По ночам дежурит охрана, у которой впоследствии отобрали оружие.

Солдат убил из револьвера встретившегося ему на улице офицера из-за того, что на нем была офицерская фуражка. Служившие в окружном суде наняли на лето архиерейский сад. Офицеры и студенты нанимаются рубить и пилить дрова у жителей.

2 / 15 марта

В Кадетском корпусе размещена красная гвардия и еще какие-то солдаты до 1 500 чел.

Заседание городской врачебно-санитарной комиссии. Приход комиссара и заявление его о заболеваниях солдат, живущих в корпусе, сыпным тифом. Его рассказ о безобразиях солдат, всюду грязь, нечистоты, уборные загажены и испорчены, испражнения в самих коридорах, по лестницам текут нечистоты. Параши выливают с верхнего этажа прямо в пролет лестниц!..

Солдаты, размещенные в духовной семинарии, рубят на дрова шкафы и скамьи.

3 / 16 марта

Немцы вошли в Лубны. Они уже в 120 верстах от Полтавы. Баварцы заняли Киев, и Кременчуг у них в руках.

5 / 18 марта

Объявлено в Полтаве военное положение. Штаб большевиков из Киева переехал в Полтаву. Позже 9 часов вечера нельзя выходить без пропуска. Я добыл себе пропуск. Воззвание Совета рабочих депутатов к населению «заниматься спокойно, а грабителям, ворам – смерть». Немцы в Лубнах. На 21 марта назначена реквизиция лошадей.

6 / 19 марта

Немцы в Сагайдаке. В 2 часа над Полтавой летал аэроплан.

Муравьев говорил речь рабочим на железнодорожном вокзале, которые заявили, что они не позволят взрывать мост и вообще разрушения. «На это я не посмотрю», – заявил Муравьев. Но рабочие категорически заявили, что если будут мосты взорваны, то они не оставят ни одного большевика в живых. Муравьев уехал из Полтавы. Эти дни по городу идет в разных местах стрельба.

7 марта

Некто Бокитько назначен заведующим обороною Полтавы, а Эпштейн – внутренним порядком ее. Ограблен в 3-й раз магазин Шипотовского. В городе усиленное движение автомобилей, увозят все ценное – продукты, вещи.

<...>

10 марта

Мазлах вывез из Государственного банка все ценности, и банк закрыт. Закрыты и частные банки.

Слух, что под Яреськами советский отряд (600 чел.) взорван на мосту через Псел. Сегодня в 3 часа большевики оставляют Полтаву. Большевики на автомобилях усилено вывозят ценности, ни перед чем не останавливаясь. Вывезено 15 подвод одного холста. Большевики в 3 часа ночи уезжают из Полтавы. Приближаются немцы. Они уже в Абазовке (17 верст). Большевики извозчикам вместо платы показывают револьвер.

11 марта

Большевики в окрестностях Полтавы забирали у селян все, что только возможно: скот, коров, птицу, зерно <...> берут и подводы. Ночью слышны были выстрелы из орудия. Арестован директор корпуса Антонов и ротный командир Чемезов.

12 / 25 марта

К Зайцевой приехал ее двоюродный брат Яновский. Его арестовали и собирались расстрелять как белогвардейца и контрреволюционера. Когда он сидел под стражей, его узнал один из стражников, служивший с его отцом. Заявил о нем властям и его отпустили. Ночью с 11 на 12 вывезено из Чиновничьей лавки 2 платформы товаров. Грабили и увозили товар из колбасных. При появлении милиции конной производилась стрельба. Было убито 2, несколько раненых красноармейцев-грабителей. Большевики оцепили Александровскую, желая громить милицию.

14 марта

Большевики уезжают на Лозовую с Алексеевым во главе. Солдаты продолжают грабить. Носятся слухи о том, что около ст. Свинковка большевики вступят в бой с немцами. Настроение жителей уже третий день как очень тревожное. Школы закрыты. Распоряжение начальника милиции Светлова: кто выйдет на улицу позднее 9 часов вечера, будет предан революционному суду. Охрана им снята. Самоохрану большевики разоружают.

15 марта

Мазлах взял из отделения Государственного банка серебра на 1,5 миллиона. Грабеж по городу вовсю. Большевики складывают все взятое за вокзалом. Рабочие решили не допустить вывоза всего взятого. Большевики грозят при отступлении все сжечь, чтобы не досталось немцам. Они предлагают все продать за 8 млн. руб. Ночью слышны были орудийные выстрелы.

ДАПО. – Ф.Р-8831. – Оп. 1. – Спр. 1. Оригінал. Рукопис.

Опубліковано: Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смути 1917–1922 рр. / Упоряд. Коротенко В.В., Пустовіт Т.П., Яненко З.П. – Полтава, 1995. – С. 34-44.

1919

Документ № 2

МАТЕРІАЛИ СЛІДСТВА У СПРАВІ ПРО ВБИВСТВО БІЛЬШОВИКАМИ ІГУМЕНА ТА 16 ЧЕНЦІВ МГАРСЬКОГО ЛУБЕНСЬКОГО СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО МОНАСТИРЯ

06 вересня –15 листопада 1919 р.

Предварительное следствие судебного следователя Лубенского Окружного суда по важнейшим делам по делу об убийстве игумена и 16 монахов Лубенского мужского Мгарского монастыря. Начато 6 сентября 1919 г. Кончено 15 ноября 1919 г.

№ 1

Прокурор Харьковской
Судебной палаты
24 августа 1919. № 426
Г. Прокурору Лубенского окружного суда

Поручаю Вам распорядиться производством предварительного следствия: убийстве большевиками игумена и 16 монахов Лубенского мужского Мгарского монастыря.

Прокурор Судебной палаты (підпис)
Секретарь (підпис)

(Резолюция): 1) Предложить и. о.судебного следователя по важным делам Соловьеву приступить к производству предварительного следствия, 2) донести об этом прокурору Харьковской Судебной Палаты.

№2

№ 484
6.11. № вх. 44.

На основании 288[1] статьи устава уголовного судопроизводства, препровождая настоящее предписание, предлагаю господину судебному следователю Лубенского Окружного суда по важнейшим делам приступить к производству предварительного следствия по означенному в предписании делу.

г. Лубны, сентября 3 дня 1919 г.

И. д. прокурора суда (підпис)
Секретарь (підпис)

№3
Постановление № 1

1919 года сентября 6 дня и. д. судебного следователя Лубенского Окружного Суда по важнейшим делам разсмотрев предложение прокурора Лубенского Окружного Суда от 3 сего сентября за № 484 об убийстве 17 монахов в Лубенском мужском Мгарском монастыре нашел, что в нем заключается сведение о преступлении предусмотренном 1454 статьи уложения о наказаниях, а потому руководствуясь 288(1) ст. Устава уголовного судопроизводства постановил: приступить к производству предварительного следствия об этом преступлении.

И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№4
Протокол 1919 г. сентября 10 дня г. Лубны.

Судебный следователь Лубенского Окружного Суда по важнейшим делам допрашивал ниже поименованного в качестве свидетеля с соблюдением 443 статьи Устава Уголовного судопроизводства и он показал Николай Ильич Орлов, 42 г., православный, под судом и следствием не был, Товарищ Прокурора Лубенского Окружного Суда, живу в г. Лубнах.

6 августа текущего года, по старому стилю, около 1 часу дня, гуляя с своими детьми по улице вблизи земской больницы, я встретил свою куму Анну Ивановну Афанасьеву-Прокофьеву, которая сообщила мне, что сейчас в больницу привезен один монах Лубенского Спасо-Преображенского монастыря, тяжело раненный большевиками в грудь, и что, кроме этого монаха, большевиками при оставлении ими монастыря, было расстреляно еще 24 монаха. 8 августа, часов в 9 утра, узнав от 5 проходивших мимо моей квартиры людей, что убитые большевиками монахи привезены в часовню при земской больнице, я пошел в эту часовню посмотреть на этих монахов; в виду тесноты помещения часовни и толпившегося около часовни народа, я осмотрел лишь нескольких монахов, лежавших на полу, на спинах, ничем не прикрытыми. Я заметил только, что лица их и головы страшно изуродованы, по-видимому, разрывными пулями, а у некоторых из них были прострелены и глаза. Осмотрев монахов бегло и поверхностно, я пошел в город и, встретиав на Братской улице вблизи больницы своего начальника – Прокурора Лубенского Окружного суда К.Н.Алеева, шедшего с каким-то офицером Добровольче-

ской Армии, доложил ему о том, что я сейчас осматривал трупы убитых большевиками монахов, привезенных в часовню при больнице, и что, по моему мнению, с трупов монахов следует снять фотографические снимки и отослать таковые в иностранные миссии. Прокурор Суда заявил мне, что он пойдет посмотреть на монахов, а офицер-доброволец, с которым меня познакомил Прокурор Суда, сказал, что фотографические снимки будут сняты с монахов и отосланы в посольства. Вечером того же 8 августа, после похорон одного офицера-добровольца, павшего в бою под Лубнами, я снова зашел в часовню при больнице, вместе с бывшим военным следователем Н.С.Чирским, и осмотрел с ним, опять таки поверхностно, трупы монахов, при чем в одном из них я опознал знакомого мне о. Серапиона.

Николай Орлов, и. д. судебного следователя (підпис)

№5

Протокол 1919 года сентября 17 дня

Отец Абрамов Колодный, 46 лет, иудейского, грамотен, прав не лишен, постоянно проживаю в Лубнах.

Я состою фотографом. В средних числах августа месяца сего года я был приглашен Начальником гарнизона сделать снимки с трупов монахов Мгарского монастыря, расстрелянных 5 августа сего года по старому стилю большевиками при оставлении ими Лубен. По прибытии моем в земскую больницу трупы были вынесены из часовни и положены на землю в саду, где мною и были сняты. Сделано было мною тогда 5 снимков – одну общую группу, и четыре снимка по несколько человек. Распоряжался тогда поручик местного гарнизона Василевский, которому я и передал потом все снимки. Кроме того, тогда же по требованию поручика Гладкого я сделал три снимка с церкви, в которой помещались большевики. Один снимок представляет общий вид иконостаса, другой – иконы Божьей Матери и св. Афанасия, пробитые штыками, а третий – сломанные врата в иконостасе. Поручик Гладкий просил прислать готовые снимки в Харьков в Политическую часть Управления главноначальствующего. Согласно Вашему требованию я переснял 6 снимков, каковые Вам и представляю (фотографом были представлены – одна общая группа, на которой изображено 17 монахов, другая – 4 монаха, третья – 6 монахов, четвертый – общий вид иконостаса теплой церкви Мгарского монастыря, пятый снимок иконы Божьей Матери).

№6

Протокол осмотра

1919 года сентября 17 дня судебный следователь Лубенского Окружного Суда по важнейшим делам, в присутствии нижеподписавшихся понятых, производит осмотр снимок трупов монахов, представленных сего числа фотографом Колодным, при чем оказалось следующее: на одном снимке представлены лежащими на земле 17 трупов монахов, на втором трупы 6 монахов, на третьем трупы 4 монахов, на четвертом – общий вид иконостаса теплой церкви Мгарского монастыря, на пятом – иконы Божьей Матери и св. Афанасия и на шестом сломанные врата иконостаса.

Понятые М.Ковалев (підпис)
Дружинин (підпис)
И. д. судебного следователя (підпис)

№7

№ 92

Настоящею переписку с произведенным дознанием представляю Его Превосходительству Господину Командиру Лубенской уездной Государственной Стражи на распоряжение.

г. Лубны, сентября 20 дня 1919 года.

Пристав 2 стола Лубенской уездной Государственной Стражи Шаповалов

№8

22/ГХ. № 2 вх. 56

Препровождаю г. Судебному следователю Лубенского Окружного суда по важнейшим делам.

20 сентября 1919, № 178

Помощник Командира Стражи С.Шаповалов

№9

Судебный следователь
Лубенского Окружного суда
По важнейшим делам
Сентября 7 дня 1919 г. № 74

Командиру Государственной Стражи

По делу об убийстве игумена и 16 монахов Лубенского мужского монастыря прошу при надписи на сем сообщить мне, кем производилось дознание по настоящему делу и куда таковое направлено, а если не производилось, то произвести и в самом непродолжительном времени представить мне.

И. д. судебного следователя (підпис)

№ 10

10.IX. Экстренно

Г. Приставу 2 ст. Лубенской уездной государственной Стражи – для производства дознания и представления мне без замедления. 9 сентября 1919 № 178.

И. о. Командира уездной стражи (підпис)

(р е з о л ю ц и я): Г. Помощнику Деранковскому для производства дознания.
С.Шаповалов.

№11

Протокол № 3 1919 года сентября 11 дня.

Надзиратель Государственной стражи по Лубенской волости Пономаренко, исполняя поручение за № 92, производил дознание по содержанию требования г.Судебного следователя Лубенского Окружного суда по важнейшим делам за № 74, с целью выяснения обстоятельств, при которых совершено убийство монахов Лубенского Спасо-Преображенского монастыря, при чем оказалось:

1. Опрошенный раненый иеромонах Илларион 67 лет объяснил, что 5 числа истекшего августа в монастыре шло приготовление к служению всенощной по случаю храмового праздника 6 августа. Часов в 4–5 по полудни находившиеся в зданиях монастыря боль-

шевики объявили монахам, чтобы они собрались все в одно место в ограде монастыря для переписи их на предмет зачисления их на свой котел, так как все монастырское имущество переходит в их большевиков распоряжение. Во главе Настоятеля монастыря собрались 24 человека монахов, к ним подошли несколько человек вооруженных большевиков, объявили им, что они арестованы и приказали всем следовать за ними в лес за дровами, монахи отправились в лес, понабрали на руки дров, принесли их в ограду монастыря и сложили на кучу по указанию сопровождавших их большевиков, последние повторили ту же команду, монахи опять отправились в лес, понабрали дров, принесли в ограду монастыря и сложили на ту же кучу, что и первые; один из сопровождавших их большевиков высказал «довольно, хватит с них для каждого». Эти слова означали то, что большевики намеревались сжигать монахов на костре, но после некоторых между собою переговоров, приказали запречь две пары волов в повозки и нагружать последние зерном ржи и пшеницы. Они запрягли волов, погрузили в повозки более 100 пудов зерна, а потом, отступавший из монастыря отряд приказал следовать вместе с повозками с зерном за ним в г. Лубны. По прибытии в Лубны монахов завели в военный комиссариат, там военный комиссар позвал настоятеля монастыря в свой кабинет, продержал его у себя около двух часов времени, а потом всех монахов отправили под станции железной дороги. Лубны, под станции тоже продержали больше часу времени и объявили им, что они отправляются для работ в с. Лазорки. От станции Лубны по Пирятинской дороге монахов сопровождали семь человек, два верховых и пять пеших. Против экономии Климовой и деревни Круглика их нагнал и остановил отряд кавалерии и обоз, и тут же послышался голос комиссара Бакая, который скомандовал: «разделить по восемь», монахов разделили на три партии по восемь человек, в первую партию отделен Настоятель и показатель. Настоятель начал умолять о пощаде их, но к нему подошел Бакай и проговорил: «Довольно тебе обманывать нас» и тут же дал ему в упор из револьвера выстрел, от которого Настоятель повалился на землю, а в остальных, и показателя в том числе, по команде Бакая, дали залп винтовок большевики. Показателя пуля пробила насквозь и он повалился на землю вместе с другими, но чрез некоторое время пришел в чувство, ползком добрался до канавы при дороге, но тут же услышал, что по дороге следует второй отряд большевиков, он добрался до куста находящегося над канавой и там спрятался. Сидя под кустом он видел, как большевики этого отряда добивали выстрелами еще стонавших монахов и грабили на них одежду. Таким образом большевики поступили и с остальными двумя группами монахов, отвели от первой группы на расстояние 1/4 версты подвергнули расстрелу 8 человек, потом отвели приблизительно на такое же расстояние и подвергнули расстрелу остальных 8 человек. Из всех трех групп разными случайностями спаслось 5 человек, остальные расстреляны. Личностей большевиков, принимавших участие в аресте, сопровождении и затем в расстреле монахов показатель кроме Бакая, не знает и обвинять в убийстве не может, так как расстрелы производились темной ночью. Показатель подозревает, что в убийстве монахов косвенное участие принимали: проживавший в монастырских помещениях беженец имя и фамилии его показатель не знает и проживавшая там же коммунистка, жителька г. Лубен, имя ее и фамилии он тоже не знает; коммунистка и беженец относились к монахам враждебно и беженец неоднократно высказывался открыто, что всех монахов нужно перевешать или перестрелять, почему, жалобы и клевета на монахов пред большевиками могли исходить от названных лиц как ненавистников христианства.

Спрошенный случайно оставшийся жив во время расстрела монах иеродиакон Исаакий 61 год.

Относительно ареста и порядка расстрела монахов большевиками точно подтвердил показания иеромонаха Иллариона и добавил, что личностей подвергавших аресту и расстрелу монахов большевиков он не знает, но подозревает, что в этом убийстве косвенное участие принимали проживавшие в монастыре беженец и коммунистка, имен и фамилий который он не знает, но лица эти относились к монахам и вообще православной религии

враждебно, а 5 числа истекшего августа беженец встретил на балконе гостинницы (расстрелянного) монаха и нанес ему побои палкою, при чем кричал, что всех монахов нужно вывешать.

Спрошенный подвергавшийся расстрелу иеродиакон Модест 44 лет объяснил, что личностей большевиков, подвергавших монахов аресту и расстрелу он не знает. Настоятеля убил человек в серой тужурке, без бороды, среднего роста, лет 25 и он же командовал стрелявшими монахов большевиками, произнося: «слушай моей команды», личности этого человека он не знает, проживавших в монастыре коммунистки и беженца личностей не знает так же.

Спрошенный бывший в числе расстрелянных монахов и оставшийся случайно жив иеродиакон Нифонт 51 год объяснил, что личностей производивших арест и расстрел монахов, большевиков он не знает, он был отделен для расстрела в 3-ю партию и после расстрела 1-й партии говорили, что в расстрелах принимает участие военный комиссар Бакай, но личности его он не знает, проживавших в монастыре беженца и коммунистки имени и фамилий, а равно их деятельности против монахов не знает.

По собранным сведениям дознано, что упомянутый выше беженец по имени и фамилии Григорий Чек, служил в Мгари Лубенской волости сельским писарем и выехал на службу учителем в Хорольский уезд, но куда именно, не известно. Коммунистка, проживавшая в монастыре, Ксения Константиновна по фамилии не известна, происходит из жителей г. Лубен на Подоле, служила начальницей коммунистических школ. Постановил об изложенном – записать в настоящий протокол, который представить г. Приставу 2 стана Лубенской государственной стражи.

Надзиратель государственной стражи по Лубенской волости Пономаренко.

Представляя настоящее дознание г. Приставу 2 стана Лубенской государственной стражи незаконченным, доношу, что по этому делу производится дознание г. военным судебным следователем.

Надзиратель государственной стражи по Лубенской волости Пономаренко

№ 12
Протокол осмотра

1919 года сентября 22 дня судебный следователь Лубенского Окружного суда по важнейшим делам в присутствии ниже подписавшихся понятых производил осмотр теплой церкви в Мгарском мужском монастыре с целью выяснения, какие повреждения были произведены большевиками, при чем оказалось следующее теплая церковь помещается под одной крышей с архиерейскими покоями на площади, вблизи собора. Внутри церкви имеются следующие повреждения: 1) Северные врата, находящиеся в левой половине иконостаса, сорваны с петель и стоят прислоненные к иконостасу; 2) В иконе Божьей Матери, помещающейся в левой половине иконостаса, на шее Божьей Матери имеется след от удара штыком; 3) В иконе св. Афанасия, помещающейся в правой боковой двери иконостаса, имеется возле глаза след от удара штыком; 4) в киоте перед правым клиросом с иконы Благовещения Божьей Матери сорван венчик. На сем протокол осмотра окончен.

Понятые: Урбин Ив. Василенко неграмотен
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№ 13

Протокол судебно-медицинского освидетельствования

1919 года, сентября 22 дня. Мгарский монастырь. Судебный следователь Лубенского Окружного суда по важнейшим делам, в присутствии нижеподписавшихся понятых, через и. об. Лубенского уездного врача Омельченко, производил судебно-медицинское освидетельствование иеромонаха Иллариона с целью выяснения характера и степени причиненных ему повреждений, при чем оказалось следующее: свидетельствуемый среднего роста, удовлетворительного питания, телосложения умеренного, 67 лет. Во втором межреберном промежутке, в правой половине груди, спереди, по сосковой линии находится подвижный плотный, неправильно-круглой формы бледно-розового цвета рубец около 7 мил. в диаметре, на задней части правой половины груди, близ нижнего угла лопатки, снаружи от него находится плотный кожаный подвижный рубец, неправильно-круглой формы бледно-розового цвета, около 1 сант. в диаметре, изменения перкуторного звука на месте рубцов не замечается. Наблюдается чуть заметное ослабление дыхания на этих местах. Других следов повреждения нет. Общее состояние здоровья удовлетворительно.

Понятые: Тихон Безлендин, иеродиакон Исаакий
Врачь-эксперт Г.Омельченко
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

Мнение врача: На основании данных, добытых при освидетельствовании иеромонаха Иллариона, я заключаю, что ему около 6-ти недель тому назад постороннею рукою при выстреле из оружия, заряженного пулей, была нанесена огнестрельная рана в области правой половины груди, причем пуля от входного отверстия во 2-м межреберном промежутке спереди прошла через правое легкое к выходному отверстию близь нижнего угла правой лопатки. Рана эта, как проникающая в грудную полость, должна быть отнесена к разряду тяжких ран.

Врачь Г.Омельченко

№ 14

Протокол судебно-медицинского освидетельствования 1919 года сентября 22 дня,

Мгарский монастырь, судебный следователь Лубенского окружного суда по важнейшим делам, в присутствии нижеподписавшихся понятых, через Лубенского уездного врача Омельченко производил судебно-медицинское освидетельствование иеродиакона Модеста с целью выяснения характера и степени причиненных ему повреждений, при чем оказалось следующее: свидетельствуемый 44 лет от роду, роста среднего, телосложения умеренного, достаточного питания. В средней части правого крыла носа находится кожаный рубец, плотный, неподвижный, бледно-розового цвета звездчатой формы длиною около 8 мил. и шириною в 6 мил. На передней части левого крыла носа находится такого же характера рубец, неправильно-круглой формы около 7 мил. в диаметре. Перегородки носа на месте, соответствующем вышеозначенным рубцам, имеется выгнутый рубец, длиною в 7 мил., шириною в 6 мил. Других следов повреждений на теле не обнаружено. Обезображения лица нет. Общее состояние здоровья удовлетворительно.

Понятые: Тихон Безлендин, иеродиакон Исаакий
Врачь-эксперт Г.Омельченко
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

Мнение врача: на основании данных, добытых при освидетельствовании иеродиакона Модеста, я заключаю, что ему около 6 недель тому назад постороннею рукою, при выстреле из оружия, заряженного пулею, была нанесена огнестрельная рана в хрящевую часть носа,

при чем пуля от входного отверстия в правой половине носа через носовую перегородку прошла к выходному отверстию в левой половине носа. Рана эта по своему характеру должна была отнесена к разряду легких ран.

Врач Г.Омельченко

№ 15

Протокол 1919, сентября 22 дня Мгарский монастырь

Иеродиакон Модест (Матвей Дудка), 44 лет, православный, проживающий в Мгарском монастыре. 27 июня сего года прибыл в монастырь большевистский «Антоновский» полк, который расположился в монастыре, выгнав из помещений всех монахов, так что последним пришлось ютиться по сараям. Занимали солдаты не только жилые помещения, но и зимнюю церковь, в которой помещалось около 500 человек. Ходили они по церкви в шапках и устраивали там разные оргии с женщинами. После их ухода обнаружено было, что икона Божьей Матери была пробита штыком возле шеи, а икона св. Афанасия штыком в уста. Кроме того, в алтаре они взломали шкаф, откуда похитили шелковые и шерстяные подризники, с иконы Божьей Матери были сорваны также занавеси и серебряный венец, которые, как потом передавали, они надевали на лошадь. Очистили большевики монастырь в двадцатых числах июля месяца, приблизительно за неделю до вступления Добровольческой армии. Вступили деникинцы в монастырь под вечер 1 августа сего года, где переночевали, а на следующий день направились дальше в Лубны, но в тот же день под натиском превосходных сил большевиков принуждены были отступить. 4 августа сего года снова явились в монастырь большевитские войска, приказав монахам очистить помещения. 5 августа сего года часов около 4 по полудни приехали в фаэтоне несколько большевиков, кто они не знаю, которые распорядились собраться всем монахам в одно место будто для получения продовольственного пайка, а когда собралось 25 человек, то объявили, что все арестованы и приказали всем пойти в лес за дровами. Гоняли они нас за дровами два раза, которые приказали сложить в одну кучу. Для какой цели нужно было это, они не говорили. Затем они распорядились принести все ключи от церквей, амбаров и всех помещений и передать им и нагрузить подводу с хлебом; что и было нами исполнено. После этого под конвоем нас отправили в Лубны в Военный комиссариат, а оттуда на вокзал для дальнейшего следования в Лазорки на работы. В военном комиссариате нас продержали около 1 часа. Был ли тогда в комиссариате военный комиссар Бакай я не знаю, так как не знаю его в лицо. Продержав нас на вокзале около двух часов, они под конвоем погнали нас по Пирятинскому шоссе по направлению к Лазоркам. Возле экономии Климовой, верстах в 7 от Лубен нас остановили солдаты и приказали разделиться на три партии по восьми человек, после чего нас начали расстреливать. Первым был убит игумен Амвросий, а затем стали стрелять залпами в нас. Из первой партии уцелел лишь я и иеромонах Илларион, а из остальных – иеродиакон Исаакий, иеромонах Митрофан, иеромонах Феофил, иеродиакон Нифонт, иеродиакон Евсевий и монах Христиан. По чьему распоряжению производился расстрел, я не знаю и был ли среди них комиссар Бакай, также не знаю. После первого залпа, данного в нашу партию, остались лишь я и монах Дормидоний, вторым же последний был убит, а я ранен в нос. Я упал на землю и притворился, что убит, а затем отполз в сторону и таким образом спасся. Когда я лежал, то у меня сняли сапоги. Больше ничего показать не могу.

Прочитано: Иеродиакон Модест
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№ 16
Протокол 1919 года сентября 24 дня. Мгарский монастырь

Иеромонах Феофил (Федор Михайлович) 52 лет, православный, грамотный, проживает в Мгарском мужском монастыре возле Лубен. В конце июня месяца прибыл в монастырь большевистский «Антоновский» полк, при чем все монахи по распоряжению их были изгнаны из занимаемых ими помещений, которые и были заняты солдатами. Хотя свободных помещений для солдат было достаточно, однако они заняли также и теплую церковь, помещающуюся под одной крышей с архиепископскими покоями. Как они себя вели в церкви, я не знаю, так как при них ни разу туда не заходил. После их ухода я также ни разу не был в теплой церкви, так что не знаю в каком виде они ее оставили. Приблизительно за неделю до прихода Добровольческой армии большевики ушли из монастыря, но никаких репрессий по отношению к монахам ими не предпринималось. 1 августа сего года пришел в монастырь небольшой отряд Добровольческой армии, который однако под давлением превосходящих сил большевиков на следующий день отступил и большевики снова вошли в монастырь. Тотчас же после вступления в монастырь большевики стали грабить и отнимать у монахов все имеющиеся запасы продовольствия и скота. 5 августа, часов около 4-х по полудни, были созваны большевиками все монахи под предлогом выяснения их числа для выдачи хлебных пайков, и когда собралось 25 монахов, то им было объявлено, что они арестованы и приказано было принести из леса на площадь дрова. Для какой цели было сделано это распоряжение, я не знаю, но потом говорили, будто большевики хотели сжечь всех нас на костре. Затем, когда мы сложили дрова на площади (принес каждый по два охапка), они приказали нагрузить подводу с хлебом и погнали затем под конвоем в Лубны. Привели нас сначала в военный комиссариат, где продержали около 1–2 часов, а затем отправили на вокзал, будто для работы. Когда мы находились в Военном Комиссариате, то настоятель отец Амвросий, ходил в кабинет комиссара просить освободить нас, но говорил ли он с комиссаром Бакаем, или кем другим, я не знаю. Комиссара Бакая и председателя Исполкома Козина я в лицо не знаю, так что не могу сказать, были ли они тогда в комиссариате. Часов около 18 ночи привели нас под конвоем на вокзал, где продержали около часа, а затем погнали дальше по пирятинской дороге. Куда они нас вели и зачем, они не говорили. Когда мы прошли около 7 верст, то нам приказано было остановиться, а затем большевики отсчитали 8 человек и отвели на несколько шагов в сторону, где и дали по ним залп. Кто стрелял и по чьему распоряжению я не знаю. Затем оставшихся повели дальше и когда прошли около 1 версты, то снова нас остановили, отделили еще 8 человек и также дали по ним залп. В последней группе осталось 8 человек в том числе и я. Нас также провели около 1 версты, а затем остановили, отвели в канаву и произвели в нас залп из винтовки в расстоянии шагов пяти от нас. Когда после первого залпа мы попадали на землю, то они произвели несколько выстрелов по лежавшим и не проверяя кто убит, спешно пошли дальше. Из третьей группы, в которой находился я, остались в живых кроме меня иеродиакон Нифонт, иеродиакон Евсевий и монах Христиан. Никто из нас ранен не был. Присутствовал ли при расстреле Бакай или Кузин я не знаю. Когда нас расстреливали, было очень темно. Никаких указаний для выяснения по чьему распоряжению мы были расстреляны, кем и для чего, я дать не могу. Расстреляны были тогда следующие монахи: 1) игумен Амвросий: 2) иеромонах Аркадий; 3) Иоанникий [Митрофан – закреслено]; 4) Иона; 5) Иосиф; 6) Никифор; 7) Афанасий; 8) Феофан; 9) Серапион; 10) Никострат [Илларион – закреслено]; 11) иеродиакон Иульян; монахи: 12) Иоанникий; 13) Герман: 14) Марий; 15) Парфентий; 16) Потапий и 17) Дермидонт. Больше ничего показать не имею.

Надписано: «Иоанникий» и «Никострат».
Подписано: иеромонах Феофил
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№ 17

Протокол 1919 г., сентября 24 дня. Мгарский монастырь

Иеродиакон Евсевий (Евфимий Юрченко) 42 лет, православный, грамотный, проживает в Мгарском монастыре близ Лубен. 5 августа сего года, около 4 часов по полудни большевики приказали собраться всем монахам в одно место, будто для переписи на предмет выдачи продовольственных пайков. Не подозревая ничего дурного, монахи стали собираться в указанном месте, а когда собралось всего 25 человек, то их объявили арестованными, сначала всем нам было приказано принести из леса дрова, что и было нами исполнено, причем каждый принес по две охапки дров и сложили на площади. Затем приказали принести из амбаров зерно, которое сложили возле дров. Из разговоров их видно было, что дрова и зерно они предполагали на подводах отвезти в город, но так как затем они почему-то стали торопиться, то нагрузили только зерно на подводы, а дрова оставили на месте. Отобрав от нас ключи, они приказали затем двигаться за обозами. Привели они сначала нас в Военный Комиссариат, где продержали около 1 часа, а затем под конвоем отправили на вокзал. В Комиссариате игумен ходил объясняться в кабинет комиссара, но с кем он разговаривал и о чем, он не говорил. Был ли тогда там комиссар военный Бакай или председатель исполкома Кузин я не знаю, так как никогда их не видел раньше. По чьему распоряжению отправили нас потом на вокзал, я не знаю. На вокзале нас продержали около 1–2 часов, после чего приказано было собираться дальше. После проверки нас повели под конвоем по Пирятинскому шоссе в сторону Пирятина. Из разговоров солдат между собою, я догадался, что они отступают к Лазоркам. Мимо нас все время проходили отступающие войска и обозы. Ночь в то время была темная и накрапывал дождик. Когда мы отошли от вокзала верст 5, то нас остановили и я разобрал команду «Исполнительная команда коменданта стройся...!» Пришлось после этого стали строиться и от нас отделили 8 человек старших, которых и расстреляли. Было произведено в них два залпа, при чем оставшихся в живых добивали проходившие мимо войска. Когда мы прошли около 1/2–1 версты, то нас 8 человек, расстреляли. После расстрела второй группы нас провели еще около 1/2 версты и стали расстреливать оставшихся. Дали по нас несколько выстрелов, после чего все мы упали на землю. Из нашей группы было убито 5 человек, а остальные спаслись, упав на землю и притворившись убитыми. Никаких указаний для выяснения, кем были расстреляны и по чьему приказанию, я дать не могу. Имели ли какое отношение к расстрелам проживавшие в монастыре беженец и смотрительница детской колонии я не знаю. Пуля сбила с меня шляпу, но ранен не был. Стреляли они в нас шагах в четырех, не более. Когда они остановили нас первый раз, то игумен и казначей стали просить отпустить нас и я слышал, как кто-то из большевиков ответил: «Довольно Вам морочить людей...». Больше ничего показать не имею. Когда я лежал, то с меня сняли сапоги.

Прочитано. Иеромонах Евсевий.
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№ 18

Протокол 1919 года сентября 30 дня в г. Лубнах

Василий Никитич Пономаренко 57 лет, православный, грамотный, посторонний, Надзиратель государственной стражи по Лубенской волости.

Я производил дознание о разстреле большевиками 5 августа сего года 16 монахов Мгарского монастыря, при чем из допроса оставшихся в живых монахов Иллариона, Исаакия, Модеста и Нифонта мною было выяснено, что 5 августа сего года около 4 часов по полудни большевиками были собраны монахи в числе 25 человек, которые были объявлены ими арестованными и отправлены под конвоем в Лубны сначала в Военный Комиссариат, а затем на вокзал. С вокзала их повели по пирятинской дороге, при чем когда они находились

возле Круглика, их нагнал отряд кавалерии, среди которых находился военный комиссар Бакай, которого они опознали по голосу. По их словам, тот кого они принимали за Бакая, приказал разделить монахов на три группы и по каждой были даны залпы. Из всего числа монахов осталось в живых всего 5 человек. Категорически никто не показал, что приказавший расстреливать монахов был именно военный комиссар Бакай, а говорили лишь, что как-будто голос похож на голос Бакая, которого они в этот день впервые видели в Военном Комиссариате, хотя утверждать, что они видели в Комиссариате именно Бакая, а не кого нибудь другого из начальствующих лиц, они также в точности не знали [могли?]. По их словам, во время расстрела было так темно, что совершенно не возможно было различить человека. Кроме того они выразили предположение, что большевиков могли настроить против монахов проживавшие в монастыре беженец и учительница, которые враждебно относились к монахам и не раз говорили, что всех их давно бы следовало перевешать. Собрать какие либо улики против беженца и учительницы в причастности их к расстрелу монахов не удалось. Больше ничего показать не имею.

Подписано: «Бакай»
Василий Пономаренко
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№ 19
Протокол 1919 г. октября 8 дня. Мгарский монастырь

Иеродиакон Исаакий (Иоанн Проценко), 61 года, православный, грамотен, проживает в Мгарском мужском монастыре возле Лубен 5 августа сего года около 4-го часа по полудни приехали в монастырь несколько человек большевиков, кто они не знаю, и приказали созвать всех монахов на предмет переписи их для получения продовольственных пайков. Когда собралось нас 25 человек, то они объявили нас арестованными за то, будто встречали добровольцев и помогали им переправиться через реку Сулу возле монастыря. Сначала они приказали принести нам дрова и когда мы принесли по две охапки, то велели сложить их на площади возле собора. Зачем понадобились им дрова они не говорили. Потом они потребовали нагрузить хлебом две подводы и когда мы исполнили и это требование, то повели нас под конвоем в Лубны. Среди распоряжавшихся большевиков все были в военной форме за исключением одного еврея, который был в штатской форме. Сначала нас привели в Военный Комиссариат, где поместили всех вместе в одну комнату. Настоятель игумен Амвросий по требованию военного комиссара Бакая ходил к нему в кабинет, где пробыл около 1/2 часа. Когда он вернулся обратно, то был очень печален и о чем-то говорил с отцом казначеем, впоследствии разстрелянным. Продержав нас часа два в Комиссариате, они повели нас под конвоем на вокзал. Там пробыли мы также часа два, а затем велено было быстро собраться и идти по пирятинскому шоссе по направлению к станции Лазорки. Когда мы вышли с вокзала, то было уже за полночь. Вели быстрым шагом, при чем все время нас обгоняли отступающие из Лубен большевистские части. Когда мы отошли от города верст 5–6 и находились возле усадьбы Скаржинского, то к нам подъехал какой то верховой и приказал отделить из нашей партии 8 человек и когда отвели их к рву, то скомандовал разстрелять, при этом выстрелил в упор в стоявшего возле него игумена. В то время было очень темно, так что различить невозможно было примет приказавшего разстреливать. но голос был похож на голос военного комиссара Бакая, которого я слышал, когда нас держали в военном комиссариате. Когда разстреляли первую партию, то остальных повели дальше и вскоре снова остановили, отделили восемь человек и их также разстреляли. Стреляли они по монахам почти в упор. Находился я во второй партии и после залпа по нам упал притворившись убитым. После этого с меня сняли сапоги и пошли дальше, приняв меня за убитого. С конца июня месяца в монастыре рас-

положился Антоновский полк и часть их поместилась в зимней церкви, где устраивали оргии, приводили женщин, ходили в шапках и курили. Когда они ушли, то царские врата оказались сломанными, икона Божьей Матери была пробита штыком возле шеи, икона св. Афанасия штыком в уста, а с иконы Божьей Матери, помещающейся возле клироса, был снят венчик и сорвано занавеси. По чьему распоряжению были расстреляны монахи я не знаю и никаких указаний для выяснения их личностей дать не могу. Иеродиакон Митрофан и иеродиакон Нифонт не могут быть допрошены в виду того, что первый уехал в Новороссийск, а второй переехал в Переяслав.

Более ничего показать не имею.

Прочитано иеродиакон Исаакий (підпис)
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (Соловьев)

№20
Протокол 1919 октября 8 дня. Мгарский монастырь

Монах Христиан (Мирон Сидоренко). 49 лет, православный, проживает в мужском Мгарском монастыре. 5 августа приехали в монастырь несколько верховых большевиков и приказали всем монахам собраться для получения продовольственных пайков, а когда мы собрались, то объявили нас арестованными и заставили снести на площадь по две охапки дров. Зачем им нужно это было они не говорили, но нам казалось, что затем, чтобы нас сжечь. Затем они нагрузили две подводы с хлебом и повезли в г. Лубны, куда и нас всех погнали. Сначала нас привели в Военный Комиссариат. где продержали около двух часов, а затем отвели на вокзал. В Комиссариате я не заметил военного комиссара и не знаю как он выглядит. С вокзала нас спешно повели по пирятинской дороге, при чем верстах в 6 от города к нам подъехал какой то в военной форме и приказал отделить 8 человек, которых и разстреляли, а нас погнали дальше. Кто он был, я не знаю. Когда прошли около 1 версты, отделили вторую группу и также разстреляли, а затем и оставшихся. Находился я в третьей группе. Когда произвели в нас залп, я упал на землю и притворился убитым. Перед уходом они хотели снять сапоги, но найдя их плохими, они оставили их. Я не был совершенно ранен. Никаких указаний для выяснения по чьему распоряжению были разстреляны монахи и кем именно, я дать не могу. Больше ничего показать не имею. Зачеркнуто: «443».

Прочитано. Монах Христиан (підпис)
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№ 21
Протокол 1919 г. октября 8 дня. Мгарский монастырь

Иеромонах Илларион. 67 лет, православный, грамотный, живу во Мгарском мужском монастыре.

5 августа сего года, часов около 5 по полудни приехало в монастырь несколько большевиков и приказали всем монахам собраться для получения учетных карточек на продукты. Собралось тогда 25 монахов вместе с настоятелем игуменом Амвросием. Тогда им было объявлено, что все они арестованы за то, что оказывали гостеприимство деникинцам и приказано снести на площадь дрова. Когда мы принесли по две охапки дров, то они сказали, что довольно и приказали запречь две пары волов и нагрузить подводы хлебом. Зачем они приказывали сносить дрова, я не знаю, но нам казалось, что это для того, чтобы нас сжечь. Когда мы нагрузили подводы с зерном, они повезли их в Лубны, куда повели и нас. Стоявший в монастыре большевитский отряд выступил вместе с нами. По прибытии в Лубны нас отвели в Военный Комиссариат, где посадили в особую комнату, а настоятеля повели в кабинет комиссара Бакая, где его продержали около двух часов. С кем он там

разговаривал и о чем я не знаю, но говорили, что его требовал военный комиссар Бакай. Затем под конвоем нас повели на вокзал, а оттуда по пирятинской дороге по направлению к станции Лазорки. Сопровождали нас двое верховых и пять пеших большевиков. По дороге нас все время обгоняли отступавшие большевитские части. Когда мы проходили мимо экономии Климова верстах в 5 от города, подъехало к нам несколько верховых, при чем один из них приказал, чтобы отделить восемь монахов. К нему подошел игумен и стал просить пощадить нас, но тот, крикнув, что довольно нам морочить людей, выстрелил в упор в игумена, который и упал замертво. Затем большевики произвели залп в отделенных 8 монахов, среди которых находился и я. Пронзенный пулей на вылет в грудь я упал вместе с другими, но спустя несколько минут пришел в чувство и отполз в кусты. Голос приказавшего нас разстреливать показался мне похожим на голос комиссара Бакая, но утверждать, что это был именно он, я не могу. Ночь в то время была очень темная и никого невозможно было разобрать. На дознании я показывал, что в монастыре жили один беженец и коммунистка, которые всегда враждебно относились к монахам и не раз отзывались про них, что пора их всех повесить, но имели ли они какое отношение к разстрелу монахов, я не знаю. Указать по чьему распоряжению и кем были разстреляны монахи, я не могу.

Иеромонах Иларион (підпис)
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№22

Протокол 1919 года октября 12 дня в своей канцелярии

Георгий Иванович Омельченко, 56 лет, православный, проживаю в г. Лубнах, уездный врачь.

7 августа сего года я, по приглашению офицера, командированного комендантом г. Лубен произвести фотографические снимки с разстрелянных большевиками монахов, был в покойницкой при Лубенской земской больнице, где трупы монахов помещались, и осматривал эти трупы при укладывании их для фотографирования. Всех трупов разстрелянных монахов находилось в покойницкой 17. У шести из них были большие раны на голове с раздроблением черепных костей и разрушением головного мозга; покровы головы разорваны на большом протяжении, вводные края их отворочены к наружи. Присутствовавшие при переноске трупов женщины некоторые из трупов с повреждениями головы опознавали; были опознаны иеромонах Афанасий, иеромонах Иона, монах Назарий, монах Доримедонт. Имена остальных двух покойных из этих шести не называли. На одиннадцати трупах были раны в области груди и на спине – входные и выходные отверстия. Из этих 11-ти присутствовавшими женщинами опознаны; настоятель Амвросий – рана в области сердца, иеромонах Серапион – рана в области верхней половины грудины, монах Гермоген – рана в области сердца, диакон (имени не называли) – рана в области грудной кости, послушник (имени не называли) – рана в области грудной кости. Протокол осмотра я не составлял, списка убитых мне представлено не было. Приглашен я был также не с целью изследования и описания трупов, а лишь с целью дать указания, как лучше расположить трупы для сфотографирования их. Больше ничего показать по этому делу не имею.

Врачь Г.Омельченко (підпис)
И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№23

Полтавский епархиальный совет 31 октября 1919 г. № 8774.

г. Полтава

Судебному Следователю Лубенского Окружного Суда по важнейшим делам

Полтавский Епархиальный Совет имеет честь сообщить, что на отношении Вашем от 15 октября 1919 года за № 111, о разрешении вырыть тела разстрелянных большевиками 17 монахов Мгарского мужского монастыря для производства над ними судебно-медицинского вскрытия, резолюция Его Преосвященства Епископа Алексия от 23 октября 1919 года за № 4976 последовала такая: «Епархиальный Совет сообщить по принадлежности, что не нахожу возможным безпокоить прах мучеников вырытием их из могил. Епископ Алексий».

Член Совета (підпис)
Секретарь (підпис)
Столоначальник (підпис)

№24

Фотография «Прогресс» О.А.Колодный на Лубнах

15/XI. №6+18
11 ноября 1919 года
Господину судебному следователю
по важнейшим делам.

Прошу выдать мне награждение за сделанные снимки разстрелянных большевиками монахов Лубенского монастыря.
5 штук по 35 р.= 175 р. 1 общая – 60 р. = 60 р.
Итого = 235 р. (двести тридцать пять рублей)

О.А.Колодный (підпис)

№26

Постановление

1919 года ноября 15 дня судебный следователь Лубенского Окружного Суда по важнейшим делам, разсмотрев настоящее дело о разстреле 5 августа сего года большевиками 17 монахов Мгарского мужского монастыря возле усадьбы Скаржинского, во время отступления большевиков из Лубен, и принимая во внимание, что личности их не установлены и что допрошенные на предварительном следствии свидетели никаких указаний для выяснения их не дали и не подтвердили заявленные ими на дознании подозрения, постановил: настоящее дело на основании 277 статьи Устава Уголовного Судопроизводства направить через Прокурора Лубенского Окружного Суда в Окружной Суд на прекращение за необнаружением виновных.
Надписано: «установлены».

И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

Справка:
1) Вещественные доказательства – 6 фотографических снимков в особом конверте при деле.
Судебные издержки – 235 р. за фотографические снимки.
Гражданский иск не заявлен.

И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

№27
Постановление

1919 года ноября 15 дня Судебный Следователь Лубенского Окружного Суда по важнейшим делам, разсмотрев дело о разстреле большевиками 17 монахов Мгарского мужского монастыря и принимая во внимание, что мною затребованы были от фотографа Колодного 6 снимков разстрелянных большевиками монахов, каковые и были им представлены; что фотограф Колодный за работу представил счет в сумме двухсот тридцати пяти рублей; что счет этот является соответствующим действительности и вполне законным и подлежащим удовлетворению, посему постановил: войти в Лубенский Окружной Суд с представлением о выдаче вознаграждения фотографу Колодному согласно представленному им счету, для чего представить копии этого постановления и составленного на основании 294 ст. особого наказа названного суда счета судебным издержкам по настоящему делу. Надписано: «вполне».

И. д. судебного следователя Д.Соловьев (підпис)

Справка: 15/ XI за № 129 в Лубенский Окружной Суд с копией счета.

ДАПО. – Ф. 755. – Оп. 1 – Спр. 3. – Арк. 1-30. Оригінал.

Опубліковано: Мокляк В. Трагедія Лубенського монастиря // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917–1920 рр.). – Полтава, 1995. – С. 59-67; Ульяновський В. Трагедія в Лубенському Мгарському монастирі 1919 року // Київська старовина. – 2000. – № 6. – Лист.-груд. – С. 102-128.

1920

Документ № 3

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК ПОМ. УПОВНОВНОВАЖЕНОГО 3-Ї ГРУПИ ШАРОВА ЩОДО ГРУПИ ОСІБ – ЖИТЕЛІВ РЕШЕТИЛІВКИ, ЗВИНУВАЧЕНИХ У ПОВСТАНСЬКОМУ РУСІ ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

03 жовтня 1920 р.

З А К Л Ю Ч Е Н И Е

3 Октября 1920 г. я помощ. Уполн. 3-й группы ШАРОВ разсмотрев материал по делу за № 1693 по обвинению группы лиц в участии в банде ОВЕРЧЕНКО: выяснил: что бандит ОВЕРЧЕНКО концентрировал свои силы из жит. м. Решетиловки, преимущественно из дезертиров, привлекая в свои ряды, как насильной так и добровольной вербовкой. После разгрома банды ОВЕРЧЕНКО многие из участников, явились добровольно для направления в части войск, часть же продолжала скрываться, которых розыскивали, и оперировавшему отряду по выкачке дезертиров и участников банд, были задержаны ряд лиц, как принимавших активное так и пассивное участие, часть-же из них явилась добровольно. Ведением следствия по данному делу установлено отношение к банде каждаго из обвиняемых как-то:

ЯРЕМЕНКО Моисей Андреевич 20 л., активный участник банды, участвовавший в расстреле члена К.П.Б.У. т. ПОПОВА и принимавший участие в разграблении ДЕМИДОВСКАГО Волисполкома, что видно из показаний Н-ка Решетиловской милиции (лист.43) и (лист.1).

КРИКЛИВЕЦ Григорий Яковлевич 25 л., активный участник банды, ранее служивший у Петлюры, отступая вместе с ними и только вернулся из стана Петлюры в 1920 г., и теперь добровольно ушел в банду (лист.43), участвуя в таковой с оружием в руках (лист.31) есть основание предполагать, что являлся подпольным работником Петлюры.

КУЛИК Степан Анисимович 21 года, активный участник банды, отец которого еще с прошлого 1919 г., преследуем Соввластью, как организатор банд, у которого обнаружено зарытого в земле 77 п. хлеба (лист.15) и как видно из показаний (лист.43) что обвиняемый участвовал в банде добровольно, и отец его скрывается неизвестно где, предполагаю, что находится в банде.

КУЛИК Павел Якимович 20 л., также ярый бандит участвовал в банде, добровольно (лист.14) по разгроме банды скрывался, и только облавой был арестован, по своему социальному положению середняк.

РАЙДА Василий Филиппович 19 л.

ЗАКАРЛЮКА Николай Максимович 18 л., являются также участниками банды вступив в ея ряды добровольно (лист.43).

СЕНЬ Дмитрий Петрович 23 л.,

РЕБРИК Никита Корниевич 20 л.,

ЧЕРКУН Юхим Петрович 22 л., взяты в банду насильно, принимали в ней пассивное участие, удрав оттуда, явились добровольно.

А потому предлагаю: к ЯРЕМЕНКО Моисею, КРИКЛИВЦУ Григорию, КУЛИКУ Степану и КУЛИКУ Павлу как к активным участникам банды ОВЕРЧЕНКО и на основании вышеизложенного, применить высшую меру наказания расстрел.

РАЙДА Василия и ЗАКАРЛЮКА Николая за добровольное вступление в банду, принимая во внимание их малолетство и социальное положение, предлагаю заключить в концлагерь сроком на 2 года.

СЕНЯ Дмитрия, РЕБРИКА Никиту и ЧЕРКУНА Юхима, как имевших пассивное отношение к банде, взятые в нее насильно, и явившихся к Волвоенкому добровольно, предлагаю как дезертиров направить в комдезертир.

3/Х – 1920 г.

Помощн. Уполн. 3-й группы (підпис) (Шаров)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 18463-с. – Арк. 48-48 зв.

Документ № 4

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК Т. В. О. ВІЙСЬКОВОГО СЛІДЧОГО УПРАВЛІННЯ ОСОБВІДДІЛІВ ПІВДЕННИХ І ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ФРОНТІВ ЗІНЧЕНКА ЩОДО ГРОМАДЯНКИ А.А.МОЛЧАНОВОЇ, ЗВИНУВАЧЕНОЇ В УЧАСТІ У ПОВСТАНСЬКОМУ РУСІ ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

10 листопада 1920 р.

З а к л ю ч е н и е

1920 года Ноября 4 дня я, вр. и.о. Военнследователя Управления особотделов Южных и Юго-Западных фронтов Зинченко разсмотрев дело Молчановой Антонины Андреевны, обвиняемой в участии в повстанческом движении против Советвласти нашел установленным следующее:

гражд. Молчанова состоя женой известнаго повстанца Молчанова Александра с намерением не предпринимала мер к задержанию последняго чем способствовала разви-

тию повстания против Советвласти. Кроме того свидетельскими показаниями установленно, что градж. Молчанова сопровождала своего мужа и способствовала развитию бандитизма, а также свидетельскими показаниями установлено, что гражд. Молчанова активно агитировала призывая всех примкнуть к повстанческому движению против Советвласти.

Полагаю, что гражд. Молчанова подлежит высшей мере наказания.

Вр. и.о. Военнследователя Управления
особотделов Южных и Юго-Западных фронтов (підпис) (Зінченко)

Согласен. Особоуполномоченный
Особотдела Южного зап-фронтов (підпис)

10/XI. 1920 г.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19084-с. – Арк. 9-9 зв.

Документ № 5

ІНФОРМАЦІЯ «ПРИКАЗЫ И РАСПОРЯЖЕНИЯ» У ГАЗЕТІ «ВИСТИ-ИЗВЕСТІЯ»

14 листопада 1920 р.

Список расстрелянных по постановлению коллегии
Полтавской Губернской Чрезвычайной Комиссии по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией, преступлениям по должности и бандитизмом

1) Басалик Митрофан Прокофьевич – 22 л., Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, злостный дезертир, будучи арестован выхватил винтовку конвоировавшего его милиционера и отстреливаясь, скрылся в лесу, после чего был все-таки, через некоторое время задержан, при обыске у которого был обнаружен револьвер, прежде судился неоднократно за кражу.

2) Мизин Павел Александрович – 21 год, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости хутора Мизина, сын кулака. Злостный дезертир, активный бандит шайки известного «Волка», участвовавшей в налетах на Васильевский волисполком и Васильевский участок милиции, а также участник нападения и разграбления поезда на станции Божково.

3) Мизин Василий Викторович – 21 года, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, хутора «Божко», сын кулака. Злостный дезертир, активный бандит шайки известного «Волка», участник двухкратного налета на Васильевский волисполком и Васильевский участок милиции.

4) Глоба Сергей Михайлович – 18 лет, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости того же села. Бывший милиционер Васильевской волости, имевший постоянную связь с бандой «Волка», и участвовавший вместе с таковою в нападении на милицию.

5) Кудря Николай Ефимович – 22 л., Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, хутора Коломак, сын кулака. Злостный дезертир, активный бандит шайки «Волка», участвовавший в налете на волисполком, а также в нападении и разграблении поезда на ст. Божково.

6) Костин Максим Алексеевич – 29 л., Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости того же села. Активный бандит шайки «Волка», участвовавший в налете на волисполком с оружием в руках.

7) Угаров Василий Иудович – 21 год, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, того же села. Злостный дезертир, активный бандит шайки «Волка», участник налета на волисполком и перестрелке с Советскими отрядами, чего не отрицает и сам.

8) Мизин Ипполит Андреевич – 20 лет, сын кулака, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, села Ольховщины. Активный бандит шайки «Волка», участник нападения и разграбления поезда на ст. Божково.

9) Гергель Никита Иванович – 20 лет, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, села Черкассовка. Злостный дезертир, активный бандит шайки «Волка», участвовавший в нападении и ограблении поезда на станции Божково, в чем и сознался.

10) Опошнян Феодор Петрович – 24 лет, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, хутора Божко. Инициатор и руководитель ограбления маршрутного поезда на станции Божково, собравший бандитов для этой цели и участвовал самолично, забирая с поезда сахар.

11) Божко Яков Андреевич – 20 лет, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, хутора Божко. Злостный дезертир, активный бандит шайки «Волка», участник нападения и разграбления поезда на станции Божково, в чем и сознался сам.

12) Волк Дмитрий Васильевич – 18 лет, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, того же села. Имел постоянное отношение со своим братом, известным бандитом, главарем шайки, Владимиром Волком, которого осведомлял о передвижении красных отрядов, снабжал оружием, патронами и продуктами.

13) Портненко Яков Калистратович – 20 лет, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, того же села. Злостный дезертир, активный бандит шайки «Волка», который был задержан с оружием в руках.

14) Божул Парфирий Пантелеймонович – 22 лет, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, хутора Мало-Ладыженка. Злостный дезертир, активный бандит шайки Владимира Волка, для которой добывал оружие и патроны, участвовал в налете на Волисполком и обстреле участковой милиции в чем и сознался сам.

15) Якубович Василий Николаевич – 19 лет, Полтавской губернии, Полтавского уезда, Васильевской волости, того же села. Служа в караульной роте при Васильевской волости, перешел в банду Владимира Волка с винтовкой и патронами, и вскоре же участвовал в обстреле участковой милиции, в чем и сознался сам.

16) Баранец Макар Яковлевич – 32 лет, Полтавской губернии, Кобелякского уезда, м. Царичанки. Организатор банды в м. Царичанки, под видом отряда для самоохраны, с которой участвовал в боях против красных войск, в чем и сознался сам, к тому же, как активный враг Советской власти, разыскивавшийся еще с прошлого года.

Вisти-Известія. – 1920. – 14 листопада. – № 136.

1921

Документ № 6

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК ВІЙСЬКОВОГО СЛІДЧОГО ОСОБЛИВОГО ВІДДІЛУ ЦУПРЧРЕЗКОМА МІХНА ЩОДО ГРОМАДЯНИНА В.В.ВОВКА, ЗВИНУВАЧЕНОГО В ОРГАНІЗАЦІЇ ПОВСТАНСЬКИХ ЗАГОНІВ І ЗБРОЙНОМУ ВИСТУПІ ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

06 квітня 1921 р.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1921 года Апреля 6 дня, я военный следователь Особого Отдела Цупрчрезкома Украины Михно, разсмотрев дело гражданина Вовка Владимира Васильевича, в организации повстанческих отрядов и активном выступлении с оружием в руках против Советской власти, – нашел:

ХАРАКТЕРИСТИКА:

1) Что обвиняемый Вовк 22 лет, происходит из малоземельных крестьян Полтавской губернии, безпартийный, до Октябрьской революции служил в имениях и на сах. заводе по письменной части, при Сов. власти до прихода Деникина – состоял на должности Пом. Комиссара в м. Васильевке, при Деникинской власти скрывался, (т. к. был преследуем за службу Сов. власти) и организовал повстанческий отряд с которым делал налеты на Полтаву, а когда вступили Кр. войска – поступил Н-ком 2-го участка Полтавской Уездмилиции, где и служил до Февраля м-ца 1924 года, после чего – дезертировал.

СУТЬ ДЕЛА:

2) Что обвиняемый Вовк, как видно из его собственных показаний, дезертировал с места последней службы 17 Февраля 1921 года и скрывался в глухих деревнях до обнаружения его места пребывания, в этот период в Полтавском Губревтрибунале разсматривалось дело Петлюровского заговора против Сов. власти, где гр. Вовк заочно был присужден к расстрелу, яко-бы за принадлежность к таковому (Петлюров. заговору), после чего, обвиняемый Вовк начал организовывать повстанческий отряд из дезертиров и лиц враждебно относящихся к Советской власти. Из них Вовк основал штаб, который имел цель организовывать среди знакомых украинцев – отдельные повстанческие группы подчинявшихся-бы непосредственно ему (Вовку), Вовк немедленно связался с Центром Повстанческого движения на Украине, во главе которого в то время были: Максимович, Телятник, Токаревский, Гаврис и другие видные Украинцы и Петлюровцы, с каковыми сам Вовк вел свою секретную переписку и получал от него директивы по организации возстания.

Когда было организовано до 60 человек хорошо вооруженных винтовками, Вовк отобрав 12 человек более надежных – сделал первый налет на Васильевский Волисполком и милицию, где было захвачено несколько телефонных аппаратов и винтовок. После чего Вовк завязал уже более обширные связи с повстанческими противо-советскими отрядами; по приезде Гаврилко было устроено собрание, на котором выяснилось, что вооруженных повстанцев имеется 100 человек хорошо вооруженных и столько-же без оружия; через некоторое время бандой Вовка (без его участия) было устроено вторичное нападение на Васильевский волисполком и милицию, где было забрано все имущество и касса Исполкома до 100.000 рублей.

Вовк так-же имел связи с «Комитетом Вызволения Украины», преследовавшим цель свержения Сов. власти и об'явление себя Временным Правительством Украины, получая

от него через руководителя Повстанческ. движения и активного деятеля члена Комитета Юрченко все указания и распоряжения, – таким образом вся эта работа производилась по распоряжению «Комитета Вызволения Украины» и по собственной инициативе.

Вся дальнейшая деятельность банды руководимой Вовком заключалась в налетах на волостные и сельские исполкомы, на мирные поезда и пр., но конец этой работе был положен Советским отрядом нанесшим энергичный удар. Отряд Вовка частью был переловлен, частью перебит и частью рассыпался, – сам же Вовк вместе со своим соратником Иваном Штефаном – скрывались в Полтавском уезде до ареста.

На вопрос обвиняемому Вовку, что побудило его дезертировать с места последней службы и организовывать повстанческие отряды и выступать с таковыми против Сов. власти, – он (Вовк) показал: что дело это произошло из-за нападения на квартиры рабочих на мельнице Рабочего кооператива (быв. Трепке) – Начальником Полтавской Уездмилиции Бережным и Предуисполкомом Буценко, где они (Бережной и Буценко) будучи яко-бы в пьяном виде – учинили: обстрел квартир, грабеж и избиение рабочих, вследствие чего, Вовком, как Начальником милиции 2-го участка было дано распоряжение старшему милиционеру о производстве дознания по даному делу (о нападении) и когда дознание было уже почти закончено, – Бережной узнав об этом, – выслал отряд с полномочиями арестовать его (Вовка) и расстрелять, но будучи об этом во-время осведомлен – Вовк оставил место службы и скрывался до Апреля м-ца н/года, а когда узнал о вынесении (яко-бы) несправедливого приговора Полтавским Губревтрибуналом, (на суде бросали ложные обвинения Бережной и Буценко) он видя не справедливости некоторых членов Коммунистической Партии состоящих на ответственных должностях – начал организовывать повстанческие отряды.

Примечание: В то время, когда бандой Вовка, было сделано вторичное нападение на Васильевский Волисполком и милицию, – Полтавской Губчека были забраны, как заложники – отец обвиняемого – Василий Григорьевич Вовк 49 лет и брат Дмитрий Васильевич Вовк 18 лет, которые и расстреляны там-же в Губчека.

На основании всего вышеизложенного и принимая во внимание, что факт виновности обвиняемого Вовка в организации повстанческих отрядов и активных выступлений с оружием в руках против Советской Власти вполне установлен его личными показаниями, я полагал-бы: применить к гр. Вовку Владимиру Васильевичу 22 лет – высшую меру наказания, т. е. расстрелять но принимая во внимание письмо Зав. Полтавским Губотделом Юстиции, Предгубревтрибунала и чл. Коллегии Губчека т. Трегера и резолюцию Председателя Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета тов. Петровского я считаю необходимым передать настоящее дело на рассмотрение «Тройки».

ВОЕННЫЙ СЛЕДОВАТЕЛЬ: (підпис) (Михно)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 18581-с. – Арк. 153, 154.

Документ № 7

СТАТТЯ «СМЕРТЬ БАНДИТАМ» У ГАЗЕТІ «ВИСТИ-ИЗВЕСТІЯ»

17 серпня 1921 р.

Список расстрелянных по постановлению
коллегии Полтавской Губчека от 10 августа 1921 года

1) Гр. Сухин Василий Демьянович, 67 лет, за укрывательство бандитов и выдачу последним милиционеров.

2) Гр. Кнутов Тимофей Афанасьевич, 26 лет, за службу в банде Махно.

3) Гр. Кипа Моисей Тихонович, 21 года, за участие в банде Черного и убийство ответственных сотрудников.

4) Гр. Наказной Иван Дмитриевич, 24 лет, за дезертирство, добровольное вступление в ряды банды, участие в боях с советскими войсками, налеты на обозы, добывание и изготовление оружия для бандитов, грабежи и терроризацию населения.

5) Гр. Гончаренко Владимир Ефимович, 28 лет, за нахождение в рядах бандитов, участие в боях с Советскими войсками, расстрел военкома Голобородько, ограбление и издевательство над коммунистом Кульчинским, с попыткой расстрелять последнего.

6) Гр. Горбач Григорий Данилович, 37 лет, за службу в карательных отрядах Деникина и участие в вооруженном восстании и подделке документов с целью укрывательства от Советской Власти.

7) Гр. Писковец Кузьма Иванович, 25 лет, за добровольную службу в банде Махно, участие в нападениях и боях с Советскими войсками.

8) Гр. Богацкий Петр Дерефеевич, 20 лет, за аналогичное с гр. Песковцем.

9) Гр. Глиняный Федор Иванович, 26 лет, за пребывание в банде Назарикова и побег из под стражи.

10) Гр. Галий Афанасий Матвеевич, 24 лет, за шпионаж в пользу банды Бровца.

11) Гр. Ващенко Яков Галактионович, 22 лет, за дезертирство и участие в банде Черного.

«Висти-Известія». – 1921. – 17 серпня. – № 201 (371).

1921–1941

РЕПРЕСІЇ ПЕРІОДУ НЕПУ

РЕПРЕСІЇ ПЕРІОДУ «ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ»

РЕПРЕСІЇ ПЕРІОДУ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ»

Людмила Бабенко

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДПУ НА ПОЛТАВЩИНІ у 1920-х роках

Завершення періоду «червоного терору» не означало припинення боротьби більшовицької партії з наявною та уявною опозицією в республіці та на Полтавщині. Репресивні органи продовжували виконувати роль «караючого меча». При цьому вони діяли, керуючись винятково партійними директивами, рішеннями ЦК партії і його політбюро, а не нормами правового поля. Ще в лютому 1919 року ЦК РКП(б) вказував, що надзвичайні комісії (ЧК) «...створені, існують і працюють лише як прямі органи партії, за її директивами і під її контролем» [1]. А після обрання в 1927 році голови ДПУ УСРР В.Балицького кандидатом у члени політбюро ЦККП(б)У він роз'яснював керівному складу очолюваного ним відомства, що «...апарат ДПУ повинен беззастережно виконувати волю Центрального комітету, яка передається через мою голову. Якщо є наказ стріляти у натовп, незалежно від того, хто б там не був, – відмовитесь – розстріляю усіх <...> Центральному комітету партії потрібен міцний, монолітний апарат, що виконує волю партії» [2].

Організаційно-статутні документи також переконливо ідентифікують спецслужби як елемент реалізації ідеологічної доктрини більшовиків. Зокрема, у звіті за перші чотири роки діяльності «органів» виділялися кілька принципових факторів, що лежали в основі їх створення: «правильне розуміння ними класової боротьби класової держави», усвідомлення того, що «всяка держава є апарат насилля», «загострення ситуації та необхідність придушення контрреволюції», «недостатня свідомість народних мас <...>, ще просякнута старим духом» [3]. Лідер більшовиків В.Ленін уточнював, що партії потрібен такий орган диктатури пролетаріату, котрий би «...знав кожний крок змовників» і міг би «репресією нещадною, швидкою, негайною, що спирається на співчуття робітників і селян» призупинити всі заколоти контрреволюції [4].

Більшовицька партія визначала і політичні та моральні пріоритети, якими керувалися спецслужби у виборі об'єктів професійної уваги, виробленні форм і методів нейтралізації чи ліквідації певних загроз. Ворогами нового соціалістичного суспільства оголошувалися цілі суспільні верстви – заможне селянство, духовенство, дореволюційна інтелігенція, представники небільшовицьких партій, ідеологи та прихильники ідеї української державності тощо. В атмосфері роздмухування класової ворожнечі навколо чекістів створювався ореол героїзму, революційної романтики, їх особливої місії в державі диктатури пролетаріату, імідж органів, що монопольно захищають державні інтереси. За таких обставин логічно виглядало зосередження в руках спецслужб величезних повноважень. Пропагандистськими засобами свідомо творився міф про ідеального чекіста-патріота, афористично охарактеризованого першим головою ВЧК радянської Росії, «залізним» Феліксом Дзержинським, як людину «з гарячим серцем, холодною головою і чистими руками». Самого Дзержинського сучасники називали «лицарем революції». Не менш пафосно висловився про фахові якості чекіста секретар партійного осередку Полтавського губернського відді-

лу ВУЧК І.Миронов: «Український чекіст повинен мати особливий нюх і, вийшовши вранці на вулицю, повинен встановити, чим пахне місто» [5].

Водночас вплив спецслужб на всі без винятку сторони суспільного життя невпинно зростав. Причому радянська історіографія зображувала це як історично виправдану тенденцію, особливо у контексті сталінської тези про загострення класової боротьби при соціалізмі. Як зазначає відомий історик Ю.Шаповал, і сама більшовицька партія значною мірою контролювалася органами спецслужб. Вчений покликається на слова лідера партії лівих есерів М.Спиридонову, яка спрогнозувала цю зміну акцентів, перебуваючи під арештом у 1918 році. У відкритому листі до ЦК РКП(б) вона попереджала, що більшовики теж «скоро опиняться в руках надзвичайки» [6].

На думку В.Сідака і В.Козенюка, вирішальним фактором у еволюції стосунків партії й спецслужб у спрогнозований бік було використання останніх сталінським оточенням для захоплення ініціативи у внутріпартійній боротьбі, а згодом і для розправи над політичними супротивниками та будь-якою опозицією. «Трагедія спецслужб полягала в тому, – зазначають автори, – що вони вимушені були свою діяльність здійснювати під гаслом боротьби з ворогами народу, в яку Сталін і вищі партійні органи втягнули все населення Радянського Союзу, постійно змінюючи образ ворога у відповідності з політичною кон'юнктурою» [7]. Тому в контексті системи аморальних засобів нецільового використання сталінським керівництвом органів державної безпеки годі було очікувати сповідування принципів законності, честі, гуманізму від самих співробітників спецслужб.

Отже, природа і витоки жорстких форм суспільного антагонізму в період становлення більшовицької влади були зумовлені втіленням у життя класової ідеології більшовицької партії та необхідністю мати апарат насилля в суспільстві, де правляча партія не володіла абсолютною підтримкою. С.Кульчицький з цього приводу зауважує, що «органи насилля у вигляді ВЧК–ДПУ–УДБ–НКВС були безпосереднім продовженням партійних структур» [7].

Уже в 1921 році стало очевидним наростання невдоволення в республіці вакханалією терору органів ВУЧК і зловживанням їх необмеженими повноваженнями. Наприклад, голова Одеського губвиконкому Я.Н.Дробніс виступив із заявою на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 24 червня 1921 року, в якій звертав увагу, що на місцях партійно-державний апарат не має на них ніякого впливу. Зокрема, нескінченні конфлікти з губвиконкомами не могли пояснюватися тільки незадовільним підбором керівних кадрів. Коріння зла голова губвиконкому вбачав у тому, що: «ЧК формально відділ губвиконкому, але є по суті фактичною владою, яка має у своєму розпорядженні необмежені матеріальні засоби, в її безпосередньому віданні значна військова сила, їй надане повне право перерозподілу всередині губернії працівників-комуністів по своїх організаціях, не ставлячи до відома губком, тобто те, чим не користується ні голова губвиконкому, ні президія в цілому» [8]. Вихід, на його думку, полягав у підпорядкуванні губвідділів ЧК президії губвиконкому. Політбюро погодилося винести порушене питання на обговорення пленуму ЦК КП(б)У, разом з тим у протоколі внесена помітка: «Вказати т. Дробнісу, що в теперішній час наша політика щодо ЧК залишається без змін». На думку С.Кульчинського, це означало, що керівництво КП(б)У не збиралося вступати в конфлікт з партійним центром.

Однак у грудні 1921 року Москва сама ініціювала перегляд функцій і повноважень ВЧК. При цьому її місце в партійно-радянській ієрархії лишалося недоторканним. Головні напрями реорганізації були сформульовані Леніним, котрий пропонував «звузити компетенцію ВЧК, звузити право арешту, призначити місячний строк для загального проведення справ, посилити суди, обговорити питання про зміну назви, підготувати і провести через ВЦВК загальне положення про зміни в розуміння серйозних пом'якшень». Ці питання розглянув IX Всеросійський з'їзд рад.

У радянській Україні, яка ішла у фарватері більшовицького центру, реорганізація ВУЧК розпочалася весною 1922 року. 22 березня на підставі рішень IX Всеросійського з'їзду рад була прийнята постанова ВУЦВК «Про ліквідацію Всеукраїнської надзвичайної комісії і

про організацію Державного політичного управління». ДПУ створювалося при наркоматі внутрішніх справ (НКВС), а голова ДПУ одночасно призначався і наркомом НКВС. Нам став Василь Миколайович Манцев, котрий до цього очолював ВУЧК. З 1924 до 1937 років на цьому посту перебував Всеволод Аполлонович Балицький. Зберігалася підпорядкованість російському центру – голова ДПУ УСРР вважався повноважним представником ДПУ РСФРР в Україні.

Важливе значення для з'ясування характеру наступних процесів має розгляд функцій і меж компетенції органів ДПУ. До них належали: «попередження і придушення відкритих контрреволюційних виступів як економічних, так і політичних; боротьба з бандитизмом і збройними повстаннями; розкриття контрреволюційних організацій та осіб, діяльність яких направлена на підрив господарчого життя Республіки; охорона державних таємниць і боротьба зі шпигунством у всіх видах його прояву; охорона залізничних і водних шляхів сполучення, боротьба з крадіжками вантажу і злочинами, спрямованими на руйнування транспорту або знищення його можливостей до перевезення; політична охорона кордонів Республіки, боротьба з економічною і політичною контрабандою і незаконним переходом кордонів; виконання спеціальних завдань верховних органів влади по охороні революційного порядку» [9].

Радянська історіографія переконувала читачів у тому, що після реформи органи ДПУ розв'язували переважно політичні завдання і не користувалися правом позасудових дій. Проте С.Кульчицький наводить витяг з цілком таємного рішення політбюро ЦК КП(б)У від 14 квітня 1922 року по доповіді В.М.Манцева про повноваження ДПУ в галузі позасудових розправ: «Надати Д.П.У. право безпосередньої розправи і винесення з відому президії ВУЦВК позасудових вироків, аж до вищої міри покарання, у справах: всякого роду злочинах співробітників Д.П.У. і його органів; про осіб, викритих у збройних грабунках, карних злочинах і рецидивістів, затримуваних зі зброєю в руках на місці злочину; про учасників збройних виступів або контрреволюційних організацій, які мають метою насильницьке повалення радянського ладу»[10].

Отже, чекістам дозволялося самим приймати рішення про розгляд справ арештованих громадян у судовому чи позасудовому порядку і на власний розсуд визначати суть «антирадянської діяльності» і ступінь її небезпеки.

У наступних документах Раднаркому УСРР уточнювався перелік функцій, покладених на ДПУ: збирання інформації та інформування відповідних державних установ щодо політично та економічної контрреволюції; агентурний нагляд за злочинними або підозрілими особами, групами та організаціями на території УСРР та за кордоном; видача дозволів на виїзд за кордон і в'їзд в УСРР чужоземних та російських громадян; перегляд поштово-телеграфної та іншої кореспонденції, як внутрішньої, так і закордонної; здійснення з метою розшуку арештів, обшуків, виїмок і витребування довідок, відомостей, виписок з ділових паперів, звітів і доповідей; придушення за допомогою військ ДПУ збройних контрреволюційних і бандитських виступів; здійснення дізнань і спрямування справ про розкриті злочинні дії для слухання в судових органах; реєстрація викритих і запідозрених у злочинних діяннях осіб; облік неблагонадійного адміністративного і керівного персоналу в державних установах, промислових підприємствах, командного і адміністративно-господарчого складу Червоної армії; реєстрація і підсумування ненормальних явищ життя УСРР з метою виявлення їх причин і наслідків.

Неважко помітити, що в руках спецслужб сконцентрувалися могутні важелі, котрі дозволяли тримати під контролем не тільки політичну ситуацію в країні, але й особисте життя її громадян. Поряд з цим, як наголошував широко відомий співробітник радянських спецслужб Павло Судоплатов, помітно зростала роль «інформаційно-аналітичного обслуговування керівництва країни»: «Без відповідного висновку ОДПУ–НКВС–МДБ про «фактичний стан справ», за висловом Леніна, керівництво, як правило, не приймало ніяких рішень з кардинальних питань внутрішньої і зовнішньої політики» [11].

У звіті ДПУ УСРР про діяльність за першу половину 1922 року відзначалася небезпечна тенденція в рядах чекістів у зв'язку з реорганізацією – «демобілізаційні настрої». У телеграмі ЦК КУП(б)У від 10 березня висловлювалася стурбованість чутками про «скасування ЧК», «зменшення значення ЧК» і запевнення, що «Як бойовий органі пролетарської влади, особливо на Україні, у зв'язку з очікуваним навесні посиленням бандитизму, ЧК повинна мати постійну підтримку партії. ЦК пропонує категорично боротися з демобілізаційними настроями і не переводити на іншу роботу основних співробітників ЧК. В центрі вживаються заходи по створенню секретного фонду для потреб ЧК» [12].

На Полтавщині процес реорганізації відбувався у відповідності з директивними документами. Серед співробітників губвідділу теж мали місце «ліквідаторські настрої», з якими довелося боротися керівництву. 15–17 травня 1922 року в Полтаві пройшов з'їзд президії губвідділу ДПУ. У його роботі взяли участь начальник губвідділу Е.Лінде, його заступник О.Заборенко, начальники відділів Алдухов, Сунне, Берестовський, начальник господарської частини і секретар губвідділу Копелевич, а також уповноважені повітових відділів ДПУ. На порядку денному стояло три питання: 1. Про скасування ВУЧК і створення органів ДПУ (доповідач Е.Лінде). 2. Становище у Полтавській губернії (доповідач О.Заборенко). 3. Доповідачі уповноважених про стан справ на місцях. У доповіді Е.Лінде йшлося про істотні зміни у функціях співробітників ДПУ, а саме скасування «політтрійок» і винесення вироків у позасудовому порядку, дотримання термінів розгляду справ і передачі їх у судові інстанції. «З цього моменту повітові відділи губвідділу ДПУ ніяких операцій здійснювати не повинні, останні своєчасно інформують про наявність справ Губвідділ і з санкції останнього вони проводяться або спеціальними уповноваженими Губвідділу, або через міліцію у випадку екстреної потреби», – наголосив він. Намічалися також пріоритетні напрямки оперативної роботи – діяльність різноманітних політичних партій, посилення боротьби з технічною контрреволюцією та посадовими злочинами.

Аналізуючи ситуацію в губернії і завдання, що з неї випливають, О.Заборенко підкреслив, що до цього часу не вдалося ліквідувати повстанський рух, продовжують існувати «банди кримінального характеру з політичним забарвленням», але як оптимістично констатував доповідач, масової підтримки з боку селян вони вже не мають: «Активнополітичний бандитизм в губернії відсутній. Кримінальний дрібний бандитизм розвивається» [13]. Боротьба з цим явищем теж залишається серед найважливіших завдань. Разом з тим актуалізувалася проблема «посилення агентурної роботи на місцях» у зв'язку з поміченою чекістами тенденцією до консолідації.

Вирішити питання безперервного надходження потрібної інформації через агентурну мережу, як і створення самої мережі, чекісти спробували методом директивного тиску. Начальник губвідділу Е.Лінде 15 липня 1922 року надіслав секретарю Полтавського губкому партії лист з поміткою «Цілком таємно. Особисто». Покликаючись на постанову ЦК КП(б)У, з якою ознайомлений губком, Е.Лінде нагадує, що «кожний член партії зобов'язаний бути секретним співробітником губвідділу ДПУ, що й проводиться в життя губвідділом». Але в цій роботі, – скаржився він, – існують різні труднощі: «Багато хто з різних недостатніх мотивів намагається якимось чином позбутися цих обов'язків, а деякі, заповнивши анкету, вважають, що вже з губвідділом закінчено і існують лише на папері, не з'являючись у вказані конспіративні центри».

«Якщо таке ставлення існує з боку комуністів, то задавалося б, що говорити про безпартійних», – зауважує головний губернський чекіст, але тут же наводить парадоксальний факт. Виявляється, навпаки, «...безпартійні себе виправдовують. Різниця лише в тому, що безпартійні, звичайно, політично благонадійні, оплачуються за дачу тих або інших важливих для губвідділу даних, <...> а комуністи зобов'язані це робити внаслідок своїх переконань як члени партії, не вимагаючи за це винагороди».

В листі пропонується і спосіб впливу на незговірливих комуністів. Начальник губвідділу ДПУ просить санкції губкому самим чекістам застосувати до них «адміністративні

заходи покарання», або ж «свого роду підтягування перенести за розпорядженням губкому на парторганізацію <...>, щоб персонально, шляхом переконання і в порядку партійної дисципліни все-таки змусити працювати» [14].

16 вересня 1922 року до цього ж питання повернулося засідання Полтавської губернської військової наради (протокол № 11) у складі її голови Лихоманова, заступника губернського продкомісара Корнєєва, заступника губвідділу ДПУ Заборенка, начальника міліції Соломка, секретаря губвиконкому Фарбера. В ухвалі з питання про становище губернії, яке загалом визнали задовільним, вказувалося на необхідність ДПУ посилити на місцях освідомлювальний апарат, а також «просити губвиконком виділити 1 млрд карбованців для посилення освідомлювальної роботи органів міліції в 1 млрд з тією ж метою для держполітуправління» [15].

Тоді ж на з'їзді було оголошено двотижневик допомоги голодуючим та вилучення коштовностей із церков та інших молитовних закладів.

Отже, поряд з наріканнями виступаючих на перевантаженість партійними дорученнями, матеріальне становище співробітників, яке розцінювалося як «дуже погане», запізніле надходження офіційної інформації, визначилися головні «антирадянські» об'єкти діяльності Полтавського губвідділу ДПУ. До того ж акцент робився на тому, що «Необхідність відмови від попередніх способів боротьби з контрреволюцією шляхом здійснення масових операцій, викликала перехід до більш витончених методів роботи, шляхом більш ретельного освідомлення, перенесення центру ваги на постановку інформації, розробки (агентурної – Л. Б.), вивчення і обліку, перетворення пасивної реєстрації осіб і партій у активну, пов'язану з розробкою, зміна в системі вербування освідомлювачів, при залученні яких головна увага звертається на якісне покращення їх складу. Удосконалення агентурної розробки дає можливість здійснювати ліквідацію лише після детального вивчення організації і причетних до неї осіб, не порушуючи правових норм, встановлених декретами Радянської Влади» [16].

Полтавський губвідділ ДПУ після реорганізації був віднесений до 3-ї категорії, а це означало скорочення фінансування і штатів на 1117 осіб. За новою структурою губвідділ поділявся на загально-адміністративну (ЗАЧ) та секретно-оперативну (СОЧ) частини. До ЗАЧ належали господарське відділення, зв'язок, загальна канцелярія і стіл особового складу. СОЧ складалася з підрозділів, які іменувалися групами, – військової, контррозвідувальної, економічної, інформаційно-агентурної, реєстраційної. Окремий підрозділ становила група військово-політичної цензури у складі 6 осіб. Станом на 1 липня 1922 року на Полтавщині діяв губернський відділ, Костянтиноградське повітове відділення, у дев'яти повітах – уповноважені губвідділу ДПУ [17]. Адміністративна реформа 1923 року спричинила реорганізацію останніх в окружні відділення. Впродовж кількох років відбулося істотне скорочення чисельності чекістів, що було зумовлене реорганізацією, подоланням масового повстанського руху і розформуванням значної кількості військових частин ДПУ.

Скорочення торкнулося й оперативного складу. Одним з найболючіших питань залишалася його якісна складова. Її брала до уваги атестаційна комісія, яка займалася чисткою територіальних органів ДПУ. В результаті по Україні було звільнено 2198 осіб, з них 29 – на Полтавщині [18]. Офіційна радянська історіографія стверджувала, що серед співробітників територіальних органів спецслужб абсолютну більшість становили комуністи з пролетарським соціальним корінням. Однак статистичні дані 1922 року свідчать, що у штаті Полтавського губвідділу ДПУ разом зі збройними формуваннями налічувалося 1435 чоловік, з них тільки 549 були комуністами. За соціальним походженням з 210 співробітників губвідділу 30 походили з робітників, 36 – із селян, 100 – із службовців, 42 – колишні учні та студенти, 1 – чиновник, 1 – колишній офіцер царської армії. З родини латиського службовця походив і один з перших начальників губвідділу Едмунд Лінде [19].

Невисоким був і освітній рівень чекістів. Тривалий час серед них навіть побутувало хизування власним неуцтвом як рисою, що відрізняла їх від буржуазії. Так, у 1922 році

серед очільників та співробітників підрозділів губвідділу лише 3 мали вищу освіту, 85 – середню, 87 – початкову, 27 – домашню, близько 10 були зовсім неписьменні [20]. Оцінити загальний рівень мовної грамотності чекістів дає можливість ознайомлення з архівними документами – автографами, котрі належать до службової, нормативної, процесуальної документації спецслужб. Прикметними її рисами є абсолютне домінування вживання російської мови, незнання орфографічних та стилістичних норм правопису, українська ж мова на письмі виглядала розмовним суржиком попри влаштування спеціальних курсів у період українізації.

Керівництво ДПУ якщо й звертало увагу на необхідність поглиблення знань у певних галузях, то, насамперед, підпорядкувало їх удосконаленню оперативно-слідчої майстерності кадрів. Наприклад, В.Балицький, роз'яснюючи підлеглим у липні 1937 року чергові завдання боротьби з контрреволюцією, акцентував увагу на політичному мімікруванні «ворога» в нових умовах. Тому, – повчав він, – «щоб вести слідство, треба бути підкованим. Для цього треба читати не тільки партійну літературу, але треба й белетристику читати, щоб загальний кругозір був ширшим. Для цього взагалі треба бути значно культурнішими», щоб протиставити ворогу «більш тонку і ажурну роботу». Разом з тим голова ДПУ, який сам незабаром опиниться жертвою цієї «роботи», висловив стурбованість амбіційністю молодих співробітників, котрі вважають, що й без додаткових знань «ворог при одному погляді на нього розколеться» [21]. Загалом дослідження проблеми дає підстави зробити висновок, що констатація останнього є закономірним наслідком тривалого використання органів держбезпеки в якості інструменту розправи над політичними супротивниками та їх вседозволеності. Припускаємо, що керівництво країни було в більшості зацікавлене у збереженні невисокого освітньо-культурного рівня чекіста середньої і нижньої ланок системи, оскільки це полегшувало політичне зомбування кадрів. Зокрема, В.Балицький на нараді, всупереч висловленим вище закликам до удосконалення інтелектуального потенціалу, нагадує її учасникам: «...ворог зізнається не тому, що ми такі розумні і здібні, а тому, що коли він дивиться на тебе, а ти носиш високе у нас в країні звання чекіста, – він відчуває за тобою силу радянської влади, диктатури пролетаріату, і він тобі зізнається». Головна увага приділяється рівню оволодіння марксистсько-ленінськими догмами, про що свідчать результати роботи так званих перевіряючих трійок Полтавської губернської контрольної комісії за 1924–1925 роки. Вони займалися вивченням стану партійних осередків окружних відділень ДПУ і міліції, переглядом персональних справ співробітників та особистими співбесідами з ними, в результаті чого робилися певні висновки, аж до «вичищення» з рядів партії та органів ДПУ. Так, з доповіді комісії про стан політнавчання в партосередку губміліції став очевидним невисокий інтерес до проблем теорії комунізму – із 235 співробітників школу політграмоти добровільно відвідували тільки 20. Головним гальмом у «виявленні активності» та «охопленні всієї маси» у документі називається «тяжке матеріальне становище», тому закономірною виявилася тенденція до акуратного відвідування засідань місцевих комітетів профспілки, «на яких виявляється зацікавленість питаннями економічного характеру». У висновках наголошувалося, що «до найбільш негативних явищ у стані ячейки слід віднести політичну неграмотність половити її членів». В процесі перевірки «було встановлено 10 випадків політичної неграмотності», а до складу організації належало всього 9 членів партії і 12 кандидатів. Виявлено було й таке хворобливе явище як хизування і зверхнє ставлення нечисленної групи більш освічених і активних комуністів, що призвело до розколу в колективі: «Прояв активності членів ячейки, рядових співробітників, недосвідчених в роботі і красномовстві, часом паралізується насмішкуватим ставленням до їх виступів з боку товаришів політично розвинутих, що вкупі з обособленістю їх, поряд з розвитком пасивності сприяє створенню настроїв «верхів» і «низів» [22].

Ще більшу увагу питанню оволодіння теорією приділяла комісія при перевірці партійної організації губвідділу ДПУ. До протоколу заносилися результати персональної співбесіди, характеристика комуніста бюро окружного комітету партії та рекомендації пере-

вірочної трійки. Наприклад, щодо начальника Красноградського окружного відділення ДПУ І.П.Альошина констатувалося: «Політграмота – в міжнародному і внутрішньому становищі республіки в курсі, історію партії, конституцію, політекономію знає добре, по політграмоті можна віднести не нижче 3-ї групи. <...> Однозначно залишити в партії». Разом з тим окремим чекістам рекомендували «поглибити політзнання», «позбавитися залишків старої ідеології» , «поглибити зв'язок з працюючими масами» тощо [23].

Траплялися й окремі «недоречності» в знаннях чекістів, котрі не співпадали з більшовицькими поглядами, і фіксувалися у протоколах. Так, Я.Г.Гудзю члени комісії пропонували «категорично, в найкоротший термін ліквідувати політнеграмотність», адже він на поставлені запитання давав наступні відповіді: «Демократичний централізм розуміє так: «центр дає вказівки, ухвалює, а на місцях повинні затвердити. На запитання, як бути при отримання наказу про бойовий виступ цілої організації – відповідає: скликати збори і обговорити. <...> Вважає, що діалектика була розвинута Гегелем і запозичена у К.Маркса. <...> Програму і статут партії писав тов. Бухарін». Інший чекіст, Й.М.Сегаль, «базою міжнародної революції» вважав селянство, а також не зміг вказати на різницю між програмами лівих есерів і більшовиків, не знав, що таке діалектика [24]. Отже, більшовицька пропаганда мала на меті досягнути повного засвоєння чекістами марксистсько-ленінських догм, навіть не з'ясувавши їх сутності. Це відкривало можливості маніпулювання кадрами спецслужб у політичних цілях.

Особовий склад «органів» формувався здебільшого з людей молодого віку. Середній вік чекістів у 1920-х роках становив 28–30 років. Характерним прикладом може бути Полтавський губвідділ, де в 1922 році налічувалося 10 співробітників віком від 18 до 25 років і 70 – від 25 до 30 років. Переважна більшість із них мала ранній досвід участі в революційній боротьбі й організації терористичних актів, що сприяло дегуманізації їх світосприймання. Ранній віковий фактор сприяв також розвитку непоправних деформацій людської особистості, девальвації загальнолюдських цінностей, зрештою, й самого людського життя. Стурбованість керівництва надзвичайки знайшла відображення вже в наказі ВУЧК № 73 від 22 липня 1921 року. Автори документу завуальовано намагаються пояснити, чому вкрай небажано брати на службу молодь до 18 років, а дещо старшу – тільки в індивідуальному порядку. Молодь, мовляв, «надзвичайно вразлива у своїй психології, незміцніла ні ідейно, ні психологічно, потрапляє в обстановку <...>, що діє розкладницьки й на дорослих працівників <...>. Використання членів Комуністичної спілки молоді в розвідувальних апаратах, в якості секретних співробітників і освідомлювачів, в якості комісарів при обшуках і т. д. ще більше загострює скверні сторони роботи в ЧК для молодих товаришів» [25].

Які саме «скверні сторони» малися на увазі, стає зрозумілим з інших документів. У роки червоного терору і громадянської війни головним критерієм оцінки роботи чекістів була кількість викритих і знищених ворогів революції, тому звичним явищем, на жаль, стала нещадна жорстокість. Так, після ліквідації у Криму в грудні 1920 року близько 12 тис. чол. за підозрою в контрреволюції начальник Центрального управління надзвичайних комісії (Цупнадком) УСРР В.Манцев писав Ф.Дзержинському: «Тепер після Криму, ймовірно, і я дістану прізвисько «кривавий». Ну, що ж робити. Таке прізвисько від буржуа приємне» [26].

Не менш вражаюче зізнання зробив Е.Лінде, котрий у віці 23 років очолив Полтавський губвідділ ДПУ: «... внаслідок масових у минулому розстрілів» у нього на руці «утворилися мозолі» [27]. Загалом висновки перевірочної трійки Полтавської губернської контрольної комісії 1925 року у складі її голови Чувиріна, члена президії Амелюженка, члена партійної ячейки ДПУ Калміна і секретаря трійки Васильєва вказують на тривожні тенденції та їх масовий характер. Зокрема, у детальних протокольних записах йдеться про те, що майже кожний співробітник страждає нервовими розладами, спровокованими участю в масових розстрілах. В.Я.Левацький навіть скаржився на те, що «з-за хворобливого стану нервів значно ослабла пам'ять, важко читати», і він «охоче пішов би на партійну роботу», позаяк «робота в ДПУ не задовольняє внаслідок важкої обстановки в роботі» [28].

На відміну від нього, начальник губвідділу ДПУ з жовтня 1924 року Д.Я.Патрушев запевняв комісію: «7-річна практика в органах ЧК виробила в мені хорошого практичного співробітника. Цю роботу я люблю <…> Розстріли в ЧК на мене не впливали». Причиною ж своєї нервової виснаженості Петрушев називає «семирічне сидіння в царських тюрмах», де його багато били, і тепер він змушений інтенсивно лікуватися. Члени комісії пройнялися чуйністю і запротоколювали: «Відмітити хворобливий стан і необхідність енергійного лікування для попередження втрати працівника» [29].

Деактуалізація принципів гуманізму руйнувала не тільки психічне здоров'я, але й мораль виконавців кривавих розправ. Серед полтавських чекістів значних масштабів набули явища пияцтва, етичного нігілізму, побутових і кримінальних злочинів на грунті пияцтва тощо. Особливо шкодило іміджу органів ДПУ масове пияцтво як серед рядових співробітників, так і керівного складу. У грудні 1924 року з цього приводу давав пояснення колишній начальник губвідділу ДПУ Едмунд Лінде. Він не приховував, що в Полтаві «вів широке особисте спілкування з багатьма вельми відповідальними працівниками, з якими часто вдома і випивали <…> ці товариші запросто зі мною випивали, а на завтра доносили про ці пиятики в ГКК. Я з ними порвав приватні зв'язки і спілкувався виключно з співробітниками ДПУ, з якими також доводилося випивати. Особливо багато став пити в 1923 році». Чекіст пояснював, що це зумовлювалося причинами різного характеру: «1) відсутність з боку ряду керівних товаришів нормальних комуністичних стосунків; 2) методи сліжки з боку окремих членів партії; 3) надзвичайно нервовий загальний стан, внаслідок масових у минулому розстрілів, коли на руці утворилися мозолі; 4) сімейні негаразди, сварки з дружиною, з якою вирішив розлучитися з переїздом на нове місце роботи, і, нарешті, 5) походження з сім'ї інтелігента – повіреного, де також бували пиятики» [30]. Очевидно, що пояснення Е.Лінде, який «у комісії поводив себе вельми нервово», причини і наслідки міняються місцями. Крім того, він визнає, що профілактичні бесіди мали короткочасний ефект.

Догани і пропозиції «категорично позбавитися» згубної алкогольної пристрасті були записані у висновках комісії щодо Е.Лінде, Б.Розенберга, В.Шерстньова та ще 53-х співробітників. У нетверезому стані чекісти допускали неконтрольовані афектні дії. Той же В.Шерстньов дуже своєрідно боровся з релігійними забобонами своєї дружини, розстрілявши ікони у власному помешканні і спаливши їх потім у печі. Дружина проти цього «особливо не протестувала», що й зрозуміло, і з того часу «ікон у квартирі немає» [31]. Шерстньов визнає, що «пияцтво компрометує і партію, і органи влади», однак теж мотивує залежність від згубної звички тим, що «специфічні умови роботи в органах ЧК сильно підірвали нервову систему», зізнається членам парткомісії в неодноразових «обіцянках собі не пити, але не може втриматися».

Типовим явищем стала вседозволеність та неетична поведінка чекістів. Дехто з них дозволяв собі, м'яко кажучи, невитриманість навіть на співбесіді з членами комісії. Наприклад, начальник Прилуцького окрвідділу ДПУ І.Г.Кротов надто грубо реагував на будь-які запитання членів комісії, кидаючи у відповідь: «Які у вас є підстави задавати мені такі питання», «Мене не піймаєш, я чекіст», «Мене не проведеш» тощо. Не дивлячись на неодноразові попередження голови комісії Чувиріна, що тут знаходяться члени партії, а не чекісти, і заклики до Кротова поводити себе належним чином, той не заспокоївся. А його колега і член комісії Калмін зауважив, що «зарозумілість і хворобливе самолюбство у товариша Кротова виявляється і в роботі» [32].

Тим не менше, з 81-го розглянутого епізоду тільки в одному ухвалили «виключити з партії як баласт» С.М.Зільберта. Щодо інших бралися до уваги робітниче походження, революційні заслуги, вірність партії, думка членів осередку тощо. Корпоративний принцип професійної етики чекістів виключав будь-яку гласність в оцінці внутрішньої ситуації в органах держбезпеки. 13 серпня 1924 року ВУЦВК і РНК УСРР затвердили Положення про ДПУ УСРР. Управління вийшло з формального підпорядкування НКВС. Було законодавчо закріплено, що ДПУ засновується при Раднаркомі України, а його голова (він же уповно-

важений ОДПУ СРСР) входить до складу уряду з дорадчим голосом. Передбачалося, що ДПУ має виконувати всі завдання ВУЦВК і РНК УСРР, а в своїй оперативній діяльності керуватися директивами і розпорядженнями ОДПУ СРСР. Нагляд за справами, які порушувалися ДПУ УСРР, мав здійснювати прокурор через спеціально призначеного для цього помічника. Повноваження останнього визначалися окремими законодавчими актами.

Однак між прокуратурою і органами ДПУ, як зазначає Ю.Шаповал, часто виникали непорозуміння. Причому саме чекісти, як правило, не бажали узгоджувати свої дії, не дотримувалися вимог прокурорського нагляду за ходом зізнання і слідства, за порядком утримання під вартою. Чекісти часом навіть не виконували вимоги надати ті чи інші відомості, посилаючись на надзвичайну секретність. У зв'язку з цим працівники прокуратури змушені були неодноразово розтлумачувати межі їх компетенції. Однак, 14 лютого 1925 року за підписом В.Балицького і М.Скрипника всім губернським прокурорам і відділам ДПУ надійшов обіжник, в якому підкреслювалося, що органи ДПУ, визнавши ту чи іншу справу особливо секретною, мають право «вимагати, щоб ознайомлення з нею здійснювалося самим Прокурором». Обіжник поширював це право не лише на справи дізнання, а й на циркуляри та інструкції ДПУ УСРР і губернських відділів ДПУ.

Ю.Шаповал та В.Золотарьов звертають також увагу та те, що чекісти вибороли собі право у разі здійснення будь-яких правопорушень не підлягати відкритому суду. 2 лютого 1924 року заступник наркома юстиції і прокурор УСРР Рейхель, прокурор при наркоматі юстиції Янський підписали обіжник, у якому підкреслювали, що передання таких справ до народних і губернських судів «призводить до розшифровки секретної роботи ДПУ», а тому рекомендувалося повертати їх «для здійснення подальшого слідства у відповідні органи», тобто в руки самих же чекістів. Характерно, що в цій процедурі до співробітників ДПУ прирівняли і секретних інформаторів. Так, 14 вересня 1929 року у директиві Прокуратури УСРР підкреслювалося, що справи останніх підлягають суду Надзвичайної Сесії по службових злочинах на загальних підставах з іншими співробітниками ДПУ на підставі таємної постанови ВУЦВК по згадані «Надзвичайні сесії» від 10 жовтня 1928 року [33]. Але багатьом взагалі вдавалося уникати покарання, як співробітнику Полтавського губвідділу Альберту Сунне. За вбивство людини поза виконанням службових обов'язків він був умовно засуджений на 1 рік, причому формулювання «убийство в запальчивости и раздражении» подавалося як пом'якшуюча обставина. Він не був виключений з партії, не втратив роботу, не зустрів осуду, навпаки, відзначалися позитивні відгуки бюро партосередку і начальника губвідділу Д.Патрушева.

Виведення органів ДПУ та їх співробітників з-під критики і контролю сприяло посиленню негативних явищ, перенесенню в практику роботи методів періоду червоного терору. В 1925 році полтавка Катерина Левченко звернулася з листами одночасно в політбюро ЦК КП(б)У, до наркома юстиції, прокурора УСРР. Справа стосувалася її чоловіка, заарештованого за крадіжку, котрої, як стверджує авторка листів, він не здійснював, однак жорстоко закатованого в місцевому окрвідділі ДПУ. Вона вимагає покарати слідчих – «катів Сідака і Зільбека», виявити, «хто їх навчив бити, і чи не є це система роботи Полтавського ДПУ», за що останній в очах жителів міста «зажив слави застінка гірших царських часів» [34]. Питання К.Левченко виглядає риторичним. На жаль, справді практика садистського «вибивання» свідчень обвинувачених стала системою роботи чекістських органів і набула своєї довершеності в роки «великого терору». Як писав у 1938 році в невідправленому листі до Сталіна заарештований Кирило Ляшенко, його били ніжкою від стільця, дубовою лінійкою, чобітьми, змушували сидіти на кутику стільця і стояти на одній нозі, позбавляли сну, а також «виконувати такі речі, про які соромно писати в заяві» [35]. Їх апогеєм на Полтавщині став короткий, але кривавий період, коли управління НКВС очолював у 1938 році О.Волков. Вражаючі факти, що його характеризують, були оприлюднені на закритих партійних зборах, які тривали з 2 по 6 січня 1939 року з єдиним питанням порядку денного «Про викривлення в роботі УНКВС» [36].

Впродовж 1920-х років визначилися головні напрями та об'єкти оперативної і репресивної діяльності органів ДПУ на Полтавщині. На ДПУ покладалася функція ідеологічного нагляду за засобами масової інформації, друкованих видань, фільтрація офіційних повідомлень з метою нерозголошення інформації, яка, з погляду органів держбезпеки, становила державну таємницю тощо. В цьому контексті на передній план виступала цензура. У березні 1922 року відділ воєнно- політичної цензури був реорганізований у відділення політичного контролю секретно-оперативної частини губвідділу ДПУ. Про вельми відповідальну роль, яка відводилася цьому підрозділу, свідчить те, що зміщення, звільнення чи відкомандирування кваліфікованих співробітників із цензури здійснювалися лише з відома центру. В повсякденній роботі відділення політконтролю на Полтавщині керувалося затвердженим переліком інформації, що становить державну таємницю або не підлягає розголошенню. Зокрема, це дані про дислокацію і пересування військових частин, винахідництво нових видів озброєння, засобів зв'язку, сферу грошового обігу та фінансове становище країни, масштаби злочинності всередині країни, внутрішньопартійну боротьбу та багато іншого. А якщо загадати, що з 1934 року органам держбезпеки були підпорядковані ще й архіви, то можна констатувати встановлення їх монополії на інформацію та її зміст і якість для суспільства.

Чекістам досить складно було тримати під контролем велику кількість періодичної преси, на будь-які промахи відразу реагувало центральне керівництво. В одній з телеграм вказувалося на негативний повчальний випадок, коли бердянська газета «Голос труда» опублікувала дані про демобілізацію військовослужбовців без їх узгодження з командуванням. Між тим справи цензури призводили до непорозумінь у стосунках між Полтавським губвідділом і органами місцевої влади. Ось яке повідомлення було надіслане особисто секретарю губкому Самохвалову від 2 вересня 1922 року за підписом заступника начальника губвідділу Заборенка: «Цим губвідділ ДПУ доводить до відома, що надалі ніякі секретні дані про роботу губвідділу надаватися не будуть, так як заворг політвідділом і завінформ політвідділу є Непомнящий, а секретарем – Гінзбург, обидва безпартійні і мають зв'язок з сіоністами» [37]. Отже, партійно-класова чистота перетворювалася на один з вирішальних факторів.

Цензура ДПУ відчутно торкнулася й опублікованої, особливо дореволюційної й опозиційної літератури, для якої почали створювати так звані «спецхрани». У лютому 1923 року Полтавський губвідділ ДПУ закінчив складати списки «репресованої» антирадянської літератури з 550 найменувань. Останні вилучалися з публічних бібліотек, читалень, книжкових магазинів, складів. Тільки в лютому їх було вилучено понад 2 тисячі. Впродовж цього ж місяця органами ДПУ було зареєстровано і проконтрольовано 55 публічних видовищ (концертів, вечорів, спектаклів). Тоді ж органами політконтролю було перевірено і допущено до друку 147 різних друкованих видань. Друкування таємних посвідчень, а також документів і бланків суворої звітності дозволялося в Полтаві лише у видавництві «Жовтнева революція», а в Кременчуці – «Кремпечать». Відповідальність за дотримання режиму секретності несли помічник начальника губвідділу Левоцький і уповноважений з політконтролю Калмін.

Втручання чекістів у зміст публіцистичних, наукових, художніх творів було, з одного боку, безпосереднім наслідком панування однопартійної системи та її ідеології, а з іншого – перетворилося на засіб розправи з інакомисленням, що супроводжувалося навішуванням політичних наліпок. З розгортанням репресій чекісти впритул займалися з'ясуванням «антирадянського» минулого кореспондентів як підстави для наступних арештів. Так, у період початку масової колективізації 1929 року з'явився список «ворожих елементів у рядах працівників преси», котрі вже були засуджені або перебували під арештом. Серед сількорів названо десять прізвищ з убивчими характеристиками, серед них: «Радзей – с. Білики Кобеляцького району, розстріляний за присудом Надзвичайної сесії за бандитизм, якого пристрасно захищав редактор Дяченко <...> Зведер – с.Диканька, підпанський прихвостень, п'яниця <...> Колінько – куркуль Білоцерківського району, спровокував справу

про замах на брата, як козир для зняття мірчука з господарства батька» та інші. Не менш красномовні, хоч і лаконічні, характеристики дали чекісти складу редакції газети «Більшовик Полтавщини»: «1. Секретар редакції – Карнаух – куркуль, розкуркулений під час революції. 2. Зав. закордонним відділом – Штомпель – куркуль. 3. Зав. сількорвідділом – Ковінька – петлюрівець. 4. Тех. редактор української мови – Капельгородський – білогвардієць, денікінець. 5. Співробітник-юрисконсульт – Шлянський – великий домовласник, меншовик» [38].

Утримуючи контроль за свободою слова, чекісти водночас здійснювали інформування губернського та республіканського керівництва про всі події, що відбувалися на території губернії, а також настрої різних верств населення, чутки, конфлікти та інше, що з їх точки зору могло дестабілізувати політичну ситуацію. Інформаційні завдання, доповіді, звіти губвідділу та окружних відділень дозволяють з'ясувати головні напрямки економічної політики держави, зловживання чиновників, ставлення до партійних органів, форми репресій та методи їх здійснення тощо. Чекісти не лише фіксують певні явища, але й аналізують їх з позицій класової боротьби, визначають ступінь небезпеки для партії і держави і навіть видають рекомендації органам влади. Поступово впродовж 1920-х років інформаційно-аналітична діяльність спецслужб набуває все більшого значення. Водночас ці службові документи є важливим джерелом знань про відповідний період радянської доби.

Так, поширилися тривожні тенденції серед робітників і селян у ставленні до комуністичної партії і комуністів. Робітник Г.А.Казаков у заяві в ЦК КП(б)У від 8 секретаря 1928 року, зафіксованій чекістами, вказував на небезпеку переродження партії в період непу, яке виявилося у відсутності рівності серед більшовиків, «кожний прагне окремо будувати свій добробут, а не спільний» внаслідок того, що «партія вся виховується в егоїстичному дусі». Автор констатує «згасання революційного духу в партії» та «віддалення від соціалізму» [39]. Аналогічні думки панують і серед українського селянства щодо партії, яка «перетворилася в касту, де з одного боку чиновники – командири – комсклад, якому все дозволено, а з іншого – сіра маса, для якої тільки батіг, що доводить до голоду і могили від перевантажень» [40].

Важко сперечатися з висловленими спостереженнями ще й тому, що чекісти не тільки володіли цією інформацією, але й самі були складовою частиною системи, в якій гасла і слова не співпадали з практикою «соціалістичного будівництва», створювався сприятливий грунт для зловживань. Про останнє йшлося в доповідній записці начальника губвідділу Лінде особисто секретарю губкому партії Магідову «Про злочини в державних органах». Звинувачуючи нову економічну політику як головну причину зростання злочинів, Е.Лінде зазначає: «Матеріали ДПУ, які є в розробках, свідчать про епідемічну прогресію хабарництва у всіх його хитросплетіннях, указують на зараженість ним і трестовика-спеца, і фінінспектора, і просто працівника заготконтори. Але піймати винуватця, навіть при наявності даних, неможливо або майже неможливо, так як той, хто дає хабара, завжди відмовляється від факту давання її, і ніякі способи слідства не змусять його до зізнання». Головний губернський чекіст, крім непу, винуватцем процвітання хабарництва вважає також «старе чиновництво» з вантажем дореволюційних традицій. «Там, де воно засіло, – вважає він, – хабар набуває все більш узаконених форм, береться як належна, кровно зароблена винагорода. Цими переконаннями заражається радянський молодняк в трестах, фінорганах, в міліції». На жаль, не втратив актуальності висновок про те, що особливого розмаху хабарництво набуло «в фінорганах і міліції, береться і грошима, і натурою, і до крайності нервує селян» [41]. Зауважимо, що в цих органах старого чиновництва не було. Прикметно, що за 1923 рік 80% справ у провадженні економічного відділу Полтавського ДПУ припало на працівників господарських і продовольчих структур.

Характерним прикладом може бути Прилуцький район, де на початку січня 1925 року «майже всі місцеві фінінспектори або самі перебувають під судом, або судять селян за нанесені образи під час виконання службових обов'язків» [42].

Істотним фактором негативного впливу на авторитет влади, на думку чекістів, була поведінка міліції на місцях. Особливо дошкуляло тотальне пияцтво. В огляді за квітень 1925 року воно назване «невиправним злом». Парадоксальним було те, що міліція, яка переслідувала громадян за виготовлення самогону, «сама його в той же час і п'є, а населення, вороже ставлячись до своїх переслідувачів», кожний випадок пиятики гнівно критикує [43]. А в Кигичівському районі Красноградського округу в жителів склалася думка, очевидно, небезпідставно, що «міліція прикриває конокрадів та інших злочинців» [44].

Іншою формою зловживань у держапараті, з якою боролися чекісти, був родинний протекціонізм, який за оцінкою Е.Лінде «не поступається за наслідками найактивнішій контрреволюції». Як приклад, він наводить губернське страхове товариство. Воно, виявляється, укомплектоване з «старих чиновників». Управляючий «громадянин Дябло, колишній член союзу руського народу, за даними губвідділу ДПУ витриманий монархіст, що не відступив від своїх переконань», приймає службовців по знайомству або за родинними зв'язками та однодумців, серед яких був і колишній петлюрівський офіцер.

Отже, розставляючи класові акценти, чекісти відразу називали й винуватців гальмування перемоги комуністичного способу життя. В тому, що «приховані вороги диктатури пролетаріату» залишилися, не виникало сумніву. Тепер співробітників ДПУ турбувало, як їх виявити – адже «зброєю, хоробрістю їх не піймати». На засіданні бюро партійної ячейки ДПУ від 14 грудня 1923 року всі погодилися, що потрібні «знання, знання і знання», щоб розпізнати «ворога та його ідеологію». Вкотре констатувавши, що «співробітники ДПУ завжди безпосередньо виконували директиви Комуністичної партії і помічена ідеологічна відсталість певним чином може відбитися на проведенні цих директив у наступному, бюро комячейки ухвалює: звернутися до Полтавського губкому з проханням узяти ідейне шефство над Полтавським губвідділом ДПУ» [45].

Пошук ворогів продовжувався і в інших галузях державного життя. Пріоритетна увага була звернута на село, перетворене на базу всієї продовольчої політики більшовиків, від успішного вирішення якої залежала доля радянської влади. В оглядах і зведеннях губвідділу село і селянські настрої займають чільне місце. Звертається увага на посилення диференціації села у зв'язку з переходом до непу та нові, пов'язані з ним явища. Зокрема, у жовтні 1923 року чекісти досить самовпевнено заявляють про зміну характеру повстанського руху – його криміналізацію, перетворення загонів на «кримінальні шайки, позбавлені будь-якого політичного забарвлення». Але тут же вони підтверджують існування «залишків петлюрівщини», діяльність у губернії «окремих петлюрівських політпрацівників».

Поряд з цим губвідділ попереджає владу про появу «нового виду бандитизму», безпосередньо пов'язаного з непом. Чекісти визнають, що для них це «робота нова і важка», позаяк мало конкретних матеріалів, і вони потребують аналізу і узагальнення. Однак цілком очевидно, що виник він на хвилі антинепівських настроїв і спрямований водночас проти заможних селян і більшовицької влади. Так, у Кишеньківському районі сільські люмпени насильно відбирали худобу, сільськогосподарський реманент тощо. У Ковалівському, Борківському, Загрунівському і Романівському районах «банда з малоімущих селян», як їх іменують у документі, з гаслом «Геть неп!» грабувала куркулів, а останнім часом заявляє про необхідність фізичного знищення радянських працівників і подальших нальотів. Ковалівські екстремісти спалювали будинки, клуні, техніку, майно заможних селян, щоб тим самим «знесилити їх економічно і зрівняти з собою» й знищити експлуатацію. Ще більшу стурбованість керівництва губвідділу викликала діяльність «банди Линника». Матеріали по її ліквідації показали, що близько 50% її складу становили члени КП(б)У, котрі виступили «проти непу, куркуля і місцевої, районної і окружної влади». Хоча чекісти й зазначали, що на вивчення «нового виду бандитизму звернута серйозна увага», все ж вони боролися з насідками, а не з причинами явища, бо й самі перебували в полоні антинепівських настроїв [46].

Агентурні дані та їх узагальнення дозволили зробити висновок, що на початку 1925 року посилилося невдоволення робітників скороченням виробництва, зменшенням заробітної

плати і заборгованістю підприємств, кризою цукрової галузі. Ще гірше складалася ситуація на селі з закупівлею хліба. В Красноградському окрузі чекісти вдалися до застосування сили у розв'язання проблеми ринкової конкуренції – приватні заготівельники хліба були просто заарештовані окрвідділом ДПУ «для успішної заготівля зерна держорганами і внаслідок підняття закупівельних цін приватними торговцями» [47]. У інформаційній доповіді об'єктивно прозвучав висновок, з яким важно не погодитися, про те, що «барометром політичних настроїв селян є економічний стан їх господарства». Чутки і розмови, що надійшли з агентурних джерел, розкривають найбільш болючі селянські проблеми, наприклад: «...при царі всім жилося краще, менше було податків», «беручи високі податки, радвлада сплачує старі борги Європі», а також у формі запитань «куди діваються гроші, що сплачуються як податок – цих грошей раніше вистачило б на все, а тепер на школу давай, на землеустрій давай і на флот давай». Селяни також впевнені, що саме вони утримують службовців і робітників, жартуючи, що в місті недарма носять галіфе з великими кишенями – туди і діваються податки.

Неабияку тривогу і відповідне реагування з боку органів ДПУ викликали розмови в селі Єреміївка Золотоніського округу про повернення С.Петлюри, створення самостійної України, повернення відчуженої землі. А в селі Плехове Оржицького району до складу сільради потрапив «колишній офіцер старої армії І.Рева», який говорить, що в 1927 році буде проголошена самостійна Україна. Своєрідним феноменом був і колишній матрос Нестеренко, в минулому активний учасник революції, котрий «ненавидів комуністів і часто говорив про Кронштадське повстання». У документі вказується, що в цьому селі є й багато інших осіб, «які не відповідають своєму призначенню, як по соціальному, так і по політичному становищу», а також, що чекістами «вжиті відповідні заходи», однак не конкретизується, які [48]. Все ж вони роблять оптимістичний висновок про те, що наведені випадки «недоброзичливого ставлення з боку селян ще не є грізною пересторогою, але змушує все ж звернути увагу на недопущення його розвитку».

Курс більшовицької партії на утвердження однопартійної системи в радянських республіках наштовхнувся на істотну перешкоду в особі небільшовицьких партій лівого спрямування. В Україні вони були представлені Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП), Українською партією соціалістів-революціонерів (УПСР), осередками російських соціал-демократичних організацій. Незважаючи на певні відмінності у їх баченні власної соціальної бази, шляхів суспільного розвитку, всі вони виступили опонентами більшовиків у питанні монополії влади в руках однієї партії і звуження її до диктатури пролетаріату. Тодішні соціал-демократи уявляли собі нову соціалістичну державу як результат еволюційного переходу від капіталізму при збереженні ринкових відносин та демократії, і не сприймали жорстку теорію і практику класової боротьби. Однак боротьба більшовиків з соціал-демократичними партіями ускладнювалася рядом обставин: спільністю походження і основ ідеології, спільною в минулому підпільною боротьбою проти царизму, традиційною популярністю серед інтелігенції та селянства, а також особистими дружніми, а іноді й родинними стосунками. Це змушувало більшовиків маневрувати у виборі інструментарію боротьби з небільшовицьким громадсько-політичним рухом.

Пріоритетна роль у ній залишалась за органами ЧК–ГПУ та їх місцевими структурами. Хоча у січні 1918 року з політичних і тактичних міркувань більшовики включили навіть до складу колегії ВЧК лівих есерів М.Ємельянова, В.Волкова, В.Александровича, П.Сидорова, їх перспектива була вже визначена наперед. Київський дослідник Р.Подкур стверджує, що й перипетії навколо створення ВЧК пов'язані з суттєвим впливом на політичні події лівих есерів у листопаді-грудні 1917 року [47]. Спочатку функції надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією виконував Петроградський військово-революційний комітет (ВРК). Але в числі «контрреволюційних елементів», за висновком М.Лациса, перше місце займали «псевдосоціалістичні партії», який ревно захищали ліві есери, що перебували у складі ВРК. Останні дуже дратували більшовиків, нагадуючи їм про гуманність, утримання від

обмежень права свободи слова і друку, загальнолюдські принципи моралі. Тому й була висунута ідея про розпуск ВРК і утворення нового органу боротьби з контрреволюцією, куди б не входили ліві есери.

Спочатку у ВЧК діяльністю політичних опонентів займався «контрреволюційний відділ». З утворенням у червні 1919 року секретно-оперативного відділу (з січня 1921 року – секретно-оперативне управління) розпочалася цілеспрямована боротьба проти політичних партій. Цьому завданню була підпорядкована й структура управління. Так 1-е відділення займалося анархістами, 2-е – меншовиками, 3-є – правими есерами, 4-е – правими партіями, 5-е – лівими есерами, 6-е духовенством, 7-е – іншими партіями, 8-е – агентурно-освідомлюванням, 9-е – роботою проти єврейських партій. Вже у лютому-березні 1920 року було здійснено судові процеси над меншовиками – лідерами робітничих профспілок у Донецьку, членами Київської організації, яких звинуватили у співпраці з денікінцями. Тоді ж заборонили всеукраїнський орган РСДРП газету «Наш голос», було розпущено центр профспілок на Полтавщині. Загалом соціал-демократів притягували до відповідальності не як носіїв певних політичних поглядів, а як спекулянтів і підбурювачів до страйків, «що руйнують тил, шкодять фронту і солідаризуються з Антантою та її агентами» [50]. Аналогічні методи компрометації використовувалися і щодо інших партій. Заборонити їх діяльність одним декретом більшовики не могли з огляду на досить чисельний і соціально строкатий електорат цих партій, котрий не надто симпатизував більшовикам. Тому вище партійно-державне керівництв радянських республік вимагало від органів державної безпеки всебічної поінформованості у всіх сферах діяльності політичних партій і сил, з'ясування громадянської позиції, особистих якостей керівників їх центральних і місцевих органів.

Полтавські архіви не володіють документами, які вказували б на прямі репресії проти членів небільшовицьких партій на території губернії. Однак останні перебували під пильним і безперервним наглядом з боку спецслужб через впровадження в їх середовище спецагентів або завербованих освідомлювачів (секретних співробітників) – (освідомлювач – джерело інформування органів ВУЧК–ДПУ з ворожого більшовикам середовища, завербованого найчастіше методом шантажу, залякування або підкупу – Л. Б.). На кінець 1921 року апарат ВУЧК налічував 12 тис. секретних співробітників. Від освідомлювачів, що працювали в осередках політичних партій, вимагалося висвітлення внутріпартійних дискусій, незгод з метою використання їх для розколів чи нейтралізації основних політичних фігур у партії, збір інформації особистого характеру про активних членів партії для їх дискредитації, інформування про вплив політичних партій на певні соціальні групи населення, про зв'язки їх членів з іншими регіонами, сприяння розпаду місцевих організацій політичних партій тощо. Всі дані, які накопичувалися в органах ДПУ, викладалися в інформзведеннях для губернського партійного керівництва і ДПУ УСРР.

Хоча на початку 1920 року хвиля репресій і судових процесів, що прокотилася Україною, і знизила активність небільшовицьких партій, політичне керівництво націлювало чекістів на посилення боротьби з ними. Особливо непокоїла популярність меншовиків, котрі очолювали низку профспілок, мали прихильників серед залізничників, кустарів, інтелігенції. У лютому 1922 року керівництво Полтавського губвідділу ВУЧК констатувало: в губернії налічується більше 60 членів РСДРП, з них 20 проживають у Полтаві. Вони не проявляли політичної активності, однак перебували під постійним наглядом. За допомогою освідомлювачів були виявлені зв'язки окремих членів за межами губернії, зокрема, меншовик Маркман регулярно отримував з-за кордону «Социалистический вестник», а харків'янин Пумме відвідав деяких авторитетних у минулому місцевих меншовицьких діячів [51].

Але вже статистика у зведенні за січень 1923 року демонструє тенденцію до незначного кількісного зростання рядів меншовиків. На оперативному обліку в масштабах губернії перебуває 68 осіб, з них у Полтаві – 26, Кременчуці – 20, Хоролі – 4, Прилуках – 5, Лубнах – 7, Ромнах – 6, Лохвиці – 2, Миргороді – 4. Крім того чекістами зареєстровано 76 осіб, які належали до лор-синдикатів (46 осіб) і есерів-максималістів (30 осіб). Вони

створили спільний керівний орган у складі секретаря Д.Білика, членів П.Литвиненка і С.Простосинського. Останній був заарештований у 1923 році за проведення підготовчої роботи зі створення у Полтаві антибільшовицької організації «Союз визволення». Він був автором відозви «До всіх робітників, селян, червоноармійців та трудової інтелігенції». Від імені оргбюро закликав на боротьбу з комуністичною партією, яка «...беспощадно подавляя волю и интересы трудовых масс и малейшее проявление подлинной самодеятельности трудящихся, управляет страной методами политического и экономического (угроза сокращением и безработицей) террора. Диктатура партии, выразившаяся в произвол кучки малопризнанных вождей, отстранила от творческого участия в жизни страны подавляющее большинство трудящихся». На допитах С.Простосинський не заперечував спроби утворення такої організації і уточнював, що розраховував на підтримку, головним чином, опозиційно налаштованих членів ВП(б)–КП(б)У [52]. Отже, слід зазначити, що передчасно полтавські чекісти зробили оптимістичний висновок про вказані партії: «Ставлення до заходів радвлади вороже, але ні і що не виливається» [53].

Разом з тим з інформування можна з'ясувати форми і методи нейтралізації активності членів небільшовицьких партій. Так, зазначено, що «вжиті заходи по вилученню членів РСДРП з усіх державних установ, підприємств і організацій, де можливе спілкування з масами». У Лубнах секретар профспілки «Харчосмак» на дострокових виборах правління не був обраний до його складу . В Миргороді, де на загальних зборах спілки «Медсантруд» під впливом член РСДРП лікаря Фединського була ухвалена резолюція меншовицького характеру, розробляється схема його усунення.

Як на серйозний недолік у своїй роботі чекісти вказують на відсутність внутрішнього освідомлення серед есерів, яких взято на облік 50 осіб. Освідомлювач працює тільки в Кобеляках, а в Полтаві, як пишуть чекісти, «завербовать осведомление по ПСР никак невозможно, а без этого нельзя осветить внутрипартийную деятельность». Вони навіть просять прислати освідомлювача «з центру», маючи на увазі керівні органи партії есерів, хоч і не пропонують конкретної схеми його впровадження.

Розроблялися заходи по анархістах, які мали відчутний вплив на робітників. Активізацію їх діяльності вдалося призупинити масовим звільненням з роботи, а це дало відчути, як цинічно зауважується авторами інформзведення, «що бесіди (з анархістами – Л. Б.) пов'язані з великими матеріальними втратами, особливо відчутними для безробітних». Чекістам вдалося зірвати заплановану поїздку до Москви активістки Л.Немерицької в якості делегатки від Полтавської організації. У Зінькові був намічений арешт землеміра К.Пилипенка, який опинився тут після втечі з Рязанської в'язниці. Не конкретизувалися які саме, але розроблялися заходи стосовно анархістів Усова і Антонова, помічених у спробах налагодження зв'язків з однодумцями в Москві.

Чекістам вдалося впровадити своїх освідомлювачів у досить численні єврейські політичні і молодіжні організації, які діяли на Полтавщині, – «Поалей-Ціон», «Іхолуц», «Маккабі», «Югенд-Фербанд». Завдяки цьому вони були поінформовані про їх персональний склад та будь-які зміни. Так, стало відомо, що після арешту керівників Кременчуцької організації «Маккабі» 12 січня 1923 року відразу обрані нові, головними напрямками роботи є вивчення історії єврейського народу і національних організацій. Чекісти, констатувавши, що ними фіксуються всі зустрічі, зібрання, поїздки членів сіоністських організацій, все ж висловлюють стурбованість їх «величезним впливом на молодь» [54].

Реакція органів ДПУ не забарилася і вже на початку 1924 року вилилася в репресії. 19 травня Полтавським відділом ДПУ було проведено арешти серед анархістів. За гратами опинилися помічник токаря паровозних майстерень М.Галат-Роговий і ще троє залізничників [55]. У січні 1925 року Кременчуцьким окрвідділом арештовано 27 членів «Поалей-Ціон» під час таємних зборів. В результаті обшуку були отримані деякі матеріали, котрі, за твердженням чекістів, доводили «зв'язок з Центральним комітетом, безперервну діяльність і організаційну оформленість місцевої організації» [56].

Органи ДПУ досконало оволоділи єзуїтськими прийомами реалізації принципу «поділяй і владарюй». Прикладом цього може бути власне визнання у жовтні 1923 року: «Найбільш важливою і серйозною роботою за звітний період є створення розколу в ряді політугруповань і духовенства (підкреслення наше – Л. Б.). Так, у даний час організоване угруповання колишніх меншовиків, що складається з відомих діячів і веде систематичну роботу по затягуванню членів РСДРП до виходу з партії і скликання губернських і всеукраїнських з'їздів колишніх меншовиків для ліквідації партії» [57]. Такий метод дозволяв виокремити найбільш стійких і послідовних діячів, котрі не погоджувалися на компроміси, і створити передумови для їх арешту. Переслідування з боку владних структур та підпорядкованих їм каральних органів прискорили процес розпаду РСДРП. У лютому 1924 року Всеукраїнський з'їзд соціал-демократів таки затвердив постанову про остаточну ліквідацію меншовицьких осередків в Україні та позбавлення закордонної організації повноважень від українських організацій РСДРП. Але, незважаючи на юридичне оформлення розпуску партії, політбюро ЦК КП(б)У своєю постановою від 8 лютого 1924 року зобов'язало ДПУ УСРР продовжити і посилити боротьбу з діяльністю залишків меншовицьких організацій.

Надзвичайною гостротою характеризувалася ситуація навколо Української комуністичної партії, зважаючи на специфіку її утворення. В лютому 1922 року Полтавська ГубЧК теж констатувала розкол у губернському осередку УКП. Член губкому Іван Запара подав заяву до ЦК УКП про вихід з партії, мотивувавши «подальшою неспроможністю партії». За агентурними даними мала намір вийти з її рядів інший авторитетний член губкому Надія Омельченко. Чекісти зафіксували як реакцію на внутрішній розкол схиляння частини партійців «в бік українського шовінізму» і виступів проти радянської влади [58]. Р.Подкур акцентує увагу на стурбованості більшовицької партії активністю місцевих осередків УКП, внаслідок чого була прийнята постанова ЦК КП(б)У від 26 січня 1923 року, яка зобов'язувала ДПУ посилити боротьбу з укапістами. Для цієї мети для проведення оперативної роботи передбачалося виділення додаткових коштів [59]. Особливої напруги набуває становище у зв'язку з рішенням про об'єднання УКП з КП(б)У. Полтавський осередок утримується від прийому нових членів, що чекісти у доповіді керівництву ДПУ УСРР за лютий 1925 року пояснюють «винятково тісними взаємозв'язками з губкомом КП(б)У, представник якого відвідує збори УКП і тим позбавляє можливості здійснювати прийом». Однак це не означало відсутності їх політичних симпатиків у Полтаві, що й зазначено в документі: «Тяжіння до УКП шовіністично налаштованої української інтелігенції не припиняється. Так на зборах 3 лютого були присутні 31 особа, хоча зазвичай їх відвідує 10–12 чол.» [60].

У самій УКП існували істотні ідеологічні розходження у поглядах на шляхи об'єднання з КП(б)У, сутність національної політики більшовиків тощо. Чекісти за допомогою освідомлення з'ясували, що секретар ЦК УКП Драгомирецький під час приїзду до Полтави 14 січня наполягав на радикальних методах процесу об'єднання: «...в КП(б)У мають бути прийняті всі члени УКП за винятком 50 осіб, чуждих комунізму» [61]. 23 лютого Полтаву відвідав член політбюро УКП Авдієнко, візит якого, за оцінкою чекістів, викликав «оживление и даже бодрость». Але цей оптимізм був викликаний, на жаль, помилковими висновками гостя про те, що «КП(б)У в національному питанні переходить на позиції УКП, тому треба твердо стояти на своїх позиціях». Він також підкреслював, що провід УКП розуміє суть інтеграційного процесу як рівноправний акт, тому наголошував: «УКП не вливається в КПУ, а зливається з нею» [62]. Водночас були наведені конкретні факти гонінь за партійною ознакою – звільнення з роботи у Дніпропетровську і Полтаві, особливо у вищих навчальних закладах. Завершується доповідь чекістів повідомленням, що 26 лютого відбулася губернська нарада УКП, яка формально затвердила офіційне схвалення резолюції Комінтерну про розпуск УКП і обрала делегатів на з'їзд, а про «настрої після з'їзду» зобов'язувалися повідомити.

Таким чином, у першій половині – середині 1920-х років ВУЧК–ДПУ стали інструментом у ліквідації небільшовицьких партій. Реалізація оперативних заходів (розкол, дискредитація, звинувачення у контрреволюції, арешт, адміністративне вислання, тюремне ув'язнення) усунула політичних конкурентів комуністичної партії. Ліквідувавши їх як масові організації, чекісти впродовж 1926–1929 років продовжували репресії проти тих діячів, які ще перебували на волі.

Різні форми репресій торкнулися окремих жителів Полтавщини, далеких від епіцентру політичного життя. Мова йде насамперед про тих, кого називають «обивателями». Непрозорість цензурованої періодики та її політична заангажованість, брехлива радянська пропаганда, яка приховувала від громадськості справжнє обличчя влади, породжували велику кількість чуток і побутових розмов, небезпечних для влади. Вони впливали певним чином на формування громадської думки, з одного боку, і негативного іміджу влади – з іншого. Наприклад, у щотижневому огляді політичного і економічного стану Лубенського округу повідомлялося, що під час ярмарку в Чорнухах 22–28 серпня 1925 року рибний торговець М.Приступко у помешканні С.Герасименка дозволив собі гострі висловлювання на адресу політики радянської влади. Очевидно, хтось із присутніх, а можливо й сам господар повідомили в окрвідділ ДПУ зміст сказаного: «...дякуючи тому, що у нас існує радянська влада, всім євреям живеться дуже гарно, що владою залишений у занепаді селянин, що на його продукцію не звертається уваги і вживаються заходи щодо їх обезцінення, що через радянську владу у нас низький культурний рівень, що владою дані громадянські права лише на папері, що республіка, обкладаючи налогом людей, всі кошти витрачає на шпіонаж за кордоном та на виплату царських боргів, і взагалі бесіду вів у такому напрямку, що краще буде жити лише тоді, коли радвладу задушать, а це буде в недалекому часі, бо укладена угода між Німеччиною і Францією в купі з колишнім гетьманом Скоропадським про наступ на радвладу» [63]. Інше джерело небезпечних чуток – дружина уповноваженого Укрдержбуду в Лубнах Жеребчевського, інтерпретувала дискусію партії з троцькістською опозицією, як «розкол на праву і ліву течію» і «скоро РКП буде ліквідована як непотрібна». Критика в обох випадках зумовлена цілком об'єктивними причинами і вона потребувала глибокого та своєчасного аналізу з боку влади. Однак замість нього мали місце інші наслідки. Про це свідчать помітки у справі напроти обох прізвищ: «Про КРО (контррозвідувальний відділ – Л. Б.) вжиті заходи». Поза сумнівом останні мали репресивний характер.

Радянська влада завжди з підозрою ставилася до інтелігенції, вбачаючи у інтелектуальному середовищі сприятливий грунт для виникнення опозиції і національного сепаратизму. В Україні боротьба з «буржуазно-націоналістичними» тенденціями набирає обертів у середині 1920-х років. Дослідники пов'язують її з появою циркулярних листів Секретно-політичного відділу ДПУ УСРР «Про українську громадськість» від 30 березня 1926 року та «Про український сепаратизм» від 4 вересня цього ж року. У документах ішлося про те, що, мовляв, з проголошенням політики коренізації, націоналісти вже не можуть продовжувати збройний опір, тому вони перенесли вістря боротьби на «культурний фронт». У складі секретно-політичного відділу ДПУ існувало спеціальне 2-е відділення, яке займалося «української контрреволюцією», в тому числі «Наркоматом освіти з усіма його органами». Керівництво спецслужб закликало на місцях «не обмежуватися простим спостереженням за всіма колами української громадськості, а вести активну розвідку серед видатних представників українських антирадянських течій», а також швидшого розвитку нашої роботи про цих конкретних директивах» [64].

На Полтавщині чекісти тримали в полі зору навчальні заклади, наукові установи та громадські організації. На початку 1927 року співробітниками Полтавського окрвідділу ДПУ була заведена оперативно-агентурна розробка під назвою «Культуртрегери». У щотижневих інформаційних зведеннях серед членів так званої «правої української групи» зустрічаємо прізвища викладачів інституту народної освіти В.Воропая, І.Ващенка, вчителів і членів Полтавського наукового товариства Г.Коваленка, А.Левченка, П.Голобородька,

Д.Голобородька, А.Ломакіна та інших. Професора В.Щепотьєва чекісти називають «головним ідеологом групи» [65]. Серед його оточення вдалося завербувати кількох освідомлювачів, агентурний псевдонім одного з яких, за іронією долі, був «Правдивий». Результатом тривалого стеження і підтасовування фактів «антирадянської діяльності» став арешт В.Щепотьєва в березні 1928 року в справі СВУ. А з вересня 1929 року розпочинається кампанія партійних чисток у Полтавському педагогічному інституті та інших закладах міста, яка переросла у наступні масові репресії [66].

З 1924 року губернський відділ ДПУ включився у кампанію «чисток» державного апарату. Їх метою було виявлення і звільнення політично неблагонадійних елементів серед працівників державного апарату. Інструкція наркома робітничо-селянської інспекції Лебедєва націлювала чекістів на розрізнення двох категорій жертв чисток: особи, перебування яких на службі є «безумовно шкідливим»; особи, долю яких вирішувала спеціальна комісія, а не лише органи ДПУ. До уваги бралися соціальне походження, майновий стан до революції, членство в партіях тощо. Зведені списки «вичищених» осіб складалися чекістами за матеріалами по чистці і осідали в картотеках оперативного обліку територіальних відділів ДПУ. При прийомі на роботу кандидата неодмінно перевіряли «по лінії ДПУ». В разі виявлення його фігурування в списках по чистці призначення на будь-яку посаду в держапараті заборонялося. До того ж ще з 1920 року впроваджувалася система обліку особових справ у всіх установах і на підприємствах для встановлення контролю з боку спецслужб за діяльністю службовців та відповідальних осіб. Їх керівники були зобов'язані регулярно надавати додаткові дані про будь-які порушення, відрядження, нові призначення тощо [67]. Таким чином, держава концентрувала в руках таємної поліції тотальний нагляд за громадянами.

Однією з найбільш резонансних сфер діяльності ДПУ на Полтавщині була антирелігійна. Ініціативу щодо зосередження зусиль у боротьбі з православною церквою в руках ВЧК–ДПУ виявив голова ВЧК Ф.Дзержинський. Ще в грудні 1920 року він писав: «Моя думка: церква розвалюється, цьому нам треба допомогти, але ні в якому разі не відроджувати її у звичайній формі. Тому церковну політику розвалу повинна проводити ВЧК, а не хто інший. Офіційні або напівофіційні відносини партії з попами неприпустимі. Наша ставка на комунізм, а не на релігію. Лавірувати може тільки ВЧК з єдиною метою – розтління попів. Зв'язок (будь-який) з попами інших органів кине на партію тінь – це небезпечна річ» [68]. Апробацією використання спецслужб у масштабах радянських Росії й України стала кампанія вилучення церковних цінностей під час голоду 1921–1923 років. Розгорнулася шалена пропагандистська кампанія навколо церковного майна, особливо коштовних предметів культового призначення, котрі церква нібито не хоче віддати на допомогу голодуючим. У тезах агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У для агітаторів і преси від 7 вересня 1921 року наголошувалося, що «Священики діють заодно з білогвардійцями <...>, повсюди є натхненниками різних банд, які руйнують наше господарство» [69].

Органам ВЧК–ДПУ відводилася роль оперативного керівництва кампанією через таємні «трійки» у складі секретаря губкому, начальника губвідділу ДПУ і губернського військового комісара. Їм доручалася організація репресій, арешти і підготовка судових процесів. Крім цього ЦК КП(б)У вимагав під час кампанії вилучення «...забезпечити повне інформування про все, що відбувається в середовищі духовенства, віруючих та ін. У випадку виявлення в якості організаторів виступів буржуазних, купецьких елементів, колишніх чиновників та ін., арештовувати їх заправил. При потребі, особливо, якщо чорносотенна агітація зайде надто далеко, організувати маніфестації за участю гарнізону зі зброєю, з плакатами <...> Авторитетних попів по можливості не чіпати до кінця кампанії, негласно, але офіційно (через розписки, через Губполітвідділи) попередити їх, що у випадку будь-яких ексцесів вони будуть відповідати першими (підкреслення наше – Л. Б.) [70].

З інформаційних зведень чекістів постає панорама подій та їх реакція у відповідь на протести духовенства і віруючих проти брутальних методів вилучення. Впродовж травня-червня 1922 року в Полтавському повісті були віддані під суд ревтрибуналу священик і

староста церкви за відсутність опису культових цінностей. Зіткненням віруючих з членами комісії по вилученню аж до бійки і застосування зброї закінчився інцидент у селі Твердохлібівка Кременчуцької губернії, причому в інформзведенні зазначалося, що «протидія селян мала характер повстання». І хоч прямих доказів підбурювальних дій з боку священика Антонія Стеблинського чекісти не знайшли, однак зробили висновок, що «ручатися не можна про непроведення ним серед парафіян церкви агітації на грунті вилучення церковних цінностей у поганий для радвлади бік» [71].

У Полтавській губернії каральними органами було порушено три кримінальні справи у зв'язку з проведенням кампанії вилучення. З них найбільшого резонансу набула справа священика Троїцької церкви Василія Зеленцова.

Аналізуючи дії радянської влади, отець Василій прийшов до висновку, що вона є не «народною», а «партійною владою», декрет про відокремлення церкви від держави є насамперед «політичним актом». Він звинувачував уряд у відсутності нормативної бази, яка б забороняла безконтрольне вивезення продовольства за кордон, вважав, що треба «спочатку реквізувати домашні цінності переможців у громадянській війні і спекулянтів, а потім уже починати розмову про церковні цінності», був переконаний у нездатності влади в теперішньому вигляді на довге панування в країні» [72].

Неординарна постать В.Зеленцова невипадково привернула увагу полтавських чекістів. Незалежний у поглядах і судженнях, переконаний у правоті своєї віри, ревний прихильник патріарха Тихона, він виступав з критикою більшовицької політики в галузі релігії, називав більшовицький уряд «найгіршим по ставленню до православ'я». На допиті в результаті арешту в липні 1922 року у відповідь на питання про оцінку декрету про відокремлення церкви від держави священнослужитель сказав: «Нам радянська влада не дає бути ситими, не дає жити і не дає юридичних прав, що обмежує задоволення релігійних потреб». Як нечуване зухвальство розцінив слідчий ДНУ відповідь арештованого на питання: «Якби радянська влада знову приєднала церкву в лоно республіки і платила б жалування священикам, не знайшли б ви можливим вважати радвладу законною, тобто владою від бога і поминати в своїх молитвах?» А відповідь була такою: «Моя особиста думка. Борони Боже від усякої державної влади, яка дає нам жалування» [73]. Різкою й іронічною також була відповідь на питання «Як ви дивитеся на державність і на діяльність комуністів, чи вважаєте їх серйозною партією?»: «Дідусь Крилов сказав: «Как вы ни садитесь, а в музыканты не годитесь» <...> Я вважаю, що для блага народу найважливіше його чесність і працелюбство, а характер державного устрою не так важливий» [74].

У офіційному протоколі пред'явлення звинувачення В.Зеленцову інкримінувалися цілий ряд «злочинних діянь», зокрема, наполягання на заміні церковних цінностей безпосередньо хлібом для голодуючих, розкрадання та приховування церковних цінностей, невиконання декретів радянської влади, контрреволюційна агітація, шпигунство, зв'язки з патріархом Тихоном тощо. Та все ж особливе місце належало звинуваченню у «викраденні і використанні з злочинною метою державних документів». Мова йде про таємну незашифровану телеграму на адресу ДПУ в Харкові за підписом начальника Полтавського губвідділу ДПУ Лінде про хід реалізації кампанії вилучення, яка потрапила в руки Зеленцову. Він ознайомив з її змістом полтавське духовенство, що було вкрай стривожене висловленими в телеграмі намірами вжити суворих репресій щодо приховувачів інвентарних книг з описами церковного майна. Смілива позиція священнослужителя підлягала за ухвалою суду в серпні 1922 року найвищій мірі покарання. Проте реалізувати присуд держава не наважилася, і смертна кара була замінена п'ятирічним ув'язненням, яке перманентно переросло в нову сфабриковану кримінальну справу, соловецьке ув'язнення, нове рішення судової колегії ОДПУ від 22 жовтня 1928 року про заслання в Сибір, де сліди священика загубилися.

Полтавські чекісти заарештували «за підбурювання і протидію» процесу вилучення двох священиків Пирятинського і Прилуцького повітів. У Кременчуці натовп віруючих

намагався перешкодити вилученню, однак «спільними зусиллями співробітників ДПУ, червоноармійців і свідомих громадян інцидент був ліквідований» [75].

Подібні інциденти придушувалися надзвичайно жорстоко, тому й не набули масового характеру. Прикметним фактом є те, що підсумкову доповідь про проведення кампанії вилучення церковних цінностей на Полтавщині на ім'я Голови Центральної комісії М.Скрипника готував начальник губвідділу ВУЧК Е.Лінде, який обіймав одночасно й посаду заступника голови Полтавської губернської комісії з вилучення. У ній автор вказує на причини, що впливали на гальмування процесу, серед яких називає непроведення в життя в ряді повітів декрету про відокремлення церкви від держави, відсутність дієвої релігійної агітації. Остання проводилася дуже специфічно. Політвідділ 7-ї дивізії проводив її послідовно в три етапи під гаслами: 1) необхідність вилучення; 2) не віддасте – заберемо; 3) вимагаємо суворого суду над противниками вилучення. Е.Лінде висловлює жаль, що й інші агітатори не обрали такої жорсткої лінії. Чекіст дивується, що навіть у Полтаві, не кажучи вже про село, «чомусь переважна більшість не тільки не вважає релігію опіумом для народу, але й вірить в неї, як у якийсь цілющий бальзам у негараздах, особливо в час «міжусобиць», тобто громадянської війни» [76]. Він також шкодує, що не вдалося усунути вчасно ще одну причину – «вилучення шкідливого (часто контрреволюційного духовенства» і пояснює, що це не вдалося зробити органам ВУЧК через перевантаженість боротьбою з «бандитизмом і підпільними політично-керівними організаціями». Е.Лінде вказує на притягнення до суду ревтрибуналу за відсутність інвентарних книг і описів до 1917 року 6 настоятелів полтавських церков і 11 – в повітах; за недостачу цінностей – 1 настоятеля і актив двох церков у повітах. Успіхом кампанії на Полтавщині він, безумовно, вважає більшу фактично зібрану кількість цінностей, ніж зазначену в описах. Це стало можливим завдяки специфічному методу – уповноважені губкомісії спочатку вилучали цінності, які бачили в наявності, а потім уже перевіряли реєстр в описах.

Єдиною обставиною, яка сприяла більшовикам у здійснення вилучення цінностей, а фактично – пограбуванні храмів, став церковний розкол. Уповноважений секретного відділу ДПУ УСРР А.Соколовський ще в січні 1922 року констатував: «Пророблена нами робота по розколу православної церкви увінчалася повним успіхом». Далі він зазначав, що чекісти використали з одного боку, кампанію вилучення церковних цінностей, а з іншого – внутрішні протиріччя в православ'ї: «...ми організували і розвинули обновленський рух» [77]. На цьому факторі акцентує увагу в Е.Лінде. Екзархістів і автокефалістів вдалося зіштовхнути: «...автокефалісти, бажаючи здаватися прихильниками Радянської влади <...> одноголосно ухвалили «без усяких розмов підкоритися даному розпорядженню Радянської влади» і всіляко це демонстрували, як, наприклад, особиста участь у знятті риз тощо» [78].

Однак зовнішні вияви лояльності до влади не врятували Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ) від репресій. Її називали «могутнім оплотом націоналізму і чудовим агітаційним знаряддям». Циркуляри Всеукраїнської антирелігійної комісії з антирелігійної пропаганди всіляко наголошують, що автокефальну церкву не слід сприймати як виключно релігійну організацію, оскільки її витоки належать до періоду національної революції, а ідейні принципи базуються на прагненні демократизувати церкву і співпадають з програмними положеннями самостійницьких сил. Тому констатувалося, що «...керівна верхівка ВПЦР проводить значну політичну роботу. Політично автокефальна церква є шовіністично-петлюрівською організацією в сенсі керівного складу духовенства, яке орієнтується на Петлюру і створення Української Народної Республіки і проводить значну антирадянську роботу. Склад церковної ієрархії, за оцінкою керівників ДПУ, це «...колишні політичні діячі різних українських шовіністичних угруповань, від соціалістів-федералістів до петлюрівщини і гетьманщини. Для більшості з них церква є не метою, а засобом». За своїм соціальним складом вона «...об'єднує перш за все інтелігенцію і куркульство», котрі мріють про «перебудову існуючого державного ладу» [79]. На підтвердження

цієї тези наводилися статистичні дані, відповідно до яких, зокрема, у 5-ти округах Полтавщини в 1925 році до складу церковних рад входило 38,4% куркулів, 46,4% середняків, 15,2% бідноти, тоді як у екзархістів куркулі становили 33,6%, а в обновленців – 20% [80].

На засіданні Всеукраїнської антирелігійної комісії від 13 квітня 1925 року, де з дев'яти присутніх п'ятеро були високопоставленими керівниками республіканського ДПУ, ухвалено доручити органам ДПУ зібрати матеріали про «антирадянську поведінку» керівників Вищої православної церковної ради (ВПЦР) з метою публікації в пресі, а в практичній роботі «посилити репресії стосовно автокефальної церкви». Від чекістів на місцях вимагалося матеріали компрометуючого характеру підтасовувати таким чином, щоб автокефалістів можна було кваліфікувати як «запеклих петлюрівців та посібників розвитку бандитизму».

Однак остаточно покінчити з діяльністю УАПЦ влада вирішила у контексті справи СВУ. Як зазначає Ю.Шаповал, покликаючись на виявлені архівні документи спецслужб, діячів автокефальної церкви останні зараховували до учасників організації поряд з «антирадянськи настроєною інтелігенцією» та «колишніми визначними учасниками петлюрівського руху». Визначивши коло головних фігурантів справи, В.Балицький повідомляв у ЦК КП(б)У, що будуть також проведені арешти автокефалістів і на периферії [81].

На Полтавщині форми боротьби каральних органів з осередками УАПЦ мали певні особливості. Вони випливали з висновку спецслужб про високий рівень концентрації релігійних громад УАПЦ в регіоні, переважання у складі релігійного активу громад соціальних елементів, які кваліфікувалися більшовиками як куркулі та інтелігенція, а також ідентифікація Полтави як одного з ідеологічних центрів українського буржуазного націоналізму, тісно пов'язаного з Київським центром, пильна увага до провідних діячів УАПЦ краю – Йосипа Оксіюка, Івана Тарана, Юрія Жевченка, Костя Товкача, їх зв'язків, контактів, листування.

Характерною особливістю кримінально-слідчих справ стосовно УАПЦ була їх масовість. Фактично усі виявлені справи в обласному архіві СБУ мали груповий характер. Так, 6 березня 1928 року в селі Мала Нехвороща чекісти заарештували 15 осіб віруючих, котрим інкримінували «влаштування нелегальних зборів, на яких обговорювалося питання про створення самостійної України» [82]. Логіка слідства полягала в тому, що молитовні зібрання і церковна служба трактувалися як «нелегальні збори». На прикладі цієї справи простежується ще одна закономірність. Вона була однією з численних сфабрикованих справ, котра будувалася не на реально існуючих доказах, а на політичному замовленні влади у контексті підготовки процесу СВУ. 17 квітня слідство змушене було визнати, що ця справа «за відсутністю достатньої кількості зібраних слідчих матеріалів для направлення до суду Полтавською Окрпрокуратурою припинена й направлена до Полтавського окрвідділу ДПУ». Полтавські чекісти продовжили справу вже стосовно 11 осіб, відвівши центральну роль П.Я.Жовницькому, церковному дяку. Його прізвище, як і факт «викриття петлюрівсько-церковної організації» на Полтавщині увійшли до підсумкового документу ДПУ УСРР «Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом СВУ». Констатувалося, що очолювана ним організація «ставила своєю метою організацію повстання проти радвлади». Впевнено зазначалося також, що на Полтавщині «організаційна робота по створенню автокефальної периферії проводилась членами Київського центру СВУ Чехівським, Липківським, єпископом Жевченком і священиком Тараном» [83].

Восени 1929 року в містечку Градизьк фабрикувалася справа у складі 11 фігурантів, серед яких були священики І.Левандовський, І.Вакуленко, М.Ханко, котрим, зрозуміло, відводилася роль керівників. Їм у провину ставилося використання «легальних можливостей церкви» для «виховання мас в українському шовіністичному дусі», «виховання у мас ворожого ставлення до Радянської влади, як влади, яка, нібито пригнічує українську націю». Однією з форм контрреволюційної діяльності згаданих священиків слідчі нази-

вають збори та засідання церковних рад, у ході яких «кувалася єдність їх думки, а також тактика в площині використання церкви як зброї у боротьбі з Радянською владою» [84].

11 заарештованих фігурувало і в заведеній Полтавським губвідділом ДПУ справі «контрреволюційної організації автокефалістів» села Довгалівка Лубенського округу [85].

Привертає увагу той факт, що слідчі, як правило, ототожнювали час початку церковного служіння і час початку розгортання міфічної антирадянської діяльності, що слугувало істотним аргументом при визначенні міри покарання заарештованим. Наприклад, у звинувачувальному висновку стосовно священика УАПЦ з містечка Лохвиця Михайла Хоця зазначалося, що початок його «контрреволюційної діяльності» співпадає з закінченням ним у 1921 році пастирських курсів УАПЦ в Києві, де його вчителями були митрополит В.Липківський і В.Чехівський. «З перших днів приїзду до Лохвиці, – говорить документ, – він розпочав групувати навколо себе по петлюрівськи налаштований контрреволюційний елемент, який складався з колишніх поміщиків, куркулів і торговців, і створив з них базу для існування автокефальної церкви» [86].

Прикметною є справа розстріляного в 1937 році єпископа Феодосія Сергєєва, шлях якого в лоно автокефальної церкви, вірогідно, проліг через непрості роздуми, вагання, сумніви. Він належав до екзархістської течії, примкнувши пізніше до обновленців, а з 1924 року, після знайомства з єпископом М. Борецьким – до УАПЦ. У оперативно-слідчих співробітників Полтавського губвідділу ДПУ склалася інша версія, покладена в основу справи: «З 1924 року Сергєєв є активним учасником контрреволюційної організації автокефалістів, у яку був утягнутий єпископом Миколою Борецьким. <...> Сергєєв був Борецьким проінформований про завдання і методи діяльності організації церковників, направленої на повалення Радянської влади на Україні шляхом насадження контрреволюційних груп з духовенства і антирадянського елементу», «його проповіді насичені контрреволюційним націоналізмом» і «становлять програму нещадної боротьби з Радянською владою» [87]. Однак, попри зусилля слідчих, навіть свідки не завжди своїми свідченнями підтримували заплановану фабулу справи. Так на запитання слідчого до свідка «Х» –колишнього священика-тихонівця, чи не намагався Сергєєв завербувати його в «церковно-націоналістичну автокефальну громаду», той відповів: «Ні, таких пропозицій Сергєєв мені не робив, хоча й був зі мною більш відвертим».

Серед архівно-слідчих справ, заведених слідчими Полтавського губвідділу ДПУ, зустрічаємо й такі, що фабрикувалися не лише за конфесійною, але й за родинною ознакою. Мова йде про трьох братів Слухаєвських – Володимира, Миколу і Бориса, уродженців села Остап'є. Сини священика шлях до УАПЦ обирали свідомо. Старший Володимир отримав духовну освіту, однак довелося в 1917–1918 роках скуштувати окопів Першої світової війни у складі 9-ї бригади в чині прапорщика. Спроба отримати вищу освіту в Кам'янець-Подільському університеті, де він познайомився з професорами І.Огієнком, В.Бідновим, скінчилася невдачею, і в 1919 році він повернувся в рідне село. З 1920 року перебував на службі в радянських установах та на військовій службі, а з 1922 по 1923 рік навчався у Харківському інституті народного господарства. 1923 року автокефальна парафіяльна рада села Остап'є рекомендувала Володимира на висвячення в сан священика. Тоді й відбулося знайомство з митрополитом В.Липківським і єпископом Й.Оксіюком [88]. Молодші брати, теж маючи духовну освіту, на початку 1920-х років учителювали, однак Микола Петрович, за його власним висловом, був «скорочений як син попа» [89], а Борис Петрович висловився обережніше: «...залишив учительство через поганий матеріальний стан і як людина релігійна не міг учителювати» [90]. Слідство не могло визнати існування в радянській Україні фактів заборони на професійну діяльність за соціально-класовою ознакою, тому й подавало у звинувачувальному висновку щодо М.Слухаєвського це як добровільну відмову: «...в 1924 році кинув учителювати і взяв найактивнішу участь в роботі УАПЦ».

Не викликає сумніву, що конфесійні пріоритети у родині Слухаєвських стали результатом свідомого вибору. Як зазначав на допиті Борис Петрович: «До автокефальної церкви

я прийшов тому, що я сам українець, і до якої я почував прихильність. Українська церква була, на мою думку, організована для того, аби український люд мав змогу молитися на рідній мові».

У звинувачувальних висновках щодо всіх арештованих братів Слухаєвських є ідентичні кліше: «Будучи священиком, проводив серед віруючих шовіністично-петлюрівську агітацію, збуджуючи їх проти радвлади і націлюючи на необхідність боротьби за самостійну Україну». Не випадково у матеріалах справи Володимира Слухаєвського з'являється витяг з протоколу допиту колишнього адвоката, одного з організаторів релігійної громади УАПЦ у Полтаві Костя Івановича Товкача. Останній проходив у справі СВУ і перебував під слідством у Києві [91]. Йому відводилася керівна роль: «Керівником організації СВУ в Полтаві був Товкач, в минулому особисто зв'язаний з керівниками СВУ – Єфремовим і Андрієвським» [92]. На думку слідчих, його свідчення від 29 жовтня 1929 року, коли політичний вирок СВУ вже було складено, мали незаперечне констатувати наявність розгалуженої мережі автокефальних діячів у Полтаві та бодай непрямо вказати на причетність до неї родини Слухаєвських. К.І.Товкач нібито з міркувань конспірації «ніколи ні прилюдно, ні в розмовах з окремими особами не розшифровував одверто політичних завдань автокефальної церкви. Щоб роботу політичну проводити в належному напрямку, для цього підбиралися такі кандидати на священиків, що самі добре розуміли завдання церкви і їх не було потреби натаскувати. <...> Автокефальна церква самою своєю природою повинна була виконувати національну роботу і без директив СВУ» [93]. А далі він називає серед «активістів автокефалії Полтавського округу» братів Слухаєвських, Погод, Сутулінського, Гіжицького, Корсунського, Бімкіна, Тарана. Останній перебував під пильним наглядом окрвідділу ДПУ і проходив по оперативній розробці «Плановики». Таким чином слідство визначило коло фігурантів як з названих, так і інших осіб, котрі належали до священнослужителів або релігійного активу УАПЦ на Полтавщині. Їх притягнення до кримінальної відповідальності у кінці 1920-х років було політичною розправою за позиціонування в питанні створення національної церкви. Отже, УАПЦ була визнана радянською владою серйозним опонентом і ототожнювалася з «петлюрівщиною». Влада не вдавалася до тлумачення цього поняття, однак, його складові неважко визначити із змісту архівно-слідчих справ.

Перше десятиліття становлення радянської влади на Полтавщині було позначене тими ж червоними кривавими кольорами, що й уся вітчизняна історія на зламі століть. Органи державної безпеки, не дивлячись на реорганізацію, не втратили каральних функцій. Їх функції і методи діяльності відповідали політичним завданням, які висувала правляча партія більшовиків і держава диктатури пролетаріату.

Примітки.

1. Маймескулов Л.Н., Рогожжин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская Чрезвычайная Комиссия. 1918–1922 гг. – 2-е изд. – Харьков: Основа, 1990. – С. 95.
2. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – К.: [Б. в.], 2000. – С. 95.
3. Подкур Р. Створення ВЧК: новий погляд на відому проблему // Історія України: маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. – Вип. 32. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – С. 274.
4. Чекисты. Сборник. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – С. 6.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 166. – Арк. 8.
6. Шаповал Ю, Золотарьов В., Пристайко В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – С. 7.
7. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К.Основи, 1996. – С. 256.
8. Там само. – С. 254.
9. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919–1991) / Парамонов Ю.М., Бабенко Л.Л. та ін. – Полтава: АСМІ, 2005. – С. 44-45.

10. Кульчицький С. Вказ. праця. – С. 257.
11. Судоплатов П. Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год. Москва: Олма-Пресс, 2001. – С. 16-17.
12. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф.П-9032. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 6.
13. Там само. – Спр. 28. – Арк. 1 зв.
14. Там само. – Спр. 48. – Арк. 41-41 зв.
15. Там само. – Арк. 64.
16. Там само. – Спр. 51. – Арк. 5.
17. Там само. – Арк. 14.
18. Там само. – Арк. 16.
19. Там само. – Ф.Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 14.
20. Бабенко Л. Чекіст більшовицької доби: портрет на тлі епохи // Історична пам'ять. – 2006. – № 2. – С. 7.
21. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 7173. – Арк. 7-8.
22. ДАПО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 13, 13 зв., 14.
23. Там само. – Спр. 47. – Арк. 50,51,52.
24. Там само. – Спр. 46. – Арк. 3 зв., 4 зв.
25. Шаповал Ю., Золотарьов В., Пристайко В. Вказ. праця. – С. 226-227.
26. Золотарьов В. ЧК–ДПУ–НКВС на Харківщині: люди та долі. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 68.
27. ДАПО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 1.
28. Там само. – Арк. 3.
29. Там само. – Арк. 3.
30. Там само. – Арк. 1.
31. Там само. – Арк. 2 зв.
32. Там само. – Арк. 28.
33. Шаповал Ю., Золотарьов В. Всеволод Балицький: особа, час, оточення. – К., Стилос, 2002. – С. 80, 81.
34. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2099. – Арк. 18.
35. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області (далі – архів УСБУ ПО). – Спр. 3955-С. – Арк. 70.
36. ДАПО. – Ф.П-3809. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.
37. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919–1991). – С. 52.
38. ДАПО. – Ф.П-10. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 98-98 зв.
39. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2100. – Арк. 50.
40. Там само. – Арк. 52-53.
41. ДАПО. – Ф.П-9032. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк.8.
42. Там само. – Спр. 143. – Арк. 9.
43. Там само. – Спр. 145. – Арк. 5.
44. Там само. – Спр. 143. – Арк. 10.
45. Там само. – Спр. 81. – Арк. 14.
46. Там само. – Арк. 1-2.
47. Там само. – Спр. 143. – Арк. 5.
48. Там само. – Спр. 145. – Арк. 21,25.
49. Подкур Р. Вказ. праця. – С. 270-286.
50. Цит. за: Архієрейський Д., Ченцов В. Більшовики проти соціалістичних партій: репресивні аспекти політичної боротьби 1920-х рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науковий і документальний журнал. – 2003. – № 1. – С. 21.
51. ДАПО. – Ф.П-9032. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 14 зв.
52. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919–1991). – С. 56.
53. ДАПО. – Ф.П-9032. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 2.
54. Там само. – Арк. 4-7.
55. Там само. – Спр. 112. – Арк. 20.
56. Там само. – Спр. 143. – Арк. 32.
57. Там само. – Спр. 81. – Арк. 3.
58. Там само. – Спр. 50. – Арк. 15.

59. Подкур Р. Органи державної безпеки у становлення однопартійної системи в Україні на початку 1920-х рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. – Вип. 33. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 132.
60. ДАПО. – Ф.П-9032. – Оп. 1. – Спр. 147. – Арк. 1.
61. Там само. – Спр. 143. – Арк. 32.
62. Там само. – Спр. 147. – Арк. 1,2.
63. Там само. – Ф.П-9. – Оп. 1.– Спр. 7. – Арк. 29.
64. Шаповал Ю., Золотарьов В., Пристайко В. Вказ. праця. – С. 254-267.
65. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДАСБУ). – Ф. 6. – Спр. 67098. – У 237 томах. – Т. 222. – Арк. 3 зв.
66. Див. докладніше: Бабенко Л. Політичні репресії в Полтавському педагогічному інституті в 1920–1930-х роках // Слов'янський збірник. – Вип. 5. – Полтава: Слов'янський клуб, 2006. – С. 238-262.
67. Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСПІ). – Ф. 76. – Оп. 3. – Спр. 194. – Арк. 1-5.
68. Там само. – Спр. 995. – Арк. 1.
69. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 749. – Арк. 68-68 зв.
70. Там само. – Спр. 995. – Арк.1.
71. Центральний державний архів вищих органів влади у управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1093. – Арк. 5, 9, 50.
72. Бабенко Л. ДПУ проти священика Василя Зеленцова // Історична пам'ять. – 2002. – № 1–2. – С. 119-122.; Архів УСБУ ПО. – Спр. 2765-С.
73. ДАСБУ. – Ф. 6. – Спр. 72073. – ФП. – Арк. 16 зв.
74. Там само. – Арк. 21.
75. Там само. – Ф. 13. – Спр. 260. – Т. 2. – Арк. 20, 36.
76. ДАПО. – Ф.П-9032. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 75.
77. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 749. – Арк. 68.
78. ДАПО. – Ф.П-9032. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 75 зв.
79. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006. – Арк. 23 зв.
80. Там само. – Арк. 59.
81. Шаповал Ю. Невідомі документи про УАПЦ у зв'язку зі справою «Спілки визволення України» // Україна XX століття: Особи та події у контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – С. 132, 133.
82. Архів УСБУ ПО. – Спр. 4366-С. – Арк. 1.
83. Шаповал Ю. Вказ. праця. – С. 134.
84. Архів УСБУ ПО. – Спр. 15777-С. – Арк. 8,27,325.
85. Там само. – Спр. 9730-С. – Арк. 1-182.
86. Там само. – Спр. 14775-С. – Арк. 160.
87. Там само. – Спр. 13258-С. – Арк.2-2 зв.; 21-22.
88. Там само. – Спр. 14611-С. – Арк.6-6 зв.
89. Там само. – Спр. 14153-С. – Арк.5.
90. Там само. – Спр. 4697-С. – Арк.6.
91. Архів УСБУ ПО. – Спр. 354. – Арк.11.
92. Там само. – Спр. 14611-С. – Арк.20.

Юлія Борщенко

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ПОЛТАВЩИНІ у 1928–1933 роках

Роки «великого перелому» кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття були позначені багатьма трагічними для України наслідками: масовою колективізацією і планомірним винищенням найбільш заможної та працездатної частини сільського населення, голодомором 1932–1933 рр., насильницькою «більшовизацією» суспільної свідомості, руйнуванням традиційних для українців морально-етичних норм тощо.

У суспільно-економічному і політичному розвитку країни виникло багато суперечностей. Економічна логіка вимагала подальшого удосконалення, розвитку, поглиблення і розширення ринкових відносин. Крім того, необхідними були вихід на новий щабель економічного розвитку, реконструкція усього господарства на основі індустріально-технічного розвитку. Але це йшло у розріз з політико-ідеологічними настановами партійного керівництва. Індивідуальне селянське господарство, багатоукладність, вільна торгівля не вписувалася у рамки адміністративно-бюрократичної системи. Замість проведення гнучкої соціально-економічної політики більшовицьким керівництвом було прийнято рішення про проведення воєнно-економічного штурму та індустріалізації. Усі ці обставини призвели до того, що країна опинилася у стані економічної та соціально-політичної кризи.

Правляча верхівка комуністичної партії добре усвідомлювала, що за весь час панування радянської влади їй так і не вдалося отримати повної загальної підтримки серед всіх верств населення країни. Тому, проводячи політику формування тоталітарного режиму, керівництво партії головним чином спиралося на органи спеціального призначення ОДПУ, які відіграли трагічну роль в історії українського народу.

Особливо відчутного удару з боку державно-репресивної машини зазнало українське село. В циркулярах, особисто підписаних Сталіним, відверто вказувалося на те, що «потрібно викачати із села грошові лишки, використовуючи при цьому закони про самообкладання, селянські займи і т. д.», «при стягненні недоїмок всякого роду платежів застосовувати негайно жорстку кару, в першу чергу по відношенню до куркулів...».

З метою збільшення хлібозаготівельних планів та їх виконання в січні 1928 р. ЦВК і РНК СРСР був прийнятий закон про самообкладання. На відміну від попередніх законів, які передбачали добровільний збір у селян лишків для «забезпечення місцевих громадських потреб», цей затверджував примусові ставки зборів, обов'язкові для виконання селянами. Уряди республік, губернські та округові виконавчі комітети, інші адміністративні органи отримували право підвищувати розмір самооподаткування. Як наслідок – розміри самооподаткування зросли з 35% до 45–50% [1].

За допомогою цього закону влада приступила до тотального, насильницького вилучення хліба. Такі дії викликали серед селян обурення і протест, адже, окрім виконання самообкладання, їм потрібно було здавати сільськогосподарський податок, оплатити різного роду позики, кредити, державне страхування, профінансувати проведення землевпорядкування тощо. Загострення напруженості в стосунках між владою і селянством виявилося у зростанні хвилі антирадянських настроїв. Серед різних шляхів подолання кризи, що виникла у суспільстві, партійно-державним керівництвом було обрано силовий варіант. Головна роль при цьому відводилася органам ДПУ.

З метою недопущення зриву заготівельних кампаній на селі, особливо хлібозаготівельної, ЦК КП(б)У пропонував органам ДПУ «застосувати рішучі заходи по посиленню

хлібозаготівель і з цією метою розвинути посилену політичну роботу навколо хлібозаготівель, привернути до заготівель увагу радянського активу на селі, перевірити ще раз роботу заготівельного апарату...» [2].

На початку травня 1928 року оружним комітетам партії було направлено листа ЦК КП(Б)У за підписом Л.Кагановича та резолюцію закритого засідання політбюро ЦК КП(б)У за доповіддю голови ДПУ УСРР В.Балицького. У документах вимагалося «максимально посилити пильність <...> бути в курсі усього, що діється на місцях, у низах і своєчасно відповідним чином реагувати по відношенню до мас – політичною, організаційною й агітаційною роботою, у відношенні ворожих контрреволюційних елементів – методом репресій, тримаючись суворо в рамках вказівок про особливу обережність у репресіях по відношенню до тих окремих середняків, які підпали так чи інакше під вплив куркулів». Особливу увагу наказувалося приділяти «антирадянському елементу» на селі: колишнім поміщикам, поліцейським, попам, куркулям, «монархістам», українським націоналістам.

Виконуючи вказівки центру, органи ДПУ за допомогою широкої мережі таємної агентури пильно відслідковували всіх, хто так чи інакше виявляв своє незадоволення політикою радянської влади. Одним із головним пунктом звинувачення ставав факт причетності або вияв прихильності у минулому до попередньої влади, білогвардійської, гетьманської чи петлюрівської армій, а також різноманітних «бандформувань».

Так, 28 вересня 1928 року у селі Красна Кам'янка Кременчуцького району було заарештовано «колишніх крупних землевласників та організаторів і безпосередньо учасників повстання проти Радянської влади у 1920 році», які на даний час «тероризують населення і скрізь сварять радянську владу, намагаючись підірвати довіру населення до її заходів» Я.Ф.Сухого, І.К.Артюха, П.А.Артюха та Г.А.Ганжу (колишній охоронець отамана повстанських військ Степового). Зібраних слідством матеріалів виявилося недостатньо для суду, тому 22 жовтня справу передано Кременчуцькому окружному прокурору на закриття. Але при цьому до Особливої наради при Колегії ДПУ УСРР направлено прохання про поміщення підсудних до концтабору як соціально небезпечних для суспільства. Вже наступного дня помічником уповноваженого СОО Кременчуцького окружного відділу ДПУ була прийнята нова постанова, де поряд із звинуваченням минулих років, були детально розписні «нинішні» провини заарештованих: проведення підготовчої роботи до об'єднання на випадок внутрішніх ускладнень в країні; проведення роботи по поширенню антирадянської агітації серед селян, направлену на зрив податкової політики на селі, зрив сільських зібрань та сходів. Підсудних також звинувачували у підбурюванні найбільш заможних селян та колишніх «політбандитів» до об'єднання на випадок внутрішнього або зовнішнього протистояння, гуртуванні їх навколо себе Постановою Особливою нарадою при Колегії ОДПУ І.К.Артюх, П.А.Артюх та Г.А.Ганжа 14 грудня 1928 року були засуджені за ст. 58-10 КК РРФСР до трьох років заслання у Сибір, а Я.Ф.Сухий, як найбільш активний, 28 грудня 1928 року за ст. 58-10 КК РРФСР – до трьох років таборів [3].

На фоні загального поширення виступів селян, спрямованих проти впровадженнях нових економічних заходів на селі, в Україні повсюдно розпочалися арешти за звинуваченням у антирадянській контрреволюційній агітації. Характерною в цьому плані є справа Авксентія Михайловича Несена, мешканця хутора Несено-Іржавського Лубенського району, заарештованого за доносом таємної агентури 25 грудня 1928 року і звинуваченого у проведенні контрреволюційної агітації проти заходів радянської влади. Під час хлібозаготівлі Несен агітував селян не здавати хліб: «...Краще везіть свій хліб у город та продайте часнику – ніж цій сволоті, так як Радянська влада селян обманює, а товарів селянам не дає і завдяки цим порядкам ми селяни сидимо голі і голодні»; під час проведення землеупорядкування заявив: «коли Радвлада проведе землеупорядкування то нам тоді не буде життя, вони тоді сдерут з нас шкуру, тобто ми селяни будемо платити другий продподаток»; з приводу кампанії з реалізації позики говорив: «нам радвлада бреше, гроші у селян викачує, а замість грошей нам нав'язують нічого не вартий папір. Коли вже цьому буде кінець»; проти

самообкладання відкрито виступив на зборах, де сказав: «...той дурак, хто буде платити самообкладання». Ці заяви були кваліфіковані слідством як антирадянські, і А.М.Несен 5 квітня 1929 року був засуджений Особливим засіданням при Колегії ОДПУ за ст. 54-10 КК УСРР до трьох років концтаборів [4].

За подібне відношення до влади поплатився С.П.Артюх, що мешкав у селі Артюхівка Машівського району Полтавської області. В матеріалах слідства по справі, зокрема, вказувалося, що С.П.Артюх «проводив на селі систематичну антирадянську агітацію проти заходів Радвлади, зривав проведення на селі кампаній, розпускав провокаційні слухи, ігнорував розпорядження сільради, не підкорявся їм, не сплачував вчасно податки, під час розповсюдження займу на селі усім доказував, що той не потрібен, бо це грабіж і, взагалі, радянській владі допомагати не потрібно». За таке зухвальство 2 серпня 1929 року Особлива нарада при Колегії ОДПУ за ст. 58-10 КК РСФРР засудила С.П.Артюха до трьох років заслання у Північний район Росії [5].

Головний удар органів ДПУ був націлений на «куркулів» – найбільш заможних селян, що мали міцні індивідуальні господарства, і відмовлялися сприймати економічні та соціальні нововведення. У Полтавському окрузі таких господарств було близько 2,5%. Намагаючись зламати опір куркулів, державне керівництво постійно ставило їх у невигідне становище порівняно з біднотою та маломіцними середняками. Куркульські господарства оподатковувалися в індивідуальному порядку із різко зростаючою прогресією вилучення прибутку. Згідно закону «Про самооподаткування» біднота та частина маломіцних середняцьких господарств від самооподаткування звільнялись, місцевим органам влади дозволялося надавати додаткові пільги в самооподаткуванні середняків, але тільки за рахунок додаткового оподаткування куркульства. Іноді, щоб повністю розрахуватися з державою, «куркулеві» доводилося продавати посівне зерно та розпродавати худобу і робочий інвентар. Це призвело до того, що у Полтавському окрузі в 1929 році, проти 1928 року, посівні площі скоротилися майже на 16% [6].

Не випадково заможні селяни найбільш відверто виступали проти політики правлячої партії та радянської держави на селі, а відтак ставали жертвами політичних репресій.

Так, у жовтні 1929 року Особливою нарадою при Колегії ОДПУ за ст. 54-10 КК УСРР до трьох років позбавлення волі були засуджені селяни С.В.Кузерман, М.Г.Дашевський та священик П.О.Базилевський, що мешкали в хуторах та селах Новосанжарського району. Як підкреслювалося у матеріалах слідства, ця група, об'єднавши навколо себе найбільш заможну частину селян, проводила «контрреволюційну роботу», спрямовану на зрив запроваджених на селі кампаній, зокрема, хлібозаготівлі. Для того, щоб вороже налаштувати селян проти заходів радянської влади, С.В.Кузерман, М.Г.Дашевський і П.О.Базилевський постійно розповсюджували чутки про відправку хліба за кордон; про те, що влада навмисно забирає хліб, щоб створити в країні голод, скоріше організувати комуни та закабалити селян. За визначенням слідчих, саме з цих причин хлібозаготівлю у цьому районі було повністю зірвано [7].

Характерно, що серед селян, які зазнали репресій, опинялися і середняки, і навіть бідняки. Головним критерієм вважалася відмова від вступу до колгоспу. Коли в тому чи іншому селі «куркулів» було мало або не було взагалі, то відповідно до директив керівних органів їх «знаходили». Так, у Кегичівському районі Полтавського округу, де було розкуркулено 377 сімей, списки розкуркулюваних складали таким чином: спочатку наводилися дані по кількість землі в господарстві до революції та в 1929 році, розмір сплаченого сільськогосподарського податку, число їдців у сім'ї, а потім подавалась політична характеристика на домогосподаря. У списках зустрічалися сім'ї, що мали до революції понад 20 десятин землі, а в 1929 році – менше 5 десятин, без наявності в господарстві будь-яких експлуататорських ознак, але політична характеристика не залишала кандидатам на розкуркулення жодних шансів. Поряд із такими звинуваченнями, як «вороже ставиться до всіх заходів радвлади», «служив у білій армії» перераховувалися й такі «провини»: «ак-

тивно виступав на зборах», «помічено, що часто виїздить з дому невідомо куди», «взагалі небезпечний елемент» [8].

Таке ставлення, звісно, не могло не викликати незадоволення, обурення, зрештою, відкритої непокори. На зібраннях та й просто у спілкуванні між селянами все сильніше лунали негативні «антирадянські» висловлювання на кшталт: «Це ярмо до якого нас хотят затягнути. Ми ходимо голі та босі, а їм давай гроші на різні вигадки. Селянство без позики може зовсім обійтися»; «Докіль вони будуть з нас шкуру драти та грабувати, коли закінчиться ця мука. Хотять селянство зовсім задушити»; «Хіба це заготівля, це грабіловка, хліб забераують і майно грабують. Ми наживали мозолями, а вони все розтаскують...»; «Начинається знову здирство, знову будуть трусить у нас мішечки, а як нічого не найдуть – грабіловкою займуться. Комору, конячку віддай, от часи наступили, хіба це життя, задумали розорить селян, хліб беруть, а товару немає: ходимо всі ободрані, а вони як барони, деж воно правда на білому світі...» [9].

У відповідь на проведення брутально-грабіжницької політики влади, починаючи з вересня 1928 року на всій території України відзначаються непоодинокі випадки, коли обурення селянства переростало у відкриті масові виступи, що проходили під антиколгоспними та антирадянськими гаслами. Доходило до того, що селяни розбирали з колгоспних комор зерно, робочий інвентар, худобу, вчиняли фізичну розправу над представниками радянської влади, сільськими комуністами та комсомольцями. Так, у жовтні 1928 року Особливою нарадою при Колегії ОДПУ були засуджені жителі села Броварки Кременчуцького району Г.Є.Лещенко за ст. 54-10 Кримінального Кодексу УСРР та Д.Я.Горбенко за ст. 54-6 Кримінального Кодексу УСРР за звинуваченням антирадянських висловлюваннях та у підбуренні натовпу селян (більше сто осіб, переважно жінок) до розподілу між бідними селянами хліба, що був конфіскований у куркулів. У матеріалах справи наголошувалося на те, що Лещенко як людина політично обізнана, у своїх бесідах з селянами злісно критикував заходи радянської влади на селі, висміював їх, вказував на необхідність створення «селянського союзу».

У 1928 році у Полтавському районі в сільській місцевості було проведено близько 60 арештів за політичними статтями, а в 1929 році – близько 800.

Незважаючи на опір політиці партії на селі, наприкінці 1929 року Сталін висунув нове завдання – перейти від політики «нейтралізації куркуля» до політики «ліквідації куркуля як класу», «замінити куркульське виробництво виробництвом колгоспів та радгоспів» [10]. Постановою ВУЦВКу і Раднаркому УСРР «Про заходи щодо розкуркулення селян» для «приборкання куркульсько-спекулятивного елементу» сільським радам надавався дозвіл самостійно накладати на їх господарства штрафи в адміністративному порядку до п'ятикратного розміру вартості хліба, продаючи, в разі потреби, майно відповідних господарств з торгів. У разі відмови у здачі хліба групою господарств і чинення опору проти їх власників мала порушуватися кримінальна справа за ст.ст.57, 58 КК УСРР. Головним методом розкуркулення стала висилка за межі України. Постанова ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 року «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» дозволяла висилку у позасудовому порядку розкуркулених за першою і другою категоріями. З Полтавського округу до середини березня 1930 року було виселено понад 519 селянських родин (2850 осіб). Основна частина так званих «спецпереселенців» направлялася через пропускні пункти ОДПУ в малонаселені, майже непридатні для життя регіони – на Урал, в Сибір, Казахстан, Північні райони Росії. Розкуркулені за третьою категорією виселялись для «трудового перевиховання» у спеціальні поселення – так звані «виселки», що створювалися у кожному районі поза межами земель колгоспів. Станом на 20 листопада 1930 року на Полтавщині таких спецпоселень налічувалося: у Решетилівському районі – 14 (проживало 399 господарств), у Пирятинському – 19 (354), Оболонському – 9 (184), Кременцучькому – 7 (185). У цих поселеннях розкуркулені перебували на повному самоутриманні, при цьому, як і решта селян, змушені були виконувати плани хлібозаготівлі, сплачувати податки [11].

Для виселення «куркуля» достатньо було постанови пленуму сільради, затвердженої президією відповідного районного виконкому. Так, 21 лютого 1930 року на засіданні Тарандинцівської сільської ради Лубенського району було прийнято рішення у справі Антона Савича Довбиша: «конфіскувать його господарство загалом, як живий так і мертвий інвентар та передати його до СОЗ» [12]. Подібним чином було вирішено долю родини Петра Григоровича Ромашка. 22 лютого 1930 року на засіданні президії Семенівського райвиконкому було прийнято постанову, згідно з якою «на домагання бідняцько-батрацьких та середняцьких мас про виселення за межі УСРР глитаїв, які на сьогоднішній день при закінченні суцільної колективізації району, являються з господарчого, і з політичного боку класою, яка перешкоджає зміцненню соціалістичного сектора сільського господарства та особливо його якості виселити їх за межі УСРР як можна в коротший термін» [13]. Виконання подібних рішень здійснювалося під контролем органів ДПУ; вони ж складали спеціальні картки на виселення.

Під тиском партійного керівництва органи ДПУ жваво реагували на найменші прояви непокори, відкриваючи численні справи за звинуваченням у приналежності до скоєння «терористичних актів». Під це визначення підпадали не тільки ті, хто безпосередньо брав участь у скоєнні «терористичного акту», а й ті, хто, за висновками слідчих, «хотів» або «мав на меті» створення так званих контрреволюційних збройних повстанських організацій і угруповань, які «відображали інтереси куркулів» і ставили завдання щодо підготовки та проведення «терористичних актів» й збройних виступів проти радянської влади та її представників.

4 січня 1930 року в селі Велика Круча Пирятинського району Прилуцьким Оргвідділом ДПУ була заарештована група колишніх заможних селян, що активно виступала проти хлібозаготівлі, розповсюдження позики індустріалізації, колективізації сільського господарства. За висновками проведеного досудового розслідування ця група, до якої входили П.С.Жовтенко, І.О.Куча, А.А.Бугай, П.П.Галаган, Г.Я.Дуб, Г.І.Третяк, С.А.Куцевол, була визначена як «глитайсько-терористичне угруповування», яке «проводило активну антирадянську агітацію проти проведення на селі кампаній, неодноразово зриваючи їх»; для залякування селян «поширювало чутки про скорий початок війни між Радянським Союзом та західними державами і в кінці кінців перейшло до терору сільського активу». Під визначення «терор» підпала хуліганська поведінка Г.І.Третяка, який неодноразово демонстрував свою зверхність із застосуванням фізичної сили по відношенню до представників активу, зокрема, до жінок-висуванок. Однак цей факт чомусь не відіграв значної ролі при винесені вироку Судовою трійкою при колегії ДПУ УСРР: Г.І.Третяка разом з С.А.Куцеволом і Г.Я.Дубом (отримав умовний термін покарання) з-під варти було звільнено, навпаки, П.С.Жовтенко, І.О.Куча, А.А.Бугай та П.П.Галаган за ст. 54-10 КК УСРР були засуджені кожен до п'яти років заслання у Північні райони Росії [14].

На відміну від цього випадку, здебільшого з'ясування особистих стосунків, які мали відверто побутовий характер, штучно набували «політичного» забарвлення і кваліфікувалися як «терористичний акт». При розслідуванні справ про «терористичні акти» слідчі, як правило, не переймалися виявленням справді винних осіб. У більшості випадків достатньо було виявити в даній місцевості невдоволених радянською владою заможних селян або членів їх родин. Так, у лютому 1930 року засіданням Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР за ст. 58-8 КК УСРР за спробу здійснити «терористичний акт» проти активіста С.Н.Артюха були засуджені до 10 років таборів жителі села Артюхівка Машівського району Полтавської області М.С.Артюх, 1910 року народження, та С.Д.Троян, 1911 року народження. Як видно з матеріалів архівно-кримінальної справи, звинувачення проти С.Н.Артюха і С.Д.Трояна (останні, до речі, винними себе так і не визнали) будувалися виключно на припущеннях та непідтверджених фактах, оскільки ні сам постраждалий, ні свідки не змогли точно вказати на винних.

Опинившись перед загрозою втрати контролю над політичною ситуацією у країні, Й.Сталін на початку березня 1930 року виступив із статтею «Запаморочення від успіхів»,

де всю провину за «перегини» та «перекручення» в колгоспному будівництві переклав на місцеву владу. Це на деякий час викликало повну розгубленість серед окружного та районного керівництва. У пресі почали з'являтися повідомлення про зловживання, допущені окремими головами сільрад та уповноваженими райвиконкомів з колективізації. Зміст статті жваво обговорювався на зібраннях трудових колективів, партконференціях. І хоча в статті вказувалося на необхідність всього лише дещо послабити адміністративний тиск при здійсненні суцільної колективізації, селяни по своєму розтлумачили зміст публікації. Відразу після появи статті в країні розпочався масовий вихід селян із колгоспів. Тільки у Полтавському окрузі з 10 березня до 1 квітня 1930 року було подано 19 тис. заяв з проханням виключити з членів колгоспів та повернути усуспільнені землі, худобу, реманент [16]. Щоб виправити загрозливу ситуацію, партійним і державним органам довелося докласти неймовірних зусиль та задіяти на повну потужність репресивні органи ДПУ. У цей період найбільшого поширення набуло заведення групових справ. У масовому порядку почали викриватися «контрреволюційні повстанські організації та групи», які, за різними версіями слідчих, охоплювали своєю діяльністю від декількох хуторів до декількох районів округу.

Наприклад, у серпні 1930 року Кременчуцьким окружним відділом ДПУ була «викрита» «підпільна контрреволюційна організація», яка своєю діяльністю охоплювала кілька сіл й хуторів Кишеньківського та Бригадирівського районів Полтавського округу. Ця організація, за версією слідчих, будувалася за принципом створення у кожному населеному пункті окремих невеликих осередків, члени яких були родичами або мали дружні стосунки. У справі було заарештовано 40 осіб, з яких 21 (з числа середняків та бідняків) були відпущенні як такі, що були «спровоковані» і активної ролі в організації не відігравали. Решта селян, що вважалися куркулями або міцними середняками, були визнані активними членами контрреволюційної повстанської організації, що ставила за мету підготовку та проведення збройного повстання з метою повалення радянської влади. Вироком Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР 15 осіб за ст.ст. 54-2, 54-11 КК УСРР були засуджені до концтаборів з термінами від 3 до 10 років [17].

Справи про антирадянську, контрреволюційну, шпигунську та інші види протиправної діяльності будувалися, як правило, за одним сценарієм: виявлялася селяни з найбільш активних «незадоволених» політикою влади, або осіб, що належали до визначених категорій «ворогів радянської влади».

Так, у 1931 році був заарештований та засуджений Іван Григорович Василенко, колишній псаломщик Велико-Кручанської церкви Пирятинського району, а на час арешту – селянин-одноосібник. Його звинуватили у проведенні антирадянської агітації серед односельців, спрямованої проти заходів партії й уряду на селі (ст. 54-10 КК УРСР). Основними пунктами звинувачення були: колишній прапорщик царської армії І.Г.Василенко свого часу перебував в арміях Петлюри та Денікіна, а головне – вів агітацію проти проведення колективізації, внаслідок чого з його «кутка» ніхто не виявив бажання вступити до колгоспу. Фактів зі своєї біографії І.Г.Василенко не заперечував, але винним у контрреволюційній агітації себе не визнав. Та це не мало ніякого значення. 7 червня 1931 року Особливою нарадою при Колегії ДПУ УСРР він був засуджений за ст. 54-10 КК УРСР до трьох років заслання до Північного краю [18].

Характерною для цього періоду була групова справа з «викриття» «контрреволюційної повстанської організації», що за версією слідчих ДПУ, охоплювала хутори Зіньківського, Гадяцького та Опішнянського районів. За визначенням слідства, ця територія «відносилася за своїм економічним станом до числа куркульсько-середняцьких районів, <...> [була] вражена у минулому різного роду контрреволюційними виступами, карним та політичним бандитизмом, а також засміченою контрреволюційними куркульськими ворожими елементами, у тому числі й колишніми членами антирадянських партій. Ці особи офіційно відмежувалися від контрреволюційної роботи, фактично ж продовжували таку проводити, використовуючи <...> труднощі на селі, <...> викривлення класової лінії з метою повстан-

ня крестиянських мас проти радянської влади з тим, що[б] звергнути її». Організація, на чолі якої, за висновками слідчих, перебував агроном Коблицький, колишній член УПСР, була створена восени 1930 року. Головною метою її було скинути радянську владу шляхом збройного повстання та захоплення міста Зінькова. Після того, як заплановане на 1931 рік повстання зірвалося через недостатню чисельність організації та відсутність необхідної кількості зброї, існуючий актив почав посилено поширювати контрреволюційну агітацію серед селян, вербувати нових членів, створювати нові осередки у хуторах і селах. Навесні 1932 року, за висновками слідчих, організація вже налічувала до 400 осіб. Перші осередки були створені у селах Дейкалівка, Артелярщина, Хрипки, Троянове Зінківського району, Човно-Федорівка Опішнянського району, згодом – у селі Лютеньки Гадяцького району, пізніше – в селі Ступки та прилеглих до нього хуторах: Пелипенки, Хмаровка, Гавриленки, Дуденки, Шилове, Власове, Бобровник, Велика Павлівка, Довжик Зіньківського району. Головні питання, що обговорювалися на зборах організації, зводилися до визначення шкідливості економічної політики влади на селі; про колгоспне будівництво, що зробило з селянина замість вільного громадянина республіки наймита; про неможливість існування такої «нікчемної» економічної політики, яка привела селянство та робітництво до руйнації. Всі звинувачені у справі були або «розкуркуленими» або «середняками-одноосібниками». Врешті-решт до суду за ст.ст. 54-2, 54-11, 54-8, 56-17 КК УСРР було притягнуто 61 «контрреволюціонера». Рішенням Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР від 1 серпня 1932 вісьмох із них, найбільш активних, ув'язнили кожного до 5 років таборів, дев'ятьох – до трьох років таборів, десятьох – до 10 років заслання у Північний край, одного – до 3 років заслання у Північний край, двадцятьох – до 3 років таборів умовно, решту було виправдано та звільнено з-під варти [19].

У березні 1932 року за ст.ст. 54-10 та 56-16 КК СРСС згідно з вироком Карлівського районного суду Харківської області були засуджені мешканці сіл Федорівка та Попівка Карлівського району «куркулі» І.Ф.Омельченко, Г.З.Рубець, Н.Ф.Калініченко та колгоспниці Н.І.Лимар і Є.Н.Мотієнко. Першим трьом закидалося проведення у селах Федорівка, Климівка, Попівка й Захлюпівка Карлівського району антирадянської агітації проти проведення колективізації та хлібозаготівлі. Звинувачені переконували односельців не збирати посівного фонду і не проводити весняну сівбу, закликали розібрати суспільне майно та худобу, пророкуючи голод. У результаті цієї агітації колгоспниці Лимар та Мотієнко, сім'ї яких знаходилися у дуже тяжкому матеріальному становищі, підбурили та організували близько 500 селян села Попівки, у переважній більшості жінок, і скоїли набіг на склади «Союзхлібу» у Карлівці, розграбувавши за два дні 18 т кукурудзи. Тоді ж під впливом агітації Н.Ф.Калініченка група жінок «скоїла наліт» на склади з картоплею в Попівці та Федорівці.

Вирок був немилосердний: І.Ф.Омельченко отримав 10 років позбавлення волі з поразкою в правах до 5 років та конфіскацією майна, Г.З.Рубець – 5 років позбавлення волі з поразкою в правах до 3 років та конфіскацією майна Н.Ф.Калініченко – 8 років позбавлення волі з поразкою в правах до 3 років та конфіскацією майна. Також всі троє були позбавленні права проживання на території Карлівського і Червоноградського районів протягом 4 років. Н.І.Лимар і Є.Н.Мотієнко отримали відповідно 3 і 4 роки позбавлення волі. Щоправда, після подання апеляції Судовою Колегією вирок було пом'якшено, термін позбавлення волі зменшено І.Ф.Омельченку до 5 років, Г.З.Рубцю – до 2 років 6 місяців, Н.Ф.Калініченку – до 2 років, Н.І.Лимар і Є.Н.Мотієнко – до 1 року 6 місяців. Із вироку було також виключено заборону на проживання на території Карлівського і Червоноградського районів [20].

Ще однією в низці подібних є справа про «викриту» у квітні 1932 року секретно-політичним відділом Харківського обласного відділу ДПУ УСРР «контрреволюційну організацію», що мала «тенденції до повстання» в низці сіл й хуторів Диканського, Решетилівського та Полтавського районів. Ця справа може наочно продемонструвати розмах та старанність, з якими деякі слідчі виявляли «ворогів» радянської влади.

За попереднім звинувачувальним висновком викрита «міцна контрреволюційна повстанческа організація» існувала з 1929 року і мала 102 «повстанкоми», що знаходилися в селах й хуторах вказаних районів, «центри» у Харкові й Полтаві, а також «відвітлення» в Одесі. Члени організації нібито мали зв'язок з контрреволюційною організацією в лавах 25-ї дивізії Червоної армії і контрреволюційними організаціями у Павлоградському районі, на Гомельщині, Чернігівщині й Донбасі, а також певний зв'язок з двома польськими офіцерами та емігрантом-«політбандитом» Кармазиним, що прибули з метою підготовки і скоєння терористичних актів; для проведення майбутнього повстання було отримано два вагони гвинтівок на станції Решетилівка, крім того на озброєнні були кулемети й рушниці.

У справі настільки явно простежувалися всі ознаки фальсифікації, що на це не міг не звернути уваги помічник Харківського обласного прокурора з догляду за ДПУ. І хоча існування власне контрреволюційних угруповань не заперечувалось, виявлена досить велика кількість суперечливих фактів дала змогу поставити під сумнів сам факт правомірності існування цієї справи. У своєму висновку після детального ознайомленням з матеріалами справи помічник прокурора наголосив на тому, що «контр. революційні групіровки штучно призведено в міцну контр. революційну повстанчеську організацію з організованими «повстанкомами», з «центрами», що загрожували повстанням проти Радянської влади».

У наведених помічником прокурора зауваженнях відмічалося, зокрема, що за зібраними слідством матеріалами термін утворення «організації» має бути датований літом 1931 року, а не 1929 роком, тому у попередньому висновку «припущено зовсім непотрібну натяжку щодо встановлення існування к.р. організації». Також «слідство настирливо спрямовувалося на виявлення к.р. елементів, що зв'язані з к.р. організацією в лавах 25-ї Дивізії, але жодних доказів ні прямого, або дотичного порядку слідством не виявлено». Взагалі, зв'язок з Червоною армією, існування двох вагонів гвинтівок, зв'язок з «паралельними організаціями в Павлоградському районі, Гомельщині, Чернігівщині та Донбасі», зв'язок з польськими офіцерами та «політичним бандитом» Кармазиним, як виявилося, існував лише у «балачках» та «несерйозному трьопі» деяких членів міфічної організації. У частині висновку про структуру організації помічником прокурора була відмічена відсутність будь-якої логічної послідовності у свідченнях заарештованих та явна суперечливість і невідповідність свідчень членів і так званих керівників організації. Що ж стосується скоєного у січні 1932 року на хуторі Медяник «терористичного акту» проти одного з активістів, з'ясувалося, що цей напад був скоєний групою селян у відповідь на намагання вилучити зерно для виконання плану по заготівлі хліба. Ця справа, за висновком помічника прокурора, не мала ніякого відношення до діяльності контрреволюційної організації.

Підсумовуючи всі факти у вищезгаданій справі, помічник прокурора дорікнув слідчим у «безмежному перебільшенні», «роздутті значення справи, побудові справи «создавая масштабы», «штучному прищіпленню до справи епізодів, що з нею органічно не пов'язані», а тому ухвалив повернути справу на дослідування та запропонував: «радикальним засобом змінити обвинувальний висновок як в списовій, так і в резолютивній частині, відповідно з обставинами справи та щоб обвинувальний висновок відповідав дійсності. Справу про тер. акт над активістом <...> відокремити в окреме слідче переведення» [21].

Після такого висновку помічника прокурора слідчі переглянули матеріали справи. Але це не змінило долі 63 селян, які були притягнуті до суду за ст.ст. 54-2 та 54-11 КК УСРР за звинуваченням у створенні куркульських контрреволюційних угруповань, що діяли в окремих селах Диканського, Решетилівського та Полтавського районів.

1932-й рік був відмічений різким збільшенням масового опору селянства аграрній політиці. Повсякчас стали траплялися випадки невиходу працівників колгоспів та радгоспів на роботу, поширилися випадки приховування зерна, псування сільськогосподарського реманенту тощо. Особливо це стало відчутним під час хлібозаготівельної компанії.

Щоб утримати ситуацію під контролем, у серпні 1932 року було видано закон «Про зміцнення соціалістичної власності». У вересні того ж року до Верховного суду РСФСР

та органів ОДПУ надійшла інструкція з упровадження цього закону. Відтепер навіть за незначний злочин покаранням ставала вища міра – розстріл. Основним завданням ставилося виявлення «контрреволюційних центрів», які організовували саботаж хлібозаготівельних кампаній та інших господарсько-політичних заходів.

На час прийняття закону створені поспіхом колгоспні господарства залишалися економічно слабкими. Селяни-колгоспники, позбавлені права власності, фактично перетворилися у найманих робітників. Відсутність матеріальної зацікавленості, зрівнялівка при розподілі прибутків, породжували незацікавленість станом справ, сприяли поширенню безвідповідальності. Це привело до зриву посівної кампанії 1932 року.

Місцеве керівництво розуміло: якщо не залишити в колгоспах хоча б мінімальну кількість хліба та посівного фонду, це призведе до масового голоду та загибелі багатьох людей. На засіданнях бюро райкомів, різноманітних нарадах, у господарствах районне керівництво висловлювалося за те, що «план нереальний, виконати його неможливо», «треба прийняти, виконати на 40–50 відсотків, а там «на нет и суда нет». Проте, як з'ясувалося, суд, і не лише партійний, був. У липні 1932 року на засіданні Полтавського міськпарткому було заслухано питання «Про антипартійне поводження окремих сільських партосередків, сільрад та колгоспів під час прийняття планів хлібозаготівель», де відзначалося, що секретарі партосередків, голови сільрад та колгоспів Ковалівської, Тахтаулівської, Розсошенської, Грабарівської, Курилехівської, Парасковіївської сільрад виступили проти запропонованих планів хлібозаготівельних завдань. За період з червня 1932 року по 1 січня 1933 року за «саботаж хлібозаготівель» у Полтавському районі з партії було виключено 67 комуністів, деякі з них опинилися під судом. У Кобеляцькому районі з вересня по грудень 1932 року було виключено з партії і віддано під суд за звинуваченням «у куркульських настроях» та «саботажі хлібозаготівель» 23 особи. Секретаря райкому партії К.Г.Ляшенка засудили до 10 років ув'язнення, голову райвиконкому Ф.К.Бема і директора МТС І.О.Обидала – до 8 років, 10 голів колгоспів і 4 голів сільрад – від 8 до 10 років, а голову сільськогосподарської артілі імені Шевченка А.Я.Гамагу – до розстрілу [22].

Проти надмірних хлібозаготівель в Україні виступали цілі села. За рішенням уряду вони заносилися на «чорну дошку». Одними з перших 6 грудня 1932 року на таку «дошку» були занесені 6 сіл, серед них Лютеньки Гадяцького району та Кам'яні Потоки Кременчуцького району Харківської області [23]. Пізніше подібні рішення стали прийматися на рівні райвиконкомів. Для господарств це означало негайне припинення кооперативної й державної торгівлі, заборону всілякого кредитування, стягнення раніше виданих кредитів та інших фінансових зобов'язань. Водночас селянам заборонялося виїжджати за межі населеного пункту.

Максимальне вилучення хліба, репресії та інші каральні заходи призвели до того, що тисячі людей залишилося без засобів до існування. Голод, що розпочався восени 1932 року, в наступному році вже став масовим. Не маючи державної підтримки та допомоги, селяни самі намагалися знайти хоч які-небудь шляхи до порятунку для себе та своїх сімей. Небажання терпіти постійні знущання та безвихідь часто-густо штовхало людей на відчайдушні вчинки.

Процеси, що відбувалися на селі, накладали свій відбиток і на жителів міст. Чимало робітників, що працювали на міських підприємствах, були вихідцями з сільської місцевості, мали там родичів. Звісно, аграрна політика партії та її наслідки не викликала в них захоплення і підтримки. Наприклад, у Полтаві 16 грудня 1932 року був заарештований робітник заводу «Комбікорм» С.П.Ясько, звинувачений у поширенні антирадянської агітації, спрямованій на «дискредитацію більшовицької партії». Під час проведення боротьби з куркульством він заявляв: «...Соввласть самых лучших людей, какие есть в селе и которые способны что-нибудь создать, то их разоряют и выселяют, а из оставшихся голодранцев организуют какие то колхозы и отдают им награбленное имущество, которое всё равно скоро пропадёт». Пізніше, у 1932 році, серед робітників він говорив «...що люди в селе и горо-

де пухнули, ожидая нового хлеба, оказывается что большевики только помазали дядькам губы – им теперь приходится ещё больше пухнуть чем в прошлом году с голоду. Это их к добру не приведет. Найдется человек, который организует вокруг себя всю голодную массу и когда это время прийдёт, то я первый пойду бить этих душителей», «...Совласть забирает последний кусок хлеба, не только в кулаков, а даже в самых бедных, превращая их в кулаков, а сама ведет сельское хозяйство к гибели и обвиняет во всём кулаков» [24].

Для розкуркулених родин переїзд до міста ставав шансом на порятунок. Але й тут селянам-втікачам необхідно було долати масу перешкод з боку влади, що усіляко намагалася перешкодити масовій міграції. Секретною постановою від 12 лютого 1930 року наказувалося приділяти особливу увагу колишнім куркулям, які виїхали з села, щоб працювати у промисловості. З цією метою на міських підприємствах та установах проводилися регулярні рейди для виявлення подібних осіб. Так, у лютому 1930 року в Кобеляках була заарештована група колишніх куркулів до якої входили Я.Н.Порохня, С.С.Нечерда, І.Т.Филипенко, М.І.Христовий. Їм інкримінувалась «систематична контрреволюційна агітація, поширення різних провокаційних чуток серед селян з метою зриву кампаній на селі» [25].

У грудні 1932 року на залізничній станції Кременчук серед робітників-вантажників були виявлені та заарештовані колишні куркулі К.М.Савченко, А.В.М’якушко, О.І.Сагань. Спираючись на свідчення заарештованих та свідків, слідство встановило, що К.М.Савченко свого часу самовільно виїхав із села, попередньо розпродавши своє майно; А.В.М’якушко і О.І.Сагань – колишні куркулі, позбавлені виборчих прав і засуджені до вислання на п’ять років, але самовільно покинули місця поселення. Під час роботи на станції, куди влаштувалися за підробними документами, вони проводили серед вантажників антирадянську агітацію проти підписки на позики. Під час реалізації позики Сагань говорив, що «...їсти не дають, а гроші у робочих беруть, селян грабують...», при підтримці Мякушко і Савченка постійно піддавав критиці соцзмагання, нормування роботи, норми отримання хліба тощо. Одного разу, під час завантаження великої кількості зерна заявив: «Хліба не дають, то бросайте роботу». В результаті бригада з 8 чоловік дійсно покинула працю, і тільки завдяки зусиллям представників партійної та профспілкової організацій робота була продовжена.

Узявши до уваги, що, за визначенням уповноваженого ОДПУ, зазначені куркулі були «соціально-небезпечними елементами, яких необхідно ізолювати», постановою Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР від 25 березня 1933 року за ст. 54-10 КК УСРР А.В.М’якушка та О.І.Саганя засуджено кожного до п’яти років таборів, К.М.Савченка звільнено і справу по відношенню до нього припинено [26].

У грудні 1932 року в країні було запроваджено систему внутрішніх паспортів, що розглядалося як крок, спрямований на «очищення міст від куркулів та антисоціальних елементів». Влаштуватися на роботу на підприємство колишньому «куркулеві» або людині з «сумнівним походженням» було майже неможливо.

Розкуркулені та члени їх родин не допускалися і до військової служби. Новобранці ретельно перевірялися з метою виявлення «куркульських елементів», що «старалися проникнути до Червоної Армії». Якщо ж такі виявлялися, ними одразу ж починали «займатися» органи ДПУ.

Різке збільшення планових завдань індустріалізації наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років та неймовірне прискорення термінів виконання призводили до зниження якості, викликали численні збої у виробничих процесах. Наслідком цього стали численні справи з розкриття «шкідництва» на виробництві. Як правило, всі випадки безгосподарності, аварій, виробничих недоліків тощо кваліфікувалися за політичними статтями.

Для поповнення державної скарбниці серед робітників міст була проведена кампанія з підписки на позику індустріалізації. Хоча офіційно позика була справою добровільною, фактично всі робітники та службовці змушені були підписатися на неї в обов’язковому

порядку. Оскільки надалі вони змушені були сплачувати від 10 до 20 відсотків своєї заробітної плати щомісяця, ця позика була сприйнята як ще один вид податку, що, звісно, викликало невдоволення. Як приклад, можна навести прилюдний виступ робітника Кременчуцької каменярні Євтушенка, який на зборах трудового колективу заявив: «Мене дивує, чому раніше при цареві держава не зверталася до робітників за позикою. Тоді були повні банки грошей, я і сам колись туди ці гроші клав, а тепер, що ж ти покладеш, коли немає, а то може через деякий час тебе скоротять з виробництва». Під тиском керівництва робітники змушені були засудити виступ Євтушенка, якому навісили ярлик «куркульського прихвосня» [27].

Надзвичайно суттєвий вплив на подальший розвиток українського суспільства мала розв'язана радянською державою у другій половині 1920-х – на початку 1930 років війна проти релігії, церкви та віруючих.

Оскільки основним осередком духовного життя на селі була церква, радянська влада міцно пов'язувала священнослужителів із «куркулями» – найбільш заможними селянами, які відмовлялися сприймати нові економічні та соціальні нововведення. Проголошуючи, що «церква – це агітпроп куркуля», влада всіляко намагалася звинуватити священиків у зв'язках з так званими «куркульськими організаціями», на чолі яких дуже часто «опинялися» саме священики.

Впроваджуючи нові заходи з самообкладання, реалізації державних позик та колективізації сільського господарства, встановлюючи нові непомірні норми на хлібо- та м'ясозаготівлі, влада намагалася підірвати становище як селян, так і церкви. Звісно, це не могло не викликати незадоволення та обурення як одних, так і других. Як правило, такі дії призводили до відкритого незадоволення, а іноді й до фізичної непокори. Це було «на руку» органам ДПУ, які могли одразу «вбити двох зайців»: ліквідувати чергову «куркульську змову» та ще раз продемонструвати «шкідливий вплив релігії».

Для прикладу, 1 лютого 1930 року Прилуцьким окрвідділом ДПУ був заарештований священик села Іваниці Прилуцької округи Олександр Іванович Богаєвський, який звинувачувався у тому, що «з метою послаблення економічної могутності СРСР, починаючи з 1928 року проводив посилену агітацію серед селян с. Іваниці і навколишніх хуторів за нездачу хлібних залишків, проти самообкладання, реалізації позик, колективізації сільського господарства та м'ясозаготівлі...». Як доказ вини приводився вислів священика з приводу створення колективного господарства: «Йдучи до колективу, ти прирікаєш себе на вічне рабство». До справи долучались також його висловлювання у грудні 1929 року та січні 1930 року під час м'ясозаготівель: «Оце вже починають знищувати й скот. Будуть проводити реквізицію скота. Що скот будуть забирать до кооперації за спецкапітал, пайвнески і ін. Що ми вже не будемо мати м'яса та молочних продуктів. Необхідно для запасу порізати частину скоту, а другу частину продати». Внаслідок таких висловлювань, як наголошувалось у справі, упродовж кількох днів у селі було забито 35 голів молодих свиней та більше 50 голів великої рогатої худоби, які були спродані в сусідніх округах.

Не менш вагомим доказом вини О.І Богаєвського стало й те, що під час хлібозаготівель у травні, вересні та жовтні 1929 року на час проведення зборів з цього питання він призначав служіння у церкві та починав дзвонити у дзвони. А коли було необхідно скликати позачергові збори з питання хлібозаготівлі на селі, навмисно затягував службу в церкві, відповідаючи на прохання представника влади: «У мене свята служба і ніяких кампаній я не признаю». О.І.Богаєвський був звинувачений у систематичній антирадянській агітації, спрямованій на зрив заходів, які проводились на селі правлячою партією, і 20 березня 1930 року засуджений Судовою трійкою при Колегії ДПУ УСРР за ст.ст. 54-10 ч.2, 54-13 КК УСРР до розстрілу [28].

Проводячи антирелігійну боротьбу, держава постійно обмежувала в правах духовенство та віруючих. Релігійним організаціям заборонялося робити обов'язкові збори, пожертвування чи проводити оподаткування на церковні справи. Звинувачення у «пропаганді за

релігію, за необхідність підтримки такої, здійснення зборів (пожертвувань) на благоустрій церкви», поряд зі звинуваченнями у «контреволюційній роботі» стали підставою до винесення 18 лютого 1930 року Полтавським окрвідділом ДПУ УСРР постанови про арешт священика села Іванівка Кобеляцького району Полтавського округу Миколи Павловича Федоренка. Разом з ним заарештували куркулів : С.І.Кизима – колишнього церковного старосту, О.Л.Кизима, Г.Н.Кизима, І.Д.Степаненка, П.Я.Писаренка – членів ревкомісії Іванівської церковної общини та Ф.В.Чапала – помічника церковного старости, керівника церковного хору села Іванівки.

У ході слідства встановлено, що «посилену агітацію названі вище куркулі, за виключенням Кизима Степана, повели в 1928 р. під час кампанії по самообкладанню, коли шляхом споювання окремих середняків і бідняків і залучення їх на свій бік у виступах проти проведення самообкладаня, досягли успіху [у] зриві зборів». У вину заарештованим ставилося те, що «з метою зриву кампанії по колективізації вони повели агітацію проти такої, завдяки чому, зусилля тутешніх організацій на її успішне проведення в життя були зведені нанівець», «...будучи активними поборниками церкви і релігії, усіляко відстоювали та захищали інтереси священика Федоренка і церкви, при накладанні податків на церкву обходили та об'їжджали усіх прихожан, яким доказували необхідність підтримки церкви і релігії».

Окремими пунктом звинувачення проти М.П.Федоренка висувалось створення ним у 1927 році так званого нелегального «сестринського братства», в якому перебували виключно дружини куркулів. Під прикриттям зборів цього братства священик, начебто, проводив антирадянську пропаганду, підбурюючи жінок виступати проти дій влади. Особливо це проявилося під час створення у селі в 1929 році гуртка «безбожників», коли М.П.Федоренко переконував присутніх у тому, що «той, хто вступе в безвірники, той віддасть душу дияволу». В січні 1930 року, під час проповіді в церкві, аби залякати селян від вступу в колективи, він, начебто, заявляв, що відповідно до статуту ТСОЗ'ів буде необхідно повикидати з хат ікони, тому «хто запишеться до ТСОЗ'у – той буде богом проклятий». Ще однією тяжкою «провиною» М.П.Федоренка стали його висловлювання з приводу того, що дії радянської влади проти релігії не будуть мати успіху для держави, й що погано зараз живеться тому, що держава давить митами, а після ліквідації куркульських господарств в Україні буде голод.

У своєму звинувачувальному висновку у справі слідчий рекомендував Судовій трійці при Колегії ДПУ УСРР використати стосовно обвинувачених наступні заходи соцзахисту: дії священика М.П.Федоренка кваліфікувати як такі, що відповідають ст. 54-10 ч.1 КК УСРР і засудити його до десяти років концентраційних таборів, С.І.Кизима, Ф.В.Чапала, звинувачених за ст. 54-10 ч.1 КК УСРР, – засудити до п'яти років концтаборів кожного; О.Л.Кизима, Г.Н.Кизима, І.Д.Степаненка, звинувачених за ст. ст. 54-4 і 54-10 ч.1 КК УСРР, – засудити до розстрілу.

Зміна політичної кон'юктури у зв'язку з відомим листом Сталіна про перекручення в процесі колективізації сільського господарства внесла певні корективи у рішення позасудових органів ДПУ. Особлива нарада при Колегії ДПУ УСРР на своєму засіданні від 14 березня 1930 року, розглянувши матеріали справи, дещо пом'якшила вирок: М.П.Федоренка, І.Д.Степаненка і О.Л.Кизима засудили кожного до 3 років позбавлення волі в концтаборах; Г.Н Кизима та П.Я Писаренка – до 3 років заслання у Північний край, а С.І.Кизима і Ф.В.Чапала звільнили з-під варти [29].

За схожими звинуваченнями було заарештовано «куркульську групу» в селі Бакаї Горянської сільради Білоцерківського р-ну Полтавського округу. У її складі були священик О.Я.Стеблинський, куркулі М.М.Вовк, І.І.Гончар, П.С.Мушта та М.Г.Дорошенко. Під керівництвом священика члени групи проводили контрреволюційну агітацію на селі з метою зриву усіх заходів радянської влади, розповсюджували брехливі чутки про її швидку загибель, проводили нелегальні збори куркулів та використовували відсталих жінок для

організації їх виступів проти хлібозаготівельної кампанії. Внаслідок такої агітації 23 жовтня 1929 року жінки, озброївшись палицями, спробували розігнати присутніх у цей час на засіданні в Горянській сільраді членів хлібної комісії [30]. Розглянувши 19 лютого 1930 року «справу по звинуваченню гр. Стеблинського О.Я. та ін. в кількості 4 чоловік», Особлива нарада при Колегії ДПУ УСРР засудила О.Я.Стеблинського до 10 років, М.Н.Вовка – до 8 років, І.І.Гончара та П.С.Мушту – до 5 років концентраційних таборів. Стосовно М.Г.Дорошенка справу було припинено.

Хвиля репресій проти священиків за подібними сценаріями прокотилася по всіх куточках Полтавщини. Вона торкнулися не лише священиків, а також і тих, хто мав хоча б якесь відношення до церкви і сміливість відстоювати свої релігійні переконання. Так, у вересні 1929 року був заарештований Никодим Іванович Войтик, колишній чернець одного з монастирів, закритих у 1917 році. Його звинуватили у тому, що під час своїх мандрів по селах він поширював різні провокаційні чутки про радянську владу, порівнюючи її з владою «антихриста», а її представників називав «слугами антихриста», комуністам ставив у вину, що вони «загнали кращих людей у в'язниці». «Проводячи свої антирадянські агітації він – Войтик використовував у зазначених цілях релігійні забобони віруючих, а саме, свої докази про швидку неминучу загибель Радянської влади та т. п., обґрунтовуючи текстами зі святого писання».

Підсудний не заперечував того, що з 1917 року він займався бродяжництвом, підтвердив, що відвідував монастирі, але на запитання про його ставлення до радянської влади заявив про свою повну байдужість до останньої і винним себе не визнав. Незважаючи на це, 24 січня 1930 року Особливою нарадою при Колегії ДПУ УСРР Н.І.Войтика було засуджено до трьох років заслання до Казахстану, як соціально небезпечного елемента [31].

Характерно, що в поле уваги місцевих чекістів потрапили в першу чергу прихильники Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), яка, окрім релігійного, мала ще й яскраво виражене національне забарвлення. Так, 6 березня 1928 року органи ДПУ УСРР заарештували 15 мешканців села Мала Нехвороща Нехворощанського району на Полтавщині. Всіх їх звинуватили у «систематичній контрреволюційній агітації, спрямованій на підрив могутності радянської влади, у влаштуванні нелегальних зборів, на яких обговорювались питання <...> про створення самостійної України» та ін.

Незважаючи на те, що за відсутністю достатніх слідчих матеріалів справа була припинена, звинувачених з-під варти не звільнили й стосовно переважної більшості з них (11 заарештованих) слідство було продовжено. В його основу лягли агентурно-слідчі матеріали, які засвідчували приналежність до УАПЦ. З цих матеріалів виходило, що підслідний П.Я.Жовницький, який виконував обов'язки дяка автокефальної церкви, у 1925 році налагодив стосунки з активними контрреволюціонерами – автокефалістськими священиками А.К Петровим, заарештованим у цій же справі, та Ф.І.Савоном, засудженими згодом до адміністративної висилки. За їх дорученням П.Я.Жовницький, начебто, «згрупував у с. М.-Нехвороща <...> з числа шовіністично налаштованих куркулів і церковників актив української автокефальної общини, який згодом увійшов до організованої Жовницьким П.Я. контрреволюційної організації, яка ставила перед собою мету – боротьба за створення самостійної УНР». Головне ж звинувачення проти П.Я.Жовницького зводилися до його церковної діяльності, яка, на думку слідчих, була головною формою і водночас ширмою антирадянських планів і дій.

Доказом антирадянської спрямованості заарештованих мали слугувати зібрані оперативниками дані про їх критичні висловлювання на адресу земельної політики радянської влади, її курсу на форсовану колективізацію, непосильні для індивідуальних селянських господарств плани хлібозаготівель, продовольчі та інші позички і т. ін. Аби оголосити про створення бодай-якої організації, потрібні були ще й певні організаційні зв'язки, які б об'єднували людей спільних поглядів. Слідчі знайшли їх в автокефальній церковній громаді. Незважаючи на те, що співробітникам ДПУ так і не вдалося отримати конкретних до-

казів чи хоча б зізнань заарештованих у приналежності до контрреволюційної організації, для підтвердження її існування вони обмежились констатацією того, що «на допитах всі звинувачені не заперечують своєї участі в роботі автокефальної ради».

Цього виявилося досить, аби Особлива нарада при Колегії ОДПУ 26 липня 1929 року винесла вирок: Г.Л.Резніченка, Я.Є.Поповича, Т.Ф.Потоку, С.К.Резніченка – позбавити волі терміном на чотири місяці; А.Д.Герасименка, І.А.Черкаського, Г.І.Резніченка, А.К Петрова – позбавити права проживання в Україні, Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону; П.В.Харченка – заслати в північні райони СРСР, П.Я.Жовницького – помістити в концтабір терміном на три роки, А.П. Скидана – засудити до чотирьох місяців ув'язнення [32].

За подібним сценарієм велося слідство у справі заарештованих органами ДПУ УСРР у вересні-листопаді 1929 року одинадцяти священиків та активних діячів автокефальних громад міста Градизьк Кременчуцької округи. Керівником міфічної контрреволюційної організації слідчі обрали І.Л.Левандовського – священика автокефальних парафій Троїцької та Покровської церков міста. В орбіту свого впливу Левандовський, начебто, зумів затягти священиків УАПЦ І.М.Вакуленка та М.Є.Ханка, які й очолили церковні парафії автокефальних храмів після його від'їзду з Градизька. В організацію І.Л.Левандовського зусиллями слідчих «потрапили» також «активний організатор автокефальних общин в Градизьку» Я.Л.Осташко, регент хору В.І.Брус, голова церковної громади Г.А.Білик, члени церковної ради релігійної громади П.Н.Радченко, В.І. Шиш, І.Н. Радченко, члени громади О.Н.Радченко, Я.К.Білик.

За версією слідчих, «відразу ж після організаційного оформлення релігійних общин в Градизьку, спочатку при Троїцькому, а згодом при Покровському храмах, діяльність вище зазначених осіб спрямувалась в русло використання легальних можливостей церкви в бік виховання мас, об'єднаних церквою в укр[аїнському] шовіністичному дусі – в дусі виховання у мас ворожого ставлення до Радянської влади, як влади, яка, начебто, пригнічує українську націю». Як і попередня, організація І.Л.Левандовського, начебто, мала своєю кінцевою метою «відродження «самостійної України». Задля її досягнення керівником організації «з церковного амвона виголошувались відповідного змісту проповіді, разом з тим складом зазначеного вище активу Градизької автокефалії в зазначеному напрямку проводилась індивідуальна обробка мас з використанням з цією метою легальних можливостей церковних об'єднань, а також релігійних та національних забобонів мас». Зокрема, як форма контрреволюційної роботи організації слідством трактувались збори та засідання церковних рад. Саме тут, на думку слідчих, у їх членів «кувалась єдність їх думки, а також тактика в площині використання церкви як зброї у боротьбі з Радянською владою».

І.Л.Левандовському закидалося як провина те, що «з метою організаційного зміцнення групи» він створив при автокефальних церковних громадах цілу низку підпорядкованих їм нелегальних об'єднань: «Сестринське братство», «Хорове братство», «Молоде братство». Та чи не найбільша провина градизьких автокефалістів полягала в тому, що у 1925 році ними були запрошені до Градизька «під приводом популяризації ідей УАПЦ митрополит церкви Липківський, а в наступному році – «ідеолог» УАПЦ Володимир Чехівський» [33].

У кримінальній справі «за фактом організації градизьких автокефалістів» годі шукати переконливих доказів контрреволюційної діяльності її «членів», так само як і їх власного визнання вини. Проте члени Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР на це зважали менш за все. 4 лютого 1930 року вони винесли вирок: О.Н.Радченко, П.Н.Радченко буди засуджені до 5, Я.Л.Осташко і В.І.Шиш – до 10 років позбавлення волі кожен, В.І Брус, Г.А.Білик, Я.К.Білик, І.Н.Радченко – до заслання у Північні області країни на 3 роки.

За подібним сценарієм у жовтні-листопаді 1929 року вибудовувалася полтавськими чекістами й справа «контрреволюційної організації автокефалістів» села Довгалівка Лубенської округи. Серед звинувачених були священики УАПЦ А.П.Ляхно та В.Є.Івко, секретар церковної ради автокефальної громади віруючих С.Г.Гайдаренко, а також селяни з сіл Довгалівка та Малі Сорочинці, які симпатизували УАПЦ.

За версією слідчих, починаючи з 1925 року, коли в Довгалівці була зареєстрована автокефальна церковна громада, А.П.Ляхно почав проголошувати в церкві «проповіді глибоко націоналістичного змісту, закликаючи молодь так само, як їх «діди та прадіди» стати на захист української церкви, яка й приведе селянство до «самостійної України».

Незважаючи на відсутність у слідчих переконливих доказів висунутих проти заарештованих звинувачень, за «участь в автокефальній церковній общині за «самостійність України», кваліфіковану за різними частинами ст.54 Кримінального Кодексу УСРР, всі заарештовані у цій справі отримали різні терміни покарання у концентраційних таборах: А.П.Ляхно, В.Є.Івко, С.Г.Гайдаренко, Я.А.Федоренко, З.І.Стешенко – 8 років; Я.Т.Матвієнко, І.М.Криворучко – 5 років; М.А. Іваненко, В.Н.Нечипуренко, В.Д.Федоренко, І.З.Деркач – 3 роки [34].

На жаль, на цьому справа довгалівської організації не завершилась. В ході її фальсифікації «пильні» слідчі «виявили» нових її членів: голову церковної ради автокефальної громади села Довгалівка Г.В.Гайдаренка та членів цієї ж ради Г.М.Матвієнка і З.Т.Юрченка. 9 грудня 1929 року всі вони були заарештовані Лубенським окрвідділом ДПУ УСРР і отримали стандартне звинувачення, яке підпадало під статтю 54 КК УСРР: «будучи за своїми переконаннями послідовними шовіністами, вбачають в автокефалії шлях, який має врятувати Україну від «чужеземного ярма». За вироком, винесеним 2 березня 1930 року Особливою нарадою при Колегії ДПУ УСРР Г.В.Гайдаренко отримав 3 роки концтаборів, Г.М.Матвієнко – такий же термін заслання у північні райони СРСР, З.Т.Юрченка з-під варти звільнили [35].

Не «пасли задніх» у боротьбі з «контрреволюціонерами-автокефалістами» й співробітники Роменського окрвідділу ДПУ УСРР. Під кінець 1929 року вони заарештували активних діячів УАПЦ у місті Лохвиця на Полтавщині – В.С.Горошка, Г.Н.Шевченка, М.В.Кулик та М.Д.Хоця, «створивши» з їх числа антирадянську підпільну організацію. Її лідером і організатором слідчі «визначили» М.Д.Хоця, який на початку 1920-х років закінчив пастирські курси УАПЦ у Києві, отримавши сан диякона автокефальної церкви й призначення на посаду благовісника.

«Після місячної роботи Хоця на посаді благовісника, – зазначалось у звинувачувальному висновку за матеріалами справи, – його вчителі Митрополит Липківський та Чехівський, переконавшись, що він гідний звання «Апостола» української автокефальної церкви, висвятили його в священики й дали призначення до м. Лохвиці, Роменської округи. З перших днів приїзду до Лохвиці він розпочав групувати навколо себе по-петлюрівськи налаштований контрреволюційний елемент, який складався з кол[ишніх] поміщиків, куркулів і торгівців, й створив з них базу для існування автокефальної церкви».

Далі в справі знаходимо стандартні докази провини заарештованих: «На перших установчих зборах, які відбулися на квартирі у Хоця, він виголосив контрреволюційного змісту проповідь, в якій визначив шляхи розвитку автокефальної церкви й методи боротьби за втілення ідей створення незалежної церкви й вільної Української Республіки. Він говорив: «кому дорога Українська Республіка, кому близькі інтереси українського народу, хто хоче допомогти йому в справі його звільнення від московського ярма, той негайно має вступити до лав кращих борців за звільнення України – Автокефальної церкви».

Відповідним чином визначалась вина й інших заарештованих. Так, Г.Н.Левченко був регентом хору автокефальної громади, М.В.Кулик – активною діячкою створеного з ініціативи Хоця «сестринського братства», В.С.Горошко – секретарем церковної ради релігійної громади УАПЦ. Незважаючи на те, що ніхто з обвинувачених своєї провини не визнав, Судова трійка при Колегії ДПУ УСРР своїм рішенням від 19 лютого 1930 року звільнила з-під варти лише Г.Н.Левченка. Щодо інших, то за ст. 54-10 КК УСРР М.В.Кулик та В.С.Горошко отримали п'ять років заслання до Казахстану, а М.Д.Хоць – десять років концтаборів [36].

У зв'язку з розгорнутою війною проти церкви, в результаті якої було закрито або знищено багато храмів та монастирів, віруючим необхідно було знайти інші шляхи для реалізації

своїх релігійних потреб. Так почали виникати різні підпільні секти, які влада також не обійшла своєю увагою.

У січні 1930 року Кременчуцьким окружним відділом ДПУ УСРР був заарештований Гнат Олександрович Булат, 44 років, середняк, який був членом підпільної релігійної секти «Істинний християнин». В основі віровчення цієї секти лежав принцип: «владі необхідно підкорюватися лише в її божих справах, причому <...> служба в Червоній Армії є гріхом, а тому «істинний християнин» повинен від такої категорично відмовлятися».

Слідством було встановлено, що Г.С.Булат вкрай вороже ставився до радянської влади, а своєю антирадянською агітацією, «яка виражалася у його висловах про те, що політика Радянської влади невірна, і ні до чого доброго вона не приведе, і що ця політика розорює сільське господарство та т. п.; порівнював колективізацію з «панщиною» та кріпацьким правом, настроював маси проти існуючого устрою, одночасно, закликаючи селян наслідувати його віровчення, тобто примкнути до його секти».

За таке «викривлене» світосприйняття Судова трійка при Колегії ДПУ УРСР 25 лютого 1930 року засудила Г.С.Булата до п'яти років позбавлення волі в концтаборах [37].

У період політичної та ідеологічної боротьби протягом 1920-х – початку 1930-х років, коли встановлювалася та зміцнювалася більшовицька, а загалом особиста влада Сталіна, були розгорнуті широкомасштабні акції проти представників опозиційного руху – як явних, так і потенційних. Для цього широко використовувалися різноманітні засоби впливу: розколи, арешти, виселення, судові розправи з урахуванням політичної ситуації на внутрішній та політичній арені.

28 лютого 1928 року Полтавським оргвідділом ДПУ за ст. 54-4 КК УСРР були заарештовані мешканці міста Полтави, колишні члени КП(б) України О.А.Махлак та Б.Л.Бровко. Їх звинувачено у причетності до підпільної троцькістської організації, що проводила нелегальну роботу спрямовану проти існуючої влади. За версією слідчих, ця робота полягала у проведені антирадянської агітації, нелегальних зборів на квартирах колишніх членів КП(б)У, виключених з партії, збиранні коштів для підтримки висланих представників опозиції.

Незважаючи на те, що наступного дня, 29 лютого, за браком доказів Полтавською обласною прокуратурою справа була закрита та повернута, 1 березня за постановою Полтавського окрвідділу ДПУ її було направлено до Особливої наради при Колегії ОДПУ з проханням про адміністративну висилку О.А.Махлака та Б.Л.Бровка як соціально-небезпечних елементів. Постановою Особливою наради від 2 квітня 1928 року обидва були засудженні за ст. 58-10 КК РСФРР до трьох років заслання до Сибіру.

Оскільки на цей час комуністична влада ще більш-менш лояльно, порівнюючи з наступними роками, відносилася до своїх політичних опонентів, після подання Бровком заяви про «ідейний та організаційний розрив з троцькістською нелегальною організацією» постановою Особливою нарадою при Колегії ОДПУ від 17 травня 1929 року попереднє рішення стосовно нього скасували та дозволили вільне проживання по всій території РСФСР.

Що ж стосується Махлака, то про перипетії свого подальшого життя він розповів на одному з допитів у 1956 році таке:

«...Членом КПРС я перебував з 1919 р., працював на відповідальних радянсько-господарських постах, був членом окружкомів партії у Кам'янець-Подільському та Проскурівському округах.

В 1928 році під час перебування на посаді начальника Управління промисловості та заступника голови Облплана Полтавської області, примкнув до так званої «об'єднаної опозиції». Розділяючи погляди опозиції, я виступав на зібраннях парторганізації, на партійних активах, захищаючи погляди опозиції. Прибічників опозиції в м. Полтаві було десь 30–40 чоловік, але якого-небудь організаційного зв'язку між нами не було. Крім виступів на зібраннях та партактивах, а іноді і в дискусіях між собою, ніякою іншою діяльністю прихильники опозиції не займалися. Ніякою антирадянською діяльністю я не

займався. Відомо, що в той період партійні газети, у тому числі і «Правда» публікували хід дискусії.

XV з'їзд Комуністичної партії прийняв рішення про несумісності поглядів опозиції з перебуванням у партії.

У січні 1928 року я був викликаний на засідання партійної контрольної комісії Полтавської області, де мені запропонували: або порвати з опозицією та її поглядами, або бути виключеним із рядів партії. Я не міг зразу вирішити і попрохав дати мені час на роздуми, але у цьому мені було відмовлено.

Тож, я заявив, що залишаюся на своїх позиціях, поділяю погляди опозиції. З партії я був виключений у тому ж січні 1928 року.

У березні 1928 р. був заарештований й засланий у заслання на три роки в м. Тара, Омської обл. <...> за те, що примкнув до троцькістської опозиції. Знаходячись у засланні, працював в Тарському Окрвиконкомі секретарем дитячої комісії. Перший період перебування у засланні я продовжував бути переконаним прибічником опозиційних троцькістських поглядів, по цьому питанню переписувався зі своїми знайомими, що знаходилися у своїй більшості у засланні.

Так було до травня 1929 р., коли я дізнався , що Троцький знаходячись за кордоном, написав статтю в англійській буржуазній газеті. Після чого поміж прихильниками <...> опозиції почалися суперечки, шатання і т. ін. У цей період і у моїй свідомості відбувалася «переоцінка цінностей», переоцінка своїх поглядів. І в кінці кінців у 1929 р. я порвав з троцькістськими опозиційними поглядами. В грудні 1929 року я направив до Москви в ЦКК ВКП(б) т. Орджонікідзе телеграму про свій розрив з троцькізмом та повною підтримкою генеральної лінії партії.

На другий день, після відправлення телеграми, я був звільнений від заслання, виїхав до м. Москви, а звідти у м. Харків.

В серпні 1930 р. я був поновлений членом КПРС і працював заступником голови Облплана Харківської області. Ні в яких антипартійних угруповуваннях, а тим паче в антирадянських організаціях я не перебував...» [381]

Ця красномовна розповідь є наочним прикладом взаємовідносин правлячої партії та представників опозиційних сил у кінці 20-х – на початку 30-х років XX століття, коли керівництво ще деякий час вважало за можливе використання стосовно своїх опонентів не тільки «метода батога», але й «метода пряника». Щоправда, «прощення» не означало, що людину повністю реабілітували. У відповідності до змін у політичних поглядах і настроях керівництва правлячої партії, відбувалася і переоцінка діяльності та ставлення до колишніх опозиціонерів, які постійно перебували під пильним наглядом з боку органів ДПУ. Так сталося і у долі О.А.Махлака, якого за тим самим звинуваченням засуджували ще двічі: у 1935 році – до 5 років таборів, і у 1950 році – до 10 років.

У самій КП(б)У в 1920–1930-х роках теж були наявні опозиційні сили, які тією чи іншою мірою поділяли небільшовицькі ідеї. Це стосується так званих «старих комуністів», розчарованих тодішньою політикою влади, оскільки вона суперечила тим ідеалам, за які вони у свій час боролися. Зокрема, у 1933 році Харківським облвідділом ДПУ у місті Полтаві заарештовано та засуджено Особливою трійкою при Колегії ДПУ за ст.ст. 54-10 і 54-11 КК УРСС членів так званої контрреволюційної повстанської організації, до складу якої входили колишні червоні партизани на чолі з В.І.Зубенком – колишнім керівником партизанського руху на Полтавщині, а також працівники колгоспів та робітників і службовців підприємств й установ міста [39]. Для позбавлення від альтернативних думок у партійному середовищі періодично проводилися чистки й перереєстрації. Чистки партії 1929–1930 і 1933–1935 років фактично ліквідували інакомислення в більшовицькій партії [40].

Співробітниками ДПУ при фальсифікації справ ретельно відслідковувалося соціальне походження та політичне минуле підслідних. Якщо у справі не знаходилося достатньо справжніх причин для звинувачення, на заарештованих навішувати ярлик «антирадян-

ського елемента», звинувачуючи їх у причетності до однієї з вороже налаштованих партій. Так, судовим засіданням Колегії ОДПУ від 23 листопада 1929 року за ст. 54-11 КК УСРР до вищої міри покарання – розстрілу було засуджено членів контрреволюційної монархічної організації, яка, начебто, існувала у Полтаві: колишніх офіцерів Білої армії П.Д. Кутепова, Н.О Анікєєва, В.В.Сальмановича, І.С.Пастернацького [41].

У 1930 році у місті Кременчуці було заарештовано групу колишніх офіцерів та військових білої, врангелівської, денікінської армій на чолі з колишнім бойовим офіцером А.А.Ментиком. Їх звинувачено у створенні підпільної контрреволюційної організації, що збиралася під виглядом гри у шахи чи карти. Діяльність цієї організації кваліфікували за ст. 54-4 КК УСРР, оскільки, за визначенням слідства, її метою була подальша «вербовка та озброєння», «налагодження зв'язку з подібними антирадянськими організаціями на селі для проведення терору і вбивств іноземних громадян, щоб спровокувати війну з західними державами та, у майбутньому, – нелегальному переходу до Китаю». В результаті 13 чоловік було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу, а троє отримали по 10 років таборів [42].

Нищівного удару зазнали і представники інтелігенції. Протягом 1928–1930 років, після зникнення останніх «українізаційних» ілюзій, інтелігенція ще намагалася вести боротьбу за встановлення та збереження демократичних засад у розвитку освіти і науки, за удосконалення роботи творчих спілок, культурно-освітніх закладів тощо. Інтелігенція, особливо «стара», яка становила третину усіх фахівців народного господарства, була небезпечна для посереднього і навіть низькоінтелектуального керівництва. В Україні найчисельнішу групу інтелігенції з вищою освітою складали вчителі та науковці. Саме серед них активно проводилася робота по «вичищенню» небажаних, «націоналістично та шовіністично» налаштованих елементів.

Починаючи з 1928 року, країною прокотилися хвилі гучних політичних процесів: «Шахтинська справа», справа «Спілки визволення України» та ін. Висококваліфікованих спеціалістів звільняли з роботи, нерідко засилали, тероризували морально та психологічно. Усі, хто боровся за волю свого народу, за збереження національної української культури, вільний соціальний та економічний розвиток України, були занесені у списки «ворогів народу».

Одним із найгучніших став процес над членами «Спілки визволення України». У повідомленнях того часу йшлося про добре законспіровану і розгалужену націоналістичну організацію, яка прагнула повалити робітничо-селянську владу. Тому «заколотниками» робили будь-кого, хто був чимось незадоволений, критикував роботу місцевих керівників, владу в цілому. У приналежності до СВУ, яка, за твердженням слідства, «об'єднувала антирадянськи налаштовану інтелігенцію, колишніх визначних учасників петлюрівського руху, діячів автокефальної церкви та представників куркульства», органами ДПУ було заарештовано понад 30 тисяч громадян.

За завданням керівників партії та НКВС поряд з основним «осередком» «Спілки визволення України» активно відпрацьовувалися «периферійні лінії СВУ». За звинуваченням у причетності до полтавської філії «Спілки визволення України» були заарештовані колишні члени УПСФ В.С.Воропай, адвокат К.І.Товкач, професор Полтавського ІНО В.О.Щепотьєв та ін.

Роменським окружним відділом ДПУ, який обслуговував територію суміжних районів, що пізніше увійшли до складу Полтавської, Сумської та Чернігівської областей, за завданням Центру було сфабриковану справу щодо периферійної організації СВУ. У приналежності до неї Судовою трійкою при Колегії ДПУ УСРР 26 вересня 1930 року було звинувачено 168 громадян. 27 з них розстріляли, інших позбавили волі у концтаборах строком від 3 до 10 років [43]. Серед сільської інтелігенції – учителів, лікарів, землевпорядників – набули поширення випадки арештів та засудження «за антирадянську агітацію» або за належність до куркульських сімей. Частіше їх просто включали до складу «куркульських»

або «контрреволюційних» організацій шовіністичного спрямовування. Так, восени 1929 року оперативники Лубенського окрвідділу ДПУ УСРР «викрили» контрреволюційну організацію автокефального спрямування в селі Устивиця Великобагачанського району. Її, начебто, створив місцевий священик І.Д.Артеменко. Зібрані матеріали «свідчили», що «піп Артеменко оточив себе на селі колишніми видними активними діячами за Петлюри й активними учасниками петлюрівських банд і сотень <...>, проводить шовіністичну агітацію на селі, користуючись для цього усякими легальними можливостями, як проповідями відкритими в церкві, серед віруючих, влаштовує у себе і на квартирі місцевого фельдшера Шрейдера Пилипа нелегальні зборища, де періодично обговорюються питання політичного й економічного змісту, співаються нелегальні українські пісні й національний український гімн «Ще не вмерла Україна» [44]. Згодом слідство дещо змінило напрямок діяльності «організації» І.Д.Артеменка, зв'язавши її з такою ж міфічною «організацією» студентів Нероновицького педагогічного технікуму села Великі Сорочинці, до складу якої, начебто, входили вчителі Я.Я. Кривко з села Олександрівка Лубенського району, М.П.Лейко з села Вишняки Хорольського району та медпрацівник Устимівської сільської лікарні Ф.Й.Шрейдер.

У селі Худоліївка Семенівського району у вересні 1933 року була викрита «контрреволюційна організація», до складу якої входили вчителі П.Н.Олійник, Х.М.Гроза, студенти Лубенського будівельного технікуму П.М.Вакуленко, С.П.Співак, П.І.Бойко, одноосібники П.А.Доценко, Й.М.Волик. Слідство «встановило», що організація була створена у 1931 році з ініціативи учителя семирічної школи П.Н.Олійника та студента Лубенського будівельного технікуму П.М.Вакуленка, які мали спільні думки і погляди на процеси, що відбувалися у країні. На допиті П.М.Вакуленко розповів, що з П.Н.Олійником «...у бесідах ми були спільної думки, що при Радянській владі українському селянину життя не буде, український народ перебуває під гнітом Москви, із України вивозять всі її багатства, розкуркулюють селян та прийшли до висновку про необхідність боротьби з Радянською владою за незалежність України...». Агітуючи до вступу до організації С.П.Співака, П.М. Вакуленко зазначав, що «Радянська влада хлібозаготівлею та податками економічно село розорила, народ став злиденний, кожного дня вмирають сотнями. Це говорить про те, що свободи український народ не має...». Під час одного із засідань, на якому були присутні П.Н.Олійник, С.П.Співак і П.М.Вакуленко, ставилися й обговорювалися питання про вербування нових членів організації, випуск контрреволюційних листівок та здійснення терористичного акту проти секретаря партосередку, завдяки якому із села було вивезено увесь хліб.

Звісно, такої щирої любові до батьківщини та критики влади не пробачили. Судовою трійкою при Колегії ДПУ УСРР 26 лютого 1934 року за ст. 54-11 КК УСРР було винесено вирок, за яким члени активу організації П.М.Вакуленко і П.Н.Олійник отримали по 5 років позбавлення волі; С.П.Співак – 3 роки заслання у Північний край Росії, рядові члени організації П.І.Бойко, Й.М.Волик, Х.М.Гроза – по три роки виправних таборів умовно [45].

Усього з 1928 до 1934 року на Полтавщині органами ДПУ було незаконно засуджено близько чотирьох з половиною тисяч осіб (табл. 1-2). Зважаючи на те, що Полтавський аграрний регіон був одним із найбільш заселених в Україні, цілком логічно, що основний відсоток (88%) репресій припав на мешканців сільських районів краю. Розглядаючи кількісні показники, необхідно зважати на те, що межа між «селом» і «містом» є дуже прозорою, оскільки у цей період багато селян, рятуючись від скрути, голоду та переслідувань, знаходили притулок й роботу у місті, залишаючись при цьому мешканцями сільської місцевості.

Аналіз наведених кількісних показників за роками яскраво віддзеркалює всі етапи політико-ідеологічних і суспільно-економічних перетворень в Україні й на Полтавщині. Так, початок першої п'ятирічки був відзначений проведенням на селі кампаній по хлібо- та м'ясозаготівлі, що закінчилися кризою хлібозаготівлі 1928–1929 років. Якщо узяти най-

більші показники таблиці графи «село», то побачимо, що найбільша кількість засуджених припадає на селян-одноосібників: у 1928 році – 33, у 1929 році – 656 при загальній кількості засуджених відповідно 56 та 810. Найбільш поширеним у цей період є звинувачення у «проведенні контрреволюційної агітації проти заходів радянської влади» та утворенні «куркульських організацій». Необхідно відмітити, що саме 1929 рік став початком масової фальсифікації кримінальних справ, початком переходу боротьби «від форми індивідуальної опозиції (персонального підпілля) і агітаційних гуртків до сформованих масових підпільних антирадянських об'єднань, що носили терористично-військовий характер» [46].

Свого апогею ця боротьба набуває у 1930 році, коли до лав підсудних загалом потрапили близько 1922 особи, з яких 1828 – мешканці сільської місцевості. Саме на цей час припадає розгортання війни з «куркулем як класом» та його прихильниками на фоні впровадження масової колективізації та опозиційними проявами найбільш інтелектуального шару населення.

У 1931 році у порівнянні з 1930 роком відбувається різкий спад кількості засуджених – загалом до 398 осіб. У цей період органи ДПУ переважно проводили роботу з виявлення «контрреволюційних центрів, що організовували саботажі, зриви хлібозаготівель та інших господарсько-політичних заходів».

1932–1933 роки були позначені збільшенням опору населення аграрній політиці влади, яка призвела до початку масового голоду. У ці роки різко збільшується кількість арештів серед працівників колгоспів, радгоспів та МТС в порівнянні з попередніми роками: у 1932 році – 84, у 1933 році – 66. Найбільш поширеними стали звинувачення у створенні контрреволюційних колгоспних груп, що займалися шкідництвом у сільському господарстві. Також у цей період збільшується кількість арештів міських робітників і службовців, серед яких була досить велика частка колишніх селян.

Загалом 1928–1933 роки стали важким випробуванням для більшості населення Полтавщини. Тисячі людських життів було скалічено та знищено. Багатьом з тих, кому пощастило пережити репресії і вижити, у майбутньому довелося ще не раз пройти через ув'язнення, заслання, табори. Той, хто хоча б одного разу потрапляв у поле зору органів ДПУ, вже ніколи з нього не випадав.

Табл. 1

РІК	СЕЛО																				
	Релігійні діячі	Працівники залізниці		Кустарі	Власники закладів торгівлі та харчування	Одноосібники	Безробітні	Без зазначення місця роботи або за наймом	Викладачі, вчителі	Учні, студенти	Працівники колгоспів, радгоспів, МТС	Члени с/г артілі	Працівники кооперації	Працівники державних установ	Комунальники	Робітники підприємств	Службовці	Лікарі	Працівники культури	Інші	
		Робітники	Службовці																		
1928	4	1		3		33	3	6	2				3				1				56
1929	51	2	1	4	1	656	15	24	17	6	6	2	4	3	0	8	7	3			810
1930	36	5	3	4		1644	48	33	8		20	3	6	1	1	8	6	2			1828
1931	11	4	5	6	1	231	17	8	4	1	19	3	3	2		5	3		2	2	327
1932	13	10	2	7		308	77	24	15	5	84	6	1	1	1	10	7	1		3	575
1933	7	24	2	5		119	30	8	7	2	66	7	1	4		11	9			1	303
1934	3	1		2		5	1	4	4	1	14			1		7	4				47
	125	47	13	31	2	2996	191	107	57	15	209	21	18	12	2	49	37	6	2	6	3946

Табл. 2

РІК	МІСТО																					ЗАГАЛОМ
		Релігійні діячі	Працівники залізниці		Робітники підприємств	Службовці	Власники закладів торгівлі та харчування	Кустарі	Безробітні	Без зазначення місця роботи або за наймом	Викладачі, вчителі	Учні, студенти	Працівники кооперації	Працівники державних установ	Комунальники	Лікарі	Працівники культури	Науковці	Інші		Військовослужбовці	
			Робітник	Службовець																		
1928	56	2	1		5	5		4	8	1	3	2		2	1					34	3	93
1929	810	18	3	1	16	7		7	19	3	10	3		4	2	2		1		96	5	911
1930	1828	5	4	13	11	12	1	6	13	3	7	1	1	3	2	1		2	1	86	8	1922
1931	327	4	6	4	11	9	1	1	6		7	1	8		1	2		2	1	64	7	398
1932	575	4	2	3	41	13		7	8	5		3	5		3	2			1	97	8	680
1933	303		7	2	20	23		5	5	6	4	9	3	3		1		4	2	94	17	414
1934	47				5	3				1	1	2	1			1	1	1		16	4	67
	3946	33	23	23	109	72	2	30	59	19	32	21	18	12	9	9	1	10	5	487	52	4485

Примітки.

1. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – 1928. – № 1-69. – Арк. 28-30.
2. Капустян Г.Т. Дві «правди», або українське село в двадцяті роки двадцятого століття. – Кременчук, 2003. – С. 74.
3. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області (далі – Архів УСБУ ПО). – Спр. 8331-с. – Арк. 66-68, 74-75.
4. Там само. – Спр. 4872-с.
5. Там само.
6. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – Полтава, 1997. – С. 13.
7. Архів УСБУ ПО. – Спр. 4909-с. – Арк. 31, 43-45.
8. Полтавщина. Історичний нарис. – Полтава: Вид-во «Дивосвіт», 2005. – С. 250.
9. Архів УСБУ ПО. – Спр. 4023-с. – Арк. 149.
10. Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 122.
11. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929–1933. – С. 23-24.
12. Там само. – С. 96.
13. Там само. – С. 97-98.
14. Архів УСБУ ПО. – Спр. 4023-с.
15. Там само. – Спр. 16682-с. – Арк. 66.
16. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929–1933. – С. 28.
17. Архів УСБУ ПО. – Спр. 13915-с. – Т. 1. – Арк. 297, 312.
18. Там само. – Спр. 4544-с. – Арк. 34, 44.
19. Там само. – Спр. 16719-С. – Т.5. - С 1-2;6;178-178.
20. Там само. – Спр. 18226-с.
21. Там само. – Спр. 16511-с. – Арк. 307-313.
22. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929–1933. – С. 34.
23. Безотосний М. Україна в добу сталінщини: історія опору. – К.: Відділ оперативної поліграфії ДАЖКГ, 2002. – С. 86.
24. Архів УСБУ ПО. – Спр. 10279-с. – Арк. 20.
25. Там само. – Спр. 14762-с.

26. Там само. – Спр. 4676-с. – Арк. 69-73.
27. Полтавщина. Історичний нарис. – С. 244-245.
28. Архів УСБУ ПО. – Спр. 14973-с. – Арк. 36-37, 39.
29. Там само. – Спр. 9686-с. – Арк. 132, 133, 136, 138.
30. Там само. – Спр. 16290-с. – Арк. 48.
31. Там само. – Спр. 9561-с. – Арк. 24, 28.
32. Там само. – Спр. 4366-с. – Арк. 1, 189 зв, 196.
33. Там само. – Спр. 15777-с. – Арк. 326.
34. Там само. – Спр. 16376-с.
35. Там само. – Спр. 9730-с. – Арк. 89, 94.
36. Там само. – Спр.14775-с. – Арк. 108, 160.
37. Там само. – Спр. 10898-с. – Арк. 15, 17.
38. Там само. – Спр. 5040-с. – Арк. 27, 33, 47-48.
39. Там само. – Спр. 6108-с.
40. Безотосний М. Вказ. праця. – С. 24.
41. Архів УСБУ ПО. – Спр. 15139-с.
42. Там само. – Спр. 16827-с. – Т. 2. – Арк. 137-147.
43. Парамонов Ю.М., Бабенко Л.Л. та ін. Органи державної безпеки на Полтавщині. – Полтава. 2003 – С. 68-69.
44. Архів УСБУ ПО. – Спр 16537-с. – Арк. 15, 16, 171.
45. Там само. – Спр. 16104-с. – Арк. 171, 190-193.
46. Безотосний М. Вказ. праця. – С. 51.

Олена Ластовка

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ПОЛТАВЩИНІ у 1934–1941 рр.

30-ті роки XX століття стали вкрай тяжкою сторінкою в історії українського народу та інших народів СРСР. Поширення диктатури партії з політичної сфери на народне господарство, фонди споживання, наукові, культурні, громадські організації, армію, засоби масової інформації призвело до утворення тоталітарної політичної системи в СРСР. Повний контроль над кадрами породжував абсолютну владу партії. Аналіз документальних матеріалів, ґрунтовне опрацювання спогадів свідків тих подій переконують у тому, що політичні репресії служили незмінним атрибутом радянської тоталітарної системи, неодмінною умовою її функціонування. З метою удосконалення роботи репресивних органів ЦК ВКП(б) провів їх реорганізацію. 10 липня 1934 року за постановою ЦВК СРСР було утворено Народний комісаріат внутрішніх справ. До його складу включили ОДПУ, перетворивши його у Головне управління державної безпеки НКВС СРСР. Також було ухвалено рішення політбюро ЦК ВКП(б) «Про роботу судів і прокуратури», що визначало новий порядок судочинства у зв'язку з організацією НКВС СРСР і наступним переданням на розгляд судових справ, що проходили раніше у позасудовому порядку [1]. Комуністична пропаганда розпочала кампанію, що мала на меті засвідчити демократичні зрушення і посилення влади закону. Однак подальший розвиток розвіяв ці пропагандистські схеми щодо справжньої суті режиму.

1 грудня 1934 року в Ленінграді було вбито С.Кірова. Того самого дня за пропозицією Сталіна приймається постанова ЦВК СРСР «Про порядок ведення справ про підготовку і здійснення терористичних актів». Відповідно до неї попереднє слідство у цих справах обмежувалося 10 днями. Звинувачувальний акт вручався підсудному за добу до розгляду справи. З процесу виключалися прокурор і адвокат. Касаційне оскарження і навіть подолання клопотань про помилування в цих справах не допускалося, а вирок (розстріл) виконувався негайно після оголошення [2].

Таким чином, на середину 30-х років ХХ ст. становлення репресивної системи вже відбулося й надалі йшло лише удосконалення карального апарату, політичне та юридичне обґрунтування наступних, ще більш масштабних політичних репресій.

Своєрідним прологом «великого терору» стала чергова «чистка» партії. На Полтавщині, яка входила на той час до складу Харківської області, вона розпочалася у 1934 році. У постанові пленуму Полтавського міськпарткому разом з партактивом від 29 серпня 1934 року зазначалося: «Чистка районної партійної організації викрила чимало замаскованих класових ворогів, що пролізли в партію, намагаючись розкладати її з середини. За час чистки немало викрито колишніх куркулів, петлюрівців, махновців, троцькістів, опортуністів, переродженців, контрреволюційних елементів, шкурників тощо. Всього за час чистки, за даними первинних комісій на 29 серпня, виключено з парторганізації 502 чол., переведено до кандидатів партії 360 чол., переведено до співчуваючих 291 чол.» [3]. Виключення комуністів за «ворожі» і «націоналістичні» настрої й погляди, що мало за мету створення режиму однодумства, як правило, було лише початком жорстоких політичних репресій стосовно них. У 1930-ті роки каральні органи активно вдалися до репресій проти ідейних опонентів більшовиків. Переслідувалися всі, хто так чи інакше був пов'язаний з різними ухилами в більшовицькій партії.

Сфабрикована в Москві у 1936 році справа «троцькістсько-зінов'євського терористичного центру» в Україні відгукнулася масовим «викриттям» троцькістів. Хвиля судових процесів прокотилася по всіх областях республіки. Так, на Полтавщині в серпні 1936 року на Крюківському вагонному заводі була «викрита» контрреволюційна троцькістська організація. Підставою для арештів було те, що, як зазначалося у матеріалах слідства, «всі обвинувачені періодично між собою вели контрреволюційні троцькістські розмови», а в 1927–1928 роках були виключені з партії як «троцькісти». У звинувачувальному висновку підкреслювалося, що «кінцевою метою організації була підготовка до збройного повстання для повалення радянської влади і реставрації контрреволюційного троцькізму». В ході слідства за гратами опинилися 11 чол. Усі вони 16 серпня 1936 року були засуджені Особливою нарадою при НКВС СРСР до 5 років виправно-трудових таборів кожен [4].

Наприкінці того ж року органами НКВС була сфабрикована справа контрреволюційної троцькістської організації, що складалася з бригадирів, майстрів та слюсарів (всього 16 чол.) Полтавського паровозоремонтного заводу. Ця організація нібито діяла з 1928 року і навіть після виключення з партії найбільш активних її членів не припиняла своєї діяльності. За твердженням слідчих, організація ставила за мету «підрив авторитету вождя, поширення троцькістської контрреволюційної літератури та відкрито проводила контрреволюційну троцькістську пропаганду проти парткому». За вироком Лінійного суду Південної залізниці 16–24 березня 1938 року всі члени організації були позбавлені волі від 5 до 10 років з конфіскацією майна [5].

Таким чином, репресії, спрямовані більшовиками проти своїх ідейних опонентів, в повній мірі відчули на собі робітники заводів та інших підприємств. Найменша підозра у незадоволенні владою могла слугувати приводом до арешту. Висновки більшовиків з попередніх років побудови «соціалістичного суспільства» показали, що тільки постійно діюча диктатура як основа тоталітарної держави була єдиним способом підпорядкування населення владі.

Ще одним центральним завданням для партії було одержавлення дрібних товаровиробників. Опір приватних підприємців відгукнувся потужною хвилею силових заходів з боку держави. Найстійкіших кустарів, які не корилися більшовицькій владі, висилали з території як «куркульський елемент», звинувачували в контрреволюційній агітації, шкідництві тощо. Затриманих заарештовували, примушували заплатити непомірні податки або конфісковували майно, у паспорті ставили штамп «кустар» як тавро для відповідних дій органів радянської системи на майбутнє [6].

Об'єктом особливої пильності та вишуканого садизму стало українське селянство. Перетворити селянина у покірного виконавця волі «пролетарських вождів» було справою нелегкою. Селян, як і представників інших верств населення, винищували тисячами за індивідуальними чи груповими доносами. Але цього було надто мало для «великого перелому» в способі життя та настроях селянства. Необхідна була примусова, всеохоплююча колективізація і всі ті репресивні заходи, які вона вимагала і виправдовувала. Серед останніх особливе місце займає указ від 7 серпня 1932 року «Про розкрадання державного майна», який народ влучно назвав указом про п'ять колосків. Він залишався чинним ще й у повоєнні роки. Спроба назбирати колосків на колгоспному полі каралася десятьма роками ув'язнення, а крадіжка без пом'якшуючих обставин – розстрілом. До цього додавалися різні каральні заходи: невиконання трудового «мінімуму», податки, примусова позика і т. д.

Влада пильно спостерігала за тими селянами, які до вступу в колгоспи займалися одноосібним господарством. Так, 23 червня 1935 року Лохвицьким районним відділом НКВС був заарештований Семен Куценко, звинувачений у тому, що «як економічно-могутній одноосібник до кінця 1934 року, був налаштований проти Радянської влади до сьогоднішнього дня, проводив всіма можливими методами роботу проти колективізації й інших заходів влади на селі. Його економічна могутність, була стримуючим фактором для вступу в колгоспи одноосібників» [7]. Той факт, що С.Д.Куценко мав власну пасіку і працював на ній, вже будучи колгоспником, розцінювався як «прихована агітація проти колгоспів». Не менш вагомим доказом вини стало й те, що, використовуючи свій авторитет, яким він користувався на селі, С.Куценко агітував одноосібників не вступати до колгоспів, засуджував політику влади щодо селян-одноосібників, яких, на його думку, влада свідомо розорювала й заганяла в колгоспи. С.Куценко був звинувачений в систематичній антирадянській агітації, спрямованій на зрив заходів, які проводились правлячою партією на селі, та 4 грудня 1935 року засуджений Харківським обласним судом за ст. 54-10 ч. 1 КК УСРР до 5 років виправно-трудових таборів [8].

«Зачистка куркульського елементу» на Полтавщині, як і по всій Україні, поєднувалась з кампанією боротьби з «руйнівниками соціалістичного сільського господарства» – управлінцями та спеціалістами. Переслідувалися, розстрілювалися або одержували максимальні строки ув'язнення в таборах службовці, агрономи, землеміри, зоотехніки, керівники радгоспів і колгоспів, спеціалісти МТС, наукові працівники та викладачі навчальних закладів сільськогосподарського профілю. Для прикладу, в Семенівському районі Полтавщини органами НКВС у квітні 1936 року були заарештовані зоотехнік, завідувач фермою бурякорадгоспу ім. Постишева А.С.Станкевич та старший зоотехнік того ж радгоспу І.О.Крамарьов. Обох звинувачено у проведенні антирадянської агітації, дискредитації заходів радянської влади. За версією слідчих, заарештовані, використовуючи недоліки в роботі радгоспу, спекулювали на них, протидіяли розвитку стаханівського руху та заходам, спрямованим на очищення радгоспу від соціально-небезпечних елементів. Як доказ їхньої вини наводились висловлювання, що дозволяли собі обвинувачувані на загальносільських зборах серед одноосібників та колгоспників: «...раніше одні жили добре, а інші погано, але все ж таки не помирали з голоду, як мруть зараз...». Слідство тривало майже шість місяців. Окрім показань свідків, ніяких доказів вини заарештованих у слідчих не було. Нарешті, Харківським обласним судом 5–6 вересня 1936 року було винесено вирок: 6 років ув'язнення І.О.Крамарьову і 7 років – А.С.Станкевичу [9].

У подібній ситуації опинився й мешканець хутора Пригарівка Козельщинського району І.М.Тристан, за соціальним походженням – бідняк. У 1934 році він став бригадиром радгоспу, але вже 9 жовтня 1936 року був заарештований органами НКВС. Приводом до арешту слугувало те, що він, начебто, проводив серед селян-одноосібників та колгоспників контрреволюційну агітацію з дискредитації вождів партії. Рішенням Харківського обласного суду від 4 грудня 1936 року І.М.Тристан був засуджений до трьох років виправно-трудових таборів [10]. Щоправда, якщо оперувати категоріями 1930-х років, йому пощастило, бо вже у 1937–1938 роках за таку провину виносили найчастіше смертний вирок.

Звинувачення у антирадянській агітації, спрямованій проти заходів радянської влади на селі, стали підставою до арешту жителя села Загрунівка Зіньківського району І.Кириленка. Слідство стверджувало, що він займався агітацією проти стахановського руху. В результаті його підривної роботи багато колгоспників не бажали брати на себе підвищені соціалістичні зобов'язання. 13 липня 1936 року Харківським обласним судом І.Кириленко був засуджений за ст. 54-10 ч. 1 КК УСРР до 5 років ув'язнення [11].

За схожими звинуваченнями був заарештований 18 листопада 1937 року житель села Демина Балка Хорольського району І.Й.Худяк. Як доказ вини заарештованого приводився його вислів з приводу запровадження методів стахановського руху в колгоспах: «стахановські методи – це хитра політика примусити без батога день і ніч працювати...». Слідство встановило, що Худяк вкрай вороже ставився до радянської влади і часто говорив: «...ось і страждаємо, що повірили більшовикам, які дали нам рай, працювати в колгоспі на радянських панів». Уже за два тижні слідство закінчилось. 2 грудня 1937 року Особлива трійка при УНКВС Полтавської області винесла постанову про розстріл І.Й.Худяка з конфіскацією його майна [12].

Новий етап репресій розпочався 4 липня 1937 року, коли нарком внутрішніх справ СРСР надіслав органам НКВС телеграму за № 11926, в якій наказував всім начальникам НКВС та начальникам управлінь НКВС країв та областей взяти на облік усіх куркулів, карних злочинців, що повернулися після відбуття покарання, втікачів з таборів та заслань. Підозрювані ділилися на дві категорії: 1) найбільш ворожі елементи, що підлягали арешту і розстрілу у порядку адміністративного проведення справ через трійки; 2) менш активні, але все ж ворожі елементи, що підлягали висланню у віддалені райони за вказівками НКВС СРСР.

Слідом за цим рішенням 30 липня 1937 року вийшов наказ НКВС СРСР про репресії щодо антирадянських елементів, порядок судочинства та виконання вироків. У ньому зазначалося, що в селі осіла значна кількість куркулів, раніше репресованих, таких, що сховались від репресій, втекли з таборів, заслання і спецселищ, раніше репресованих сектантів, колишніх активних учасників антирадянських політичних виступів. Залишились в селі значні кадри антирадянських політичних партій (есери, меншовики та ін.), а також кадри колишніх активних учасників антирадянських повстань, білих карателів, репатріантів та ін. Саме вони і оголошувалися головними призвідниками антирадянських і диверсійних злочинів у колгоспах і радгоспах. Перед органами державної безпеки ставилося завдання найнещаднішим чином розгромити «всю цю банду антирадянських елементів, захистити трудящий радянський народ від їх контрреволюційних виступів і, нарешті, раз і назавжди покінчити з їх підлою підривною роботою проти основ радянської держави» [13].

У відповідності до цього наказу в усіх республіках та областях 5 серпня 1937 року розпочинаються операції з переслідування колишніх куркулів, антирадянських елементів та карних злочинців. Згідно з представленими обліковими даними керівниками НКВС республік і начальниками крайових і обласних управлінь затверджується кількість тих, хто підлягав репресіям. Для України був визначений ліміт на арешт і репресування 28800 осіб. Із них пропонувалося покарати за першою категорією (розстріл) – 8000 чол., за другою (заслання) – 20800 чол. Протягом вересня-грудня 1937 року нарком внутрішніх справ УРСР І.М.Леплевський тричі звертався до керівництва НКВС СРСР з клопотаннями про збіль-

шення кількості репресованих. Зрештою, на 1937 рік в Україні дозволялось репресувати за першою категорією – 26150 чол., за другою – 37800 чол., всього 63950 чол., або в 3 рази більше від раніш запланованого [14].

Політичний тиск з боку держави ще більше посилював і без того тяжке економічне становище селянства. Неймовірні податки затискали селян в глухий кут. З року в рік підвищувалися норми прибутковості зернових, великої рогатої худоби, городів, садів. Крім сільськогосподарського податку, існували ще так зване самооподаткування, культзбір, одноразовий податок та ряд інших платежів. На особливому рахунку у влади перебували селяни-одноосібники. Для них були встановлені не лише непомірні розміри податків, а й терміни внесення відповідних сум платежу. Всього за шість років колективізації сільськогосподарський податок на господарство одноосібника збільшився в середньому в 9 разів, а за десять років (1928–1937) сума позичок по країні зросла загалом у 8 разів [15]. Цілком зрозуміло, що така політика була спрямована на ліквідацію одноосібного господарства.

У результаті цілеспрямованих повномасштабних репресій курс на суцільну колективізацію дав «позитивні» результати. До 1938 року основна маса селян Полтавщини (95,6%) «добровільно» вступила до колгоспів [16]. Люди, доведені до відчаю, були готові на все, аби їм дали спокійно працювати на землі. Та, як виявилось, статус «колгоспника» не міг врятувати від переслідувань.

У 1937–1938 роках пошук «шкідників» і «контрреволюційних елементів» каральні органи ототожнювали з «викриттям» уже цілих «шкідницьких організацій».

Так, у Зіньківському районі Харківським обласним управлінням НКВС у 1937 році була «викрита» й ліквідована «шпигунсько-повстанська контрреволюційна організація». Як вказувалось в звинувачувальному висновку, її завданням була підготовка збройного повстання проти радянської влади та здійснення шкідницької діяльності в господарському апараті з метою підриву могутності СРСР, дискредитації заходів влади й провокування незадоволення у населення. У справі протягом вересня 1937 року було заарештовано 21 чол. Більшість із них перебували на керівних посадах: голови сільрад, колгоспів, бригадири. Вказувалось, наприклад, що «один з керівників організації М.Пукало в с. Тарасівка та с. Власівка створив у 1936–1937 рр. повстанську групу, дав доручення учасникам організації вербувати повстанські кадри, займатися шкідницькою діяльністю...», «...будучи головою колгоспу з метою шкідництва, цілеспрямовано розвалив колгосп, знижував врожайність, зривав роботи по засіву та збору врожаю». Подібні звинувачення висувалися й щодо інших заарештованих. У звинувачувальному висновку слідчий рекомендував винести покарання згідно першої категорії – розстріл. Рішенням Особливої трійки при УНКВС Харківської області від 25 жовтня та 20 листопада 1937 року було засуджено до 10 років ув'язнення 8, а до вищої міри покарання – 13 осіб. На основі матеріалів додаткової перевірки 22 травня 1959 року Полтавським обласним судом усі вони були реабілітовані [17].

Подібна організація у 1937 році була «викрита» на території Глобинського та Кременчуцького районів. Вона, нібито, ставила собі за мету проведення шкідницько-диверсійних актів у сільському господарстві. Кожному із заарештованих була відведена чекістами своя роль. Слідство стверджувало, що очолював організацію В.Олейніков – завідувач Кременчуцькою ветбаклабораторією. До організації, начебто, входили ветлікарі Кременчуцького та Глобинського районів, а також завідувач Глобинським райземвідділом, агроном, зоотехніки. Тоді в місцевих газетах з'явилися статті з заголовками: «Стерти з лиця землі банду шкідників – така вимога трудящих!», «Ніякої пощади ворогам!», «Підлим бандитам – смерть!». Під одним із таких заголовків писалося: «Викрита славними органами НКВС контрреволюційна банда мерзенних шкідників, маскуючись проводила шкідницьку роботу в сільському господарстві, застосовуючи неправильні сівозміни, беручи ставку на зменшення колгоспного врожаю». Спеціальною Колегією Верховного Суду УРСР від 29 жовтня–5 листопада 1937 року засуджено до різних термінів ув'язнення (від 10 до 20 років) 5 чол., а 6 чол. – до розстрілу [18].

Як засвідчують документи, основною особливістю терористичних акцій в Україні було те, що вони завжди мали «націоналістичне» забарвлення. Більшовицькі органи безпеки розглядали українців як потенційно небезпечну масу, завжди, незалежно від декларованої партією лінії, ретельно збирали компрометуючий матеріал проти тих, хто виявляв симпатії чи співчуття до ідеї української самостійності або навіть просто ідентифікував себе українцем чи українкою.

Неабияких переслідувань зазнавало населення і за свої релігійні переконання. Служителі релігійних культів розглядалися партійно-державним керівництвом як класові вороги. Правляча більшовицька партія та радянська держава за основний метод викорінення релігії традиційно визнавали політичні репресії проти віруючих і духовенства. У вересні 1932 року генеральний секретар ЦК ВКП(б) Й. Сталін проголосив «безбожну п’ятирічку»: до 1937 року в СРСР мали бути ліквідовані всі релігійні конфесії і різні зовнішні вияви релігійності [19].

Знову запрацював репресивний апарат для дострокового виконання чергового плану. Так, у 1936 році в Гадяцькому районі на Полтавщині була «викрита» «підпільна антирадянська організація». На допиті священик місцевої церкви Т.Передерій, під тиском слідчих розповів, коли вона була створена, назвав її учасників. Продовженням цієї справи був арешт в 1937 році священика О.Калиновського. Підставою для арешту стали копії протоколів допитів Т.Передерія та К.Липовця. Вони вказували на те, що служителі релігійного культу в місті Гадяч та у районі були членами антирадянської організації [20]. Усі вони були заарештовані і засуджені як контрреволюційно налаштовані особи. В чому ж полягала їх практична антирадянська діяльність – у протоколах допиту конкретно не вказувалось.

Під час допиту О.Калиновський визнав себе винним у тому, що, будучи вороже налаштованим проти радянської влади, із числа учасників церковного хору організував контрреволюційну групу. Її члени – Б.Тихонович, Б.Сірий, К.Денисенко та І.Римар – періодично збирались на квартирі священика й вели антирелігійні розмови. На основі лише цих даних (бо інших доказів в справі немає) рішенням Особливої трійки при УНКВС по Полтавській області від 19 вересня 1937 року О.Калиновський, Б.Тихонович були засуджені до розстрілу, інші члени групи – до 10 років виправно-трудових таборів кожен. У справі містяться скарги І.Римаря та Б.Сірого, які, заперечуючи свою провину, повідомляли, що під тиском погроз їх змушували давати й підписувати зізнання, які не відповідають дійсності. Але ці заяви не були взяті до уваги [21].

Схожа ситуація була і в Чутівському районі. Тут влітку 1937 року була «викрита» антирадянська група сектантів-«постників», члени якої, нібито, проводили агітацію, спрямовану проти радянської влади, прикриваючись релігійними переконаннями. Особлива трійка при УНКВС Харківської області 9 серпня 1937 року винесла вирок: І.Штепку, П.Гезей та М. Щербака засудити до 10 років ув’язнення, Є.Бурлака, Я.Бурлака, П.Бурлака, І.Виноградець, П.Виноградець – до розстрілу [22].

Ця справа, як і сотні інших, була частиною великого проекту, що був підготовлений для всієї України. Так, прокурор УРСР Г.Желєзногородський ще 5 травня 1937 року доповідав ЦК КП(б)У: «В зиму 36-го та 37 р. проведено значну роботу по всіх областях УРСР по викриттю та покаранню контрреволюційних елементів серед церковників. Є підстави гадати, що релігійна пропаганда проводиться якимсь єдиним центром» [23]. Поряд із активізацією антирелігійної пропаганди головний акцент було зроблено на репресивні заходи. За деякими даними, у 1937 році в Україні було репресовано 4727 «церковників» та «сектантів» [24].

У директиві керівництва НКВС УРСР до своїх місцевих органів від 5 жовтня 1937 року наголошувалося на необхідності «у найкоротший строк провести широку агітацію з метою рішучого розгрому церковно-сектантських контрреволюційних кадрів» [25]. У всіх регіо-

нах України чекісти взялися до боротьби з численними «ворогами народу». Не була винятком з цього загальнодержавного процесу і Полтавщина.

У жовтні 1937 року до рук співробітників НКВС потрапив Сильвестр Іванович Скрипник, у минулому священик, а на момент арешту – приймач пряжі на фабриці. Йому висували звинувачення у причетності до контрреволюційної фашистської організації. Окрім цього ставилося в вину ще й те, що його батько мав шкіряний завод, три власних будинки, брат проживав у Польщі, а Симон Петлюра доводився дядьком. На допиті 1 листопада 1937 року Скрипник зізнавався: «Я визнаю себе винним у тому, що є активним учасником антирадянської націоналістичної організації церковників, в яку був втягнутий в 1929 р. <...> Ще в 1927 р. я попав під вплив єпископа Крамаренко <...> який розвивав у мене ненависть по відношенню до Радянської влади <...> з цього часу мої погляди остаточно оформились в контрреволюційному дусі. <...> Я повинен прямо заявити, що ці переконання у мене не змінились до моменту мого арешту» [26].

Згадав Скрипник і своїх тіток – сестер Марину Василівну Петлюру та Феодосію Василівну Петлюру, вказавши, що вони були солідарні з ним в поглядах щодо радянської влади. Цього було цілком досить, щоб їх також заарештували. На засіданні Особливої трійки УНКВС по Полтавській області 17–19 листопада 1937 року було винесено вирок: за контрреволюційну діяльність та родинні зв'язки з С.В.Петлюрою всіх трьох розстріляти [27].

«Немає потреби переконувати, – зауважує В.О.Пащенко, – що звинувачення НКВС надумані як і самі організації церковників <...>. Єдина причина репресій – родинні зв'язки з С.В.Петлюрою» [28]. Власне, то був досить типовий сценарій з точки зору змісту звинувачення і технології фальсифікації. Він безвідмовно спрацьовував протягом десятиліть, знищуючи ні в чому не винних людей.

Восени 1937 року за «контрреволюційну агітацію» засуджено до 10 років виправно-трудових таборів миргородського священика І.Є.Ніколаєнка. У шпигунській діяльності звинувачено священика села Білики Кобеляцького району В.А.Грабовського, якого невдовзі після арешту розстріляли. Під тортурами у своїй контрреволюційній діяльності зізнався колишній єпископ Ф.В.Сергєєв [29]. Він був засуджений до вищої міри покарання і розстріляний вже на третій день після винесення вироку. Схожа доля була і у священика Макаріївської церкви міста Полтави (до речі, єдиної на Полтавщині станом на 1938 рік) О.Л.Яковлєва. Його звинуватили в «систематичній контрреволюційній агітації» і розстріляли 27 грудня 1937 року [30]. Щоб змусити Яковлєва «зізнатися», вистачило одного допиту. Можна тільки здогадуватися, якими методами і засобами користувалися при цьому слідчі.

У грудні 1937 року було заарештовано Ю.Я.Аронського та ще кількох священиків, які, начебто, належали до щойно створеної антирадянської організації. Ряди її членів суттєво поповнились 26 лютого 1938 року. Тоді до слідчого ізолятору Полтавського обласного відділу НКВС були кинуті І.С.Яновський, В.І.Любицький, О.Л.Максимович та багато інших. На той час, мабуть, ще погано була продумана робота цієї організації церковників, а для кожного із в'язнів не заготовлені ролі шпигунів і терористів, бо вперше вони були допитані тільки 10–12 квітня 1938 року. Саме на терористичному спрямуванні наголошувалось у звинувачувальному висновку. «Мета організації, – вказувалось у ньому, – підготовка і здійснення збройного повстання задля повалення Радянської влади і встановлення в СРСР фашистського ладу, а також здійснення терористичного акту щодо вождя комуністичної партії тов. Сталіна, керівників партії та уряду». Усім заарештованим Особлива трійка при УНКВС по Полтавській області винесла смертний вирок [31] .

Кількість жертв репресій серед духовенства та віруючих у 1937–1938 роках у межах Полтавської області, досьогодні точно не відома. За деякими даними, репресованих на Полтавщині «церковників і сектантів» за останні три місяці 1937 року налічується 285 чол. [32].

Напередодні та в апогей «великого терору» посилилися гоніння на українську інтелігенцію як головного носія гуманістичних ідей та культурних традицій народу. Кількість репресованих у ті роки представників інтелігенції поки що не піддається всебічному обліку. Наслідки терору другої половини 1930-х років стосовно інтелігенції важко виміряти тільки цифровими та статистичними критеріями, охопити лише арифметичними підрахунками. Масовий терор, розв'язаний сталінським керівництвом країни, зім'яв інтелігенцію, винищив в її середовищі все, що хоч найменшою мірою не гармоніювало або противилось тоталітарній системі.

Репресії зламали життя багатьом поетам, прозаїкам, журналістам і публіцистам, які народилися або жили і працювали на території Полтавщини. Переслідувалися діячі науки і культури. Під пильним наглядом НКВС майже 10 років перебував Володимир Олександрович Щепотьєв. У листопаді 1937 року, потрапивши в нову хвилю репресій, він був розстріляний. Разом із полтавськими літераторами П.Й.Капельгородським, Ю.З.Жилком, Ф.Є.Злиднем до рук каральних органів потрапив директор педінституту Т.М.Онисін. За матеріалами слідства всі вони нібито були керівниками військово-повстанської націоналістичної організації. У справі звинувачувалося 22 особи. Особлива трійка УНКВС по Полтавській області 5 квітня 1938 року на підставі ст.ст. 54-10 ч. 1,54-11 КК УРСР винесла постанову про розстріл усіх 22-х звинувачених із конфіскацією майна [33]. Не оминула подібна доля й ректора Полтавського сільськогосподарського інституту І.В.Сердюка, який теж був розстріляний у 1938 році. Жертвами репресій стали десятки вчителів, бібліотекарів, журналістів.

У 1937–1938 роках розпочалася нова кампанія боротьби проти троцькістів. Вона ґрунтувалася на «міцній ідейній основі». У відомій промові на пленумі ЦК ВКП(б) 3 березня 1937 року Сталін застеріг, що троцькісти змінилися а, отже, треба змінити й методи боротьби: «Наші партійні товариші не помітили, що троцькізм перестав бути політичною течією в робітничому русі, якою він був 7–8 років тому. Троцькізм перетворився в оскаженілу і безпринципну банду шкідників, диверсантів, шпигунів і вбивць» [34]. Це був не просто заклик, а й безпосереднє завдання для органів НКВС.

У липні 1937 року нарком внутрішніх справ СРСР М.Єжов видав наказ, згідно з яким у найближчі чотири місяці в Україні необхідно було репресувати 28800 осіб, з них 8000 чол. відразу розстріляти. Для Полтавщини ліміти становили відповідно 2500 і 1000 чол. Після того, як 22 вересня 1937 року була утворена Полтавська область і відповідно – обласне управління НКВС, новоспечені керівники особливо активно взялися до викриття контрреволюції, аби довести свою значимість партійній верхівці. Першим на посаду виконуючого обов'язки начальника обласного управління НКВС призначили Адріана Петерса-Здебського. На новій посаді він працював зовсім недовго: 27 лютого 1938 року його заарештували як учасника «контрреволюційної організації», звинувативши в намаганні зберегти контрреволюційне підпілля. В одному з пунктів обвинувачення, зокрема, говорилося, що він із представлених списків на арешт 75 чол. по Градизькому району санкціонував лише 15. Військовий трибунал військ НКВС Харківського округу 29 вересня 1939 року засудив А.Петерса-Здебського до 2,5 року позбавлення волі умовно [35].

На посаду начальника Полтавського УНКВС був призначений О.О.Волков, переведений з посади начальника 4-го відділу УДБ УНКВС по Київській області [36]. Розпочавши свою роботу, Волков, як і в цілому каральні органи, перейшов до «міжгалузевого» принципу створення фіктивних організацій, що давало змогу робити співучасниками контрреволюційної діяльності людей з різних установ і галузей народного господарства. За час перебування його на посаді практика формування фіктивних групових справ набула нечуваного розмаху. За короткий термін була «сформована» ціла низка «контрреволюційних організацій», які іноді складалися з цілком випадкових людей, чиї долі до цього ніколи не пересікалися.

Отримавши відповідні вказівки з Києва, О.Волков разом із начальником 4-го відділу УНКВС Й.Чернявським-Ольшанецьким приступив до фабрикації справи так званого «правотроцькістського обласного центру». На той час в обласному управлінні УНКВС вже утримувалося під вартою декілька учасників надуманої правотроцькістської організації, але в протоколах не тільки не було вказівки на існування обласного центру, а навіть не говорилося про існування організованого правотроцькістського підпілля. Тому Волков провів нові арешти й шляхом фізичного впливу отримав від заарештованих показання про існування в Полтавській області правотроцькістського центру. Згодом були складені фіктивні протоколи, в яких зазначалось, що в Полтавській області існує організоване правотроцькістське підпілля з обласним центром на чолі. До складу цього підпілля нібито входять Удовіченко – колишній секретар обкому КП(б)У, Жученко – колишній голова облвиконкому, Харченко – колишній заввідділом обкому КП(б)У та Трубников – колишній командир 25-ї стрілецької дивізії [37]. Від заарештованих вимагались свідчення на осіб, які в первинних протоколах допиту і в фіктивних протоколах були зображені активними учасниками правотроцькістського підпілля. Прагнучи піддати арешту якомога більше людей, слідчі занесли до складених ними протоколів допитів заарештованих твердження про те, що троцькістський центр контактує з націоналістичним українським повстанським підпіллям та учасниками воєнно-фашистської змови в частинах Робітничо-Селянської Червоної Армії. В результаті було заарештовано близько 120 осіб – працівників радянсько-партійного й господарського апаратів. Фіктивні справи щодо цих арештованих були розглянуті в основному трійкою УНКВС. Більшу частину засуджено до розстрілу, решту – до різних строків ув’язнення у виправно-трудових таборах. Деякі справи були направлені в судові органи, Воєнний трибунал або обласний суд [38].

Відповідно до наказу Наркомату внутрішніх справ УРСР від 11 вересня 1937 року «негайно приступити до рішучого розгрому антирадянського есерівського підпілля, ліквідувати агентурні справи щодо есерів, піддати арешту всіх колишніх членів ЦК, губернських, окружних, повітових комітетів партії соціалістів-революціонерів, заарештувати всіх есерів, що повернулися із заслання і таборів» полтавські співробітники НКВС взялися до пошуку вказаного «контрреволюційного елементу». Протягом квітня-червня 1938 року в різних районах Полтавської області проходили арешти усіх, хто якимось чином був пов’язаний з небільшовицькими партіями. Але чистка вимагала групових гучних справ. Приблизно в червні 1938 року Волков був викликаний до Києва, де дізнався про фабрикацію ще однієї справи – «Антирадянської партизанської організації». Цього разу приціл було наведено на командирів партизанських загонів, в минулому колишніх есерів, боротьбистів, меншовиків. Попрацювавши над складанням фіктивних протоколів, слідчі обласного управління НКВС почали стверджувати, що в Полтавській області існує воєнна повстанська організація під назвою «Священний союз партизанів» [39]. У цій справі було заарештовано близько 300 колишніх командирів партизанських загонів.

Ще більш гучною була сфабрикована Волковим та його помічниками справа «Всеукраїнського націоналістичного підпілля». У Києві на цей час уже був ліквідований так званий Всеукраїнський націоналістичний центр, філіали якого нібито існували і діяли в усіх областях УРСР. Взявши під особистий контроль фабрикування цієї справи, Волков сам «вибивав» із заарештованих потрібну йому інформацію. Так, у сфабрикованих протоколах допитів було вказано, що в Полтавській області діє обласний центр української націоналістичної антирадянської організації, створеної за вказівкою Всеукраїнського націоналістичного центру. Також зазначалось, що в усіх районах області існують осередки цих організацій, поповнюються повстанські формування, підзвітні обласному штабу повстанських формувань. У тих самих протоколах стверджувалося, що обласна українська націоналістична організація й обласний повстанський штаб проводять свою роботу в контакті з усіма колишніми антирадянськими політичними партіями українського націоналістичного напрямку: УПСР, УСД, «боротьбистами», УКП та ін. Це дало підстави слідчим зробити висновок про те, що ці полі-

тичні партії відновили свої організації, мали також обласні комітети та осередки на місцях, які проводили організовану антирадянську повстанську роботу. Як учасники таких осередків підбирались колишні офіцери білогвардійських армій, діячі «Просвіти» [40].

Працівники обласного апарату УНКВС, маючи на руках сфабриковані протоколи й здійснюючи арешти вказаних в них осіб, домагалися від них зізнань, в результаті чого справа прийняла широкого розмаху. Вивчення архівно-кримінальних справ показує, що основною причиною для арештів «членів» створеної в уяві енкаведистів справи було перебування у військах Центральної Ради, гетьмана, Директорії, Махна і т. п.

Так, на початку 1938 року полтавські «правоохоронці» звітували про притягнення до кримінальної відповідальності 21 жителя Петровсько-Роменського району, які нібито були учасниками контрреволюційної воєнно-повстанської націоналістичної організації, очолюваної й керованої Українським націоналістичним центром. У звинувачувальному висновку говорилося, що «...в районі був сформований повстанський полк під командуванням колишнього штабс-капітана царської армії Цапа Семена Микитовича, а також на цей час завербований і укомплектований командним складом за рахунок колишніх офіцерів петлюрівської армії» «для підготовки збройного повстання проти Радянської влади, з метою відокремлення України від СРСР та реставрації капіталізму в Україні». За висновками слідства, Особливою трійкою при УНКВС Полтавської області 2 квітня 1938 року всі звинувачені у справі були засуджені до вищої міри покарання. Вирок відносно них був приведений в дію 22 травня 1938 року [41].

Справи за подібним сценарієм були сфабриковані в усіх районах області. Переважна більшість арештованих були засуджені трійкою УНКВС до різних строків ув'язнення у ВТТ, а більшість – до розстрілу.

У травні 1938 року НКВС УРСР повідомив про те, що ним нібито викрита організація під назвою «Молода генерація», що мала на меті «насильницьке повалення Радянської влади на Україні та встановлення фашистського ладу». За версією комісаріату, створена вона була Всеукраїнським націоналістичним центром і діяла в усіх областях УРСР. Полтавські співробітники НКВС спробували зараз же зробити сценарій такої організації в області. До її лав зарахували ряд працівників ЦК КП(б)У, комсомольського активу області. Із 32 заарештованих дев'ятьох репресували, у тому числі редактора газети «Більшовик Полтавщини» І.М.Чумака [42]. 16 жовтня 1938 року він був засуджений Військовою Колегією Верховного Суду СРСР до розстрілу з конфіскацією майна, вирок виконано того ж дня. Прикметно, що Чумак ще до викриття так званої контрреволюційної організації був заарештований і обвинувачувався у приналежності до правотроцькістської організації. Його швиденько «обробили» за допомогою вже провірених методів допиту, і в протоколах з'явилося твердження про те, що в Полтаві, Кременчуці, Лубнах нібито діє молодіжна організація «Молода генерація», яка планує здійснення «терористичного акту проти товариша М.Хрущова» під час приїзду його до Полтави, а також намічає організувати пожежу в Будинку піонерів.

Не могли оминути репресії і колишніх учасників білогвардійського руху. Так, у травні 1938 року НКВС УРСР повідомив свої обласні управління про те, що на Україні діє білогвардійське офіцерське підпілля, яке за завданням РОВСу (Російський загальновійськовий союз) проводить контрреволюційну роботу і пов'язане із зарубіжними есерівськими організаціями. Керівниками білогвардійського підпілля Волков «висунув» колишніх генералів царської армії Добрянського, Яковлєва та полковників Зембалевського, Капустіна і Толкушкіна. Як свідчив згодом Волков, після фізичного впливу на заарештованих з'явилися протоколи з потрібною інформацією для фабрикації справи. За отриманими даними, штаб білогвардійського підпілля нібито створив в ряді районів Полтавської області військові формування і був пов'язаний з есерівським підпіллям та з іншими антирадянськими організаціями. З'явилися і прізвища керівників на місцях. Всі вони в минулому були колишніми офіцерами білогвардійської армії, чиновниками царської адміністрації або ж поліцейськими [43].

За звинуваченням у приналежності до «антирадянської воєнно-повстанської білогвардійської організації РОВС» у Полтаві протягом грудня 1937 – червня 1938 років було заарештовано 41 особу. З матеріалів справи видно, що заарештовані чекали допиту по декілька місяців. Обвинувачення по відношенню до всіх заарештованих побудовано на суперечливих свідченнях. Ніяких суттєвих доказів їх вини у справах немає. Та це не стало на заваді для винесення жорстокого рішення. Особливою Трійкою при УНКВС Полтавської області 9 жовтня 1938 року 38 чол. були засуджені до вищої міри покарання, 3 чол. – до 10 років ВТТ [44]. Загалом у справі РОВСу на Полтавщині було заарештовано понад півтисячі осіб.

Широкі верстви населення на Полтавщині охопила справа так званої «Польської організації військової» (ПОВ). Поштовхом до неї став оперативний наказ НКВС СРСР за № 00485 від 11 серпня 1937 року, в якому ставилось завдання покласти край антирадянській діяльності польської розвідки і диверсійно-повстанської низівки ПОВ. Наказ зобов'язував місцеві органи держбезпеки протягом трьох місяців (20 серпня – 20 листопада 1937 року) здійснити широку операцію щодо цілковитої ліквідації місцевих організацій ПОВ. Арешту підлягали: «а) вивільнені у процесі слідства й до цього часу не розшукані найактивніші члени ПОВ за долученим списком; б) всі військовополонені польської армії, які залишилися в СРСР; в) перебіжчики з Польщі; г) колишні члени ППС та інших польських антирадянських політичних партій; д) найбільш активна частина місцевих антирадянських елементів польських районів». Тут же містився пункт, за яким вимагалося «припинити звільнення з в'язниць і таборів засуджених за ознаками польського шпигунства, у яких закінчується термін ув'язнення. Про кожного з них подавати матеріал для розгляду на Особливу нараду НКВС СРСР». Заарештовані у процесі слідства підлягали розподілу, залежно від ступеня провини, на дві категорії: перша (всі шпигунські, диверсійні, шкідницькі та повстанські кадри) передбачала розстріл; друга (менш активні) – ув'язнення до тюрми та таборів терміном від 5 до 10 років. Вироки мали виконуватися негайно після винесення рішення [45].

Виконуючи розпорядження керівництва союзного і республіканського Наркоматів внутрішніх справ, працівники Полтавського управління НКВС шляхом фальсифікації слідчих документів приступили до викриття «польських» підпільних організацій та груп. Масові арешти у цій сфабрикованій справі торкнулися офіцерів, духовенства, частини польського населення Полтавщини. Використовуючи вже перевірені методи вибивання зізнань, від заарештованих вдалося отримати не лише підтвердження існування в Полтавській області вказаної організації, а й дізнатися прізвища осіб, які входили в цю організацію і нібито проводили диверсійну шпигунську роботу.

Безпідставно були заарештовані голова місцевої польської громади Цивінський, народний суддя Лубенського району Сошінський, польський ксьондз Притула. Вони визнали себе організаторами і керівниками районних комендатур ПОВ у Кременчуці, Лубнах, Карлівці. Наприклад, у Карлівці організація ПОВ начебто нараховувала 30 осіб. За матеріалами слідства, «очолював організацію агент польської розвідки – ксьондз Квасневський, а на місці керували Курдзель Вайцех – селянин, Сова Войцех – робітник цукрового заводу, Посонська Єва – селянка, безробітня». Зрозуміло, що яких-небудь доказів, що підтверджували б приналежність засуджених до антирадянської організації в справі немає. Більше того, обвинувачувана Єва Посонська була заарештована після того, як 13 осіб, звинувачених у справі, було вже розстріляно. На звинувачувальному висновку стосовно неї відсутня дата, а постанова про об'єднання різних слідчих справ винесена 20 січня 1938 року, тобто після того, як всі обвинувачені, за виключенням Посонської були засуджені й вироки по відношенню до них приведені до виконання [46].

Подібна справа у 1937 році була заведена каральними органами на жителів Чутівського району. Тоді було заарештовано 58 осіб, які звинувачувалися у належності до антирадянської націоналістичної польської організації ПОВ, що ставила за мету організацію збрөй-

ного повстання на території України. Звинувачення, пред'явлене заарештованим у справі, побудоване на суперечливих матеріалах. Проте всі вони були засуджені до розстрілу [47].

За подібним сценарієм проходила на Полтавщині і «німецька операція». Відповідно до наказу НКВС СРСР 1937 року за № 00439 місцеві органи НКВС мали негайно взяти на облік та арештувати на підприємствах німецьких підданих. Незважаючи на те, що директива НКВС стосувалась передусім іноземців, у поле зору каральних органів потрапили майже всі громадяни німецької національності. Згідно зі статистичними даними про діяльність УНКВС по Полтавській області у січні-липні 1938 року, за «німецький шпіонаж» було заарештовано 234 чол. [48].

Наприкінці 1938 року за рішенням політичного керівництва країни «велика чистка» в СРСР була припинена. Раднарком СРСР та ЦК ВКП(б) 17 листопада 1938 року прийняли постанову «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства», згідно з якою органам НКВС та прокуратури категорично заборонялося проводити будь-які масові операції, пов'язані з арештом і висиланням громадян, встановлювалася персональна відповідальність працівників НКВС та прокуратури за кожний незаконний арешт. Були покарані керівники обласних управлінь НКВС. Минуло декілька місяців, і доля начальника Управління НКВС у Полтавській області О.Волкова була вирішена. 2–6 січня 1939 року відбулися закриті партійні збори Управління держбезпеки УНКВС у Полтавській області, які ухвалили рішення про неможливість подальшого перебування Волкова у лавах ВКП(б) [49]. Невдовзі за постановою ЦК КП(б)У «О руководящих работниках НКВД УССР» його звільнили з посади начальника УНКВС. Вночі 9 березня 1939 року Волкова заарештували, а 16 жовтня 1941 року – розстріляли.

Проте вщухання інтенсивної репресивної політики в кінці 1938 – 1939 роках було помітним недовго. Вже в 1940 році кількість заарештованих органами НКВС громадян знову зросла.

У 1934–1941 роках українському народу довелося пережити чи не найтяжчі події в його історії. Будь-які кампанії всесоюзного масштабу в Україні набували ще й «націоналістичного» забарвлення. Радянська влада планомірно нищила українців, використовуючи обласні та районні органи НКВС. Репресивні дії сталінського тоталітарного режиму охоплювали усі верстви населення, кожен район, кожне село Полтавського краю.

Примітки.

1. Шитюк М.М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 128-142.
2. Там само.
3. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 68.
4. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області (далі – Архів УСБУ ПО). – Спр. 6018-с. – Т. 4– Арк. 48, 265.
5. Там само. – Спр. 3127-с– Арк. 161.
6. Нізова Л.В. Одержавлення кустарно-ремісничої промисловості в УРСР (20–30-ті рр.). – К., 2001. – С. 138.
7. Архів УСБУ ПО. – Спр. 3653-с– Арк. 127.
8. Там само. – Спр. 3653-с– Арк. 128.
9. Там само. – Спр. 7766-с– Арк. 169, 170.
10. Там само. – Спр. 3703-с– Арк. 21.
11. Там само. – Спр. 3697-с– Арк. 60, 61.
12. Там само. – Спр. 14078-с– Арк. 18.
13. Реабілітовані історією. Запорізька область. – Кн. 1. – Запоріжжя: Видавництво «Дніпровський металург», 2004 – С. 113.
14. Бажан О., Войналович В. Війна проти власного народу // Літературна Україна. – 1993. – 29 липня.
15. Якименко М.А. Репресії в контексті «соціалістичного перетворення» сільського господарства Полтавщини в 30-х роках // Реабілітовані історією. – К.-Полтава: Рідний край, 1992. – С. 372.

16. Там само. – С. 373.
17. Архів УСБУ ПО. – Спр. 6206-с. – Т. 5– Арк. 122.
18. Там само. – Спр. 8573-с. – Т. 1– Арк. 213.
19. Держава й церква на Полтавщині за радянської доби / Упоряд. Войналович В.А. – Полтава: Б. в., 2002. – С. 23.
20. Архів УСБУ ПО. – Спр. 14522-с– Арк. 13.
21. Там само. – Спр. 14522-с– Арк. 282, 283.
22. Там само. – Спр. 7938-с– Арк. 352.
23. Рубльова Н. Ліквідація в Україні єпархії Римо-Католицької церкви // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 328.
24. Нікольський В. Статистика політичних репресій 1937 року в Укр. РСС // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. – 2000. – № 2/4. – С. 111.
25. Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині // Реабілітовані історією. – К.-Полтава: Рідний край, 1992. – С. 24.
26. Архів УСБУ ПО. – Спр. 13259-с– Арк. 30.
27. Держава й церква на Полтавщині за радянської доби. – С. 32.
28. Там само. – С. 33.
29. Архів УСБУ ПО. – Спр. 13258-с– Арк. 23.
30. Там само. – Спр. 13984-с– Арк. 20.
31. Держава і церква на Полтавщині за радянської доби. – С. 26.
32. Пащенко В.О. Репресії проти духовенства: Маловідомі сторінки злочинів сталінізму на Полтавщині // Реабілітовані історією. – К.-Полтава: Рідний край, 1992. – С. 394.
33. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919–1991). – Полтава, 2004. – С. 74.
34. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К., 1991. – С. 167.
35. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919–1991). – С. 70.
36. Там само. – С. 71.
37. Лошицький О. Лабораторія-2: Полтава. Документальні матеріали про масові репресії в Полтавській області в 1937–1938 роках // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. – 2000. – № 2/4. – С. 139.
38. Там само. – С. 140.
39. Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Вказ. праця. – С. 34.
40. Лошицький О. Вказ. праця. – С. 133, 135.
41. Архів УСБУ ПО. – Спр. 8499-с– Арк. 239.
42. Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Вказ. праця. – С. 36.
43. Лошицький О. Вказ. праця. – С. 136, 137.
44. Архів УСБУ ПО. – Спр. 3565– Арк. 201, 384.
45. Гранкіна О. Архівно-слідчі справи другої половини 1937 року щодо представників національних меншин України. Джерелознавчий аналіз складу документів // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. – 1998. – № 1/2. – С. 178.
46. Архів УСБУ ПО. – Спр. 6782-с– Арк. 325.
47. Там само. – Спр. 7050-с– Арк. 478.
48. Лошицький О. Вказ. праця. – С. 175.
49. ДАПО. – Ф. 15. – Оп. 2. – Спр. 34– Арк. 2, 3.

Олег Бажан

«ВЕЛИКИЙ ТЕРОР» НА ПОЛТАВЩИНІ У СВІТЛІ НОВИХ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Масштабність і жорстокість репресивних заходів серпня 1937 – листопада 1938 років у СРСР у вітчизняній та зарубіжній історіографії прибрала назви «Великий терор» (за назвою книги Роберта Конвеста). Попри велику кількість наукової літератури, присвяченої дослідженню політичних репресій в добу радянського тоталітарного режиму, серед вчених-істориків не до кінця залишаються з'ясованими справжні мотиви Й. Сталіна у розгортанні масових каральних акцій у повністю контрольованій ним країні. Осмислюючи природу «Великого терору», деяка частина дослідників шукає причини чекістських операцій по «вичищенню» населення союзних республік від «ворожого елементу» у підготовці сталінського керівництва до Другої світової війни. Інша когорта істориків прагне пояснити застосування терористичних акцій у другій половині 1937 року необхідністю остаточно позбутися класових ворогів в умовах нової Конституції (5 грудня 1936 року), яка проголошувала побудову соціалізму в СРСР.

На думку доктора історичних наук Станіслава Кульчицького, загроза вільних виборів, викликана радикальними змінами процедури формування радянських органів влади на основі прийнятої конституції, дозволила Сталіну отримати від партійно-радянського апарату карт-бланш на застосування у різних формах державного терору [1].

Серед фахівців, що вивчають специфіку радянської епохи довоєнного періоду, побутує також думка, що каталізатором політичних репресій у 1937 році в СРСР і Україні, зокрема, могло стати не завжди виправдане поширення стаханівського руху у різних галузях народного господарства. Аварії, вимушені простої, дезорганізація виробництва, спричинені гонитвою за рекордами, партійне керівництво перекладало на «саботажників стахановського руху», «шкідників», яких заповзято стали виявляти органи державної безпеки серед інженерно-технічних працівників шахт, фабрик та заводів [2].

Таким чином, аналіз сучасних наукових досліджень проблем сталінських репресій дає можливість стверджувати, що в другій половині 1930-х років масовий терор з боку радянської держави мав не тільки попереджувальний характер.

Архіви центральних органів влади СРСР переконливо свідчать, що у добу «Великого терору» в епіцентрі репресій перебувала Українська РСР. У цілому за весь період «Великого терору» на території радянської України було засуджено 198918 осіб, з них до розстрілу – 123421 [3]. Зловісний смерч 37-го не оминув і Полтавщини. Уявлення чекістів про «засміченість» класовими ворогами утвореної у вересні 1937 року Полтавської області демонструє секретний документ «Паспорт Полтавської області» та його розділ «Політична характеристика». У ньому, зокрема, зазначалося: «Місто Полтава до 1937 року було місцем вислання білогвардійських, контрабандистських та інших антирадянських елементів <...> В роки існування «української директорії» на чолі з авантюристом Петлюрою (уродженець міста Полтави) у всіх повітах Полтавської губернії були створені націоналістичні організації: «Просвіта», «Українська партія боротьбистів» і «Українська партія соціалістів революціонерів», які організували і очолили українсько-націоналістичні банди для боротьби з молодою Радянською республікою <...> Після розгрому цих банд їх ватажки та натхненники Петлюра, Левицький, Шелухін та інші втекли за кордон. На території Полтавської області, в теперішній час проживає значна кількість їх родичів та організаційних зв'язків <...>» [4].

Наголос у оперативній роботі органів держбезпеки на те, що «Полтавщина є батьківщиною ватажків українських націоналістів, як-то Петлюра, Левицький, Карась» позначиться у подальшому на ході всіх масових операцій, проведених обласним управління НКВС у другій половині 1937 – 1938 роках. Як посилення оперативного натиску на куркульський прошарок, з якого в минулому формувалися петлюрівські «політкримінальні банди», було сприйнято працівниками Управління НКВС Полтавської області на чолі з А.Петерсом-Здебським оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова за № 00447 від 30 липня 1937 року «Про операцію з репресування колишніх куркулів, кримінальників та інших антирадянських елементів». Прикметно, що масштаби операції планувалися згори, за вказівкою союзного та республіканського апаратів НКВС. Так, 17 жовтня 1937 року для новоутвореної області було встановлено ліміти на арешти ворожих елементів, що підлягають арешту і розстрілу у порядку адміністративного проведення справ через трійку за 1-ю категорією (розстріл) – 300 осіб, за 2-ю (тюремне ув'язнення) 500 осіб [5]. Упродовж трьох наступних днів рішення республіканського наркомату внутрішніх справ було змінене. 21 жовтня 1937 року до Полтави надійшла нова вказівка від наркома внутрішніх справ УРСР І.Леплевського щодо встановлення розмірів нових лімітів: перша категорія – 500, друга –1500 осіб [6]. З листування щодо ходу операції куркульства за 1937 рік дізнаємося, що 1 грудня 1937 року начальник 8-го відділу НКВС УРСР Мунвез здійснив «розкладку» додаткового ліміту для Полтавської обласної трійки, який визначалася такими цифрами: 300 осіб – перша категорія, 700 осіб – друга категорія. Вже 17 грудня до Полтавського управління НКВС надійшла чергова телеграма, в якій наводилась «розкладка» додаткових лімітів стосовно 1-ї категорії для обласної трійки – 400 осіб.

Бажання вислужитися перед республіканським керівництвом спонукала начальника УНКВС по Полтавській області А.Петерса-Здебського 3 лютого 1938 року звернутися до начальника 8-го відділу НКВС УРСР Мунвеза з проханням збільшити ліміт у 1-й категорії на 300 осіб, у 2-й – на 700 [7].

З матеріалів фонду 42 «Оперативно-статистична звітність» Державного архіву Служби безпеки України довідуємось, що в ході виконання наказу № 00447 на Полтавщині було репресовано 2196 осіб, 100% яких визнавали себе українцями.

Синхронно з наступом на куркулів у області упродовж 20 серпня до 20 листопада 1937 року здійснювались заходи, пов'язані з реалізацією оперативного наказу НКВС СРСР за № 00485 від 11 серпня 1937 року та «Закритого листа про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, пораженську й терористичну діяльність польської розвідки в СРСР». Прикметно, що з 1432 осіб заарештованих по «польській лінії» лише 808 були поляками за національністю [8].

Згідно з наказом НКВС СРСР за № 00439/ 25 липня 1937 року місцеві чекісти взялися за реалізацію «німецької операції», в ході якої за гратами опинилось 89 жителів області (70 німців, 11 українців, 8 росіян). З підписанням 20 вересня 1937 року оперативного наказу народного комісара внутрішніх справ СРСР № 00593 щодо репресування так званих «харбінців», органи держбезпеки Полтавщини зосередили свої зусилля на виявлення колишніх службовців Китайсько-Східної залізниці та реемігрантів Маньчжоу-Го, які можливо працювали на стратегічних об'єктах області. Результати операції по «харбінській лінії» на 4 січня 1938 року виглядали так: засуджено по 1-й категорії 10 чол.; по 2-й категорії – 1 чол., за НКВС СРСР рахується 6 осіб [9]. Цілий комплекс оперативних заходів застосували працівники Управління НКВС по Полтавській області у проведенні восени та взимку 1937 року операцій з ліквідації шпигунсько-диверсійних організацій, агентів латиської (30 осіб), румунської (3 особи) та інших розвідок [10].

В останній декаді листопада 1937 року виконуючий обов'язки начальника Полтавського управління НКВС А.Петерс-Здебський повідомив наркома внутрішніх справ УРСР І.Леплевського про ліквідацію на території Полтавської, Харківської та Дніпропетровської областей української повстанської контрреволюційної організації, до якої входили

викладачі середніх шкіл Полтави, працівники МТС, ветлікарі, бригадири колгоспів, а також «відомий націоналіст» професор Щепотьєв (всього 203 особи, з них на 20 листопада 1937 року заарештовано 79 чол.) [11].

Ретельно поставився обласний апарат НКВС до виконання завдань, порушених у телеграмі Наркомату внутрішніх справ УРСР за № 83921 від 28 грудня 1937 року, в якій, зокрема, зазначалось: «Негайно переглянути всі обліки і розробки по сіоністах, заарештувавши антирадянський сіоністський актив». Для розгортання масштабної чекістської операції, на думку її розробників, на Полтавщині існували всі підстави. Так, у розробленому для службового користування «Паспорті Полтавської області» зверталась увага, що у місті Полтаві та районах області – Кременчуцькому, Лубенському, Кобеляцькому, Лохвицькому, Миргородському, Пирятинському – активно діяли антирадянські сіоністські організації («Поалей-Ціон», «Гашомер-Гацоір», «Маккабі», «ЄВОСМ» та інші), учасники яких «проводили ворожу націоналістичну діяльність та займались збором шпигунських даних на користь англійської розвідки» [12].

Уявити широкомасштабність різноманітних загальносоюзних та локальних операцій, проведених за вказівками НКВС УРСР на території Полтавщини у другій половині 1937 року, дозволяють цифрові дані про оперативно-слідчу роботу Полтавського облуправління НКВС:

«1. Всього заарештовано з 1 червня 1937 по 10 січня 1938 року – 6932 чол.
Число заарештованих розбивається по лініям:
Троцькістів та правих .... 151 чол.
Учасників військово-фашистської змови .... 42 чол.
Українських націоналістів .... 1046 чол.
По польській к-р та ш/п .... 1312 чол.
німецькій к-р. та ш/п .... 140 чол.
японській к-р. та ш/п .... 28 чол.
грецькій к-р .... 37 чол.
латиській к-р .... 53 чол.
церковно-сектантській к-р .... 443 чол.
куркульській операції .... 3377 чол.
Дружин зрадників Батьківщини .... 256 чол.
Сіоністів .... 27 чол.
Інші злочини .... 20 чол.

2. Всього засуджено с 1 червня 1937 р. по 10 січня 1938 р. .... 4566 чол.
по першій категорії .... 1987 чол.
по другій категорії .... 2579 чол.

а) засуджено Військовою колегією .... 30 чол.
по першій категорії .... 23 чол.
по другій категорії .... 7 чол.

З них:
Троцькістів, правих та українських націоналістів .... 13 чол.
По першій категорії .... 9 чол.
По другій категорії .... 4 чол.

Учасників військово-фашистської змови .... 17 чол.
По 1-й категорії .... 14 чол.
По 2-й категорії .... 3 чол.

б) Засуджено Військовими трибуналами, спецколегією та Особливою нарадою:
Всього....................278 чол.
По 1-й категорії....................29 чол.
По 2-й категорії....................249 чол.

З них:
Троцькістів, правих та українських націоналістів....................95 чол.
По 1-й категорії....................21 чол.
По 2-й категорії....................74 чол.

в) Засуджено НКВС СРСР по довідкам:

	Всього:	1-а кат.	2-а кат.
Поляків	797	678	119
Німців	50	47	3
Харбінців	11	10	1
Разом:	858	735	123

Крім того, засуджено Трійками:
Поляків....................2 чол.

Рахується за НКВС СРСР нерозглянутих довідок:
По полякам....................452 чол.
По німцям....................94 чол.
По латишам....................30 чол.
По грекам....................10 чол.
По румунам....................3 чол.
По харбинцям....................6 чол.
Разом:....................595 чол.
Результати по куркульській операції:
Засуджено по наданим лімітам....................3400 чол.
З них: По 1-й категорії....................1200 чол.
По 2-й категорії....................2200 чол.

Репресовані по куркульській операції вилучені:
По місту....................475 чол.
По селу....................2925 чол.

Всього проведено 8 відкритих процеси:
По ним засуджено....................34 чол.
По 1-й категорії....................14 чол.
По 2-й категорії....................20 чол.

З них:
а) по шкідництву у сільському господарстві....................5 чол.
Засуджено: по 1-й категорії....................2 чол.
по 2-й категорії....................3 чол.
б) по шкідництву в тваринництві....................11 чол.
Засуджено: по 1-й категорії....................8 чол.
по 2-й категорії....................3 чол.
в) по шкідництву в системі Заготзерно
та комітеті заготівель....................18 чол.

Осуджено: по 1-й категорії ....4 чол.
По 2-й категорії ....14 чол.

4.Засуджено жінок зрадників Батьківщини ....2 чол. <...>» [13].

Соціальний стан переважної більшості заарештованих виглядав таким чином [14]:

№№	Соціальний стан репресованих	Заарештовано осіб
1.	Куркулі	2638
2.	Колишні люди (дворяни, торговці, жандарми)	1761
3.	Декласований елемент	467
4.	Служителі релігійних культів	361
5.	Кустарі	69
6.	Домогосподарки, пенсіонери, утриманці	58
7.	Службовці	47
8.	Одноосібники	66
9.	Колгоспники	31
10.	Робітники	14
11.	Військовослужбовці	61
12.	Колишні члени ВКП(б)	81
13.	Члени ВЛКСМ	21
	ЗАГАЛОМ	5573

Проте результати діяльності Полтавського управління НКВС на чолі з А.Петерсом-Здебським не влаштовували центральний апарат. На початку 1938 року спеціально утворена комісія виявила серйозні порушення в роботі обласного управління. Оргвисновки не забарилися. 26 лютого 1938 року на посаду начальника Полтавського УНКВС нарком внутрішніх справ СРСР М.Єжов особисто призначив начальника 4-го відділу УДБ УНКВС по Київській області О.Волкова, а наступного дня, 27 лютого 1938 року, А. Петерс-Здебського заарештовано як учасника контрреволюційної змовницької військово-повстанської організації.

Прибувши до Полтави, новопризначений начальник УНКВС відразу отримав оперативне завдання від наркома внутрішніх справ УРСР О.Успенського, викладене у шифрограмі № 40076 від 1 березня 1938 р.: «завдати цілеспрямованого удару <...> по організуючих кадрах контрреволюційного підпілля» [15]. Вже через 5 днів О.Волков у «Меморандумі» від 6 березня 1938 року інформував Київ: «на 5 березня по білогвардійській операції заарештовано 114 з них вищий, середній комсклад білої армії 77, нижчий склад 26 <...> Викрито 5 ровсівських організацій, заарештовано 22. Шпигунсько-повстанських резидентур 1, заарештовано 2» [16].

У донесенні від 8 березня 1938 року Волков доповідав Успенському про результати проведеної «петлюрівської операції». За грати потрапила 101 особа: «членів центральної ради 1, середнього комскладу 77, молодшого комскладу 3» [17]. На 14 березня 1938 року кількість заарештованих на Полтавщині в ході «петлюрівської операції» зросла до 284 чол., які нібито входили до 8 повстанських організацій [18]. За короткий проміжок часу слідчі обласного управління НКВС просунулися і в справі РОВСу. За першу половину березня 1938 року було розкрито 6 осередків білогвардійського підпілля та 308 осіб заарештовано [19].

Березневі арешти 1938 року послужили підґрунтям Волкову та його підлеглим для фабрикування міфічного «Українського націоналістичного центру на Полтавщині» (заарештовано понад 1000 осіб) [20] та конструювання фіктивної справи «РОВС», в якій проходило більш як півтисячі чоловік.

На своєрідний стиль роботи Волкова та його особливу пристрасть до створення масштабних контрреволюційних організацій звертав увагу в матеріалах розслідування «Про

викривлення в оперативно-слідчій роботі в УНКВС по Полтавській області» у серпні 1939 року заступник наркома внутрішніх справ А.Кобулов: «Після створення оперативно-слідчих груп (у перших числах березня 1938 року сформовано 5 міжрайонних оперативних слідчих груп в Полтаві, Кременчуці, Лубнах Миргороді та Золотоноші – О. Б.) Волковим було скликано оперативна нарада на якій він заявив, що Україна має вже декілька сформованих повстанських армій, вказавши при цьому, що ці формування необхідно ліквідувати та заарештувати до 30 тис. учасників. Волков попередив оперпрацівників, що антирадянських одинаків та дрібних груп не існує та ознайомив присутніх зі схемою – діаграмою контрреволюційних повстанських формувань з нібито існуючим центром. Після чого <...> начальниками оперативних груп стали створюватися струнки організації за військовим принципом, які складалися із загонів, рот, батальйонів і навіть полків, і в такому вигляді справи надавались для розгляду Особливій трійці УНКВС, яка заслуховувала в день більш ніж 100 справ» [21].

Під час фабрикації у червні 1938 року справи «Священний союз партизанів» Волкову навіть довелось стримувати своїх заповзятих підлеглих стосовно створення надмірної кількості фіктивних контрреволюційних організацій, аргументуючи це тим, що «фальсифікація буде надто наочною» [22].

Прикметно, що до початку арештів у справі «Священний союз партизанів» Управління НКВС по Полтавській області не мало ні агентурних, ні слідчих даних про діяльність контрреволюційної організації серед колишніх червоних партизанів. За таких умов Волков дав розпорядження слідчим ще раз допитати раніше заарештованих «троцькіста» Федорченка (колишнього керівника партизанського загону) та боротьбиста Мачинського, а також командира 75-ї стрілецької дивізії Тищенка з метою отримати «розгорнуті» покази про наявність повстанських штабів в області.

Вигадуючи «керівні» протоколи допитів, Волков припустився відвертих помилок. Так, у показах Мачинського і Федорченка вказувалося, що Полтавський обласний штаб сформований у 1930 році, тоді як Полтавська область була створена тільки в 1937 році. У «провідних» протоколах Тищенко були вказані як учасники антирадянської повстанської організації колишні червоні партизани, яких він не знав.

Крім того, для розгортання справи чекістами був заарештований агент «Грязнов», який дав свідчення про вербовку ним у підпільну організацію більше 40 чол. Згодом провокатора «Грязнова» було виставлено як учасника антирадянського угруповання та рішенням «трійки» засуджено до вищої міри покарання. За вказівкою Волкова арешту підлягали особи, які в минулому брали участь в партизанському русі. Всього було заарештовано 311 чол., з яких 123 після перевірки у 1939 році були звільнені з-під варти [23].

Аналогічним чином, тобто за допомогою провокаційних методів ведення слідства, фальсифікації слідчих документів, шляхом підбору відповідних фігурантів було сконструйовано справу терористичної молодіжної організації «Молода генерація». Під прес репресивної машини потрапили працівники ЦК КП(б)У, комсомольський актив області. У часи «беріївської відлиги» 23 з 32-х заарештованих були визнані невинними [24].

Незаконні арешти проводились і серед співробітників УНКВС. За період 1938 року було заарештовано 79 чол. (на 2 липня 1939 року звільнено 59 осіб). На початку 1938 року для ведення слідства у справах заарештованих співробітників НКВС була створена «особлива слідча група» під керівництвом молодшого лейтенанта держбезпеки Алексєєва. В результаті застосування до всіх без виключення неправильних та провокаційних методів слідства серед співробітників була створена контрреволюційна право-троцькістська терористична організація [25].

Правова вакханалія спостерігалась і в ході розгрому «шпигунських гнізд» серед національних меншин. Згідно із статистичними даними про діяльність УНКВС у Полтавській області у січні-липні 1938 року на Полтавщині за звинуваченнями в «польській контрреволюції та шпигунстві» було заарештовано 1152 чол., «німецькій контрреволюції та шпигун-

стві» – 234 чол. Завдяки «старанням» чекістів в області було виявлено 4 особи, «причетні» до антирадянської діяльності на користь Румунії, 6 чол., які розгорнули протиправну діяльність на користь Болгарії. Упродовж зими-літа 1938 року співробітниками Полтавського УНКВС була «зібрана» доказова база на 58 громадян, звинувачених у «латвійській контрреволюції та шпигунстві», а також виявлено 15 осіб, запідозрених у «чеському шпигунстві». Всього за період з 1 січня по 1 серпня 1938 року на Полтавщині було заарештовано 6791 осіб, з них за національністю: 5891 українців, 367 росіян, 206 євреїв, 183 поляки, 37 німців,19 латишів, 6 болгар, 4 греки [26].

Одночасно репресії торкнулися і служителів релігійних культів. На фронті боротьби з «церковно-сектантською контрреволюцією» полтавські чекісти упродовж зими-літа 1938 року зуміли «виявити» 74 представника різних конфесій, вороже налаштованих проти радянської влади.

Сигнал про припинення великої соціальної чистки, розпочатої у 1937 році, сталінське керівництво подало у своєрідний спосіб – шляхом прийняття спільної постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про арешти, прокурорський нагляд і провадження слідства» від 17 листопада 1938 року, яка мала на меті покласти край нехтуванню законів юриспруденції у чекістській діяльності. Обговорення постанови вищого партійного та державного керівництва країни серед оперативного складу УНКВС по Полтавській області відбувалось у руслі викриття жахливих порушень законності, грубих викривлень при веденні слідства [27]. У доповідній записці від 11 січня 1939 року на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л.Берії заступник начальника УНКВС по Полтавській області старший лейтенант держбезпеки С.Поляков зізнавався: «Якщо я в минулій доповідній записці вказував про наявні на практиці застосування незаконних методів слідства (побиття заарештованих, тривалі безперервні нічні та денні допити, довгочасне стояннях на ногах і т. п.) і про перекручення під час допитів свідків, при організації очних ставок – то минула декада роботи над заарештованими не тільки підтвердила це, але і показала, що всі питання постали дуже гостро, і що викривлення під час слідства і застосування незаконних методів допитів мали місце в набагато більших розмірах, чим це я підозрював <...> Партійні збори виявили додатково і ряд інших викривлень, що мали місце в роботі УНКВС, до них в першу чергу відносяться:

а) складання фальсифікованих, так званих «провідних» протоколів допита по ряду справ («РОВС», по к.-р. повстанським партизанським формуванням, по справі контрреволюційній терористичній організації «Молода Генерація», по справі диверсійно-шкідницькій організації з лікарів у м. Кременчуці;

б) пропуск по показам заарештованих зайвих осіб, непричетних до к.-р. діяльності допитуваних – це особливо стосується членів партії керівного складу районів, співробітників УНКВС та заарештованих по справі «Молода Генерація» [28].

Прийняті постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 17 листопада 1938 року рішення про встановлення персональної відповідальності працівників НКВС за кожний незаконний арешт, викликали паніку серед оперативного складу Полтавського обласного управління внутрішніх справ. Більшість начальників районних відділів НКВС після оприлюднення відповідної постанови за свідченнями начальника 3-го відділу УНКВС по Полтавській області Платонова «міцно розгубилися і не знали що їм робити зі слідчими справами». Наприклад, начальник Нехворощанського районного відділу НКВС Варич спробував звільняти заарештованих, які відмовились від своїх показів, на основі 20-хвилинного допиту. У Гельмязівському та Шишацькому районах працівники НКВС зі слідчих справ заходилися викидати старі протоколи допитів. Начальник Лубенської тюрми Дамрін особисто ознайомлював заарештованих жінок з постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР і переконував в тому, що «незабаром багатьох заарештованих звільнять так як слідство по справам проводилось неправильно» [29].

Виправляти ситуацію, яка склалась під час перегляду раніше заведених слідчих справ, випало на долю нового начальника УНКВС Полтавської області Миколу Бухтіярова (ко-

лишнього начальника УНКВС О.Волкова 14 січня 1939 року було заарештовано). 23 січня 1939 року на оперативній нараді співробітників УДБ УНКВС та начальників міськрайвідділів НКВС Полтавської області, присвяченій виконанню рішень РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 року, М.Бухтіяров закликав присутніх не забувати, що «удар по ворогу в Полтавській області нанесений великий, але як видно з переглянутих агентурних справ, ще багато прийдеться попрацювати над розкриттям прихованих ворогів, які проводять свою ворожу діяльність» [30].

Таким чином, призупинений механізм політичних репресій мав знову запрацювати. Зупинити остаточно його вдалося лише в часи «горбачовської перебудови».

Примітки.

1. Див. докладніше: Кульчицький С. Подарунок Сталіна радянському електорату (До 70-річчя Великого терору) // День. – 2007. – 31 березня.
2. Лихолоба З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 1930-х років в Україні. – Донецьк, 1996; Бут О.М., Добров П.В. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20–30-ті роки XX століття: від нових джерел до нового осмислення. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Донецьк, 2002; Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки. – К., 2002; Васильєв В.Ю. «Великий терор» (1937–1938 рр.) у вугільній промисловості Донбасу та його вплив на економічний розвиток УРСР // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (збірник наукових праць). – К., 2005. –С. 143-156.
3. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 402.
4. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ). – Колекція документів.
5. ДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 32. – Арк. 54.
6. Там само. – Арк. 77.
7. Там само. – Арк. 128.
8. Там само. – Спр. 31. – Арк. 176.
9. Там само. – Спр. 33. – Арк. 35.
10. Там само.
11. ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 61. – Арк. 95-102.
12. ДА СБУ. – Колекція документів.
13. ДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 33. – Арк. 75-78.
14. Там само. – Спр. 31.
15. Золотарьов В. Олександр Успенський: особа, час, оточення. – Харків, 2004. – С. 120.
16. ДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 39. – Арк. 72.
17. Там само. – Арк. 73.
18. Там само. – Арк. 134.
19. Там само.
20. Лошицький О. «Лабораторія-2»: Полтава. Документальні матеріали про масові репресії в Полтавській області у 1937–1938 рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 135.
21. ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 61. – Арк. 266.
22. Там само. – Арк. 267.
23. Там само. – Арк. 262, 267.
24. Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині // Реабілітовані історією. – К.-Полтава, 1992. – С. 36.
25. ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 61. – Арк. 269-276.
26. Лошицький О. Вказ праця. – С. 175-176.
27. ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 33. – Спр. 46. – Арк. 80-93.
28. Там само. – Арк. 94-96.
29. Там само. – Арк. 106, 110, 112.
30. Там само. – Арк. 105.

Олександр Єрмак

ДОЛЯ БОЛГАРСЬКИХ КОМУНІСТІВ

В арсеналі ідеологічних постулатів сталінського тоталітарного режиму не останнє місце займало гасло «Радянський Союз – батьківщина трудящих усього світу». Це гасло постійно повторювалося на сторінках комуністичної преси, лунало з вуст функціонерів ВКП(б) та зарубіжних компартій. Під впливом пропаганди у свідомості багатьох трудящих західних країн, які не мали справжнього уявлення про методи будівництва соціалістичного суспільства в СРСР, складалося враження про грандіозні успіхи в економічних, соціальних, культурних сферах життя радянських людей. Тому потрапити в Країну Рад, прилучитися до «великої справи будівництва комунізму» прагнуло чимало людей різних національностей, у тому числі і болгар. Ще в травні 1924 року в селі Парасковіївка Руновщинського району (нині село Куликове Полтавського району) була створена перша інтернаціональна сільськогосподарська комуна в Україні. Заснували її 27 болгарських політемігрантів, в основному селянського походження, що виїхали до Радянського Союзу після поразки вересневого повстання у Болгарії 1923 року. У числі засновників комуни були Борис і Саша Чехмарови, Цятко Радойнов, Слава Буджаков, Антон Бек'яров, Добрі Мандшаков, Іван Бакалов, Іван Габров, Іван і Цеца Стомашови та інші. Комуну назвали ім'ям болгарського революціонера-марксиста Димитра Благоєва. Спочатку комуні виділили 96 десятин орної землі, шість пар коней і деякий сільськогосподарський реманент. У 1925 році після того, як до комуни приєдналося Степанівське товариство по спільному обробітку землі, орна площа збільшилася до 373 десятин [1]. Нелегкими були для комунарів перші трудові роки на полтавській землі. Відірваність від батьківщини, деяка недовіра з боку місцевих селян, казармений побут внутрішнього життя комуни гнітили її членів. Але працелюбні болгари поступово обживалися на новому місці, їм була надана допомога з боку МОПРу, болгарської секції Комінтерну. Та й органи радянської влади, всіляко заохочуючи колективні методи праці в сільськогосподарському виробництві, прагнули перетворити болгарську комуну в зразкове господарство, покликане наочно демонструвати переваги колгоспів. Невдовзі на полях господарства працювало 4 трактори (один із них подарували робітники Путиловського заводу). Полтавське губернське відділення МОПРу допомогло комунарам спорудити млин і кузню, а робітники Полтавського паровозоремонтного заводу побудували електростанцію, обладнали токарну, столярну і слюсарну майстерні. Комуну часто відвідували різні делегації, нерідко приїздили відповідальні працівники МОПРу та Комінтерну, зокрема, в 1925–1928 роках тут побував голова представництва Болгарської компартії при виконкомі Комінтерну Васил Коларов [2].

З 1928 року до комуни стала вступати місцева селянська біднота із Парасковіївки. Наприкінці 1920-х років у її складі нараховувалося 33 болгарина, 109 українців, 6 росіян, 3 білоруси, 1 хорват і 1 латиш [3]. У 1929–1931 роках до комуни прибула ще одна група болгарських політемігрантів, які також розраховували опинитися у новоствореному «соціалістичному раю». Мине декілька років, і комунари другої хвилі стараннями органів НКВС будуть перетворені у «ворогів народу», «троцькістів» і «шпигунів». А між тим вони були переконаними прихильниками комуністичної ідеї. Біографії комунарів дуже схожі. Всі вони походили з родин селян або кустарів, всі, шукаючи кращої долі, емігрували з Болгарії.

Атанасов Басил Георгійович. Народився в 1888 році, селянин. З 1920 по 1930 роки як емігрант перебував у США. Працював там вантажником. Активної участі в політичному житті не брав. Виїхавши в 1930 році до СРСР, вступив до комуни імені Благоєва. Набув

спеціальності шофера. У 1931 році став кандидатом у члени ВКП(б), але вже в 1934 році виключений з партії за «політичну неграмотність» [4].

Бонєв Павел Пейович. Народився в 1890 році. Батракував. У 1913 році виїхав з Болгарії до США у пошуках кращої долі, але й там довелося перебиватися випадковими заробітками. У 1918 році вступив до соціалістичної партії США, а після її розколу і утворення лівого крила – комуністичної партії у 1919 році став комуністом. У 1929 році з дозволу керівництва компартії США виїхав до Радянського Союзу. Представництвом болгарської компартії при виконкомі Комінтерну був направлений до комуни імені Благоєва. У 1930 році вступив у ВКП(б). Зарекомендував себе як активіст, став ударником соцзмагання. У 1934 році обраний головою сільгоспартілі імені Кірова у сусідньому з Парасковіївкою селі Черкасівка [5].

Кінзов Тома Дмитрович. Народився в 1903 році у родині кустаря. У сімнадцятирічному віці емігрував до США. Працював чорноробом. З 1920 по 1930 роки був членом компартії США. Після прибуття у 1930 році в СРСР приїхав у комуну імені Благоєва. Набув там спеціальності шофера. З 1930 по 1932 роки перебував кандидатом в члени ВКП(б), але з невідомих причин у партію не був прийнятий [6].

Пєєв Іван Іванович. Народився в 1888 році. До 1923 року займався селянською працею. З 1920 по 1925 роки – член Болгарського землеробського народного союзу. Щоб уникнути арешту за участь у русі проти уряду Цанкова, у 1925 році емігрував до Туреччини, а звідти, в 1929 році, – до Радянського Союзу. Працював сторожем у комуні імені Благоєва. У 1931–1936 роках – член ВКП(б). Був звідти виключений «як неправильно прийнятий» [7].

Сяров Іван Тонович. Народився в 1892 році у сім'ї селянина-бідняка. У 1908–1910 роках жив у Румунії, у 1910–1931 роках – у США. Працював чорноробом. У 1911–1916 роках був членом Болгарського соціалістичного просвітнього союзу в Америці, а коли цей союз влився до соціалістичної партії Америки, перебував у її лавах. У 1920–1931 роках – член комуністичної партії США. Після приїзду в Радянський Союз у 1931 році працював у комуні імені Благоєва комірником [8].

Дещо відрізняється від інших біографія Хаїма Леонійовича Пізанті. Він народився 1880 році у Болгарії в сім'ї єврея-торгівця, одержав середню освіту. В революційному русі почав брати участь з 1900 року, коли вступив до Болгарської робітничої соціал-демократичної партії (тісних соціалістів). З 1919 року ця партія була перейменована у Болгарську комуністичну партію. У компартії Пізанті займав відповідальні посади, був членом окружкому партії у місті Відін, обирався до парламенту. За участь у вересневому збройному повстанні 1923 року заочно був засуджений на 12,5 років тюремного ув'язнення. Тому 1923 року емігрував до Югославії, а в 1928 році з дозволу БКП переїхав до Радянського Союзу. Чим займався Пізанті в СРСР з 1928 по 1933 роки, на основі його судово-слідчої справи встановити неможливо. Відомо лише, що в кінці 1933 року він прибув у Парасковіївку, де його обрали головою колгоспу імені Благоєва (того року комуна одержала статус сільськогосподарської артілі) [9].

Всі перелічені політемігранти прийняли радянське громадянство, одружились, мали дітей, завели власні присадибні господарства. Реальна дійсність села 1920-х – 1930-х років, особливо примусова колективізація, розкуркулювання, голодомор 1932–1933 років розкрили очі комунарам на «соціалістичні перетворення». Та у повній мірі всю жорстокість сталінського режиму їм довелося спізнати у 1937–1938 роках, коли масові репресії проти сотень тисяч радянських громадян досягай апогею. До політемігрантів доходили глухі чутки про арешти у Москві та Ленінграді болгарських комуністів. Репресій зазнало й багато українських колгоспників, що пліч-о-пліч працювали з болгарськими комунарами.

Незабаром дійшла черга і до шести болгар з Парасковіївки та Степанівки. Чорні хмари над ними нависли ще в грудні 1936 року, коли з Харківського обласного управління НКВС на ім'я начальника Полтавського відділу внутрішніх справ надійшов наказ розпочати стеження за головою Х.Л.Пізанті та його сином від першого шлюбу Карлом, який як коман-

дир Червоної армії був переведений для подальшого проходження служби з Ленінграда до Полтави [10]. Полтавські енкавеесівці почали збирати компромат на родину Пізанті. Їм вдалося встановити, що Х.Л.Пізанті вів листування зі своїми дітьми, які проживали в той час у Чехословаччині. Другий факт для слідчих був ще важливіший. Агент НКВС доніс, нібито Карл Пізанті розповідав своїм товаришам по службі, що він та його батько підтримували знайомство з головою інтернаціонального клубу в Москві болгарином Л.П.Лаковим (у 1935 році Лаков був заарештований, звинувачений у троцькізмі і у 1937 р. розстріляний – О. Є.). І, нарешті, третій компрометуючий факт – арешт зятя Пізанті, Костянтина Бочарова, за стандартним звинуваченням у троцькізмі. У 1937 році Бочарова засудили на 10 років виправно-трудових таборів [11]. Усіх цих фактів було цілком достатньо для того, щоб розправитися з Пізанті, однак енкавеесівці не поспішали з арештом, вірогідно розраховуючи роздмухати справу болгарського політемігранта в груповий політичний процес. Тому паралельно зі збором компромату на ХЛ.Пізанті інтенсивно велася агентурна розробка і щодо інших політемігрантів.

Перш ніж вживати відповідних санкцій щодо Х.Л.Пізанті, органам безпеки потрібно було виконати одну формальність. Оскільки мова йшла про людину, яка виділялася з-поміж інших болгарських комуністів заслугами в революційному русі, то від імені Полтавського райкому партії був зроблений запит у представництво компартії Болгарії при виконкомі Комінтерну. 15 березня 1938 року її представник В.Коларов надіслав листу Полтавський райком КП(б)У, в якому, зокрема, мовилося: «На тов. Пізанті у болгарській секції немає ніяких компрометуючих матеріалів. Враховуючи його роботу і роль у революційному русі, знаючи його ставлення до зятя Бочарова, що виявився ворогом народу, Представництво КП Болгарії не знаходить підстав зняти з тов. Пізанті політичну довіру» [12]. Та ця позитивна характеристика не відіграла ніякої ролі у слідстві.

Справи болгарських політемігрантів вів молодший лейтенант держбезпеки ЮД.Донцов-Кусков. У вересні 1943 року він був засуджений Особливою нарадою НКВС на 10 років за зраду Батьківщині. Що криється за цим стандартним на той час вироком – сказати важко [13]. Донцов, заздалегідь намітивши як центральну фігуру групового процесу ХЛ.Пізанті, спочатку вирішив вчинити допити Т.Д.Кінзову та В.Г.Атанасову, яким відводилася роль рядових учасників антирадянської організації. Він мав намір вибити з них потрібні для слідства «зізнання», а потім уже на їх основі примусити Пізанті та інших комунарів взяти на себе вину за нескоєні злочини. 7 лютого 1938 року заарештували Кінзова, через три дні Атанасова [14].

Звичайно, в судово-слідчих справах болгарських політемігрантів немає прямих свідчень про методи психологічного чи фізичного тиску, які застосовувалися до заарештованих, одна та обставина, що перші ув'язнені без жодних доказів з боку енкавеесівців визнали себе винними одразу в кількох злочинах, передбачених горезвісною статтею 54 кримінального кодексу УРСР – шпигунстві, підготовці терористичних актів, диверсій тощо – свідчить про відповідну їхню обробку в катівнях Полтавського обласного управління НКВС.

У кінці березня 1938 року були заарештовані Х.Л.Пізанті і П.П.Бонєв, через місяць – І.І.Пеєв, а на початку червня – І.Т.Сяров. Склад заарештованих показує, що НКВС цікавили тільки комунари другої хвилі еміграції. Серед засновників комуни імені Благоєва у матеріалах слідства зустрічалося лише прізвище Гевгалова Миколи Райчевича, 1871 року народження, члена Болгарської компартії з 1919 року. Однак на час проведення слідства Гевгалов нібито виїхав на Північний Кавказ. Коли в 1955 році здійснювалася реабілітація репресованих болгарських політемігрантів, у довідці Полтавського УКДБ від 16 вересня 1955 року, підготовленій для органів прокуратури, вказувалося, що оперативна справа № 3760 на Гевгалова М.Р. у липні 1942 року була направлена до управління НКВС Чечено-Інгушської АРСР. А довідка 1-го спецвідділу МВС СРСР, яка теж датована 1955 роком, повідомляє, що відомостей про засудження або перебування Гевгалова у місцях немає [15]. З числа радянських громадян неболгарського походження у справі комунарів був зааре-

штований білорус Арцукович Григорій Никанорович, бухгалтер артілі імені Благоєва, що проживав у селі Степанівка [16].

Спочатку слідчий намагався «пришити» Х.Л.Пізанті та деяким іншим його товаришам участь у троцькістській опозиції, але ті, «визнаючи» за собою інші злочини, категорично відмовлялися від троцькізму, мабуть добре пам'ятаючи, чим закінчилися показові процеси над партійними, державними і військовими діячами, звинуваченими у зв'язках із Л.Троцьким. Тоді посилено почала розроблятись інша версія, нібито ув'язнені болгарські політемігранти складали шпигунсько-диверсійну організацію, створену з метою повалення радянської влади. Із звинувачувальних висновків випливало, що на початку 1930-х років у Парасковіївці і Степанівці існували шпигунські повстанські організації закордонного центру «Об'єднаного братерства слов'ян». У свою чергу, цей закордонний центр діяв в інтересах і за завданнями болгарської розвідки і білогвардійського Російського загальновійськового союзу (РОВС). Керували організаціями Х.Л.Пізанті і П.П.Бонєв. Вони були завербовані агентами болгарської розвідки Л.П.Лаковим, П.Р.Крачевим (болгарський політемігрант, що в 1933 році виїхав із СРСР до США – О. Є.) і М.Р.Гевгаловим. У свою чергу, Х.Л.Пізанті і П.Л.Бонєв завербували Г.М.Арцуковича, В.Т.Атанасова, Т.Д.Кінзова, І.І.Пєєва, І.Т.Сярова. У завдання цих організацій входило збирання відомостей про військові частини Полтавського гарнізону, оборонні споруди, а також виявлення політичних настроїв населення. На випадок війни члени організацій повинні були висадити в повітря місцевий пункт «Заготзерно», пошкодити залізничну колію. Оскільки всіх цих злочинів видалося Донцову замало, він дописав у звинувачувальний висновок, що комунари, крім того, готували терористичні акти проти діячів Болгарської комуністичної партії Г.Димитрова і В.Коларова. У ході слідства виникло запитання: як же комунари могли збирати інформацію про Полтавський гарнізон, адже ніхто з них у Полтаві не жив? Вихід Донцов швидко знайшов – у кінці липня 1938 року заарештували болгарського політемігранта Стойчева Тодора Тодоровича, 1895 року народження, що в 1929 році прибув із США до СРСР і працював шофером у Полтавській конторі «Заготзерно». Під тортурами його примусили підписати свідчення, ніби він займався шпигунством і дані про частини Червоної армії в Полтаві передавав Пізанті [17].

У сфальсифікованих кримінальних справах болгарських політемігрантів у повній мірі поєднуються енкаведистські канони тих часів і буйна фантазія слідчого Донцова. Разом з тим ігнорувались елементарні кримінально-процесуальні норми. Єдиний доказ вини тих, що перебували під слідством, у справі – їхнє зізнання. Протоколи допитів комунарів містять кричущі суперечності. Так, обвинувачений в одному випадку вказував, що болгарська розвідка завербувала його в 1933 році, в іншому – в 1936 році. Із свідчень двох обвинувачених виходило, що вони взаємно завербували один одного в антирадянську організацію [18]. У справах відсутні будь-які речові докази, висновки експертизи тощо.

Незграбно скомпоновані справи болгарських комунарів енкавеесівці навіть не наважилися передати до суду, який в ті страхітливі роки слухняно виконував волю каральних органів. Тому справи розглядалися в позасудовому порядку, без суддів, прокурора, адвокатів і навіть самих обвинувачених. 27 вересня 1938 року Особлива трійка Полтавського облуправління НКВС прийняла ухвалу про розстріл Г.М.Арцуковича, В.Г.Атанасова, П.П.Бонєва, Т.Д.Кінзова, І.І.Пеєва, Х.Л.Пізанті, Т.Т.Стойчева, І.Т.Сярова. 1 жовтня 1938 року вирок було виконано. Постановами Військової колегії Верховного Суду СРСР від 28 січня, 4 квітня, 12 серпня 1956 і 17 січня 1964 років та постановою трибуналу Київського військового округу від 19 липня 1957 року всі вони були реабілітовані (посмертно).

Надто високою виявилася плата болгарських комунарів за їхню наївну віру в те, що у Радянському Союзі будується справедливе, гуманне суспільство, справжній рай для трудящих всього світу. Ця віра була розчавлена брутальним чоботом сталінських поплічників.

Примітки.

1. Комсомолець Полтавщини. – 1986. – 3 липня.
2. Там само. – 1986. – 5 липня.
3. Більшовик Полтавщини. – 1929. – 24, 25 червня.
4. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області (далі – Архів УСБУ ПО). – Спр. 2635-С. – Арк. 3.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. П15. – Оп. 37. – Спр. 155. – Арк. 15.
6. Там само. – Спр. 95. – Арк. 19.
7. Там само. – Спр. 146. – Арк. 15.
8. Архів УСБУ ПО. – Спр. 4230-С. – Арк. 6.
9. ДАПО. – Ф. П15. – Оп. 39. – Спр. 148. – Арк. 32, 27.
10. Архів УСБУ ПО. – Спр. 2638-С. – Арк. 13.
11. ДАПО. – Ф. П15. – Оп. 39. – Спр. 148. – Арк. 14, 18.
12. Там само. – Арк. 20.
13. Архів УСБУ ПО. – Спр. 2635-С. – Арк. 99.
14. Там само. – Арк. 3.
15. Там само. – Арк. 100-101.
16. Там само. – Спр. 4230-С. – Арк. 42.
17. Там само. – Арк. 12, 17-19, 23-25, 39.
18. ДАПО. – Ф. П15. – Оп. 39. – Спр. 95. – Арк. 12.
19. Там само. – Ф. П15. – Оп. 37. – Спр. 155. – Арк. 15; Спр. 95. – Арк. 19; Спр. 146. – Арк. 15; Спр. 148. – Арк. 27; Архів УСБУ ПО. – Спр. 4230-С. – Арк. 91.

Олександр Єрмак

РЕАБІЛІТОВАНІ ПОСМЕРТНО

1937–1938-ті роки є чи не найтрагічнішими в історії церковного життя Полтавщини. На той час вже було зачинено більшість храмів, перетворено на руїни такі витвори архітектурного мистецтва, як собор Успіння Пресвятої Богородиці в Полтаві, репресовано майже всіх священиків, у першу чергу – Української автокефальної православної церкви. Відправи в окремих дивом уцілілих храмах Полтави служили декілька священиків похилого віку, яким уже довелось спізнати і неодноразових допитів у ЧК та ДПУ, і поневірянь на Соловках. Але тоталітарній системі й цього було замало: в умовах кривавої вакханалії, що отримала в народі назву «єжовщини», полтавські енкавеесівці сфальсифікували групову справу проти останніх у місті та деяких районах області священиків і церковнослужителів.

Справа йменувалася зловісно. У звинувачувальному висновку дослівно вказувалось: «Полтавським облуправлінням НКВС викрито і ліквідовано фашистсько-повстанську організацію церковників, що є відгалуженням повстанської організації церковників у Москві, очолюваної митрополитом Московським Старгородським Сергієм» [1].

Центральною фігурою «фашистсько-повстанської організації церковників» на Полтавщині співробітники НКВС обрали єпископа Полтавського і Кременчуцького Митрофана. Митрофан Володимирович Русинов народився 23 жовтня 1881 року в слободі Казанка Павлівського повіту Воронезької губернії у сім’ї диякона. Далі були повітове духовне училище і Воронезька духовна семінарія, роки навчання у Санкт-Петербурзькій духовній академії, яку закінчив у 1915 році зі званням кандидата богослов’я. У 1921 році був рукопокла-

дений у сан священика. Службова кар'єра Русинова складалась досить вдало. У 1933 році він вже мав сан єпископа. З 1933 по 1936 роки посідав єпископську кафедру у Воронежі, у 1936–1937 роках – у Курську. У серпні 1937 року єпископ Митрофан отримує призначення до Полтави. Але ще не встиг належним чином увійти в курс єпархіальних справ, як 27 лютого 1937 року в скромному будиночку по вулиці Гребінки, де мешкав владика, з'явилися непрохані гості з ордером на арешт та обшук [2].

Характерно, що у постанові на арешт Русинову спершу інкримінувалось звинувачення лише в тому, що він у приватних розмовах допускав антирадянські висловлювання (тобто звинувачення за статтею 54-10, ч. 1 КК УРСР) [3]. Такий зміст постанови свідчить про те, що в руках слідства практично не було ніяких компрометуючих матеріалів на Русинова і остаточний звинувачувальний висновок мав надалі будуватися на самообмовах підслідного та фантастичних вигадках слідчого.

А ті вигадки воістину межували з фантастикою. Застосовуючи до підслідного методи психологічного і фізичного тиску, енкавеесівці змусили Русинова підписати зізнання в тому, що він не хто інший, як керівник «церковної контрреволюції, що звила собі гніздо в Полтаві» [4].

У березні-квітні 1938 року в Полтаві та деяких райцентрах було проведено арешти священиків і церковнослужителів, у тім числі й колишніх. Всього було заарештовано 36 осіб, серед них пастирі Макарівської церкви в Полтаві Андрій Іванович Щетинський та Іван Митрофанович Костецький, колишній священик Української автокефальної православної церкви Федір Васильович Геращенко, колишня ігуменя Козельщинського монастиря Олімпіада Костянтинівна Вербицька... Щоб надати «контрреволюційній організації» «класово-ворожого характеру», заарештували і двох мирянок – сестер Варвару Всеволодівну та Наталію Всеволодівну Остроградських, дворянок за походженням, батько яких до революції був генерал-лейтенантом царської армії [5].

«Зізнання» від підслідних вибивали шляхом тортур. Людей похилого віку, багато з яких вже давно розміняли сьомий-восьмий десяток років життя, примушували каятись у страшних злочинах, про які вони не мали найменшого уявлення. Та, незважаючи на це, чимало священиків так і не визнали себе винними у висунутих проти них звинуваченнях. Так, сімдесятирічний панотець цвинтарної церкви у місті Полтаві Іван Олександрович Терлицький категорично відмовився підписати сфальсифіковані слідчими протоколи допитів. Мужньо вела себе на допитах шістдесятитрирічна Олімпіада Костянтинівна Вербицька. У вісімнадцятирічному віці Олімпіада стала черницею Козельщинського жіночого монастиря, а протягом 1916–1929 років була там ігуменею. Після закриття радянською владою монастиря вона продовжувала своє служіння Богу. Матінка Олімпіада категорично відмовилась визнати себе винною у «контрреволюційних злочинах». Єдине, чого Олімпіада Костянтинівна на заперечувала, це те, що до 1936 року вона нелегально здійснювала постриг у черниці [6].

У звинувачувальному висновку у справі «Полтавської обласної фашистсько-повстанської організації церковників» вказувалось, що в Москві існував центр «церковної контрреволюції», яку очолював митрополит Сергій. Цей центр нібито мав прямі зв'язки з гестапо нацистської Німеччини і в інтересах гітлерівського керівництва готував антирадянське повстання з метою перетворення Радянського Союзу на німецьку колонію. Центр керував «контрреволюційними організаціями церковників» у Києві, Курську, Воронежі, Полтаві. У свою чергу, Полтавська обласна «фашистсько-повстанська організація церковників» мала свої відгалуження в Гадячі, Зінькові, Диканьці, Миргороді, Опішні, Краснограді.

Аналізуючи архівні матеріали справи «Полтавської обласної фашистсько-повстанської організації церковників», можна дійти висновку, що ця справа була сфальсифікована за прямою вказівкою з Москви. Адже на момент слідства у цій справі митрополит Московський і Коломенський Сергій був місцеблюстителем патріаршого престолу, тобто фактично очолював Російську православну церкву, і без санкції згори висувати проти нього звинувачення у контрреволюції, зв'язках із гестапо та інших злочинах полтавські слідчі із

управління НКВС навряд чи наважилися б. Ймовірно, що центральне керівництво НКВС СРСР готувало гучний процес над верхівкою Російської православної церкви, отож і дало вказівку кільком обласним управлінням внутрішніх справ терміново «знайти і знешкодити церковні контрреволюційні організації» на місцях.

Завзято виконуючи волю московського начальства, полтавські енкавеесівці у стислі строки сфальсифікували справу. Оскільки вона була, як то кажуть, «шита білими нитками», передати її до суду не наважились, і долю всіх обвинувачуваних вирішила Особлива трійка УНКВС по Полтавській області, тобто представники тієї ж установи, що й вела слідство. За постановою трійки від 23 квітня 1938 року усіх причетних до справи (37 осіб) було засуджено до розстрілу з конфіскацією особисто належного їм майна [8].

З невідомих для нас причин процес над митрополитом Сергієм не відбувся. Але це не перешкодило виконати вирок над засудженими у справі «Полтавської обласної фашистсько-повстанської організації церковників» [9].

Як засвідчили матеріали перевірки, проведеної органами прокуратури, ніяких арештів у справі так званого «контрреволюційного фашистсько-повстанського центру церковників» у Москві та його «обласних організацій» у Києві, Курську, Воронежі вчинено взагалі не було. Всі звинувачені у справі «Полтавської обласної контрреволюційної фашистсько-повстанської організації церковників» були репресовані тільки на підставі самообмов під тиском енкавеесівців, без наявності речових доказів та без допиту свідків. Слідство проводилось з брутальним порушенням норм законності; підслідних навіть не ознайомили із звинувачувальним висновком.

За висновком прокурора Полтавської області від 22 червня 1990 року на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 року «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, що мали місце в період 30-40-х і початку 50-х років», були повністю реабілітовані [11]:

1. Андрієвський Іван Петрович, 1877 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

2. Антоненко Костянтин Данилович, 1879 року народження. Колишній церковнослужитель. У 1938 році сторож «Полтавторгу». Розстріляний 2 червня 1938 року

3. Аронський Юхим Якович, 1888 року народження. Колишній священик. У 1938 році тесля житлового кооперативу в місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

4. Базилевський Петро Олексійович, 1881 року народження. Колишній священик. У 1938 році кучер меблевої фабрики в місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

5. Березовський Микола Софронович, 1854 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

6. Богдановський Іван Андрійович, 1857 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

7. Вербицька Олімпіада Костянтинівна, 1875 року народження. Колишня ігуменя Козельщинского монастиря. У 1938 році без певних занять. Розстріляна 2 червня 1938 року.

8. Воскобойник Іван Іванович, 1900 року народження. Колишній священик. У 1938 році обліковець маслозаводу в місті Миргороді. Розстріляний 2 червня 1938 року.

9. Геращенко Федір Васильович, 1896 року народження. Колишній церковнослужитель. У 1938 році рахівник цегельного заводу в місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

10. Гіренко Панас Варфоломійович, 1875 року народження. У 1938 році священик у селі Диканьці. Розстріляний 2 червня 1938 року.

11. Гордієнко Терентій Якович, 1886 року народження. У 1938 році священик у селі Стасі Диканського району. Розстріляний 2 червня 1938 року.

12. Давидов Дмитро Васильович, 1863 року народження. У 1938 році священик у селі Старі Санжари Новосанжарського району. Розстріляний 2 червня 1938 року.

13. Забара Андрій Никонович, 1874 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

14. Імшенецький Яків Кіндратович, 1858 року народження. Колишній статистик і церковнослужитель. У 1938 році пенсіонер. Розстріляний 2 червня 1938 року.

15. Капінос Олександр Миколайович, 1879 року народження. Колишній церковнослужитель. У 1938 році референт аптекоуправління в місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

16. Карпенко Григорій Олексійович, 1896 року народження. Колишній священик. У 1938 році помічник бухгалтера заводу навчальних посібників у місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

17. Коваленко Гаврило Петрович, 1867 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

18. Костецький Іван Митрофанович, 1867 року народження. У 1938 році священик Макаріївської церкви у місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

19. Любицький Василь Іванович, 1879 року народження. Колишній священик. У 1938 році сторож дитячого будинку в місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

20. Максимович Олександр Леонтійович, 1884 року народження. Колишній священик. У 1938 році касир хлібозаводу в місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

21. Мартиновський Трефілій Іванович, 1899 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

22. Настенко Пилип Михайлович, 1880 року народження. Колишній церковнослужитель. У 1938 році коваль майстерні «Металоремонт» у місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

23. Остроградська Варвара Всеволодівна, 1886 року народження. У 1938 році приватна вихователька дітей у місті Полтаві. Розстріляна 2 червня 1938 року.

24. Остроградська Наталія Всеволодівна, 1890 року народження. У 1938 році приватна вихователька дітей у місті Полтаві. Розстріляна 2 червня 1938 року.

25. Поновченко Тимофій Кузьмич, 1870 року народження. Колишній священик. У 1938 році прибиральник сміття комунгоспу в місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

26. Пясецький Павло Васильович, 1876 року народження. Колишній священик. У 1938 році швейцар шкірвендиспансеру в місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

27. Роговенко Аркадій Іванович, 1865 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

28. Рудик Никифор Корнійович, 1882 року народження. У 1938 році диякон Макаріївської церкви у місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

29. Русанович Микола Федорович, 1880 року народження. Колишній церковнослужитель. У 1938 році архіваріус м'ясокомбінату в місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

30. Русинов Митрофан Володимирович, 1881 року народження. У 1938 році єпископ Полтавський і Кременчуцький. Розстріляний 2 червня 1938 року.

31. Самойлов Степан Самойлович, 1874 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

32. Слухаєвський Борис Петрович, 1901 року народження. Колишній церковнослужитель. У 1938 році бухгалтер промартілі «Побут» у місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

33. Степанов Олександр Семенович, 1888 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

34. Терлецький Іван Олександрович, 1866 року народження. У 1938 році священик цвинтарної церкви у місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

35. Хорошунов Василь Йосипович, 1871 року народження. Колишній священик. У 1938 році без певних занять. Розстріляний 2 червня 1938 року.

36. Щетинський Андрій Іванович, 1879 року народження. У 1938 році священик Макаріївської церкви у місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

37. Яновський Іван Семенович, 1870 року народження. У 1938 році сторож інфекційної лікарні у місті Полтаві. Розстріляний 2 червня 1938 року.

Їхній «злочин» полягав лише в тому, що це були люди церкви. І, як відомо, ідеологія робітничо-селянської держави так і не спромоглася сприйняти церковнослужителів, шукаючи черговий привід для розправи...

Примітки.

1. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області (далі – Архів УСБУ ПО). – Спр. 16769-С. – Т. 3 . – Арк. 528.
2. Там само. – Т. 1. – Арк. 8, 13, 16.
3. Там само. – Арк. 1.
4. Там само. – Т. 3. – Арк. 528.
5. Там само. – Т. 2. – Арк. 52, 116, 234.
6. Там само. – Арк. 108, 232.
7. Там само. – Т. 3. – Арк. 528-530.
8. Там само. – Арк. 349.
9. Там само. – Арк. 601.
10. Там само. – Арк. 333-335.
11. Там само. – Арк. 338-342, 601-602.

Катерина Лобач

ЧИСТКА ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ ПОЛТАВЩИНИ НА РУБЕЖІ 20-30-х років XX СТОЛІТТЯ

Гегемонія однієї партії, ідеологічна одноманітність – сутнісні ознаки будь-якого тоталітарного режиму. Репресії та насильство, як переконує історичний досвід, є найбільш типовими й ефективним методами їх досягнення. Утвердження тоталітаризму сталінського зразка в радянському суспільстві супроводжувалося поширенням репресій на партійно-державний, господарський апарат і здійснювалося, окрім іншого, у вигляді чисток. Перманентна боротьба з внутрішньою та зовнішньою опозицією характеризувала «передовий авангард» держави диктатури пролетаріату з моменту проголошення більшовицької влади. Однак чистка, зініційована сталінським керівництвом наприкінці 1920-х років, мала вирішальне значення в утвердженні практики одноосібного правління в партії та унеможливила постання альтернативи сталінській моделі соціалістичних перетворень в економіці країни взагалі та сільському господарстві зокрема.

Проблема впливу чисток на процеси внутріпартійної боротьби, формування та функціонування політико-адміністративної еліти республіки у 20–30-ті роки XX століття хоча й знайшла належне відображення в ряді праць сучасних вітчизняних істориків, однак на регіональному рівні належить до малодосліджених [1, 2, 3]. На основі залучення значного масиву документальних та архівних матеріалів маємо метою обґрунтувати ряд положень.

По-перше, організатори чистки використали її для виключення з партії прихильників опозиційного «троцкістсько-зінов'євського блоку», запобігання поширенню ідей бухарінської групи в середовищі рядових партійців та утвердження моделі одноосібного сталінського правління в партії. По-друге, чистка, котра фактично розпочалася з січня 1928 року, спрямовувалася на активізацію зусиль місцевого апарату у виконанні планів хлібозаготівлі методами продрозкладки. По-третє, завданням чистки було покращення якісного складу партійно-державного апарату, очищення організацій від явно декласованих елементів, які своєю поведінкою ганьбили і без того дискредитовану впровадженням «надзвичайщини» більшовицьку партію.

Аналіз протоколів засідань Полтавської ОКК (окружної контрольної комісії – К. Л.) дає підстави зробити висновок про фактичну відсутність прихильників «троцкістсько-зінов'євського блоку» в сільських осередках. Водночас ряд партійців з виробництва, котрі висловлювали думки про «недостатній розвиток темпів індустріалізації», «повільне зростання заробітної плати робітників», «слабий натиск на куркуля» було виключено за фракційно-опозиційну діяльність. Одними з найбільш «крамольних» були заяви А.В.Сорокіна – робітника посадочної майстерні, котрий вважав, «що партія не відбиває волю робітничого класу, партапарат з низу до верху – бюрократичний». На допиті заявляв, що партія «бореться з опозицією фізичними методами, поводиться так, як раніше поводилися жандарми» [4]. На порушення принципів партійної демократії вказували: Г.П.Чигир – інструктор учпрофспілки, О.П.Куроєдов – помічник завідувача 28-м держмлином, Х.С.Альпер – робітник-шкіряник. Агроном-інструктор господарської спілки В.М.Федорченко, звинувачений у належності до троцькістської опозиції, у виступі на зборах партосередку в селі Диканька, визнаючи невірною лінію ЦК партії в роботі на селі, піддавав критиці постанови XV з'їзду партії, шкодуючи з приводу виключення з партії керівників опозиції, називав їх справжніми ленінцями, заявляючи, що «Сталін своїм керівництвом веде партію до загибелі» [5].

Варто зауважити, що більшість справ звинувачених в опозиційній діяльності ОКК розглядала в перші місяці 1928 року, коли в масштабах всієї країни завершувався розгром «троцкістсько-зінов'євського блоку». Звертає на себе увагу суворість покарань так званих «опозиціонерів». Рішенням Полтавської ОКК всі вони були виключені з рядів партії [6].

5 та 14 січня 1928 року ЦК ВКП(б) надіслав на місця таємні директиви, що зобов'язували добитися рішучого перелому в ході хлібозаготівель. Судові органи, низовий партійний, радянський та кооперативний апарат були звинувачені в поблажливому ставленні до спекулянтів та куркулів. Хлібозаготівлі порівнювалися з фортецею, яку «треба взяти за будь-яку ціну з організацією роботи по-більшовицьки, з більшовицьким натиском» [7]. Невиконання вимоги розцінювалося як грубе порушення партійної дисципліни.

Зміна пріоритетів чітко простежується і в документах контрольної комісії. Хоча справи партійців-селян, котрі розглядалися на початку 1928 року, стосувалися здебільшого побутових питань, однак, обов'язковою складовою обвинувачень були зауваження щодо роботи по хлібозаготівлі. Наприклад, голова Яреськівської сільської ради Шишацького району був виключений з партії за «систематичне п'янство, розпусту» та «антипартійну роботу по зриву ударної хлібозаготівлі» [8]. Його колега із Зінківського району був покараний контрольною комісією не лише за колядування в дні релігійних свят, «гайдамацьке п'янствування у попа», крадіжку хреста та гру в карти, а передусім за «зрив надходжень сільськогосподарського податку та самооподаткування» [9].

Незважаючи на жорсткі вимоги центу щодо наступу на хлібному фронті, в оперативних зведеннях ДПУ, відзначалися факти ухиляння представників місцевої влади від виконання партійних директив, зокрема, в проведенні репресій – 31 випадок по 12 округах, відмова опису майна неплатників – 26 випадків по 11 округах, халатність і саботаж розпоряджень керівних органів – 24 факти в 13 округах [10]. В Україні за перші три місяці наступальної хлібозаготівельної кампанії, за матеріалами ДПУ, працівникам різних рівнів за халатність

оголошено 311 доган, знято з роботи 134 низових працівників, віддано під суд 54 голів сільрад, 17 членів РВК, 56 голів кооперації. Притягнуто до відповідальності 201 працівника заготівельних організацій за «зв'язок з приватником» [11].

Ілюстрацією до показників республіканської статистики є справи, розглянуті партколегією Полтавської ОКК. Голова Кошманівської сільської ради, Машівського району В.М.Коц був звинувачений у «злочинній недбалості в справі стягнення єдиного сільськогосподарського податку, реалізації селянської позики, в зборі паїв по самооподаткуванню й боргів по землеоблаштуванню та гальмуванні хлібозаготівель». Як наслідок, В.М.Коц був звільнений з посади, виключений з партії та, рішенням окружного суду, засуджений до позбавлення волі терміном на один рік [12].

Із кандидатів у члени партії була виключена вчителька Ново-Павлівської школи Червоноградського району П.К.Караптан–Михайлик. Окрім «невиконання директив партії під час проведення кампанії по самооподаткуванню, підтримку куркульських елементів села», їй інкримінувалося «приховування своєї партійної приналежності з метою завоювання авторитету серед заможних кіл селянства». Парттрійка по розгляду справи класифікувала як «хвостизм» звернення вчительки за дорученням селян до ВУЦВК з проханням «зменшити самооподаткування і встановити два терміни виплат» [13].

Обвинувачувальна частина ухвали ОКК у справі голови Рублівського РВК (районного виконавчого комітету – К. Л.), по суті, є калькою згадуваних директив ЦК ВКП(б). Г.О.Резніченко обвинувачувався у «слабкому натиску на злісних куркульських неплатників сільськогосподарського податку», «некласовому підборі народних засідателів при розгляді судових справ на злісних утайщиків хліба під час хлібозаготівель» [14].

Зазначимо, що в ході хлібозаготівельної кампанії 1928 року влада вдалася до застосування «надзвичайних» заходів, котрі по суті означали остаточний злам непу та повернення до методів продрозкладки у взаєминах із селом. Тож шляхом застосування репресій до працівників місцевих органів партійне керівництво мобілізовувало актив на виконання поставлених завдань. Листопадовий 1928 року пленум ЦК КП(б)У, «підкреслюючи небезпеку глитайського впливу і панування спекулянтської ідеології», зобов'язав ЦК «провести рішучу боротьбу з цими явищами...» [15]. Після нього перманентні чистки, ставши нормою партійного життя, слугували ефективним засобом очищення партії від всіх незгодних зі сталінською політикою, яка іменувалася «генеральною лінією партії».

Перед суцільною колективізацією й наступом на «куркуля» Сталін здійснює зачистку партії від поміркованих елементів, прихильників бухарінської моделі соціалістичних перетворень на селі. 26 лютого 1929 року другий пленум Полтавської ОКК прийняв рішення: «приступити до підготовчої роботи по чистці». Особливу увагу пропонувалося звернути на «ідеологічно нестійких партійців – носіїв правого ухилу, прихованих троцкістів, що ще залишилися в партії, та примиренців до них» [16].

Започатковувалася чистка перевіркою радянського та кооперативного апарату. Певне уявлення про її масштаби дають попередні підсумки чистки радапарату в чотирьох районах округу (Диканька, Решетилівка, Нехвороща та Полтава). З 1828 чол., що працювали на той час в апараті, вичищено 219 (12%), на 211 (11,5%) – накладено різного роду стягнення [17]. Часто підстави для звинувачення в правоопортуністичному ухилі були відверто абсурдними. Наприклад, голові сільської ради в Диканьському районі А.А.Приступчику закидали, що він «в своїй роботі називав куркулів по імені та по батькові» [18].

Для партійних осередків українського села наслідком генеральної чистки, яка тривала з липня 1929 року по квітень 1930 року, стало виключення з рядів партії більше 7200 членів (16,3%), на 7600 було накладено партійні стягнення (17,1%) [19]. Документи того часу відзначають «засміченість сільських осередків класово й ідеологічно чужими елементами», «викривлення класової лінії», «недостатню участь комуністів у проведенні колективізації». Загалом виключення з партії класифікувалися за 13 пунктами. Найбільший відсоток виключень припадав на три з них: «класово й ідеологічно чужий елемент та утаювання

минулого» – 16,5 %, «пасивне перебування в партії» – 18,3%, «пияцтво» – 13,4 % [20]. У ході чистки партійна організація Полтавщини втратила кожного десятого члена, на 16,5% партійців було накладено різного роду стягнення. Найбільший відсоток (14%) виключень з партії давали саме сільські осередки, втрати партійних організацій на виробництві становили 9,2%, радянських та вишівських – відповідно 8,6% та 6,6% [21].

Звертає на себе увагу той факт, що низові партійні організації були більш принциповими в оцінці своїх членів, ніж окружна контрольна комісія, котра задовольнила близько 9% апеляцій партійців. Були пом'якшені покарання за зловживання службовим становищем, випадки «барахольства» під час розкуркулення.

Заключний період партійної чистки збігся в часі з так званою боротьбою із «викривленнями генеральної лінії партії» в питаннях колективізації. Порушення, виявлені на території Полтавщини, були типовими для всієї України. Втім, не може не вражати брутальність та цинізм методів, котрими послуговувалися місцеві керівники задля виконання партійних директив. Так, у Решетилівському районі голова КНС (комітету незаможних селян – К. Л.) вибривав на головах селян хрести, відрізав у них по пів вуса [22]. У Кустолово-Суходільській сільській раді Мало-Перещепинського району так званих «куркулів» саджали в саж до свиней, примушували їсти сире просо, катували [23]. Адміністрування, залякування Соловками, арешти селян, відверте фізичне знущання над ними були зафіксовані в усіх районах округу.

Як свідчать документи, на кінець березня 1930 року в Україні за викривлення партійної лінії в колгоспному русі було притягнуто до відповідальності 4 тис. осіб, з них близько 2 тис. партійців та комсомольців. Близько 430 членів партії та комсомолу було знято з роботи, на 389 накладено партійні стягнення, 159 заарештовано, 173 притягнуто до суду [24].

Однак ці покарання мали виключно показовий характер. У листі до окружкомів та райкомів КП(б)У від 19 березня 1930 року секретар ЦК КП(б)У С.Косіор наголошував: «Останнім часом спостерігаються факти масового притягнення працівників за перегини. Такі притягнення марні, шкідливі, дарма дезорганізовують актив. Треба вибрати декілька випадків особливо яскравих, гучно провести через суд. Тих, що дискредитували себе, перекинути на іншу роботу, також в інші округи, <...> решті роз'яснити добре лінію партії» [25]. По суті, надійшла команда припинити кампанію боротьби з «перекручуваннями». ЦК був стурбований «панікою та розгубленістю низових працівників», які, зрозумівши буквально тезу Сталіна про заборону адміністрування, дозволяли вихід селян із колгоспів, відновлення діяльності храмів. «Треба не йти попереду мас в справі самоліквідації колгоспів, а боротися всіма доступними політичними, суспільними методами за збереження колгоспів» – вимагав секретар ЦК КП(б)У. Цей лист є яскравою ілюстрацією практики подвійних стандартів, яка широко застосовувалася тодішнім партійним керівництвом.

XI з'їзд КП(б)У (5–15 червня 1930 року) особливо відзначив велику роботу ЦКК–РСІ щодо чистки партії і держапарату, яка «забезпечила викриття і переборення ряду гнійників, фактів зрощування з куркульством і непманським елементом, викривлень класової лінії, бюрократичного відриву від мас та інших явищ, що були в окремих організаціях і окремих ланках держапарату» [26].

Щоб закріпити результати чистки партії, з'їзд доручив ЦКК організувати контроль над виконанням постанови про генеральну чистку і перевірку рядів партії, продовжуючи систематичну роботу по «очищенню партії від елементів, що засмічують партію та ослаблюють єдність, одностайність і класову боєздатність її рядів» [27]. Реалізація цієї постанови обернулася справжньою трагедією для українського народу.

Сталінські репресії в Україні дали привід Л.Троцькому зауважити: «...ніде утиски, чистки, репресії та всі види бюрократичного хуліганства не набули такого вбивчого розмаху, як на Україні, в боротьбі з могутніми підгрунтовими прагненнями українських мас до більшої свободи і незалежності» [28]. Широкомасштабні чистки партійного, державного, коо-

перативного апарату на рубежі 1920–1930-х років відкрили шлях до реалізації найбільш кривавої кампанії сталінського режиму – голоду-геноциду 1932–1933 років.

Примітки.

1. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
2. Дорошко М.С. Ротація керівних кадрів у радянській тоталітарній державі у 1920–1930-ті роки: український досвід // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 16. – Ч. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 445–455.
3. Дорошко М.С. Сталінська «селекція» партійно-державної номенклатури УРСР в 1930-ті роки: причини та наслідки // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 147-155.
4. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО) – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 10.
5. Там само. – Арк. 196.
6. Там само. – Арк. 1-6.
7. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы. – В 5 тт. / Т. 1. – Май 1927 – ноябрь 1929 / Под ред. Д.Данилова, Р.Маннинг, Л.Виолы. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 147.
8. ДАПО. – Ф. 10. – Спр. 33. – Арк. 17.
9. Там само. – Арк. 35-36.
10. Трагедия советской деревни. – С. 196.
11. Там само. – С. 234-235.
12. ДАПО. – Ф. 10. – Спр. 33. – Арк. 107.
13. Там само. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 16.
14. Там само. – Спр. 33. – Арк. 110-111.
15. Комуністична партія України в резолюціях... – Т. 1. 1918–1941. – К., 1976. – С. 915.
16. ДАПО. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 4.
17. Там само. – Арк. 9.
18. Там само. – Спр. 268. – Арк. 57.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ) – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3071. – Арк. 15.
20. Там само.
21. ДАПО. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 178.
22. Там само. – Спр. 48. – Арк. 1.
23. Там само. – Спр. 269. – Арк. 80.
24. ЦДАГОУ – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3153. – Арк. 70.
25. Там само. – Спр. 3142. – Арк. 190.
26. Комуністична партія України в резолюціях... – Т. 1. – С. 661.
27. Там само. – С. 664.
28. Дорошко М.С. Вказ. праця. – С. 453.

Володимир Пащенко

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ДУХОВЕНСТВА: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЗЛОЧИНІВ СТАЛІНІЗМУ НА ПОЛТАВЩИНІ

Відносини між державою і церквою – одна з найскладніших і, мабуть, найменш, досліджених проблем історичної науки. Протягом десятиріч її вивчення обмежувалося аналізом різних відірваних від життя теоретичних положень програмних документів, які лише декларували необхідність зваженого і тактовного підходу до питань релігії та церкви. Навіть у публікаціях останніх років практика войовничого атеїзму, відверто адміністративних методів боротьби з релігією розглядалися лише на рівні відчутних прорахунків у цьому напрямку з боку органів політичного керівництва, місцевих рад [1]. Між тим, аналіз архівних джерел переконує в тому, що проголошення 23 січня 1918 року цілком прогресивного за своєю спрямованістю декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви мало на практиці свої негативні наслідки, не стільки гарантувало забезпечення свободи совісті, скільки вело, в кінцевому результаті, до формування політики державного атеїзму. Зокрема, саме через державні органи втілювались в життя положення Програми РКП(б), прийнятої на VIII з'їзді, у якій недвозначно говорилося, що партія «прагне до повного зруйнування зв'язку між експлуататорськими класами і організацією релігійної пропаганди, сприяючи фактичному звільненню трудящих мас від релігійних забобонів» [2].

Акцентуючи увагу насамперед на пропагандистських методах атеїстичної роботи, вище політичне керівництво країни зовсім не виключало можливості репресій проти духовенства як одного з шляхів послаблення впливу церкви на віруючих. І якщо в роки громадянської війни вони обумовлювались здебільшого жорстокою логікою класової боротьби, і її жертвами ставали переважно ті служителі культу, що виступали проти політики радянської влади, то надалі, з поразкою сил контрреволюції, ситуація докорінно змінилася. На перший план вийшли міркування ідеологічного, політичного і суто матеріального порядку. Саме спираючись на них, а не на факти існування якоїсь таємної змови церковників проти рішень радянського уряду, зокрема, про вилучення церковних цінностей для боротьби з голодом, В.І.Ленін 19 березня 1922 року в листі до В.М.Молотова для членів Політбюро ЦК РКП(б) рекомендував здійснити ряд жорстких заходів, спрямованих проти служителів культу.

В.І.Ленін радив не обмежуватися «свідомою критикою релігії», а дати найрішучішу і нещадну битву чорносотенному духовенству, придушити його опір з такою жорстокістю, щоб воно не забувало цього протягом кількох десятиріч [3].

Вже на початку 1920-х років по країні прокотилася хвиля судових процесів над духовенством. Не обійшла вона й Полтавщини. Широкого розголосу набув у губернії суд над священиком Троїцької церкви міста Полтави В.І.Зеленцовим. Формальним приводом для його арешту послужили обвинувачення у невиконанні декрету ВУЦВК від 8 березня 1922 року про вилучення церковних цінностей до фонду боротьби з голодом. Під час слідства, однак, з'ясувалося, що, не сприйнявши гасел соціалістичної революції, В.І.Зеленцов у роки громадянської війни у формі проповідей займався систематичною «антирадянською агітацією та контрреволюційною діяльністю». Незважаючи на те, що на 1922 рік навіть учасники Білого руху були амністовані радянською владою, обвинувачення у контрреволюції найгучніше лунали на судовому процесі, який відбувся у серпні 1922 року, і лягли в

основу рішення про розстріл В.І.Зеленцова. Ця справа стала хрестоматійною, увійшовши у багато пропагандистських книг та брошур про контрреволюційну сутність духовенства [4]. Значно менше писалося про заміну В.І.Зеленцову вищої міри покарання на п'ять років тюремного ув'язнення і зовсім не повідомлялося, що в 1925 році священик був достроково звільнений з місць ув'язнення [5].

Перебіг справи Зеленцова, мабуть, відбиває основні підходи до репресивних методів боротьби держави з релігією, що складалися на той час у вищому керівництві РКП(б). Як справедливо зазначає В.А.Алексєєв, у Політбюро РКП(б) не було на той час єдності щодо напрямків «нової війни з церквою». Незважаючи на заклики рішуче розправитися з духовенством, багато членів вищого партійного керівництва усвідомлювали, що масові репресії проти служителів культу можуть остаточно відштовхнути віруючих від радянської влади [6].

Під впливом прихильників зваженішого, терпимішого ставлення до релігійних організацій, духовенства XII з'їзд партії в резолюції «Про постановку антирелігійної агітації і пропаганди» засудив «нарочито грубі прийоми, які часто практикуються як в центрі, так і на місцях, знущання з предметів віри і культу» [7]. XIII з'їзд РКП(б), що відбувся в травні 1924 року, також наголосив на необхідності «рішуче ліквідувати будь-які спроби боротися з релігійними забобонами заходами адміністративними, як, наприклад, закриття церков, мечетей, синагог, молитовних будинків, костьолів і т. д.» [8].

Позитивно оцінюючи рішення з'їздів щодо методів антирелігійної роботи, зазначимо: виняткова увага до них значною мірою пояснювалася тим, що переважна більшість керівників місцевих партійних комітетів, рад залишалась на позиціях «війни з церквою», застосовуючи при цьому, як і в будь-якій війні, проти своїх супротивників жорстокі репресивні методи. Відомо, що той же В.І.Зеленцов практично одразу після звільнення із в'язниці знову опинився під слідством органів ДПУ. Приводом для цього послужила проповідь, яку 26 липня 1926 року він прочитав у Троїцькій церкві Полтави разом з іншими священиками міста. Співробітниками ДПУ вона була розцінена як несанкціонований диспут і вже 13 серпня того ж року Зеленцов давав пояснення слідчим органам. Останнім, однак, ніяк не вдалося довести наявність у діях В.І.Зеленцова контрреволюційних мотивів і 29 вересня 1926 року його справа була направлена до прокурора округу для припинення. Та вже наступного дня до прокуратури надійшла зовсім інша пропозиція – вислати В.І.Зеленцова в адміністративному порядку за межі України на три роки.

2 вересня 1926 року прокурор Полтавського округу дав санкцію на заслання В.І.Зеленцова. Проте на той час до окружного відділу ДПУ надійшло розпорядження відправити В.І.Зеленцова до Харкова. Звідти він був переведений до Москви і вже в середині вересня перебував у камері сумновідомої «Бутирки». Чекати вироку довелося недовго – 24 вересня 1926 року Особлива нарада при Колегії ДПУ СРСР винесла свій вердикт: три роки концтабору [9].

На допиті 16 вересня 1926 року В.І.Зеленцов, як нам здається, цілком об'єктивно визначив найнагальніші проблеми у відносинах між радянською владою і церквою на середину 1920-х років. «Вважаю, – говорив він, – що нормальні відносини між Радянською владою і церквою можливі, якщо перша планомірно чи ненароком не буде прагнути до руйнування церкви» [10]. Однак, до розуміння цього було ще далеко.

У грудні 1926 року органами ДПУ був заарештований намісник патріаршого престолу митрополит Сергій, а також три єпископи. Всі вони обвинувачувалися у приналежності до чорносотенного угруповання церковників, яке підбурювало віруючих проти радянської влади. На допитах слідчі мали лише незначні біографічні дані про заарештованих та про їхні погляди на віру. Що ж до контрреволюційної діяльності заарештованих, то таких доказів слідство практично не мало, і у квітні 1927 року всі вони були звільнені під розписку про невиїзд.

Перспективи налагодження нормальних відносин між радянською державою і церквою, здавалося, відкрилися після відомого звернення митрополита Сергія до радянського

уряду, зробленого ним після звільнення у 1927 році. Намісник патріаршого престолу завірив уряд у повній лояльності Синоду і всієї церковної ієрархії до радянської влади. За ініціативою митрополита Сергія церковні ієрархи, які емігрували з Росії, були поставлені поза Руською православною церквою. У вересні цього ж року Священний Синод РПЦ, за пропозицією Сергія, звернувся зі спеціальним посланням до православних архіпастирів, пастирів, іноків та всіх віруючих із закликом до беззаперечної вірності радянській владі [12]. Таким чином, православна церква рішуче відмежувалася від будь-яких звинувачень її у контрреволюційній діяльності.

Конструктивна позиція духовенства у ставленні до радянської влади і певна лібералізація у середині 1920-х років курсу вищого партійно-державного керівництва в питаннях церковного життя дали підставу окремим зарубіжним виданням та фахівцям зробити висновки про примирення радянської влади і церкви [13]. Однак, уже в грудні 1927 року на сторінках газети «Правда» Й.В.Сталін повністю розвіяв подібні ілюзії [14].

Аргументуючи непримириму позицію радянської влади до релігії, Сталін, як правило, звертався до ідеологічних факторів – ненауковості релігійного світогляду, його несумісності з соціалістичною ідеологією тощо. При цьому він, як завжди, був нещирим, приховуючи не менш вагомі причини, що визначали політику радянської держави в питаннях релігії і церкви. Зокрема, мав місце той факт, що зіткнувшись з труднощами нагромадження ресурсів необхідних для проведення індустріалізації, соціалістичних перетворень в інших галузях соціально-економічного і культурного життя країни, сталінське керівництво було не проти взяти на озброєння досвід кампанії 1922 року по вилученню церковних цінностей і конфіскувати у релігійних громад ті матеріальні цінності, які ще залишалися в їх користуванні. Так, у 1927 році Управління держприбутків НКФ СРСР таємним листом до НКВС УСРР просило забронювати за Наркоматом закордонних справ усі дзвони державного фонду республіки для розрахунків з іноземними державами [15]. у цьому ж році по всіх округах України місцеві органи влади під загальним керівництвом НКВС республіки провели оцінювання культових споруд та церковного начиння в них, витрат на їх реставрацію і ремонт, утримання духовенства [16].

У ході різних антирелігійних кампаній, через пресу активно формувалась громадська думка про необхідність використання багатств церкви для розв'язання завдань соціалістичного будівництва. Наприклад, на початку 1927 року Лубенська газета «Радянський селянин» повідомила своїм читачам, що 30 релігійних громад округу на утримання культових споруд та 510 попів і дяків щорічно витрачають 423 тис. крб. І тут же зазначалося, що на 457 сільських шкіл з місцевого бюджету в 1926/27 господарському році виділялося 783 тис. крб. Звідси автор статті робив нехитрий висновок про те, що якби гроші, витрачені селянами на задоволення своїх релігійних потреб, спрямувати на будівництво шкіл і утримання вчителів, то на селі можна було б відкрити ще близько 300 навчальних закладів. Скільки ж тракторів, добрив та ін. можна купити, розпродавши культове майно, пропонувалось підрахувати самим читачам [17].

Непримирима позиція радянської влади до церкви, на нашу думку, визначалась також тим, що остання зберігала вплив на значну частину віруючих. За далеко не повними даними, на 1 січня 1928 року в Україні існувало 10367 церковних громад, що об'єднували 3359926 віруючих [18]. Сповідуючи норми християнської моралі, вони, безперечно, важче за інші категорії населення сприймали принципи класової моралі. Таке становище, безумовно, не могло не враховуватися сталінським керівництвом. У зв'язку з цим церква і духовенство в більшості публікацій на сторінках періодичної преси, особливо кінця 1920-х років, розцінювалися як класові вороги, а не як ідеологічні опоненти. Уже заголовки статей красномовно свідчать про їх зміст: «Релігія, і церква – наш класовий ворог», «Релігія – зброя класового ворога», «Прокиньтеся, вставайте, бо ворог не спить!», «Безвірницьким вогнем по класовому ворогу» [19] тощо. Таким чином, широкі верстви населення готувалися до необхідності рішучого виступу проти церкви як контрреволюційної сили.

Початок цього наступу хронологічно збігся з наростанням проблем, пов'язаних із державними хлібозаготівлями, труднощами проведення суцільної колективізації. Сама логіка, що випливала з сталінської тези про загострення класової боротьби в країні, вимагала шукати причини опору селянства цим та іншим заходам не в методах їх проведення, а в підступах сил контрреволюції, до яких вже давно і беззастережно були занесені служителі культу. Виступаючи на II Всесоюзному з'їзді Спілки безвірників, який відбувся у Москві у червні 1929 року, О.Ярославський проголошував, що «церковні організації проводять замасковану в релігійні гасла контрреволюційну політичну роботу <...> Останнім часом релігійники намагалися зірвати будівництво колгоспів і перехід на багатопілля, поширення позик, будівництво шкіл» [20].

Аналіз сфабрикованих слідчих справ на служителів культу показує, що співробітники ДПУ, як правило, в своїх пошуках «істини» не йшли далі визначених у промові О.Ярославського «провин» духовенства. Так, у травні 1929 року співробітниками Полтавського окрвідділу ДПУ був заарештований 48-річний піп села Великий Кобелячок Новосанжарського району О.П.Базилевський. Свідки з його односельців-бідняків одностайно засвідчили, що у нього збиралася «місцева куркульня», яка радилася, як зірвати хлібозаготівлі, агітувала проти самооподаткування. Сам же О.П.Базилевський начебто заявив: «Не давайте хліба Радянській владі, бо вона вивезе його за кордон, щоб люди були голодні, щоб швидше утворити комуну, щоб увесь люд був панський». Ці слова підтвердили кілька свідків. Незважаючи на наведені звинувачення, Базилевський категорично не визнавав своєї провини. Недостатніми вважала докази слідства і прокуратура, яка на початку червня припинила справу Базилевського. Однак, на цьому вона не закінчилася. 24 червня 1929 року ДПУ направив до прокуратури округу нове обгрунтування соціальної небезпеки Базилевського. Виявляється, завдяки його антирадянській агітації різні заходи влади, такі як, наприклад, хлібозаготівлі в даному районі (Новосанжарському – В. П.) звелися нанівець. Відділ ДПУ просив санкцію на адміністративне виселення О.П.Базилевського. Незважаючи на те, що окрпрокуратура погодилася з цим, справа Базилевського 29 жовтня 1929 року була передана на розгляд Особливої наради при колегії ДПУ УСРР. Три роки виправно-трудових таборів – таким був її вирок [21].

Ще задовго до цього газета «Більшовик Полтавщини» повідомила своїм читачам, що О.П.Базилевський – один з лідерів місцевої контрреволюції, яка створила антирадянські «христові братства», викриті органами ДПУ як вороги народу. Ставлення до таких організацій, підкреслювала газета, чітко і лаконічно сформульоване О.М.Горьким: «Якщо ворог не здається – його знищують». Після таких аргументів у читача, на думку редакції, очевидно, не повинні були виникати ніякі сумніви щодо справедливості арешту попа села Полузір'я Осауленка. Його контрреволюційна діяльність, виявляється, полягала в тому, що він радився з куркулями, як зашкодити радянській владі, щоб ані фунта їй не було продано хліба, і для допомоги куркулям створив підпільне «братство христове». Подібне братство в селі Бродщина Кобеляцького району, начебто, створив піп Солоногорський, що теж був заарештований органами ДПУ. За повідомленнями «Більшовика Полтавщини», піп Омелян із села Попового Новосанжарського району був притягнутий до відповідальності за розповсюдження листівок проти хлібозаготівель. «Ми активізували наш наступ на капіталістичні елементи, – підсумовує газета, – ми жорстоко й завзято боремося з усіма рештками проклятущого вчорашнього <...> А тим часом ворог перешиковує лави. Ворог не здається» [22].

Після цих слів читач вже не повинен був дивуватися все новим і новим повідомленням про викриття попівських контрреволюційних зграй. Одну з них, як свідчить «Більшовик Полтавщини», було розкрито за допомогою активу села Петрівці Червоноградського району. Піп Раковський, який нібито очолював організацію, вів активну агітацію проти хлібозаготівель та всіх інших державних кампаній, за що й був заарештований органами ДПУ. На початку 1930 року «Більшовик Полтавщини» в кількох номерах інформував своїх

читачів про хід судового процесу в селі Петрівці над Раковським [23] – шкідником на ниві державних хлібозаготівель і колгоспного будівництва [24].

Трохи раніше газета «Червона Лубенщина» повідомила про суд над попом Вишняківської церкви Хорольського району Я.Худаком, якому було винесено смертний вирок за «зв'язки з куркульством», «зрив хлібозаготівель» тощо [25].

Заради справедливості слід зазначити, що подібні вироки в кінці 1920-х – на початку 1930-х років не набули свого поширення. Більше того, Особлива нарада в більшості випадків визначала «м'якшу» міру покарання, ніж пропонувалось. Так, 9 вересня 1929 року в селі Диканька органами ДПУ був заарештований священик Б.П.Слухаєвський. У постанові Полтавського окрвідділу ДПУ від 10 вересня 1929 року про прийняття його справи до судочинства зазначалося, що він як священик Української автокефальної православної церкви «...проводить антирадянську агітацію шовіністично-петлюрівського характеру, спрямовану проти Радвлади і всіх її заходів» [26].

Майже три місяці слідчі збирали докази вини Б.П.Слухаєвського. Зокрема, їм вдалося знайти свідків, які повідомили: «Б.П.Слухаєвський – ініціатор зриву Радянської влади». А «зрив» цей полягає в тому, що «у червні чи липні 1928 року, коли з Миколаївської церкви (з її релігійної громади – В. П.) належало стягти на користь держави будівельний податок, то Слухаєвський <...> відверто висловився, що влада неправильно робить, що стягує цей податок, що це – насильство, безглуздя, гніт». Висміював систему самооподаткування на індустріалізацію: «Хіба це самообкладання? Це сміх, а не самообкладання. Призначили і плати».

У обвинувальному висновку всі ці факти були тісно пов'язані з «куркульською контрреволюцією», ідейним наставником і натхненником якої в селі Диканька оголошувався Б.П.Слухаєвський. «За час свого перебування в с. Диканька, – читаємо в обвинувальному висновку, – Слухаєвський Б.П. групує біля себе куркульсько-петлюрівські елементи села, а також пробує залучити до автокефальної церкви і сільську молодь <...>, обробляє її в шовіністичному дусі, прагнучи посіяти у свідомості молоді необхідність боротьби за самостійну Україну».

На думку слідства, провина Б.П.Слухаєвського була достатньою для того, щоб засудити його до 10 років концтаборів. Судова трійка при Колегії ДПУ УСРР на своєму засіданні 29 січня 1930 року, однак, винесла зовсім інший вирок – три роки концтабору.

Перший пік масових репресій проти духовенства припадає на 1929 – початок 1930 років – період найвищого загострення соціальних відносин на селі в ході здійснення колективізації сільського господарства, виконання сталінських директив про ліквідацію куркульства як класу. Духовенство, кваліфіковане сталінським керівництвом як прибічник куркульства, закономірно, повинно було розділити його долю.

У зв'язку з певною зміною тактики у вирішенні завдань соціалістичної перебудови села після листа Сталіна від 5 лютого 1930 року «Запаморочення від успіхів», треба було також чекати і певних коректив у ставленні держави до церкви. І дійсно, в одній з постанов 1930 року ЦК ВКП(б) навіть засуджувалося «викривлення партійної лінії у боротьбі з релігійними забобонами» [27]. А голова РНК СРСР О.І.Риков у кінці лютого 1930 року в розмові з директором американського телеграфного агентства «Кінош» підтвердив, що ніяких переслідувань будь-кого із служителів культу за їх релігійні переконання не було і немає. За весь час після Жовтня не можна назвати жодного випадку притягнення до суду того чи іншого попа за захист якоїсь релігійної тези [28].

Знаючи справжнє ставлення верхівки партійно-державного керівництва країни до релігії і церкви, легко помітити демагогічний характер зазначених вище документів. Водночас, з'явившись під тиском внутрішніх і зовнішніх обставин, вони певною мірою віддзеркалювали тенденцію до послаблення репресій проти церкви і духовенства. Це виявилось, зокрема, в згортанні кампанії по ліквідації молитовних будинків, яка набула широкого розмаху в 1929 – на початку 1930 року. Більше того, значна частина церков,

синагог, кірх і т. д., відібраних у віруючих в цей період, була повернена їм для користування [29].

Наскільки чутливою була репресивна машина до вказівок «Згори», на наш погляд, висвітлює справа священика церкви села Милорадового Руновщинського району Д.В.Давидова. Разом з чотирнадцятьма місцевими куркулями він був заарештований співробітниками Полтавського окрвідділу ДПУ в середині 1929 року як організатор антирадянського угруповання, що чинило «шалений опір заходам Радянської влади на селі, здійснюючи систематичну агітацію проти хлібозаготівель, колективної посівкампанії». Д.В.Давидов звинувачувався в тому, що «групував навколо себе куркульські елементи села <...>, проводив антирадянську агітацію, яка виявилась в розмовах про те, що не потрібно записуватися в ТСОЗи і колективи <...>, вів агітацію за невидачу дзвонів на потреби індустріалізації <...>». З слідчих документів довідуємося, що «...під впливом антирадянської агітації Давидова найбільш відстала частина жінок зривала збори, на яких обговорювалось питання про зняття дзвонів, підіймала шум і галас та висловлювала незадоволення заходами Радянської влади». На фоні подібних звинувачень виглядає дивним, на перший погляд, рішення судової трійки при Колегії ДПУ УСРР від 11 березня 1930 року Засудивши «учасників» контрреволюційної організації до різних строків позбавлення волі, вона визнала за можливе її керівника Д.В.Давидова звільнити з-під варти [30].

Безумовно, не всім священнослужителям, заарештованим у той час органами ДПУ, пощастило так, як Д.В.Давидову. Судові і позасудові репресії проти духовенства продовжувались і в першій половині 1930-х років. Однак, як розмах, так і жорстокість репресій щодо служителів культу у порівнянні з кінцем 1920-х у цей час зменшується. Так, священик О.Л.Максимович за контрреволюційну діяльність у 1930 році був висланий на три роки до Архангельської губернії. За ту ж «провину» в 1931 році висиланням на вільне поселення у північні райони СРСР покарано священика К.Д.Антоненка. Варто зазначити, що позбавлений волі у 1928 році до 8 років виправно-трудових таборів священик Ф.В.Геращенко вже на початку 1930-х років повернувся на Полтавщину. У 1933 році був звільнений також полтавський священик С.С.Самойлов, засуджений у 1929 році до 10 років концтабору [31]. У 1935 році був заарештований за антирадянську пропаганду І.М.Богданович. Однак, після кількох місяців перебування під слідством, він був звільнений з-під варти [32].

Ситуація різко змінюється в 1937–1938 роках, позначених чорною міткою в історії нашої країни. Серед численних жертв сталінського беззаконня в цей час було чимало служителів культу, і здебільшого колишніх, оскільки переважна більшість церков, синагог, кірх тощо на кінець 1930-х років вже була закрита і священики працювали в різних галузях народного господарства або ж були безробітними. Однак і це не врятувало їх від пильного ока органів НКВС. Єдиним приводом для їх арештів у більшості випадків служила приналежність до церковників. Характерною в цьому розумінні є справа І.М.Богдановича і О.І.Петровського. Формально Богдановича співробітники Полтавського облвідділу НКВС заарештували наприкінці жовтня 1937 року за те, що він «серед жителів м. Полтави проводив агітацію за відкриття церков в м. Полтаві і висловлював антирадянські настрої» [33]. Подібні обвинувачення пред’являлись і полтавському священику Петровському, який разом із Богдановичем хотів скористатися «широкими», як записано у висновках слідства, демократичними правами сталінської конституції і висунути на виборах до Верховної Ради СРСР «кандидатуру з середовища віруючих, яка б захистила права церкви і віруючих» [34]. Це були лише формальні підстави для арешту. Справжні ж причини репресій проти духовенства чітко і дохідливе пояснив Богдановичу на допиті один із слідчих. Наведемо витяг зі скарги священика до Генерального прокурора СРСР, в якій передається суть тієї розмови: «Якось один із слідчих сказав. – Тебе три рази заарештовували, а ти все-таки продовжував служити. – Але ж служити дозволялось мені законом, – сказав я. – Дійсно, це так, – сказав він, – але ж ти людина з освітою і повинен розуміти, що Радянська влада (передаю дослівно) веде боротьбу з релігією, а ти заважаєш цьому». Скарга була написана Богдановичем

уже після того, як рішенням трійки УНКВС по Полтавській області від 17–19 листопада 1937 року він, як і Петровський, був засуджений до 10 років виправно-трудових таборів. «Що ж це виходить,– завершував скаргу І.М.Богданович, – що покараний лише тому, що я – священик?» [35].

Сьогодні зрозуміло, що це риторичне запитання. Тоді ж, у 1937–1938 роках, на нього шукали відповідь десятки й сотні священнослужителів, заарештованих на Полтавщині. Так, восени 1937 року за контрреволюційну агітацію був засуджений до 10 років виправно-трудових таборів миргородський священик І.Є.Ніколаєнко [36]. 29 жовтня 1937 року Кобеляцьким райвідділом НКВС у шпигунській діяльності обвинувачено священика села Білики В.А.Грановського, який під тортурами дав свідчення, що за дорученням німця Ф.Царгона створив шпигунську групу з колгоспників і поширював чутку про наближення війни. Згідно з рішенням трійки УНКВС по Полтавській області від 12 грудня 1937 року В.А.Грановського розстріляли [37]. До вищої міри покарання в грудні 1937 року був також засуджений опішнянський священик С.Т.Луговий. За показаннями свідків, він «вів паразитичний спосіб життя» і ототожнював слова «комуніст» і «антихрист» [38].

27 грудня 1937 року обірвалося життя священика з міста Полтави О.Л.Яковлєва. Щоб довести його провину, яка полягала в «антикомуністичних висловлюваннях», вистачило всього десяти днів та одного допиту [39]. Трохи довше велось слідство у справі обвинуваченого у «ворожих настроях до Радянської влади» священика з села Перещепино К.П.Биковця: 7 вересня 1937 року його заарештували, а вже 1 жовтня цього ж року – розстріляли [40]. Зазначимо, що О.Л.Яковлєв і К.П.Биковець винними себе під час слідства не визнали, однак вирок їм був заготовлений заздалегідь, як і священикові з села Ватажкове Полтавського району Гуревському М.М., у справі якого слідство тривало 7 днів. Заарештований за антирадянську агітацію 20 грудня 1937 року без будь-яких доказів уже 27 грудня він був розстріляний [41].

Грудень 1937 року позначений не лише масовими розстрілами контрреволюціонерів з числа окремих служителів культу, а й початком арештів Полтавським облвідділом НКВС священнослужителів (здебільшого колишніх), котрі згодом зусиллями слідчих будуть об'єднані в розгалужену контрреволюційну організацію. Серед перших її майбутніх членів 15 грудня 1937 року (без ордера на арешт) було заарештовано Ю.Я.Аронського, який вже давно перебував під наглядом органів ДПУ–НКВС [42]. До кінця року було заарештовано ще кількох священиків. Та на цей час слідчі, здається, ще не мали не лише концепції, а й самої ідеї існування організації церковників, оскільки на кожного із заарештованих була заведена окрема самостійна справа.

Організація, як нам здається, почала «формуватися» зусиллями слідчих у лютому 1938 року. За один день, 26 лютого, до слідчих ізоляторів Полтавського облвідділу НКВС кинуті І.С.Яновський, В.І.Любицький, О.С.Степанов, С.С.Самойлов, Н.К.Рудик, Л.В.Пясецький, О.Л.Максимович, О.П.Базилевський, П.М.Настенко та ще кілька священиків Полтави. Незабаром були заарештовані церковнослужителі Г.О.Карпенко, О.М.Калінос, К.Д.Антоненко та ін. [43]. Усі заарештовані і в грудні 1937 року, і в лютому 1938 року, вперше були допитані лише 10–12 квітня 1938 року. Кілька місяців полтавським енкавеесівцям знадобилося, щоб розробити схему фашистської повстанської організації церковників.

В архіві СБУ по Полтавській області збереглося її графічне зображення, яке свідчить, що полтавським слідчим вдалося розкрити підпільну організацію церковників, яка охоплювала значну територію європейської частини СРСР. Центр «контрреволюційної фашистської організації церковників» (КРФОЦ), нібито, був зв'язаний зі службою гестапо нацистської Німеччини і знаходився у Москві. Очолював його митрополит Сергій та наближені до нього священнослужителі – Павловський, Турунтаєв, Іванов, Зінгер, Рибальченко. Крім того, начебто, існували обласні центри КРФОЦ у Києві (на чолі з Київським митрополитом), Курську (єпископ Артемюк), Воронежі (єпископ Кологривний) та Полтаві.

Що ж до Полтавського обласного центру КРФОЦ, то йому, нібито, вдалося утворити свої осередки в Гадяцькому, Миргородському, Зіньківському, Опішнянському, Диканському, Красноградському районах [44].

Не викликає особливих сумнівів причетність до розробки концепції КРФОЦ начальника УНКВС по Полтавській області О.Волкова, який власноручно створив не одну подібну організацію. Та чимало довелося «попрацювати» і слідчим, зокрема, на допитах священиків, заарештованих у Полтаві, щоб добути хоча б якісь свідчення про існування районних осередків КРФОЦ, привести зізнання обвинувачуваних до спільного знаменника, а головне – змусити їх говорити те, що потрібно слідству. Саме на все це і пішло півтора місяці – від кінця лютого до середини квітня 1938 року.

Протоколи допитів більшості заарештованих у справі міфічної КРФОЦ різняться між собою переважно тією частиною, де йдеться про життєвий шлях священиків та обставини їх вступу до організації. Хоч і в останньому впадає в очі та надзвичайна легкість, з якою вони давали згоду на участь у підпільній боротьбі з радянською владою – як правило, після розмов з кимось з вже завербованих до КРФОЦ. І як рефрен з протоколу до протоколу переходять слова, сказані (чи просто підписані) на допиті 9 квітня 1938 року Г.Т.Коваленком: «З початку існування Радянської влади я став вороже настроєним до неї. Репресії, яких зазнавало духовенство, викликали в мені ненависть до Радянської влади, і тому я вирішив боротися з нею шляхом збройного повстання і відновлення в СРСР капіталістичного ладу з допомогою іноземних держав» [45]. Саме такими, очевидно, вбачалися слідчим причини незадоволення серед духовенства. І вони без особливих вагань тиражували їх у протоколах допитів різних людей. Можливо, що на вигадку чогось оригінальнішого для протоколів не вистачало часу, а то й вважалося просто непотрібним. Адже більшість заарештованих зізнались у своїй приналежності до КРФОЦ і назвали прізвище її керівника – полтавського єпископа М.В.Русинова.

«Дав» на той час «щиросердні» зізнання і сам М.В.Русинов, за якими в 1933 році до повстанської організації його завербував митрополит Сергій, що доручив Митрофану Володимировичу «проводити вербувальну роботу, формувати контрреволюційні осередки й агітувати проти Радянської влади». Виконуючи доручення Сергія, М.В.Русинов, начебто з 1933 по 1936 роки завербував 14 священиків, які згодом склали основу Воронезького обласного центру організації, а в 1936 році, за завданням митрополита, виїхав до Курська, де також утворив обласний центр КРФОЦ. З такою ж метою він був переведений і до Полтави, де вже в 1937 році створив обласний центр КРФОЦ, доручивши його членам «проводити контрреволюційну роботу, готувати повстанські кадри для збройного виступу на випадок війни». Правда, продовжував М.В.Русинов, щодо організації терористичних актів «я не встиг нічого зробити, однак учасників обласного центру контрреволюційної фашистської організації я інформував про терористичні установки організації і дав їм завдання створити бойові терористичні групи. Чи зробили вони що-небудь в цьому напрямку, я не знаю, оскільки незабаром розпочалися арешти духовенства» [46].

Не змогли підтвердити фактами терористичну діяльність організації також інші її члени. Спиратися ж на свідчення 71-літнього І.М.Костенецького, 72-літнього І.А.Терлецького, 48-літнього М.С.Березовського, 81-літнього І.А.Богдановського, 73-літнього А.І.Роговенка було б просто нонсенсом. Як засвідчив у 1959 році О.А.Роговенко, коли в 1938 році енкаведисівці прийшли арештувати батька, той вже давно був тяжко хворий і його забрали прямо з ліжка [47].

Незважаючи на досить солідний вік більшості з 37 осіб, які були включені до складу міфічної організації, саме на терористичному її спрямуванні наголошувалось у обвинувальному висновку. Мета організації, вказувалось у ньому, – «підготовка і здійснення збройного повстання задля повалення Радянської влади і встановлення в СРСР фашистського ладу, а також здійснення терористичного акту щодо вождя Комуністичної партії т. Сталіна, керівників партії і уряду [48].

Власне, це вже був смертельний вирок усім членам організації, який 23 квітня 1938 року схвалила Особлива трійка УНВС по Полтавській області [49].

Скільки таких вироків по відношенню до духовенства Полтавщини було винесено в 1937–1938 роках, встановити поки що не вдалося. Однак, певне уявлення про розмах репресій проти духовенства дають окремі, виявлені нами дані. Лише за жовтень-грудень 1937 року органами НКВС в Полтавській області було заарештовано 285 «церковників і сектантів», як називались вони у звітах обласного управління НКВС. Якщо ж говорити про вихідців з духовенства, то їх було заарештовано за ці три місяці 361 чол. Не менш вражаючі і наслідки боротьби з «контрреволюцією» серед духовенства області в січні-червні 1938 року – тоді було заарештовано 142 служителі культу [50].

Однак, і на цьому репресії проти духовенства не припинились. Так, 8 червня 1938 року, через 6 днів після розстрілу учасників КРФОЦ, співробітниками УНКВС по Полтавській області був заарештований колишній священик, а на час арешту чорнороб панчішної фабрики міста Полтави І.П.Колядинський. Уже наступного дня він підписав свідчення про свою приналежність до «фашистської організації церковників» і 22 вересня 1938 року був розстріляний [51].

Така ж доля, мабуть, чекала і священика І.Я.Кондратовича. Він був заарештований Полтавським УНКВС 5 липня 1938 року і 26 числа того ж місяця «зізнався» у приналежності до контрреволюційної організації. Але незабаром відмовився від своїх показань і протримався на тому до весни 1939 року, коли загальна хвиля репресій пішла на спад. Відчув це по «своїй справі» і І.Я.Кондратович: «Полтавський обласний суд 11 травня 1939 р. ув'язнив його до 5 років, а Верховний Суд УРСР 9 листопада 1939 р. міру покарання зменшив до 3 років» [52].

Проблема репресій серед духовенства ще потребує свого дослідження. В умовах духовного відродження суспільства, ствердження загальнолюдських цінностей необхідно глибоко і всебічно проаналізувати трагічні уроки минулого, дати принципову оцінку всім негативним явищам, що мали місце в нашій історії.

Примітки.

1. Див.: Социализм и религия // Коммунист. – 1988. – № 4. – С. 118.
2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1979. – Т. 2. – С. 49.
3. Ленин В.И. Письмо В.М.Молотову для членов Политбюро ЦК РКП(б) 19 марта 1922 г. // Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 4. – С. 190-193.
4. Див.: Кандидов Б. Голод 1921 года и церковь. – М.-Л., 1932.
5. Архів Управління Служби безпеки в Полтавській області (далі – Архів УСБУ ПО). – Спр. 2756-С. – Арк. 2.
6. Алексеев В. Религиозный нэп // Литературная Россия. – 1991. – 15 марта.
7. КПРС в резолюціях... – К., 1979. – Т. 2. – С. 451.
8. Там само. – Т. 3. – С. 80.
9. Архів УСБУ ПО. – Спр. 2756-С. – Арк. 2,5.
10. Там само. – Арк. 36.
11. Там само. – Спр. 16769-С. – Т. 3. – Арк. 9.
12. Див.: «Патриарх Сергий й его духовное наследство». – Изд. Московской Патриархии, 1947.
13. Алексеев В. Вказ. праця.
14. Сталин Й.В. Заявление представителям иностранной печати о подложних «статьях Сталина» // Соч. – Т. 10. – С. 372-375.
15. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР (Збірник методичних матеріалів в шести частинах). – К., 1989. – Ч. ІІ. – С. 105.
16. ЦДАЖР України. – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 267. – Арк. 2, 28, 30, 36, 41, 43, 50.
17. Червона Лубенщина. – 1927. – 4 лютого.
18. ЦДАЖР України. – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 1064. – Арк. 3.
19. Червона Лубенщина. – 1928. – 13 червня; 24 грудня; 1929 – 1 травня.

20. Там само. – 1929. – 16 червня.
21. Архів УСБУ ПО. – Спр. 4909-С. – Арк. 1-5; 18-22; 31, 37.
22. Більшовик Полтавщини. – 1929. – 15 червня.
23. Там само. – 1930. – 7 січня.
24. Там само. – 8, 12, 14 січня.
25. Червона Лубенщина. – 1929. – 1 листопада.
26. Архів УСБУ ПО. – Спр. 4697-С. – Арк. 1-7, 16, 21, 32, 37-38, 44.
27. Социализм и религия // Коммунист. – 1988. – № 4. – С. 118.
28. Червона Лубенщина. – 1930. – 3 березня.
29. ЦДАЖР України. – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 1959. – Арк. 3.
30. Архів УСБУ ПО. – Спр. 16415-С. – Арк. 76-81.
31. Там само. – Спр. 16769-С. – Т. 2. – Арк. 402-404. 482. 520-523, 532
32. Там само. – Спр. 6675-С. – Арк. 5.
33. Там само. – Арк. 1, 14-15, 19-20.
34. Архів УСБУ ПО. – Спр. 331-С.
35. Там само. – Спр. 16100-С.
36. Там само. – Спр. 12766-С.
37. Там само. – Спр. 12770-С.
38. Там само. – Спр. 11449-С.
39. Там само. – Спр. 13178-С.
40. Там само. – Спр. 16769-С. – Т. 1. – Арк. 378.
41. Там само. – Арк. 323, 332. 344, 371, 382, 389, 418, 470. 482. 493, 503, 515.
42. Там само. – Арк. 45.
43. Там само. – Арк. 324-325.
44. Там само. – Арк. 9, 16-41.
45. Там само. – Т. 3. – Арк. 226.
46. Там само. – Т. 2. – Арк. 528-529.
47. Там само. – Арк. 551-601.
48. Там само. – Спр. 19533. – Т. 7. – Арк. 541, 542.
49. Там само. – Спр. 13320-С.
50. Там само. – Спр. 608-С.

Людмила Розсоха

ГЕРАСИМІВ САДОЧОК

Серед тисяч українців-мучеників, знищених сталінською репресивною машиною, вияскравлюється трагічна доля трудівника-миргородця Герасима Гайдара (Гайдаренка; 1880–1938) – людини простого роду, але високого духовного злету.

Ще й сьогодні старі жителі села Довгалівки Миргородського району [1] покажуть місцину під лісом, яка зберегла назву Герасимів садочок. Добрий господар і трудівник, столяр і тесля Герасим Варнавійович Гайдар заробив тяжкою працею трохи грошей і 1912 року купив клапоть землі, щоб посадити для своїх п’ятьох дітей яблуневий садок. Доглядав той садок із великою радістю, з любов’ю називав його садочком. Але недовго він тішився молодим цвітом...

Була в житті Герасима Гайдара ще одна справа, що вабила його душу як українця-християнина. Він очолював церковну раду сільської громади Української Автокефальної Православної Церкви.

Миргородщина була одним із тих регіонів, де рух за українізацію церкви став найпотужнішим. У середині 20-х років XX століття у Миргороді та в більшості сіл Миргородщини були створені громади УАПЦ (яку очолював митрополит В.Липківський). Козаків, селян і міщан приваблювало зближення церкви з народом через упровадження в церковне життя української мови, національних звичаїв і традицій.

Село Довгалівка, яке нині належить до Миргородського району, в середині 20-х років було центром Довгалівської сільської ради Попівського району Лубенської округи. Село досить велике, 1926 року в ньому налічувалося 223 господарства, 1119 жителів [2].

Як свідчили сучасники, населення Миргородщини, а надто молодь, сприйняло українізацію з величезною радістю, рух набув масового характеру [3]. У Довгалівці до громади УАПЦ, яку з 1924 року очолював Герасим Гайдар, приєдналася його родина, зокрема, старший син Степан (1902 року народження), молоді односельці, ровесники Степана – Захар Іванович Стешенко, Яків Вакулович Федоренко, Іван Максимович Криворучко, Яків Трохимович Матвієнко, Яків Струцький та інші.

Від самого початку створення УАПЦ більшовицька влада негативно ставилася до цієї фундації, вбачаючи в прагненні до дерусифікації церкви загрозу власній політиці. З другої половини 20-х років радянська влада розпочала масовану атаку на українську церкву. Вдавалися до всіх можливих засобів – цькування активістів УАПЦ, провокацій, дискредитації, підриву авторитету церкви серед населення. Яскравим прикладом таких дій більшовицької влади стало провокативне вбивство невідомими особами в Миргороді у квітні 1926 року священика Успінського собору Миколи Базилевського, який був прибічником іншої, супротивної дієцезії – так званої автономної церкви, що її очолював єпископ Теофіл Булдовський. Миргородці були переконані, що вбивство було сплановане органами ДПУ, аби мати підстави для переслідування духівництва УАПЦ. Так і сталося: невдовзі було заарештовано благовісника УАПЦ, священика миргородської Воскресінської церкви Симона Явтушенка, розпочалися арешти й інших священиків та осіб, причетних до автокефалії. У селах Миргородщини – Клюшниківці, Ромодані, Кибинцях, Шарківщині, Великих Сорочинцях, Попівці та багатьох інших, де український здвиг був найпотужнішим, від репресій постраждали цілі родини.

Викорінення українського духовного потенціалу посилилося у зв'язку зі справою Спілки Визволення України (СВУ), яку органи ДПУ сфабрикували задля винищення української інтелігенції та прив'язали до автокефального руху з метою ліквідації останнього.

Саме належністю до нібито організованого в селі Довгалівці осередку СВУ й пояснювали працівники миргородського відділення ДПУ арешти молоді села. 16 жовтня 1929 року було забрано й вивезено спочатку до миргородської в'язниці, а згодом до Лубен (як центру округи) молодих довгалівських хлопців і чоловіків – С.Гайдара, Я.Федоренка, З.Стешенка, Я.Матвієнка, І.Криворучка, Я.Струцького [4]. Всі вони належали до міцних козацьких родин, мали одноосібні господарства і, певна річ, були не в захваті від політики суцільної колективізації, яка на той час уже розпочалася в Україні. Доля цих людей сумна: С.Гайдара і Я.Струцького 1930 року розстріляли в Лубнах. Стешенко, Матвієнко і Криворучко були засуджені кожен до 10 літ позбавлення волі (останній загинув на фронті під час радянсько-німецької війни). Доля зовсім юного Якова Федоренка невідома, напевно, він загинув десь на засланні, бо додому не повернувся.

Менше як через два місяці після арешту сина, 9 грудня 1929 року був заарештований і Герасим Варнавійович Гайдар [5] – як селянин-одноосібник, котрий не захотів іти до колгоспу (а це давало підставу назвати його куркулем). Уже в березні наступного року Особлива нарада при Колегії ДПУ УСРР засудила 50-річного Герасима Гайдара до трьох років позбавлення волі.

Сім'ю виселили з власної хати, все майно відібрали, тож дружина Марія Протасіївна з доньками Горпиною, Ганною, 8-річною Марією і сином Григорієм тяжко поневірялася по чужих кутках. А сам Герасим відбував покарання в далекому Владивостоці, млів душею за рідним краєм, своєю хатою, сім'єю. Писав додому листи, сповнені туги. Ці батькові листи з віршованими рядочками і досі зберігаються в Довгалівці у родині його доньки Марії Герасимівни Лисенко й онуки Ганни Василівни Прокопенко.

А ще пекла Герасимові Варнавійовичу душу гірка несправедливість, адже все його добро було нажите ним тільки завдяки власній праці. Він ніяк не міг змиритися з винесеним йому вироком («за що?!»), писав листи до Москви, домагаючись перегляду справи, але це не допомогло, так він і відбув увесь свій термін.

Повернувся додому – без грошей, без хати. Родина переїхала до Миргорода, на Приліпку, мешкали в найманому житлі. Тепер його мрією стало збудувати для сім'ї свій будинок. Стали держати курей, кролів, поросятко, продавали м'ясо, стягалися на копійку. Уже завіз було на ділянку й будівельні матеріали. Працював теслею, тож сам міг би собі поставити хату. Не судилося.

Вдруге Герасима Гайдара заарештували як «ворога народу» 5 травня 1938 року. Перед цим у Миргороді й районі пройшла хвиля жахливих масових репресій, коли було винищено сотні жителів – селян, робітників, представників інтелігенції, духівництва, службовців, офіцерів, адміністративних керівників, людей з іноземними прізвищами. Ухвалою Особливої трійки при УНКВС Полтавської області Г.Гайдарові було винесено присуд – розстріл із конфіскацією майна. Вирок виконали 4 червня 1938 року.

Але родина, певна річ, нічого про це не знала. Останнє відоме їй місце перебування батька – тюрма в Харкові на Холодній Горі, куди дружина навіть надіслала на ім'я чоловіка гроші – свої згорьовані п'ять карбованців. А звідти повідомили родичам, що «адресат выбыл неизвестно куда». Ото і все... Жодного листа від нього не було, де й коли загинув – не відомо. Тільки через двадцять літ, 1957 року, сім'я одержала довідку про реабілітацію, вже посмертну, Герасима Варнавійовича Гайдара.

Під час війни, 1942 року тодішня сільська влада повернула родині Гайдарів їхню садибу, але коли знову прийшла радянська влада, хату ще раз відібрали. Ось така доля.

Слід сказати, що в Довгалівці постраждали від політичних утисків ще й інші селяни на прізвище Гайдар: Іван Федорович, який 1937 року був засуджений до 10 років ув'язнення, і Федір Протасович, селянин-одноосібник. Страдницький шлях останнього, як дві краплі води, схожий на долю Герасима Гайдара: Федір Гайдар теж був двічі безпідставно засуджений, з тією тільки різницею, що розстріляли його 8 січня 1938 року [6]. (Саме цього трагічного дня було страчено кілька десятків заарештованих миргородців).

Ось переді мною лежать два листи, написані Герасимом Варнавійовичем Гайдарем 1931 року з Владивостока. Щось є в цих тужних листах від народної пісні, щось від старовинної кобзарської думи. Писав-віршував, неначе пісню співав – як умів, просто, по-селянському, щиро і щемно.

15 / II 31 р.

Лети, лети, листівочко, з далекого краю,
Від Тихого океану, Японського моря.
Аж із-за Китаю до рідного краю.
Через гори і долини, річки і тунелі.
Лісами, ярами і широкими степами.
Через усю Азію, Урал, Волгу і Росію
Я летіти умію.
На Україну завітаю, хатиночку пошукаю.
Хатиночку сиротину, що навколо неї немає тину!..
Хатина на клинчику на куркульському подвір'ї

Стоїть зажурена, сумна!
Навколо хатини шовковиці, верби;
Вітами махають, про щось з вітром розмовляють...
Верба шовковиці питає, коли він до нас завітає;
Він нас садив, кохав і доглядав!
Де ж він помандрував?
Я, листівочка, завітала до цієї сумної хати.
Добридень! Двоє діток і старенька мати,
Я прилетіла вас утішати.
Не журіться! Мене, листівочку, почитайте,
Та не журіться.
На карточці на любимого свого тата подивіться.
Може, доля наша нам усміхнеться,
І усе лихо наше минеться.
Як вернуся, поцілую – і горе минеться.

Г.В.Гайдаренко. Владівосток.

* * *

Місто Владівосток, 22 / 4 – 31 р.

Мешкаю на березі Японського моря,
Коло Тихого океану. Я кару переживаю,
А за що, милий Боже, і сам я не знаю!
Сиротою виростав, перед багачами
Спину гнув, бо їсти хотів.
Працювати я навчився,
У столярського і теслярського верстатів;
Отам вибився в люди...
Позавидували ледарі і насмішники багачі.
А на полі, огороді і садку
Знову доказали дружною працею ледарям і злодіям,
Як треба працювати, щоб кусок хліба мати!
Узяла злодіїв і ледарів ревність і зависть;
Давай вони на нас яму копати;
Не жаліли гидких і брехливих слів,
Аби підвести нас під куркулів.
А брехня найшла відповідний грунт і дала свій росток.
Ану Герасима за його щиру працю у Владівосток...

Уже постарів і зник у Довгалівці Герасимів садочок. А назва в селі залишилася, збереглася в пам'яті. Сьогодні, коли занепадають села і український селянин початку XXI століття остерігається масштабно і з розмахом братися за одвічне селянське ремесло – хліборобство, його сумніви й вагання зрозумілі. Бо ще не зітерлося з пам'яті поколінь, що яблуневий цвіт у Герасимових садочках випікали розпеченим залізом. Відлуння того болю не стихло в Україні й досі.

П р и м і т к и .

1. У виданні: Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. 2. – К.-Полтава, 2004. – С. 235 – у статті про Г.В.Гайдара хибно вказано район – Великобагачанський, правильно – Миргородський.
2. Бюлетень Лубенського округового Статистичного бюра та список заселених пунктів округи. – Лубні, 1927. – № 1-2 (5-6). – С. 117.

3. Спогади Павла Маляра / Анонімний запис спогадів письменника про голод 1932–1933 рр. в Україні та про його особисте життя. // http//maidan.org.ua/holodomor/tom-l_html/LH26.html
4. Свідчення літніх жителів с. Довгалівки. Запис авторки 2002 р.; Лист доньки Герасима Гайдара М.Г.Лисенко та його онуки Г.В.Прокопенко до авторки статті від 24.04.2002 р. – Архів авторки; Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. 2. – С. 235; Кн. 3. – С. 134, 327; Кн. 4. – С. 267.
5. Реабілітовані історією. – Кн. 2. – С. 235.
6. Там само.

Валентин Посухов

СПРАВА № 128133 ПОВІДАЛА...

Дмитро Михайлович Гармаш – людина, знана у нашім краї, а особливо – у Диканському районі. Там, у райцентрі, височіє йому пам'ятник. І більшість тих, хто відвідує селище, його теж навіщає, адже то – місцевий історико-краєзнавчий музей. Він і носить ім'я свого творця Д.М.Гармаша.

Життя Дмитра Михайловича – типове для представників радянської владної еліти 30–70-х років XX ст. Виходець із селянської родини (народився у 1908 році у селі Велика Бурімка Золотоніського повіту Полтавської губернії, нині – Чорнобаївський район Черкаської області), він активно включився в політичне життя 1920–1930-х років: був комсомольським активістом, редактором райгазети, працював у райкомах КП(б)У, інструктором ЦК КП(б)У, першим секретарем Гадяцького райкому партії, а пізніше, з 1948 року – головою колгоспу в Миргородському районі, головою райплану і заступником голови Диканського райвиконкому, директором тамтешньої харчосмакової фабрики. А з 1974 року і майже до самої смерті (2004 рік) його життя було пов'язане з Диканським історико-краєзнавчим музеєм. Він доклав особливо багато зусиль, щоб спорудити для цієї скарбниці історичної пам'яті належне сучасне приміщення, щоб наповнити його цікавими експонатами, створити при музеї багату картинну галерею.

На кожній із ділянок роботи, звісно, були свої труднощі, радості успіхів, гіркота невдач. Але про десятилітній період свого життя (з 1938 по 1948 роки) Дмитро Михайлович згадувати не любив. Ці спогади давалися йому вельми боляче, та й говорити правду про те, чого довелося зазнати, тоді було ризиковано. Подих тих трагічних як для Д.М.Гармаша, так і для всього нашого народу часів доносить справа № 128133, що зберігається в архіві управління СБУ у Полтавській області, і з якою автору цих рядків вдалося ознайомитися після указу Президента України В.А.Ющенка про доступ до цих, раніше закритих для широкого загалу документів репресивних органів СРСР.

Починається справа постановою оперативного уповноваженого IV відділу обласного управління НКВС Вахніна від 31 липня 1938 року про арешт першого секретаря Гадяцького райкому партії Д.М.Гармаша й подальшого утримання його у Полтавській в'язниці за те, що він «является активным участником антисоветской правотроцкистской организации, по заданию которой проводит подрывную деятельность». За цим документом, як і належить, – санкція прокурора, який дозволяє такий запобіжний захід. Далі видніється невеликий, але страшний папірець – ордер на арешт за № 13 від 1 серпня 1938 року, дійсний одну добу.

Дмитру Михайловичу міцно врізався в пам'ять той день. Пригадував: «Була неділя. Стояла чудова сонячна погода. Після напруженого робочого тижня мені вдалося вибрати-

ся на відпочинок. З ранку з Танею, дружиною, і двома синами – Владленом і Юрою – подалися на Псел. Повернулися ввечері. Невдовзі пролунав телефонний дзвінок. Начальник райвідділу НКВС, з яким, до речі, у мене були добрі стосунки, навіть сім'ями дружили, просив зайти до нього в терміновій справі. Я й пішов. Тільки відчинив двері кабінету, як на мене налетіли дебелі хлопці з єжовського відомства, скрутили руки: «Ви заарештовані!» Пізніше начальник райвідділу, відводячи очі, мені тихо сказав: «Вони ще зранку приїхали тебе брати. Та я не повідомив їм, де ти перебуваєш. Щоб хоч цей день відпочинку не зіпсувати...».

У справі, у стислому протоколі обшуку не зазначається, що в заарештованого знайдені якісь документи чи речі, які підтверджують його незаконну діяльність, тільки вказано, що в нього вилучено партійний, військовий і профспілковий квитки і паспорт. Основні дані про в'язня повідомляються в «Анкеті арештованого».

Ось ще одна постанова оперуповноваженого першого відділення IV відділу управління НВКС, де пишеться, що слідчими діями встановлено, що Д.М.Гармаш справді є активним учасником антирадянської правотроцькістської терористичної організації, за завданням якої він проводив антирадянську шкідницьку діяльність. Але жодного, бодай найдрібнішого факту цієї діяльності не вказано.

Далі – акуратно підшиті протоколи допитів. Вони невеликі за обсягом і начебто засвідчують, у якій чемній обстановці ввічливості та поваги до звинуваченого проходили. Для прикладу наведу уривок із протоколу за 8 вересня 1938 року.

«Вопрос: «На протяжении 30 суток вы упорно отрицаете свою преступную деятельность. Следствие предлагает вам дать показания по существу представленных обвинений».

Ответ: «Никаких показаний я не дам, так как ни в чем виновным себя не признаю».

Вопрос: «Но о вашей причастности к правотроцкистскому подполью и враждебной деятельности показывают другие обвиняемые» (фігурують кілька прізвищ).

Ответ: «Не признаю».

У протоколах часто згадуються очні ставки Д.М.Гармаша з іншими звинуваченими, слідчі постійно наводили їхні «зізнання» про його участь у підпільній ворожій діяльності. Але дуже помітно, що ніде не наводилося жодного конкретного факту такої діяльності. Здебільшого занотовано лише загальні фрази звинувачень. Наприклад: «Ставши секретарем Гадяцького райкому партії, він зразу ж включився у здійснення загального плану шкідництва в сільському господарстві», «Він створив терористичну групу для здійснення терористичних актів проти керівників партії і радянського уряду», «Під час зустрічі Гармаш повідомив мені про свою належність до правотроцькістської організації, за завданням якої проводить антирадянську діяльність». І в усіх ситуаціях засвідчена одна і та ж непохитна позиція Д.Гармаша: «Звинувачення заперечую! Винним себе не визнаю!»

Насправді ж за записаними у протоколах начебто ввічливими словами і фразами криється неабияка жорстокість, з якою проводилися допити, різноманітні тортури, які застосовували слідчі, щоб вибити із в'язнів потрібні зізнання. Це розкривається в останніх сторінках справи, коли у 1955 році Д.М.Гармаш звернувся з клопотанням про зняття з нього судимості. Тоді правоохоронці вельми прискіпливо проводили перевірку звинувачень, хоча й добре було видно, що всі вони, як кажуть, шиті білими нитками. Тоді одному з перевіряючих, підполковнику юстиції Кузіну Дмитро Михайлович розповідав:

«Мене допитували працівники обласного управління НКВС Фішман, Федоров, Моль, Беркович, Неровний, Чернявський та інші. Особливо виділявся Федоров: бив мене головою об стінку, бив палицею так, що після того неможливо було сісти, змушував стояти за командою «струнко» і штрикав ключем від дверей у груди, примовляючи, що таки змусить мене зізнатися. Інші слідчі теж били по обличчю, у живіт, але не так сильно, як Федоров. А коли під час очних ставок хтось відмовлявся підтвердити свої попередні «зізнання», то погрозами слідчі таки примушувати підтверджувати їх. Так, під час очної ставки з Харченком, коли той не хотів звинувачувати мене в тому, чого насправді не було, то Федоров

накинувся на нього з кулаками й почав щосили бити. Але, всупереч такому ставленню, жоден із звинувачених не назвав будь-якого конкретного факту моєї начебто антирадянської діяльності».

Під час перевірки той же підполковник юстиції Кузін 1955 року зустрівся з іще одним обвинувачуваним, котрий поневірявся разом із Гармашем, – О.Т.Олійником, колишнім секретарем Сенчанського райкому партії. Той повідомив: «Допитували здебільшого вночі, дуже били, коли втрачав свідомість, обливали холодною водою і знову били. Наді мною особливо збиткувався слідчий Фішман. Часто показували протоколи начебто із показаннями про нас колишніх знайомих, але там стояли зовсім не їхні, а підроблені підписи». Під впливом тортур О.Т.Олійник спочатку «зізнався» у зв'язках із троцькістами у проведенні антирадянської діяльності, але потім рішуче відмовився від цих показань.

Працівник редакції газети «Більшовик Полтавщини» В.Г.Микитенко теж свідчив: «У той момент, коли я перебував на допиті у Фішмана, в кабінет зайшов начальник відділення Федоров. Він почав бити мене дубовою палицею по колінах».

На початку 1956 року підполковник юстиції Кузін допитував і колишнього начальника першого відділення IV відділу облуправління НКВС Василя Антоновича Федорова. Під час берієвського гоніння на єжовські кадри в НКВС його звільнили з роботи в органах «за порушення революційної законності», але потім пожалкували за таким «цінним» працівником і взяли назад, 1940 року відправивши до Дрогобицької області оперуповноваженим тамтешнього управління НКВС. Усередині 1950-х років він уже був пенсіонером, жив у Лохвиці.

Федоров затято запевняв, що на допитах «...сквернословием отличался, но физических методов не применял и со стороны других работников не замечал. Если кто отказывался, то я действовал методом убеждения». Він пригадував, що в середині 1938 року за відділенням числилося до 170 арештантів. Часто доводилося працювати з ними до 20 годин на добу. Начальник управління Волков вимагав від працівників, щоб вони застосовували «наступательные методы допроса», якомога швидше домагалися «зізнання» звинувачених у злочинах, постійно погрожував підлеглим: якщо хто із них потім відмовиться від своїх показань, то слідчого, який вів його справу, чекає суворе покарання – арешт і навіть розстріл.

І то були не пусті погрози. В органах НКВС тоді, як і по всьому СРСР, панувала гнітюча атмосфера загальної підозрілості й постійного страху. В лютому 1938 року як «учасник контрреволюційної змовницької військово-повстанської організації» був заарештований начальник управління НКВС по Полтавській області А.О.Петерс-Здебський, який хоч якоюсь мірою намагався зменшити кількість необґрунтованих арештів. Був присланий новий начальник О.О.Волков. Перед цим, у червні 1937 року, він теж побував у в'язниці за звинуваченням у належності до підпільної правоцентристської організації. Але в нього знайшлися високі покровителі. Волкова випустили, а згодом і відправили до Полтави з підвищенням у посаді. І, зайнявши дуже впливовий тоді пост начальника обласного управління НКВС, він, як кажуть, рвав і метав, щоб довести свою відданість.

Полтавські енкаведисти почали одна за одною викривати в області різні «підпільні організації»: націоналістичну, білогвардійську, польську, молодіжну, колишніх партизанів... Звісно ж, Волков особливо хотів продемонструвати вищому керівництву свою непримиренну й рішучу боротьбу з правою троцькістською опозицією, у зв'язках з якою недавно його звинувачували. Саме за його ініціативою і був вигаданий «підпільний правотроцькістський обласний центр». Для більшої серйозності й вагомості до складу його членів були внесені вельми високі владні особи – секретар обкому КП(б)У О.Г.Удовиченко, голова облвиконкому П.Я.Жученко, завідуючі відділами обкому партії В.К.Харченко і П.Г.Синюк, деякі інші обласні керівники. Для надання вигляду масовості до «членів організації» приписали й групу районних партійних і господарських керівників, зокрема першого секретаря Кременчуцького міськкому КП(б)У М.Л.Шмідта, першого секретаря Лубенського

райкому партії М.К.Колотила, секретаря Кобеляцького райкому партії К.Г.Ляшенка, секретаря Комишнянського райкому партії І.Л.Авраменка та інших. Потрапив до цієї групи й Д.М.Гармаш. Усього в справі «обласного правотроцькістського підпілля» проходило близько 120 працівників різноманітних керівних органів, установ і підприємств.

Їм приписувалися звинувачення або зовсім загальні, трафаретні (як і Гармашу) на кшталт «проводив активну антирадянську діяльність, готував терористичні акти», або вишукувалися якісь виробничі упущення, уникнути яких у ті часи не було реальних можливостей. Наприклад, зазначалося, що члени організації «затормозили уничтожение гессенской мухи и свекловичного долгоносика»; один із обвинувачених «заразил клещем склады «Заготзерно»; «Всю обработку свеклы они перевели на ручные сапы, в результате этого получилось окаменение почвы»; «Перебрасывали комбайны не туда, где они были нужны»; «Организовали порчу и гниение зерна»; «Не обеспечили обеззараживание мешков»; «Несвоевременно дали указания заготпунктам о газации гороха, зараженного брухусом» і т. п.

За даними НКВС, у 1937–1938 роках в Україні було заарештовано 267579 громадян, із них 122237 чоловік розстріляно. Тільки на Полтавщині начебто за шкідництво і контрреволюційні злочини було репресовано 6896 наших земляків. Масові арешти, розстріли всюди нагнітали жахливу атмосферу страху, загальної підозрілості, дуже згубно позначалися на економічній ситуації в країні. Тому сталінська кліка вирішила призупинити маховик терору. Відповідальним за кривавий розгул був оголошений керівник НКВС Єжов, його судили й стратили. У винуватці потрапили й деякі його близькі поплічники, більшість начальників управлінь цього карального наркомату. 1939 року за гратами опинився й Олександр Олександрович Волков. І слідчі теж одбивали йому нутрощі, вимагаючи зізнання, що він був «активным участником антисоветской заговорщицкой организации в органах НКВД», а масовими арештами безвинних, фабрикацією фіктивних справ, застосуванням катувань дискредитував радянську владу, органи НКВС. У 1941 році Волкова розстріляли.

Якщо так, то сам собою напрошується висновок: необхідно терміново переглянути справи, сфальсифіковані цим злочинцем, відновити справедливість і випустити на волю тих, хто незаконно поневірявся у в'язницях і таборах. Але куди там! Цього не сталося. Були переглянуті лише деякі справи і звільнено дуже мало репресованих. Більшість же тих, кого Волков і його посіпаки визнали ворогами народу, продовжували страждати в місцях покарання.

Так, у справі Д.М.Гармаша зберігається витяг із протоколу № 36 Особливої наради при НКВС СРСР від 17 жовтня 1939 року, де зазначено: «Гармаша Дмитрия Михайловича за участие в антисоветской организации заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на пять лет, считая срок с 1-го августа 1938 г. Дело сдать в архив». Переконаний у своїй невинності, після того, коли вже було викрито злочинну діяльність Волкова, Д.Гармаш звернувся в прокуратуру з проханням переглянути його справу. Однак 30 вересня 1940 року одержав відповідь: «В.И.О. прокурора по спецделам Прокуратуры УССР Шафиро С.Б., рассмотрев в порядке надзора жалобу Гармаша Д.М., постановил: жалобу осужденного Гармаша Дмитрия Михайловича оставить без удовлетворения, о чем сообщить жалобщику». Така була радянська справедливість навіть стосовно тих, хто був переконаним і діяльним захисником і утверджувачем тієї ж радянської влади.

Дмитро Михайлович перебував в'язнем у виправно-трудовому таборі при будівництві Красноярського афінажного (себто призначеного для очищення металевих руд) заводу до кінця квітня 1943 року, старанно працював там ланковим, бригадиром, майстром на монтажі та експлуатації електрообладнання. Як свідчать документи з його особистої табірної справи № 762272 (задумаймося: який величезний номер!), керівництво табору звернулося до Особливої наради при НКВС СРСР із клопотанням про дострокове звільнення його з ув'язнення. І така ухвала надійшла. З 26 квітня 1943 року Дмитро Михайлович перестав бути «зеком». Але аж до 1948 року йому не дозволяли повертатися в Україну, і він змуше-

ний був працювати на заводі. Потім лише після його наполегливих клопотань аж 27 квітня 1956 року Військовий трибунал Київського військового округу вирішив: «Постановление Особого совещания при НКВД СССР относительно Гармаша Д.М. отменить, а дело о его преступлениях в уголовном порядке прекратить». Тобто нарешті – аж через 18 років – він таки домігся відновлення справедливості.

Важко читати й описувати такі документи. Адже вони відтворюють жахливу атмосферу цілковитої зневаги до людини, ненависті до неї, яка панувала в нас ще не так давно – у часи владарювання сталінських комуністичних маньяків. Жили ті, мов павуки в банці: знищували і себе, і ще сотні тисяч, мільйони співвітчизників. Але варто піднімати такі справи з архівів і знайомити з ними широкий загал, бо ще й нині багато хто вважає ті часи розквітом справедливості й турботи про благо народу.

1921

Документ № 8

З ІНФОРМАЦІЙНОГО ЩОТИЖНЕВОГО ЗВЕДЕННЯ ЧК І ДПУ ПОЛТАВСЬКОМУ ГУБКОМУ КП(б)У ПРО ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ НА ПОЛТАВЩИНІ

06 жовтня 1921 р.

ЕЖЕДНЕВНАЯ ВНУТРЕННЯЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ СВОДКА
С 1 ПО 6 ОКТЯБРЯ

Сведение № 1.
По полученным сведениям в Ступках, Березовке, Ясыновой Слободке, оперирует банда 8 человек, главарь которой ТАЦИЙ.
ОСНОВАНИЕ: 824 п/отд.б/б

Сведение № 2.
Замечено, что гражданин БРУКШУН Борис живущий по Сенной ул. соб. доме ведет агитацию за скорейший приход поляков, т.к. сейчас в Власти Советской порядочных людей нет, есть только Бандиты.
ОСНОВАНИЕ: 825 п/отд.б/б

Сведение № 3.
Замечено, что служащий Уездвоенкома гражданин НОРКЕ живущий по Шведской ул. д.№ 26 Шульга, по поручению какого то лица (кого именно не выяснено) скупает золотые деньги, платя за 5 руб. золотом 100 и 150 тысяч руб. за 10 руб. – 200 и 250 тысяч рублей.
ОСНОВАНИЕ: 826 п/отд.Э К О

Сведение № 4.
30 сентября приехал в Полтаву бежавший с Деникинцами гражданин НАСВЕТОВ Виктор живущий на Резниковой горе Малиновского пер. д. Артаманова № 5, бывший во время Деникина ад'ютантом одного из стоявших в Полтаве Шкуровских полков. При наступлении повстанцев 4 октября и при отступлении Деникинцев НАСВЕТОВ принимал участие в боях.
ОСНОВАНИЕ: 827 п/отд.В/б

Сведение № 5. Дополнение к материалу за № 774 в сводке с 8 по 13 сентября.
Из неоднократно поступавших заявлений видно, что сестра милосердия Я.В.ГАДОМСКАЯ явно выражая недовольство Советской властью, ведет среди служащих и рабочих Больничного Городка агитацию за скорейший приход поляков, французов дабы эти последние могли: «Наконец выгнать эту свору и установить свои порядки». Вышесказанное могут подтвердить сестры милосердия того же Больничного Городка КИСЛАЯ и СОХАТСКАЯ.
ОСНОВАНИЕ: 828 п/отд.б/б

Сведение № 6. Дополнение к материалу за № 817 сводке за 29 и 30 сент.

Выяснилось, что фамилия упомянутого в предыдущей сводке ЗАПОРОЖЧЕНКО – ЛУКЬЯНОВ Илья Иванович (Запорожченко его псевдоним по сцене), живет он Сенной пер.д. № 3, часто ходит к родственникам на Зеньковской ул.д. № 24.

ОСНОВАНИЕ: 829 п/отд.б/б

Сведение № 7.

По имеющимся сведениям живущий на Резницкой горе Малиновского пер.д.№ 8, гражданин ЛИТОВЧЕНКО ведет агитацию против как он выражается: «Жидовской Коммунистической Власти», заявляет, что: «Скоро прийдет Власть наша и тогда я с коммунистами расправлюсь». ЛИТОВЧЕНКО Куркуль: имеет в деревне 40 десятин земли, и в распространении самой наглой контр-революционной агитации замечен не впервые.

ОСНОВАНИЕ: 834 п/отд.б/б

ПОЛТАВСКОЙ ГУБЕРНСКОЙ
ЧРЕЗВЫЧАЙНОЙ КОМИССИИ.

ГУБЕРНСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ П.Г.Ч.К.

Документ № 9

З ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗВЕДЕННЯ ЧК І ДПУ ПОЛТАВСЬКОМУ ГУБКОМУ КП(б)У ПРО ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ НА ПОЛТАВЩИНІ

19 жовтня 1921 р.

Информационная сводка № 97

Составлена Октября дня 19го 1921 г. По состоянию с 14 го числ 19 окт 1921 г.

№№	№№ дел.	Кто ведет разработку и в какой стадии	Содержание информационной сводки	№№ сводок в коих помещались сведения	Примечание
			Замечено, что областной инспектор Нарокмсобеза, гражданин ТУЛЬКА настоящее время работающий в Губсобеза, распространяет среди Красных Инвалидов и вообще в рабочей массе провокации о Коммунистах, убеждая рабочих в том, что коммунисты им ничего не дают, что напрасно они досих пор молчат и наконец что Компартия только отравляет жизнь рабочих. Вообще во всей его агитации и разговорах с рабочими сквозит одна идея: «Советская Власть без Коммунистов». По слухам через несколько дней гражданин ТУЛЬКО едет на уезд в качестве уполномоченного Наркомсобеза. ОСНОВАНИЕ: 754.		
			Как уже было указанно несколько раз в предыдущих сводках заведующий сапожно-портняжской мастерской Губсобеза гражданин ПУХОВСКИЙ ведет наглую контр-революционную агитацию среди Красных Инвалидов против Соввласти и Компартии, натравливая нации и кроме всего этого занимается систематическим хищением материалов со склада, как то: подошвенной кожи, ниток, мануфактуры и проч. Недавно он взял со склада себе пару голенищ казенных, указав в книге, что таковые были им выданы для починки. В 1920 г. отдав в починку казенную машину выписал себе аванс в 11.000 руб. тогда как починку сделал незаконным путем. Как уже было указано в предыдущей сводке гражданин ПУХОВСКИЙ польский поданный, в старое время бывший надзирателем тюрьмы, примазывается ко всем властям, что дает основание вообще сомневатся в благонадежности последняго. ОСНОВАНИЕ: 852.	96	

№№	№№ дел.	Кто ведет разработку и в какой стадии	Содержание информационной сводки	№№ сводок в коих помещались сведения	Примечание
			Среди служащих Губспилки наблюдается возмутительный саботаж систематическое опаздывание на службу, непосещение таковой без уважительных причин; на утренних ведомостях часто один пришедший раньше других служащий расписывается в ведомостях за других служащих <...> служащий СТЕЦЕНКО 4 и 5 октября расписывался в ведомостях за служащегося того же отдела ГОРЮНОВУ, которая на службу в эти дни не приходила. Служащий же материально-транспортного отдела Губспилки гражданин ГАЙДАМУХА ведет среди сотрудников такого рода агитацию: «Чего мы Советской власти даром работать будем, что ли? Как плотят так и работать будем». Этот же ГАЙДАМУХА распространяет провокацию о том, что, как он выражается: «Кацапы голодают не потому что там неурожай, а потому что они лодыри а Советская Власть няньчится с ними только и знает, что сдирать с крестьян Продналог и вывозит с Украины кацапам украинское население же морит голодом». Такого рода агитация и саботаж по службе замечены за Гайдамухой неоднократно. ОСНОВАНИЕ: 848, 856 и 857.		
4			По поступившим сведениям бывший помощник Уполномоченного 7 группы Губчека ВСЕЛЕНСКИЙ поступил секретным осведомителем ЭКО исключительно с корыстной целью: с тем чтобы при помощи ЭКО устроиться на мельнице, что и удалось ему. На 22-й Госмельнице ВСЕЛЕНСКОГО все знают как сотрудника Ч.К. и боятся его, что дает ему возможность совместно со своим отцом, которого он сейчас устраивает на той же мельнице, безбоязненно проделывать разного рода спекулятивные делишки. Уволившись из ЧЕКА, якобы для поступления в консерваторию, ВСЕЛЕНСКИЙ впоследствии говорил: «Наплевать мне на Губчека, теперь я свободный гражданин, ни в чем нуждаться не буду: на 22-й Госмельнице хватит на все и для всех». ОСНОВАНИЕ: 853.	87	
5			В Полтаву приехал известный меньшевик бывший друг Ляховича гражданин ТРОФИМЕНКО, живущий на Островке (№ дома еще не выяснен). ОСНОВАНИЕ: 851.		
6			Владелец будки ЭЙДЛИН (Гоголевская ул.) торгует не имея на то разрешения Коммунхоза, за что платит коменданту Базара по 30 тысяч рублей в месяц, расписку в получении каковых комендант каждый раз выдает. ОСНОВАНИЕ: 859.		
7			Владелец будки ЭЙДЛИН (Гоголевская ул.) торгует не имея на то разрешения Коммунхоза, за что платит коменданту Базара по 30 тысяч рублей в месяц, расписку в получении каковых комендант каждый раз выдает. ОСНОВАНИЕ: 859.		
9			7 октября сего года заведующий Волосвиты член Ком'ячейки гражданин БОНДАРЬ ведет среди членов Бутовской организации КСМУ усиленную агитацию против евреев, заявляя: «если бы организовалась какая нибудь партия которая била бы жидов, я б первый пошел туда; их надо выгнать отсюда в Палестину, а там пусть они царствуют». ОСНОВАНИЕ: 858.		

Зав.Губинформацией (підпис)
Сводчик (підпис)

1922

Документ № 10

ДОПОВІДЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ПОЛТАВСЬКОГО ГУБВИКОНКОМУ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД ВІД 1 СІЧНЯ ДО 1 ЛИПНЯ 1922 РОКУ

06 липня 1922 р.

ЭКЗАРХИСТЫ

Во главе экзархистов Полтавской Епархии стоял Архиепископ Парфений,временно управлявший Полтавской епархией. В работе своей, руководствуясь директивами Украинского Синода Епископов, он кроме того неофициально способствовал украинизации церкви и оказывал некоторое послабление в борьбе с автокефалистами, вызывая этим частые нарекания, как славянофилов Епархии, так и Синода. Но ввиду того, что он был популярен среди духовенства и народа, особых последствий эта двойная игра не имела в отношении самого Парфения. Политике Парфения автокефалисты обязаны некоторой успешностью распространения своих идей. 30.01.22 года Парфений умер от водянки, его место занял викарный Епископ Григорий ЛИСОВСКИЙ, Епископ Лубенский. ЛИСОВСКИЙ, как человек слабохарактерный, подпал под влияние славянофилов и с первого дня начал вести борьбу с автокефалией. Ещё будучи в Лубнах, он устраивал публичные диспуты по вопросу об еретичности и незаконности автокефальной иерархии, но ввиду того, что он был там не популярен и кроме того не обладал ни особенным красноречием, ни серьезным богословским образованием, эти диспуты успеха не имели. Став Управляющим Полтавской Епархией, ЛИСОВСКИЙ деятельность перенёс из Лубен в Полтаву, но здесь окончательно подорвал свой небольшой авторитет. На первом шагу, он столкнулся с Епархиальным епископским Совещанием, которое обладая известными правами, полученными им при Парфении, не захотели уступить ЛИСОВСКОМУ. ЛИСОВСКИЙ же под наущением ЗЕЛЕНЦОВА, являющемся, как бы лидером Группы славянофилов, задумал взять в свои руки управление Епархией, но тут-то и столкнулся, как выше сказано, с Совещанием, с одной стороны, и, с народной массой, с другой; первое – за нежелание считаться ЛИСОВСКАГО с его мнением, вторая, – за назначенство церковных причтов, помимо воли и желания приходов.

Сторонники постепенной украинизации, отошли от него за нежелательную им связь ЛИСОВКАГО с славянофилами, по вопросу борьбы с автокефалистами; славянофилы недовольные на ЛИСОВСКАГО за его нерешительность и неумение выдержать определённую линию поведения в том же вопросе. Церковные приходы больше стали считаться с Епархиальным Совещанием, руководителем коего является протоиерей Феофил БУЛДОВСКИЙ, втайне сочувствующий идее автокефалии и мечтающий о занятии Епископской кафедры. Само Епископское Совещание в борьбе с автокефалией проявило мало инициативы, потому, что единственное довольно спорное расхождение с автокефалистами у них заключается только в вопросе о законности, с точки зрения канонических правил, посвящения высшей иерархии автокефальной церкви. Большинство членов Епархиального Совещания состояло членами Украинского Православного братства Полтавщины и после выхода из этого братства не порвало связи с остальными членами, перешедшими к автокефалии. Славянофил, священник ЗЕЛЕНЦОВ в своих докладах, на имя Синода и Патриарха неоднократно заявлял об этом и требовал принятия спешных мер к устранению этого явления и к нажиму свыше на Совещание, для того, чтобы на месте усилить борьбу с украинизатскими тенденциями.

Наличие борьбы между отдельными группировками среди духовенства, а также борьбы между отдельными лицами, привело к тому, что среди духовенства не было единства действий и насколько в принципе подавляющее большинство духовенства было оппозиционно настроено, по отношению к Соввласти. В действительной жизни эти группировки не находили общаго языка, и, как результат этого, не имели возможности выступить на защиту своих кастовых интересов. Наблюдались только единичные случаи выступлений представителей духовенства против Соввласти и по ним видно отсутствие руководящаго начала. Несогласованность эта ярче всего выразилась, сначала, при сдаче церквей в пользование верующих, а потом при изъятии церковных ценностей. В первом случае были выступления отдельных лиц, протестовавших против обращения церквей в обще-народное достояние и как вытекающее из этого – незаконность распоряжения Соввласти о передачи церквей в пользование группам верующих. Эти выступления не имели никакого значения, так как народная масса в целом проникнулась, если не революционизмом, то демократизмом и требование причтов считать их собственностью церковь, не встретили вовсе сочувствия среди широких масс.

Изъятие же церковных ценностей встретило значительно большое протидействие, так как интересы духовенства в этом случае не расходились с интересами прихожан. На почве изъятия ценностей произошло несколько эксцессов, не имевших, правда, почти никаких результатов.

В связи с изъятием ценностей, заведено было в Губотделе Г.П.У. три следственных дела. Первое по обвинению крестьян ФИСУНА и МАЦЕКА в агитации против изъятия ценностей, второе, пяти священников и ксёндза по обвинению в сокрытии и уничтожении инвентарных книг. Оба дела переданы для слушания в Губревтрибунал. Третье следственное дело, по обвинению священника ЗЕЛЕНЦОВА в противодействии изъятию церковных ценностей, контр-революционной пропаганде и в хищении ценностей.

Когда ещё поднимался вопрос о сдаче ценностей, Полтавское духовенство стало на сторону Соввласти за изъятие, правда, с некоторыми оговорками; высказался и епископ Григорий ЛИСОВСКИЙ, предварительно на пастырском собрании духовенства, при обсуждении вопроса об изъятии и об отношении к нему духовенства было решено приветствовать этот шаг Соввласти и всеми силами способствовать ему. В таком же духе высказалось и Епархиальное Совещание, но потом взяло вверх мнение кучки славянофилов, в котором нежелание сдать ценности, было прикрыто пожеланиями и требованиями замены ценностей, пожертвованиями прихожан, как деньгами, так и натурой. Вторичное пастырское собрание приняло в целом предложение славянофилов, немного, правда, смягчив текст его; но при самом проведении в жизнь декрета об изъятии, духовенство отнеслось пассивно, даже наблюдались случаи, когда священники сдерживали прихожан своих, желавших отстоять ценности.

На почве изъятия ценностей, произошёл снова раскол среди духовенства, увеличившийся ещё больше после московских церковных событий. В большинстве своём, Полтавское духовенство, в особенности духовенство сельское, никогда не считало авторитетом Патриарха ТИХОНА, он был не только не популярен, но и во многих случаях вовсе неизвестен, знали о нём постолько, по сколько его имя упоминалось на богослужении, влияние же его в Полтавской губернии не сказывалось вовсе, поэтому, когда совершилось отречение ТИХОНА и высшая власть, по делам церкви перешла к временному правлению, то духовенство, почти, никак не реагировало, за исключением ЗЕЛЕНЦОВА, который требовал не признавать Временного Правления, как пришедшаго к жизни при помощи Соввласти. ТИХОНА же он выставлял, как мученика за веру и церковь. Но эти требования славянофилов не были приняты во внимание и духовенство, снова и на этот раз, проявило полную пассивность, поскольку в целом, не высказалось ни за, ни против. Личные интересы, желание обеспечить себя, свою личную жизнь, вот единственные идеалы каждаго из представителей духовенства.

Общие же кастовые интересы или отсутствуют или же отходят на второй план. Вот чем ещё объясняется отсутствие активности духовенства экзархистскаго толка.

АВТОКЕФАЛИСТЫ

С 1922 года замечается усиление деятельности автокефальных организаций. Во главе их на Полтавщине стоит энергичный, честолюбивый, стремящийся во что бы то ни стало добиться своего, архиепископ Полтавский и Слобожанский Александр ЯРЕЩЕНКО. Выходец из духовнаго звания, ЯРЕЩЕНКО по окончании Семинарии поступает в духовную Академию, где высказав желание постричься в последствии в монахи, он пользуется всевозможными привиллегиями и с четвертого курса уходит на светскую работу, надеясь на ней исполнить свои честолюбивые мечты.

В 1920 году, он будучи членом УКП, занимает ответственный пост, но потом снова бросает эту работу и переходит на службу на ж.д., попадает на съезд автокефалистов 14 октября 1921 года, в Киеве и возвращается в Полтаву епископом автокефальной церкви. Ко времени приезда в Полтаву ЯРЕЩЕНКО, существовавшие Украинское Православное братство распалось, часть его, как РЫБАКОВ, ЩЕПОТЬЕВ, ПРОТОПОПОВ и БУЛДОВСКИЙ заявили о непризнании автокефальной иерархии, остальные же, руководимые ТОВКАЧЕМ и КРОТЕВИЧЕМ, начинают работу по укреплению автокефалии и к захвату новых приходов. Первое столкновение произошло в Подольской церкви г. Полтавы, причём дело кончилось рукопашным боем между экзархистами и автокефалистами. Пройдя различные инстанции, дело о захвате Подольской церкви, было решено в пользу экзархистов. Затем автокефалистами при активном участии КРОТЕВИЧА была захвачена Воскресенская церковь, которая впоследствии и сделалась оплотом автокефалии на Полтавщине. Первыми шагами к распространению автокефалии явилась организационная работа по подбору соответствующих людей для занятия священнических и диаконских мест; одним из первых был посвящен в священники приехавший в Полтаву петлюровский офицер БЕЛКИН, сделавшийся впоследствии секретарём канцелярии Епископа. Потом для удобства проведения в жизнь автокефалии в широких размерах, Полтавская епархия была разбита на несколько епископских округов, из которых фактически существует пока один Полтавский, в составе: Полтавскаго, Зеньковскаго, Конградскаго, Кобелякскаго уездов, во главе котораго стал посвященный во Епископы КРОТЕВИЧ. Им были разосланы по округу циркуляры о неподчинении автокефальных церквей Епархиальному Совещанию и Епископу Григорию ЛИСОВСКОМУ и объявлялось об избрании его, КРОТЕВИЧА, епископом Полтавскаго округа.

Автокефалистами было обращено серьезное внимание делу организации украинских националистически настроенных округов, для какой цели, предварительно посылались эмиссары, которые соорганизовав известную часть прихода, начинали проводить в жизнь захваты приходов. Так, в Полтаве, ТОВКАЧ и братья САВОНЫ, организовав часть прихода Павленковской церкви, по особому подбору, провели сначала своих людей в Приходской Совет, который и взял в пользование церковь, потом таким же образом провели присоединение и церкви, и прихода к автокефалии. В общественной жизни, автокефалисты стараются показать себя ярыми сторонниками Соввласти, причём обвиняют экзархистов в приверженности к монархизму и использовании народных масс в борьбе с Соввластью. На деле же проведя работу по спайке национальных украинских кругов, начинают делаться сами известной опасностью для Соввласти, особенно на селе, где они ловко играют на шовинистических струнках кулаков и середняков.

Уполномоченный П/Г (підпис)
Пом. Уполномоченнаго П/Г (підпис)

ДАПО. – Р.П-9032. – Оп.1. – С. 50. – Арк. 73-74. Машинописна копія.

Документ № 11

ДОПОВІДЬ ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ПОЛТАВСЬКОГО ГУБВИКОНКОМУ, НАЧАЛЬНИКА ГУБВІДДІЛУ ДПУ Е.ЛІНДЕ ГОЛОВІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ КОМІСІЇ З ВИЛУЧЕННЯ ЦЕРКОВНИХ ЦІННОСТЕЙ М.СКРИПНИКУ ПРО ПРОВЕДЕННЯ КАМПАНІЇ ЩОДО ВИЛУЧЕННЯ ЦЕРКОВНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ПОЛТАВЩИНІ

17 липня 1922 р.

Постановлением ВУЦИК'а от 8-го Марта сего года – о переходе церковных ценностей в Фонд помощи голодающим – с самаго начала на Полтавщине проводилось недостаточно организовано, т.к. вся подготовительная работа не была сконцентрирована в одном месте, а проводилась кустарным образом – как по линии Губкомпомгола, Отдела Управления, так и Губюстом (заканчивающим работу по проведению в жизнь декрета об отделении церкви от государства) и ГЧК – ныне Губотделом ГПУ – (усиливающей агентурное наблюдение за духовенством, общинами верующих и сохранностью ценностей, подлежащих изъятию).

После организации Губернской Комиссии и получения из Центра исчерпывающе-ясных деректив и распоряжений, в первую очередь и самое главное внимание было обращено на сосредоточение всей работы – как агитационной, так и практической – почему Комиссия начала свою работу только 27-го Апреля сего года.

ПОЛТАВСКАЯ Губернская Комиссия по изъятию церковных ценностей была организована в следующем составе: оффициальным Председателем – Член ВУЦИК'а – Начподива 7 тов. СМИРНОВ, кандидат в члены ВУЦИК'а – Предучкпрофсожа тов. СТЕГНИЙ, Секретарь Губкомпомгола тов. СЛУЦКИЙ, ПРЕДСТАВИТЕЛЬ Женотдела тов. КОССИТ и Завгубфинотдела тов. ВИЛЕНКО; фактически-же руководство всей работой во всех отношениях было возложено на меня. С совещательным голосом в Губизком были введены: Завгубюста тов. СМЕТАНИЧ и ЗавгубРКИ тов. ГАБЕСТРО.

Для того, чтобы осветить причины затяжки кампании изъятия и выяснить имевшие место эксцессы, а также халатное отношение к данной работе некоторых членов Уездных Комиссий – необходимо указать на следующее:

1.Население Полтавщины (в большинстве – крестьянство), благодаря довольно сильно развитому бандитизму и другим местным условиям, не было уверено в том, что Советская власть является защитницей всего пролетариата, почему все мероприятия Правительства противниками нашими истолковывались всячески, но отнюдь не в нашу пользу. Необходимо было агитационную работу развить до максимума, особенно на селе. Нужно было разъяснить крестьянину, что ценности должны идти на помощь голодающим и что в этом нет ничего оскорбительнаго для их религиознаго чувста;

2.Ввиду указанной основной причины и принимая во внимание, что в некоторых местах (напр. – в Лубенском уезде) до самого последняго времени не был проведён в жизнь декрет об отделении церкви от государства, группы верующих, во главе со своими «духовными наставниками-пастырями», считали, что подлежащие изъятию ценности являются их частной собственностью, а не достоянием всей Республики, и нет ничего удивительнаго, что при таком положении приходилось привлекать к участию к подготовительной работе часть – так называемаго «авторитетнаго» духовенства, каковое – благодаря настоянию и неоднократным переговорам (как это имело место в Лубенском, Роменском и Кобелякском уездах) – печатало и распространяло соответствующие воззвания, разъяснительнаго и агитационнаго характера. Точно также и вопрос о религии не проводился достаточно широко, не говоря о селе, где о таковом речь совершенно не шла, но даже и в гор. Полтаве, – почему подавляющее большинство не только не считает «религию – опиумом для народа», но и верит в неё, как в какой-то целительный бальзам в невзгодах, особенно во время «междуусобицы», т.е. – гражданской войны. Не на должной высоте находилась и работа по изъятию вредного

(часто: контр-революционнаго) духовенства, – объясняется это тем, что органы на ком это непосредственно возлагается, были всецело заняты ликвидацией активнаго бандитизма и подпольных политически-руководящих организаций и уничтожением гнёзд снабжения;

3. Часть довольно ответственных работников не могла обратить на изъятие ценностей необходимаго значительнаго внимания и провести таковое в ударном порядке, так как, кроме этой кампании, нужно было не менее энергично и незамедлительно проводить выкачку продовольственных хвостов, посевную кампанию, общегражданский налог, хлебный заём и проч.

Благоприятствовало изъятию ценностей только одно обстоятельство – это: борьба экзархистов с автокефалистами; первые, в своей вражде, частично дискредитировали себя перед самим населением, а автокефалисты, желая казаться сторонниками Советской власти, по вопросу об изъятии ценностей единогласно постановили «без всяких разговоров, подчиниться данному распоряжению Советской власти» и всячески вообще это выявляли, как например – личное участие в снятии риз и проч.

Предварительная агитационная кампания – как в городе, так и по уездам – особенно интенсивно проводилась Политотделом 7 Дивизии, в частях коей вопрос об изъятии ставился по два, а в некоторых и три раза, – первое – под лозунгом «необходимости изъятия», – второе – «не дадите – отберём» и третье – «требуем суроваго суда над противодействующими изъятию». Менее интенсивно проводилась подготовительная работа по губернии Агитпропами Паркомов, совместно с Софпрофами, Женотделом и КСМУ; главное внимание таковыми было обращено на правильную постановку агиткампании на селе. Необходимо отметить характерныя явления, имевшие место в некоторых уездах, так напр.: в с.с. Волчок и Вязовое Лубенскаго уезда, несмотря на принятую резолюцию о необходимости изъятия ценностей, те же селяне оказали почти активное противодействие фактическому изъятию.

Точно учесть количество рабочих, крестьян и красноармейцев принявших участие в обсуждении вопроса изъятия ценностей – не представляется возможным; однако, основываясь на опыте от проведённой агиткампании, можно вывести следующее довольно правдивое соображение: части 7 Дивизии, красноармейцы территориальных частей и военнослужащие принимали участие в количестве 95% из общаго их числа, с единогласными вышеуказанными решениями; члены профсоюзов 80%, из коих до 75% вынесли постановление о необходимости изъятия; крестьяне-же и городское население, по характеру вынесенных ими постановлений и участию в обсуждении даннаго вопроса, распределяются следующим образом: а) в гор. Полтаве, при участии значительной обывательской публики и выступившаго с разъяснениями и мнениями духовенство при общем количестве участников до 2000 человек, вынесено единогласное постановление с требованиями изъятия. На диспуте, устроенном тов. Мининым, по просьбе Губизкома, общее настроение высказавшихся в диспуте и аудитории, также сводилось к необходимости изъятия, а устроенный ГУБИЗКОМ (аппаратом Губюста) агитпоказательный суд над религией – продолжавшийся три дня, при полном зале большого театра – дал возможность более успешно закончить изъятие в гор. Полтаве; б) Конградский, Кобелякский, Роменский, Полтавский и Миргородский уезды единогласно высказались за изъятие; в) в Зеньковском, Гадячском и Лохвицком уездах, благодаря слабой постановке агитработы (за недостатком работников), в значительной части своей, население высказалось против изъятия ценностей, предлагая вместо «святынь» – хлеб; г) недостаточно широко была поставлена агитработа в уездах: Лубенском, Прилукском и Пирятинском, почему кампания изъятия в этих уездах проходила без всякаго подъёма, даже среди части союзов, не говоря уже об отношении значительной части населения к декрету по данному вопросу.

Агиткампания в печати сводилась к следующему основному выводу: необычайное бедствие-голод в досель небывалых размерах – обрушился на Советскую Федерацию. Миллионы трудящихся нуждаются в помощи, но учёт продовольственных ресурсов и всё

возрастающее количество поражённых несчастием убедило нас, что какие бы мы усилия по сбору продовольствия у себя не принимали, всё будет только каплей в море. Необходимой помощи не смогут дать нам и заграничные братья-пролетарии, так как имеющееся за границей достаточное количество продовольствия, находится в руках наших классовых врагов – стоящей у власти буржуазии, которая даст необходимую нам помощь только за плату звонкой монетой. Невыносимое положение, когда братья-рабочие и крестьяне – умирают от голода, а в церквах и монастырях находится принадлежащее всем трудящимся необходимое золото и серебро, – заставило пролетариат Советских Республик потребовать от своего правительства изъять церковные ценности, для реализации их на необходимый для голодающих хлеб.

Несмотря на то, что вопрос о фактическом изъятии практическом выполнении декрета Советскаго правительства – ставился на пленуме Губисполкома, пленуме Губпаркома и на нескольких заседаниях Бюро Губкома, и на места давались соответствующие директивы и распоряжения, сведения о результатах проведения кампании поступали несвоевременно с недостаточной ясностью и точностью; объясняется это отсутствием необходимых средств, без оплаты-же так нужные телеграммы, ответы и проч. к передаче не принимались. Только в последнее время по получении соответствующаго распоряжения Центра – этот вопрос был разъяснён и урегулирован.

Когда циркуляры и инструкция Ценизкома были приняты к неуклонному руководству, агиткампания более или менее удовлетворительно проведена как в городе, так и по уездам и можно было приступить к практической работе. Губкомиссия сочла необходимым для проведения фактическаго изъятия в городе организовать две подкомиссии, с введением в таковые соответствующие представительства духовенства, мирян и специалистов-экспертов. В уездах Губкомиссия предложила прикреплять членов Укомиссий к определённым волостям, возложив на таковые всю ответственность за работу. Более важные места (монастыри в Лубенском и Кобелякском уездах) были командированы члены Губизкома и Уполномоченные ею товарищи. Впоследствии, во исполнение категорического приказа Цеизкома, в уезды: Лубенский, Пирятинский, Прилукский, Зеньковский и Гадячский (где работа была поставлена слабо) были командированы представители Губизкома.

Фактическое изъятие в гор. Полтаве и его уезде началось 23 Апреля с.г. и закончено 22 Мая; при чём изъятие произведено из 90 молитвенных домов (в городе: 17 церквей, 1 монастырь, 1 собор, 1 костёл, 1 кирха, 1 синагога и 4 молитвенных домов; уезде – 64 церкви). Кроме того в гор. Полтаве произведены изъятия из 3 закрытых молитвен. домов и Губмузея. В остальных местах губернии закрытых молитвдомов не имеется. В городе изъятие не произведено в 5 молитвдомах, где ценностей не оказалось. Изъято ценностей: в городе – серебра 45п. 33ф. 59з. 42д. Золота и золотых украшений с камнями, общим весом 1ф. 31з. 78д., из коих – вес бриллиантов – 47 21/64 кар., а именно: 1) из Троицкой церкви: серебра – 38ф. 36з., 2) Покровской: серебра – 31ф. 21з., золота – 1з. 31д., 3) Кладбищенской: серебра – 1п. 35ф. 10з., 4) Макарьевской: серебра – 1п. 9ф. 84з., 5) Спасской: серебра – 13ф. 87з., 6) Воскресенской: серебра – 3п. 20ф. 77з., 7)Николаевской: серебра – 4п. 36ф. 49з. 90д., 8) Преображенской: серебра – 2п. 25ф. 84з., 9) Покровской (Архиерейской): серебра – 1п. 26ф. 49з. 45д., золотых украшений с камнями общим весом 38з. 42д., из коих бриллиантов – 14, 75 каратов, 10) Вознесенской: серебра – 36ф. 85з., 11) Сретенской: серебра – 4п. 7ф. 42з., золотых украшений с камнями 7з. 73д., из коих бриллиантов 16/16 карат., 12) Подольской: серебра – 3п. 2ф. 12з., золота 4з., 13) Сампсоньевской: серебра – 32ф. 21з., 14) при колонии душевно-больных: серебра – 8ф. 72з., 15) Рождества Богородицы (Горбанёвской): серебра – 2п. 10ф. 72з., золотых украшений с камнями общим весом 44з. 92д., из коих бриллиантов: 81 13/64 карата, 16) Монастыря: серебра – и камней – 5п. 7ф. 69з., 17) Собора: серебра – 5п. 23ф. 33з. 84д., золотых украшений с камнями общим весом 30з. 13д., 18) Костёла: серебра – 69з., 19) Кирхи: серебра – 1ф. 93з., 20) Хоральной синагоги: серебра – 17ф. 79з. 69д., 21) Молитвеннаго дома «Куракинский»: серебра – 4ф. 15з., 22) Молитвдома «Зеленский»: се-

ребра – 5 ф. 7з. 90д., 23) Молитвдома «Ашкенази»: серебра – 3ф. 11з., возвращено обратно – оказалось не ценного метала, из закрытых молитвдомов: 1) Старо-Гарнизонной церкви: серебра – 6ф. 90з., 2) Молельни при Собезе: серебра – 5ф. 4з., 3) Покровской церкви (при I Совбольнице): серебра – 1п. 26ф. 35з., золота 49д. и 4) из Губмузея: серебра – 2п. 32ф. 93з. 48д., золота 1з. 19д. Всего по городу Полтаве изъято: серебра – 41п. 2ф. 28з. 90д., золотых украшений с камнями весом – 1ф. 30з. 59д., из коих бриллиантов 47 21/64 карата. Из закрытых молитвдомов: серебра – 4п. 31ф. 30з. 48д. и золота 1з. 19д.

В Полтавском уезде изъято: серебра – 28п. 21ф. 25з. 50д. и золота 25з. 59д.

К этому необходимо отметить следующее: количество изъятых ценностей, как в гор. Полтаве и его уезде, так и в других уездах, фактически превышает количество подлежащих изъятию ценностей по описям, т.к. во первых – ценности, поступившие после 17 года в описи не вносились и во вторых Губкомиссия и её Уполномоченные при изъятии придерживались следующаго метода: сперва производили изъятие имеющихся на лицо ценностей, а потом уже проверяли наличность по описям. Благодаря такому способу, недостач по описям почти не было. А как указывалось выше обнаруживались даже излишки.

В уезде эксцессов не наблюдалось; в городе имели место несколько, из коих наиболее характерны следующие: а) подкомиссия, производившая изъятие из Преображенской церкви (на новом базаре) была осаждена группой возбуждённых торговцев и торговок; с бранью и площадной руганью по адресу Комиссии, толпа хотела силой помешать работе таковой, но благодаря тактическому поведению, Комиссия работы не прекратила и произвела изъятие в тот-же день; б) в это-же время, другая подкомиссия производила изъятие в Кафедральном соборе. Часть торговок, участвовавших в «защите» Преображенской церкви потерпев там фиаско, с криками «жиды грабят храмы», появилась и у Собора, но, увидев, что и здесь их номер не пройдёт, они ограничились оханьем и аханьем при заканчивании изъятия в их присутствии; г) при изъятии ценностей в Сретенской церкви, во время снятия ризы с иконы Божьей Матери, за ней, в стене были обнаружены свёрток и шкатулка, при вскрытии коих, в присутствии попа-настоятеля и человек пяти из «мирян» в таковых оказались: в свёртке – семнадцать серебряных ложек, а в шкатулке – до пятисот рублей «николаевскими» и приблизительно столько-же «врангелевскими» и «петлюровскими».

Означенный материал был использован Губизкомом для вышеупомянутаго агит-суда и дискредитации духовенства и иже с ними, как на докладах так и в печати. Агентурной разработкой Губотдела ГПУ (по соответствующим директивам Центра и Ценизкома) было установлено, что член Всероссийскаго Собора, миссионер Полтавщины – он-же настоятель Троицкой церкви – гражданин Зеленцов ведёт контр-революционную агитацию, агитирует против изъятия ценностей и поддерживает бандитов. Арест гр-на Зеленцова и произведённый у него обыск дали материалы для открытаго суда не только над ним, но и над всем Полтавским духовенством. Основные пункты обвинения Зеленцова и его сторонников сводятся конкретно к следующему: 1) поддержка армии Деникина и её «вождей» публичными выступлениями, 2) бегство вместе с Деникиным, 3) агитация против изъятия, выразившаяся в проповедях, в которых Советская власть сравнивалась с Вавилонским царём Валтасаром, погибшим от кары небесной за разграбление храмов и т.п., 4) скрытие и хищение церковных ценностей, бывшаго Кадетскаго Корпуса, каковые он сдал уже в этом году уезжавшему заграницу офицеру армии Деникина, дворянину Нидермиллеру, 5) хищение на телеграфе копии телеграммы-донесения Губизкома в Ценизком о том, что почти ни в одной церкви не имеется описей до 17 года и о привлечении за это Полтавскаго духовенства к суду; означенную телеграмму Зеленцов распространяет среди священников, советуя обратить должное внимание в результате: описи до 17 г., досель отсутствовавшие. Большинством церквей были представлены), 6) связь до Марта сего года с «патриархом» Тихоном. От какового за ревностную службу имеет фотографическую карточку, с собственноручной Белавинской надписью.

Все дела, вместе с обвинительным материалом, уже переданы в Губревтрибунал. Кроме того, привлечены к ответственности за отсутствие описей и инвентарных книг до 17 года

настоятели и причты церквей города – шести и по уездам – одиннадцати; за недостачу ценностей по описям привлечены к ответственности настоятели и причты двух церквей, находящихся в уездах.

Конградский и Кобелякский уезды интенсивностью своей работы, как подготовительной, так и по фактическому изъятию ценностей не уступают и самой Полтаве с её уездом, благодаря тому, что они являются голодающими уездами и почва для данной кампании должна считаться хорошо подготовленной. Случай убийства в х. Мартынники, Кобелякскаго уезда, священника и всей его семьи бандой Левченко (ликвидированной в непродолжительном времени Губотделом ГПУ) ещё больше углубил сознания у населения соседних хуторов и всего уезда, что Советская власть является единственной защитницей против насилия и грабежей.

Всего изъято в городе Конграде и его уезде: серебра – 39п. 31ф. 84з. 24д., золота 27з. Эксцессов никаких не было. Описи до 17 года имелись в наличии во всех церквах.

В гор. Кобеляках и его уезде всего изъято: серебра 17п. 7ф. 49з. Как эксцессов так и случаев отсутствия описей до 17 года или недостачи ценностей по описям – не было.

В гор. Миргороде и его уезде также эксцессов не наблюдалось. Описи до 17 года и ценности по описям везде имелись налицо. Всего изъято: серебра – 18п. 30ф. 76з. 16д. и кроме того внесено монетами 831р. 10к.

В гор. Ромнах и его уезде агитационная кампания была сначала слишком слабой, благодаря чему фактическое изъятие задерживалось. После объявления Губизкомом Председателю Уездной Комисси тов. Криху строгаго выговора, работа по изъятию стала интенсивней и теперь приходится констатировать, что в Роменском уезде кампания проведена очень успешно, в сравнении с другими уездами Полтавщины – образцово. К фактическому изъятию приступлено 16 Мая, окончено таковое 9 Июня. Изъятие произведено из 82 церквей и 2 евр. молитвдом (из коих 8 церквей и 2 молитвдома находятся в городе). Всего изъято ценностей: серебра – 61п. 2ф. 35з. 36д., золотых украшений с камнями, общим весом – 1ф. 10з. 40д., из коих бриллиантов – 32 3/16 карата. Об отсутствии описей 17 г. составлено 8 актов; составлен один акт о недостаче церковных ценностей по описи. Противодействий изъятию и других эксцессов не было.

Как уже указано, в Гадячском, Зеньковском и Лохвицком уездах работа должна считаться безусловно слабо проведённой. Если и изъято всё значащееся по описям – даже без подготовительной агит-кампании – то исключительно благодаря высылки туда Уполномоченных Губизкома. За расгильдяйство и халатное отношение к делу помощи голодающим – изъятию ценностей, Губизкомом преданы суду Комиссии сказанных трёх уездов.

К изъятию ценностей в Гадячском уезде приступлено только 7 Июня сего года. Изъято в Гадяче и его уезде: серебра – 21п. 6ф. 57з. 79д., золота – 2з. 74д.

В Зеньковском уезде к изъятию приступлено 1 Июня с.г. Изъятие произведено из 70 церквей и 3 молитвдомов (из коих 7 церквей и 3 молитвдома – в городе). Изъято: серебра – 29п. 16ф. 59з. 38д., золотых украшений с камнями общим весом 1ф. 28з. 24д. и монетами – 140р. 45к. Закончено изъятие 8 сего Июля; при чём: описи до 17г. имелись везде, выступлений против изъятия и других эксцессов не наблюдалось.

В гор. Лохвице и его уезде изъято: серебра – 8п. 2ф. 43з. 86д. и золота 44д., при чём: при изъятии ценностей в двух церквах было оказано сопротивление, виновные в каковом привлечены к ответственности. Между прочим, характерно отметить, что сказанные противодействия были ликвидированы вызовом...пожарной команды.

В гор. Лубнах изъятие было закончено к 20 Мая, но в уезде его, благодаря вышеуказаным причинам – главное не проведение в жизнь декрета об отделении церкви от государства – производство изъятия задержалось. Однако, кампания – как в гор. Лубнах, так и в его уезде – произведена довольно успешно. Изъято: серебра – 13п. 3ф. 82з., при чём: как уже упомянуто выше, имели место эксцессы, как наприм. в х.х.Волчок и Вязовое, где крестьяне грозили, что будут звонить в колокола и примут все меры против «грабежа святынь»...

В гор. Пирятине и его уезде изъятие произведено из 82 церквей и 3 молитвдомов. Не произведено изъятие в 3 церквах, в коих ценности отстутствовали. Изъято: серебра – 17 п. 21ф. 86з., золота – 59з. 78д. как эксцессов, так и недостач ценностей по описям – не наблюдалось.

В гор. Прилуках и его уезде изъято: серебра – 20п. 5ф. 17з. 8д. при изъятии эксцессов не было. Описи до 17 г. и ценности по описям имелись везде в наличии.

А ВСЕГО ПО ГУБЕРНИИ изъято: серебра – 320 п. 24ф. 5з. 30д., золота и золотых украшений с камнями, общим весом 4ф. 90з. 13д. из коих бриллиантов – 79 33/64 карата.

Из всего изъятого передано в Губмузей, как археологически ценного серебра – 7п. 38ф. 64з. 9д.

Кроме того, необходимо отметить следующее: при изъятии ценностей в Кафедральном Соборе, был обнаружен склад церковной утвари, оставленной бежавшим с Деникиным б. Ректором Духовной Семинарии (о чём ведётся надлежащее расследование). Утварь эта – вся из ценнаго металла – была использована Губизкомом для перераспределения и замены предметов, подлежащих изъятию.

Полученные материалы по проведению кампании изъятия, как агитационной, так и фактической работы, при Полтавских условиях, в ближайшее время, не могут быть использованы даже в смысле внесения разложения в среду духовенства, не говоря уже о «революции» в церкви, так как, благодаря отсутствию значительной части сознательного пролетариата, в общем масса настолько темна, что считает миссионера Зеленцова и его приспешников «мучениками за христианство». Это относится к селу. В гор. Полтаве же и гор. Ромнах и других городах, где имеется хотя незначительная часть сознательнаго пролетариата, результаты изъятия действительно можна будет использовать для внесения разложения, как среди верующих, так и самаго духовенства.

Губотделу ГПУ и местным Уполномоченным дано соответствующее задание вести неослабное наблюдение за Полтавскими автокефалистами, каковых впоследствии с фактическими материалами можно будет вполне считать ярыми петлюровцами и пособниками развития бандитизма.

Данный доклад не может считаться окончательным по следующим причинам:

1) не во всех уездах поставлена на должную высоту отчётность о произведённой работе по изъятию. Это обстоятельство, кроме того, является причиной отсутствия уверенности в то, что изъятое действительно идёт на помощь голодающим.

2) До сих пор неизвестен результат суда над противодействовавшими и халатно относившимися к делу изъятия.

3) Не от всех уездов поступили материалы изъятия. Т.е. – дела, описи, акты и пр., даже доклады о проделанной работе.

4) До сего времени ценности не сконцентрированы и часть их не отправлена в Центр.

5) Имеется предположение, что в некоторых уездах имели место хищения при доставке изъятых ценностей, что можно будет точно установить агентурной разработкой, о чём дано соответствующее распоряжение.

По получении недостающих сведений, таковые будут представлены Вам дополнительно.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Дела Губизкома. Со списком их. Смета расходов по проведению кампании изъятия.

Подл. Подписал: Зампредгубизком –Нач. Губотдела ГПУ ЛИНДЕ
Скрепил и верно: Секретарь ДУБИНИН

ДАПО. – Ф.П-9032. – Оп. 1. – С.50. – Арк.75-77. Машинописна копія.

1923

Документ № 12

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ КОМІСІЇ З АДМІНІСТРАТИВНОГО ВИСЕЛЕННЯ З ПОСТАНОВОЮ ПРО ВИСЕЛЕННЯ У ПІВНІЧНІ РАЙОНИ РОСІЇ ГРОМАДЯН ПОЛТАВЩИНИ, ЗВИНУВАЧЕНИХ В ОПОРІ ДІЯМ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

30 липня 1923 р.

ПРОТОКОЛ
заседания Комиссии по административной высылке, происходившего 30 июля 1923 года в составе председательствующего Врид. Нач. Губотдела тов. БОРЕНКО, членов: Губпрокурора тов. СМЕТАНИЧА и зам. зав. Отделом Управления и Губисполкома тов. МИЛОСЛАВСКОГО при секретаре тов. ВЕПРИНСКОМ

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
Дело № 132/308 о крестьянине села Старые-Иржавцы Лубенского уезда, Полтавской губ. КОТУХЕ Семене Андреевиче, 32 лет, арендатор 80 дес. земли, обвиняющемся в бандитизме и хранении оружия, преступлений предусм. 76 и 66 ст.ст. Уг. Код. (обвиняемый содержится в следственном отделении Допра № 1).	Принимая во внимание кулацкое происхождение гр. КОТУХА, основательное подозрение его в бандитизме, незаконное хранение оружия и что пребывание его на Украине является вредным, ходатайствовать перед ВУЦИК'ом о выселении КОТУХА из пределов УССР в одну из Северных Губерний РССР.
Дело № 392 о гр. гр. ФИДРЕ Иване Антоновиче, 23 лет, крестьян. хут. Фидри, Солоницкой вол. Кременчугского Округа. КАПКАНЦЕ Петре Ефимовиче, 22 лет, крестьянине, проживающем в г. Полтаве — оба студенты Полтавского ИНО обвиняющиеся в связи с Петлюровскими агентами — 66 ст. Уг. Код., 2-й в пособничестве контр.-революц. элементам и провокации работы ГПУ (Обвиняемый ФИДРЯ содержится в следственном отделении Допра № 1, КАПКАНЕЦ находится на свободе под подписку о невыезде).	Считать виновность ФИДРИ в связи с агентами Петлюры и КАПКАНЦА в пособничестве и провокации работы органов ГПУ — доказанным, но ввиду того что передача дела в Суд повлечет за собой расшифрование работы ГПУ, дело в СУД не передавать. Принимая во внимание что данные лица являются неблагонадежным элементом, разлагающе действующим на окружающую среду — возбудить ходатайство перед ВУЦИК'ом об их выселении с Полтавщины в одну из Северных губерний РССР.
Дело № 165 о гр. гр. с. Безручек Никольской вол. Полтавской губ. 1) ЛУГОВОГО 1-го Карпа Васильевича 33 лет 2) ЛУГОВОГО 2-го Карпа Васильевича 29 л. 3) КУЖЕЛЯ Дмитрия Васильевича 44 лет и 4) БУЛАВЫ Николая Степановича 22 лет, обвиняющихся в участии и организации подпольной Петлюровской группы. (Обвиняемые содержатся в следственном отделении Допра № 1).	Обвинение пред'явленное ЛУГОВОМУ 1-му Карпу Вас. и БУЛАВЕ Николаю Степановичу считать не доказанным и из под стражи их освободить, в отношении ЛУГОВОГО 2-го Карпа Вас. как .пытавшегося создать подпольную Петлюровскую организацию и КУЖЕЛЯ Дмитрия Васильевича, как бывшего Петлюровского агитатора, скрывавшегося от Соввласти и помогавшего ЛУГОВОМУ в его работе — считать пребывание их на свободе в пределах Полтавщины вредными, и как о неблагонадежных лицах возбудить ходатайство пред ВУЦИК-ом о выселении их в одну из Северных губерний РССР.
Дело № 170 о гр. гр. 1) САВОНЕ Долоте Ивановиче 40 л., казака Полтавской губ., кооператор. 2) ХРЯВКО Сергее Ивановиче 44 л. среднее образование, кооператор. 3) ХИЛЕЦКО Таисии Дмитриевне, 43 лет, из духовного звания, среднее образование, обвиняющихся в попытке создания контр.-революцион[ной] петлюровской организации. (Обвиняемые содержатся в Допре № 1).	Принимая во внимание активную деятельность ХИЛЕЦКО в прошлом против Советской Власти, группирование вокруг себя украинских шовинистов — в настоящем агитации против существующего строя в пользу Петлюры — возбудить ходатайство перед ВУЦИК'ом о выселении ее как неблагонадежный и вредный элемент для Украины в одну из Губерний РССР. В отношении САВОНА и ХРЯВКО — из под стражи освободить.

Председатель Врид. Нач. Губотдела ГПУ (підпис) (Боренко)
Члены: Губпрокурор (підпис) (Сметанич)
Зам. Зав. отд. УПР. Губисполкома (підпис) (Милославський)
Секретарь (підпис) (Веприцький)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 18630-с. – Арк. 49.

1924

Документ № 13

ПОСТАНОВА ПОМ. УПОВНОВАЖЕНОГО ТАЄМНОГО ВІДДІЛУ ДПУ УСРР СПЕКТОРА ЩОДО ГРОМАДЯНИНА П.Т.ЛИТВИНЕНКА, ЗВИНУВАЧЕНОГО В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

04 квітня 1924 р.

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е
ПО ДЕЛУ № 4844
(об административной высылке).

1924 г. Апреля «4» дня, я П/Уполномоченного СО ГПУ УССР – СПЕКТОР, разсмотрев агентурный материал и следственное дело № 4844 по обвинению гр. ЛИТВИНЕНКО Поликарпа Тимофеевича в участии в организации подпольной группы об'единения ПЛСР и ССРМ на Полтавщине, в хранении, изготовлении и распространении нелегальной Антисоветской литературы, что предусмотрено ст. ст. 62 и 72 УК УССР.

Н А Ш Е Л :

Что согласно ст. 206 пункт 2 УПК УССР следственное дело за № 4844 подлежит прекращению, за отсутствием в деле конкретных материалов для предания гр. ЛИТВИНЕНКО П. Т. суду по ст. ст. 62 и 72 УК УССР.

Однако, несмотря на то, что привлеченный в качестве обвиняемого гр. ЛИТВИНЕНКО П. Т. не может быть передан суду, за отсутствием в следственном деле конкретных данных уличающих его в преступных деяниях предусмотренных означенными выше статьями УК УССР, – дальнейшее оставление гр. ЛИТВИНЕНКО П. Т. на Украине, как одного из активнейших организаторов Левоэсеровщины на Полтавщине, даст ему возможность вести дальнейшую антисоветскую деятельность, направленную против диктатуры пролетариата и свержения ныне существующего Рабоче-Крестьянского правительства и принимая во внимание что гр. ЛИТВИНЕНКО П. Т. своей антисоветской деятельностью является элементом социально опасным с точки зрения охраны Революционного порядка страны

П О С Т А Н О В И Л :

На основании постановления ВУЦИК'а от 5/IX – «об админвысылке» гр. ЛИТВИНЕНКО П. Т. из пределов УССР выслать сроком на ДВА года.

Дело № 4844 с заключительным постановлением об административной высылке передать для санкционирования в Комиссию по Административным высылкам при Н.К.В.Д. У.С.С.Р., после чего означенное дело сдать в архив СО ГПУ УССР.

Гр. ЛИТВИНЕНКО П. Т. согласно постановления об изменении меры пресечения от 4-го апреля с/г. из под стражи освободить, под поручительством гр-ки САНДОМИРСКОЙ Л. Б. и личной подписки о не выезде из пределов гор. Харькова до санкционирования Админвысылки, – о чем довести до сведения Отдел Прокуратуры при НКО.

П/УПОЛНОМОЧЕНН. II гр. СО: (підпис) (СПЕКТОР)
СОГЛАСЕН: НАЧСЕКРОТДЕЛА СОЧ ГПУ (підпис) (РАЙСКИЙ)
УТВЕРЖДАЮ: НАЧ СОЧ ГПУ УССР (підпис) (ИВАНОВ)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19065-с. – Арк. 23-23 зв.

Документ № 14

АКТ ОБСТЕЖЕННЯ ІНСПЕКТОРОМ ХУДВІДДІЛУ К.ДУВАЛЬЧУКОМ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПРОЛЕТАРСЬКОГО МУЗЕЮ ПОЛТАВЩИНИ З ПОЛІТИЧНОЮ ХАРАКТЕРИСТИКОЮ СПІВРОБІТНИКІВ

19 травня 1924 р.

АКТ

Девятнадцатого мая 1924 года было произведено мною обследование Г. П. Музея. Хозяйственная сторона музея обследована не была.

1. Завмузеем и состав сотрудников:

Завмузеем РУДИНСКИЙ, крупный научный работник, высококвалифицированный специалист – археолог, тонкий дипломат-делец вел себя по отношению ко мне самоуверенно, немного вызывающе, принял меня нехотя, смотрел на меня вначале свысока, делая попытку смутить меня своей эрудицией. Рудинский сумел подобрать себе выгодный для него состав сотрудников, с которым я лично познакомился и который состоит: во первых из его сестры РУДИНСКОЙ, заведующей этнографическим отделом, которая представляет собой тоже довольно квалифицированного научного работника и является правой рукой Рудинского ведя очень умело и искусно его политику. Дальше идет Замзав МОЩЕНКО, заведующий историко-этнографическим отделом, человек, являющийся по своей научной ценности насколько я мог определить по его разговорам со мной самый заурядный интеллигент, но зато искренне и глубоко ненавидящий соввласть и все революционное, что довольно явно обнаружилось в моем разговоре с ним. Он является самым преданнейшим помощником Рудинского и готов в любую минуту отдать свою жизнь за политику Рудинского. Остальные сотрудники музея, насколько мне удалось их определить, являются покорным орудием в ручках Рудинского. Таким образом состав сотрудников музея во главе с Рудинским, представляет из себя «тихое семейство», которое сознательно, но тонко и искусно саботирует просветительную работу соввласти.

2. Постановка отделов.

Самым лучшим отделом в смысле постановки является отдел археологический, которым ведает сам Рудинский. Остальные отделы поставлены хуже как в смысле расположения экспонатов, так и в смысле использования площади. Основным недостатком всех отделов, является отсутствие надписей и объяснений экспонатов и отсутствие путеводителя музея, что Рудинский оправдывает недостатком средств (которых все-таки хватает на раскопки и спец-экскурсии) и недостатком времени. Вторым недостатком отделов является неправильность или вернее безсистемность расположения экспонатов, не отвечающая принципу исторического развития как естественных так и общественных явлений, что Рудинский оправдывает местным характером музея, что конечно не может быть признано, как достаточное оправдание.

3. Взгляд и мнение Рудинского на роль и значение музея.

Из разговора, который я вел с Рудинским около полутора часа о задачах музея, Рудинский формулировал приблизительно следующим образом свой взгляд на музей: основная задача музея заключается в том, чтобы сфиксировать всевозможные экспонаты для научных целей (наука ради науки). Основная работа музея должна сводиться к раскопкам, коллектизации, каталогизации экспонатов, куда устремлена вся деятельность и направлены все силы и средства не только самого Рудинского, но и всех завотделами. Что-же касается работы полит. и культпросветительной, то она считается ненужным балластом не входящим почти в задачи музея, на которую все жалуются, что она отрывает их от непосредственной работы и превращает их видится в «граммофоны», и для которой по мнению Рудинского, нужно создать специальных кадрработников. Куда расходуются ассигнуемые

центром средства на политпросветработу музея мне не известно, но политпросветработы , по словам самого Рудинского до сих пор не велось за исключением экскурсий, которые зачастую или ходят сами по музею или же их водит кто-нибудь из техперсонала музея.

4. Заседание коллегии.

Заседание коллегии происходит еженедельно, на одном из них я присутствовал, о чем Рудинского предупредил, что хочу быть на этом заседании. Благодаря чему повестка дня была очевидно приспособлена к моему присутствию. Прежде всего было стремление подчеркнуть все те «большие» расходы, которые им приходится делать, при чем особенно глубоко подчеркивалось то, что губоно никогда ничего не даст. Далее на повестке дня стоял вопрос о культпросветработе (все что угодно только лишь бы не просветработа) музея. По наведенным мною справкам у лиц близко стоявшим к музею, этот вопрос был впервые поставлен за все время «Рудинских», и это только потому, что я накануне спросил какую политпросветработу ведет музей.

5. Научное общество.

Просматривая протоколы «Научного общества», которое по словам Рудинского является Филией Киевской академии наук, ничего особенного я не обнаружил разбирая вопросы очень узко-специального характера (археологического), на мой вопрос почему это общество до сих пор у нас не зарегистрировано, Рудинский сказал, что он не знает должно- ли оно как филия академии наук зарегистрировано в Губоно.

ВЫВОДЫ:

Принимая во внимание принцип коммунистической программы по которому все научные и культурно–художественные источники и факторы, находящиеся на территории С.С.С.Р. должны быть строго подчинены делу революции и социалист. строительства т. е. работа и деятельность их должна принести максимальную пользу революционно-политическому и культурному просвещению трудящихся масс С.С.С.Р. необходимо на основании вышеизложенного освещения работы музея сказать: что работа музея под руководством Рудинского не только не отвечает вышеуказанным требованиям революционного просвещения, но прикрываясь «научностью» своей работы саботируют эти требования. Ибо музей (Рудинский) занимается при нынешнем тяжелом экономическом положении С.С.С.Р. дорогостоящими раскопками, которые нужно бы свести к минимальному минимуму или же наврем‌я вовсе прекратить. А это называется делать не то, что необходимо совв‌ласти. Поэтому я считаю необходимым Рудинского и К-о отстранить от музея и передать музей в руки члена партии или же проверенного и преданного беспартийного работника.

ИНСПЕКТОР ХУДОТДЕЛА (підпис) К.Дувальчук

ДАПО. – Ф.Р-495. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 114-115.

Опубліковано: Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: Зб. док. // Упор. О.Б.Супруненко. – Полтава, 1993. – С. 86-88.

СПИСОК

сотрудников Пролетарского музея, их характеристика и политфизиономии

1. РУДИНСКИЙ Михаил Яковлевич. Зав. музеем, автокефлист с высшим образованием, до 14 года <...> в Киеве в Коммерческой школе им. Харитонова, в 1918 году приехал в Полтаву и служил в Земстве, живет по Мало-Садовой ул. № 9. В настоящее время в Полтаве существует политгруппировка, состоящая из социал-демократов и социал-революцонеров, работающих подпольно, в числе которых состоит и РУДИНСКИЙ Михаил; является известным сторонником украинского движения, шовинист, безусловно отрицательно относится к Соввласти, является ученым археологом в Полтаве.

Состоял в 1921 году преподавателем истории искусства в Полтавском ИНО, автор книги «ЯСНІ ЗОРІ» и др, был арестован в 20–21 году по обвинению в контр-революции, дело направлено в ЦУП Чрезком, 2-й раз был арестован – 21 г., освобожден 19/XI по ходатайству В.Г.Короленко, прошедшее через Дробниса и др.

[2]. РУДИНСКАЯ Евгения Яковлевна, сестра автокефалиста РУДИНСКОГО, 36–38 л., училась в Петрограде, беспартийная, была под следствием в 1921 г. по обвинению в контрреволюции, вместе с делом была направлена в ЦУП Чрезком 15/II–21 г, за № 1309. В ноябре месяце 21 г. была освобождена также под поручительство В.Г.Короленко, прошедшее через Дробниса.

3. МОЩЕНКО Константин Васильевич, 47 лет, Зав. этнографическим отделом, имеет академическое образование, живет по Успенской ул. № 6, украинский шовинист, чище Щепотьева, взяточник, ненавистник Соввласти, личность очень подлая, домовладелец, торгует цветами, был арестован по обвинению в контрреволюции в 20–21 году, дело передано было в ЦУП Чрезком.

4, ГАВРИЛЕНКО Михаил Иванович, Зав. природным музеем, помощник заведующего, окончил физико-математический факультет Харьковского университета живет по Овражьей ул. № 35, беспартийный, бывш. лектор ИНО, отчаянный шовинист, украинец, открытой агитации не проводит.

5. МЕЛЬНИКОВ Петр Федорович, 30 лет, служил у Деникина и Гетьмана, прапорщик старой армии, был взят на учет в ГПУ как рядовой был взят на учет как прапорщик.

6. НАСВЕТОВА Елизавета Александровна, беспартийная, украинка, 25 лет, живет по Кобелякской 31, брат ея белый офицер расстрелян в 20 в ЧК, принимала большое участие в передаче всем контрреволюцнерам, сидящим в концлагере письма и проч. По убеждениям ярая монархистка, хранит все регалии монархизма, бывают у нея в гостях реабилитированные офицера,была под следствием в 1920 году по обвинению в контр-революции. Освобождена, дело сдано в архив за № 1363.

7. ЗИНЧЕНКО Я. Д. Библиотекарша педагогического музея, 60 лет, была под следствием в 1921 году по обвинению в контрреволюции, освобождена.

[8]. ЯРЕНКО Зинаида Евдокимовна 48 лет, украинка, беспартийная, при Деникине служила в библиотеке, живет Сенная пл. № 48. К Соввласти относится не дружелюбно, ведет компании со студентами ИНО.

[9]. ЛЕЩИНА-МАРТЫНЕНКО Иван Иванович. Заведующий Губархивом, был осужден в 1920 году в канцлагерь за принадлежность в Петлюровской организации до конца гражданской войны. Снова был арестован 4 Ноября 21 г. За принадлежность к Петлюровской организации, 6 декабря 21 г. отправлен в канцлагерь.

ДАПО. – Ф.Р-495. – Оп. 1 – Спр.5. – Арк. 113. Машинописна копія.

Опубліковано: Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: Зб. док. // Упор. О.Б.Супруненко. – Полтава, 1993. – С. 84-85.

Документ № 15

ПОСТАНОВА ПОМ. УПОВНОВАЖЕНОГО ТАЄМНОГО ВІДДІЛУ ДПУ УСРР СПЕКТОРА ЩОДО ГРОМАДЯНИНА І.І.ІКЛАТОГО, ЗВИНУВАЧЕНОГО В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

06 вересня 1924 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ПО ДЕЛУ № 3538
(заключительное об админвысылке)

1924 года сентября «6» дня я П/уполномоченного СОГПУ УССР Спектор разсмотрев следственный материал в деле № 3538 по обвинению гр-на ИКЛАТОГО Ивана Ивановича в участии в нелегальной группе анархистов г. Полтавы, что предусмотрено ст. 61 УКУССР

Н А Ш Е Л :

Что согласно ст. 206 п. 2 УПК следственное дело за № 3538 подлежит прекращению за отсутствием в деле конкретных данных уличающих гр-на ИКЛАТОГО И.И. в преступных деяниях предусмотренных ст. 61 УКУССР.

Однако, несмотря на то, что гр-н ИКЛАТЫЙ И.И. не может быть предан суду за отсутствием в деле конкретных материалов, дальнейшее его пребывание в г. Полтаве даст ему возможность продолжать антисоветскую деятельность, направленную против диктатуры пролетариата в лице Рабоче-Крестьянского правительства и принимая во внимание что гр-н ИКЛАТЫЙ И.И. по своей антисоветской деятельности является элементом социально опасным

П О С Т А Н О В И Л :

На основании постановления ВУЦИК-а о высылке от 6/XII-22 года за № 586 выслать гр-на ИКЛАТОГО Ивана Ивановича из пределов г. Полтавы в гор. Глухов сроком НА ДВА ГОДА.

Дело за № 3538 с заключительным постановлением об админвысылке передать для санкционирования в комиссию по админвысылкам при НКВД УССР после чего означенное дело сдать в архив СОГПУ УССР.

Меру пресечения об оставлении гр-на ИКЛАТОГО И.И. на свободе в г. Харькове оставить в силе до санкционирования админвысылки о чем довести до сведения в отдел прокуратуры при НКО УССР.

П/уполномоченного СОГПУ УССР	(підпис)	[Спектор]
СОГЛАСЕН: Вр. НАЧСЕКРОТДЕЛА СОГПУ	(підпис)	(АБУГОВ)
УТВЕРЖДАЮ: НАЧ СОГПУ УССР	(підпис)	

Архів УСБУ ПО. – Спр. 8280-с. – Арк. 30.

1925

Документ № 16

ДИРЕКТИВНІ ВКАЗІВКИ ПОЛТАВСЬКОГО ОКРУЖКОМУ КП(б)У РАЙПАРТКОМАМ ЩОДО ПІДСУМКІВ ПЕРЕВИБОРІВ СІЛЬРАД

03 червня 1925 р.

Лично.
Сов. секретно.

Всем секретарям Райпарткомов.

В итоге перевыборов сельсоветов, мы имеем целый ряд таких, где в состав сельсовета и далее в руководящую верхушку прошли кулацкие элементы. Это себя дает уже чувствовать, проявляясь в различных видах. Есть случаи (единичные), когда кулаки подняли голову, заговаривают о отобрании земли у бедноты, пользующейся землей полученной при раскулачивании, когда кулак разрешает себе поднять руку на бедняка, когда последние выборы ими истолковываются как власть на месте – т. е. не выполнение приказов и распоряжений выше стоящих соворганов.

Все это нужно было предвидеть для того чтобы принять меры к недопущению таких явлений.

В этих вопросах мы никаких уступок не делаем и делать не будем. Поэтому наша линия в этом вопросе должна быть такова, чтобы тенденции которые намечаються в отбирании земли у бедняков или избиение последних кулаками, были пресечены в корне, путем раз'яснения сельсоветам и селянам, что на это соввласть никогда не пойдет и что того кулака который практически захочет свои намерения проводить в жизнь, мы будем судить по всем строгостям советского законодательства.

Однако к этому вопросу у нас должен быть весьма осторожный подход, так как зачастую середняка, – зажиточного крестьянина принимают за кулака.

В вопросах отдачи под суд кулака должен быть также осторожный подход, прибегая к этой мере в крайних случаях.

Необходимо партийной организации создать сейчас такое настроение, что исходя из политических и экономических соображений – нам экономически нужно использовать кулака для поднятия благосостояния нашего союза, но в политических вопросах мы кулаку никаких уступок делать не будем.

Наше отношение к сельсоветам где прошли кулаки, бывшие помещики, дворяне и т .д., мы определили в прошлых наших директивах. Это отношение сводиться к тому, что мы не должны этого сельсовета «саботировать», а должны всеми мерами изолировать эту враждебную нам группу, от остальной части середняцко-бедняцкой массы, входящей в сельсовет, перетянув последнюю на нашу сторону, суметь доказать им что та группа будет защищать только кулацкие интересы.

Однако сейчас в некоторых районах наблюдаються тенденции к переизбранию таких сельсоветов. Мы считаем, что этот подход будет неправилен и противоречив нашим директивам.

В этом вопросе имееться единственный правильный выход – указанный выше. В крайних случаях можна ставить о переизбрании предсельсовета из кулаков, бывших помещиков и т. д. проводящих неправильную линию и невыполняющих наших директив. Но это переизбрание не должно носить масового характетра.

Вместе в этим я хочу остановить Ваше внимание на необходимости углубления понятия ревзаконности среди населения, в вопросах о церковных постройках принадлежащих Райисполкомам. Имеються случаи противодействия населения очень часто под руководством попа или кулака не давать возможности Рику использовывать этого помещения. Необходимо в этом вопросе проводить твердую линию иногда не останавливаясь перед преданием суду зачинщиков. Просьба предварительно перед принятием таких решений нас информировать.

Еще на один вопрос хочу обратить ваше внимание. Это о состоянии милиции. Из целого ряда источников имеються сведения, что в нескольких районах милиционеры п'янствуют, покрывают самогонщиков, воров, грубы с населением и т. д. Последнее относиться и к некоторым Начраймилиции. Необходимо усилить внимание ваше этому вопросу, проявляя самую жесткую линию.

С комприветом
Секретарь ОП (підпис) (Поташник)

3/VI-35 р.
№ 66/т.

ДАПО. – Ф.П-4. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 62. Машинописна копія.

1926

Документ № 17

ПОСТАНОВА ПОМ. УПОВНОВАЖЕНОГО ТАЄМНОГО ВІДДІЛУ ДПУ УСРР АЛДУХОВА ЩОДО СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛЯ В.І.ЗЕЛЕНЦОВА, ЗВИНУВАЧЕНОГО В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

30 серпня 1926 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1926 г. августа 30 дня, я Пом. УПОЛСО по СО Полтавского Окротдела ГПУ АЛДУХОВ рассмотрев имеющийся материал на гр-на ЗЕЛЕНЦОВА Василия Ивановича из духовного звания 55 лет, с высшим духовным образованием, судившийся в 1922 году по обвинению в контр-революции и приговореннаго к высшей мере наказания расстрелу, который был заменен 5 годами строгой изоляции вне Полтавы –

НАШЕЛ:

что гр-н ЗЕЛЕНЦОВ Василий, прибыв в Полтаву после своего досрочного освобождения в 1925 году ЗЕЛЕНЦОВ вновь примкнул к Тихоновской группе в которой видел самое выгодное и подходящее орудие для проведения к.-р. агитации среди верующих, примыкающих к Тихоновщине.

Во исполнение своих целей ЗЕЛЕНЦОВ обосновался в Троицком приходе, община коего состоит преимущественно из бывш. чиновников, собственников и частично торговцев, видевших в ЗЕЛЕНЦОВЕ мученика.

Такое выгодное для себя положение ЗЕЛЕНЦОВ постарался сразу использовать в своих к.-р. целях и начал поучать приходивших к нему верующих смотреть на Соввласть, как «на наказание Божие ибо претерпевший до конца буден спасен богом» (стр. д.ф. № 2).

Аналогичное поучение ЗЕЛЕНЦОВ сказал после своего первого богослужения в Троицкой церкви и как на самый живой пример силы божьей ЗЕЛЕНЦОВ указал на себя, ибо «как не старалася власть свести со света, все же бог помог ему в спасении», намекая им при этом почти открыто о том, что в конце концов бог услышит их молитвы и поможет убрать Соввласть (стр. д.ф. № 3).

Желая создать себе авторитет и кроме того усилить тихоновщину, как таковую гр. ЗЕЛЕНЦОВ созывает нелегальный диспут с булдовцами, во время которого старается доказать, что единственная правовая церковь это Тихоновская (стр. дел. фор. № 4 и следдело № 1,2,3,6).

За нелегальный созыв диспута гр. ЗЕЛЕНЦОВ привлекается Окр. ГПУ к ответственности.

Сразу же после диспута Тихоновским правящим архиереем Григорием было получено письмо от неизвестного верующаго, в котором последний протестует против политиканствующаго ЗЕЛЕНЦОВА, превращающаго церковь в орудие своей борьбы и требует такового убрать (стр. д.ф. № 5).

В конце Августа месяца 1925 г. гр. ЗЕЛЕНЦОВ добивается своего посвящения в епископы и назначается викарным Прилукским епископом и после своего посвящения пользуясь авторитетом Епископа ЗЕЛЕНЦОВ продолжает вести [агитацию] среди избранных им для этого прихожан. Так например после богослужений ЗЕЛЕНЦОВ зазывает этих прихожан к себе на квартиру и в беседе воспитывает верующих в антисоветском духе, поучая последних не терять надежды, а еще немного потерпеть ибо «настанет время и советская власть падет» (стр. д.ф. № 13). Наряду с этим ЗЕЛЕНЦОВ старается приобрести среди массы авторитет своей преданностю церкви, что ему и удается.

Почувствовав под собой твердую почву в лице своего авторитета среди верующих ЗЕЛЕНЦОВ переходит к будированию всей массы, подстрекая последнюю активно выступить и потребовать тихоновскому течению привеллегий. Поводом к такому выступлению послужила периодическая проверка имущества церквей всех религиозных течений и культов когда ЗЕЛЕНЦОВ распространив среди верующих слух о том, что проверка ведет к передаче церквей другой религиозной группировке, потребовав от последних, чтобы они собрались и своим массовым выступлением заставили власть отказаться от политики передачи какой либо Тихоновской церкви в использования другой религиозной группировки (стр. д.ф. № 21).

В дальнейшем ЗЕЛЕНЦОВ настраивает массы перейти от защиты в наступление и в результате такой работы толпа Тихоновцев в конце Мая месяца несколько раз подходила к собору, находящемуся в пользовании Синодальной группы, с целью захвата силой собора в свои руки, но присутствие в соборе большого количества молящихся обновленцев во время архиерейской службы, не дало возможность осуществить план Тихоновцев. Одновременно с этим ЗЕЛЕНЦОВ помимо синодальной группировки, возбуждает массу против всех легальных церковных группировок, указывая на то, что эти группировки тесно связаны с властью и проводят работу по указаниям власти (стр. д.ф. № 36).

Из всего изложенного выше видно, что гр. ЗЕЛЕНЦОВ Василий Иванович, будучи настроен антисоветски воспитывает в своем духе массу верующих, толкая ее на массовые выступления с целью воздействия на власть, а потому в целях пресечения к.-р. деятельности гр. ЗЕЛЕНЦОВА –

ПОСТАНОВИЛ:

Гр. ЗЕЛЕНЦОВА Василия Ивановича подвергнуть админвысылке сроком на ТРИ ГОДА за пределы Украины.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Следственное дело № 135 на 21 листах, дело-формуляр на 36 листах. Вещественных доказательств по делу не имеется.

Пом. УПОЛСО	(підпис)	(АЛДУХОВ)
СОГЛАСЕН: Вр. УПОЛСОГ	(підпис)	(ЕВСТАФЬЕВ)
УТВЕРЖДАЮ: НАЧ ОО ГПУ	(підпис)	(ПАТРУШЕВ)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 2765-с. – Арк. 27-27 зв.

1927

Документ № 18

ДИРЕКТИВНІ ВКАЗІВКИ ПОЛТАВСЬКОГО ОКРУЖКОМУ КП(б)У РАЙПАРТКОМАМ ЩОДО СПІЛКИ «РОБОС»

06 червня 1927 р.

ТАЄМНО

ДО ВСІХ РАЙПАРТКОМІВ.

Ш а н о в н і т о в а р и ш і !

Бюро Окружного Партійного Комітету по доповіді Фракції Округового Правління спілки «РОБОС» констатувало збільшення парткеровництва роботою Спілки, зокрема уваги Р.П.К. керівництву роботою Райкомів «РОБОС».

Одначе, поруч з тим мається і низка недоліків в цій галузі роботи, на уникнення яких мусить бути зараз зосереджено увагу. Головні з них такі:

1. Недостатня участь партійців–членів спілки в роботі її, особливо тих з них, що обрані до керуючих органів спілки. Маються випадки, коли партійці, обрані навіть Головами РК, мало вділяють уваги спілковій роботі, а це, звичайно відбивається і на їх авторитетності, а головне, на здійсненні партійного керівництва роботою Райкомів.

2. Наявність, з другого боку, окремих випадків дрібної опеки з боку окремих Райпарткомів роботою низових осередків, так маються випадки вимог погодження та розв'язання в парт-порядкові надзвичайно дрібних питань, які цілком можуть бути розв'язані по загально-спілковій лінії без всякої потреби окремого обговорення в партійному порядкові.

3. Ще й досі маються місце випадки загального відношення до вчительства, як до контрреволюційної сили (так один РПК з 64 вчителів, 38 визначає, як контр-революціонерів) і в зв'язку з тим недостатня увага відокремленню кращої близької до нас частини вчительства та ще більшого наближення її до нас.

4. Недостатня увага питанням поліпшення матеріального стану учительства, переведення колумови, існуючих положень та навіть негативне ставлення з боку окремих партійних організацій до такої роботи спілкових органів.

5. За останній час помічається де-яке скорочення громадської активності вчительства, що особливо помітно при загальному зрості активности села. В справі притягнення вчительства до громадської роботи ще й досі мають місце випадки примусовости, недостатнього врахування нахилів та потреб самого вчительства.

Зараз в умовах зростання активності селянських мас, потреби надзвичайного зміцнення пролетарського впливу на селі, робота Спілки «РОБОС», яка об'єднує одну з головних частин сільської інтелігенції, набирає особливої ваги. Вона мусить бути скерована на те, аби: «організуючи й керуючи загально-культурною роботою сільської інтелігенції, добитися того, щоб сільська інтелігенція стала одним з провідників пролетарського впливу на селі та активним помічником пролетаріяту й партії в боротьбі з куркулями за зміцнення єднання бідноти з середняцтвом і втягнення мас до практичного будівництва соціялізму». (З постанови ЦККП(б)У про роботу профспілок серед сільської інтелігенції).

Виходячи з цього, ОПК пропонує Вам звернути увагу:

1. На збільшення партійного керівництва роботою Райкомів «РОБОС», фактичного збільшення відповідальності членів партії, як рядових членів спілки, так особливо обраних до керуючих органів, за політичний та загальний стан організації, вживши заходів, що до нормальної праці їх там.

2. На поліпшення масової роботи спілки, на грунті повного переведення серед спілкової демократії, широкого втягнення спілчанської маси в безпосередню спілкову роботу, зросту та вихованню профспілкового активу.

3. Поліпшення матеріального стану робітників ретельним виконання колумови та інших обов'язків в відношенні до них, категорично борючись зі всякими ментами порушення правового стану всієї спільчанської маси, та вчительства зокрема, збільшивши увагу питанням матеріально-правового стану вчительства

4. Збільшення уваги культурному обслуговуванню учительства, прагнучи до того, аби ні в якім разі темп зросту культурно-політичного рівня вчительства не відставав від загального зросту селянських мас.

5. Збільшення уваги притягненню учительства до громадської роботи на селі, уникаючи всякі менти примусовости, стежити за тим, аби тут обов'язково провадився принціп цілковитої добровільності та були враховані вимоги та настрії самого вчительства.

6. Переводячи свою роботу серед учительства, партійні організації повинні звернути особливу увагу на вивчення всіх процесів, які відбуваються в складі вчительства всебічно їх вивчати та своєчасно на них реагувати <...>.

Секретар О.П.К.
Заворгвідділом (підпис)

ДАПО. – Ф.П-4. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 16.

1928

Документ № 19

ІЗ ЗВІТУ БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО ОКРУЖКОМУ КП(б)У ПРО РОБОТУ ОПК У ЖОВТНІ 1928 р.

Жовтень 1928 р.

РОБОТА ОПК В ЖОВТНІ ЗА ПОСТАНОВАМИ ЙОГО БЮРО Й СЕКРЕТАРІЯТУ.

Про хворобливі явища в організації КСМ.

Вважаючи за здоровий в цілому стан організації ЛКСМ та відзначаючи її ідеологічну витриманість, Бюро ОПК за доповіддю тов. Корсакова, констатувало низку хворобливих явищ.

а) Наявність опозиційного впливу на окремих комсомольців міста та зв'язок з виключеною за опозицією групою; недосить енергійна боротьба з впливом опозиціонерів та відсутність чіткої лінії в осередках і серед низового активу в справі боротьби з опозиційним ухилом в ЛКСМУ.

б) Зріст п'янства, що набуває все більших розмірів, інколи охоплює актив та призводить (в окремих випадках) до зв'язку з чуждим елементом (Сахновщина, Білоцерківка).

в) Зріст недисциплінованості, розхлябаності та невідповідальності, що помічається почасти й в активі.

г) Розклад райактиву (бюро РК – Сахновщина) – замазування недоліків та хвороб організації, п'янство, відірваність від мас, зв'язок з чуждим елементом, невміння керувати райорганізацією, а в наслідку факти розкладу осередків та відсутність практичної роботи.

Відзначаючи, що ці хвороби виникли в наслідку, недостатнього запровадження самокритики, що не дійшла до сельської маси КСМ; побоювання відкритої критики й відсутність участи всієї організації в боротьбі з хворобами; наявности старих методів у керівництві без недостатнього розгортання широкої демократії, ініціативи й самодіяльности мас; послаблення уваги низов. парторганізацій до роботи КСМ (недосить практичної допомоги, випадки формалізму в керівництві, не вивчали й несвоєчасно реагували на хвороби в КСМ) – Бюро ОПК дало директиву (звернувшись до організації окремим листом): парторганізації покращити керівництво Комсомолом, збільшити практичну участь та допомогу в їх роботі й своєчасно реагувати на хворобливі явища; через широке обговорення в організації хворобливих явищ та розгортання внутріспілкової й масово-культурної роботи рішуче ліквідувати хвороби в КСМ, зокрема п'янство; особливо в місті загострити питання боротьби з опозиційними ухилами, добитись чіткої лінії в цьому питанні в активі та масі членів союзу та до осередків, де є випадки опозиційного впливу прикріпити т. т. з ОК КСМ.

<...>

Про стан студентства Полтавщини.

В стані студентства Бюро ОПК, заслухавши доповідь Фракції ОРПС відзначило: не охоплення спілками до 41% студ.; шаблонність в профобслуговуванні, відсутність поглибленої політ-виховавчої роботи та слабке керівництво гром-політичною роботою студентства, що не виводить за межі ВУЗ'у, при перевантаженності парт. та комсомольського активу (5–8 навантажень); наявність ідеологічних збочень, кулацьких настроїв, антисемітізму, п'янства й хуліганства (участь в похоронах, голосування проти резолюції оборони країни й хлібозаготовок і т. п.); велика академічна невстигаємість (більше 70% студентів мають не складені зачоти) через: відсутність плановості зв'язку з виробництвом, зачотну систему та формальне ставлення до тримання зачотів лектури, слабу підготовку й тяжкі матеріально-житлові умови, незадовольняюче викладання соц.-економ. дисциплін; не задовольняючий соцстан студентства (робочих – 15%, селян – 44%, службовців – 38%, інших – 3%) за низького % партійців – 3% та комсомольців – 25% і недостатнього їх впливу за позапартійне студентство.

Поруч заходів до покращення профобслуговування, поглиблення політвиховання та гром.-політ. роботи студентства, Бюро ОПК пропонувало керівникам та партосередкам ВУЗ'ів, фракції ОРПС, Окрбюро Пролетстуда в процесі роботи виявити та виключити з ВУЗ'ів класово-ворожий елемент. Крім цього, для поліпшення соцскладу студентства, – поширити курси по підготовці до Вузів та Робфаків, зокрема практикувати організацію коштом профспілок і освіти, короткотермінових (місяць) курсів при Вузах, приймаючи на ці курси максимальну кількість партійно-комсомольських слухачів та батрацтва.

З перевіркою якости роботи кожного лектора – АПВ ОПК доручено підібрати кадр партійців для викладання соц. екон. дисциплін у Вузах. Для планового зв'язку Вузів з виробництвом – Педвузам дати для практики зразкову школу, а останні Вузи прикріпити до відповідних виробництв. Фракціям ОВК.М-Ради та кооперації пропоновано здійснити низку заходів до покращення матеріально-житлових умов студентства.

<...>

О. П. К.

ДАПО. – Ф.П-4. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 32-34. Машинописна копія.

1929

Документ № 20

ІЗ МЕМОРАНДУМУ КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ ОКРУЖНОЇ ПРОКУРАТУРИ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ХЛІБОЗАГОТІВЛІ У ЧОТИРЬОХ СЕЛАХ ОНОПРІЇВСЬКОГО (ОНУФРІЇВСЬКОГО) РАЙОНУ КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ ОКРУГИ

25-30 березня 1929 р.

У перших числах квітня біжучого 1929 р. Кремпрокуратура одержала відомості, що по деяких селах Онопріївського району, як в Омельнику, Зибкому, Іванівці та в самій Онопріївці під час проведення хлібозаготівлі, за час 25–30 березня були припущені з боку службових осіб перекручення, які виявилися в арештах деяких селян, нанесення деяким селянам образ тощо, лише за те, що вони відмовлялися продати певну кількість хліба.

Проведеним перед судовим слідством, під час якого було допитано понад 120 осіб, встановлено наступне:

У 20-тих числах березня по зазначених селах був встановлений такий метод заготівки: скликалися куткові збори, на яких робилася доповідь про хлібозаготівку, після якої зазначеному кутку або сотні пропонувалося прийняти намічений план.

Коли план на цих зборах приймався, то негайно ж обиралася комісія із селян цього ж кутка, яка визначала хто на цьому кутку, або сотні, є хлібодержателем і яку кількість він може продати. Після того викликалися до цієї комісії ці селяни і кожному з них пропонувалося продати намічену кількість пудів хліба. Коли ж такий метод себе цілком не виправдав, уповноважені, що були призначені від РВК по цих селах, почали викликати цих окремих селян, що уперто не продавали своїх лишків, до себе, де загрозами висилки на Соловки, за межі округи, арештами і т. п., примушували їх продати ту кількість хліба, яку на кожного з цих селян було призначено кутковою комісією, а саме:

По селу Омельник.

Уповноваженим по зазначеному селу від РВК був гр. Чаплянка Петро.

Числа 27–28 березня 1929 року, після того як куткові збори не дали бажаних наслідків щодо повного виконання плану по селу, Чаплянка почав викликати до себе у сільраду тих селян, що не продали наміченої комісіями кількості хліба. Коли ж, після його пропозицій продати хліб, селянин відмовлявся, кажучи, що в нього хліба зайвого вже немає, Чіплянка починав йому загрожувати висилкою на Соловки, за межі округи тощо, коли і це не допомагало, він його об'являв заарештованим і саджав у хату-читальню, де біля дверей поставив виконавця Токаря Грицька (бідняка безлошадного), якому заявив: «Я тобі даватиму заарештованих, но нікого з них не випускай». Таких арештованих з 8 години ранку до 7–8 години вечора набралося осіб 40–50 і лише увечері вони ним були одпущені. Були серед арештованих середняки і навіть бідняки, члени КНС, а саме: Письменний Андрій, член КНС, якому пропонувалося вивезти 2 пуда <...> Ткаченко Христофор – середняк, якому Чаплинка заявив: «Що схочемо то й зробимо, хоч декого і на Далекий Схід одправимо, но план виконаємо, но через вас Комуністична партія не загине» <...>

ДАПО. – Ф.П-16. – Оп. 1. – Спр.102. – Арк. 11-17. Копія.

Документ № 21

ПОСТАНОВА УПОВНОВАЖЕНОГО ТАЄМНОГО ОПЕРАТИВНОГО ВІДДІЛУ ЛУБЕНСЬКОГО ОКРВІДДІЛУ ДПУ АРОНОВА ЩОДО СТУДЕНТІВ НЕРОНОВИЦЬКОГО ПЕДТЕХНІКУМУ, ЗВИНУВАЧЕНИХ У АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

27 листопада 1929 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1929 г. Ноября 27-го дня. Я, Уполномоченный СОО Лубенского Окротдела ГПУ АРОНОВ, рассмотрев сего числа материалы обобщенных агентурных разработок «УСТИВЧАНЕ» и «КАЗАЧЕСТВО» и акты предварительного следствия дела № 301 тома 1 и 2-й по обвинению:

1. быв. студента Нероновичского Педтехникума, выходца из кулаков с. Устивица

МАКАРЕНКО Степана Семеновича;

быв. студента того же техникума, выходца из кулаков с. Нероновичи

ФЕДОРКО Юрия Федоровича;

быв. студента того же техникума, выходца из кулаков с. Шаркивщины

УСИКА Михаила Тарасовича;

быв. студента того же техникума, до ареста пребывающего в должности учителя сельской школы, выходца из кулаков х. Печериево,

ЛЕЙКО Максима Пантелеймоновича;

быв. студента того же техникума, до ареста пребывающего учителем в с. Александровке, выходца из кулаков в с. Лютенки Роменского Округа,

КРИВКО Якова Яковлевича;

быв. студента того же техникума, выходца из середняков м. Комышено – ныне пребывающего в должности учителя с. Оболони

ЛИТВИНА Ивана Яковлевича;

7. священника Автокефального прихода с. Устивицы АРТЕМЕНКО Ивана Дмитриевича;

8. фельдшера Устивицкой амбулатории, выходца из середняков с. Круподеренцы

ШРЕЙДЕРА Филиппа Ивановича;

9. быв. полусотника и активного общественного деятеля при Петлюре – выходца из середняков с. Устивицы

КОРОЛЕНКО Андрея Даниловича;

10. быв. активного общественного деятеля при Петлюре, выходца из середняков с. Устивицы

ШЕЛУДЧЕНКО Кондрата Арестовича;

11. быв. полуротного петлюровской сотни «Вільне козацтво» и активного общественного деятеля при Петлюре, выходца из с. Устивицы

КОРОЛЕНКО Игната Даниловича;

12. быв. активного общественного деятеля при Петлюре, выходца из кулаков с. Устивицы

ЛУТАЯ Андрея Андреевича;

13. быв: участника петлюровских и гайдамацких отрядов и деникинского карательного отряда и банды МУСИЕНКО, выходца из кулаков,

БЕЛОУСА Леонтия Васильевича;

14. быв. активного общественного деятеля при Петлюре, – участника вооруженного выступления против частей Красной Армии, до ареста пребывающего инструктором С/Г школы с. Ярески Полтавского Округа, выходца из середняков с. Устивицы

НАЛИВАЙКО Максима Андреевича;

15. быв. участника партизанских петлюровских сотен, выходца из середняков с. Устивицы

ЗАКЛАДНОГО Василия Петровича; и

16. быв. активного петлюровского деятеля в рядах регулярной армии, уроженца с. Устивицы – выходца из середняков

ПЕРЕТЯТЬКО Дмитрия Юрьевича.

– В СОЗДАНИИ НА ТЕРРИТОРИИ ЛУБЕНСКОГО ОКРУГА, ПЕРВЫХ 6-ти В НЕРОНОВИЧАХ, ОСТАЛЬНЫХ В УСТИВИЦЕ, КОНТР-РЕВОЛЮЦИОННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ, СТАВЯЩЕЙ ПЕРЕД СОБОЙ ЗАДАЧУ НАСИЛЬСТВЕННОГО СВЕРЖЕНИЯ СУЩЕСТВУЮЩЕЙ НА УКРАИНЕ ВЛАСТИ – СОВЕТОВ, В ЦЕЛЯХ ВОССТАНОВЛЕНИЯ «НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ» т. е. в преступлении предусмотренном 54 п.п. 10 и 11 ст. Уголовного Кодекса УССР

НАШЕЛ:

В конце 1928, начале 1929 года, в Лубенский Окротдел ГПУ из разных источников прикрепленной к Нероновичскому району, – спец-агентуры, стали поступать донесения, сводящиеся к существованию в Нероновичском Педагогическом Техникуме, национально шовинистического кружка молодежи, вдохновляемым студентом Техникума, выходцем из кулаков с. Устивицы, неким МАКАРЕНКОМ Степаном (см. листы аг. дела <...>).

В июне месяце текущаго 29 года, в том-же педтехникуме, была обнаружена утеряная заметка писанная химическим карандащом бордовой окраски за неразборчивой подписью, впервые документально подтверждающая верность поступивших негласных материалов о существовании КР группировки в данном техникуме (см. лд. том <...>). Этой-же заметкой устанавливалось наличие организованной работы кружка, владеющим литературой, оружием и строящей свою деятельность по принципу созыва нелегальных собраний.

Наряду с вышеприведенными данными о КР деятельности Нероновичского кружка, из самих Устивиц (родины большей половины участников такового) стали поступать аналогичного характера донесения нашей агентуры, указывающие на существование в данном селе, кулацко-петлюровской группировки, вдохновляемой и руководимой местным автокефальным попом Артеменком Иваном. По данным первичной обработки этой – вновь выплывшей группировки, устанавливалось: что АРТЕМЕНКО, за активным содействием Устивицкого фельдшера ШРЕЙДЕРА Филиппа, проводит шовинистическую пропаганду на селе пользуясь для этого всякими легальными возможностями (проповедями в церкви и среди верующих), – устраивает у себя и на квартире ШРЕЙДЕРА, нелегальные сборища из бывших активных петлюровских деятелей, братьев КОРОЛЕНКОВЫХ – Андрея и Игната, БЕЛОУСА, ПЕРЕТЯТКО, ШЕЛУДЧЕНКО, НАЛИВАЙКО, ЗАКЛАДНОГО, ЛУТАЯ Андрея и др., где обговариваются вопросы полтитическаго и экономического характера, поются нелегальные Украинские песни и национальный гимн «ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАИНА» – пропогандируются идеи борьбы за «НЕЗАВИСИМОСТЬ УКРАИНЫ» и что эта группа в основной своей деятельности связана с КР кружком молодежи Нероновичского Педтехникума (см. листы аг. дела <...>).

Впервые, прямое – полуофициальное подтверждение нашим агентурным материалам, было добыто в сентябре месяце с/г., когда был опрошен близкий приятель МАКАРЕНКА – студент 3-го курса Нероновичского Педтехникума – МАНУЙЛЕНКО Олексей. – Подтвердив своим опросом от 14 сентября с.г., самый факт заложения в Нероновичском Педтехникуме КР кружка молодежи, относимый за счет деятельности студентов старших курсов – односельчан по Устивице, сына б/активного петлюровского деятеля – ЛУТАЯ Пантелеймона и МАКАРЕНКО Степана – к началу 1927 года и действующим по текущий 29 год, МАНУЙЛЕНКО, рисуя в своем показании обстановку своего шовинистического отношения в Педтехникуме почти что с первых дней вступления туда, процесс своего воспитания в тех форм в какое оно облочалось, он, в своем выводе о проводившейся там К/Р работе пояснил:

1) что ЛУТАЙ и МАКАРЕНКО, в своей повседневной деятельности стремились об'единить студенчество Нероновичского Педтехникума в целях привития им шовинистических идей и

2) что основным их лозунгом было: «подготовка достаточно обработанного в политическом отношении кадра студенчества, для борьбы «ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ УКРАИНЫ».

Касаясь самого существа работы ЛУТАЯ и МАКАРЕНКО, МАНУЙЛЕНКО в том же протоколе опроса отмечает:

а) что ЛУТАЕМ и МАКАРЕНКОМ велась длительная, годами непрерывная обработка студенчества, коему читались выдержки из личных шовинистических произведений ЛУТАЯ и МАКАРЕНКО, пелись украинские шовинистические песни и национальный гимн «ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАІНА», доказывалось, что Украина стонет под Московским игом, что рабочие имея свои профессиональные союзы, имеют возможность защитить свои права, тогда, как украинское селянство – обираемое со всех сторон – этой вожности не имеет, идет на разорение и, что в целях борьбы за свои права необходимо:

б) полная организованность масс, под общим лозунгом «БОРЬБА ЗА ПРАВА УКРАИНСКОГО СЕЛЯНИНА» (см. л.д. <...> тома <...>).

Оттенивая моменты достижения ЛУТАЯ и МАКАРЕНКО, в деле сколочения в Нероновичском Педтехникуме за несколько лет своей шовинистической деятельности неболь-

шого кадра единомышленников в лице студентов УСИКА, ЛИТВИНА и др. МАНУЙЛЕНКО в том же своем протоколе допроса, обращает внимание на двух особо выделившихся, в вопросе пропагандирования национальных идей студентов УСИКА и ЛЕЙКО, относя первого к разряду лиц, непосредственно руководившим его воспитанием, второго как руководившего по установке ЛУТАЯ и МАКАРЕНКО, общим воспитанием студенчества – выдвигавшими уже тогда лозунга:

Украіна мусить жить незалежно від Россії, бо на це в неі маються всі економичні данні:

Оскілько Украіна пригнечена, слід вжити рішучих заходів що до іі визволення з під російського ярма (см. том <...> стр <...>).

Последующим своим показанием на оффициальном протоколе опроса, МАНУЙЛЕНКО уже преподносит данные о существовавшей увязке в работе кулацко-петлюро[в]ской группировки с. Устивицы, заложенной попом АРТЕМЕНКО и фельдшером ШРЕЙДЕРОМ, с работой Нероновичского кружка, поясняя, что ЛУТАЙ Андрей Андреевич, (родной отец студента ЛУТАЯ Пантелеймона), являясь в прошлом идейным и активным петлюровским деятелем, ни в какой мере не оставившим мысль о борьбе с Советами, всячески старался доказать посещаемой его квартиру молодежи, жизненность назревшего момента, для борьбы с существующим строем. Лозунгом коим, ЛУТАЙ, по выражениям МАНУЙЛЕНКО, тогда оперировал это: нежизненность политики власти по отношению к селянину, тогда как эта власть, власть кацапов и жидов, захвативших руководящие посты в Советских учреждениях, фактически душат его, мучат всякими налогами, заставляет ити в коммуны, для изжития чего следует «ПІДРИВАТИ ЕКОНОМИЧНУ МІЦНОСТЬ ВЛАДИ НА МІСТІ, НЕВСТУПАТИ ДО КОМУН. ВСЕ КИНУТЬ НА БОРОТЬБУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАІНИ» (см. тома <...> л.д. <...>).

Первое отрожение моментов, конкретно определяющие формы работы Нероновичского шовинистического кружка, нашло себе место в актах предварительного следствия, со снятием основных и центральных фигур обоих группировок, МАКАРЕНКО, УСИКА, ЛЕЙКО, КРИВКА – по Нероновичам, ЛУТАЯ, АРТЕМЕНКО, ШЕЛУДЧЕНКО и ШРЕЙДЕРА – по Устивице.

В данном отношении, прямым фактором внесшим ясность в определение форм работы Нероновичского К/Р кружка являлись показания (вынужденное силой бьющих доказательств – признания) МАКАРЕНКА, ЛИТВИНА, УСИКА и ЛЕЙКО, что: НИКАКОГО КРУЖКА, КАК ТАКОВОГО В НЕРОНОВИЧСКОМ ПЕДТЕХНИКУМЕ НЕ СУЩЕСТВОВАЛО, А ИМЕЛАСЬ ЗАЛОЖЕННАЯ БЕЖАВШИМ И СКРЫВШИМСЯ ОТ СЛЕДСТВИЯ ЛУТАЕМ Пантелеймоном КОНТР-РЕВОЛЮЦИОННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ МОЛОДЕЖИ, ИМЕЮЩАЯ СВОЕ НАЗВАНИЕ, ЛИТЕРАТУРУ, ОРУЖИЕ И КООРДИНИРУЮЩАЯ СВОЮ РАБОТУ С РАБОТОЙ УСТИВИЦКОЙ КУЛАЦКО-ПЕТЛЮРОВСКОЙ ГРУППИРОВКИ, ЯВЛЯЮЩАЯСЯ ПО СУЩЕСТВУ ЦЕЛЬНЫМ И НЕРАЗДЕЛЬНЫМ РАЗВЕТВЛЕНИЕМ ДАННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ.

Систематическим, непрерываемым на протяжении всего периода производства следствия, опросом названных лиц, удалось установить следующее:

В начале 1927 года в с. Нероновичах Лубенского Округа, в квартире местного кулака ИВАЩЕНКО Михаила образовался небольшой коллектив студентов местного Педтехникума, в лице односельчан ЛУТАЯ Пантелеймона, МАКАРЕНКО Степана, МАНУЙЛЕНКО Алексея и уроженца с. Шарковщины УСИКА Михаила. Уже в самом начале своего сожительства, среди означенной среды студенчества стали проявляться шовинистические настроения, основным росадником коих стал студент ЛУТАЙ Пантелеймон. Имея за собой шовинистическое прошлое по учебе в 7-ми летке с. Устивицы еще в 1924 году, ЛУТАЙ, почти с первых дней коллективной жизни с МАКАРЕНКОМ и остальными студентами, начал проводить беседы на политическую, экономическую и национальную темы, доказывая главным образом: «ЧТО ДНІПРОСТРОЙ ЗАГИБЕЛЬ СЕЛЯНИНА, ЩО ЛЕНІН ПРАЦЮВАВ ЛИШЕ ДЛЯ ТОГО, ЩОБ БУТЬ НА СТОРІНКАХ ІСТОРІЇ. ЩО УКРАЇНА Є

ФАКТИЧНО КОЛОНІЯ РОСІЇ. ЩО УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА, ДЯКУЮЧИ РОСПОВСЮДЖУВАННЯ ПО СЕЛЬБУДАХ ЛІТЕРАТУРИ РАДЯНСЬКОГО ТИПУ – ЗАНЕПАЛА, ЩО ЦЮ ЛІТЕРАТУРУ СЛІДУЄ БОЙКОТУВАТИ, НЕ ЧИТАТИ, ДОСТАВАТИ ТА РОЗПОВСЮДЖУВАТИ ШОВИНИСТИЧНУ ЛІТЕРАТУРУ, КАЩЕНКА, ГРУШЕВСЬКОГО та ИНШИХ ПОДІБНИХ ПІСМЕННИКІВ, ЩО ДАСТЬ ЗМОГУ СЕЛЯНСТВУ РАХУВАТИ СЕБЕ ДОСИТЬ ЩИРИМИ УКРАІНЦЯМИ І ДОВЕДЕ ІХ, ДО ВІДЧИНЕНОІ БОРОТЬБИ ЗІ ВЛАДОЮ» (см. тома <...> стр. <...>).

Взяв курс на индивидуальную обработку не только сожительствующих с ним студентов, но и общей массы, ЛУТАЙ, постепенно переходит к обработке студентов КРИВКА Якова, ЛИТВИНА Ивана, ЛЕЙКО Максима, ФЕДОРКО Юрко и др., под углом зрения заложенных у него идей, всячески раз'ясняя им значение и роль в истории быв. вольного казачества, нынешней политики власти и партии по отношению к селу, в частности к украинскому селянину (см. том <...> л. д. <...>).

Постепенным длительным внедрением обрабатываемому им об'екту шовинистических идей, ЛУТАЙ к концу 1928 началу 1929 г., подчиняет своему влиянию названных студентов и чувствуя в них горячих сторонников своих идей, отходит от кажущейся ему уже нежизненным и не достигающим цели – методом воспитательной работы, переходя к конкретизации своих стремлений. В этот период, ЛУТАЙ в беседах своих с ЛЕЙКОМ, МАКАРЕНКО, УСИКОМ, КРИВКОМ, ФЕДОРКОЮ и ЛИТВИНОМ старается доказать жизненность борьбы в прошлом петлюровских группировок, отдельных идейных петлюровцев вроде его отца ЛУТАЯ Андрея и необходимость активной борьбы с властью. По его тогдашней установке следует не брезгать никакими жизненными реальными методами в этой борьбе.

Надо:

1) В ПЕРВУЮ ОЧЕРЕДЬ СОЗДАТЬ МОЛОДНЯЦКИЕ КАДРЫ, СРЕДИ КОИХ ШИРОКО ПРОПАГАНДИРОВАТЬ ИДЕИ БОРЬБЫ ПОД ЖОЛТО-БЛАКИДНЫМ ФЛАГОМ (л.д. <...> том <...>).

2) ИСПОЛЬЗОВЫВАТЬ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗАТРУДНЕНИЯ СТРАНЫ, ПРОПАГАНДИРУЯ ИДЕИ ОТКАЗА СЕЛЯНСТВА В ЦЕЛОМ ОТ НАДЕЛОВ, ОТ ЗАЙМОВ, НАЛОГОВ и т. п. (том <...>.л.д. <...>).

3) ПОЛЬЗУЯСЬ ЛЕГАЛЬНЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ НА СЕЛАХ, В ЧАСТНОСТИ СВОБОДОЙ САМОКРИТИКИ КОМПРОМЕНТИРОВАТЬ АКТИВ СЕЛА, ДОБЫВАЯ СЕБЕ ЭТИМ В ГЛАЗАХ СЕЛЯНСТВА ДОСТАТОЧНЫЙ АВТОРИТЕТ, МОГУЩИЙ ВПОСЛЕДСТВИИ БЫТЬ ИСПОЛЬЗОВАННЫМ В ЦЕЛЯХ БОРЬБЫ ЗА ОБЩЕЕ ДЕЛО.

4) В ЦЕЛЯХ РАСШИРЕНИЯ ПРОПАГАНДЫ СВОИХ ИДЕЙ ВЗЯТЬ УКЛОН НА ВОВЛЕЧЕНИЕ В СВОИ РЯДЫ КОМСОМОЛЬСКУЮ МОЛОДЕЖЬ.

5) РАЗВЕРНУТЬ РАБОТУ ПО КОМПРОМЕНТАЦИИ ПРОФКОМА ТЕХНИКУМА, ПОЛЬЗУЯСЬ ДЛЯ ЭТОГО ЛЕГАЛЬНЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ, КАК: ДИСПУТАМИ, ЛЕКЦИЯМИ и т. д., ПЕРЕТЯГИВАЯ НА СВОЮ СТОРОНУ НЕУСТОЙЧИВЫЙ И ЧУЖДЫЙ КАДР СТУДЕНЧЕСТВА.

6) КОМПРОМЕТИРОВАТЬ ИДЕИ КОМСОМОЛА, ПАРТИИ И ЕЕ ОТДЕЛЬНЫХ ЧЛЕНОВ, ПОЛЬЗУЯСЬ ВСЯКИМИ ДОПУЩЕННЫМИ С ИХ СТОРОНЫ ОТСТУПЛЕНИЯМИ И ОШИБКАМИ (см. тома <...> л .д. <...>).

К началу 1929 г. ЛУТАЙ Пантелеймон, при одной из своих бесед с МАКАРЕНКОМ, (выделившимся из общей среды обработанной части молодежи, как самый преданный сторонник его идей) – открывает последнему секрет создания им – ЛУТАЕМ контрреволюционной организации, носящей название СПК (Союз Пахарей Крестьян), относя за счет членов организации помимо себя, ФЕДОРКО, КРИВКА и других лиц (последних тогда не называет). Заручившись согласием МАКАРЕНКА на работу в этой организации и раз'яснив ему сущность русского названия таковой, как акт маскировки ее истинной окраски, что в организации, отдельных ее членов имеется оружие, (лично у него 2 Нагана и

Маузер), шовинистическая литература (последнее нашло свое частичное подтверждение при производстве обысков – из’ятие нелегальной литературы и оружия у УСИКА, КРИВКО, ФЕДОРКО и др. см. том <...> л.д <...>), что организация строит свою работу по принципу созыва нелегальных собраний, предложил последнему озаботиться очередным созывом нелегального собрания на квартире члена организации КРИВКО Якова, дав соответственно с этим общую редакцию пригласительных писем (см. образец т. <...> л.д. <...>). В своей прямой установке МАКАРЕНКУ, уже как члену организации СПК, ЛУТАЙ непременным условием ставил:

«РАСПРОСТРАНЕНИЕ И ПРОПАГАНДИРОВАНИЕ СРЕДИ ШИРОКИХ СЛОЕВ СТУДЕНЧЕСТВА И СЕЛЯН ШОВИНИСТИЧЕСКУЮ ЛИТЕРАТУРУ».

«ОБРАБОТАТЬ И ВТЯНУТЬ В ОРГАНИЗАЦИЮ СТУДЕНТА УСИКА И ВООБЩЕ СТУДЕНЧЕСКУЮ МАССУ, КАКОВУЮ ШОВИНИСТИЧЕСКИ ПЕРЕВОСПИТАЛ, ПРОПУСКАТЬ ЧЕРЕЗ НЕГО ДЛЯ ФИЛЬТРА» (том <...> л.д <...>).

Вполне соглашаясь с установкой ЛУТАЯ, и взяв ее за основу, МАКАРЕНКО уже как самостоятельный фактор и правая рука ЛУТАЯ, приступает к выполнению возложенных на него задач. Сравнительно за короткий период времени, он, применяя в своей деятельности метод индивидуальной обработки студенчества, в виде бесед на национальную тему, распространением шовинистической литературы, личных шовинистических произведений, пением недозволенных украинских песен и национального гимна, распространением добытого у КРИВКА Якова Универсала Тютюника, призывавшего к борьбе с Советами – обрабатывает студентов ЛЕЙКО, УСИКА и ЛИТВИНА (см. тома <...> л.д <...>).

С обработкой последних, дело по расширении количественного состава организации и поля ее деятельности, принимает более выраженные формы. Периодическим созывом на квартире ЛУТАЯ- МАКАРЕНКО, ЛЕЙКО-КРИВКА, нелегальных собраний членов организации, за их, и УСИКА, ЛИТВИНА и ФЕДОРКО участии – фактически вырабатывается и устав организации. По общему мнению (толкование ЛУТАЯ, ЛЕЙКО, КРИВКА и УСИКА) члены организации имеют:

1) Добиться обработки широких слоев молодежи, взяв ставку на привлечение классово чуждого власти элемента.

2) Сколочение из них кадров (создание групп и кружков) сумевших бы активно выступить в защиту интересов восстановления «НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ». Для этого, помимо всего диктуемого ранее следует:

а) РУКОВОДИТЬ РАБОТОЙ ПО РАЗЛОЖЕНИЮ КОМСОМОЛА;

б) СВЯЗАТЬСЯ НА МЕСТАХ С СУЩЕСТВУЮЩИМИ К/К ГРУППИРОВКАМИ В ЦЕЛЯХ КООРДИНИРОВАНИЯ СВОЕЙ РАБОТЫ ПО РАСШИРЕНИИ СФЕРЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ;

в) ВСЯЧЕСКИ ВЫЖИВАТЬ ИЗ СОСТАВА СОВЕТОВ И ОРГАНИЗАЦИЙ – ВРЕДНЫЙ ИХ ИДЕЕ ЭЛЕМЕНТ;

г) ВСЮ РАБОТУ ВЕСТИ ПОД ОБЩИМ ЕДИНЫМ ЛОЗУНГОМ «УКРАИНА НЕЗАЛЕЖНА ВІД РОСІІ – УКРАІНА ЛИШЕ ДЛЯ УКРАІНЦІВ» (см. тома <...> л.д. <...>).

Данная установка в работе членов организации, помимо производившейся систематически, общевоспитательной и организационной работы (созыв собраний, обмен мнениями и т. п.) всеми членами организации, для отдельных ее членов, в лице МАКАРЕНКО, КРИВКО, УСИКА и ЛЕЙКО имеет решающее значение. Как установлено на предварительном следствии, первые 2, в своем стремлении конспирировать свою работу, добыть на селе нужный авторитет, как передовой его авангард, применяют метод: отказа в пользу общества выделенных им, от ихнего же кулацкого хозяйства надела земли (см. тома <...> и аг.д. <...>), активно выступают в защиту проводимых на селе политических кампаний (см. л. аг.д. <...>) и в то же время, в самом Техникуме ведут разлагающую работу по компроматации Комсомольской ячейки и актива Техникума (см. тома <...> л.д. <...>.и аг. д. <...>).

УСИК; в своем селе идет по пути открытой борьбе с его активом в целях его выжития, и когда это ему удается в форме частных писем, информирует об этом членов организации (ст. том <...> л.д. <...>).

ЛЕЙКО; идя по пути компрометации Профкома Техникума и в целях расширения количественного состава организации, применяет метод выступлений в форме диспутов по вопросам: О РОЛИ ГОСУДАРСТВА В РАБОЧЕМ И КРЕСТЬЯНСКОМ ВОПРОСЕ. ПРОЦЕНТНОМ СООТНОШЕНИИ ПРИБЫЛЕЙ ДОСТИГАЕМЫХ СОЮЗНЫМИ РЕСПУБЛИКАМИ – ДЛЯ СОЮЗА, ПО вопросу КЕМ ИМЕННО НАКЛАДЫВАЕТСЯ БОЛЬШЕ НАЛОГОВ НА СЕЛЯНСТВО – УКРАИНОЙ ИЛИ РОССИЕЙ и т.п. (см. том <...> л.д. <...>).

Попутно с развернутой работой членов организации СПК в Нероновичском Педтехникуме и в местах своего жительства, не меньшую активность в с. Устивице проявляет кулацко-петлюровская группировка попа АРТЕМЕНКО и фельдшера ШРЕЙДЕРА. Поддерживая тесную связь с основателем Нероновичской К/Р организации ЛУТАЕМ Пантелеймоном, как с непременным членом ее группировки и тайных сборищ таковой в квартире АРТЕМЕНКО и ШРЕЙДЕРА, где обговариваются и решающие вопросы о формах борьбы с властью, она, строя свою работу по тому же принципу, что и Нероновичская организация, имея за собой опыт прошлой активной и открытой К/Р деятельности в рядах петлюровщины, а именно:

1) Братья КОРОЛЕНКОВЫ, Андрей и Игнат как быв. петлюровские полусотники, участники вооруженной борьбы с властью в рядах петлюровской сотни «ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО», участники поджога мостов и налетов (см. том <...> л.д. <...>);

2) ЛУТАЙ Андрей, ШЕЛУДЧЕНКО Кондрат, как быв. члены Совета Устивицкой «Просвіти», участники петлюровских С'ездов в Киеве, как гласные Земской и Волостной Управы, выдачи и вылавливании красных партизан, еврейских погромов и инициаторы создания сотни «Вільне Козацтво» (см. том <...> л.д. <...>);

3) НАЛИВАЙКО Максим, как быв. секретарь «Просвіти», участник создания «Вільне Козацтво» и петлюровского движения в целом (см. том <...> л.д. <...>);

4) ПЕРЕТЯТЬКО, как быв. командир Петлюровского Бронепоезда, участник похода против Красных (см. том <...> л.д. <...>);

5) БЕЛОУС Леонтий, как быв. участник банды МУСИЕНКО, петлюровской сотни «Вільне козацтво», карательного отряда Деникина, еврейских погромов и вылавливания Красных партизан (см. том. <...> л.д. <...>);

6) ЗАКЛАДНОЙ, как быв. участник «Просвіти», участник разоружения охраны ст. Гоголево и вылавливания Красных партизан (см. том <...> л.д. <...>), – фактически разграничивают свою работу. В то время, как ее участник ЛУТАЙ Андрей беря курс на обработку молодежи села, внедряя ей шовинистические идеи и восхваляя все украинское, ведет усиленную тайную агитацию за срыв политических кампаний АРТЕМЕНКО; облачает эту агитацию в форму систематических открытых К/Р проповедей в церкви, за отказ от налогов, бросанием ничем неприкрываемого – открытого вызова местным властям, путем окраски церкви в жолто-блакитный цвет, считая, что он будет для коммунистов «ВАЖКО НА ПЕЧІНКАХ», открытой агитации в 28–29 году, против посещения молодежью сельбуда, как разсадника (по его выражению) проституции (см. том <...> лд. <...>);

Короленко Игнат, Андрей, БЕЛОУС и ПЕРЕТЯТЬКО – в форме таких-же открытых выступлений накануне октябрской революции в 28 году, с призывом подготовить к весне кадры для ухода в леса (л. аг. дела <...>);

ШЕЛУДЧЕНКО – в форме открытых диспутов с селянами «МОВ ПОЗИКА, ЦЕ ЗАГИБЕЛЬ СЕЛЯНИНА, ДУРМАН, ЩО КЛАССОВОІ РОЗМЕЖЕВКИ НА СЕЛІ – НЕ ПОВИНО БУТЬ, ЩО НЕ ТРЕБА КОНТРАКТУВАТИ ХЛІБ» (л.д. <...> и аг дела <...>);

КОРОЛЕНКО Андрей – в форме умышленного разбазаривания вверенного ему, как приказчику Сельской кооперации хлеб от хлебозаготовок – продажи его кулакам и т.п.

выступления, в основном сводящиеся к организованной борьбе с существующим строем (см. том <...> л.д. <...>).

В своем стремлении связать свои действия по охвате и расширению поля деятельности, этих двух, а по существу едино К/Р организации, применяется и метод свода и знакомства между собой членов обоих группировок. В этом отношении члены Нероновичской организации ЛИТВИН и МАКАРЕНКО, повещают в Устивицах ЛУТАЯ Андрея. Отдельно ЛИТВИН в 1929 г. по специальному приглашению ЛУТАЯ Пантелеймона прибывает в с.Устивицы, где знакомится с фельдшером ШРЕЙДЕРОМ, как с «ВІДОМИМ ШОВИНИСТОМ», который на селе (как это сам тогда определил ЛУТАЙ), проводил и проводит такую же самую К/Р работу, как он ЛУТАЙ в Нероновичах по созданию единой К/Р организации и квартира коего являлась и является Штабом этой организации. Тогда же, после знакомства этих двух политических деятелей, берется установка для ЛИТВИНА.

РАБОТАТЬ НА СЕЛАХ ТАК, КАК РАБОТАЕТ ШРЕЙДЕР В УСТИВИЦАХ (см. л.д. <...> том <...>).

Привлеченные на основании изложенных данных в качестве обвиняемых по пунктам 10 и 11 ст. 54 Уголовного Кодекса УССР, большая часть членов Нероновичской Контр-Революционной организации СПК, как МАКАРЕНКО, УСИК, ЛЕЙКО, ЛИТВИН, и КРИВКО виновным и себя в инкриминируемом им преступлении – признали, подтвердив целиком и полностью обстоятельства дела (л. д. <...> том <...>). Исключением им явился один ФЕДОРКО Юрко и вся масса Устивицкой кулацко-петлюровской группировки, упорно ставшие на путь отрицания какой либо проводимой им К/Р работы на селе (том <...> л.д. <...>). Характерно, что в своем стремлении оправдаться в возводимом на них обвинении, отдельные члены Устивицкой группировки, как ЗАКЛАДНОЙ Василий и НАЛИВАЙКО Максим берут курс на сваливание вины от себя на другого, как:

ЗАКЛАДНОЙ считает, что АРТЕМЕНКО Иван на селе вел к/р работу, вел пропаганду среди верующих, но вел ее самостоятельно; не будучи с ним – ЗАКЛАДНЫМ идейно связан (см. том <...> л.д. <...>);

НАЛИВАЙКО что в прошлой его и ШЕЛУДЧЕНКО деятельности, как быв. членов Правления «Просвіти», у них существовали различные взгляды. Его НАЛИВАЙКА деятельность носила чисто культурно-просветительный характер, тогда, когда стремления ШЕЛУДЧЕНКО были направлены к идее широкого воспитания масс в национально шовинистическом духе и в духе активной поддержки существовавшей на то время – власти Петлюры (см. том <...> л. д. <...>).

ЗАКЛАДНОЙ, ПЕРЕТЯТЬКО и КОРОЛЕНКО Игнат, что посещения ими квартиры ШРЕЙДЕРА, где распевались украинские песни, не носили характера шовинистической демонстрации.

НА ОСНОВАНИИ ИЗЛОЖЕННОГО:

1) АРТЕМЕНКО Иван Дмитриевич, 1882 г. рождения, из кулаков с. Худолеевки, быв. Хорольского уезда, женат, по профессии поп;

2) ШЕЛУДЧЕНКО Кондрат Арестович, 1877 г. рождения, из селян с: Устивицы, середняк, с нисшим образованием, беспартийный, быв. СР, быв. член Совета «Просвіти», и Земской волости;

3) ШРЕЙДЕР Филипп Иванович, 1902 г. рождения, из мещан с. Круподеренцы Яблуновского р-на, со средним образованием, холост, беспартийный, был под следствием в 1923 г. в ГПУ за хранение оружия, из середняков;

4) ЛУТАЙ Андрей Андреевич, 1874 г. рождения, из казаков с. Устивица, женат, хлебороб-кулак, лишенца прав, в прошлом член Земской и голова Волосной управы, беспартийный, женат, по словам не судимый;

5) БЕЛОУС Леонтий Васильевич, 1896 г. рождения, из казаков-кулаков с: Устивица, с нисшим образованием, беспартийный, участник петлюровский и деникинских армий;

6) КОРОЛЕНКО Игнат Данилович, 36 лет, середняк, из казаков с. Устивица, женат, хлебороб, судимый в 1928 г. по 99 ст. УК, беспартийный, с нисшим образованием, быв. унтерофицер старой армии, учатник и комсостав Петлюровских армий;

7) ПЕРЕТЯТЬКО Дмитрий Юрьевич, 1899 г. рождения, из крестьян с. Устивицы, служащий с нисшим образованием, женат, ранее судимый по 99 ст. УК, быв. активный участник петлюровской армии;

8) НАЛИВАЙКО Максим Андреевич, 1884 г. рождения, из казаков с. Устивица, со средним образованием, женат, беспартийный, служащий, быв. член Правления «Просвіти» и участник петлюровского движения;

9) ЗАКЛАДНОЙ Василий Петрович, 31 года, из казаков-хлеборобов с. Устивица, середняк, женат, беспартийный, с нисшим образованием, по словам не судимый, в прошлом участник петлюровской сотни «Вільне козацтво»;

10) КОРОЛЕНКО Андрей Данилович, 1890 г. рождения, из середняков с. Устивица, хлебороб, служащий кооперации, судимый в 1924 г. по 97 ст. УК, женат, с нисшим образованием, беспартийный, участник петлюровской сотни «Вільне козацтво»;

11)МАКАРЕНКО Степан Семенович, 1910 г. рождения, холост, выходец из кулаков с. Устивицы, со средним образованием, быв. член ЛКСМ;

12) КРИВКО Яков Яковлевич, 1910 г. рождения, из кулаков с. Лютенки Роменского Округа, беспартийный, быв. член ЛКСМ, член союза Робос, по профессии учитель, холост, по словам не судимый;

13) ЛЕЙКО Максим Пантелеймонович, 1908 г. рождения, из кулаков, хутора Печериево Полтавского Округа, со средним образованием, холост, по профессии учитель, быв. член ЛКСМ;

14) ЛИТВИН Иван Яковлевич, 1910 г. рождения, из середняков с. Комыщино Лубенского Округа, со средним образованием, член ЛКСМ, по профессии учитель, по словам не судимый;

15) ФЕДОРКО Юрий Федорович, 1910 г. рождения, из дворян, села Нероновичи, со средним образованием, член союза «Робос», холост, беспартийный, по словам несудимый и

16) УСИК Михаил Тарасович, 1907 г. рождения, с. Шарковщины Миргородского р-на, выходец из кулаков, холост, беспартийный, со средним образованием, быв. член ЛКСМ,

ОБВИНЯЮТСЯ:

Первые 10 – АРТЕМЕНКО, ШЕЛУДЧЕНКО, ШРЕЙДЕР, ЛУТАЙ Андрей, БЕЛОУС, КОРОЛЕНКО Игнат, ПЕРЕТЯТЬКО, НАЛИВАЙКО, ЗАКЛАДНОЙ, и КОРОЛЕНКО Андрей в том, что будучи по своей идее и прошлой активной контр-революционной деятельности в рядах петлюровщины, явными сторонниками восстановления на Украине «Независимой украинской Республики», они не отмежевавшись на протяжении всего периода существования Советской власти, от стремлений и идей борьбы с советами, на протяжении последних лет, создали на территории села Устивицы Велико-Богачанского р-на Лубенского Округа, кулацко-петлюровскую группировку, ведя за идейным руководством автокефального попа АРТЕМЕНКО Ивана и фельдшера ШРЕЙДЕРА Филиппа, активную контр-революционную работу, направленную к срыву политических и экономических кампаний на селе, бойкотирований мероприятий власти, компрометации общественных советских, профессиональных и партийных работников, идей комсомола и партийного руководства, стремясь к организованной борьбе под «ЖОЛТО БЛОКИТНЫМ ФЛАГОМ».

2/ Что в осуществлении их стремлений и благодаря исключительному их влиянию на молодеж, одним из членов етой группировки – ЛУТАЕМ Пантелеймоном Андреевичем, на территории Нероновичи, в Педагогическом Техникуме в 1928 г. была создана контрреволюционная организация, под названием «СОЮЗ ПАХАРЕЙ КРЕСТЬЯН» – стремившаяся в своей деятельности к об'единению широких слоев селянства и интеллигенции к

насильственному свержению, существующей на Украине власти Советов и восстановления «НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ».

3/ Остальные 6 – МАКАРЕНКО, УСИК, КРИВКО, ЛИТВИН, ЛЕЙКО и ФЕДОРКО в том, что став на путь борьбы с Советской властью, вошли членами контр-революционной организации, шовинистического толка, созданной ЛУТАЕМ Пантелеймоном, активно поддерживая таковую в деле осуществления поставленных перед ней, ее идейным вдохновителем целей и стремлений, т. е. в преступлении предусмотренном п. п. 10 и 11 ст. 54 Уголовного Кодекса УССР.

Вследствии этого и на основании распоряжения ГПУ УССР настоящее дело подлежит рассмотру судебной тройки ГПУ УССР.

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СОО (АРОНОВ)
СОГЛАСЕН: НАЧАЛЬНИК СОО (ЧУМАЧЕНКО)
УТВЕРЖДАЮ: НАЧОКРОТДЕЛА ГПУ И ОО 75 (ЛЕНСКИЙ)

ПРИМЕЧАНИЕ: По настоящему делу выделено отдельное производство в отношении уклонившегося от следствия и розыскиваемого ЛУТАЯ Пантелеймона Андреевича.

Обвиняемый ЛИТВИН Иван из под стражи освобожден, под подписку о невыезде из места постоянного жительства м. Оболони.

Все остальные участники, содержатся под стражей в Лубенском ДОПР'е № 7 и перечисляются содержанием под стражей за ГПУ УССР.

Числящаяся, согласно описи дела и протоколом обыска, отобранная у обвиняемых литература и оружие, хранится при делах Лубенского Окротдела ГПУ.

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СОО (АРОНОВ)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 5577-с. – Арк. 53-60.

Документ № 22

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ГОЛОВІ ДПУ УСРР В.А.БАЛИЦЬКОМУ «ПРО ПІДСУМКИ РОБОТИ ПО ВИКРИТТЮ УКРАЇНСЬКОГО КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ПО УКРАЇНІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ СПРАВОЮ «СВУ»

01 грудня 1929 р.

В результате операции, произведенной в 28 округах по вскрытию украинского подполья, связанного с «СВУ», арестовано свыше 700 человек. Операция охватила правые украинские круги и выявила целый ряд группировок и организаций, проводивших антисоветскую работу на селе и в окружных центрах.

В ряде округов выявлены организационные ячейки «СВУ», проводившие работу под непосредственным руководством и по указаниям Киевского центра или отдельных членов президиума «СВУ» (Ефремов, Чеховский и др[угие]).

Наряду с этим операция показала, что почти все ликвидированные контрреволюционные группировки и организации идеологически родственные с «СВУ» и так или иначе, если не всегда организационно, то по своей целеустремлённости, методам работы, программной платформе, связаны с ликвидированным ныне украинским контрреволюционным подпольным центром – «СВУ».

Общая картина по разгрому украинской контрреволюции в округах к настоящему моменту представляется в следующем виде:

I. По материалам Киевского следствия, по показаниям основных руководителей «СВУ», организация имела свои отделения (филии) в следующих округах: Одесса, Днепропетровск, Умань, Винница, Каменец-Подольск, Чернигов, Николаев, Полтава, Житомир, Черкассы, Херсон.

Ко дню составления настоящей записки в некоторых округах, как-то: Одесском, Днепропетровском, Майском, Николаевском, – выявляются ячейки «СВУ».

В других округах установлены либо отдельные лица, имевшие связи с «СВУ», либо контрреволюционные организации, о которых пока нет данных, как об организационных отделениях (ячейках) «СВУ», но которые представляют по своей политической установке совершенно аналогичные «СВУ» контрреволюционные об'единения.

П. Материалы следствия проводимого в Окротделах представляют положение в следующем виде. <...>

ПОЛТАВСКИЙ ОКРУГ

По данным Киевского следствия, в Полтаве была организована филия «СВУ», создавшаяся из организованной в 1926 г. в Полтаве «БУД»овской ячейки.

Показания Рудинской свидетельствуют об организации в 1923 г. в Полтаве «БУД»овского об'единения в составе Щепотьева, Голобородько, Чуйко, Жигадло, Товкача и Воропая.

Чеховский показал, что на первом заседании «СВУ» Ефремов назвал Щепотьева и Товкача из Полтавы, как лиц, которых можно привлечь к организационной работе.

С.Ефремов в своих показаниях останавливается на вербовке им в конце 1927 г. в «СВУ» Товкача.

Товкач согласился и впоследствии, прибыв в Киев, сообщил об организации группы в составе Щепотьева, Бузинного, Голобородько, Станиславского и «кажется» Мороза, Шульги и Хохлича.

По показаниям Ефремова, Полтавская филия «СВУ» в основном проводила работу по автокефальной и кооперативной линиям.

Установлено, что основное ядро Полтавской филии «СВУ» было разгромлено при ликвидации Полтавским Окротделом ГПУ в 1928 г. контрреволюционной украинской интеллигенции во главе с профессором Щепотьевым.

При ликвидации этой организации были высланы профессор Щепотьев, уполномоченный Украинского Красного Креста Левченко и учителя Ломакин Н.И. и Голобородько Д. и П.

Деятельность этой организации, её методы в основном совпадают с деятельностью «СВУ».

Щепотьевская организация вела работу по захвату руководящих постов в научной и педагогической работе, использованию в контрреволюционных целях советского аппарата, в частности Украинского Красного Креста; на селе задачей организации было проводить в советы кулаков и овладевать низовым аппаратом.

Необходимо отметить, что в политической установке Щепотьевской организации были весьма сильные фашистские тенденции.

Один из главных фигурантов Левченко говорил в 1926 г.

«Приход к власти в Польше Пилсудского – это необходимость каждой страны в настоящих условиях иметь во главе диктатора, потому что годы войны и революции расшатали общественно-политические устои общества в каждом государстве.

То же и в нашей стране. У нас ставка на демократию отпала сама по себе и сейчас имеется неотложная потребность, чтобы и мы имели диктатора, который сумел бы прибрать к рукам всю государственную распущенность и поставить дело строительства и возрождения нашей страны на надлежащие рельсы.

К этому в конечном счёте мы придём: партийный раскол и неурядицы, приобретающие все больший размер и значение, приведут к тому, что массам надоест эта комедия и они вручат свою судьбу диктатору»...

Эти агентурные данные с достаточной ясностью характеризуют фашистские взгляды одного из лидеров щепотьевской организации.

При операции по украинской контрреволюции в связи с делом «СВУ» арестованы бывш[ие] члены УПСФ – Товкач, профессор Бузинный, Воропай и ряд других лиц, контрреволюционная деятельность которых не была полностью выявлена во время ликвидации щепотьевской организации в 1928 г. Эта группа продолжала свою деятельность после высылки Щепотьева и организовала ему систематическую денежную помощь, собирая ежемесячно до 200 рублей.

Товкач признал своё участие в «БУД»е и дал показания о характере и составе собраний, проводившихся в 1924 г. в Полтаве с участием С.Ефремова.

Кроме того, Товкач признал, что в 1924 году С.Ефремов говорил ему о решении, состоявшемся в Киеве, преобразовать «БУД» в новую организацию на более широких основах и информировал его о программе и задачах этой организации.

Полтавская организация поддерживала тесную связь с подпольем украинской контрреволюции в Харькове. В 1923 г. Товкач связал С.Ефремова с бывшим членом УПСР Доленко и впоследствии поддерживал тесную связь с ним и остальными руководителями ликвидированной в 1927 году в Харькове «Украинской Мужичьей Партии» – Левченко, Щербаненко.

Следствием установлено, что в Полтавском округе проводилась широкая работа по созданию контрреволюционной группировки под видом автокефальной церкви.

Организационная работа по созданию автокефальной периферии проводилась членами Киевского центра «СВУ» Чеховским, Липковским, епископом Жевченко и священником Тараном.

Как на один из наиболее ярких примеров этой деятельности, можно указать на ликвидированную ранее контрреволюционную организацию автокефалистов, во главе с неким Жовницким (заключенным в концлагерь), ставившую себе целью организацию восстания против Соввласти, и на ликвидированную в настоящее время аналогичную организацию, во главе с бывш[им] активным петлюровцем, руководителем автокефальной общины Ведюком и автокефальным попом Стрижаком. Лица эти, под непосредственным влиянием Жевченко и Тарана создали в с. Жуковке контрреволюционную организацию численностью до 20 человек из крупных кулаков, срывали на селе проводимые Советскими органами кампании и подготовляли восстание против Советской власти. По этому делу арестовано 24 человека.

Показаниями арестованных автокефальных попов установлена контрреволюционная работа автокефальной церкви, использывавшейся шовинистическими элементами в контрреволюционных целях.

При Воскресенской и Покровской общинах были организованы сестричества, которые, помимо церковных дел, занимались помощью арестованным за контрреволюционную деятельность автокефалистам. Установлено, что после убийства Петлюры среди полтавских автокефалистов ставился вопрос о необходимости служить панихиду по Петлюре.<...>

КРЕМЕНЧУГСКИЙ ОКРУГ

При операции по украинской контрреволюции в связи с делом «СВУ» Кременчугским Окротделом ГПУ были арестованы наиболее активные кадры украинской шовинистической интеллигенции в Кременчуге и ликвидирован ряд группировок молодёжи с кулацко-шовинистическими тенденциями.

Следствие по всем возникшим делам вскрыло крепкое организационно оформленное подполье, связанное с «СВУ», и выявило отдельных лиц, поддерживающих связи с члена-

ми Киевского центра «СВУ» и ряд контрреволюционных организаций, программа, методы и деятельность которых совпадают с политической установкой «СВУ».

1) Установлено, что арестованный в Кременчуге украинский кооператор Близнюк, бывший петлюровский комиссар в Таврии, вел контрреволюционную деятельность по созданию филии «СВУ» в ряде округов, в частности, в Николаеве.

Близнюк направлен в Николаев.

2) Арестованный бывший член УСДРП, учитель Гороховатский, поддерживавший тесную связь с членом «СВУ» Гермайзе, вел работу в Кременчуге по об'единению контрреволюционной шовинистической интеллигенции. Гермайзе писал Гороховатскому о необходимости организации в Кременчуге «Научного Товарищества», которое об'единяло бы украинскую интеллигенцию. Эта работа была Гороховатским проведена.

3) Следствием по делу ликвидированной в селе Веремеевка Жовнинского района контрреволюционной организации молодёжи установлено, что организация создалась под влиянием активного шовиниста учителя Шарого, бывшего члена Центральной Рады, в последнее время работавшего в Киеве в качестве завед[ующего] Домом учёных.

Ещё в 1925 г. в Еремеевской семилетке из учеников старших классов организовался кружок «читателей», носивший националистический характер. Под влиянием шовинистического учительства, кружок превратился в подпольную контрреволюционную организацию под названием «Гурток молоді визволення України». Организация систематически распространяла шовинистическую литературу.

По показаниям Евтушенко Анны –

<...> «Эта работа должна была привести к всеобщему крестьянскому восстанию, которое помогло бы освободить Украину» <...>

Кружок ставил целью вовлечение большого количества молодежи и использование каникул для того, чтобы вести агитации среди селянства на создание самостийной Украины. Для агитации были намечены следующие темы:

а) Украина зависит от России;

б) Весь хлеб вывозится в Россию и Украине ничего не остаётся;

в) Землеустройство и наделение землёй проводится неправильно;

г) Аппарат и государственная власть находятся в руках других наций (евреев и кацапов);

д) Государство необходимо построить так, чтобы господствующим классом были крестьяне.

<...> «Для борьбы с существующим государством необходимо организовать казачество «СІЧ».

Почти все арестованные в этом сознались.

4) В с. Власовка, Градижского района ликвидирована аналогичная контрреволюционная организация молодёжи, возникшая под влиянием шовинистического учительства, под названием «Гурток визволення України».

Эта организация связалась с шовинистической частью в 1-й трудшколе и профшколе г. Кременчуга. Помимо учительства, организацией руководил работник редакции местной Кременчугской газеты Барвинок-Лиходий, который предлагал нести на селе агитацию против проводимых кампаний и говорил, что –

<...> «сейчас есть много контрреволюционных ячеек в Киеве, Полтаве, Зиновьевске, куда входят молодёжь и культурные силы Украины» <...>

Программа в основном совпадала с программой Еремеевской организации, отличаясь, однако, более активной контрреволюционной деятельностью.

Организация распространяла контрреволюционные листовки, проводила работу по срыву кампаний на селе и в последнее время намечалось создание массовой повстанческой организации на территории Кременчугского округа.

Низовые ячейки этой организации, в целях конспирации, поддерживают связь с «центром» только через руководителя, и рядовые члены их не должны знать о существовании центра.

Основной задачей организации было – борьба за самостийную Украину.

<...> «Осуществить последнее можно лишь путём культурной работы среди украинцев, а затем, когда масса будет достаточно подготовленной, – путём вооружённого восстания» <...>

Следствием по делу ликвидированной контрреволюционной организации учащейся молодёжи в г. Градижск установлено, что организация возникла из музыкального кружка при сельбуде и летом 1926 года оформилась под названием «СІЧ».

Был избран атаман, секретарь и особая секретная комиссия, которая должна была руководить организацией и о решениях которой не должны были знать рядовые члены.

Организация поддерживала связь с Глобинской и Кременчугской 7-летками. Для увеличения средств организации была совершена кража в кооперативном товариществе.

В состав организации входили преимущественно дети автокефалистов, руководивших членами организации.

Последнее обстоятельство подтверждается показаниями В.Чеховского о том, что в Градижске автокефалистами велась работа среди молодёжи. Эта работа, несомненно, проводилась под руководством В.Чеховского, приезжавшего в г. Градижск.

Часть этой сети подпольных организаций была разгромлена в 1928-29г. при ликвидации по украинской контрреволюции.

В настоящее время следствием по Кременчугу выявляется центр, руководивший этим подпольем и связанный с «СВУ», а также сельская периферия «СВУ» в Кременчугском округе.

Кроме того, Окротделом ГПУ арестованы активные автокефалисты г. Градижска попы Ханко и Вакуленко, миряне Билык и Радченко, являвшиеся новаторами автокефального дела в Градижске и сторонниками Липковского.

На протяжении ряда лет они вели систематическую контрреволюционную обработку населения г. Градижска и учащейся молодёжи; направляли в контрреволюционное русло деятельность автокефалистов по сельским приходам, организовывали «селянства» и «братства», об'единявших шовинистический элемент; оказывали материальную помощь высланным Соввластью украинским контрреволюционным деятелям и подрывали общественную работу в г. Градижске.

<...> «Украинская церковь, – говорил Ханко, приближает украинский народ к воле и объединению. Советская власть не будет существовать долго; скоро украинский народ от нее избавится и будет вольным» <...>

Радченко, по показаниям свидетелей, говорил:

<...> «Украинский народ должен быть в украинской церкви; она поможет ему освободиться от ига жидов» <...>

ЛУБЕНСКИЙ ОКРУГ

По показаниям члена «СВУ» В.Чеховского, в Лубнах и Миргороде, Лубенского округа имеются националистические кружки автокефальной молодежи, группирующиеся вокруг автокефальных приходов.

Организация таких об'единений является одним из видов деятельности «СВУ» по автокефальной линии.

Окротделом ГПУ ликвидирована контрреволюционная организация студентов Нероновичского педтехникума. В организацию входили выходцы из кулацких семейств, принимавших активное участие в автокефальном движении и связанных с активными автокефальными попами г. Миргорода. Организация носила название «Союз пахарей-крестьян». Руководил ею студент Лутай Пантелеймон, сын кулака, имеющий связи с контрреволюци-

онными кругами Киева (розыскивается нами). Следствием установлено, что своей задачей организация ставила следующее: вести широкую и систематическую контрреволюционную обработку студентов крестьянского молодняка; компрометировать в глазах крестьянства представителей низовых советских и партийных органов, для чего использывать действия и ошибки отдельных лиц; эту работу свою организация проводила под видом самокритики для зашифровки своих контрреволюционных намерений, внедряя в крестьянские умы мысль о том, что Украина эксплоатируется Москвой, в силу чего украинское крестьянство в материальном отношении бедствует. Конечной целью организации было свержение Советской власти и установление «Самостийной Украины».

Сообразно намеченным планам и велась организацией контрреволюционная работа: организация систематически устраивала подпольные собрания, на которые привлекались обработанные в контрреволюционном духе студенты; распространяла шовинистическую литературу; обсуждала политическое настроение крестьянства и вырабатывала дальнейшие контрреволюционные мероприятия. Члены организации обзаводились оружием.

Контрреволюционную связь организация держала с другой ликвидированной, контрреволюционной группой села Устивицы, Лубенского округа. В эту группу входили местные кулаки-автокефалисты, принимавшие в прошлом активное участие в петлюровском движении и терроризировавшие бедноту и советское крестьянство.

Члены Устивицкой группы подрывали экономические мероприятия Соввласти на селе, вели антисоветскую обработку крестьянства и устраивали подпольные собрания, во время которых пели «Ще не вмерла Україна» и обсуждали планы контрреволюционной работы.

Руководили контрреволюционной работой группы в с. Устивицы отец Лутая Пантелеймона Лутай Андрей, местный автокефальный поп Артеменко и фельдшер Шрейдер.

В 1929 же году Лубенским Окротделом ГПУ была ликвидирована в с. Довгалёвка и г. Сорочинцы к[онтр]р[еволюционная] организация, в которую входила кулацкая молодёжь, принимавшая активное участие в автокефальном движении.

По показаниям арестованных, их шовинистические убеждения являются результатом воздействия ряда автокефальных попов, систематически произносивших в церкви националистические проповеди.

Организация ставила своей задачей борьбу за независимость Украины и практиковала террористические акты. Свержение Советской власти, по мысли участников организации, должно произойти в результате массового повстанческого движения, руководителей которого даст автокефальная церковь.

Следствием установлено, что одним из руководителей этой организации является автокефальный поп Ляхно, выехавший в Одессу.

Ляхно арестован и направлен в Лубны. Следственное дело по этой организации представляется в Судебную тройку. <...>

РОМЕНСКИЙ ОКРУГ

Данными Киевского следствия (показания В.Чеховского) установлено, что автокефальный поп Хоць организовал в Лохвице, Роменского округа «Братство работников слова», аналогичное братству, созданному в Киеве при Софиевском Соборе.

Следствием установлено, что Хоць поддерживал связь с Липковским, информировавшим лохвицких автокефалистов через Хоця о состоянии и перспективах работы автокефалии. Сам Хоць называет укр[аинское] автокефальное движение «церковно-освободительным движением». В церкви производились поминания за всех находящихся «в тюрьмах и ссылке».

В Лохвице существовало при укр[аинской] автокефальной церкви сестричество, из активных членов этого сестричества и автокефалистов был создан кружок выступавших с проповедями во время систематически проводившихся собраний братства.

В этот кружок входили Заславец К.Ф., кооператор, арестован при последней операции в связи с делом «СВУ», Горошко В.С., сын помещика, Левченко Г.Н., б[ывший] дьяк, дирижер укр[аинского] хора, активные члены сестричества Кулик Мария и Заславец М.Я.

Следствием прорабатывается связь этого кружка с автокефальной пятёркой «СВУ».<...>

В Гадячском районе выявлена к[онт]р[революционная] организация под названием «Украинские бойскауты», в которую входили ученики Гадячской семилетки. Организация была создана учительницей Дмитренко-Вилан и дьяконом Твердовским.

Организация вела работу по разложению пионерской организации, распространяла листовки с фашистским знаком. Организация была построена по военному образцу и имела «атамана» Ковтуна. Последний дал показания о том, что учительница Дмитренко обрабатывала учеников в к[онт]р[революционном] духе и давала читать шовинистическую литературу.

<...> «Она часто рассказывала, говорит Ковтун, о прошлом Украины, о Запорожской Сечи. О настоящем положении Украины Дмитренко говорила, что украинцам живётся сейчас гораздо хуже, чем раньше потому, что всюду в государственном аппарате сидят жиды и кацапы, которые грабят Украину, вывозят хлеб, продают его и деньги эти идут на улучшение жизни русских».

Ковтун показывает, что аналогичную агитацию вёл Твердовский, говоривший, что Советская власть угнетает украинцев и что необходимо бороться за самостийную Украину.

<...> «Твердовский говорил также, что организация не украинская и нужно создать украинскую организацию молодежи, которая была бы национальной, как например, скауты» <...>

Следствие по этому делу разворачивается. Кроме того, Ромен ским Окротделом арестованы б[ывшие] ученики Лохвицкой школы Заславец и Литвиненко, создавшие к[онт]р[революционную] организацию под названием «Молоде братство України». Это дело заслуживает внимания, поскольку в Лохвицкой школе проводил активную к[онтр]р[революционную] работу учитель Сергиевский, заключённый в т[екущем] г[оду] в концлагерь за антисоветскую деятельность.

Есть данные полагать, что организация «Молоде братство України» возникла по инициативе и под руководством Сергиевского.

Следствием эти данные проверяются.

Опубліковано: Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки Визволення України». Невідомі документи і факти. – К., 1995. – С. 131-132, 147-149, 155-158, 167-169, 170-171.

1930

Документ № 23

ЦИРКУЛЯРНИЙ ЛИСТ ОКРУЖНОГО КОМІТЕТУ КП(б)У ТА ОКРВІДДІЛУ ДПУ ДО РАЙОННИХ КОМІТЕТІВ КП(б)У ПРО ПІДГОТОВКУ РОЗКУРКУЛЕННЯ НА ПОЛТАВЩИНІ

22 січня 1930 р.

В целях обеспечения нормального проведения коллективизации и посевной кампании партией и правительством решено произвести массовое выселение злостного кулацкого контрреволюционного элемента, особенно из районов сплошной коллективизации. Это мероприятие имеет огромное политическое значение, направленное к практическому осуществлению задачи ликвидации кулака, как класса.

В связи с этим необходимо по Вашему району произвести тщательный отбор злостных кулацких и контрреволюционных элементов, составить списки и в срочном порядке эти списки предоставить Окротделу ГПУ в г. Полтаву нарочным. Формы списков при этом прилагаются.

Для проведения этой работы необходимо мобилизовать районный актив с тем, чтобы она была закончена в течение 3–5-ти дней. При намечении элемента, подлежащего выселению, необходимо исходить из политического состояния района, села и каждого населенного пункта, направив свой удар на действительно злостный элемент – крупных кулаков, активно себя проявляющий антисоветский элемент, активных участников банд, повстанкомов и др. лиц, имеющих антисоветское прошлое. Рекомендуем использовать данные по лишенцам, экспертникам и т. д.

Поскольку предполагаемое выселение злостного кулацкого и контрреволюционного элемента рассчитано на выселение его вместе с семьями, постольку необходимо произвести учет семей намечаемых с указанием имен, возраста и степени родства.

Работу эту провести строго секретно.

Имея в виду, что проведение этой меры может быть использовано антисоветским элементом, необходимо сейчас же максимально развернуть массовую работу по текущим кампаниям, распределив силы партийной организации и актива советских и общественных организаций таким образом, чтобы была обеспечена достаточность нашего влияния в наиболее неблагополучных в политическом отношении пунктах. Необходимо добиться действительной мобилизации всех партийных организаций и советского актива с тем, чтобы обеспечить отпор всем попыткам антисоветского элемента и нормальное проведение этой меры.

Размеры подлежащего выселению элемента определяются засоренностью того или иного района кулацким и антисоветским элементом и действительной необходимостью его изоляции в связи с коллективизацией. Максимальное количество по районам не должно превышать 300 – Сахновщанский р-н и минимальное – 40 – Котелевский р-н. Исходя из этой ориентировки секретари РПК должны определить размеры по своему району.

Списки должны быть представлены в Орготдел ГПУ нарочным ответственным работником района, совместно с которым будут подвергнуты дополнительной обработке.

Не представление сведений в срок повлечет за собой не включение районов в операцию.

Этот удар не должен коснуться бедняцкого и середняцкого прослоек села.

Секретарь окрпаркома Тараненко

Нач. окротдела ГПУ и
ОО 25 ДИВ. Бржезовский

ДАПО. – Ф.П-4. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 40. Машинописна копія.

Документ № 24

ЦИРКУЛЯРНИЙ ЛИСТ ОКРУЖНОГО КОМІТЕТУ КП(б)У ДО РАЙОННИХ КОМІТЕТІВ КП(б)У ПРО ПРОВЕДЕННЯ РОЗКУРКУЛЕННЯ НА ПОЛТАВЩИНІ

02 лютого 1930 р.

Всім секретарям райпарткомів

Інформаційні матеріали з ряду районів відмічають масовий характер втечі куркулів із сел в інші міста та республіки.

Втечі куркулів супроводяться розпродажем господарства: куркулі розпродають весь свій реманент, а в окремих випадках займаються і явним шкідництвом (ламають нові машини і т. інше).

В зв'язку з цим пропоную:

1. Вжити всіх необхідних заходів по радянській лінії аби уникнути втечі куркулів в дальнійшому, аж до арестів тих куркулів, які будуть мати на меті проявляти такі спроби.

(Арешти проводити через уповноважених ДПУ, які знаходяться на районах, або міліцією).

2. Ні в якому разі не допускати розпродажу куркулями свого майна, вживаючи всіх заходів через відповідні організації, а при наявності спроби – описувати майно, притягаючи до відповідальності як за шкідництво у сільському господарстві.

3. У заарештованих куркулів господарство мусить взятись на облік і здатись на схоронення місцевими організаціями, які несуть повну відповідальність за схоронення його, а де є колгоспи – то йому.

4. Необхідно більш широко розгорнути масову роботу серед бідняцько-середняцької та наймитської мас за суспільну колективізацію, але ні в якому разі не припускати адміннажиму.

Для орієнтировки сповіщається, що в найближчий час по цьому питанню буде видано відповідні законодавчі акти.

Секретар Полтавського ОПК Тараненко

ДАПО. – Ф.П-4. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 46. Машинописна копія.

Документ № 25

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК ПОЛТАВСЬКОГО ОКРУЖНОГО ВІДДІЛУ ДПУ ЩОДО ГРОМАДЯНИНА І.Г.СКУБІЯ, ЗВИНУВАЧЕНОГО В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

16 лютого 1930 р.

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ
по обв. гр. СКУБІЯ Ивана Григорьевича по 54-4 и 54-10 ч. I ст.ст. УК УССР

Материалами следствия установлено, что гр-н с. Малая Кобелячка, Ново-Сенжаров. р-на Полтавск. Округа , СКУБИЙ Иван Григорьевич, кулак, до револ. имел 8 дес. земли, молотарку, ветрянную мельницу, 3 коней, 3 пары быков, 30 овец, сад промыслового типу, все время пользовался наемным трудом, лишен избирательных прав, был в союзе хлебор. собственников, сейчас экспертник, плановик. Брат его служил добровольно в Деникинской армии эмигрировал и сейчас находится заграницей, с ним он имеет письменную связь. Во времена Деникинщины у него всегда останавливались карательные отряды. При Гетманщине он с оружием в руках, вместе с карательными отрядами (стражей) ездил до бедняков, которые забирали у него земли, отбирал обратно, избивали и сажали в тюрьму, таких товарищей: ОЛЬЯНИЧ Якова, ТАРАСЕНКО Потапа, СКУБИЯ Григория, ОЛЬЯНИЧА Терешко (см. л.д. 2,4,5,7,8,9 и 11).

Со времени существования Сов. власти, систематически ведет контр-революц. работу, так еще во времена, когда у него отбирали лишнюю землю, он угрожал бедноте говоря: «Берите, но ненадолго скоро прийдут наши и мы Вам дадим». При распространении госзаймов, особенно займа индустриализации, он среди селян говорил: «чтоб не брали облигации» и сам взял всего лишь на 15 руб. от остальных отказался (см. л.д. 4, 6, 10, 11).

Еще во время бандитизма он имел связь с бандой МАТЯША, которой выдал местопребывание одного кр-ца, которого банда убила (л.д. 8).

Враждебно относится ко всем видам налогов и повинностей на селе и сам добровольно не выплачивает. Среди селян выступал против засыпки гамазея, при этом говорил: «Куда Вы несете хлеб увидите Вы его, как свои уши» (см. л.д. 5, 7 и 10).

В момент проведения хлебозаготовок 1929 г. он агитировал против таковой, в беседе с селянами говорил: «разве это порядок раз землю имеешь, то пускай плотят, хоть и мало». Этим он говорил, чтобы и беднота хлеб сдавала. «Сов. Власть хлеб отбирает и отправляет заграницу, а нас оставляет голодными». Сам плана хлебозаготовки не выполнил к чему призывал и других.

При обсуждении вопроса с селянами о коллективизации он говорил: «Коллектив это тоже самое крепостное право, как и раньше было, в коллективе будете работать, как волы, а есть будут давать паек, не сколько требуется, а сколько дадут». Этим он дискредитировал коллективизацию и призывал селян не вступать в СОЗЫ (см. л.д. 6, 7, 10 и 11).

Допрошенный в качестве обвиняемого СКУБИЙ Иван Григорьевич виновным себя не признал и пояснил, что в союзе хлеборобов-собственников он не состоял, никакой контрреволюционной агитации не вел, брат где находится не знает, во время Деникинщины был дома (л.д. 4).

На основании изложенного гр-н СКУБИЙ Иван Григорьевич, 53 лет, происходит из кулаков, Мало-Кобелячки Н-Сенжаровск. р-на Полтавского Округа, до революции земли имел 80 дес. молотарку ветрянную мельницу, постройки, 3-е коней, 3 пары быков, 30 овец, сад промышленного типу, сейчас в пользовании 5 дес. земли, постройки и необходимый сельско-хозяйственный инвентарь, эксплоатировал наемный труд, экспертник-плановик, лишен избирательных прав, гражданства УССР, неграмотный, женат, семьи 7 чел., занимался сельским хозяйством, безпартийный, заявил о несудимости, обвиняется в том, что как кулак, бывш. член союза хлебор. собственников, враждебно настроенный против Соввласти, во время реакции имея связь с бандой МАТЯША и карательным отрядом при Гетмане помогал им выявлять красных партизан и сторонников Соввласти, которых избивали и сажали в тюрьмы, кроме этого систематически вел контр-революционную агитацию против налогов, ссыпки гамазея хлебозаготовки, коллективизации и др. призывая селян не исполнять указанных мероприятий, чем задерживал нормальный темп проведения в жизнь указанных кампаний и этим подрывал мощь Соввласти, т. е. в преступлении предусм. 54-4 и 54-10 ч. I ст. ст. УК УССР.

Согласно положения о ОГПУ дело направить на рассмотрение Суд. Тройки при Коллегии ГПУ УССР с ходатайством о применении меры соц. защиты в отношении СКУБИЯ Ивана Григорьевича КОНЦЛАГЕРЬ НА ДЕСЯТЬ ЛЕТ.

СПРАВКА: Обв. СКУБИЙ Иван Григорьевич содержится в Допре № 4/ц и сего числа перечислен содержанием за Коллегией ГПУ УССР.

Составлено 16/II-30 г.
г. Полтава

ВР. УПОЛН. I ОТД. (підпис) (МЫЛЬНИКОВ)
СОГЛАСЕН: НАЧ. I ОТД. (підпис) (ШУМОВ)
УТВЕРЖДАЮ: НАЧ. ПОЛТ. ОО ГПУ и
ОСОБ. ОТД. 25 (підпис) (БРЖЕЗОВСКИЙ)

С обвинит. заключен. и с мерой соц. защиты СОГЛАСЕН:

СТ. ПОМ. ОКРПРОКУРОРА (підпис) (ДАНИШЕВСКИЙ)
СЕКРЕТАРЬ (підпис) (СТОЙЧАНОВ)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 14577-с. – Арк. 12-13.

Документ № 26

ЦИРКУЛЯРНИЙ ЛИСТ ПОЛТАВСЬКОГО ОКРУЖНОГО КОМІТЕТУ КП(б)У ТА ПОЛТАВСЬКОГО ОКРВИКОНКОМУ ДО РАЙКОМІВ ПАРТІЇ ТА РАЙВИКОНКОМІВ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ З ВИЛУЧЕННЯ СРІБНОЇ МОНЕТИ У НАСЕЛЕННЯ

24 серпня 1930 р.

Сов. Секретно.

Всем секретарям РПК, председ. Р.И.К.
Только Полтавский

Прошедшая операция по изъятию у кулацкого, спекулятивного и антисов. элемента разменной монеты по Полтавскому округу не дала нужного эффекта и поставленная в этом отношении перед нами партией задача оказалась невыполненной.

Придавая задаче изъятия разменной монеты у наших классовых врагов огромное политическое значение, Бюро ОП ОПК решило, в соответствии с указаниями Центра, продолжить работу по изъятию разменной монеты.

При проведении первой операции в ряде районов не было мобилизовано внимания к этой задаче парторганизации, вследствие недоучета важности ее, со стороны РПК, не было достаточного политического руководства работой по намечению и выявлению объектов, подлежащих обыску и не было уделено достаточно внимания вопросу расстановки сил партийного и советского актива.

Опыт проведенной операции показал, что не была соблюдена строгая конспирация, благодаря чему о предстоящей операции в некоторых местах были осведомлены. Причем по предварительным данным устанавливается, что в этом провокаторскую роль играли даже отдельные члены партии. Поэтому необходимо обеспечить строжайшую консперацию в подготовительной работе и предупредить всех выделяемых для ее проведения, что разглашение о предполагаемой операции будет рассматриваться, как заведомо сознательная измена интересам партии, со всеми вытекающими отсюда последствиями. Вследствие этого по ряду районов мы имеем позорный провал операции.

Для более успешного проведения настоящей операции ОПК обязывает Секретарей РПК, пред. РИК, предупреждая о персональной ответственности, руководствоваться следующим:

1. Операцию производить под видом борьбы со спекуляцией, выкачкой оружия и т. д. Обысками необходимо охватить весь кулацкий, спекулятивный, торгачевский элемент, всех лишенцев (служителей культов – попов, церковных старост, казначеев, бывш. офицеров, участников политбанд, петлюровцев, жандармов, урядников, помещиков и т. д.), а также кассиров, казначеев, сборщиков денег советских, кооперативных и общественных организаций.

2. Обыски по изъятию разменной монеты у бедняков и середняков допускать в исключительных случаях, когда соответствующими данными будет устанавливаться, что у того или иного бедняка или середняка действительно задерживается разменная монета, с тем чтобы такого рода обыски были обязательно эффектными и показательными. Следует иметь в виду, что за последнее время участились случаи сдачи на хранение отдельным середнякам и беднякам крупных сумм разменной монеты кулацким и антисов. элементом. По такого рода фактам необходимо добиться полного изъятия спрятанных сумм, для изобличения отдельных бедняков и середняков, являющихся пособниками кулацкого и контрревол. элемента в их контрреволюционных вредительских делах.

3. Операция по разменной монете сочетается с задачами борьбы со спекуляцией дефицитными товарами, мясными продуктами и хлебом. Поэтому при производстве обысков по разменной монете необходимо обратить внимание на выявление предметов спекуляции дефицитными товарами, мясными продуктами и хлебом, с тем, чтобы в случае обнаружения

этих предметов виновных в спекуляции привлечь к ответственности, а товары (предметы спекуляции) изъять. При этом однако, нужно предупредить возможности перекручиваний и не допускать изъятие в таких размерах, в каких те или иные предметы необходимы для личного потребления.

4. Операция по разменной монете также сочетается с изъятием кулацкого контрреволюционного элемента, противодействующего проведению текущих кампаний по хлебозаготовкам, обмолоту, осеннему севу и т. д. В этом отношении наш удар должен быть направлен на действительного классового врага, кулака, петлюровца, бывш. бандитского элемента и др. категорически антисов. элемента, в отношении которых имеются конкретные данные об их антисов. подрывной работе.

5. Для проведения операции необходимо мобилизовать парторганизацию, комсомольский, профессиональный и советский актив, расставив свои силы в соответствии с важностью каждого конкретного села, населенного пункта и т. д. Для целей операции также необходимо привлечь, как для руководящей работы, так и для непосредственного участия, коммунистов, посланных в районы по хлебозаготовке.

6. При обысках изымать разменную монету и сдавать ее по соответствующим документам в Райсельбанки. Изъятию подлежит разменная монета, начиная с 3-х руб., причем в случае обнаружения у кулака-лишенца предметов спекуляции у него подлежат изъятию все без исключения денежные суммы (серебряные, бумажные), в целях обеспечения взыскания штрафов по суду и т. д.

Изъятые же дефицитные, мясные и хлебные запасы (мука, зерно у спекулятивного и торгашеского элемента), являющиеся предметом спекуляции, подлежат сдаче по соответствующим документам в кооперативные организации, причем мясо, жиры должны идти, для выполнения централизованных планов по рабочему снабжению, а дефицитные товары, в общий товарный фонд по хлебозаготовкам и мясозаготовкам.

7. Обыски должны провадиться по ордерам милиции, на каждый обыск, должны быть составлены протоколы с обязательной и точной фиксацией, в присутствии понятых, всего из изъятого, при обыске парторганизация должна самым тщательным образом следить за правильным проведением операции во всех отношениях и особенно, не допускать искривления классовой линии и случаи в барахольстве и т. д.

Все изъятые денежные суммы, серебро, золото и проч. предметы должны быть тщательно учтены и сданы по назначению. Причем нужно иметь ввиду, что золотая монета подлежит изъятию полностью.

8. Операция назначена на 27–28 августа с/г., одновременно по всем районам Округа. Начать ее необходимо с 17 часов 27 и окончить к 24 часам 28 августа с/г.

Для оперативного руководства операцией, в большинстве р-в высылаются сотрудники Полтавского Окротдела ГПУ, которым Вам необходимо оказать всемерное содействие и, которые наряду с Вами являются ответственными за подготовку и результаты операции.

К назначенному сроку операции необходимо соответствующим образом подготовиться, как в смысле намечения объектов к обыску и аресту, так и в смысле подготовки, организации сил к операции.

9. О результатах операции должно быть сообщено в Окротдел ГПУ к 12 час. 29/VIII. О ходе работ информировать ежедневно к 20 часам.

10. За подготовку операции, организации ее и результаты наряду с представителями ГПУ несут персональную ответственность Секретари РПК и Председатели РИКа.

11. Представителем ГПУ по Вашему району назначен Пискун.

За секретаря ОПК (Преснов)
Пред. ОИКа (Винников)

Верно: секретарь Окр.отд. (Стойчанов)

ДАПО. – Ф.П-4. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 174-176. Машинописна копія.

1931

Документ № 27

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК СТ. УПОВНОВАЖЕНОГО ТАЄМНОГО ВІДДІЛУ ПОЛТАВСЬКОГО ОПЕРАТИВНОГО СЕКТОРУ ДПУ УСРР САЗОНОВА ЩОДО ГРОМАДЯН Ю.М.ШИШКІНА І С.І.КОРЧЕВСЬКОГО, ЗВИНУВАЧЕНИХ В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

24 березня 1924 р.

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1931 года марта 24 дня, я, Ст. Уполномоченный СО Полтавского Оперативного Сектора ГПУ УССР – САЗОНОВ, разсмотрев имеющийся агентурно-следственный материал по обв. гр-н ШИШКИНА Юрия Никитовича и КОРЧЕВСКОГО Станислава Ивановича, в преступлении, предусмотрен. ст.ст. 54-2 и 54-11 УК УССР

Н А Ш Е Л :

В первой половине 1930 года в быв. Полтавский Окротдел ГПУ поступили сведения, что в Полтаве существует подпольная к. р. организация, ставящая конечной целью – свержение Советской власти.

По тем же сведениям, в эту организацию входило ряд учителей гор. Полтавы, которые в своих программных установках в первую очередь выдвигали вопрос о вредительстве на идеологическом фронте, а затем и подготовку к вооруженному возстанию. С целью расширения организации, они ставили перед собой задачу вербовки новых членов, особенно среди комсостава и красноармейцев (агентурное дело л.л. 2,3,4).

До ликвидации организации, членами последней было проведено три совещания, на которых разбирались и обсуждались программные вопросы организации и вопрос о наименовании последней. На одном из совещаний, один из руководителей и основоположников этой к.р. организации гр-н ШИШКИН Ю.Н. зачитывал проэкт политической платформы организации, суть которой сводилась к следующему:

1. В ОБЛАСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА.

Земля закрепляется за лицами, занимающимися в настоящий момент хлебопашеством. Максимальная норма земли 50 дес. Коллективные хозяйства, по желанию, могут оставаться существовать, как исторические общины (сбивавшие с толку народников).

2. В ОБЛАСТИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.

Узаконение семичасового рабочего дня. Промышленность остается в руках государства.

Вводя в свою программу семичасовый рабочий день, члены организации при обсуждении этого вопроса говорили, что это большая роскошь, но с этим надо согласиться исключительно из соображений приобретения симпатий со стороны рабочих. Существующий 7-ми часовой рабочий день иронизировался, так как по их мнению, он равен 20-ти часовому рабочему дню.

3. При формировании правительственного кабинета, организация допускала возможность приема в правительство и представителей иных политических течений и партий.

4. Евреев в организацию было решено не принимать. По убеждениям ШИШКИНА, они (евреи) «продадут». Другие же члены организации подчеркивали, что некого и незачем принимать, так как при перевороте все евреи будут перерезаны.

5. На коммунистическую партию смотреть, как на класс.

6. Упорядочить национальный вопрос, особенно среди украинского населения, т.к. национальный вопрос Советский (Ленинское понимание национальной промблемы) – это только скорлупа, а в действительности все места в учреждениях заняты приехавшими работниками из России. Ответственные работники ГПУ – тоже либо русские, либо евреи. (аг. дело л.л. 87, 88, 89 и 102).

На последнем заседании организации, проведенном незадолго до ликвидации, после долгих дебатов, члены организации постановили присвоить название «ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКА ПАРТІЯ» – ВУРСП. На этом же заседании ШИШКИН старался подчеркивать о необходимости скорейшего выпуска и распространения листовок (аг. д. л.л. 89, 103, 104).

По имеющимся в деле агентурным материалам, доминирующее и руководящее положение в организации занимал ШИШКИН, который задавал тон во всей к.р. деятельности организации (аг. дело л.д.: 4,5,76,77,87,88,89).

В процессе производства ликвидации организации, которая к этому времени не представляла еще из себя массовой организации и находилась в зачаточном состоянии, были арестованы и привлечены к следствию гр-не ШИШКИН Ю.Н. и КОРЧЕВСКИЙ С.И.

Допрошенный по сему делу в качестве обвиняемого гр-н КОРЧЕВСКИЙ Станислав Иванович, рождения 1902 г., уроженец деревни Березовка, Базарского района на Коростенщине, по профессии учитель, до ареста состоял учителем Полтавского Допра, чл.союза РОБОС, поляк, мл. комсостав, сын крестьянина-середняка, ПОКАЗАЛ, что он действительно принадлежал к к.р. организации именовавшей себя ВУРСП (Вільна Українська Робітничо-Селянська партія) и что руководителем организации являлся гр-н ШИШКИН Ю. Н., которым он и был завербован в организацию (сл. д. л.л. 23,24).

По показаниям того же обвиняемого КОРЧЕВСКОГО, организация ставила перед собой задачу борьбы с Советской властью путем распространения листовок к.р. содержания среди населения города и деревни. Вербовка новых членов в организацию особенно среди технического персонала и комсостава Красной армии (сл. д. л. 23).

Развивая свои показания обв. КОРЧЕВСКИЙ показал, что он завербовал в организацию местного учителя ЗАГОРОВСКОГО (л.д. 26). Кроме этого он пытался завербовать своего близкого товарища учителя КРЫЖАНОВСКОГО, но завербовать ему последнего не удалось, в виду того, что тот не разделял его антисоветских воззрений (л.д. <...>).

Касаясь вопроса относительно совещаний организации, на которых разбирались программные вопросы и наименование организации, обв. КОРЧЕВСКИЙ целиком подтвердил имеющиеся агентурные данные, указав, что на одном из совещаний действительно разбирался и был принят проэкт программы организации и ее наименование. Руководителем данного совещания был ШИШКИН, который излагал проэкт программы. (с. д. л. л. 31,32).

Допрошенный по данному делу другой обвиняемый ШИШКИН Юрий Никитович, уроженец с. Нефорощи того же района, 1904 г. рождения, сын крупного кулака, имевшего до революции около 60 дес. земли, б. член КСМ, исключен из рядов последнего за пьянство... уволенный, как человек с бывшим прошлым. В последнее время учительствовал в г. Полтаве, безпартийный, образование среднее, незаконченное, член союза РОБОС, ПОКАЗАЛ: что он действительно являлся членом к.р. организации ВУРСП (Вільна Українська Робітничо-Селянська партія) (сл. д. 36).

Однако, не смотря на ряд уличающих его обстоятельств в том, что он являлся руководителем ВУРСП, что видно из показаний обвиняемого КОРЧЕВСКОГО и агентурных материалов, ШИШКИН свою руководящую роль в организации в процессе следствия скрыл, стараясь представить из себя рядового участника организации, вошедшего в нее якобы с целью разработки (л.д. 36-41, 51, 52). При чем во время производства первичного допроса ШИШКИН в категорической форме отрицал свою принадлежность к конр-революционной организации (л.д.16).

Резюмируя все вышеизложенное и принимая во внимание, что наличие контр-революционной организации, помимо агентурных данных, целиком подтверждено показаниями самих обвиняемых КОРЧЕВСКИМ и ШИШКИНЫМ и что привлеченные к данному следствию в качестве обвиняемых ШИШКИН и КОРЧЕВСКИЙ по своему социальному положению и непримиримости к Советской власти представляют из себя активный социально-опасный элемент, особенно в момент обострения классовой борьбы в стране.

П О Л А Г А Л Б Ы:

Дело за № 1584 передать на разсмотрение Судебной Тройки при Коллегии ГПУ УССР с ходатайством о применении к обвиняемым следующих мер социальной защиты:

1) ШИШКИН Юрий Никитович 1904 г. рождения, сын крупного кулака, учитель, б. член КСМ, исключенный за пьянство, уволенный как человек с прошлым по ст. ст. 54-2 и 54-11 УК УССР – ВЫСШЕЙ МЕРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ – РАЗСТРЕЛА.

2) КОРЧЕВСКИЙ Станислав Иванович, 1902 г. рождения, уроженец дер. Березовка, Базарского района на Коростенщине, учитель, член союза РОБОС, поляк, по ст. ст. 54-2 и 54-11 УК УССР – ЗАКЛЮЧЕНИЮ В КОНЦЛАГЕРЬ СРОКОМ НА ДЕСЯТЬ ЛЕТ.

СПРАВКА: Обвиняемый ШИШКИН и КОРЧЕВСКИЙ находятся под стражей в Полтавском Допре и с сего числа перечисляются содержанием Судебной Тройки при Коллегии ГПУ УССР.

Вещдоков по делу не имеется. –

Ст. Уполномоченный (підпис) (САЗОНОВ)
СОГЛАСЕН: Начальник СО (підпис) (ОСИНИН)
УТВЕРЖДАЮ: Нач. Полт. Опер. Сектора
ГПУ УССР (підпис) (РОЗАНОВ)

С обвинительным заключением и предлагаемой мерой Социальной Защиты в отношении Шишкина согласен, а в отношении Корчевського предлагаю меру Социальной Защиты заключения в конц-лагерь сроком на шесть лет.

Прокурор Полт. Операт. Сектора ГПУ (підпис)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 15372-с. – Арк. 94-98.

Документ № 28

З ОБВИНУВАЧУВАЛЬНОГО ВИСНОВКУ НАЧ. ПОЛТАВСЬКОГО ОПЕРАТИВНОГО СЕКТОРА ДПУ УСРР ОКРУЯ У СПРАВІ ПОЛТАВСЬКОЇ ГРУПИ «ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ШКІДНИЦЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕТЕРИНАРІВ ТА БАКТЕРІОЛОГІВ»

Квітень 1931 р.

<...>

В конце 1930 г. Экономотделением Полтавского Оперативного Сектора ГПУ УССР вскрыта и ликвидирована К.-Р. вредительская группа ветеринаров и бактериологов, входившая в состав вскрытой и ликвидированной ЭКОНОМ.УПРОМ ГПУ Украины, Всеукраинской К.-Р. организации ветеринаров и бактериологов.

Центральное ядро Полтавской К.-Р. группы находилось при Полтавском Вет. Бак. Институте, имело свои ячейки на Полтавском мясокомбинате, Бэконной фабрике, Госконюшне, Гужульской биофабрике, а также на ряде ветпунктов и лечебниц б. Полтавской губернии.

Практическая К.-Р. вредительская деятельность Полтавской группы ветеринаров и бактериологов точно совпадает с планами и задачами К.-Р. деятельности ВСЕУКРАИНСКОГО ЦЕНТРА К.-Р. ОРГАНИЗАЦИИ и ставит своей конечной целью СВЕРЖЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ ПУТЕМ ВООРУЖЕННОГО ВОССТАНИЯ И ИНТЕРВЕНЦИИ И УСТАНОВЛЕНИЯ В СТРАНЕ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОГО СТРОЯ.

Для достижения указанной цели Полтавская К.-Р. группа проводила в жизнь различные, многочисленные вредительские акты, направленные к подрыву животноводства в соцсекторе, уничтожения стада и тормоза его развития, путем:

а) Рекомендация неподходящих для выращивания пород скота;

б) Умышленный выбор негодных производителей;

в) Проведение неправильного кормления скота;

г) Непринятие мер против заразных болезней <...>;

д) Систематический срыв ветпомощи;

е) Умышленно запоздалое и непроведение прививочных кампаний;

ж) Проведение исскуственного заражения и отравления скота в соцсекторе и бедняцко-середняцких хозяйствах – путем приготовления нестерильных вакцин и сывороток, умышленно неверной диагностики заразных болезней и т. д.

В 1927/28 г. Полтавская К.-Р. группа активизируется и наряду с вредительством в области животноводства ставит своей целью ПРИМЕНЕНИЕ БАКТЕРИОЛОГИЧЕСКОЙ ВОЙНЫ С СОВВЛАСТЬЮ В МОМЕНТ ИНТЕРВЕНЦИИ ПУТЕМ ВЫРАЩИВАНИЯ ПАТОГЕННЫХ И РАЗЛИЧНЫХ АНАЭРОБНЫХ КУЛЬТУР – ДЛЯ ОТРАВЛЕНИЯ ВОДОЕМОВ, ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ БАКТЕРИЯМИ ЭПИДЕМИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ЧЕЛОВЕКА (ТИФ, ПАРАТИФ, ХОЛЕРА и др.).

Данная программа практического вредительства в области животноводства и биовойны – неоднократно обсуждалась участниками Полтавской К.-Р. группы на конспиративных совещаниях, происходящих в Полтавском Вет. Бак. Институте и ОЗО, маскируя таковые заседаниями Ветсекции Союза «МЕДСАНТРУД».

Полтавская К.-Р. группа ветеринаров имела связь с существовавшей в Полтаве ячейкой Всесоюзной военно-офицерской К.-Р. организации, вскрытой ОСОБДИВОМ 7-25. <...>

Полтавская К.-Р. группа образовалась, будучи в постоянной тесной связи с руководителями ветеринарного дела на Украине – основателями Всеукраинской К.-Р. организации ветеринаров и бактериологов, возглавляемой проф. АГАЛЛИ и др. видными работниками Ветуправления НКЗема УССР, отдельные члены которой периодически работали в Полтаве. А некоторые члены Полтавской группы работали в Харькове в Ветуправлении НКЗема.

Основоположниками Полтавской К.-Р. группы ветеринаров и бактериологов являлись: б. директор Полтавского Ветбак. Института – ЕНДОВИЦКИЙ (умер в 1929 г.) – личный друг проф. АГАЛЛИ; заместитель ЕНДОВИЦКОГО – ветврач-бактериолог КОШЕВОЙ В.В; заведующий Полтавской Госконюшней ДУНИН-ЖУКОВСКИЙ и бывш. Зав. Губветотделом ГЕРНГРОСС.

Они же являлись руководителями Полтавской К.-Р. группы ветеринаров и бактериологов до 1925 г.

С 1926 г. в руководящей работе Полтавской К.-Р. группы, кроме указанных выше лиц, за исключением ГЕРНГРОССА (убывшего в Днепропетровск) принимали участие ветврачи: ПАНАЩАТЕНКО В.М. – бывш. заместитель начальника Ветуправления Петлюровской армии; ПОКОРСКИЙ В.А. – зам зав. Губветотдела и зав. Губветотделом ИСТОМИН. <...>

Для успешного практического осуществления вредительских актов по заданиям Всеукраинского К.-Р. Ветеринарного руководящего Центра, ядро Полтавской К.-Р. группы в свою очередь насаждало К.-Р. ячейки на важнейших предприятиях и пунктах переработки мясной продукции (мясокомбинат, бэконная ф-ка и др.), а также [занималось] насаждением К.-Р. ячеек на перeферии в районах (диагностическ. кабинеты, ветлечебницы и Гужуль-

ская биофабрика), поддерживая с ними живую связь, как путем созыва конспиративных совещаний – под видом совещаний Ветсекции Союза МЕДСАНТРУД, а также и выездом на места членов Полтавской К.-Р. группы.

ПОЛТАВСКИЙ
мясокомбинат – К.-Р. ячейка на Полтавском мясокомбинате возглавлялась ветинспектором НКЗема – БЕЛОСЕЛЬСКИМ, непосредственно связанного и завербованного членом актива Всеукр. К.-Р. организации, и состояла из ветврачей: САСНОВИЧА, БАБУРИНА КОРНЕЕНКО, ГАЙДОВСКОГО и ветфельшера (ныне врача) ГАНЗИ Захария.

Бэконная
фабрика – здесь возглавлял К.-Р. ячейку ветврач ПАЩАТЕНКО, и состояла из ветврачей: ГОРСКОГО, ГЛАГОЛЕВА, ФАБРИКАНТА, ИЛЬЧИНСКОГО.

Гужульская
фабрика – во главе К.-Р. ячейки стояли – ветврач ИЛЬЯШЕНКО <...>, ветврачи: СОЛОВЬЕВ и ЛЕВИЦКИЙ.

Полтавская
Госконюшня – Ветврач МАКСИМОВИЧ – зав. Госконюшней и его помощник ДУНИН-ЖУКОВСКИЙ

Полтавский
Земотдел – руководитель К.-Р. ячейки ветврач ИСТОМИН <...>

Полтавская К.-Р группа имела свои ячейки в ряде б. окружных центров и районах: Лохвице, Ромнах, Кременчуге, Золотоноше, Прилуках, Миргороде, Краснограде, Чутове и Карловке.

Лохвицкая – во главе которой, как одной из мощных стоял б. Зав. Губветотделом ГЕРНГРОСС, куда входили ветврачи: ЛЕВАНДОВСКИЙ Василий Петрович, ШЕВЧЕНКО Н.М., РАЕВСКИЙ В.Н., ЛЕВЧЕНКО А.И., МИХНО Д.С. и агрономы КЛОЧКО Г.С., САЛИВАН П.В., ОДАРЕНКО И.Н., СИМАНОВСКИЙ П.В. и зав. Лохвицкой ремесленной школой инженер ГРИГОРЬЕВ.

В Кременчуге – руководитель ветврач – зав. диагностическим кабинетом СЕННОЙ Е.П., в составе ветврачей: б. зав. ветлечебницей ЗАБОРСКОГО Н.В., КОЛЕСНИКОВА В.Н., и ОЛЕЙНИКОВА – ныне зав. диагностическим кабинетом. <...>

В Лубнах – ветврачи ВЕРХОВСКИЙ и БАЗИЛЕВСКИЙ А.В. <...>

В Карловском районе – ветврач БАЧМАНОВ
В Чутовском – АРИСТАРХОВ <...>
В Миргородском – ШОТТ И.К. и в Кобелякском – ХОДОЛЕЙ М.П.– ветврач.

Наличие К.-Р. ячеек на вышеприведенных предприятиях и районах находит подтверждение в показаниях значительной части обвиняемых. <...>

Пом. Нач. Полт. ОПЕРСЕКТОРА
ГПУ УССР (ОКРУЙ)
Начальник ЭКО (ЛЕОНОВ)
Ст. Уполномоченный ЭКО (СКРОЛИВЕЦКИЙ)

ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр.39. – Арк. 1-56. Копія.

Документ № 29

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО МІСЬККОМУ КП(б)У ПРО ПРОВЕДЕННЯ РОЗКУРКУЛЕННЯ

30 квітня 1931 р.

1. СЛУХАЛИ:

Про кулаків (постанова ЦК КП(б)У з 23/IV-ц. р.)

УХВАЛИЛИ:

1. Розгорнути масово-політичну роботу і досконально-уважну підготовку до розкуркулювання з тим, аби колгоспні маси провели розкуркулення дійсно куркульські господарства в селах суцільної колективізації і ні в якому разі не зачепити середняцьких господарств.

2. Маючи на увазі, що зараз розгар сівби, роботу цю розпочати після закінчення сівби і після чергового Пленуму МПК, що відбудеться 10–15 травня.

3. Доручити Оргінстру терміново переглянути якісний склад Уповноважених по куркульських виселках та зміцнити партійцями, на яких покласти персональну відповідальність за стан виселків.

4. Доручити Фракції М.Ради і Уповноваженим по виселкам довести до відома розкуркулених, що пересування їх можливе лише поза межі району з дозволу Уповноважених і С/Рад.

5. Доручити тов. Крупченку на найближчій нараді секретарів виборчих партосередків міста доручити їм виявити і взяти на облік розкуркулених, що потрапили до виробництва.

6. Доручити Фракції М.Ради в зв'язку з посівкампанією удосконалити списки розкуркулених господарств <...>

Секретар міськпарткому Малій

ДАПО. – Ф.П-12. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 213. Машинописна копія.

1932

Документ № 30

З ІНФОРМАЦІЇ У МИРГОРОДСЬКІЙ ГАЗЕТІ «ЧЕРВОНА ТРИБУНА» ПРО РЕПРЕСІЇ ЩОДО «ЗРИВНИКІВ ХЛІБОЗАГОТІВЛІ»

06 лютого 1932 р.

Найсуворіших заходів до зривників хлібозаготівлі

Куркуля Іванченка – до суду

У В. Сорочинцях бригада сприяння хлібозаготівлі зайшла до гр. Іванченка Івана, щоб він продав лишки хліба державі. Іванченко категорично відмовився. Бригада виявила: Іванченко сам живе у В. Сорочинцях, має куркульське господарство, а проліз до колгоспу на хуторі Солонцях, там має другу садибу, жінчину. Бригада найшла в Іванченка 20 пудів. погноєного жита, щось із 10 пудів борошна, 2 мішки сала (в одному мішку порося смалене,

в другому – парене), не чинені овечі шкіри, одну вичинену товарячу шкіру та інш. Куркуля Іванченка за шкідницьке псування хліба, за хижацьке нищення худоби треба притягти до найсуворішої судової відповідальности.

І.С.

Червона Трибуна (Миргород). – 1932. – 6 лютого.

Документ № 31

СТАТТЯ У МИРГОРОДСЬКІЙ ГАЗЕТІ «ЧЕРВОНА ТРИБУНА» ПРО ПРОВЕДЕННЯ РЕПРЕСИВНИХ ЗАХОДІВ ПРОТИ КУРКУЛІВ

14 лютого 1932 р.

Дуже натиснути на куркуля

У Хомутці за декаду від 25 І до 5 ІІ зовсім зменшились темпи хлібозаготівлі серед контрактантів та куркульського - заможньої верхівки. Так по одноосібному секторі виконано за цей час тільки 0.3 проц., по куркульських господарствах – 1.4 проц. Одноосібники свої завдання виконали на 73.8 проц., куркулі на 71 проц. Це сталося через те, що хлібозаготівлі по цих двох секторах панує самоплив, бракує рішучого натиску на куркульсько – заможну верхівку та злісних нездавців контрактантів.

Навіть окремі члени сільради (Качан, Зозуля, Метеля І.) безвідповідально саботують хлібозаготівлі, ухиляються від участі в боротьбі за хліб. Ганьблять почесну назву комсомольців: Педан М., Іваненко Юхим, Киченко Тарас, Семенкова Марія та Дубинка А.

Не дається рішучої відсічі ворожій агітації проти хлібозаготівлі, що її провадять куркулі та підкуркульники. Наприклад: Чаюн Василь агітує серед колгоспників та одноосібників, щоб не виконували завдань із хлібозаготівлі. Оцей Чаюн – колишній манах; заможний, злісно не виконав контрактації, тільки тепер йому довели тверде завдання. Жугайло Павло мав здати 80 пудів контрактації, вивіз тільки 18 пудів. Бригада найшла в соломі в нього 27 пудів хліба.

Отже, негайне бойове завдання – змобілізувати весь сільський актив, колгоспників, бідняків і середняків, що виконали свої хлібозаготівні завдання, нещадно натиснути на куркуля, притягти до відповідальности злісних нездавців контрактантів і на основі широкої масово-політичної роботи, розгорнутого соцзмагання та вдарництва домогтися цілковитого вивершення пляну хлібозаготівлі до 20 лютого.

Червона Трибуна (Миргород). – 1932. – 14 лютого.

Документ № 32

З ПОСТАНОВИ БЮРО ЛУБЕНСЬКОГО РАЙКОМУ КП(б)У ПРО СТАН ВИКОНАННЯ ЛЮТНЕВОГО ЗАВДАННЯ З ХЛІБОЗАГОТІВЛІ

25 лютого 1932 р.

1. Констатувати, що виконання лютневого завдання з хлібозаготівлі в районі на 25/ІІ перебуває в ганебному стані, завдання виконано лише на 60%, зокрема щодо пшениці на 33%. Це сталося тому, що в цілому ряді сіл у партосередках, а також серед окремих уповноважених РПК, панує демобілізаційний настрій, послаблено увагу до масової роботи, немає оперативності в роботі і т. інш.

2. Констатувати, що масово-політична робота навколо виконання лютневого завдання провадиться абсолютно незадовільно. Майже по всіх кущах зменшено кількість буксирних

бригад, припинено видавання стінчасописів, недостатня увага до роботи з наймитсько-бідняцькими групами по колгоспах. Тому запропонувати всім сільрадам, партосередкам, уповноваженим РПК використати всі випробувані форми масово-політичної роботи, що були запроваджені під час виконання січневого завдання і завдяки їм більшість сіл свої завдання виконали.

3. Уповноваженого РПК по с. Крутий Берег т. Борисовича, який, перебуваючи в цьому селі з початку лютого, спромігся виконати лютневе завдання лише на 17%, а завдання, щодо пшениці на 1% і, не зважаючи на те, що в цьому селі річний плян хлібозаготівлі досі не виконано, не зорганізував колгоспну та бідняцько-середняцьку масу на боротьбу за хліб, не завдав разючого вдару куркульству та його агентурі й цим самим здійснював право-опортуністичну практику на ділі, –з лав партії виключити та від роботи відсторонити.

4. Уповноваженим РПК т. Кривенкові (Висачки), що за останню п'ятиденку заготував лише 3% до завдання, т. Олейникові (Клепачі), т. Яковенко (Рейзерово), т. Молоткову (В-Булатець), які за 5-ту п'ятиденку лютого не заготували жодного кілограма хліба внаслідок демобілізаційних настроїв, послаблення масової роботи, замісць більшовицької боротьби за хліб посилаються на об'єктивні причини (погоду) зробити сувору догану та попередити, що в разі, до встановленого терміну не забезпечать виконання завдань, буде поставлене питання про перебування їх у лавах партії.

5. Уповноважених РПК т.т. Приходько (Вовчик), Купермана (Вороненці), Некрута (Хорошки), які за 22–23 та 24 /II не заготували жодного кілограма хліба, виправдовуючись недовгим часом перебування в зазначених селах, ПОПЕРЕДИТИ, що коли наступних днів не буде рішучого перелому, то питання про них буде стояти на черговому засіданні бюра 1/III.

6. Секретарям партосередків: Вовчик, Вороненці, які допустили послаблення парткерівництва у виконанні пляну хлібозаготівлі в лютому, не зорганізували рішучої боротьби з демобілізаційним настроєм серед сільського активу, не сигналізували про ганебний стан виконання визначених завдань – ЗРОБИТИ ДОГАНУ, ПОПЕРЕДИВШИ їх, щоб до встановлених термінів лютневі завдання були за всяку ціну виконані.

7. Голові колгоспу с. Снітина т. Кусі І.П. за те, що він не забезпечив виконання самозобов'язань серед колгоспників та, замісць організувати кращих колгоспників на боротьбу за хліб, потурав споживацьким настроям відсталої частини колгоспників, ЗРОБИТИ СУВОРУ ДОГАНУ та попередити, що коли до встановленого терміну не буде забезпечено виконання, то буде поставлене питання про перебування його в партії та притягнення до відповідальності.

8. Запропонувати фракції РВК віддати під суд голів сільрад: Олександрівської, Пулинської та Тишківської за те, що вони протягом 5-ї п'ятиденки лютого не заготували жодного кілограма хліба, виявили небажання виконувати визначені Урядом та РВК завдання у справі хлібозаготівлі, замість організувати актив, пхикають, що хліба немає, і цим потурають куркулям у їхній боротьбі проти хлібозаготівлі.

Доручити прокуратурі справи на зазначених голів сільрад розглянути позачергово протягом одної п'ятиденки.

Головам сельрад: Литвяківської і Березотіцької зробити попередження, що в разі до 1/III-ц.р. не буде виконано лютневе завдання, справа на них також буде передана до суду.

9. Відзначити, що доведені куркульсько-заможній частині завдання щодо хліба в січні під час самоочистки колгоспу виконуються незадовільно. Запропонувати партосередкам та уповноваженим РПК посилити наступ на не виконавців твердих завдань, збільшивши репресії щодо останніх з таким розрахунком, щоб до 1/III-ц.р. остаточно зліквідувати заборгованість.

<...> 11. РПК звертає увагу всіх партосередків та уповноважених РПК на кончу потребу розгорнути дійсно більшовицьке виконання лютневого завдання, що в основному вивершує річний плян хлібозаготівлі району. Завдати разючого вдару куркульству та його агентурі, оголосити рішучу боротьбу проти самопливу в роботі, проти пхикання, демобі-

лізаційних настроїв. Це буде найкращою запорукою, що надані на лютий завдання з хлібозаготівлі будуть за найкращий реченець виконані.

12. Цю постанову оголосити в газеті «Червона Лубенщина».

ДАПО. – Ф.П-44. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 21-22. Машинописна копія.

Документ № 33

СТАТТЯ У ГАЗЕТІ «РОБІТНИК КРЕМЕНЧУЧЧИНИ» ПРО РЕПРЕСІЇ ПРОТИ «ЗРИВНИКІВ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ»

03 листопада 1932 р.

Суворо карати зривників хлібозаготівель

Куркуль Семен Тишко не виконав твердого завдання. Він розбазарив, погноїв хліб, тоді як йому було доведено Омельницькою сільрадою тверде завдання 19 центнерів.

Куркуль Дмитренко Ф., цієї ж Хмельницької сільради не виконав твердого завдання, зайнявся ще й крадіжками колгоспівського хліба. Він систематично обрізував колоски, систематично спекулював зерном на базарі.

Але не тільки куркулі, а й їх прихвости займалися в Омельницькій сільраді гноїнням хліба, спекуляцією, крадіжками з поля колгоспівської кукурудзи та жита. Ось і Коробка Олександр з заможно-куркульської верхівки, він теж всіляко намагався загальмувати хлібозаготівлі підірвати господарську міць колгоспів Омельника. Литвиненко Грицько розбазарив, теж не виконав завдання перед державою, як не виконав і куркульський приший хвіст Дмитренко Сергій, що крім того, що не виконав контрактаційного зобов'язання перед державою, ще й не засіяв заплянованої площі, розбазарив врожай.

Судово-слідча бригада використавши матеріали що були надруковані про це в газеті «Роб. Крем.» встановивши факти засудила на 10 років позбавлення волі, з конфіскацією всього майна, з поразкою прав на 5 років – куркуля Тишка Семена. Куркуля Дмитренко Ф. – теж позбавлено волі на 10 років з перебуванням в далеких місцевостях з поразкою в правах на 5 років. Коробку Олександра позбавлено волі на 10 років, з конфіскацією майна та поразкою в правах на 5 років. Літвіненка Грицька позбавлено волі з перебування в далеких місцевостях – на 5 років і з конфіскацією всього майна та з поразкою в правах на 5 років. І Дмитренка Сергія, який не виконав контрактаційного зобов'язання, який здав тільки 19 кілограм, замість 13 центнерів, позбавлено волі на 3 роки з конфіскацією майна на 300 крб. У судовій залі після вироку було проведено збори присутніх тут колгоспників та трудящих одноосібників, які взяли на себе конкретні зобов'язання, готуючись до 15-річчя Жовтня у відповідь на заклик ЦК КП(б)У рішуче піднести темпи хлібозаготівель відзначити пролетарське свято організацією потужних червоних валок.

Бригада – Міць, Лях і Кулік

Робітник Кременчуччини (Кременчук). – 1932. – 3 листопада.

Документ № 34

З ПОСТАНОВИ БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО МІСЬККОМУ КП(б)У ПРО ЗАБОРОНУ ТОРГІВЛІ ХЛІБОМ

23 листопада 1932 р.

Слухали:

Постанова Бюро Обкому КП(б)У в справі боротьби зі спекуляцією хліба.

Ухвалили:

1. Рішення Бюро Облпаркома прийняти до неухильного керівництва і виконання.

2. Запропонувати секретарям партосередків з дня на день забезпечити роз'яснюючу роботу через багатотиражки, стінні газети і шляхом словесної агітації щодо повного виконання пляну хлібозаготівель на Україні, торгівля зерном, борошном або печеним хлібом безумовно заборонена і повинна каратись, як злісна спекуляція і що торгівля згаданими видами хліба може бути дозволена колгоспникам і одноосібникам лише після повного виконання пляну хлібозаготівель Республікою.

3. Бюро відмічає приступну бездіяльність низки партосередків в боротьбі зі спекуляцією хлібом (на базарі щоденно продається зерно, борошно і печений хліб) і категорично пропонує всім партосередкам, а особливо секретарям на ділі організувати боротьбу зі спекулянтами, перекупщиками хліба, розгорнувши навколо цього питання широку масово-політичну роботу серед колгоспників і одноосібників, мобілізуючи їх на повне виконання своїх обов'язків перед пролетарською державою, за повне виконання плянофздачі (продажу) державі хліба.

Секретар МПК І.Плачінда

ДАПО. – Ф.П-12. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 181. Копія.

Документ № 35

ПОСТАНОВА ПРЕЗИДІЇ МИРГОРОДСЬКОГО РВК «ПРО ПЕРЕБІГ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ ПО ПОПІВСЬКІЙ, САВИНСЬКІЙ ТА ЗУЇВСЬКІЙ СІЛЬРАДІ»

02 грудня 1932 р.

Незважаючи на неодноразові категоричні попередження Попівській, Савинській та Зуївській сільрадам президією Райвиконкому про обов'язкове виконання пляну хлібозаготівель в термін, що його встановив РВК – ці сільради й до цього часу не організували мас на справжню більшовицьку боротьбу з куркульнею та не зламали куркульського саботажу, організованого контрреволюційним елементом.

Репресивні заходи до куркулів та злісних зривачів хлібозаготівлі застосовуються нерішуче. Постанову РНК про організацію хлібозаготівель виконується незадовільно. Не поєднано розгорнення широкої масової роботи з нещадними репресивними заходами до куркульні та злісних зривачів хлібозаготівель.

Внаслідок такого ставлення – плян хлібозаготівель по одноосібному сектору по Зуївській сільраді виконано лише на 39 проц., Попівській – на 19.5 проц. Савинській – на 28 проц.

Виходячи із цього президія Миргородського райвиконкому ухвалює: За саботаж в хлібозаготівлях у вище згаданих селах застосувати постанову та інструкцію РНК від 20-XI-1932 року, а саме:

1. Негайно припинити торгівлю та завіз промкраму, увесь наявний промкрам в цих селах перекинути в ті села, що сумлінно виконують плян хлібозаготівель, а саме: Білики, Полив'яне та пос. Ромадан.

2. Зобов'язати соцзембанк та райфінвідділ дотерміново стягнути всі раніш видані кредити й інш. фінансові зобов'язання цих сел.

3. Доручити РСІ негайно перевірити апарат установ вищезгаданих сел і весь соціяльно-чужий елемент всунути з роботи.

4. В селах: Савинці та Зуївці закрити колгоспну торгівлю (базарі).

5. Попередити сільради: Кибинську, Обухівську, Комишанську та Остапівську, що коли в наступну п'ятиденку не дійдуть рішучого зламу в хлібозаготівлі, який би забезпечив виконання пляну в термін, то до них буде застосовано заходи, як і до вище згаданих сільрад (Зуївці, Попівка й Савинці).

6. Прохати президію Облвиконкому затвердити цю постанову.

Голова РВК Череп.
Секретар РВК Гавриш.

Чорна дошка

За саботаж у виконанні плянів хлібозаготівель:

а) сільради:

1) Попівська
2) Зуївська
3) Савинська

б) колгоспи:

Колишній ім. Сталіна – В.-Сорочинської с.-р.
Колишній «Шляхом Леніна» – Савинської сільради.

Червона Трибуна (Миргород). – 1932. – 4 грудня.

Документ № 36

З ІНФОРМАЦІЇ У МИРГОРОДСЬКІЙ ГАЗЕТІ «ЧЕРВОНА ТРИБУНА» ПРО ВИСЕЛЕННЯ «КУРКУЛІВ» ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ

17 грудня 1932 р.

Вимагаємо вислати за межі України

Заслухавши доповідь про Зуївську справу та про постанову про неї бюро РКП й президії РКК, об'єднані збори пленума Петрівської сільради й сільського активу висловлюють своє обурення і ненависть до клясового ворога та його агентури, вимагають суворої кари Добряку, Комліченку, Міщенку та іншим, як куркулям та куркульським агентам, що зривали хлібозаготівлю та соцбудівництва.

Збори вимагають висилки за межі України.

Збори ухваляють перевірити клясову загартованість сільського активу, об'єднатися з колгоспниками та трудящими одноосібниками навколо партії й рушити на куркуля за хліб.

Збори доручають президії сільради перевірити розташування сил на кутках, щоб забезпечити виконання пляну хлібозаготівлі по одноосібному сектору до пленума РПК-25-XII та організувати буксир сел Петрівського куща, які відстають у хлібозаготівлі.

Збори ухвалюють: боротися за те, щоб жодне село Миргородщини не було занесено Урядом на чорну дошку.

З постанови об'єднаного пленуму Шафоростівської сільради

Пленум вимагає нещадно покарати Зуївську куркульську зграю, що зривала хлібозаготівлі, дискредитувала партію і радянську владу. Пленум дає обіцянку організувати трудяще селянство на остаточний розгром куркульні та забезпечити виконання пляну хлібозаготівлі до 25 грудня.

Фукало.

Червона Трибуна (Миргород). – 1932. – 17 грудня.

Документ № 37

З ПОСТАНОВИ БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО МІСЬККОМУ КП(б)У ПРО ПОСИЛЕННЯ БОРОТЬБИ ІЗ «ЗРИВНИКАМИ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ»

20 грудня 1932 р.

1. Рішення ЦК ВКП і РНК СРСР від 14/XI-32 р. мають для української парторганізації і Полтавської зокрема виключне значення, і повинно стати переламним в справі:

а) рішучого переборення контрреволюційного саботажу хлібозаготівель в районі;

б) виконання пляну хлібозаготівель у встановлені терміни.

2. Головними організаторами саботажу, зривниками хлібозаготівель, як це доказує досвід багатьох колгоспів і сел н/району, з'являється ріжний куркульський елемент, бувш. офіцери, петлюрівці та лже-комуністи з партквитками, що досі не організована рішуча боротьба, не викорінили їх з лав партії колгоспів, не засудили та не вислали.

3. ЦК і РНК в своїй постанові констатували:

«з огляду на те, що через надто слабку роботу і відсутність революційности настороженности низки місцевих парторганізацій України і Північного Кавказу, в значній частині їх районів контр-революційні елементи – куркулі, бувш. офіцери, петлюрівці, прихильники Кубанської Ради і т. інш. зуміли проникнути до колгоспів, як голови чи впливовими членами Правління, рахівниками, комірниками, бригадирами у молотарок і т. інш., зуміли проникнути в С/Ради, Земвідділи, кооперацію і пробують направити роботу цих організацій проти інтересів пролетарської держави й політики партії, пробують організувати контрреволюційний рух, саботаж хлібозаготівель – ЦК ВКП(б) і РНК Союзу зобов'язують ЦК КП(б)У та РНК України рішуче викорінити ці контрреволюційні елементи через арешт, заключення в концлагер на довгий термін, не зупиняючись перед приміненням вищої міри кари до найбільш злісних з них».

ЦК і РНК указують партійним і радянським організаціям, що найзлішими ворогами партії робітничої кляси і колгоспного селянства з'являються саботажники хлібозаготівель з партквитками в кармані, організуючи обман держави, організуючи двурушництво і провал завдань партії і влади в угоду куркулям і інш. антирадянським елементам. По відношенню до цих переродженців і ворогів радянської влади й колгоспів, що ще мають партквитки в кармані ЦК і РНК зобов'язують примінювати суворі репресії в осудження на 5–10 років з заключенням в конц.лагер, а при певних умовах – розстріли.

4. На основі цих рішень ЦК і РНК вся парторганізація Полтавщини повинна розгорнути широку масову роботу по мобілізації мас навколо виконання хлібозаготівель, рішуче вдаривши по куркульським елементам і антирадянським на селі, в колгоспах, в партії і комсомолі.

Треба рішуче й негайно викорінити і вигнати геть з колгоспів, особливо управлінського апарату, рахівників, комірників, бригадирів, куркулів, петлюрівсько-офіцерський елемент, примінюючи в необхідних випадках негайний арешт, суд, виселення, а до членів партії й комсомола – негайне виключення з партії й комсомолу і примінення судово-репресивних заходів до особо злісних з них.

5. Зобов'язати Фракцію М.Р., персонально голову, ДПУ – т. Миронова, Прокуратуру – Герасімова і Нарсуд – Петера максимально посилити контроль за приміненням репресивних заходів, по реалізації винесених рішень, стягнення штрафів і більш рішуче примінювати їх в особливо відсталих селах.

6. Зобов'язати партосередки й Уповноважених посилити роботу по переобмолоту, перевіюванню, по поверненню незаконно розданого зерна та виявленню розкраденого хліба колгоспниками й одноосібниками, надаючи в необхідних випадках обов'язкові контрольні завдання хлібним бригадам з приміненням репресій аж до виключення з колгоспів ледарів

і розкрадників хліба, стягаючи з виключених з колгоспа всі державні зобов'язання нарівні з одноосібниками.

7. Дозволити завіз товарів всім С/Радам за виключенням Обазівки, Мильці, Мар'ївка, Ковалівка, Рибці, Курилехівка та Кротенківка, що злісно зривають плян хлібозаготівель. Вважати за необхідне надати право С/Радам позбавляти права на купівлю краму в усіх С/Радах, злісних нездатчиків контрактантів, а також і колгоспів і колгоспників, що мали посів на присадібних землях і не здають контрактації.

8. Попередити всіх Уповноважених і П/О, що, застосовуючи рішуче репресивні заходи, разом з тим треба з такою-ж рішучістю боротись проти порушення ревзаконности, перегибів і збочень лінії партії (масові обшуки, барахольство, брутальне поводження з селянами, обшуки робітників і т. інш.).

МПК ще раз попереджує, що за порушення лінії партії буде притягати винуватих до найсуворішої відповідальности.

Секретар МПК І.Плачинда

ДАПО. – Ф.П-12. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 226. Машинописна копія.

Документ № 38

З ПОСТАНОВИ БЮРО ХАРКІВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У ПРО ПОСИЛЕННЯ РЕПРЕСІЙ ЗА НЕВИКОНАННЯ ПЛАНІВ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ

30 грудня 1932 р.

«ОБ УСИЛЕНИИ РЕПРЕСИИ К ЗЛОСТНЫМ НЕСДАТЧИКАМ ХЛЕБА ЕДИНОЛИЧНИКАМ И УСИЛЕНИИ МАССОВОЙ РАБОТЫ»
(Утверждено Бюро Обкома 30/XII-32 г.)

Обком считает, что критика недостатков руководства хлебозаготовками в единоличном секторе Харьковской области, данная в Центральном органе «Правда» от 27/XII-32 г., совершенно правильно, по-большевистски указывает на недопустимую недооценку роли единоличника в роли хлебозаготовках и неудовлетворительное руководство хлебозаготовками в единоличном секторе.

Считая такое положение совершенно недопустимым, Обком постановляет:

1. Обязать все РПК и уполномоченных Обкома, наряду с максимальным напряжением всех сил для завершения плана хлебозаготовок по колхозам, согласно постановления Обкома от 29/XII-с.г., усилить нажим на единоличные хозяйства, обеспечив обязательное выполнение ежедневных заданий, установленных Обкомом по единичному сектору /постановление от 24/XII-с.г. для каждого района в отдельности с тем, чтобы весь план по единоличникам по области был завершен не позже 25/I-33 года.

2. Для того, чтобы сломить саботаж хлебозаготовок в единоличном секторе, организованный кулацкими контрреволюционными элементами обязать РПК и уполномоченных Обкома принять решительные меры борьбы как против открытых саботажников хлебозаготовок, так и против тех единоличников, которые злостно не выполняют своих обязательств перед государством, зачастую для отвода глаз вывозят по 2–3 клгр. и тем самым издеваются над законами советской власти. К тем единоличникам Обком обязывает РПК самым решительным образом применить репрессии, указанные в предыдущих постановлениях ЦК и Обкома, как-то: натуральные штрафы, полная распродажа всего имущества, а также лишение полностью усадебных земель и всех построек.

Считать необходимым согласно постановления ЦК от 29/XII распродать в Харьковской области 1000 хозяйств злостных несдатчиков хлеба и лишить их всей приусадебной земли

и построек. Эту меру применить в решающих по единоличному сектору селах и злостно несдающих выполнение плана хлебозаготовок (список районов и количество хозяйств прилагается).

Обязать все РПК и уполномоченных Обкома произвести тщательный отбор объектов хозяйств, подлежащих распродаже, обеспечив применение этой суровой меры к действительным зачинщикам, организаторам кулацкого саботажа, с тем, чтобы нанести такой удар, который повлиял бы на всех остальных единоличников – несдатчиков хлеба, чтобы максимально усилить поступление хлеба от всех единоличников. Распродажу имущества и лишение усадебной земли и всех построек злостных несдатчиков хлеба провести в области на протяжении 3-х дней не более.

Поручить Нач. обл. Отдела ГПУ т. ТИМОФЕЕВУ дать немедленно на места указание об участии ГПУ в проведении этого мероприятия.

3. РПК под личную ответственность секретарей и уполномоченных Обкома должны установить строгий контроль за тем, чтобы в количестве – 1000 хозяйств подлежащих распродаже, не попали бедняки, семьи красноармейцев в случайные несдатчики.

Продажа имущества и построек должна производится по среднерыночным ценам. Фракции Облисполкома сегодня же телеграфно дать местам подробные указания о применении этого постановления, а также дать указания РПК о том, чтобы установить строгий учет продаваемого имущества и приходования вырученных средств.

4. Обязать РПК и уполномоченных Обкома немедленно по окончании планов хлебозаготовок в колхозах перебросить все партийные и комсомольские силы, весь беспартийный актив, работающий ныне в колхозах на хлебозаготовках, в единоличный сектор, сосредоточив группы лучших, испытанных и проверенных в хлебозаготовках работников в решающих селах. Завершенные планы хлебозаготовок в колхозах в ближайшие дни должно быть полностью использовано, как дополнительный могучий рычаг резкого подъема темпов хлебозаготовок в единоличном секторе.

5. Обком отмечает, что несмотря на ряд указаний РПК и уполномоченным о недопустимости уравниловки и обезлички в работе с единоличниками, в расстановке сил, – до сих пор эти указания либо игнорируются вовсе либо извращаются. До сих пор РПК ограничиваются прикреплением уполномоченных только к куткам, до сих пор практикуются собрания единоличников вместе с злостными несдатчиками хлеба, и, вместо боевой большевистской и организаторской работы с единоличниками, имеет место суета и беспомощность как со стороны уполномоченных РПК, так и со стороны сельских ячеек и сельсоветов.

Обком требует от всех РПК и уполномоченных Обкома организовать работу с единоличниками следующим образом:

а) немедленно прикрепить уполномоченных к 3–4 хозяйствам несдатчиков хлеба, выделяя уполномоченными как членов партии, так и испытанных комсомольцев, беспартийных активистов, единоличников, выполнивших свои планы, а также из колхозного актива показавших себя преданным партии на хлебозаготовительном фронте. Каждому такому уполномоченному по группе единоличников дать твердое ежедневное задание заготовки хлеба, а также установить ежедневный контроль за выполнением этого задания со стороны сельсовета и уполномоченного РПК, ежедневно проверяя работу этих прикрепленных уполномоченных, заслушивая их отчеты на сельсоветах, ячейках;

б) отдельно созвать собрания единоличников, выполняемых свои обязательства по хлебозаготовке. На эти собрания злостных несдатчиков хлеба не допускать. Эти собрания должны вынести постановления с требованием от сельсовета и РПК применения в отношении злостных несдатчиков хлеба репрессивных мер, как натуральные штрафы, распродажа всего их имущества, а также лишение полностью усадебной земли и всех построек. На этих на собраниях выделить из состава единоличников выполнивших планы, активистов-уполномоченных по заготовке хлеба среди группы единоличных хозяйств;

в) отдельно собрать единоличников – злостных несдатчиков хлеба, на этих собраниях оглашать постановления, принятые на собраниях передовых единоличников. Тут же предупредить несдатчиков хлеба о тех репрессивных мерах, которые их ожидают в случае дальнейшего саботирования хлебозаготовок. На этом собрании добиваться раскола в лагере самых несдатчиков хлеба противопоставлением одних (соглашающихся сдавать хлеб государству) другим, более злостным, продолжающим отказываются от хлебосдачи. Практиковать персональное серьезное предупреждение несдатчиков хлеба о грозящем им наказании, немедленно реализуя эти наказания в случае упорного невыполнения своих обязательств перед государством;

г) практиковать созыв собраний единоличников средне идущих по выполнению плана. На эти собрания тоже не допускать злостных несдатчиков хлеба. На этих собраниях ставить перед этими единоличниками вопрос таким образом: либо немедленно сдать остающийся за ними долг государству и тем самым стать в ряды честных граждан, превратиться в активных помощников партии в деле хлебозаготовок, либо по отношению к ним будут применены теже самые меры, как по отношению злостных несдатчиков хлеба, и они будут привлечены к строжайшей ответственности, как саботажники хлебозаготовок – враги народа;

д) практиковать систематическое проведение заседаний, пленумов сельсоветов с активом непосредственно на кутках, вызывая на эти заседания отдельных единоличников – злостных несдатчиков хлеба, проживающих на данном кутке и тут же вынося соответствующее решение о мерах к данным единоличникам.

6. Выделить отдельные хозяйства, добровольно вскрывшие свои ямы с хлебом, широко разъясняя массе единоличников, что за добровольное вскрытие своих ям с хлебом они не будут привлекаться к судебной ответственности.

Обком обязывает РПК и уполномоченных широко использовать таких единоличников для организации хлебозаготовок в отдельных единоличных хозяйствах, прикрепляя к одному-двум хозяйствам несдатчиков хлеба, а также для выявления ям.

7. Выделять по области 16 решающих по единоличному сектору районов, установив над этими районами ежедневный контроль за выполнение ежедневных заданий. Для осуществления этого контроля прикрепить членов Бюро к следующим группам районов:

т. КУЗЬМЕНКО – к Белопольському, Богодуховскому, Балаклеевскому, Бригадировскому.

т. СОДИНА – к Валковскому, Гадячскому, Градижскому, Глобинскому.

т. ЛАРИНА – к Диканьскому, Зеньковскому, Красноградскому, Миргородскому.

т. НЕВЕЛЬСКОГО – к Ульяновскому, Хорольскому.

т. КАГАНОВИЧА – к Новосанжарскому, Опошнянскому.

Основная задача этих товарищей обеспечить ежедневный контроль за ходом выполнения хлебозаготовок по единоличному сектору, держать связь (по телефону, радио) с секретарями РПК и уполномоченными Обкома указанных районов, реагируя немедленно на факты недовыполнения заданий и недостаточно решительное осуществление всех указанных в настоящем постановлении мероприятий.

Секретарь обкома КП(б)У Терехов

ДАПО. – Ф.П-35. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 212-214. Машинописна копія.

1933

Документ № 39

З ПОСТАНОВИ ХАРКІВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У ПРО ВИКОНАННЯ ПЛАНУ КОНТОРОЮ ТОРГСИНУ

01 січня 1933 р.

«О выполнении плана областной конторой Торгсина»
(Утверждено Секретариатом I.I-33 г.)

Придавая исключительно важное значение работе Торгсина в деле мобилизации золота, серебра и валютных ресурсов, Обком постановляет:

1. Обязать секретарей ГПК, РПК Харькова, Полтавы, Кременчуга, Сум, Купянска, Изюма, Лубен, Ахтырки, Краснограда следить за выполнением Торгсином своих заданий, оказывать содействие в предоставлении торговых и складских помещений, укреплении квалифицированными и проверенными кадрами (счетные работники, завмаги, продавцы).
2. В целях укрепления аппарата Торгсина, укомплектования специалистами по золоту и серебру, обязать тов. Павлищева (отдел кадров) пересмотреть состав работников Торгсина по области.
3. Обязать тов. Кивовича (Облснаб) обеспечить своевременную реализацию нарядов областными организациями для Торгсина.
4. В целях увеличения снабжения дополнительными товарами сети Торгсина – предоставить право областной конторе Волкову (ОблзаготСТО), Сытову (Облвнешторг) на протяжении 3-х дней установить перечень с/х продуктов и районы для заготовки.
5. Увеличить торговую сеть Торгсина по г. Харькову на 6 точек, пунктов по приемке золота и серебра – 5, вновь открыть 5 подсобных предприятий (пошивочные, сапожные, часовые мастерские), по периферии – дополнительно открыть 10 новых торговых точек. Развертывание новой сети и подсобных предприятий закончить не позже 15/1-33 г.
6. Запретить мобилизацию работников Торгсина на какие бы то ни было кампании.
7. План мобилизации золота и валютных ресурсов на 1933 г., данный Всеукраинской конторой Торгсина Харьковской области в сумме 7200 т. рбл. – утвердить.

Обязать Фр. ОИКа рассмотреть план областной конторы на 1933 год.

8. Облисполкому обеспечить снабжение наравне с ответственными работниками областных организаций – руководящий состав и специалистов областной конторы Торгсина.

За секретаря обкома КП(б)У Просвирнин

ДАПО. – Ф.П-35. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1. Копія.

Документ № 40

ПОСТАНОВА КОЛЕГІЇ ДПУ УСРР ПРО РЕПРЕСІЇ СТОСОВНО «САБОТАЖНИКІВ» ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНОЇ КАМПАНІЇ

12 січня 1933 р.

За саботаж хлібозаготівель, розкрадання державного й колгоспного хліба, за пряму зраду інтересів партії й пролетарської держави, колишніх членів Харківської обласної парторганізації, вилучених із лав КП(б)У, як куркульських агентів заключити в концтабір на різні терміни.

1) Усик Дмитро Іванович, кол. інструктор заготівлі худоби міжрайонної контори «Заготхудоба» – с. Терни Уллянівського району.
2) Мислівченко Федір Петрович, зав. господарства Краснопільської МТС – м. Краснопілля, того ж району.
3) Чоботок Олександр Якимович, кол. комірник арт. «Комінтерн» – с. Беднівка Краснопільського району.
4) Тихонов Іван Олексійович, кол. землевпорядник Краснопільського райземвідділу.
5) Скрипник Григор Наумович, кол. голова колгоспу села Нові Санджари, Ново-Санджарського району.
6) Кобеляксьский Нечипір Якович, кол. голова Кам'яно-Потокської с-ради, Кременчуцького району.
7) Дубовик Петро Васильович, кол. голова райспоживспілки Сахновщанського району.
8) Козюба Опанас Павлович, кол. голова комуни «Промінь» – с. Констянтинівка Сахновщанського району.
9) Панасюк Роман Олексійович, кол. директор Богодухівської МТС Богодоухівського району.
10) Золочевський Нестір Гнатович, кол. голова артілі «Жовтень» – с. Ст. Мерчик Богодухівського району.
11) Додаток Іван Пилипович, кол. голова Пархомівської с-ради Краснокутського району.
12) Поцілуйко Олексій Семенович, кол. член правління райколгоспспілки Краснокутського району.
13) Валковий Іван Микитович, кол. секретар партосередку – завшколи с. Одринка, Н. Водолазького району.
14) Хвостик Василь Тихонович, кол. секретар партосередку Кобеляксьської міськради Кобеляксьского району.
15) Лісний Михайло Якимович, кол. голова артілі «Червона Армія» с. Перегонівка Кобеляксьского району.
16) Каракуця Семен Якович, кол. бригадир артілі ім. Чапаєва Сухом'яцької сільради Кобеляксьского району.
17) Супрун Пилип Ілліч, кол. заступник голови сільради с. Благодатне Валківського району.
18) Савченко Наум Сазонович, кол. секретар партосередку с. Мельники Валківського району
19) Коваль Олексій Логвинович, кол. голова артілі «Машина-Труд» с. Високопілля Валківського району.
20) Гумонюк Костянтин Іванович, кол. інструктор райкому ТСО Авіяхему Червоноградського району.
21) Тищенко Петро Степанович, кол. голова артілі «Зоря» с. Лука Лохвицького району.
22) Коваль Федір Сидорович, кол. заступник голови Грушевахівської сільради Петрівського району.
23) Солодкий Єгор Якимович, кол. заступник голови Грушевахівської сільради.
24) Іванченко Нікандр Андрійович, кол. рахівник комуни Юрьевка с. Пригорське Петрівського району.
25) Євтушенко Борис Юхимович, кол. голова ревкомісії комуни Юрьєвка с. Серпуховка Петрівського району.
26) Роман Сава Антонович, кол. голова сільради с. Клепачі Лубенського району.
27) Крят Василь Філонович, кол. голова Юсківської сільради Лубенського району.
28) Онищенко Панас Омелянович, кол. службовець приймального пункту ст. Терновщина Лубенського району.

29) Соболь Федір Олексійович, кол. секретар партосередку с. Сухо-Кам'янка Ізюмського району.
30) Білій Михайло Петрович, кол. секретар партосередку с. Супрунівка Полтавського району.
31) Вітрик Павло Юдович, кол. бригадир колгоспу «Веселий ранок» Рибчанської сільради Полтавського району.
32) Сергієнко Михайло Федорович, кол. голова артілі «Червоний Комунар» м. Охтирка Охтирського району.
33) Слюсаров Олексій Зінов'євич, кол. голова сільради с. Коробочки Чугуївського району.
34) Барищенко Максим Іванович, кол. голова Закутнянської сільради Олексіївського району.
35) Хейфіц Ілько Ізраїлевич, кол. зав. агітмас РПК Близнюківського району.
36) Шмарин Влас Семенович, кол. голова сільради с. Н.Русь Близнюківського району.
37) Самойленко Максим Омелянович, кол. механік МТС Лубенського району.
38) Комаренцов Іван Тимофійович, кол. голова артілі «Путь Сталіна» с. Зибкоє Оноприївського району.
39) Лісний Михайло Кіндратович, кол. службовець Укрзв'язку м. Харків.
40) Кабанів Михайло Григорович, зав. відділу економіки праці Харківського Комунбуду.

Більшовик Полтавщини. – 1933. – 16 січня.

Документ № 41

З ПОСТАНОВИ ХАРКІВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У ПРО ХІД ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ У КОЛГОСПАХ, ЗАНЕСЕНИХ НА «ЧОРНУ ДОШКУ»

14 січня 1933 р.

«О ходе хлебозаготовок по колхозам, занесенным на черную доску»
(Утверждено секретар. обкома от 14/1-33 г.).

Несмотря на неоднократные указания Обкома об усилении темпов хлебозаготовок в колхозах, занесенных на черную доску Райпарткомы и уполномоченные Обкома до сих пор не обеспечили выполнение плана по этим колхозам. На 10/1- из 25-ти колхозов занесенных на черную доску только 3 колхоза (Оржицкого, Н.Георгиевского и Зеньковского районов) выполнили план на 100%. Остальные продолжают злостно саботировать хлебозаготовки. В особенности это имеет место в колхозах Балаклеевского района (46–49%), Кобелякского района (33%), Решетиловского района (47,5%), что является результатом ослабления внимания к этим колхозам со стороны РПК и уполномоченных Обкома, недостаточного применения репрессивных мер к ним.

Обком постановляет:

1. Обязать секретарей РПК и уполномоченных Обкома немедленно сломить саботаж хлебозаготовок в колхозах, занесенных на черную доску, лично выехать в эти колхозы, проверить на месте, как применяются к ним все меры, предложенные ЦК и Обкомом.

2. За преступную бездеятельность, отсутствие борьбы с кулацким саботажем хлебозаготовок – отозвать как не оправдавших доверия партии уполномоченного по колхозу им. Молотова – Цыбульского, уполномоченного по колхозу «Октябрьская Революция» Чутовского района – Павленка, уполномоченного по колхозу им. Луценка Чутовского района

Губского и уполномоченного по колхозу «Коминтерн» Кобелякского района – Владимирова, дело о них передать Обл К.К.

Обязать тов. Нивельского в 24 часа командировать в перечисленные колхозы, вместо снятых товарищей, крепких уполномоченных.

Обязать секретарей РПК и уполномоченных обкома тщательно проверить работу остальных уполномоченных по колхозам, занесенным на черную доску, сменив тех товарищей, которые не справляются с работой и сообщить об этом Обкому.

3. Обязать секретарей РПК и уполномоченных Обкома бросить на помощь в колхозы, занесенные на черную доску, бригады колхозников активистов из колхозов, закончивших свои планы, развернуть по всем колхозам массовую работу с тем, чтобы колхозы, окончившие план, потребовали б от колхозов занесенных на черную доску немедленного выполнения плана, направив на них всех честных колхозников, выполнивших свои планы.

4. Применить к колхозам занесенным на черную доску директивы Обкома о немедленном взыскании денежных и мясных штрафов, о повторном наложении мясных штрафов, об отобрании скота, переданного им в свое время от раскулаченных кулаков. Ни в коем случае не ограничиваться полумерами в применении репрессий. Добиваться после применения репрессивных мер обязательного выполнения плана хлебозаготовок.

5. Предупредить все РПК и уполномоченных Обкома о том, что и после общего выполнения плана хлебозаготовок по колхозному сектору по всему району заготовки по колхозам, не выполнившим свои планы, должны продолжать усиленным темпом и что в первую очередь нужно обеспечить окончание плана по колхозам, занесенным на черную доску.

Секретарь Обкома КП(б)У Терехов

ДАПО. – Ф.П-35. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 42. Машинописна копія.

Документ № 42

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ВІДДІЛУ ДПУ ЩОДО ЖИТЕЛЯ с. ОВСЮКИ ОРЖИЦЬКОГО РАЙОНУ А.К.МАКСИМЕНКА, ЗВИНУВАЧЕНОГО У ПРОТИДІЇ ХЛІБОЗАГОТІВЛЯМ

24 січня 1933 р.

Оржицкий Райаппарат
Харьковского Облотдела ГПУ

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По обвинению МАКСИМЕНКА
Аверьяна Корнеевича 43 лет
по ст. 54-10 УК УССР.

В Оржицкий Райаппарат ГПУ поступили сведения о том, что житель села Овсюки Оржицкого р-на МАКСИМЕНКО Аверьян Корнеевич середняк единоличник, председатель церковного совета, злостно уклоняется от сдачи контрактации в план хлебозаготовок и будучи враждебно настроеным к проводимым политико хозяйственными кампаниями на селе с целью срыва выполнения плана хлебозагототовок проводит антисоветскую к/р агитацию организуя саботаж выполнения плана хлебозаготовок по единоличному сектору, распространяя слухи о предстоящей голодовки и ряда других антисоветских проявлений направленых к срыву выполнения плана хлебозаготовок.

Изложеное послужило основанием для ареста и привлечения МАКСИМЕНКА Аверьяна Корнеевича к уголовной отвественности по признакам 54-10 ст. УК УССР.

Процесом предварительного следствия по настоящему делу установлено следующее, житель села Овсюки Оржицкого р-на МАКСИМЕНКО Аверьян Корнеевич 43 лет, крепкий середняк единоличник, церковный староста, украинец, подданства УССР, безпартийный, женат, со слов не судившийся, хлебопашец имея об'язательство на сдачу в хлебозаготовку 19, 11 цент. зерно-хлеба с площади посева 3,60 га, сдал только 0,49 цент., почему комисией по хлебозаготовке в последнего в безспорном порядке было снято только 1,1 центнера и от выполнения остального количества хлеба МАКСМЕНКО при полной возможности выполнения контрактационного об'язательства от выполнения последнего злостно уклоняется. Будучи церковным старостой и находясь в большой дружбе с местным попом и диаконом с которыми проводит систематические п'янки использовывая свою авторитетность на селе среди единоличников проводит анстисоветскую контрреволюционную работу направленую к организации саботажа и срыва выполнения плана хлебозаготовок. Преступная деятельность МАКСИМЕНКО Аверьяна Корнеевича характеризируется следующими данными:

В декабре м-це 1932 года МАКСИМЕНКО Аверьян собрав у себя в доме около 7–8 чел. единоличников проводил к/р агитацию направленую против выполнения плана хлебозаготовок. С целью дискредитации активистов – членов заготовительной комисии зашедшим к нему в дом говорил:

«ЧТО ЗАШЛИ НАМ СКАЗАТЬ ЧТО ХЛЕБОЗАГОТОВКУ ПРАВИТЕЛЬСТВО ОТМЕНИЛО И РАСПОРЯДИЛОСЬ ЧТОБЫ ВЫСЛАЛИ ВСЕХ ГОЛОДНЫХ ЗА ПОЛУЧЕНИЕМ ХЛЕБА С ГОСУДАРСТВЕННЫХ АМБАРОВ».

Затем обращаясь к присутствующим единоличникам сказал:

«РАЗВЕ ИМ ЛУЧШЕ ЧЕМ НАМ (ИНДУСАМ) И МЫ И ОНИ ВСЕ МЫ ГОЛОДАЕМ И ВСЕ ПОТОМУ ЧТО МЫ ДУРАКИ. САМИ ГОЛОСУЕМ КОГДА ПРЕПОДНОСЯТ НАМ ВСЯКИЕ ПЛАНЫ, ПОТОМ ГОЛОДАЕМ. Я ПРОШЛЫЙ ГОД НИЧЕГО НЕ ДАЛ, ТОЛЬКО И ИХНЕГО ЧТО ВЗЯЛИ В МЕНЯ В СЧЕТ КОНТРАКТАЦИИ, НО ЗА ТО Я ВЕСНОЙ БЫЛ С ХЛЕБОМ. ЭТОТ ГОД Я НЕМНОГО СДАЛ И БОЛЬШЕ У МЕНЯ НЕВОЗМУТ НИ ОДНОГО ФУНТА. ПУСТЬ МЕНЯ КАК УГОДНО ЗАСУДЯТ ХОТЬ НА ДЕСЯТЬ ЛЕТ, НО СЕМЬЯ МОЯ БУДЕТ ВЕСНОЙ С ХЛЕБОМ».

На замечание колхозника ВОВКА Иосифа Пантелемоновича что советская власть заставит его МАКСИМЕНКА Аверьяна хлеб сдасть – МАКСИМЕНКО ответил:

«ПЛЕВАТЬ НА ВАШУ ВЛАСТЬ. НЕ ДАВАЛ И ТЕПЕР НЕ ДАМ».

В период 1919 года имея связь с кулачеством активно выступал против бедноты и принимал личное участие в расправе деникинцев, как над красными партизанами так и над членами их семейств.

В 1919 году при активной помощи МАКСИМЕНКА Аверьяна был задержан и растрелян красный партизан ШКИРА Иван Силович и жистоко избиты члены семейств красных партизанов в количестве 10 чел. В том же году МАКСИМЕНКО Аверьян явившись с отрядом в дом жителя села Овсюки ВОВКА Иосифа, ставил под стенку старика ВОВКА Пантелимона и терорезировал всякими способами семейство ВОВКА Иосифа требовал выдачи последнего.

Будучи враждебно настроеным к проводимым политико хозяйственным кампаниям на селе МАКСИМЕНКО Аверьян проводил контрреволюционную агитацию направленую к срыву этих мероприятий.

В 1930 году на кутковом собрании селян Овсюки, где стоял вопрос о реализации займа 5 летка за 4 года, МАКСИМЕНКО выступил и заявил:

«ЗАЙМ ВЫДАН ДЛЯ ТОГО ЧТОБЫ НАЖИВАЛСЯ АКТИВ, ЧТОБЫ НАЖИВАЛИСЬ СЛУЖАЩИЕ И БЫЛО НА ЧТО ИМ СПРАВЛЯТ ГАЛИФЕ, А НАМ ЗАЙМ НЕ НУЖЕН».

В томе-же 1930 году в период массового наплыва в колхозы, передовой частю колхозной массы было вынесено постановление о закрытии местной церкви. Противодействуя этому

постановлению МАКСИМЕНКО Аверьян собрав 50 десятку, как председатель церковного совета и устроив в поле нелегальное собрание говорил верующим:

«НЕСЛУШАЙТЕ ЭТОЙ КУЧКИ АКТИВИСТОВ ОНИ ЗАВОДЯТ ВАС В ЗАБЛУЖДЕНИЕ ХОТЯТ ВТЯНУТЬ В КОЛХОЗЫ, ХОТЯТ ЗАКРЫТЬ СВЯТУЮ ЦЕРКОВЬ. НЕСЛУШАЙТЕ ИХ ОНИ ВАС ВВОДЯТ В ЗАБЛУЖДЕНИЕ».

Это заявление сильно отразилось на несознательной массе селянства и в продолжении нескольких дней с колхоза ушло до 200 хозяйств.

Будучи враждебно настроеным к проведению колективизации МАКСИМЕНКО Аверьян всеми возможными ему методами старался спровоцировать колхозную систему распространяя легендарные слухи о предстоящих труднощах в колхозе запугивая этим колхозную массу. В 1931 году выступая в группе колхозников МАКСИМЕНКО говорил:

«КОЛХОЗЫ ТОЖЕ ПАНСКОЕ ЯРМО, РАЗВЕ МЫ ДУРАКИ ЧТО ПОЙДЕМ РАБОТАТЬ НА ПАНОВ, ПОЙДЕМ В КОЛХОЗ БУДЕМ ЗАКРЕПОЩЕНЫ И БУДЕМ РАБОТАТЬ В ПАНЩИНЕ».

Невыполняя своего хлебного об'язательства перед государством МАКСИМЕНКО расхаживая по селу всюду заявляет

«ХЛЕБА У НАС НЕТ И НАМ НЕЧЕМ ВЫПОЛЬНЯТ ПЛАН ХЛЕБОЗАГОТОВОК».

В результате этих заявлений, а также в силу систематической антидеятельности и к/р агитации со стороны МАКСИМЕНКО Аверьяна единоличники середняки и бедняки поддавшись влиянию авторитетного МАКСИМЕНКО начали уклонятся от выполнения плана хлебозаготовок – прятать и разбазаривать хлеб [что] привело к организованому саботажу и срыву своевременного выполнения плана хлебозаготовок по селу по чему на основании выше изложеного

П О С Т А Н О В И Л:

Дело № 121 по обвинению МАКСИМЕНКО Аверьяна Корнеевича 43 лет жителя села Овсюки Оржицкого р-на подданства УССР, украинца, безпартийного, хлебопашца, середняка единоличника, церковного старосту, женатого, со слов не судившегося направить в Суд Тройку при Колегии ГПУ УССР с ходатайством о применении высылки в Северный край сроком на ДЕСЯТЬ ЛЕТ.

Составлено 24/I-33 г.
м. Оржица

УПОЛНОМОЧЕНЫЙ	(підпис)	(ГРАВЕЛЬ)
УТВЕРЖДАЮ: РАЙУПОЛНОМОЧЕНЫЙ ГПУ	(підпис)	(ДУБЕНКО)
СОГЛАСЕН: НАЧ. СПО ХОО ГПУ		(БАБИЧ)
УТВЕРЖДАЮ: НАЧ. ХОО ГПУ		(ТИМОФЕЕВ)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 10402-с. – Арк. 15-17.

Документ № 43

ПОСТАНОВА БЮРО ОПІШНЯНСЬКОГО РАЙКОМУ КП(б)У ПРО ПІДСУМКИ ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ В ОДНООСІБНОМУ СЕКТОРІ

29 січня 1933 р.

1. Бюро РПК констатує, що, не дивлячись на цілий ряд категоричних розпоряджень як уповноваженим РПК, секретарям партосередків та головам сільрад, особливо в решающі

сільради до цього часу виконання плану хлібозаготівель проходе надзвичайно недопустимими, ганебними темпами.

2. Більшовицької боротьби за хліб, систематичної безперервної роботи по мобілізації мас на виконання плану хлібозаготівель і доведення масової роботи зокрема до кожного контрактанта в більшості сільрад не переводиться.

3. Хоч в основному по району робота перестроєна по новому, контрактанти розбиті на 3–5 хатки та прикріплений актив до таких, але в значній частині сільрад робота провадиться формально, відсутствує систематичне більшовицьке напруження в боротьбі за хліб.

До цього часу не почувається того настирливого більшовицького натиску на куркульську частину села та злосних контрактантів, які навмисно проявили саботаж в виконанні плану хлібозаготівель в ришаючих сільрадах, а саме: Кирило-Ганнівка повинна була дати за пятидневку 2970 центнерів, фактично дала 168 центнерів.

Не дивлячись на категоричні попередження уповноважених РПК, секретарів партосередків та голів сільрад і дачу реальної допомоги як людьми так і виїздом на місця все ж таки більш менш великого здвигу, не говорячи уже про перелом, ця сільрада не дала.

А тому виходячи з вище наведеного бюро РПК схвалило:

1. Секретаря Кирило-Ганнівського партосередка т. Крамаренко, член партії з 1931 року, який замість розгортання масово-політичної роботи, мобілізації мас на повне виконання плану хлібозаготівель, ще з початку прийняття плану хлібозаготівель, будучи в Пишненківській сільраді секретарем партосередку виступав проти реальності плану хлібозаготівель, та допустив саботаж з боку одноосібного сектору і сам утворив такий, будучи в Пишненківській сільраді, допустив п'янку, розложив місцевий партосередок та актив села, не організовував натиску на куркуля та злосних контрактантів, завдяки чому по Пишненківській сільраді куркулі виконали свої завдання на 22% або вилучено з га 1,6 центнера в той час, коли по колгоспному сектору вилучено 3,8 центнера з га.

Перевод в Кирило-Ганнівську сільраду секретарем партосередку тов. Крамаренко не тільки виправдав себе як більшовик, а навпаки проявив навмисне саботаж у виконанні плану хлібозаготівель, не розгорнув більшовицької боротьби за виконання плану хлібозаготівель, не мобілізував партосередка на боротьбу за хліб, завдяки чому Кирило-Ганівська сільрада виконала 26,1% по одноосібному сектору, з лав партії виключити.

Секретар РПК Снітько

ДАПО. – Ф.П-15. – Оп. 3. – Спр. 1135. – Арк. 21. Машинописна копія.

Документ № 44

СТАТТЯ «ВИРВАТИ КОРІННЯ КУРКУЛЬСЬКО-ПЕТЛЮРІВСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА У ЗУЇВЦЯХ» У ГАЗЕТІ «ЧЕРВОНА ТРИБУНА» ПРО ВИЯВЛЕННЯ І ВИЛУЧЕННЯ ХЛІБА У МИРГОРОДСЬКОМУ РАЙОНІ

15 лютого 1933 р.

В «Червоній Трибуні» вже писалось про те жахливе розкрадання колгоспівського хліба, що провадилось в Зуївській артілі «Нове життя», де керувала куркульсько-петлюрівська зграя, що її вже викрито й засуджено.

Через «хазяйнування» куркульні колгосп «Нове життя» зібрав до весняної засів кампанії лише 37 проц. посів матеріалу, а решта не стающого була розікрадена ледарями та підкуркульниками, що пробрались до колгоспу. Ось факти.

Колгоспник Горобець Панас, що має в сім'ї три працездатних, а виробив лише 49 трудоднів, авансу одержав 2 пуди, весь час кричав, що хліба нема, а в нього колгоспники активісти днями виявили 73 пуда ріжного ярого і озимого хліба.

Минченко одержав авансу 11 пудів, а хліба виявлено – 63 пуди, у Малиша Хведора, що з 2 працездатними виробив лише 18 трудоднів, виявлено 26 пудів. Циркуль Марфа в колгоспі не працювала зовсім, а в неї виявлено 19 пуд. викраденого колгоспівського хліба.

Можна навести ще десятки подібних фактів. І це наявність такої кількости хліба в січні-лютому! А скільки ж його вже поїли?

Коли поставили питання на загальних зборах бригади про негайне утворення посівних фондів, повернення розкраденого і незаконно виявленого хліба, то бригадир Циб Іван кричав, що у колгоспників хліба нема, а коли перевірили за заявами колгоспників Циба, то у нього виявлено 38п. хліба. Теж само виявлено хліб і у бригадира 1 бригади Коваля Кирила – 57 пудів.

Лише в 14 господарств колгоспників виявлено 424 пуди ріжного ярого колгоспівського хліба й розкрадачі його поки що не покарані.

Розкрадали хліб і в третій бригаді під керівництвом бригадира Пісича (без відома управи молотили хліб і ділили між собою). Теж саме розкрадали хліб і в першій, другій та сьомій бригадах. Але розікрадений хліб ще не почали повертати.

Коли поставлено було питання про ремонт с-г реманенту, возів, гарб тощо, то підкуркульники кричали «заліза нема», але колгоспники-ударники виявили у сторожа ремонтної майстерні Троня Миколи 4 гарби ріжного заліза, серед якого 23 залізні колгоспівські вісі.

Вже це свідчить, що коріння куркульсько-петлюрівського керівництва в Зуївцях ще не вирвано, що рештки куркульні та петлюрівщини перешикувалися й ведуть шалену боротьбу за зрив весняної сівби.

Зламати куркульський саботаж у готуванні до сівби, негайно ж викрити й покарати всіх ворогів колгоспівського хліба, організувати повернення незаконно виданого й розкраденого хліба, утворити насінні та страхові фонди – таке завдання для нового керівництва артілі «Нове життя».

Швачич

Червона Трибуна (Миргород). – 1933. – 15 лютого.

Документ № 45

З ІНФОРМАЦІЇ У МИРГОРОДСЬКІЙ ГАЗЕТІ «ЧЕРВОНА ТРИБУНА» ПРО РЕПРЕСІЇ ПРОТИ СЕЛЯНСТВА

25 березня 1933 р.

За крадіжку посівзерна ворогів народу – Широкого, Кійченка,
Бокітька – до розстрілу. Шкідників покарано

Крадіжки у попівському колгоспі «Перше травня» траплялися дуже часто. То телиці не стало, то гарбу зі збруєю хтось украв, то крам преміювати ударників – «не відомо де дівся». А винного все не знаходили.

А коли колгоспники зрозуміли постанови партії та уряду про охорону колгоспної власності, стали пильно доглядати її – то спіймали й віддали ворогів народу до пролетарського суду.

Куркуль Кійченко Анд. з ледарем злодіякою Широким Омельком, який уже судився за крадіжку, – розкрадали посівматер'ял, і встигли вкрасти 7 пуд. пшениці, підговоривши завгоспа Хітька. Заходами колгоспників – цих ворогів народу було викрито.

Члени артілі й трудящі одноосібники с. Попівки вимагали ворогам народу найвищої міри соцзахисту.

Виїзна сесія Харків. облсуду, розглянувши 23-ІІІ справу цих крадіжників, присудила:

Широкого О. І., Кійченка А. – розстріляти; сторожа Матюшка та Хітька, що брали участь у крадіжці – навмисне сиділи в хаті і розважалися поки скоїться кража – першого на 8 років, другого – на 3 роки позбавити волі в далеких таборах.

Шабалін.

Клясового ворога – засуджено

Насіння – це найуразливіше місце в весняній посівкампанії. Тому-то куркуль, петлюрівець – клясовий ворог і скеровує сюди найбільше ударів.

Бокитько Іван Лаврінович – член колгоспу В. Сорочинської сільради, вкупі з підкуркульником одноосібником Квашком Іваном Ф. умовилися вкрасти колгоспне насіння, підговорили сторожа Короля Андрія, щоб на ту пору, як крастимуть, сидів у канцелярії. Задумане виконали.

Виїзна сесія Харківського облсуду встановила, що вкрадено 3,5 пуд. пшениці – призначеної на насіння і – покарала їх, як ворогів народу, зривників весняної сівби.

Бокитька І.Л. – призвідцю крадіжки, який судився вже за грабунки – приговорено до розстрілу. Квашка Ів. – позбавити волі на 10 років, а Короля А. – на 8 років у далеких таборах.

Колгоспна маса радо вітала вирок пролетарського суду, що покарав ворогів народу, зривників весняної сівби.

М.

Червона трибуна (Миргород). – 1933. – 25 березня.

Документ № 46

ОГОЛОШЕННЯ У ГАЗЕТІ «БІЛЬШОВИК ПОЛТАВЩИНИ» ПРО ЗАНЕСЕННЯ НА «ЧОРНУ ДОШКУ» СІЛЬРАД ЗА НЕВИКОНАННЯ ПЛАНУ

23 квітня 1933 р.

На чорну дошку заносимо ті сільради та їх керівників, що на сьогодні за добре організованої роботи мають цілковиту змогу не тільки не відставати, а навіть вести перед у сівбі.

Але наслідком опортуністичного покладання на самоплив, відсутности масової роботи, невмобілізованости безпартійного колгоспного й бідняцько-середняцького активу, ці сільради ганебно застряли в прориві, вони вичікують «сухої погоди», затягуючи сівбу в районі.

1. Розсошанська сільрада. Голова сільради тов. Гончаренко, секретар партосередку тов. Заславський. На 21 квітня плян посіву ярих сільрада виконала лише на 21,2 відс.

2. Н.-Млинська сільрада. Голова сільради тов. Мокляк, секретар партосередку т. Денисенко. Плян засіву ярих виконано до 21-го квітня лише на 23,5 відс.

3. Василівська сільрада, Голова сільради тов. Запека, секретар партосередку тов. Триніс. По сільраді засіяно ярих лише 26,4 відс.

Більшовик Полтавщини (Полтава). – 1933. – 23 квітня.

Документ № 47

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПАРТІЙНОЇ ТРІЙКИ КОЗЕЛЬЩИНСЬКОЇ РАЙОННОЇ КК РСІ ПРО РОЗГЛЯД СПРАВ КЕРІВНИКІВ СІЛЬРАД ТА КОЛГОСПІВ

03 травня 1933 р.

СЛУХАЛИ: Голову сільради Йосипівської Корецького Гната Герасимовича кандидат Партії з 1932 року кандидатський квиток № 207 селянин колгоспник, в Червоній армії служив ревнагороди не мав в інших партіях не був, парткартки не мав. Зараз звинувачується будучи головою сільської ради не вжив ніяких заходів щодо виконання пляна молока по Йосипівській С/Р на 20%, а також і в другому кварталі теж кволо виконується плян молоко податок як по колгоспу так і по одноосібному сектору.

Також Корецьким прийнятий на посаду секретаря с/ради кулак Гунька який мав до революції 18 га землі, машину молотарку, млина та різний міцний с/г реманент та використовував систематично найману працю.

Корецьким не вжиті ніякі заходи що до усунення такого с посади секретаря, а навпаки захищав такого. Також Корецьким не було вжито ніяких заходів що до збереження та розвитку кінського поголів'я, в коней майже в всіх були воші і Корецьким на цій ділянці роботи нічого не зроблено.

Не примусив правління колгоспу та одноосібний сектор здійснити директиву партії та Уряду про гарний догляд за кіньми та парувальну кампанію.

УХВАЛИЛИ: Тов. КОРЕЦЬКОМУ Г.Г. за не вживання заходів по молокоподатку та за примеренчинське ставлення до кулаків, а також за не здійснення директиви партії та Уряду про розвиток кінського поголів'я що причинилось з 14 конематок і жодна не була відправлена на пункт парувальної кампанії. А тому виходячи із вище наведеного оголосити йому ДОГАНУ.

СЛУХАЛИ: Справу КРАМАРЕНКА Івана Федоровича, кандидата партії 1932 року кандидатський квиток № 216 селянин колгоспник рік народження 1894 в Червоній армії не був, ревнагороди не мав, в інших партіях не був зараз звинувачується будучи головою колгоспа не вжив ніяких мір що до розвитку кінського поголів'я мав 14 конематок в яких завів воші і не вживав ніяких мір що до знищення таких.

Висловлювались тов. ПАВЛЕНКО, ВОЛКОВ, КАРЯНКІН. Присутній КРАМАРЕНКО вину свою визнав.

УХВАЛИЛИ: тов. Крамаренку за невживання заходів щодо розвитку кінського поголів'я зробити зауваження.

СЛУХАЛИ: Справу КОЧУБЕЯ Тимофія Гордієвича кандидат партії з 1932 р. був ревнагороди не мав в інших партіях не був. Зараз звинувачується будучи завхозяйством колгоспа не допомагав правлінню розвитка кінського поголів'я а навпаки заводив тільки склоки вмісто діла.

Висловлювались т.т. ЧВЕРТКОВ, ЛІСОГОРОВ, КАРЯКІН, ПАВЛЕНКО. Присутні КОЧУБЕЙ вину свою визнав.

УХВАЛИЛИ: Справу ЯЦЕНКА Івана член партії 1927 року партквиток №..... рік народження 1903 українець селянин вчитель в Червоній армії не був ревнагороди не мав в інших партіях не був парткартки не мав зараз звинувачується будучи секретарем партійного осередку Хорішки в місто заготівлі посівматеріалу зайнявся приступно контреволюційною роботою зайшовши із бригадою до одноосібника батрака, знявши хліб в кількості 46 кіл й з яких частина була голих качанів кукурудзи не мавши на це дозволу сільради. З своєї приступною бездіяльною роботою призвів батрачку і її сім'ю до голодної смерті батрачка від голоду вмерла, сім'я лежала вся пухла від голоду до виїзду відповідального секретаря КК який запропонував негайно оказати харчову допомогу.

Сам ЯЦЕНКО женився на дочки кулака бувшого жандарма та бувшого старшини до 1917 року. Два роки держав тісний зв'язок з кулаками як приклад: жінчину матір кулачку держе два роки в себе і годує Державним хлібом, на запитання ЯЦЕНКОВІ окремих членів партії чи скоро порве зв'язок з кулаками ЯЦЕНКО відповідав, що легше розстаця з партією чим з тещею кулачкою. Також під проводам ЯЦЕНКА була ціла низка організована так звані гори активістів які робили в купі з ЯЦЕНКОМ цілу низку перекручувань в весняній засівкомпанії.

Безпідставно у колгоспників знімались різні хатні речі та продукти як то сало, масло, смалець, сир, груші та інші продукти. І розподілялись в ряді тих хто творив цю приступність.

Також по заяві колгоспників в мент заготівлі посівматеріалу до ЯЦЕНКА прийшла 8-и років дівчинка з проханням щоб частину харчових речей залишив для їжі. ЯЦЕНКО піднявши стільця вверх і заявив що я Вас нагодую! і замахом стільця вибив їй зуба.

УХВАЛИЛИ: За приступну контреволюційну роботу та за зв'язок з кулаками та барахольством вищезгадане з лав партії виключити й віддати до суду.

СЛУХАЛИ: Справу ГЛУЩЕНКА Павла кандидат партії з 1930 року вік народження 1902 селянин батрак в Червоній армії не був ревнагороди не мав в інших партіях не був, парткартки не мав. Зараз звинувачується в розтраті Державних грошей в кількості 750 крб. розтрата Державних грошей на протязі 1931 і 32 року перебував три рази в останній раз Партячейкою Миргородщини був виключений із лав партії.

Також ГЛУЩЕНКО будучи зав свинофермою у колгоспі «Червоний Партизан» довів свиноферму до загибелі більша частина загинула через не дбайливе ставлення завфермою ГЛУЩЕНКА.

УХВАЛИЛИ: ГЛУЩЕНКА Павла Федоровича за розтрату Державних грошей та за знищення свиноферми постанову Партячейки про виключення з лав партії підтвердить.

СЛУХАЛИ: Справу ЧЕПІЖНОГО Прокофія Степановича рік народження 1896 кандидат партії з 1932 року кандидатський квиток № 186 селянин колгоспник в Червоній армії не був ревнагороди не мав в інших партіях не був, парткартки не мав. Зараз звинувачується за нездачу з усадібной і приусадібной посівматеріал. Не бажання мобілізувати моп. кошти по кооперативній лінії Спожив. т-ва працюючи в цій установі головою спож. т-во Миргородщини. Що призвело до не виконання моп. коштів 1 кварт. 1933 року на 48%.

Висловлювались, тов. ПАВЛЕНКО, ЧВЕРТКОВ, ВОЛКОВ, КАРЯКІН присутні ЧЕПІЖНИЙ вину свою не визнав мотивуючи тим, що мало політично освічений та ні жоден раз не допомагала Партячейка а галузі моб. коштів, що торкається нездачі посівматеріалу то я частину здав а більше не міг здати.

УХВАЛИЛИ: Тов. ЧЕПІЖНОМУ інший по заяві секретаря П/О Миргородщини що ЧЕПІЖНИЙ гарно справляється на господарчій роботі зараз працює зав. свинофермою поставив свині багацько в кращі умови чим були раніш, а тому виходячи із вище наведеного ЧЕПІЖНОГО в лавах Партії залишити за не здачу посівматеріалу зробити зауваження.

Партійному осередку Миргородщини навантажувати по можливості періодично заслуховувати відчутну доповідь про виконану роботу яка була поручена йому Партосередком. Прикріпивши до його політично розвинутого товариша який би допоміг йому ліквідувати політичну неграмотність.

Голова парттрійки КК РСІ (Павленко)
Члени парттрійки (Волков, Чвертков, Лісогоров)

ДАПО. – Ф.П-40. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 47, 48. Машинописна копія.

Документ № 48

СТАТТЯ У ГАЗЕТІ «БІЛЬШОВИК ПОЛТАВЩИНИ» ПРО НАЦІОНАЛІСТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛТАВСЬКИХ АРХІВІСТІВ

12 грудня 1933 р.

Полтавський архів у «затишку»

У Полтаві ще від початку революції існує багатий історичний архів, де зібрано численні й багаті історичні документи, що становлять велику цінність для нашої історичної науки, для вивчення історії революційної боротьби пролетаріату та трудящого селянства в часи царського самодержавства. В архіві також сохраняються цінні архівні документи, які висвітлюють героїчну боротьбу за перемогу пролетарської революції і зокрема героїчну боротьбу доби громадянської війни і т. ін.

Дуже довгий час усі ці архівні фонди фактично були в цілковитому віддані одвертих націоналістів, які сиділи в історичному архіві і «по своєму» обробляли ці архівні документи. Вже з того, що опис документів таємного відділу в тому числі й документів доби пролетарської революції в свій час складав такий контрреволюціонер, як Щепотьєв, можна уявити собі «зміст» проробленої роботи. Ще й до останніх двох років у архіві сиділи різні націоналісти, які зуміли пристосувати архів до своїх потреб, які організували таку систему роботи, що вона була пристосована до обслугування їх потреб і задоволення їх вимог.

За всі роки існування архіву головна увага приділялася розробці головним чином князівсько-поміщицьких «фамільних» фондів, які спеціально описувалися, бралася на картотеку, впорядковувалися і інш. Саме тому й на сьогодні в архіві найкраще обробленими фондами є фонди князів Рєпніна, Кочубея, поміщика Галагана, графа Капніста й інш. Не заперечуючи взагалі їх значення, треба відзначити, що поряд цього цінніші архівні збірки фондів революційної доби досі перебувають в абсолютно занедбаному стані – вони лежать купами на стелажах, на них немає потрібних описів, вони перебували поза увагою, бо завжди на перше місце висувалися «фамільні» князівські фонди та фонди численних буржуазно-поміщицьких націоналістичних організацій.

Лише невелика довідка недавнього минулого показує яскраве націоналістичне спрямовання, яке культивувалося в історичному архіві, і яке ще й досі в значній мірі схоронилося.

Ось візьмемо 1928 рік, тогочасний краєвий історичний архів, на чолі якого був Герасименко Ф., за цей 1928 рік були розроблені такі фонди, одна назва яких цілком визначає певний «характер роботи». Фонди були розроблені такі: Полтавське т-во «Просвіта» (1917–1920 р.р.), просвітний союз «Українська Культура» (1919–1920), «Культ.-просвітний відділ Полтавської спілки споживчих товариств» (1917–1920), «Полтавський Губком УКП», «Окркомісія по виборах до укр. установчих зборів» (1917–1918) і багато інших подібних фондів було розроблено і впорядковано.

Але й до сьогоднішнього дня такі фонди, як фонд Полтавської Ради Робітничих і Салдатських Депутатів (1917), фонди багатьох повітових і волосних ревкомів, Полтавського Губ. Виконкому (1918–1919–1920), фонди земельних комітетів й інші, всі вони й по сьогодні залишаються в цілковито-занедбаному стані настільки, що дослідження по них завжди зв'язане з витратою великої кількості зайвого часу, а цим самим дуже утруднює їх використання. Зате довідку про час першого одруження старшої племінниці кн. Кочубея (перша половина XIX століття) можна одержати за півгодини...

Чому так? А тому, що в Полтавському архіві довгий час сиділи махрові націоналісти, які свідомо будували й спрямовували роботу архіву в цілком виразному націоналістичному напрямку. Це позначилося на тематиці роботи архіву, на належному підборі людей і на пропагандистській роботі архіву.

Сама популяризація архіву мала, скажемо, такий вигляд:

«Серед полтавських матеріалів чимало є таких, що по своєму науковому значенню посідають одно з перших, коли не перше місце на Україні, а то й у Радянському Союзі, як наприклад, фамільні архіви князів Кочубеїв, кн. Рєпніних, арх. збірка Скаржинської та архіви установ старої гетьманщини». (Зі статті Герасименко Ф.).

Але про це не лише писалося для популяризації. Над ними працювали «дослідники», і ми знаємо яку «продукцію» вони давали.

Отже, наслідком того, що робота архіву була поза увагою партійних організацій, архів довгий час був розсадником націоналістичної контрабанди і всю свою роботу по впорядкуванню архівних матеріалів пристосував до цих націоналістичних завдань.

Але найгірше те, що й досі, до наших часів, архів зберігав стару націоналістичну «практику», що виявляється в першу чергу у вигляді фактичного схоронення всіх фондів, які висвітлюють боротьбу за перемогу пролетарської революції з абсолютно занедбаному стані. Нове керівництво архіву (директор тов. Орловський), ще й досі не перебудувало роботи архіву, не викрило всіх коренів націоналістичної контрабанди. Безперечно, останнім часом у роботі архіву є деякі досягнення з погляду пожвавлення і перебудови роботи архіву відповідно сучасним вимогам соціалістичного будівництва, а також лінією поповнення новими робітниками. Одначе й досі потрібного зламу все-ж архів немає. Керівництво архіву не забезпечило ще й досі належного викриття минулої роботи націоналістів у архіві, не забезпечило розгортання критики і викорінення націоналістичних настанов, які припускали окремі архівні робітники, що й досі працюють в архіві. Ось такий, як Бужинський (зав. сектором) на протязі кількох років постачав для відомого журналу «Україна» яскраво виявлені націоналістичні «розвідки» типу «З історії Полтавського магістрату (XVII ст.)», «Гадяцький ключ» і інше.

Зараз розгортається скрізь рішуча боротьба за викриття всіх залишків націоналістичної контрабанди, якої ще й в архіві досить багато. Одначе керівництво й колектив архіву мовчать, ніде не виступають, додержуючись звичаю «давай перечекаємо».

Отже, архівні «справи» мусять стати центром уваги нашої громадськості, і в першу чергу партосередку відділу освіти, що, до речі, зовсім «загубив» архів у своїй роботі.

ол. к.

Більшовик Полтавщини. – 1933. – 12 грудня.

Документ № 49

ЗІ ЗВІТУ ПОЛТАВСЬКОГО МІСЬККОМУ КП(б)У НА IV МІСЬКІЙ ПАРТКОНФЕРЕНЦІЇ ПРО РОБОТУ ПАРТОСЕРЕДКІВ У КОЛГОСПАХ

26–30 грудня 1933 р.

<...>

Зупинимось на найбільш характерних фактах і діях класового ворога, фактах класової боротьби за більшовизацію колгоспів в нашому районі.

1. Артіль ім. «3-го вирішального» (тепер розподілена на три артілі) Супрунівської с/р (32 р.)

Це була одна артіль на всю с/р. Артіль зривала всі завдання, не виконувала жодної кампанії, ганебно провалила хлібозаготівлю 1932. В артілі розцвів саботаж, розвал всієї роботи. Де був партосередок, сільрада, управа колгоспу. Де причина такого ганебного стану.

Ось де: партосередок втратив своє класове обличчя, зрісся з класово-ворожими елементами, керівництво сільради теж. Тому й не диво, що сільрадою, колгоспом заправляла така зграя:

а) Секретар п/о – БІЛИЙ, – син волосного засідателя, спекулянт. Брат його БІЛИЙ Дмитро служив у Петлюри, був у банді Біленького і «секретар» п/о був тісно зв'язаний з цим петлюрівцем, як активний петлюрівець. Він – БІЛИЙ затискував самокритику, залякував бідноту, але давав роздол для роботи куркуля, петлюрівцям, бандитам.

б) Городник артілі – ШЕБІТЬКО, – куркуль, диригент церковного хору, прибічник БІЛІЯ.

в) голова сільради – ГАЛУШКО, – радник глитайні,

г) голова кооперації – ТУЛУПІЙ, – учасник банди БІЛЕНЬКОГО,

д) голова колгоспу – ДМІТРЕНКО, – петлюрівець.

е) «активісти» колгоспу – СОСНОВСЬКИЙ, – син куркуля, батько його мав 70 га, ВАРАВА – глитай та інші.

І ця зграя ворогів діяла на свою руку, розвалювала колгосп, тероризувала колгоспників. Їх було викрито, засуджено, а основного організатора – БІЛІЯ зіслано в далекі канцлагері.

Слід відзначити, що очистивши цю артіль від куркулів, петлюрівців, розукрупнивши цей «гигант», на сьогодні артіль вийшла в передову артіль району, ведуть перед по району в справі виконання чергових політичних с. г. кампаній. Вирішальну роль в зміцненні цієї артілі відіграв Політвідділ МТС.

Беремо другий приклад.

Артіль «Останній рік п'ятирічки» – Буланівської сільради.

Ця артіль у минулому весь час провалювала всі завдання. В артілі панував саботаж, нищили коней, зривали всі міроприємства.

Чому, хто був на чолі артілі до 1933 р.

а) Голова артілі – КИШЕНЕЦЬ, – у минулому член «Селянської» спілки, член фракції «лівих» – боротьбистів, активний петлюрівець. За нього розпорядженням не було заприбутковано 82 цен. хліба, 10 центн. зерна заховано у полову. Устами його та йому подібних говорилось: «хліба в цьому році (32 р.) державі не дамо, хліба дамо до Червоної Армії так 100–150 пуд.».

б) Комірник ТОПОЛЯ, – ховав весь час хліб від держави.

в) Завгосп ТОПОЛЯ К, – контрреволюційний агітатор села, колгоспу.

г) Бригадир МОРОЗ Т, – бідняк по соцстану, але підпав під вплив цієї куркульсько-бандитської зграї.

Дії цих ворогів було викрито. Пролетарський суд виніс свою ухвалу, засудивши до розстрілу КИШЕНЦЯ і других на різні терміни ув'язнення.

Очистивши цю артіль від ворогів, дійдено того, що в 1933 р. артіль «Останній рік п'ятирічки» – одна з перших виконала свої зобов'язання перед державою, одна із перших занесена на районовану червону дошку, а її редактора стіннівки тов. ПЕДЧЕНКОВУ – кращу ударницю-колгоспницю, яку виховав колгоспний актив, занесено на Всесоюзну червону дошку.

Тут, як ніколи треба пригадати слова тов. Сталіна: «Не в селянах треба шукати причини утруднень у хлібозаготівлі, а в нас самих, у наших власних лавах. Бо ми стоїмо при владі, ми розпоряжаємось засобами держави, ми покликані керувати колгоспами, і ми повинні нести всю повноту відповідальности за роботу на селі».

За ці настанови вождя партії боролась парторганізація в 1933 р. і дійщла до того, що найбільш відсталі артілі у минулому по р-ну, – перетворено в передові.

Беремо третій приклад:

Артіль «Промінь Жовтня» – Мильчанської с/р.

Артіль протягом 1931–32 р.р. не виконувала своїх зобов'язань перед державою. Хліб, майно в артілі розкрадалось. Артіль була на краю розвала.

Чому. – Ось чому.

а) Голова артілі ІСАЄНКО, – спекулянт, міцний середняк.

б) Головний «активіст» артілі – МАЦИЦКИЙ, – до революції був підпрапорщиком, мав 4 гіоргієвських хреста. З 1920 року спекулянт,

в) Рахівник – ЛЕЛЕЧЕНКО, – був у банді Біленького.

г) «Комуніст» – ПАВЛЕНКО, – куркульський полигач.

Ця банда панувала в артілі. Розбазарила врожаю 1932 р. – 120 цен. хліба, провалила хлібозаготівлю. Привела колгосп до розвалу. Пролетарський суд виніс свою ухвалу за цих шкідників, зокрема Мацицького, як контрреволюціонера засуджено до розстрілу.

В цьому році ця артіль іде в лавах передових по р-ну, коли дійсно стали керувати артіллю більшовики, за керівництвом Політвідділу МТС.

Беремо такий приклад.

Артіль ім. «Червоної Міліції» – Калашниківської с/р.

Тут теж в 1931–32 р.р. панував повний саботаж. В 1932 р. не було заприбутковано зовсім 2420 пуд. хліба.

Хто керував цією артіллю.

а) Голова колгоспу «комуніст» – РЕШЕТИЛІВСЬКИЙ, – куркульський агент, потім викинутий з партії, як зрадник і засуджений.

б) Заступник голови – МИХАЙЛИК, – гетьманець, погромщик.

в) Комірник – КОЗУБ, – бувший церковний староста.

г) Вагар – ІВАНЧЕНКО, – бувший регент церковного хору.

Ось хто заправляв цією артіллю.

Очистивши цю артіль від класово-ворожих петлюрівських елементів, засудивши цих шкідників, оновивши провід в 1933 р. ця артіль теж стала в лави передових колгоспів району.

Беремо Курилехівську с/р в 1932 р.

Артіль ім. «Довгуші»:

а) Голова артілі – ШЕВЧЕНКО, – учасник петлюрівської банди – кат.

б) Член правління – МОСКАЛЕНКО, – куркуль.

в) Член правління – ЯГОДА, – спекулянт.

г) Голова сільради – МАТІРНИЙ, – «комуніст», полигач куркульський.

За проводом цієї зграї артіль саботувала виконання зобов'язань перед державою, пленталась в хвості, була в лавах відсталих.

І лише тоді, коли цю банду судили, Матірного виключили з партії, оновили провід сільради, колгоспу, артіль ім. Довгуші йде в лавах передових колгоспів району.

Різними методами діяли куркулі, бандити, що приховались були по колгоспах. Ховали хліб, гноїли городину, цим викликаючи голод, труїли коней, палили колгоспне добро.

Так, наприклад, в артілі «Спільний Труд», Минівка в 1931–32 р. конюх МАСЛАК – агент куркуля, навмисно потруїв чимало коней.

В артілі ім. «XVII партконференції» (Грабинівка) протягом 1931 загинуло 54 робочих коней, 8 свиноматок та інш. худоби, як наслідки дій класово-ворожих елементів

Часто оскаженілий ворог переходив до прямого терору. Так, у Розсошенській с/р куркульська зграя на чолі з куркулем БРЕХНЕЧЕМ, – зарубали кращого ударника колгоспу т. КИСИЛЯ з його дружиною.

Часто класовий ворог сам не діяв, а за нього діяли його агенти, праві опортуністи, «ліваки», шкідницька частина інтелігенції, тощо. А то підбурювали несвідому частину колгоспників, особливо жінок і там де робота була поставлена (масово-виховна) погано, це давало бажані для ворога наслідки.

Ось беремо такий факт –

1. Старший механік Полтавської МТС Волошко проводив свою шкідницьку роботу, зривав ремонт с. г. реманенту тощо і лише коли Політвідділ це викрив, коли Волошка було віддано під суд, робота тракторного пункту покращала.

2. В Мильчанській с/р, її керівництво 1932 р., секретар п/о ШАМЕС, голова сільради АНДРІЯНОВ та інші пиячили, барахолили, займались голим адмініструванням, «лівацькими» закрутами, а по колгоспах сиділи куркулі, петлюрівці і творили свої діла.

3. Партосередок Василівської с/р, – його керівники (НЕСТЕРЕНКО, ЦИГАНЕНКО та інш.) погрузли в багні махрового правого опортунізму, не вели боротьби із куркулями, сприяли останнім. І лише, коли цих зрадників партії, з партії було виключено, справа по с/р набрала більшовицького напрямку.

4. Секретар п/о Калашниківської с/р – БЕЗКРОВНИЙ, – був один із організаторів хлібозаготівлі, куркульським ідеологом, за що останнього як зрадника було виключено з партії.

5. Інспектор Здоровохорони Полтавського району – ДАШКОВСЬКИЙ, – втік з фронту хлібозаготівель і цим дав куркулям змогу діяти на свою користь.

6. Лектор Інституту Технології М'яса СЛУЦЬКИЙ ховав у себе куркульський хліб і цим діяв на руку ворогам колективізації.

7. Підбурені куркульською агітацією – одноосібники Тахтаулівської с/р приховали свій хліб від держави у 25 ямах, які й було виявлено колгоспним активом.

Таким шляхом й методами діяв класовий ворог в 1931–32 роках в час, коли було притуплено більшовицьку пильність з боку райпарторганізації, коли незадовільно керували сільським господарством, коли найбільше розпирався і діяв «тихою сапою» по колгоспах класовий ворог. Навколо цього і розгорталась жорстока класова боротьба.

За якими формами йшла боротьба класово-ворожих елементів та їх агентури в 1933 р., особливо під час весняної сівби, збиральної кампанії, молотьби, хлібоздачі, осінньої сівби та інших кампаній.

Розгромлені, але недобиті куркульсько-петлюрівські елементи в різних формах чинили (і чинять) свій опір могутньому розгортанню організаційно-господарського зміцнення колгоспів, перетворенню всіх колгоспів району на більшовицькі, а колгоспників на заможніх.

Основні форми класово-ворожого опіру були:

<u>1. Весняна сівба:</u>

а) шалена ворожа агітація проти надраннього посіву,

б) незадовільна якість роботи посіву в ряді колгоспів,

в) зрив трудової дисципліни та агітація за невихід на роботу,

г) хижацьке ставлення до тваринництва.

<u>2. Збиральна та молотьба:</u>

а) зменшення врожайности у показах проти дійсного стану. Голова артілі «Незаможник» (Кротенківка), САКАНЬ зменшив показ урожайности до 40% фактичного врожаю. Зменшення врожайности, як ворожу дію мали у артілі ім. «Горького» Яківчанської с/р, в Минівській, Мар'ївській, Курилехівській, Тростянецькій та Розсошенській сільрадах.

б) Крадіжка соціалістичної колгоспної власности (зрізування колосків, крадіжка городини тощо) так, наприклад, в артілі «Промінь Жовтня» (Мильці) підкуркульниця СІДАК – зрізала довгий час колоски на полі, потім була спіймана і засуджена на 8 років позбавлення волі.

в) В артілі «Культура» (Ковалівка) підкуркульник ЯГОДА теж займався систематичним зрізуванням колосків на полі і був спійманий.

В артілі ім. «Ізвестія» (Зінці) син розкуркуленого МОРОЗ вибрав 1,5 га цибулі в колгоспі, виключно із класової помсти. Останнього було віддано до суду й засуджено до розстрілу.

В артілі ім. «Леніна» (Грабинівка) вор КОНЕВ, спільно з іншими злочинцями, вирвали в колгоспі ще зовсім молоді картошки 106 пудів.

Ворог діяв по лінії поломки машин, жаток, особливо молотарок. Так наприклад, в арт. ім. Постишева (Руновщина) під час молотьби було кинуто в барабан два залізних сворені, одну підковку.

В Грабинівській с/р в одній із артілів спалено молотарку.

В Судіівській с/р розірвано трактор.

г) Були окремі факти антидержавних тенденцій куркульських, скерованих на те, що сперше собі від обмолоту, а потім державі (артіль «Правда» – Руновщина).

д) Прояв опортуністичної благодушності з боку окремих шефорганізацій міста до роботи на селі (секретар п/о Рабіс – МАКСИМЕНКОВА, секретар п/о «Допомога» – ЮРЧЕНКО та інш.).

Не викривши завчасно цих маневрів класового ворога та їх агентури, не було б створено міцного фундаменту в нашому районі щодо перетворення всіх колгоспів на більшовицькі, а колгоспників на заможних.

Лише в нещадній боротьбі проти дій класового ворога та його агентури, лише в боротьбі проти місцевого націоналізму, як головної небезпеки на даному етапі на Україні, лише на основі широкої масово-політичної роботи серед колгоспного активу, серед колгоспників взагалі, лише остаточно викорчовуючи всі коріння класово-ворожі в колгоспах, борячись із дрібно-власницькими буржуазними пережитками психології та свідомости колгоспників, розгортаючи глибоку масово-політичну роботу за опанування агротехніки, лише за цих умов ми дійдемо в 1934 р. ще більших перемог.

ДАПО. – Ф.П-12. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 23-28. Машинописна копія.

1934

Документ № 50

НАКАЗ №12 ПО ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСНІЙ АРХІВНІЙ УПРАВІ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ПОЛТАВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИЧНОМУ АРХІВІ

28 лютого 1934 р.

<...>

На основі матеріалів обстеження поданих заст. керівника ЦАУ т. Сенченко про обстеження Полтавського Державного історичного архіву, де виявлено, що Полтавський ДІА був кублом націоналістичних елементів, чого остаточно не вижив і на сьогодні не показав цього перед радянською громадськістю.

Відмічаю, як неприпустиме те, що колишній наук. робітник тов. Когон З., обстежуючи Полтавський державний історичний архів у 1933 р. не викрив класово-ворожої суті архіву, який використовувався націоналістичними елементами. Це зроблено не випадково Когоном З., а є наслідок його класово-ворожого походження та змикання з націоналістичними елементами.

1). Керівника орг. техсектора Бужинського з роботи в архіві зняти як буржуазного націоналіста, який в роботі архіву проводив буржуазно-націоналістичну лінію, який приховував архівні матеріали перед широкою радянською партійною громадськістю та обдурював обл. арх. управу подаючи невірні відомості за кількість неупорядкованого актуального архматеріалу.

2). Асистента Лебединського з роботи в архіві зняти, як баласт та елемент класово-чужого походження (син попа).

3). Призначити на посаду керівника оргтехсектору наукового робітника тов. Самойло.

4). Старшому інструктору обл. арх. управи т. Нікітіну та інструктору по ДІА тов. Каліті обстежуючи в 1934 р. ДІА, основну увагу приділяти класовому обличчю ДІА, підбору автури та забезпеченню класової витриманости в продукції, використанні архівних матеріалів в цілому, тематиці та марксо-ленінській роботі в теорії та практиці архівознавства.

Керівник Харк. облархуправи (підпис) (Усенко)

ДАХО. – Ф.Р-3947. – Оп. 12. – Спр. 3. – Арк. 11. Машинописна копія.

Документ № 51

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА НАЧАЛЬНИКА ДИКАНСЬКОГО РАЙВІДДІЛУ ДПУ ЛЕНОВА ПРО ПРОДОВОЛЬЧІ ТРУДНОЩІ У РАЙОНІ

20 березня 1934 р.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА
«О продзатруднениях по Диканскому р-ну» по состоянию на 20/III 1934 года

По Диканскому р-ну наиболее находится население в продовольственном затруднении по следующим с/советам и колхозам:

1) Ордановский с/с, колхоз «КООП-ШЛЯХ» где члены колхоза получили натуроплаты хлебом 650 гр. на трудодень, имеется 21 хозяйство с количеством населения 76 чел., которые не имеют абсолютно хлеба для прожития.

Там же имеется 17 хозяйств с населением 82 чел., которые имеют продовольственного хлеба на 8–10 дней.

2) Ордановский с/с, колхоз «ЗГОДА» в котором колхозники получили натуроплаты хлебом 935 гр. на трудодень, имеется 16 семей с населением 51 чел., которые не имеют абсолютно прод-хлеба.

Там же колхоз «ЗГОДА», имеется 20 семейств с населением 97 чел., которые имеют продовольственный запас от 15 до 20 дней.

3) Ордановский с/с, колхоз «ЖОВТНЕВЫЙ ПРОМІНЬ», в котором колхозники получили натуроплаты хлебом 2,15 кгр., имеется 20 семейств в населением 72 чел., которые по разным притчинам выработали мало трудодней, на сегодняшний день обсолютно не имеют прод-хлеба.

Там-же имеется 8 семейств с населением 30 чел., которые имеют продовольственный запас от 1 до 2 м-цев.

4) Ордановский с/с, колхоз «ШЛЯХ ДО КОМУНІЗМУ», где колхозники натуроплаты хлебом 2,10 клг. еды на трудодень, имеется 8 семейств с населением 27 чел., которым по разным причинам выработали мало трудодней и в данное время абсолютно не имеют прод-хлеба.

Там-же имеется 15 хозяйств с населением 58 чел. имеют прод. запас хлеба на 1 м-ц.

5) Ордановский с/с, артель «НОВЕ ЖИТТЯ» в котором колхозники получили натуроплаты хлебом 650 гр. на трудодень, имеется всего 66 хозяйств с населением 279 чел., из которых на 72% населения, которые не имеют абсолютно продхлеба и 28% имеют прод. запас хлеба от 3 до 8 дней.

6) Ордановский с/с, артель им «ШЕВЧЕНКО», где колхозники получили натуроплаты 1,5 клг. на трудодень, имеется 6 семейств количеством населения 22 чел. не имеющие абсолютно продхлеба.

7) Ордановский с/с, артель «ЗІРКА ЛЕНИНА», где имеется 12 семейств с населением 40 чел. абсолютно не имеют продхлеба и 30 хозяйств с населением 97 чел., имеющие прод. запас до 1 м-ца.

8) Баляснянский с/с. колхоз «ЧЕРВОНЫЙ ПЛУГАТАР» где колхозники получили натуроплаты хлебом 1,8 клг. на трудодень имеется 22 семейства, которые абсолютно не имеют продхлеба.

9) Баляснянский с/с, колхоз «2-я ПЯТИРИЧКА», где колхозники получили натуроплаты хлебом 720 гр. на трудодень, имеется 12 семейств, которые абсолютно не имеют продхлеба.

10) Артель «МОЛОТОВА» Баляснянского с/с, где колхозники получили натуроплаты хлебом 1,8 клг., имеется 6 семейств, не имеющие прод.хлеба.

11) Баляснянский с/с, колхоз им. «ЛЕНИНА», где колхозники получили натур.оплаты хлебом 1,8 клг., на трудодень имеется 8 семейств не имеющие абсолютно продхлеба.

12) Пришибский с/совет, колхоз «КОММУНАР», где колхозники получили натуроплаты хлебом 1,3 клг. на трудодень, имеется 18 хозяйств, которые абсолютно не имеют продхлеба.

13) Барановский с/с, колхоз «НОВЕ ЖИТТЯ», где колхозники получили натуроплаты хлебом 920 гр. на трудодень, имеется 18 хозяйств, которые абсолютно не имеют продхлеба.

14) Федунский с/с, колхоз им. «ШЕВЧЕНКО», где колхозники получили натуроплаты 1,3 клг. на трудодень, имеется 10 семейств с населением 57 чел., которые абсолютно не имеют продхлеба.

15) Водяно-Балковский с/с, колхоз им. «ВОРОШИЛОВА», где колхозники получили натуроплату 900 гр. на трудодень, имеется 13 хозяйств, которые не имеют абсолютно продхлеба.

Там-же в хут. Звягольское имеется 10 единоличных семейств, которые не имеют абсолютно продхлеба и по хут. Бородаи имеется 28 единоличных хозяйств, которые так-же не имеют продхлеба.

16) Шишацкий с/с, артель им. «ФУРМАНОВА», где колхозники получили натуроплаты до 1 клг., имеется 10 семейств, которые не имеют абсолютно продхлеба.

17) Великорудковский с/с, колхоз им. «СТАЛИНА», где колхозники получили натуроплаты до 1,5 клг. на трудодень, имеется 34 хозяйства, которые находятся в тяжелом продзатруднении.

18) Велико-Будищанский с/с, колхоз «ПЕРЕМОГА», где колхозники получили натуроплаты до 2 клг. на трудодень, имеется 12 семейств с населением 28 чел. которые не имеют продхлеба. Необходимо отметить, что по данному колхозу Правление колхоза имеет фонд взаимопомощи, в то же время не чутко относится к семьям, остро нуждающимся в продпомощи, как например чл. колхоза МОТРИЙ Мария вдова имеет 4 душ. детей от истощения подверглись опуханию а своевременной помощи от Правления колхоза не получила.

19) Велико-Будищанский с/с, колхоз «МОЛОТОВА», где колхозники получили натуроплаты до 2 клг. на трудодень, где имеется 5 хозяйств – 14 чел. не имеющие продхлеба.

Там же имеется 4 семейства – 13 чел. единоличников, которые не имеют абсолютно хлеба.

20) По Диканскому с/совету имеется всего колхозных и индивидуальных до 25 семейств, которые не имеют продхлеба.

21) Лозівский с/с, колхоз «ЧЕРВОНЫЙ ПАРТИЗАН», колхозники получили натуроплату 2,3 клг. на трудодень, имеется 12 семейств –28 чел. не имеющие продхлеба.

22) Лозівский с/с, колхоз «1-ше ТРАВНЯ», где колхозники получили натуроплаты 3,5 клг. на трудодень, имеется одно семейство в продзатруднительном положении.

Там же колхоз «ЖОВТНЕВЫЙ ПРОМІНЬ», имеется 2 хозяйства в продзатруднительном положении.

23) Ереськовский с/с, колхоз им. «25 ЧАПАЕВСКОЙ ДВЗ», где колхозники получили натуроплаты до 1 клг. на трудодень, имеется 6 семейств – 21 чел. и из них 3 семейства из числа ударников находятся в продзатруднительном положении.

Там же колхоз им. «ТЕЛЬМАНА», где колхозники получили натуроплаты до 1 клг. на трудодень, имеется 2 семейства – 7 чел. в продзатруднительном положении.

24) Сагайдацкий с/с, колхоз «17 ПАРТКОНФЕРЕНЦИИ» где колхозники получили натуроплаты до 3 клг., имеется 12 семейств в продзатруднительном положении. Правление же колхоза в свою очередь не стремится вывести данные семейства из продзатруднений, не посылает таковых на работу, как внутри колхоза, а также на ссыппункте.

25) Стасивской с/с, в хут. Бруссия имеется единоличных 3 семейства – 6 чел., каковые находятся в продзатруднительном положении.

26) Велико-Перевізский с/с, в колхозах им. «ШЕВЧЕНКО» одно семейство – 5 чел. и в колхозе «ПЕТРОВСКОГО» 2 семейства – 76 чел. находятся в продзатруднительном положении.

27) Долинский с/с, колхоз «КРАЩЕ МАЙБУТНЕ», 2 семейства – 5 чел. и в колхозе «8 БЕРЕЗНЯ» 2 семейства – 6 чел. находятся в продзатруднительном положении.

По другим с/советам и колхозам сведения собираются и будут даны дополнительно.

Нач. Р/О ГПУ (Ленов)
Уполномоченный СПО (Максименко)

ДАПО. – Ф.П-28. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 30-33 зв. Машинописна копія.

1935

Документ № 52

ВИТЯГ ІЗ ЩОДЕННИКА ЛОГВИНА ПУКАСЯ, УРОДЖЕНЦЯ с. КРАСНОГОРІВКА КОСТЯНТИНОГРАДСЬКОГО ПОВІТУ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ, ЧЛЕНА РКП(б), РЕПРЕСОВАНОГО ЗА НЕЗГОДУ З КУРСОМ СТАЛІНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА

Лютий-квітень 1935 р.

<...>

23.02.1935.

Два місяці вже не писав до щоденника. А чому? Тому що боявся, бо, бачся у вільній країні живеться так непевно, що далебі не знаю, як це й назвати. Боїшся не те що балакати, а й думати. 18 цього місяця в товаристві політкаторжан винесли постанову і закликають мене на збори. Щоб я прилюдно відмовився від своїх поглядів. Після чого вони приймуть мене до товариства й дадуть допомогу. В разі відмови, то звільнять мене з роботи. Оце така постанова, якою хочуть мене повести в лоно праведників і цим звільнити мене і сім'ю від злиднів. А поруч із цим хочуть ще глибше запустити брудні пазурі у саму душу, мотати нерви, кусати укусом гадини. І цим скоріше довести до самогубства.

Тяжко жити на світі, а тут іще й горе селян, які вже починають пухнуть з голоду. Коли цьому буде край? Коли позбудемось цієї ганьби? Чи, може, країна, врешті-решт, зовсім дійде до загибелі? Певно, що так і буде, бо ж недаремно в степу з'явилася сила звірів: лисиць та вовків.

18.03.1935.

Одержав офіційне повідомлення про звільнення мене з роботи. Причина звільнення: моя ідеологія та мої переконання. Причому офіційно заявили, що я не можу бути членом колективу, бо я не так думаю, як вони... Знущаються вже 4 місяці. Разів уже 4 ставилось про

мене питання на раді товариства політкаторжан. Стояло це питання і на Всеукраїнській раді. Тепер, певно, будуть говорить про це в Московській. І там, певно, вирішиться справа остаточно.

28.03.1935.

І так з березня цього року відкривається нова сторінка мого тяжкого, безрадісного життя. Опісля довгої і безглуздої тяганини, всебічного знущання та смакування чужого горя так звані політкаторжани зняли мене з роботи, мов стоптану грязь.

Але насправді не вони втоптали мене в бруд. А навпаки. Правда, вони завдали мені фізичних болів, голоду, як для мене, так і для дітей. Але цим вони наочно довели, як можуть низько падати люди. Які звуть себе революціонерами. До якого можна дійти падіння, до якої гидоти, мерзоти, щоб за крихту смачного, що їм кинули, вчепитися в горло чужих дітей, душити, рвати, упиватися кров'ю. Та й взагалі робить те, що роблять і хотять садисти.

<...>

16.04.1935.

Роботу ні я, ні жінка не знаходимо. Всюди спізнились. Голод уже дає себе знати. Що буде далі, я не знаю. Ходив кілька разів на рибалку. Кругом невдачі, і тут теж. Завтра. Як буде година, попробую знов щастя, можливо, піймаю на хліб.

Становище створюється жахливе. Безглуздий і дикий деспотизм не припиняється. Дика банда так званих будівників соціалізму не припиняє свого шаленого свистотанцю, смакує страждання і смерть мільйонів працюючих. Черги за хлібом збільшуються. За кожним візницею хліба біжать ватаги голодних, більше схожих на примари людей. Нещасна країна! До якої вона дійшла ганьби. Садисти справляють своє дике свято, запиваючи людською кров'ю.

23.04.1935.

Їздив у М.Перещепину, зустрічався із знайомими. До деяких заходив у хату.

Живуть у надзвичайно тяжких умовах, більшість голодує у повному розумінні слова. До того ж голі, хворіють на малярію. Так що працездатних дуже мало. Повна апатія до життя. Живе кожен сьогоднішнім днем. Хто де що попав – тягне без усякого сорому і страху. А діти шкільного віку – це щось жахливе. Або хапають прямо із рук, або, в кращому випадку, спекулюють хлібом. Мільтони за ними ганяються, як хорти за зайцями. Цікаво: сама держава продає хліб, а селянам забороняє, нацьковує комсомольців та міліціонерів, щоб одбирали на базарі хліб, коли в кого виявиться більше, ніж дві буханки.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 12 332-С.

Опубліковано: Пукась Л. Тернистий мій шлях. Фатальний щоденник із сховищ КДБ / Упоряд. В.Посухов. – Полтава, 2002. – С. 55-58.

Документ № 53

ПОСТАНОВА БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО МПК «ПРО ПОЛТАВСЬКИЙ С/Г ІНСТИТУТ»

03 березня 1935 р.

І. Бюро МПК константує, що в с/г інституті мали місце факти контрреволюційних вилазок ворожих елементів, націоналістів, троцкістів (ЄВДОКІМОВ, КЛЯЗНІК та ПОРУЧИКОВ).

Парторганізація ін-ту очищаючи ін-т від класово-ворожих елементів вигнала із свого інституту багато контрреволюційних елементів, але за виключення ПОРУЧИКОВА – про-

явила притуплення класової пильності, гнилий лібералізм особливо в постанові наради від 10/II-35 р. та в постанові засідання парткомітету від 14/II-35 року.

Маючи безсумнівні матеріали за контрреволюційну діяльність в інституті, особливо останнього часу парткомітет (ТВО Секретаря ДЕМ'ЯНКО) дирекція (СЕРДЮК та декан зоотехнічного факультету ТЕРЕЩЕНКО) бюро СНР – (КУШНІРЕНКО) МК Спілки – СВІТАЛКО, підішли до справи зняття ПОРУЧИКОВА по ліберальному.

Бюро МПК кваліфікує це як прояву гнилого лібералізму, притуплення революційної пильності та як не розуміння цієї політичної ваги рішення ЦК КП(б)У від 3/VI-34 року та листа ЦК ВКП(б) «Об уроках событий св'язанных с злодейским убийством т. КИРОВА».

Відзначити, що парт. організація інституту (секретар Грубріна), хоч і виправила раніш припущену політичну помилку, про те, потрібної політичної оцінки цій справі не дали та не наклали на винних партстягнень

Бюро МПК у х в а л ю є :

1. Директору інституту, що несе особливу відповідальність за все, – це що припустив притуплення революційної пильності в справі декана – ПОРУЧИКОВА, оголосити догану та попередити, що в разі прояву будь-якого припущення помилок в дальнійшому по очищенню інститута від класово-ворожого елементу, налагодження роботи інституту, – буде поставлено питання про виключення його з партії та зняття з роботи.

2. ТВО секретаря парткомітету ДЕМ'ЯНКО оголосити догану та вивести зі складу парткомітету ін-ту.

3. Декану зоотехнічного факультету тов. ТЕРЕЩЕНКО винести сувору догану та попередити, що вразі останнім буде проявлено випадки гнилого лібералізму та притуплення революційної пильності він буде виключений з партії.

4. Тов. КОЗЕНКО Зав. учб. частиною інституту рішуче попередити, що він як зав. учб. Частиною несе повну відповідальність за викладання в інституті як що в дальнійшому ним буде пропущено прояв гнилого лібералізму та притуплення революційної пильності в справі налагодження роботи учбової частини ін-ту буде поставлено питання про перебування його з партії.

5. Запропонувати парткомітету ін-ту накласти партпокарання на голову МК Робосу СВІТАЛКО на Голову Бюро СНР КУШНІРЕНКОВУ, повідомивши МПК про наслідки.

6. Парткомітету мобілізувати всю парт. і КСМ організацію на загострення більшовицької пильності та класової настороженності та рішучої непримиренності до будь яких проявів класово-ворожого троцькістсько-націоналістичного елементу, та проявів гнилого лібералізму в своїх лавах, даючи нещадний удар по будь яким вихваткам.

7. Рішуче застерегти всю партійно-комсомольську організацію від будь якого самозаспокоєння та прояву гнилого лібералізму, розгортаючи всіляко здорову партійну критику та самокритику, рішуче викорчовуючи гнилий лібералізм.

8. Доручити т. НАЗІМОВУ проробити цю постанову на зборах парт. і КСМ організацій с/г інституту.

СЕКРЕТАР МПК ПЛАЧИНДА
Певно: Керсправами МПК (ВОВК)

ДАПО. – Ф.П-12. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 140-141. Машинописна копія.

1936

Документ № 54

ПОСТАНОВА БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО МПК «ПРО ПРИТУПЛЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПИЛЬНОСТІ ТРИКУТНИКА ФАБРИКИ ТЕРМОМЕТРІВ»

25 серпня 1936 р.

В наслідок притуплення більшовицької пильності трикутника й парторганізації термометрової фабрики, могли орудувати класово-ворожі елементи, проводячи свою шкідницьку роботу (масовий брак продукції, зрив виконання промфінплану, переслідування й ігнорування радянських фахівців, замінюючи їх фахівцями з-за кордону, як з'ясовується фашистами).

Протягом декілько[х] років технорук фабрики ГРИЦЕНКО та інші вели явно шкідницьку роботу й трикутник фабрики видав цьому ворогу ГРИЦЕНКУ позитивну характеристику, як кращому працівнику фабрики. Останній зараз заарештований.

Парторгу тов. ГУТМАНУ за притуплення більшовицької пильності оголосити сувору догану з занесення[м] до облікової картки, з роботи парторга зняти.

Про партійність КУЛЬБАЦЬКОГО Василя Миколаєвича, канд. партії з 1931 року голови робочкому розглянути на черговому бюро, тов. БРОХУ зняти його з роботи голови завкому.

Справу на члена партії СОБОЛЕВА, який не состояв і не состоіт на обліку в Полтавській парторганізації, а виконував обов'язки директора фабрики по дорученню ЦК УЧХ відокремити.

Доручити тов. ВЕПРИНСЬКОМУ дослідувати справу про СОБОЛЕВА, враховуючи, що СОБОЛЕВ знав про всі факти шкідницької роботи ГРИЦЕНКО й з'являється автором даної характеристики.

СЕКРЕТАР ПОЛТАВСЬКОГО МПК (ЗОЗУЛЯ)
Певно: КЕРСПРАВАМИ МПК (ПРОСЯНИК)

ДАПО. – Ф.П-12. – Оп. 1. – Спр. 153. – Арк. 27. Машинописна копія.

Документ № 55

ПОСТАНОВА БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО МІСЬКПАРТКОМУ «ПРО СТАТТЮ ВМІЩЕНУ В ГАЗЕТІ «КОМУНІСТ» ВІД 4 ЖОВТНЯ 1936 р. «ГНИЛІ ЛІБЕРАЛИ З ПОЛТАВИ»

07 вересня 1936 р.

Обговоривши статтю в газеті «Комуніст» під заголовком «Гнилі ліберали з Полтави», бюро МПК відмічає, що факти висвітлені в статті мали місце в Полтавській парторганізації, при чому на партактиві19–20 серпня, бюро МПК від 25.VIII ц. р. на пленумі МПК 29/VIII – бюро МПК визнало свою грубу політичну помилку, в тому, що не зуміли до кінця викрити замаскованих ворогів дворушників троцькістів та націоналістів члена пленуму МПК Левінсона та Гаркавого, Карабазу і ін., що ці вороги лишились в партії і одержали нові партдокументи.

Будучи викриті органами НКВС та парторганізаціями в час обговорення листа ЦК ВКП(б) про терористично-контрреволюційну діяльність троцкістсько-зінов'євського блоку та матеріалів судового процесу, бюро МПК негайно ж виключила цих ворогів з партії.

Твердження автора статті про затиск критики та обвинувачення члена бюро МПК т. Дядуренко нічим не обгрунтовані, бюро МПК підтверджує своє попереднє рішення про тов. Дядюренко.

Висновок статті про гнилий лібералізм МПК до найлютішіх ворогів народу, про разхолодження парторганізації, бюро МПК відкидає, як абсолютно невірний. МПК за останній час провів велику роботу по розгортанню гострої більшовицької критики і самокритики, роботу первинних парторганізацій і політичні помилки, припущені бюро МПК, зокрема, що вчасно не викрило замаскованих ворогів народу з партквитком в кишені.

Бюро МПК робить всі висновки з допущених грубих політичних помилок в тому, що несвоєчасно зуміло викрити й вигнати в партії заклятих ворогів партії, ворогів народу.

Бюро МПК закликає всю парторганізацію ще більше підвищити більшовицьку пильність та непримиренність до ворогів партії, ще ширше розгортати гостру більшовицьку критику й самокритику, виховувати у комуністів уміння розпізнавати ворога, як би він не маскувався.

7-го вересня провести єдиний партдень по обговоренню ще раз листа ЦК ВКП (б) та матеріалів «Правди» про терорестичну діяльність троцкістсько-зінов'євського контрреволюційного блока та про реалізацію матеріалів про викриття троцькистів, зінов'євців та націоналістів первинними парторганізаціями та бюро МПК. Про підсумки єдиного партдня заслухати на бюро МПК.

Доручити тов. Зозулі особисто доповісти Обкому і ЦК КП(б)У і редакції газети «Комуніст» про весь оголошений ним матеріал, який характеризує роботу бюро МПК по виконанню вказівок зазначених в листі ЦК ВКП (б) про терористичний контрреволюційний троцкістсько-зінов'євський блок.

Секретар МПК (Зозуля)
Певно: Керсправами Полтавського МПК (Просяник)

ДАПО. – Ф.П-12. – Оп. 1. – Спр. 154. – Арк. 204. Машинописна копія.

Документ № 56

ПОСТАНОВА БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО МІСЬКПАРТКОМУ «ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ПЕДІНСТИТУТА»

08 вересня 1936 р.

В Полтавському Педінституті протягом довгого часу націоналістично-фашистська група студентів по вказівках контрреволюційно-українського націоналістичного підпілля провадила контрреволюційну роботу серед студентської молоді, розповсюджуючи націоналістичну літературу серед студентів, влаштовуючи «вечірки» і т. д.

Один з керівників цієї контрреволюційної групи студент Миколенко в доповіді на літературному та мовному гуртку протаскував націоналістичні ідеї. Щоб краще маскувати свою контрреволюційну роботу, він завжди кричав про боротьбу з націоналізмом.

Цій ворожій націоналістичній пропаганді не тільки не дано відсічі з боку партійної комсомольської організації та дирекції інституту, а навпаки Миколенко створили славу знавця класичної літератури, викладовці рекомендували студентам звертатись до Миколенка за літературою, а деякі з них (Кудрицький, Лаврунов) й самі користувалися літературою Миколенко.

Більш того, коли 1935 р. Миколенка було виключено з інституту за розповсюдження контрреволюційної націоналістичної літератури, то його знову потім поновили, вважаючи за «психічно-ненормальну людину». Секретар комітету ЛКСМУ Міщенко, знаючи про

контрреволюційну роботу Миколенко, та його групу (в тому і декількох комсомольців) не тільки не вжив ніяких заходів, а навіть не повідомив парторганізацію.

Все це сталося тому, що бюро МПК не зробило всіх висновків з постанови ЦК КП(б)У від 16.03.1936 р. «Про полтавські ВУЗи», не врахувало минулого Педінституту, як одного з центрів контрреволюційної націоналістичної пропаганди націоналістів, своєчасно не допомогло парторганізації Педінституту викрити ворожу націоналістичну діяльність.

Після арешту студента Миколенка 24.V.36 р. органами НКВС, бюро МПК не занялось глубокою перевіркою роботи Педінститута, не укріпило парткерівництво інституту, тим самим не допомогло мобілізувати комуністів на боротьбу з петлюрівсько-націоналістичними елементами.

В наслідок притупленя більшовицької пильності, відсутності гострої критики й самокритики парторганізація Педінституту не викрила контрреволюційно-націоналістичної контрреволюційної діяльності, не врахувала сигналів окремих студентів. В парторганізації культивувалось самозаспокоєння, зазнайство «успіхами», зокрема директора інституту Онісіна, який розхолоджував парторганізацію заявами про «великі успіхи», що інститут на першому місці на Україні і т. д.

Навіть після викриття органами НКВС націоналістичної фашистської групи в Педінституті, обговорюючи матеріали про терористичну діяльність троцкістсько-зінов'євського блоку, парторганізація та дирекція Педінституту не забезпечили такого піднесення критики й самокритики, щоб до кінця викрити контрреволюційну діяльність націоналістів, виявити всіх, хто був зв'язаний з контрреволюційною групою, щоб на цих уроках підносити більшовицьку пильність членів і кандидатів партії, розпізнавати ворога. Директор Онісін та секретар комітету Гребенюк не забезпечили розгортання масово-політичної роботи серед студентів та викладачів, знову була проба приглушити критику й самокритику.

Виходячі з цього бюро МПК ухвалює:

1. За притуплення класової пильності Гребенюка з роботи секретаря парткомітету Педінситуту – зняти і винести догану без занесення до облікової картки.

2. За притуплення класової пильності – директору Педінституту Онісіну винести догану без занесення до облікової картки і попередити, якщо він не виправить припущених помилок – його буде притягнуто до найсуворішої партійної відповідальності.

3. Рішення бюро МК ЛКСМ від 18.VIII-36 р. схвалити. Бувшого секретаря КСМ організації Педінституту, кандидата партії – Міщенко, який знав про контрреволюційну діяльність і мовчав – з партії виключити. На секретаря КСМ організації Педінституту затвердити тов. Святкова, кандидата партії.

4. На секретаря парткомітета Педінституту рекомендувати тов. Івашину.

5. Зобов'язати парторганізацію проробити цю постанову на партзборах Педінституту, де накреслити конкретні міроприємства, що забезпечують підвищення більшовицької пильності і організації розгортання критики й самокритики, перебудову політвиховної роботи серед студентів та виконання постанови ЦК ВКП(б) та Раднаркому про ВУЗи.

6. Цю постанову проробити на парторганізаціях ВИШів та Технікумів.

Секретар МПК (підпис) (Гейбо)

ДАПО. – Ф.П-12. – Оп. 1. – Спр. 154. – Арк. 186-187. Машинописна копія.

1937

Документ № 57

ІНФОРМАЦІЯ ВИКОНУЮЧОГО ОБОВ'ЯЗКИ НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПЕТЕРСА ТА ТИМЧАСОВО ВИКОНУЮЧОГО ОБОВ'ЯЗКИ IV ВІДДІЛУ УДБ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ СЛАВІНА НАЧАЛЬНИКОВІ IV ВІДДІЛУ УДБ НКВС УРСР ХОТЕНЕВЕРУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ В м. ПОЛТАВІ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ГРУПИ, ОЧОЛЮВАНОЇ СВЯЩЕНИКОМ І.СКРИПНИКОМ

не раніше 10 листопада 1937 р.

В Полтаве нами ликвидирована националистическая группа, возглавлявшаяся племянником Симона ПЕТЛЮРЫ, попом СКРЫПНИКОМ Иваном Сильвестровичем, в 1930 г. арестовывавшегося за принадлежность к к-р организации.

В антисоветскую националистическую группу СКРЫПНИКА входили: – сестры ПЕТЛЮРЫ –

ПЕТЛЮРА Феодосия Васильевна, крупная собственница, без определенных занятий. –
В 1924 году арестовывалась органами ГПУ за к-р деятельность.
ПЕТЛЮРА Марина Васильевна, без определенных занятий, в прошлом крупная собственница, также арестовывалась в 1924 г. органами ГПУ за антисоветскую деятельность.

Сестры ПЕТЛЮРЫ проживали в собственном доме, ранее принадлежавшем Симону Петлюре, возвращенном им Полтавским Окрисполкомом в 1927 году в порядке денационализации.

В процессе следствия установлено, что дом ПЕТЛЮРЫ являлся местом сборищ – петлюровцев, националистов и к-р церковников.

Участники группировки распространяли контрреволюционные пораженческие слухи о гибели Советской власти и пропагандировали необходимость отторжения Украины от Советского Союза.

СКРЫПНИК п о к а з а л :

о существовании к-р националистической организации в ряде сел Шишакского района и антисоветской националистической группы в Полтаве, активными участниками которой являлись он и сестры Петлюры.

СКРЫПНИК через свою мать, находящуюся в Днепропетровске поддерживал регулярную связь с бывшим адъютантом ПЕТЛЮРЫ, ныне эмигрировавшем и проживающем в Польше – СКРЫПНИКОМ Степаном.

Сестры ПЕТЛЮРЫ признали свое участие в националистической группе СКРЫПНИКА и подтвердили, что их дом являлся подпольным центром группирования контрреволюционного, националистического и церковно-монашеского элемента гор. Полтавы.

На доме, возвращенном сестрам Петлюры, до самого последнего времени была прибита табличка с надписью «дом Петлюры».

В доме среди икон висел портрет Симона Петлюры.

Дело закончено. Все участники группы осуждены Особой Тройкой УНКВД – по первой категории.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Три портрета Петлюры и документы о денационализации дома Петлюры.
Фотоснимки дома ранее направлены
Наркому.

ВРИД.НАЧ УНКВД ПО ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАН МИЛИЦИИ (підпис) (ПЕТЕРС)
ВРИД.НАЧ IУ ОТДЕЛА УГБ УНКВД
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (СЛАВИН)

*PS. т.Хотеневер нашел снимок с дома Петлюры, прилагаю (підпис)**

* Підпис не розбірливий.

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп. 31. – Спр.61. – Арк. 141-143.

Опубліковано: Лошницький О., Коротенко В. «Некоторые политические меточи, характерные для Полтавы» // Полтавська Петлюріана. Число 3. Матеріали IV Петлюрівських читань. – Полтава, 1999. – С. 147-153.

Документ № 58

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИРОК ЩОДО С.І.СКРИПНИКА ТА Ф.В. І М.В.ПЕТЛЮР

Листопад 1937 р.

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По обвинению СКРЫПНИКА Селивестра Ивановича, ПЕТЛЮРЫ Феодосии Васильевны и ПЕТЛЮРЫ Марины Васильевны – по ст. ст. 54-11, 54-10 ч. 1 УК УССР.

В процессе ликвидации Полтавским Областным Управлением НКВД антисоветской организации церковников, была установлена причастность к этой организации обвиняемого по настоящему делу СКРЫПНИКА Селивестра Ивановича.

Материалами следствия также установлено, что СРЫПНИК был связан по антисоветской деятельности с проживающими в гор. Полтаве – сестрами ПЕТЛЮРЫ – Феодосией и Мариной, квартиры которых предоставлялись для сборищ антисоветского элемента.

По тем-же данным установлено, что сестры ПЕТЛЮРЫ – Феодосия и Марина систематически высказывались в резко враждебном духе в отношении существующего строя, восхваляя бандита Петлюру.

Обвиняемый СКРЫПНИК подтвердил свою причастность к антисоветской организации церковников, показал:

> «...Признаю себя виновным в том, что я являлся активным участником антисоветской националистической организации церковников, в которую был вовлечен в 1929 году крупным кулаком села Жоржевки – ГРЕБЕНЮКОМ Максимом.
>
> В Полтаве я заходил к своим теткам – сестрам Петлюры – Феодосии и Марине, тоже враждебно настроенных по отношению к Советской власти и вместе с ними занимался антисоветской агитацией».

Допрошенная в качестве обвиняемой – ПЕТЛЮРА Феодосия Васильевна признала, что она будучи настроена враждебно группировала в своей квартире антисоветский элемент.

Феодосия Петлюра также признала, что она выступала в защиту своего брата Симона Петлюры и высказывалась в контрреволюционном националистическом духе (л.д. 46,47).

Показанием свидетелей – РАДИК Николай Васильевича и ПИЛИПЧЕНКО Николай Васильевича устанавливается, что Марина ПЕТЛЮРА также высказывалась в резко враждебном антисоветском духе, в отношении существующего строя, восхваляла своего брата бандита ПЕТЛЮРУ, группируя в своей квартире антисоветский элемент (л.д. 4, 6,7, 10).

Допрошенная в качестве обвиняемой ПЕТЛЮРА Марина Васильевна виновной себя в пред'явленном обвинении не признала, но полностью изобличается показаниями обвиняемого СКРЫПНИКА и свидетелями – РАДИК Н.В. и ПИЛИПЧЕНКО Н. В. – и приобщенными к делу материалами.

На основании изложенного
ПОСТАНОВИЛ:

Дело по обвинению – СКРЫПНИКА Селивестра Ивановича, ПЕТЛЮРЫ Феодосии Васильевны и ПЕТЛЮРЫ Марины Васильевны по ст. ст. 54-11, 54-10 ч. 1 УК УССР представить на рассмотрение Судебной Тройки при Полтавском Обласном Управлении НКВД – по первой категории.

ВРИД НАЧ 4 ОТДЕЛЕНИЯ IV ОТД УГБ
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (КУРАЧЕК)
«СОГЛАСЕН» – ВРИД НАЧ IV ОТДЕЛА УГБ
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (СЛАВИН)

СПРАВКА: Обвиняемые – СКРЫПНИК Селивестр Иванович, ПЕТЛЮРА Феодосия Васильевна и ПЕТЛЮРА Марина Васильевна – содержатся в Полтавской тюрьме.

ВРИД НАЧ 4 ОТДЕЛЕНИЯ IV ОТД УГБ
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (КУРАЧЕК)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 13259-с. – Арк. 55-56.

Документ № 59

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИРОК УДБ НКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЩОДО УЧАСНИКІВ ПОВСТАНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЯКА ДІЯЛА У ПОЛТАВІ

24 листопада 1937 р.

УТВЕРЖДАЮ
ЗАМ НАЧ. ПОЛТАВСКОГО ОБЛУПРАВЛЕНИЯ НКВД
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
(ПИСАРЕВ)
24 ноября 1937 года.

По следственному делу
№_________

По обвинению по ст. ст. 54-10 ч. 1, 54-11 УК УССР

1. КОТЕЛЕВЕЦ Иосиф Андреевич.
2. ТЕРТЫШНЫЙ Федор Ефимович.
3. ГОРЗИЕНКО Николай Иванович.
4. ТИХИЙ Никита Прокофьевич.
5. ТЕРТЫШНАЯ Антонина Прохоровна.

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОЕ ПОСТАНОВЛЕНИЕ.

УГБ НКВД по Полтавской области вскрыто и ликвидировано ответвление украинской националистической организации, существовавшей на Полтавщине и готовившей вооруженное восстание в тылу на случай интервенции, с целью отторжения Украины от Советского Союза.

Данную повстанческую группу заложил КОТЕЛЕВЕЦ Иосиф Андреевич, который был вовлечен в эту организацию ПОПАДИЧЕМ Федором Никитичем (арестован и осужден).

По делу обвиняются:

1. КОТЕЛЕВЕЦ Иосиф Андреевич, 1892 г. рождения, уроженец г. Полтавы, из кустарей, украинец, до ареста работал руководителем капеллы бандуристов.

Будучи вовлечен в организацию ПОПАДИЧЕМ с 1927 года, проводил вербовки новых лиц, под видом созданной капеллы бандуристов организовал националистическую группу, готовя кадры для вооруженного восстания против Соввласти.

Для этой цели КОТЕЛЕВЕЦ связался с рядом хорошо известных ему лиц, в частности, с ТЕРТЫШНЫМ Федором Ефимовичем и ТИХИМ Никитой Прокофьевичем и через ТЕРТЫШНОГО создал группу под видом капеллы бандуристов из 6 человек.

Кроме этого КОТЕЛЕВЦЕМ лично завербовано за это время тоже 6 человек.

В пред'явленном обвинении КОТЕЛЕВЕЦ виновным себя признал (л.д. 6-7, 14).

Изобличается очной ставкой с ТЕРТЫШНЫМ Федором (л.д. 50-51).

2. ТЕРТЫШНЫЙ Федор Ефимович, 1891 г. рождения, уроженец м. Куземино, бывш. Зеньковского уезда, в прошлом примыкал к украинским социал-демократам, до ареста работал в Полтавском Райсоюзе.

Будучи вовлечен в 1934 году КОТЕЛЕВЦЕМ Иосифом в антисоветскую националистическую повстанческую организацию, по заданию последнего под видом капеллы бандуристов завербовал в организацию ГОРЗИЕНКО Николая Ивановича, ЛИТВИНА Семена, ЛИТОВЧЕНКО Семена, КОНОНЕНКО и ТИХОГО Никиту, посвятив их в существование организации, а также свою жену ТЕРТЫШНУЮ Антонину Прохоровну (л.д. 46, 47-48, 61, 81).

В пред'явленном обвинении ТЕРТЫШНЫЙ виновным себя признал (л.д. 43).

Изобличается очной ставкой с КОТЕЛЕ [В]ЦЕМ Иосифом (л.д. 50-51).

3. ГОРЗИЕНКО Николай Иванович, 1894 г. рождения, уроженец с. Диканьки, Полтавского района, украинец, в 1934 г. арестовывался за к.р. деятельность, до ареста работал лектором в Автобазе.

В националистическую повстанческую организацию вовлечен в 1934 году ТЕРТЫШНЫМ Федором, которому дал согласие вербовать новых лиц в организацию для участия в вооруженном восстании (л.д. 48, 61).

Виновным себя признал (л. д. 61).

4. ТИХИЙ Никита Прокофьевич, 1887 г. рождени[я], уроженец г. Полтавы, украинец, до ареста работал ответственным исполнителем по транспорту на Полтавском Мясокомбинате.

В повстанческую националистическую организацию вербовался дважды – КОТЕЛЕВЦЕМ Иосифом и ТЕРТЫШНЫМ Федором, которым дал согласие участвовать в подготавливаемом вооруженном восстании против Советской власти (л.д. 16-17, 71).

Являясь участником организации ТИХИЙ проводил антисоветскую, пораженческую агитацию, часто в среде рабочих мясокомбината агитировал:

«коммунисты долго существовать не будут, они своей политикой обострили народ против себя – и в случае войны все восстанут против большевиков».

Также ТИХИЙ всегда доказывал:

«разве мы теперь живем, жить будем хорошо, когда не будет советской власти, а пока надо потерпеть» (л.д.63-64).

В пред'явленном обвинении ТИХИЙ виновным себя не признал (л.д. 75).

Изобличается очными ставками с СИДОРЕНКО, КОТЕЛЕВЦЕМ и ТЕРТЫШНЫМ. (л.д. 76,77-88, 79-80).

5. ТЕРТЫШНАЯ Антонина Прохоровна, 1893 г. уроженка хутора Сухая Маячка, Кобелякского района, Полтавской области, в прошлом состояла в УС-Д, до ареста была без определенных занятий.

Активная националистка, знала о существовании антисоветской националистической повстанческой организации и относилась к ней сочувственно.

Будучи враждебно настроенной против Советской власти, систематически вела антисоветские разговоры, с арестованным КОТЕЛЕВЦЕМ и своим мужем ТЕРТЫШНЫМ Федором высказывая необходимость свержения Советской власти (л.д. 46, 81).

В пред'явленном обвинении ТЕРТЫШНАЯ виновной себя не признала (л.д. 90, 92).

На основании изложенного –
П О С Т А Н О В И Л:

Следственное дело по обвинению – КОТЕЛЕВЦА Иосифа Андреевича, ТЕРТЫШНОГО Федора Ефимовича, ГОРЗИЕНКО Николая Ивановича, ТИХОГО Никиты Прокофьевича и ТЕРТЫШНОЙ Антонины Прохоровны – по ст. ст. 54-10 ч. 1, 54-11 УК УССР – представить на рассмотрение Судтройки при Полтавском Областном Управлении НКВД.

П/ОПЕРУПОЛНОМОЧ. IV ОТДЕЛА УГБ
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (СУПРУНОВ)

«СОГЛАСЕН» ВРИД НАЧ IV ОТДЕЛА УГБ
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (СЛАВИН)

СПРАВКА: Обвиняемые – КОТЕЛЕВЕЦ Иосиф Андреевич, ТЕРТЫШНЫЙ Федор Ефимович, ГОРЗИЕНКО Николай Иванович, ТИХИЙ Никита Прокофьевич и ТЕРТЫШНАЯ Антонина Прохоровна – находятся под стражей в смешанной тюрьме г. Полтавы.

П/ОПЕРУПОЛНОМОЧЕН. IV ОТДЕЛА УГБ
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (СУПРУНОВ)

Документ № 60

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ТИМЧАСОВО ВИКОНУЮЧОГО ОБОВ'ЯЗКИ НАЧАЛЬНИКА ПОЛТАВСЬКОГО ОБЛАСНОГО УПРАВЛІННЯ НКВС ПЕТЕРСА НАРОДНОМУ КОМІСАРУ УРСР І.ЛЕПЛЕВСЬКОМУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

26 листопада 1937 р.

В Полтавском, Нехворощанском и Карловском районах нашей области, Красноградском районе Харьковской области и Котовском районе Днепропетровской области нами вскрыты и ликвидированы несколько крупных групп украинской повстанческой к.р. организации, заложенной еще в 1926 г., нелегально прибывшим из Польши, эмиссаром «УВО» на Полтавщине – ДРАНЧУКОМ Григорием.

ДРАНЧУК Григорий, бывший офицер австро-венгерской армии, армий ПЕТРУШЕВИЧА и ПЕТЛЮРЫ, активный участник «Украинской Военной Организации», принимал долгое время руководящее участие в боевой работе «УВО».

ДРАНЧУК Николай в 1926 г., по заданию одного из активных руководителей «УВО» во Львове, – БУКАЛО, вместе с другим «увистом» ДРАНЧУКОМ Николаем, были нелегально переброшены на Украину на участке Каменец-Подольского погранотряда НКВД.

После фильтрации и освобождения из-под стражи ДРАНЧУК Григорий осел на Полтавщине и приступил к организации к.р. кадров и насаждению боевых повстанческих ячеек.

Следствием установлено, что:

I. К.р. организация имела непосредственную связь с закордоном через специальных связных, находившихся в Киеве – МЫСКИВА и МЕНЗАТА, которые осуществляли связь с закордонным руководством «УВО» в Галиции.

Непосредственное руководство линиями закордонной связи с «УВО» осуществлял находившийся в Киеве – ПУШКАРЬ в ведении которого были ЕНДЫК и МЕНЗАТ.

2. Участник к.р. организации ДРАНЧУК Григорий был непосредственно связан с польской разведкой, для которой ДРАНЧУК лично через других участников к.р. организации выполнял задания разведывательного характера.

3. К.р. организация заложенная ДРАНЧУКОМ, – в последнее время, была связана с вскрытой нами сейчас на Полтавщине польской к.р. организацией через ее участников МЕТЕЛЬСКОГО и ХАЛЕПУ в Нехворощанском районе.

4. Участники к.р. организации, бывший активный петлюровец ПОСТАВНОЙ и бывший петлюровский офицер СКРЫПНИК сблокировались в украинской повстанческой организацией в Полтаве, созданной видным националистом профессором ЩЕПОТЬЕВЫМ, возвратившемся из ссылки в 1934 г.

5. Деятельность участников к.р. организации была распространена не только на территории Полтавской области. Ее повстанческие группы вскрыты и частично уже ликвидированы в Красноградском районе Харьковской области. Выявлены связи участников организации в к.р. повстанческими формированиями в Котовской районе Днепропетровской области и в г. Днепропетровске.

ДРАНЧУК Григорий показал, что совместно с ДРАНЧУКОМ Николаем, по полученной ими от БУКАЛО явке, после перехода границы связались в Киеве с одним из руководителей «УВО» ЕНДЫКОМ Юлианом Дмитриевичем.

От него они получили явки в Полтаву к активным «увистам», переброшенным ранее, в разное время, на территорию Украины и осевших в Полтаве для организации к.р. повстанческих групп: МЕНЗАТУ, ВОВКУ, МРЕЧКО и СЕМЕНЮКУ, ранее репрессированных.

ДРАНЧУК, по прибытии в Полтаву связался с ними, при их помощи легализовался и устроился преподавателем школы в Нехворощанском районе, а затем развернул активную к.р. вербовочную работу.

Завербованные ДРАНЧУКОМ в к.р. повстанческую организацию МАЦЮЦКИЙ Исав, МАЦЮЦКИЙ Иван, ПОЗНЯК, СКОТАРЕНКО, БЕЛЫМ и СКРЫПНИК, в прошлом активные эс-ры политбанды и повстанцы явились организаторами ряда повстанческих групп, из которых девять уже вскрыты следствием.

КАЛЮЖНЫЙ – участник к.р. организации, бывший политбандит показал, что им создана к.р. повстанческая группа в количестве 15 человек в с.Красногорка Нехворощанского района. Его группа была связана с аналогичной группой в с.Селищаны, Карловского района.

ДЕМЬЯНОВСКИЙ – участник к.р. организации, бывший офицер, назвал четыре к.р. повстанческие группы в Нехворощанском районе.

ТРОНЕВСКИЙ и ТВЕРДОХЛЕБ – участники к.р. организации, крупные кулаки, показал о наличии в Нехворощанском районе повстанческой группы из ветеринарных работников.

ПОСТАВНОЙ и СКРЫПНИК – участники к.р. организации, создали диверсионно-повстанческую группу из преподавателей средних школ гор. Полтавы.

Руководство к.р. организации ставила своей задачей – осторожный и тщательный подбор и подготовку кадров для вооруженного восстания и диверсии к моменту возникновения войны против СССР.

О задачах и установках к.р. организации участники ее показали:

> «...ДРАНЧУК сообщил мне, что организация является повстанческой. Организация ориентируется на помощь со стороны Германии и Польши. Как об очень серьезной работе организации, ДРАНЧУК говорил о работе в частях

Красной Армии, о насаждении в частях Красной Армии повстанческих ячеек. Необходимо вести подрывную и вредительскую работу на селе, всемерно подрывать коллективизированное сельское хозяйство...»

(Показания обвиняемого СКРЫПНИКА)

«...К моменту возникновения войны организация должна была приступить к диверсионным актам и террору...»

(Показания обвиняемого ПАНКРАТЬЕВА)

В осуществление этого участники к.р. организации:

а) Намечали ряд практических мероприятий по добыче оружия. ТАРАНЕЦ участник к.р. организации показывает, что была установлена связь с комсоставом частей РКК в Днепропетровске и подготовлялись транспортные средства для перевозки оружия.

Предполагалось использовать транспортные средства Котовской МТС и возможности участников организации работающих на жел.дор. транспорте.

Вопрос о доставке оружия был предметом обсуждения на специальном совещании участников организации, происходившем под руководством активного участника организации, бывшего офицера, ТЮТЮННИКА .

б) ДУБИНКА и ПАНКРАТЬЕВ участники к.р. организации, бывшие офицеры, показывают, что им было поручена подготовка взрыва Полтавского артиллерийского склада и разрушение железно-дорожного моста через реку Ворсклу.

Кулаки ЧЕРНЕНКО и ПАТЫК – участники Михайловской к.р. повстанческой группы, совершили диверсионный акт в Михайловском колхозе – отравив значительное стадо скота в колхозе.

в) Велась большая подрывная и вредительская работа в сельском хозяйстве через участников к.р. организации, проникших на руководящую работу в колхозы и МТС.

Большая работа проведена участниками организации из учителей. Через них вербовалась учащаяся молодежь, в основном из студенчества.

На 20/XI-с.г. следствием выявлено 203 участника к.р. организации, в том числе:

украинских эсеров..............................21.
петлюровцев...14.
бывших офицеров...............................9.
политбандитов....................................10.
кулаков...31.

По своей работе до ареста участники к.р. организации разбиваются так :

преподавателей...................................18.
работников МТС.................................20.
ветврачей и ветфельш[еров]............3.
бригадиров колхозов..........................3.
без определен[ных] занятий............15.

Арестовано 79 участников к.р. организации. Осуждено – 73, в том числе по первой категории 41.

Следствие продолжаем. Дополнительно арестовываем основных участников к.р. организации, в первую очередь выходцев из социально-чуждой нам среды.

Добиваемся выявления всех групп и участников к.р. организации и связи с к.р. подпольем как в Полтавской области, так и вне ее.

ВРИД.НАЧАЛЬНИКА ПОЛТАВСКОГО ОБЛУПРАВЛЕНИЯ НКВД
КАПИТАН МИЛИЦИИ (ПЕТЕРС)

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп. 32. – Спр. 61. – Арк. 85-102.

Документ № 61

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ОСОБЛИВОЇ ТРІЙКИ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

02 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 8
ЗАСЕДАНИЯ ОСОБОЙ ТРОЙКИ УНКВД ПО ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ
от 2 декабря 1937 г.

С Л У Ш А Л И:

Дело № 1962, IV Отд. УГБ Полтавского Обл. УНКВД по обвинению:

ТЕРТЫШНОГО Федора Ефимовича, 1891 г. рожд., урож. с. М-Куземино, Грунского р-на Харьковской обл., украинца, служащего, бывш. УСД'е участник а/с националистической, повстанческой организации, до ареста работал зав. транспортным отделом Полтавского Райпотребсоюза.

По ст. 54-10 ч. 1 и 54-11 УК УССР

П О С Т А Н О В И Л И:

ТЕРТЫШНОГО Федора Ефимовича

РАССТРЕЛЯТЬ

Имущество, принадлежащее лично ТЕРТЫШНОМУ, конфисковать.

В е р н о:
СЕКРЕТАРЬ ТРОЙКИ (підпис)

Документ № 62

ПОСТАНОВА ОРГБЮРО ЦК КП(б)У ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ «В СПРАВІ НЕНОРМАЛЬНИХ УМОВ РОБОТИ РЕДАКЦІЇ «БІЛЬШОВИК ПОЛТАВЩИНИ» ТА ПРИПУЩЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОМИЛОК»

08 грудня 1937 р.

Вважати, що припущені в газеті «Більшовик Полтавщини» помилки межують з контрреволюційними вилазками ворогів народу.

Припущення помилок сталося тому, що в поліграффабриці й досі орудують рештки контрреволюційних елементів, які ще не викриті і директор якої Кірпотін з метою компрометації обласної газети, навмисно перекручує окремі речення.

Зобов'язати зав. відділом пропаганди і агітації Обкому т. Єршова, редактора облгазети т. Череваня та директора 3-ї поліграффабрики Кірпотіна негайно переглянути весь склад робітників поліграффабрики та редакції облгазети «Більшовик Полтавщини» і про наслідки докласти на бюро Обкому 15.XII.37 р.

Зобов'язати директора поліграффабрики т. Кірпотіна негайно забезпечити приміщенням редакцію «Більшовик Полтавщини».

Секретар Оргбюро ЦК КП(б)У
по Полтавській області (підпис) (Топчій)

ДАПО. – Ф.П-15. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк. 88. Машинопис. Копія.

Документ № 63

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИРОК УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЩОДО ГРОМАДЯН І.В.СЕРДЮКА ТА Т.І.БАБЕРІ, ЗВИНУВАЧЕНИХ В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Грудень 1937 р.

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОЕ ПОСТАНОВЛЕНИЕ

По обвинению СЕРДЮКА Ивана Васильевича, и БАБЕРИ Тимофея Иосифовича в преступлениях предусмотренных ст. ст. 54-10 ч. 1 и 54-11 УК УССР. –

В 4-й отдел УГБ Полтавского Облуправления НКВД поступили данные о том, что быв. директор Полтавского СельхозИнститута СЕРДЮК Иван Васильевич, и Зам. директора Полтавской Фельдшерской школы БАБЕРЯ Тимофей Иосифович – являются активными участниками в к-р повстанческой националистической, фашистской организации на Украине.

Произведенным следствием установлено, что СЕРДЮК Иван Васильевич в 1923 году в бытность студентом Ленинградского КОМВУЗА выступал за линию Троцкого и ПРЕОБРАЖЕНСКОГО (см. л-д 8,9,10).

С 1936 года являлся активным участников к-р повстанческой националистической фашисткой организации на Украине, в которую был вовлечен КРУПЕЙНИК Марией Николаевной. С КРУПЕЙНИК поддерживал связь до последнего времени.

Был организационно связан по к-р повстанческой националистической работе с быв. Уполнарком совхозов Украины ЛИСОВИКОМ.

От КРУПЕЙНИК и ЛИСОВИКА имел задание вести вербовку новых лиц в к-р организацию (см. л-д 48, 49, 50).

В 1937 г. вовлек в повстанческую националистическую организацию – Директора Полтавского Пединститута ОНИСИМА, б. директора Полтавского Сельхозтехникума ДРОБЯЗКО, Зоотехника Полтавского РайЗО ЛЕСИКА, П/Директора 10-ти летки ШЕСТАКОВУ, директора Полтавского Сельхозинститута – РАДЫКА, Преподавателя Сельхозинститута ГЕРМАНА, Директора Инженерностроительного Института ВАСИЛЬЧЕНКО, и Зам. Директора Полтавской Фельдшерской школы БАБЕРЮ (см. л-д 51, 52, 53, 54, 55, 56).

БАБЕРЯ Тимофей Иосифович с июля м-ца 1937 г. являлся активным участником в к-р повстанческой националистической фашистской организации на Украине, в которую был вовлечен СЕРДЮК Иван Васильев. От СЕРДЮКА имел задание вести вербовку новых лиц в к-р организацию (см. л-д 61, 62, 78, 79, 80).

БАБЕРЯ с мая м-ца 1937 года также состоял участником в к-р троцкисткой организации, в которую был вовлечен б. директором Полтавской Фельдшерской школы ВОРОНЯНСКИМ Ефимом Ивановичем.

От ВОРОНЯНСКОГО имел задание сорвать строительство общежития, что БАБЕРОЙ было выполнено (см. л-д 25, 26, 27).

БАБЕРЯ систематически проводил к-р националистическую агитацию:

> «Украину прибрали к рукам, настал полный централизм, что диктует Москва, то здесь и выполняют, с Украины вывозят все богатство для Москвы и других городов России, а у нас на Украине нет ничего.
>
> Советский союз только на бумаге, а на самом деле это есть также самая единая не делимая Россия, которой управлял Николай II-й, а сейчас управляет Сталин».

«В Украинском правительстве осталось только 2-е Петровский и Коссиор, которые танцуют перед Сталиным на задних лапках. Посмотрим долго-ли они еще будут танцевать, прийдет время и мы с их багажем отправим к Сталину» (см. л-д 23, 24).

Обвиняемый СЕРДЮК виновным себя признал и свою принадлежность к к-р повстанческой организации подтвердил на очной ставке с участником организации БАБЕРЫ, и уличается в к-р троцкистком прошлом документами Ленинградского Партархива.

Обвиняемый БАБЕРЯ виновным себя признал. В части проведения к-р организации отрицает, но изобличается показаниями СЕРДЮК И.В., ВОРОНЯНСКОГО Е.И., и ИНЗИК И.Ф.

На основании изложенного

П О С Т А Н О В И Л :

Дело по обвинению СЕРДЮКА Ивана Васильевича 1886 года рождения, сына кулака, уроженца с. Жабчичи, Городнянского района, Черниговской области, украинца, гражданина СССР с 1905 по 1914 г. состоявшего в партии эсэров, с 1917 по 1920 год боротьбист, в 1920 году секретаря Конотопского Укома боротбистов исключенного из ВКП(б) за национализм, и БАБЕРЮ Тимофея Иосифовича 1900 года рождения, уроженца села Руновщина, Полтавского района, украинца, гражданина СССР, исключенного из ВКП(б) за связь с врагами народа по ст.ст. 54-10 ч. I и 54-11 УК УССР представить на рассмотрение СУДТРОЙКИ УНКВД по Полтавской области.

П/НАЧ III ОТДЕЛЕН. IV ОТД. УГБ
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (БРЮХОВЕЦКИЙ)
СОГЛАСЕН: ВРИД НАЧ IV ОТДЕЛА УГБ НКВД
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (СЛАВИН)
УТВЕРЖДАЮ: ЗАМ НАЧ УНКВД ПО ПОЛТ. ОБЛАСТИ
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (ПИСАРЕВ)

СПРАВКА: Обвиняемые находятся под стражей в тюрьме г. Полтавы.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 2849-с. – Арк. 81-82.

1938

Документ № 64

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ЗАСТУПНИКА НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ МАЙОРА ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ РЕЙХМАНА НАРКОМУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР КОМІСАРУ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ 2 РАНГА ЛЕПЛЕВСЬКОМУ ПРО ПІДСУМКИ ОПЕРАТИВНО-СЛІДЧОЇ РОБОТІ УДБ ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ПРАВЛІННЯ НКВС З 1 ЧЕРВНЯ 1937 ПО 1 СІЧНЯ 1938 р.

03 січня 1938 р.

Совершенно секретно

<...> 12. В г. Полтаве ликвидирована к-р повстанческая диверсионная организация руководимая кулаком ГАРШИНЫМ.

Организация ставила своей целью подготовку вооруженного восстания на случай интервенции и совершение диверсионных актов на пунктах оборонного значения.

Среди населения проводила активную разложенческую работу. Помимо этого, готовила новые кадры. 10 участников организации приговорены к расстрелу, 1 – к 10 годам лишения свободы.<...>

ДА СБУ. – Ф16. – Оп 30. – Спр. 107. – Арк.6-7. Засвідчена копія.

Документ № 65

ЦИФРОВІ ДАНІ ПРО ОПЕРАТИВНО-СЛІДЧУ РОБОТУ ПОЛТАВСЬКОГО ОБЛУПРАВЛІННЯ НКВС З 1 ЧЕРВНЯ 1937 ПО 10 СІЧНЯ 1938 рр.

Січень 1938 р.

Цифровые данные об оперативно-следственной работе
Полтавского облуправления НКВД

1. ВСЕГО арестовано с 1 июня 1937 по 10 января 1938 года ... 6932 чел.

ЧИСЛО АРЕСТОВАННЫХ РАЗБИВАЕТСЯ ПО ЛИНИЯМ:

Троцкистов и правых ... 151 чел
Участников воен-фашист заговора ... 42 чел.
Украинских националистов ... 1046 чел.
По польськой к-р и ш/п ... 1312 чел.
немецкой к-р. и ш/п ... 140 чел.
японской к-р. и ш/п ... 28 чел.
греческой к-р ... 37 чел.
латышской к-р ... 53 чел.
церковно-сектантской к-р ... 443 чел.
кулацкой операции ... 3377 чел.
Жен изменников родине ... 256 чел.
Сионистов ... 27 чел.
Прочие преступления ... 20 чел.

2. ВСЕГО осуждено с 1 июня 1937 по 10 января 1938 г. ... 4566 чел

по первой категории ... 1987 чел.
по второй категории ... 2579 чел.

а) ОСУЖДЕНО ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИЕЙ ... 30 чел.
по первой категории ... 23 чел.
по второй категории ... 7 чел.

Из них:

Троцкистов правых и украинских националистов ... 13 чел.
По первой категории ... 9 чел.
По второй категории. ... 4 чел.

Участников военно-фашистского заговора ... 17 чел.
По 1-й категории ... 14 чел.
По 2-й категории ... 3 чел.

б) ОСУЖДЕНО ВОЕННЫМИ ТРИБУНАЛАМИ, СПЕЦКОЛЛЕГИЕЙ И ОСОБЫМ СОВЕЩАНИЕМ:

ВСЕГО ... 278 чел.
По 1-й категории ... 29 чел.

По 2-й категории........ 249 чел.

Из них:

Троцкистов правых и украинских националистов........ 95 чел.
По 1-й категории........ 21чел.
По 2-й категории........ 74 чел.

в) Осуждено НКВД СССР по справкам:

	ВСЕГО:	1-я кат.	2-я кат.
Поляков	797	678	119
Немцов	50	47	3
Харбинцев	11	10	1
ИТОГО:	858	735	123

КРОМЕ ТОГО, ОСУЖДЕНО ТРОЙКАМИ:
Поляков........ 2 чел.

ЧИСЛИТСЯ ЗА НКВД СССР НЕРАССМОТРЕННЫХ СПРАВОК:
По полякам........ 452 чел.
По немцам........ 94 чел.
По латышам........ 30 чел.
По грекам........ 10 чел.
По румынам........ 3 чел.
По харбинцам........ 6 чел.
ИТОГО:........ 595 чел.

РЕЗУЛЬТАТЫ ПО КУЛАЦКОЙ ОПЕРАЦИИ:
Осуждено по представленным лимитам........ 3400 чел.
Из них: По 1-й категории........ 1200 чел.
По 2-й категории........ 2200 чел.

РЕПРЕССИРОВАННЫЕ ПО КУЛАЦКОЙ ОПЕРАЦИИ ИЗЪЯТЫ:
По городу........ 475 чел.
По селу........ 2925 чел.

ВСЕГО ПРОВЕДЕНО 8 ОТКРЫТЫХ ПРОЦЕССА:
По ним осуджено........ 34 чел.
По 1-й категории........ 14 чел.
По 2-й категории........ 20 чел.

Из них:

а) по вредительству в сельском хозяйстве........ 5 чел.
Осуждено: по 1-й категории........ 2 чел.
по 2-й категории........ 3 чел.

б) по вредительству в животноводстве........ 11 чел.
Осуждено: по 1-й категории........ 8 чел.
по 2-й категории........ 3 чел.

в) по вредительству в системе Заготзерно
и комитете заготовок........ 18 чел.
Осуждено: по 1-й категории........ 4 чел.
по 2-й категории........ 14 чел.

4. ОСУЖДЕНО ЖЕН ИЗМЕННИКОВ РОДИНЕ........ 2 чел.

5. ОСТАЛОСЬ В СЛЕДСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ
НА 10 ЯНВАРЯ 1938 ГОДА........ 802 чел.

Из них: Троцкистов и правых .... 47 чел.
Участников воен-фашист.заговора .... 14 чел.
Украински националистов .... 112 чел.
По польской к-р и ш/п .... 67 чел.
греческой к-р. и ш/п .... 6 чел.
немецкой к-р и ш/п .... 13 чел.
латышской к-р и ш/п .... 12 чел.
румынской к-р и ш/п .... 4 чел.
японской к-р и ш/п .... 18 чел.
Церковно-сектантской к-р .... 40 чел.
Жен изменников родине .... 22 чел.
Сионистов .... 27 чел.
Проч. Преступления .... 420 чел.

НАЧАЛЬНИК 8 ОТДЕЛА УГБ НКВД УССР
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (МУНВЕЗ)

« » ЯНВАРЯ 1938 г

ДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 33. – Арк. 75-78.

Документ № 66

ВІДОМОСТІ ПРО КІЛЬКІСТЬ ЗААРЕШТОВАНИХ ОРГАНАМИ УНКВС ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ СТАНОМ НА 16 СІЧНЯ 1938 р.

Січень 1938 р.

СВЕДЕНИЯ
О количестве арестованных, числящихся под следствием в органах УГБ НКВД УССР.

на 16 января 1938 года

НКВД Полтавской	Всего арестованных	ИЗ НИХ												
		Троцкистов и правых	Военно-фашист. заговора	Греков	Латышей	Укр.к-р	по польс. к.р. т шп.	по нем. к.р. и шп.	по рум. к.р. и шп.	по япон. к.р. и шп.	сионистов	Церков. сектант. к.р.	Жен.измен. родине, вредительств	К.р. агитация, нарушение границ и прочие нарушения
	904	**60**	**14**	**6**	**12**	**128**	**117**	**14**	**7**	**-**	**34**	**40**	**4**	**72**
ВСЕГО	11582	1670	267	1623	293	611	1269	236	125	23	347	141	49	77

Нач. 8 отдела УГБ НКВД УССР
лейтенант госбезопасности Мунвез

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп. 31. – Спр. 105. – Арк. 23. Засвідчена копія.

Документ № 67

ВІДОМОСТІ ПРО ЗАСУДЖЕНИХ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ СТАНОМ НА 27 СІЧНЯ 1938 р.

Січень 1938 р.

Наркому внутренних дел УССР
комиссару государственной безопасности 3 ранга
тов.Успенскому

СВЕДЕНИЯ
об осужденных НКВС УССР по операциям на Украине
по состоянию на 27 января 1938 г.

Наименование органов	По всем операциям				По польским операциям			По румын. операциям			По харбин. операциям			По греч. операциям			По латыш. операциям		
	Осуждено				Осуждено			Осуждено			Осуждено			Осуждено			Осуждено		
	ВСЕГО	по 1-й категории	по 2-й категории	Числится справок за НКВД СССР	по 1-й категории	по 2-й категории	Числится справок за НКВД СССР	по 1-й категории	по 2-й категории	Числится справок за НКВД СССР	по 1-й категории	по 2-й категории	Числится справок за НКВД СССР	по 1-й категории	по 2-й категории	Числится справок за НКВД СССР	по 1-й категории	по 2-й категории	Числится справок за НКВД СССР
УНКВД по Полтавской обл.	**1232**	**1011**	**221**	**427**	**886**	**205**	**300**	**2**	**1**	**-**	**14**	**3**	**-**	**-**	**-**	**14**	**15**	**-**	**34**
ВСЕГО по Украине	47833	39530	8024 /219	16568	27028	5425	9245	2752	1454	725	407	123	81	548	14	2745	683	32	849

Начальник 8 отд. НКВД УССР
лейтенант Мунвез

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп. 31. – Спр.105. – Арк. 10. Копія

Документ № 68

ВІДОМОСТІ ПРО КІЛЬКІСТЬ ЗААРЕШТОВАНИХ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ВЕТСПЕЦІАЛІСТІВ ЗА 1937 р. ТА СІЧЕНЬ 1938 р.

03 лютого 1938 р.

Справка
О количестве арестованных ветспециалистов за 1937 год
и январь 1938 года

Наименование органов	За 1937 год							За январь 1938 года							Всего за 1937-1938 г.г.					
	Всего арестованных	Из них:													Всего арестованных	Из них:				
		Ветврачи	Зоотехники	Науч. работники	Бактериологи	Энтомолог		Всего арестованных	Ветврачи	Зоотехники	Науч. работники	Бактериологи	Энтомолог			Ветврачи	Зоотехники	Науч. работники	Бактериологи	Энтомолог
Полтавской	**17**	**14**	-	-	-	-		**2**	**2**	-	-	-	-		**19**	**16**	-	-	-	-
ВСЕГО	407	283	102	8	11	3		46	39	2	-	5	-		453	322	104	8	16	3

Нач.[альник] 8 отдела УГБ НКВД
УССР лейт.[енант] госбезопасности Мунвез

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп. 31. – Спр.105. – Арк.8.

Документ № 69

ТЕЛЕГРАМА НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.О.ВОЛКОВА НАРОДНОМУ КОМІСАРУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР О.І.УСПЕНСЬКОМУ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ПРОТИ КОЛИШНІХ «ЧЕРВОНИХ ПАРТИЗАНІВ»

Лютий 1938 р.

Киев НКВД УССР тов.Успенскому

Показаниями членов Полтавского областного антисоветского партизанского штаба Федорченко, в прошлом командир партизанского отряда, до ареста заведующий орготделом Полтавского облисполкома; Тищенко – бывшего командира 75 стрелковой дивизии и руководителя полтавской комендатуры «Польской организации войсковой», Колясинского и других – устанавливается, что антисоветское партизанское подполье, существующее на Полтавщине многие годы, проводило свою подрывную работу под непосредственным руководством правотроцкистского центра и полтавской комендатуры «ПОВ».

Федорченко показывает, что в Полтавской области с 1926 г. существовал подпольный, так называемый «Священный союз партизан».

Этот «Священный союз партизан» еще в 1926 г., по указанию правотроцкистского центра, выступал со своей «программой» и политическими и экономическими требованиями партизан к советской власти.

«Программные» требования союза заключались в следующем:

1. Обязательное представительство партизан в правительстве;

2. Основные декреты правительства не должны издаваться без согласия партизан;

3. Создание партизанам привилегированных условий и обеспечение пожизненным вознаграждением.

Инициатором создания «Священного союза партизан» являлся Федорченко. Программа требований этого «союза» широко популяризировалась среди бывших партизанских командиров и рядовых партизан.

В руководстве «Союза» стояли троцкисты, которые связались с троцкистским центром и персонально в Москве с Радеком.

После разгрома троцкистов в 1927 г. «Священный союз партизан» начал подготовку повстанческих кадров. Среди бывших партизан проводилась широкая вербовочная работа и был создан целый ряд повстанческих отрядов различных районах области.

Допросами Федорченко и Тищенко установлено, что областной антисоветский партизанский штаб был связан со всеукраинским антисоветским штабом через Прокопчука, Криворучко и других.

Федорченко и Тищенко показывают, что планы партизанского подполья на Полтавщине вытекали из общего плана государственного переворота, подготовляемого «Польской организацией войсковой», правотроцкистскими и националистическими центрами.

Федорченко, Тищенко и Колясинский показывают, что антисоветское партизанское подполье, как в центре, так и в областях и на местах было связано с комендатурами «ПОВ».

Так, областной штаб [в] Полтаве был связан с комендантом «ПОВ» Колясинским, Лубнах Тищенко связался с руководителями районной комендатуры «ПОВ» Сошинским и Косиором Михаилом, районный антисоветский партизанский штаб в Кременчуге был связан с районным комендантом «ПОВ» Цивинским.

Федорченко и Тищенко показывают, что антисоветский партизанский штаб создавал диверсионные отряды, а также террористические группы, которые должны были действовать по заданию правотроцкистской организации. В целях обеспечения антисоветского

партизанского подполья оружием, был проведен ряд вербовок в осоавиахиме, НКВД и милиции.

Упоминаемый телеграмме 5 июня тайный склад снарядов изъят. Протоколы Федорченко, Тищенко и Колясинского высылаю.

Производим дальнейшие аресты.

НР 396 Волков

ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 31. – Спр. № 91. –Арк.77-82. Оригінал. Машинопис.

Документ № 70

ШИФРТЕЛЕГРАМА НАРОДНОГО КОМІСАРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР О.І. УСПЕНСЬКОГО НАЧАЛЬНИКАМ УНКВС ОБЛАСТЕЙ

01 березня 1938 р.

Шифр телеграмма исх. № 40076
1 марта 1938 г. 17 час. 00 мин.

К ранее утвержденному Вам лимиту по Полтавской области 500 чел. по 1-й категории дополнительно выделяется Вам 2000 чел., а всего 2500 чел.

По первой категории лимитов больше не будет.

Оперативная задача состоит в том, чтобы нанести целеустремленный удар и в первую очередь организующим кадрам к-р подполья. В соответствии с этим развертывайте операцию.

Уголовников основном пропускайте через милицейские тройки, судебных тройках рассматривайте только активных участников бандшаек имея в виду, что по уголовникам дополнительных лимитов также не будет.

Операция по шпионским элементам (немцы, поляки, румыны, греки, болгары, иранцы и другие) должна Вами всемерно развертываться, она будет проходить, как и раньше, вне лимитов.

Ускоряйте высылку нам альбомных справок.

[Успенский]

ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 31. – Спр. 105. – Арк. 20. Копія. Машинопис.

Документ № 71

ІНФОРМАЦІЯ НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.О.ВОЛКОВА НАРКОМУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР О.І.УСПЕНСЬКОМУ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ПРОТИ КОЛИШНІХ БІЛОГВАРДЦІЙЦІВ

06 березня 1938 р.

Меморандум

Из Полтавы 6/III.38 г.
Киев НКВД тт. Успенскому, Деноткину

На 5 марта по белогвардейской операции арестовано 114 из них высший средний комсостав белой армии 77, низший состав 26, проживающих на территории белых 11. Вскрыто 5 ровсовских организаций, арестовано 2. Шпионско-повстанческих резидентур 1, арестовано 2.*

№-207 Волков

* По Ровсовській операції по 14 березня розкрито 6 підпільних організацій, заарештовано 308 осіб.

ДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 39. – Арк. 77. Копія.

Документ № 72

ІНФОРМАЦІЯ НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.ВОЛКОВА НАРКОМУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР О.І.УСПЕНСЬКОМУ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ПРОТИ КОЛИШНІХ ПЕТЛЮРІВЦІВ

08 березня 1938 р.

Меморандум

Из Полтавы 8.III.38 г.
Киев НКВД тов. Успенскому

Петлюровской операции арестованы:
членов центральной рады 1, среднего комсостава 77, младшего комсостава 3. Ровсовской операции арестовано: польских агентов 6, подполковников 1, прочей жандармерии комсостава старой армии и белой армии 144, помещиков 2, членов контрразведки 2, остальных категорий нет.*

№-210 Волков

*На 14 березня 1938 р. по Петлюрівській операції було заарештовано 284 чол., які нібито входили до 8 повстанських організацій. (ДА СБУ. –Ф.42. – Спр. 39. – Арк. 134. Копія).

ДА СБУ. – Ф.42. – Спр. 39. – Арк. 73. Копія.

Документ № 73

ІНФОРМАЦІЯ НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.О.ВОЛКОВА НАРОДНОМУ КОМІСАРУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР О.І.УСПЕНСЬКОМУ ПРО РОЗГОРТАННЯ ОПЕРАЦІЇ З ЛІКВІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПОВСТАНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ

03 квітня 1938 р.

Киев Народному Комиссару Внутренних дел УССР
тов. Успенскому

По состоянию на 3 апреля следствием уже в основном вскрыт руководящий, командно-офицерский состав и актив украинско-националистического повстанческого подполья на Полтавщине.

Повстанческие формирования на Полтавщине заложены различными украинскими антисоветскими организациями: петлюровской, УПСР, боротьбистской, военно-националистической и пр., связанными со своими объединениями в Киеве и действовавшими в полном контакте на местах.

Все эти антисоветские организации объединились областном повстанкоме, созданном ими для руководства всей повстанческой деятельностью на Полтавщине.

В состав областного повстанкома вошли: Сторубель, быв. член Центральной Рады, организатор петлюровских отрядов «Вільне козацтво» в Днепропетровске (арестован), Тищенко, быв. командир 75 стрелковой дивизии (арестован), Недилько, быв. член ЦК УПСР (осужден), Отченаш, быв. уполномоченный штаба УНР (арестован), Маловичко, быв. ра-

ботник петлюровской контрразведки (арестован), Воронянский, быв. член Центральной Рады (арестован), Простосинский, быв. секретарь губкома ЛСР, быв. офицер, поляк (арестован) и другие.

Сейчас уже вскрыто и ликвидировано петлюровской линии 5 повстанческих полков: Березово-Лукский, Миргородский, Кременчугский, Семеновский и Ново-Георгиевский, один батальон, 14 повстанческих рот, которые Тищенко намерен был свести два повстанческих полка и 15 повстанческих отрядов. По ним арестовано 1639 человек, из них 218 офицеров петлюровской, старой и других армий.

Кроме того вскрыты и ликвидированы 21 эсеровско-боротьбистский отряд, арестовано 1338 человек, из них: эсеров 222, националистов 303, боротьбистов 19 и остальные меньшевики, укаписты, церковники и прочие.

Ликвидирован один диверсионный отряд и 12 диверсионных групп, причем по показаниям арестованного нами, переброшенного из Польши штабс-капитана петлюровской армии Осьмакова, диверсионный отряд создан по личным указаниям полковника УНР Ковальского. В состав этого отряда входило 17 отдельных диверсионных групп, численностью 4-8 человек, обязательно во главе офицером. Отряд располагал складом взрывчатых веществ: фугасных снарядов 6, шрапнелей фугасных 3, гранат разных систем 32 (склад обнаружен и изъят).

Показаниями арестованных Сторубель, Тищенко, Отченаш и других устанавливается, что Полтавский областной повстанком и его представители различных антисоветских организаций были связаны Киеве главповстанкомом украинским националистическим центром, его военным штабом и соответствующими объединениями антисоветских организаций (ЦК УПСР и т.д.).

Наиболее пораженными на Полтавщине оказались районы Миргородского, Кременчугского и Полтавского кустов.

1. Миргородский. Вскрыт и ликвидирован повстанком составе: Маловичко, Лычко, быв. член военного совета Центральной Рады (арестован), Минаев, быв. командир 75 артполка 75 стрелковой дивизии, быв. эсер (осужден), Ещенко, быв. офицер (арестован) и другие.

Ряде районов и главным образом Гадячском, Петрово-Роменском, Камышнянском, Хорольском, Липово-Долинском и Миргородском повстанкомом были заложены повстанческие отряды, которые затем были переформированы и созданы два повстанческих полка: Березово-Лукский, под командованием быв. штабс-капитана Цапа и Миргородский, во главе с быв. офицером Головко.

Кроме того, повстанком сформировал из разложившейся части быв. красных партизан, бандитско-петлюровского элемента повстанческий отряд, под командованием Эчко, быв. руководителя местного партизанского отряда.

2. Кременчугский. Вскрыт и ликвидирован повстанком, во главе: Ориночко, Шамро-Вовк, видные украинские националисты, активные деятели «Просвіти».

Повстанком действовал районах б/Кременчугского округа и также из отдельных повстанческих отрядов этих районов сформировал 3 повстанческих полка.

В Ново-Георгиевский повстанческий полк, под командованием Ахмоловича (арестован), б/петлюровский офицер, б/нач. учебно-боевой подготовки Рай ОСД – сведены отряды, расположенные Градижском, Онуфриевском и Ново-Георгиевском районах.

Семеновский полк, под командованием Шарского (осужден 10 лет, возвращается из лагерей), б/кадровый офицер – из отрядов Глобинском, Оболонском, В.Крынковском и Семеновском районах.

Кременчугский полк, под командованием Филянского (арестован), б/петлюровского офицера из отрядов Козельщанского, Кишеньковского и Кременчугского районов.

3. Полтавский. Всей политической деятельностью района Полтавского куста руководили непосредственно члены областного повстанкома и, главным образом, Сторубель и Воронянский.

Диканьском районе Воронянский и Маковский (арестован), б/руководитель местной УПСР организации, сформировали несколько повстанческих отрядов.

Решетиловском районе создано 2 повстанческих отряда, под командованием подполковника Маринченко и офицера Шпика (арестованы).

В селе Рясное Нехворощанского района создан повстанческий отряд, во главе б/офицером Скакуном (арестован).

Ликвидированы: Парасковеевский отряд, во главе Ефимец, б/член УПСР и Титаренко, б/офицер; Абазовский – во главе Гулым, брат петлюровского полковника и Бойко – крупный кулак; Мильцевский, во главе Луценко, а также ряде сел Машевского района несколько мелких эсеровских отрядов.

4. Лубенский. Районах Лубенского куста повстанческим формированием руководил Тищенко, б/командир 75 стрелковой дивизии. Через завербованных командиров запаса переменного начсостава, из числа б/петлюровских офицеров создал 14 повстанческих рот, которые намерен был момент восстания свести два повстанческих полка. Весь командно-офицерский состав и актив этих повстанческих формирований арестован.

5. Золотоношский – районах Золотоношского куста заложено 3 повстанческих отряда, под командованием Онацкого, Грозы и Ковтуна, б/петлюровских офицеров и батальон во главе Болбот, б/офицер петлюровской и белой армий. Здесь также весь командно-офицерский состав и актив арестованы.

Все эти повстанческие формирования заложены по указанию Тищенко б/Пирятинским райвоенкомом Ермаковым.

В частях 75 стрелковой дивизии вскрыта военно-националистическая организация, руководимая б/ком, дивизии Тищенко, который был связан Квятеком – б/зам, комвойск Харьковского военного округа.

Как известно, Тищенко входил состав Полтавского областного повстанкома.

Эту организацию вовлечено 27 кадровых командиров и 14 переменного начсостава и запаса.

Участники военно-националистической организации большинстве бывшие офицеры и петлюровцы не только руководили повстанческой деятельностью на местах, но создавали ячейки райвоенкоматах и главным образом осоавиахимах на местах.

Вскрыты ячейки в Полтавском, Лубенском, Ново-Георгиевском, Кременчугском, Зиньковском и Онуфриевском осоавиахимах и Пирятинском, Полтавском и Лубенском райвоенкоматах.

По линии украинских антисоветских партий нами арестованы: Простосинский, б/секретарь Полтавского губкома ЛСР, б/активный работник военного отдела ЦК ЛСР, участник мятежа в Москве, Марченко, б/директор Сенчанской МТС, б/активный боротьбист, до ареста член КП(б)У, связанный Любченко, Затонским и др., которые дали развернутые показания о проведенной повстанческой деятельности на Полтавщине и других областях Украины.

По показаниям участника диверсионной группы Трегуба, б/адъютанта Полтавской петлюровской комендатуры, обнаружен и изъят склад оружия по ул. Чапаева № 9 в Полтаве: 9 снарядов, 39 гранат, вполне годных действию.

Работа по изъятию оружия только развертывается. По показаниям ряда участников повстанческого подполья устанавливается несколько складов оружия.

На 1 апреля рассмотрено дел Судтройкой на 1112 человек.

№ 2605698
3 апреля 1938 г.
г. Полтава

НАЧАЛЬНИК УНКВД ПО ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАН ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ВОЛКОВ

ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 31. – Спр. 4. – Арк. 152-158. Оригінал. Машинопис.

Документ № 74

З ТЕЛЕГРАМИ ЗАСТУПНИКА НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ С.І.ПОЛЯКОВА КЕРІВНИЦТВУ НКВС УРСР ПРО ПІДГОТОВКУ ДО ПЕРШОТРАВНЕВИХ СВЯТ

Квітень 1938 р.

Киев НКВД УССР
тов. Успенскому
тов. Листенгурту

Передаю данные ходе подготовки первомайским праздникам. Всего арестовано 85 человек: из них линии 4 отдела – 52 человека, националистов – 6, сионистов – 6, эсеров – 6, правых – 9, меньшевиков – 5, троцкистов – 9, бундовцев – 2, церковников – 6, боротьбистов – 1, жен врага – 2.

По линии 3 отдела – 22 человека: бывших белых – 6, шпионов – 16.

По линии 5 отдела – 8 человек: шпионов –1, участников украинской повстанческой организации – 6, жен врага – 1.

По линии 2 отделения – 3 человека: быв. петлюровцев – 1, троцкист – 1, шпион – 1.

Подготовка к праздникам на предприятиях и местных организациях развернута слабо. Сейчас только занимаются изысканием средств на приобретение плакатов и лозунгов. Предпраздничный базар, торговля магазинах и украшение города организованы плохо.

Агитационно-массовая работа проводится неудовлетворительно. Результате отмечены отрицательные настроения и отдельных случаях антисоветские высказывания:

а) Кац – работница чулочной фабрики Полтавы: «Дожились, что к празднику выдают штаны по колени, скоро совсем будем ходить голые».

б) Самойленко – служащий обл. ЗУ: «Предпраздничный базар организован врагами народа, собирают людей, а кушать нечего».

в) Фесенко – медсестра Полтавской детской больницы: «В этом году если кто пойдет в колонну, то из-за страха, в каждом дворе кто-нибудь арестован, большой процент населения в тюрьмах НКВД».

г) Колесниченко – бывший красный партизан, города Хорол: «Пусть готовятся к празднику те, кто хорошо устроился и получает много денег, а тот, кто завоевал советскую власть теперь голодает».

д) Конева – служащая Полтавского госбанка: «Какой тут праздник, когда из-за пары чулок стоят очереди по сто человек. Польше живется лучше чем здесь».

е) Сегеда – жена арестованного националиста из Кременчуга: «Если бы на Первое Мая организовать колонну жен арестованных и нести плакат – «Спасите наших мужей». (Сегеда арестована).

ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 31. – Спр. № 7. – Арк. 120-129. Оригінал. Машинопис.

Документ № 75

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА НАРКОМА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР О.І.УСПЕНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВУ НКВС СРСР ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ПІДПІЛЬНИХ КОМІТЕТІВ «МОЛОДОЇ ГЕНЕРАЦІЇ»

01 липня 1938 р.

Сов. секретно

Записка по проводу № 3874

Москва НКВД СССР
тов. Ежову Н.И.
тов. Фриновскому
тов. Журбенко

Дальнейшим следствием по делу украинской националистической организации «Молода генерація» установлено, что украинским подпольным комитетом организации для проведения антисоветской работы на местах, в областях созданы подпольные комитеты, руководившие вербовкой участников организации и работой созданных ими групп «Молода генерація».

Нами ликвидированы подпольные комитеты «Молода генерація» в Полтавской и Одесской областях.

Арестованный активный участник Полтавской организации «Молода генерація» – Чумак Иван Михайлович – бывший редактор газеты «Большевик Полтавщины» показал, что организацией в области руководил подпольный комитет в составе: его – Чумака, Вакуленко – бывшего секретаря Полтавского горкома ЛКСМУ (осужден), Злыдня – работника газеты «Большевик Полтавщины» (арестован), Протаса Павла Тимофеевича – бывшего директора Дворца пионеров в Полтаве (арестован) и Дроботя Николая Федоровича – бывшего секретаря Полтавского горкома ЛКСМУ.

Чумак по антисоветской деятельности был организационно связан с членами украинского подпольного комитета: Милько–управделами Совнаркома УССР, Ващуком – зав. совторготделом ЦК КП(б)У, Осадчим – зав. отделом печати ЦК КП(б)У, и Максимцом – зав. особым сектором ЦК КП(б)У (арестованы).

По показаниям Чумака, полтавский подпольный комитет организации создал ряд групп «Молода генерація» в Полтаве, Кременчуге и Лубнах. Основной кадр участников этих групп составляли националистически настроенная молодежь, главным образом, родственники и члены семей репрессированных, социально-чуждый разложенный, неустойчивый элемент, пробравшийся в комсомол и антисоветски настроенные лица из учащейся молодежи.

Организация ставила задачу особенно широко развернуть работу по вербовке участников организации в комсомоле. С этой целью были привлечены работники Полтавского горкома комсомола Вакуленко, Дроботь и Кишек.

В состав этих групп в 1937 г. были также влиты для руководящей работы ряд участников организации, прибывших из Киева с курсов газетных работников.

Чумак был направлен в Полтаву также по окончании этих курсов газетных работников.

Чумак от члена украинского подпольного комитета «Молода генерація» – Осадчего получил задание создать из числа участников организации террористическую группу. Это задание Чумак выполнил. В состав террористической группы Чумаком были привлечены участники организации Онисин – бывший директор Полтавского пединститута; Троицкий Андрей Семенович – сотрудник редакции «Большевик Полтавщины»; Кишек – работник горкома комсомола; Рощинский и Маляренко – студенты Полтавского строительного

техникума, родители их репрессированы (все участники террористической группы арестованы).

Группа Чумака подготавливала террористический акт против секретаря ЦК КП(б)У тов. Хрущева, имея специальное задание совершить его при въезде тов. Хрущева в область. Исполнителями теракта были намечены участники организации Троицкий и Кишек, которые должны были использовать свое положение газетных работников.

Одновременно перед этой террористической группой была поставлена задача подготовить террористические акты против депутатов Верховного Совета СССР – украинцев «как изменников украинского народа». Указания против кого из депутатов персонально нужно готовить террористические акты, Чумак должен был получить от Верховинца – руководителя областной повстанческой националистической организации, с которыми контактировал в работе подпольный комитет «Молода генерація».

Комитет «Молода генерація» в Полтаве был связан с правотроцкистской организацией. Чумак через троцкиста Харченко связался с руководителем правотроцкистского подполья в Полтаве Удовиченко и через него участниками «Молода генерація» был получен ряд заданий по антисоветской деятельности.

В частности Удовиченко поставил задачу развернуть активную антисоветскую работу в связи с подготовкой выборов в Верховный Совет УССР.

Чумаком было намечено произвести поджег Дворца пионеров в Полтаве во время общего собрания по выборам. Выполнение этого задания было поручено участнику организации Ратусевичу – работнику дворца пионеров, который должен был во время собрания поджечь пакет с зажигательной смесью. Осуществлению этого диверсионного акта помешал арест Ратусевича, у которого при обыске этот пакет изъят.

Полтавский комитет «Молода генерація», через члена комитета Вакуленко установил связь с «польской организацией войсковой», персонально с областным комендантом Колясницким.

Следствие по делу разворачиваем. Ликвидируем комитеты «Молода генерація» в Днепропетровске, Харькове, Виннице, Каменец-Подольске, Николаеве и Житомире.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА УСПЕНСКИЙ

№ 1659/СН
1 июля 1938 г.

ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 31. – Спр. 82. – Арк. 1-7. Оригінал. Машинопис.

Документ № 76

ІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ У СІЧНІ-ЛИПНІ 1938 р.

Серпень 1938 р.

За период с 1.01 по 1.08.1938 г.

Всего арестовано 6791
Троцкистов и правых 141
участн. воен. фаш. заговора 40
Меньшевиков 49
Бундовцев 5
Эсеров 369

Анархистов 12
Сионистов... 129
участн. партиз. повст. формир......... 311
укр. к-р и повстанч. 3176
белогвард. к-р 201
польск. к-р и шпионаж 1152
немецк. к-р и шпионаж....................... 234
румын. к-р и шпионаж........................ 4
болгар. к-р и шпионаж........................ 6
греческ. к-р и шпионаж 7
япон. к-р и шпионаж............................ 27
латв. к-р и шпионаж 58
иранск. к-р и шпионаж 24
чешский шпионаж 15
разн. шпионаж и нац. к-р.................... 46
церк.-сект. к-р 74
антисов. агитация 464
вредит. в с/х и промпредпр. 73
жен изменников родины 144

[...] По национальному составу
Всего арестовано 6791
Украинцев 5891
Русских.. 367
Евреев.. 206
Поляков.. 183
Немцев 37
Латышей.. 19
Болгар 6
Греков.. 4
Прочих 78

Осуждено всего
за период с 1.01 по 1.08.1938 г. 4353
Из них:
по 1-й категории 3721
по 2-й категории.................................... 632
Из них:
Военколлегией всего 45
Из них:
по 1-и категории.................................... 35
по 2-й категории.................................... 10

В особом порядке всего 809
Из них:
по 1-й категории.................................... 586
по 2-й категории.................................... 223

Особыми тройками всего 3100
Из них:
по 1 -й категории................................... 3100

Судами всего...286
Из них:
по 1-й категории....................................–
по 2-й категории....................................286
Особым совещанием всего...............113

ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 31. – Спр. № 105. –Арк. 280, 282-285.Оригінал. Машинопис.

Опубл.: Лошицький О. «Лабораторія-2»: Полтава. Документальні матеріали про масові репресії в Полтавській області // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – № 2/4 (13/15). – 2000. – С. 175-176.

№ 77

ЗВЕДЕНІ ДАНІ ПРО ЗАСУДЖЕНИХ ОРГАНАМИ НКВС УРСР ГРОМАДЯН ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ З 1 СІЧНЯ ПО 1 СЕРПНЯ 1938 р.

05 серпня 1938 р.

Сводные данные
Об осужденных по делам органов НКВД УССР за время
с 1.1. по 1.VIII . 1938 года

Области	Всего			Из них: Воен. Коллегии			В особом порядке:			Особыми тройками:			Судами			Особым совещанием
		по 1-й категории	по 2-й категории	Всего	по 1-й категории	по 2-й категории	Всего	по 1-й категории	по 2-й категории	Всего	по 1-й категории	по 2-й категории	Всего	по 1-й категории	по 2-й категории	
УНКВД Полтавской	**4353**	**3721**	**632**	**45**	**35**	**10**	**809**	**586**	**223**	**3100**	**3100**	**-**	**286**	**-**	**286**	**113**

5 августа 1938 г.

Нач. специального отдела НКВД УССР
Старш. лейтенант госуд.[арственной] безопасности Назаренко

ДА СБУ. – Ф-16. – Оп.31. – Спр.105. – Арк. 283. Засвідчена копія.

Документ № 78

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИРОК ЩОДО О.Г.УДОВИЧЕНКА, ЗВИНУВАЧЕНОГО У АНТИРАДЯНСЬКІЙ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

21 вересня 1938 р.

УТВЕРЖДАЮ:
НАРКОМ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ III РАНГА
(УСПЕНСКИЙ)
« *21* » сентября 1938 года
(підпис)

УТВЕРЖДАЮ:
ПОМ ГЛАВНОГО ВОЕННОГО ПРОКУРОРА РККА – БРИГВОЕНЮРИСТ
(КАЛУГИН)
« *21* » сентября 1938 года
(підпис)

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

по делу № 123 по обвинению
УДОВИЧЕНКО А.Г. по ст. ст. 54-7,
54-8 и 54-11 УК УССР.

НКВД УССР вскрыта и ликвидирована антисоветская право-троцкистская террористическая организация, проводившая активную борьбу с партией и советской властью, готовившая вооруженное выступление и террористические акты против руководителей ВКП(б) и Советского правительства.

Одним из активных участников этой организации являлся, арестованный 4 июля 1938 года и привлеченный по делу в качестве обвиняемого, УДОВИЧЕНКО Александр Гаврилович.

Следствием и признанием самого обвиняемого УДОВИЧЕНКО установлено, что он являлся активным участником антисоветской право-троцкистской террористической организации, в которую был завербован в 1937 году ГОРЕВЫМ – бывш. зав. ОРПО Харьковского Обкома КП(б)У.

ГОРЕВЫМ был информирован о составе и задачах организации, о том, что конечной целью является свержение советской власти и о террористических установках организации, которые полностью разделял (л.д. 17).

В контрреволюционных целях обв. УДОВИЧЕНКО был направлен на работу второго секретаря оргбюро ЦК КП(б)У по Полтавской области, где он создал и возглавил право-троцкистскую организацию (л.д. 23, 24).

По его заданиям были проведены диверсионные акты на Крюковском вагонно-ремонтном заводе в Кременчуге и на Полтавской электростанции.

> «... Диверсионно-вредительская работа направлялась мною и по моим личным указаниям проводилась на различных об'ектах.
>
> Одним из крупных диверсионных актов, осуществленным по моим указаниям, являлись разрушительные действия на Крюковском вагонно-строительном заводе в г. Кременчуге» <...> (л.д. 29, 30, 31).

Обв. УДОВИЧЕНКО лично завербовал в организацию ЗАПОРОЖСКОГО – бывш. секретаря Ковалевского РПК, СЫТНИКА – председателя Кобелякского Райисполкома и ДЕМЧЕНКО – директора Полтавской электростанции, которые по его заданиям проводили диверсионно-вредительскую работу (л.д. 25, 26, 27, 28).

Обв. УДОВИЧЕНКО лично подготовлял совершение террористического акта против секретаря ЦК КП(б)У тов. ХРУЩЕВА и привлек для этой цели участника организации ЧУМАКА – б. редактора Полтавской газеты, совместно с которым разработал план совершения теракта.

> «... Я лично не только разделял террор, но и подготавливал совершение теракта против ХРУЩЕВА Н. С. <...> ЧУМАК являлся участником антисоветской организации и был очень озлоблен против руководства коммунистической партии и советской власти. Он принял мое предложение, по приезде ХРУЩЕВА в Полтаву совершить против него теракт» <...> л.д. (37, 38, 39).

Обв. УДОВИЧЕНКО Александр Гавриилович виновным себя признал.

Изобличается показаниями активных участников антисоветской право-троцкистской организации ЕМЕЛЬЯНОВА (л.д. 40, 41), ОЗОЛИНА (47, 48), ХАРЧЕНКО (52), ИВАНОВСКОГО (55), ГВОЗДЕВА (56), ШАРИКОВА (57), КОСТЯНОВА (58), ОРЛОВА (59), ДОРОХОВА (70), ДЕМЧЕНКО (78), ЧУМАКА (83).

На основании изложенного обвиняется:

УДОВИЧЕНКО Александр Гавриилович, 1904 г.р., урож. с. Тарасовки, Полтавской области, украинец, гражд. СССР, быв. член КП(б)У с 1927 года, бывш. второй секретарь оргбюро ЦК КП(б)У по Полтавской области, – в том, что:

а) – являлся активным участником право-троцкистской террористической организации, ставившей своей задачей свержение советской власти и восстановление капитализма;

б) – возглавляя право-троцкистскую организацию в Полтавской области, непосредственно руководил ее диверсионно-вредительской деятельностью;

в) – лично завербовал для совершения диверсионных актов ЗАПОРОЖСКОГО, ДЕМЧЕНКО и СЫТНИКА;

г) – был осведомлен о повстанческой деятельности организации и ее террористических планах;

д) – подготавливал террористический акт против секретаря ЦК КП(б)У тов. ХРУЩЕВА Н. С. и привлек для этой цели участника организации ЧУМАКА,

т. е. в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-7, 54-8 и 54-11 УК УССР.

На основании изложенного обвиняемый УДОВИЧЕНКО Александр Гаврилович подлежит суду Военной Коллегии Верховного Суда ССР в порядке закона от 1 декабря 1934 года.

ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ IV ОТДЕЛА
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (БУРДАН)

СОГЛАСЕН: НАЧ I ОТДЕЛЕНИЯ IV ОТДЕЛА
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (КАЛУЖСКИЙ)

УТВЕРЖДАЮ: ПОМ НАЧ IV ОТДЕЛА НКВД УССР
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (підпис) (ЮФА)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 4610-с. – Арк. 147-150.

Документ № 79

ІНФОРМАЦІЯ СЕКРЕТАРЯ ПОЛТАВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У МАРКОВА ЦК КП(б)У ТА ЦК ВКП(б) ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ РОДИН КОЛИШНІХ ПЕТЛЮРІВЦІВ ТА БУРЖУАЗНИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ІЗ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ м. ПОЛТАВИ НА ОКРАЇНИ

24 вересня 1938 р.

ЦК КП(б)У, тов. Хрущову
ЦК ВКП(б), тов. Маленкову

В октябре 1937 года организовалась Полтавская область с областным центром в гор. Полтаве.

К моменту организации области в Полтаве ощущался жилищный кризис, который особенно дал себя чувствовать после организации областных учреждений и переезда в Полтаву новых тысяч работников.

Основной жилищный фонд в Полтаве, при проверке, оказался заселенным бывшими дворянами и помещиками, бывшими петлюровцами и украинскими буржуазными националистами, бывшими митрополитами, архиереями, эсерами и другими контрреволюционными элементами.

Борьба с право-троцкистскими предателями в Полтаве фактически не начиналась, а они занимали лучшие квартиры. Достаточно сказать, что в Полтаве спокойно жили и имели два собственных дома две родные сестры Симона Петлюры, его племянник – автокефальный поп, фрейлины двора «его императорского величества» Остроградские, семья невозвращенца Беседовского, семья петлюровского министра Чеховского, член ЦК эсеров Простасинский и др.

Разгром этих контрреволюционных элементов происходил в основном в ноябре 1937 года – мае 1938 года.

Разгром контрреволюционных элементов сопровождался уплотнением и переселением их семей, поскольку последние занимали лучшие квартиры в центре города. Освобождавшаяся, в связи с этим, жилищная площадь предоставлялась приехавшим в Полтаву областным работникам, специалистам, как-то врачам, агрономам, учителям, рабочим и служащим, которые до этого находились в невыгодных для жилья квартирах.

Переселение и уплотнение семей репрессированных вызывало со стороны последних поток истерических телеграмм в Прокуратуру СССР и, совершенно незаслуженное, внимание к этим телеграммам со стороны Прокуратуры СССР.

Прокуратура СССР в сентябре 1938-го года выслала своего представителя – прокурора тов. Зильберг в Полтаву, которая вместо объективного подхода к вопросам переселения и уплотнения и выяснения действительного положения вещей – стала на путь вызова и допроса жен репрессированных и запретила производить будь-какое переселение и уплотнение семей репрессированных.

Такая линия поведения тов. Зильберг вызвала, с одной стороны, новый поток жалоб семей репрессированных, требующих возврата квартир, и с другой стороны, – справедливое возмущение трудящихся.

Обком просит понудить* на Прокуратуру СССР объективно разобраться в вопросе переселения и уплотнения семей репрессированных по гор. Полтаве и не создавать своими действиями нежелательных толков среди трудящихся гор. Полтавы.

ДАПО. – Ф.П-15. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 31, 32. Машинописна копія.

* Закреслено олівцем, вгорі написано: «воздействовать на».

Документ № 80

ПОСТАНОВА БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У «ПРО РОБОТУ ОБЛАСНОЇ ГАЗЕТИ «БІЛЬШОВИК ПОЛТАВЩИНИ»

29 вересня 1938 р.

Заслухавши звіт про роботу редакції газети «Більшовик Полтавщини» бюро Обкому КП(б)У відзначає, що в редакції довгий час орудували вороги народу (Черевань, Микитенко), які спрямували свою шкідницьку діяльність на розвал роботи редакції, культивували парадність, шумиху, співаючи дифірамби своїм поплічникам і одноразово тримали під спудом серйозні сигнали комуністів, трудящих, які надходили з місць. В апараті редакції затискували критику, культивували підлабузництво, п'янство, укомплектовували відділи за рахунок сумнівних і ворожих людей (Цюпа, Шевченко та інш.). Лише за останній час обком КП(б)У почав зміцнювати апарат редакції. В наслідок цього є деяке поліпшення роботи газети, а саме:

Редакція і її відділи працюють за планом, серед працівників зміцнена трудова дисципліна, газети виходять значно раніше, збагачується тематика газети, поліпшено роботу серед авторів-комуністів, колгоспників, радянських та партійних працівників;

Редакція за останні два місяці провела нараду початківців з письменниками, обласну конференцію робселькорів, 4 конференції заочників, 7 конференцій робкорів цукрових заводів. Відділи значно поліпшили зв’язок з дописувачами листуванням та виїздом на місця.

Поліпшено роботу з листами трудящих. Коли на 1/1/1938р. в редакції лежало без руху і відповідей 1200 листів, то зараз є тільки 680 листів, які надіслані у відповідні установи для вжиття заходів і розсліду.

Поруч з цим є ряд недоліків в роботі газети. А саме:

1. До цього повністю ще не укомплектовано штату редакції – немає зам. редактора, зав. сільськогосподарським, інформаційним відділами, зав. відділу радянського будівництва, директора видавництва.

2. Газета недостатньо висвітлює партійне життя в області і зовсім мало залучає партійних керівників до участі в газеті. Не висвітлює таких питань, як перевірка виконання рішень партії, боротьба з наклепниками та організаційно-партійних питань.

3. Газета мало залучає учителів, агрономів, інженерів, радянської інтелігенції і стахановців до авторства в газеті.

4. Недостатньо допомагає районним газетам систематичним вміщенням оглядів і не тільки з негативним прикладом роботи, а й таких, якими передавати досвід зразкової роботи районних газет, проведення нарад з окремих питань, організацією виробничої практики районних газет працівників при редакції обласної газети.

5. Редакція повністю не виконала постанови бюро Обкому КП(б)У про роботу з листами трудящих, внаслідок чого на 400 листів, які одіслані на розслід і вжиття заходів в обласні й районні установи ще не домоглася відповідей і реагувань.

6. На сторінках газети ще немає обміну досвідом роботи стахановців промисловості, транспорту і сільського господарства, зовсім слабо висвітлюється оборонна робота і партійне та комсомольське життя армії. Редакція ще не добилась виходу газети за графіком часто запізнюється.

Бюро Обкому КП(б)У – УХВАЛЮЄ:

1. Зобов'язати редакцію «Більшовик Полтавщини» в своїй повсякденній роботі виходити з рішень лютнево-березневого і січневого пленумів ЦК ВКП(б) та рішень XIV з'їзду і останнього пленуму ЦК ВКП(б).

2. Провадити систематичну і вперту роботу по ліквідації наслідків шкідництва, як в апараті редакції, а також в партійній роботі, в промисловості, транспорті і сільському господарстві, вести систематичну боротьбу з наклепниками, кар'єристами, перестраховщиками.

3. З номера в номер висвітлювати стан підготовки готування до глибокого вивчення короткого курсу історії ВКП(б) – готування пропагандистів, організовуючи статті від слухачів, керівників семінарів, пропагандистів, стан вивчення історії партії комуністами, комсомольцями, трудящими.

4. В кожному номері газети вміщувати відділ партійного життя, висвітлюючи питання організаційно-масової, пропагандистсько-агітаційної роботи, залучаючи авторами працівників Обкому, райкомів, міськкомів та первинних парторганізацій. Провадити наради партійних працівників, комуністів з окремих питань партійної роботи, особливо з новоприйнятими в партію і висуванцями.

5. Систематично висвітлювати хід виконання політико-господарських завдань. Особливу увагу звернути на такі питання, як готування до зими, транспорту, промислових об'єктів. Так само готовності до зимівлі тваринництва, питанням готування масових кадрів розподілу наслідків господарювання і збирання техкультур - цукровий буряк, сонях, обробку коноплі, оранка на зяб та інш.

6. Особливу увагу звернути на висвітлення ходу республіканського змагання на кращу постановку оборонної роботи в області.

7. Щоб забезпечити нормальну роботу обласної газети – «Більшовик Полтавщини» зобов'язати відділ преси обкому КП(б)У персонально тов. Компанієць до 5-го жовтня укомплектувати штат редакції відповідальними робітниками і представити на затвердження бюро – Зав. таких відділів – сільськогосподарського, промислово-транспортного, радбудівництва, міжнародної і внутрішньої інформації та культурно-побутового і Зам.редактора та директора видавництва.

8. Для створення нормальних умов працівників редакції зобов'язати президію оргкомітету і персонально т. Мартиненко до 15-го жовтня надати редакції приміщення – квартири для відповідальних працівників та складські приміщення.

9. Забезпечити своєчасний вихід газети, за розробленим графіком поліпшити художнє оформлення газети, з вміщенням кліше хорошої якості.

10. Зобов'язати редакцію газети «Більшовик Полтавщини» ширше розгорнути масово-виховну і організаційну роботу серед активу газети робкорів та селькорів, періодично провадячи з ними наради, семінари, конференції, перевірити цей актив кращих активістів, робселькорів висувати на керівну редакційну роботу як обласної, так і районної газети.

Секретар Обкому КП(б)У (підпис) (Горленко)

ДАПО. – Ф.П-15. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 60-62. Машинописна копія.

Документ № 81

ЗАПИСКА НАРКОМА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР О.І.УСПЕНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВУ НКВС СРСР ПРО ЛІКВІДАЦІЮ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ АНТИРАДЯНСЬКОГО ВІЙСЬКОВО-ПОВСТАНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО ШТАБУ

Жовтень 1938 р.

тов. ЕЖОВУ Н.И.
тов. ФРИНОВСКОМУ
тов. НИКОЛАЕВУ

Управлением НКВД по Полтавской области вскрыт и ликвидируется областной, антисоветский военно-повстанческий партизанский штаб, в состав которого входили бывшие командиры партизанских отрядов на Полтавщине – ФЕДОРЧЕНКО, МАКУХА, МАЧИНСКИЙ, КОЗЛОВ, КУЛИК и ЗУБЕНКО (арестованы).

Полтавский областной штаб, действуя в контакте с право-троцкистами, националистами, под руководством Всеукраинского партизанского штаба, подготовлял вооруженное выступление против Советской власти.

Арестованы в Полтаве члены областного штаба КУЛИК Иван Васильевич, в прошлом член УНСР, бывший член Коллегии Наркомторга УССР, последнее время работал зав. оперативным учетом Лубенской Межрайфилии «Заготлен» – показал, что большинство командного состава партизанских отрядов, сформированных в годы гражданской войны на Полтавщине и действовавших под названием «армии вільного козацтва», состояло из эсеровско-боротьбистских элементов, которые имели директивные указания от своих центров вести работу по объединению антисоветской части партизан, чтобы после разгрома белогвардейских армий, выступить против Красной армии в целях свержения Соввласти и создания «самостійної України».

По окончанию гражданской войны многие из этих партизанских командиров проникли на ответственные посты в партийно-советские учреждения, где вели подрывную работу и концентрировали участников антисоветского партизанского подполья.

Мероприятия Советской власти, которые были направлены против бесчинства и преступлений этой части «партизан», последними были встречены резко враждебно, среди них появились лозунги о создании подпольных партизанских организаций и объединений для борьбы с Советской властью.

КУЛИК показывает, что в 1925–26 г.г. бывшие командиры партизанских соединений МАТЯШ (осужден), ОГИЙ и ФЕДОРЧЕНКО (арестованы) все бывшие члены УНСР соз-

дали и возглавили на Полтавщине, так называемый, «Священный Союз Партизан». Этот союз организовывал выступления партизан с требованием представления бывш. партизанам особых прав и послужил базой для сколачивания антисоветских повстанческих формирований на Полтавщине.

В 1926–1927 г.г. в период открытых антисоветских выступлений троцкистов, вся эсеровско-боротьбистская часть партизан, во главе с «союзом» стала на сторону Троцкого. Через проживавшего тогда в Москве боротьбиста, бывшего командира партизанского отряда – МОТУЗКО Николая (работает за границей в Полпредстве) «Союз» установил непосредственную связь с Троцким, от которого была получена прямая директива – держать партизан в боевой готовности для вооруженного выступления против Советской власти.

С этого момента, как показывает КУЛИК, руководящее ядро «Союза» было превращено в областной партизанский штаб.

Организационные мероприятия штаба вначале были направлены к установлению связи с бывшими командирами партизанских отрядов, главным образом, с бывшими эсерами и боротьбистами, через которых впоследствии развернулась работа по созданию антисоветских формирований.

По указаниям Всеукраинского партизанского штаба, в 1932 году областным штабом были созданы межрайонные повстанческие партизанские штабы в Кременчуге, Лубнах и Миргороде, где в годы гражданской войны формировались крупные партизанские отряды.

Областными и межрайонными партизанскими штабами были созданы следующие повстанческие формирования:

В Лубнах – повстанческий полк, возглавлявшийся ЛЕБЕДИНЦЕМ (арестован);

В Хороле – два повстанческих полка, возглавлявшиеся КОЗЛОВЫМ, бывшим председателем РИК'а (арестован) и ИВАНЕНКО, бывшим начальником Раймилиции (арестован);

В Пирятине – батальон, возглавлявшийся ГУНЯГА (арестован);

В Гадяче – отряд, возглавлявшийся ОБЕЛЬЦОМ (арестован);

В Полтаве и Полтавском районе – три отряда, возглавлявшиеся МАЧИНСКИМ, ФЕДОРЧЕНКО и ОГИЕМ (арестован).

Повстанческие отряды были также созданы в Диканьском, Кобелякском, Ново-Санжарском, Машевском, Карловском, Кременчугском и Миргородском районах Полтавской области.

С диверсионными целями был создан специальный отряд в Карловском районе, возглавлявшийся БУЦКИВСКИМ – бывшим председателем Райсовета Осоавиахима (арестован), на которого была возложена задача уничтожения артиллерийских и химических складов в Полтаве и Машевке.

Такую же работу по уничтожению артскладов было намечено провести в Кременчуге и Лубнах, через созданные там повстанческие отряды.

КУЛИК показал, что по поручению областного штаба, он связался в Лубнах с СОШИНСКИМ – бывшим нарсудьей (арестован), руководителем «ПОВ» на Лубенщине и установил с ним контакт по диверсионной и разведывательной деятельности.

Другой участник областного партизанского повстанческого штаба КОЗЛОВ – бывший председатель Хорольского РИК'а, в прошлом командир партизанского отряда, показал, что он с 1927 года являлся активным троцкистом, в 1933 году по поручению право-троцкистской организации вошел в Полтавский областной партизанский штаб.

КОЗЛОВ был связан с секретарем Хорольского Райкома КП(б)У – ГРИШИНЫМ (осужден), участником право-троцкистской организации с вторым секретарем Райкома КП(б)У ИГНАТЕНКОМ (арестован), участником антисоветской украинской националистической организации. В контакте с ним он проводил работу по организации повстанческих отрядов в Хорольском районе.

КОЗЛОВ совместно с участником военного повстанческого партизанского штаба – ИВАНЕНКО, бывшим начальником раймилиции (арестован) сформировал и возглавил два повстанческих полка, созданных из разложившейся части бывших партизан, петлюровцев и кулаков в Хорольском районе.

Показания КУЛИКА и КОЗЛОВА подтверждаются показаниями арестованных участников Полтавского областного военно-повстанческого партизанского штаба – МАЧИНСКОГО, ОГИЯ и ФЕДОРЧЕНКО.

Операцию и следствие по ликвидации повстанческих формирований, заложенных в районах Полтавщины продолжаем.

Протоколы допроса КУЛИКА и КОЗЛОВА направляю почтой.

НР 2101 УСПЕНСКИЙ.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА (УСПЕНСКИЙ)

ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 31. – Спр. 91. – Арк. 208-215.

Документ № 82

ЗВЕДЕНІ ДАНІ ПРО ЗАСУДЖЕНИХ ПРОТЯГОМ 1937–1938 рр. У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1938 р.

За 1937 г. (с момента организации области)
Осуждено: по 1 кат...........1944 чел.
по 2 кат...........2363 чел.

За 1938 г.
Осуждено: по 1 кат...........3729 чел.
по 2 кат...........639 чел.

ДА СБУ. – Ф. 42. – Т. 35. –Додаток. – Арк. 11. Завірена копія. Рукопис.

Опубл.: Лошицький О. «Лабораторія-2»: Полтава. Документальні матеріали про масові репресії в Полтавській області // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 176.

Документ № 83

ПОСТАНОВА БЮРО ПОЛТАВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У «ПРО РОБОТУ ВІДДІЛУ ПАРТІЙНОГО ЖИТТЯ РЕДАКЦІЇ ОБЛАСНОЇ ГАЗЕТИ «БІЛЬШОВИК ПОЛТАВЩИНИ»

29 грудня 1938 р.

Бюро Обкому КП(б)У констатує, що відділ партійного життя в редакції газети «Більшовик Полтавщини» протягом звітного часу поліпшив свою роботу. Відділ партійного життя вміщується в кожному номері газети, значно збагатив тематику на партійні теми, працює за планом, який щомісяця затверджується бюро Обкому КП(б)У, залучив до участі в газеті партійні кадри і комуністів. Протягом 3,5 місяців на партійні теми було надруковано 370 кореспонденцій, статей, заміток та інформацій, 28 передових статті, 117 партійних працівників, комуністів систематично дописують до газети. Серед них 12 секретарів РК КП(б)У, 17 інструкторів Райкомів партії, 5 інструкторів Обкому КП(б)У, 8 завпарткабінетів, 12 лек-

торів, парторги, пропагандисти, редактори і заступники редакторів районних газет, секретарі парткомітетів, радянська інтелігенція.

За звітній час надруковано 3 сторінки – про ріст партії, технічна інтелігенція села. В газеті висвітлюються питання - виконання рішень Лютнево-Березневого і Січневого пленумів ЦК ВКП(б), перевірка виконання, реалізація постанови ЦК ВКП(б) від 14 листопада – «Про постановку партійної пропаганди в зв'язку з випуском «Короткого Курсу історії ВКП(б)» – надруковано 6 теоретичних статей з центральних газет та 3 теоретичних статті місцевих авторів. Висвітлюються питання росту партії, робота з новоприйнятими, досвід самостійної роботи над книгою, робота інструкторів РК КП(б)У, оборонна робота і парторганізація, як парторганізація працює з інтелігенцією, питання агітаційно-масової роботи.

Редакція разом з Обкомом КП(б)У провела 6 нарад – нарада парторгів парторганізацій які зовсім не зростають, нарада редакторів районних газет і зав. відділів партійного життя, товаришів, які самостійно вивчають історію ВКП(б), нарада інтелігенції, інструкторів РК КП(б)У та наукових працівників.

Все ж відділ партійного життя має значні помилки і недоліки в роботі. Є факти, коли в газеті друкуються не перевірені матеріали (про т.Масловського, Пирятин), мало висвітлюються питання роботи політвідділів радгоспів, зам. парторгів, секретарів парткомітетів, недостатньо висвітлюється авангардна роль комуністів на виробництві, партійне керівництво стахановським рухом, парторганізація й оборонна роботи, боротьба парторганізації за ліквідацію наслідків шкідництва в партійній роботі, про роботу членів парткомітетів, членів пленумів РК КП(б)У, Міськкомів, Обкому КП(б)У, робота відділів Обкому та про партійні організації при радянських установах, недостатньо висвітлюється робота комсомолу з молоддю.

Виходячи з цього Бюро Обкому КП(б)У – УХВАЛЮЄ:

1. Вказати редактору тов. Ященку і зав.відділом партійного життя газети «Більшовик Полтавщини» т. Дудницькому на неприпустимість вміщення неперевірених наклепницьких матеріалів в газеті і зобов'язати їх персонально перевіряти кожен сигнал, який звинувачує наші партійні, радянські кадри.

2. Зобов'язати відділ партійного життя кожні два місяці складати план роботи, враховуючи питання плану роботи Обкому КП(б)У та використовуючи досвід «Правди» і республіканських газет.

3. Залучити до активної участі в роботі відділу партійного життя керівні партійні кадри, працівників Обкому КП(б)У, міськкомів, райкомів партії та секретарів парткомітетів і парторгів, а також пропагандистів, агітаторів, рядових комуністів, радянську інтелігенцію. Скликати з ними наради з питань обговорення планів роботи, допомагати працювати над статтями тощо.

4. Зобов'язати відділ партійного життя систематично висвітлювати питання, як партійні організації борються за виконання рішень Лютнево-Березневого і Січневого пленумів ЦК ВКП(б), постанови XIV з'їзду КП(б)У, постанови ЦК ВКП(б) від 22 серпня 1938 року.

5. Систематично висвітлювати життя і роботу радянської інтелігенції, роботу парторганізації з нею, нещадно борючись з махаївським, хуліганським, антиленінським ставленням до неї.

6. Зобов'язати відділ партійного життя регулярно висвітлювати питання підготовки і проведення партзборів, активів, пленумів про роботу членів комітетів, пленумів райкомів, міськкомів партії і Обкому КП(б)У та його відділів.

7. Зобов'язати широко висвітлювати питання керівництва парторганізації і оборонною роботою, громадськими організаціями, МОПР, «Безвірник» і т. д.

8. Систематично висвітлювати питання партійного керівництва комсомолом, авангардну роль комуністів, комсомольців на виробництві, як партійні організації керують і

організовують стахановський рух і борються з дезорганізацією на виробництві, літунами, прогульниками.

9. Запропанувати відділу пропаганди і агітації Обкому КП(б)У й редакції газети «Б.П.» на прикладі практичної роботи і перебудови партучеби в окремих первинних парторганізаціях організувати обмін досвідом на сторінках обласної газети.

10. Широко висвітлювати роботу парторганізацій, учбових закладів й особливо в питанні як ці парторганізації здійснюють вказівки партії, щодо підготовки кадрів, висвітлювати також роботу парторганізацій радгоспів, МТС, цукрозаводів.

11. Систематично висвітлювати стан роботи з співчуваючими, кандидатами партії та резервом партії – стахановцями.

12. Відділ партійного життя повинен так перебудувати свою роботу, щоб систематично і змістовно висвітлювати багатогранне партійне життя по області.

Секретар обкому КП(б)У (Сафронов)

ДАПО. – Ф.П-15. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 48-50. Машинописна копія.

1939

Документ № 84

З ПРОТОКОЛУ ЗАКРИТИХ ПАРТІЙНИХ ЗБОРІВ ПАРТОРГАНІЗАЦІЇ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

02–06 січня 1939 року

Присутствовало: членов ВКП(б) – 36
Кандидатов ВКП (б) – 11
Секретарь обкома КП(б) тов. МАРКОВ.
Секретар горкома КП(б) тов. ГОРЛЕНКО.
Президиум:
т.т. МАРКОВ, МОЛЬ, МАШОНИН

ПОВЕСТКА ДНЯ:
1. Об искривлениях в работе УНКВД (докладчик тов. МАШОНИН)

СЛУШАЛИ:

Об искривлениях в практической работе Полтавского облуправления НКВД, грубом нарушении постановления ЦК ВКП(б) и СНК СССР от 17 ноября 1938 года, о фальсификации следственных потоколов и спецсообщений в вышестоящие органы. Со стороны руководства УНКВД, о решении парткома от 18/XII-38 г. – и задачах в дальнейшей работе коллектива УНКВД. (Докладывает – Машонин).

ВЫСКАЗАЛИСЬ:

КИРИЛЕНКО <...> В облуправлениии имелась практика, что на сигналы населения и трудящихся не реагировалось:

Например – имеется заявление на нач. Зиньковского РО НКВД КУЦЕНКО, который допускал незаконые методы допроса (избиения), проводились по показаниям обвиняемых многие не имеющие причастности к антисоветской деятельности. На это заявление в Киев дан ответ, что факты не подтвердились, а КУЦЕНКО вместо наказания ВОЛКОВЫМ представлен к значку «Почетного чекиста».

Было заявление, что в лубенском РО НКВД происходит избиение арестованных. Был послан тов. ТИТОВ для расследования, но ВОЛКОВ дал ему указание разыскать виновника заявления. А потом по подозрению был арестован ГАВРЕГО. Вследствии этого я и боялся <...>

Идут разговоры о том, что так называемое «партизанское дело» тоже «состряпано». Так готовились и обвиняемые на рассмотрение Военной Коллегиии, созвали весь районный аппарат, дежали целые сутки и запугивали, а если отказывались то снова запугивали, пока обвиняемый не напишет заявления о своей виновности <...>

Выговор я считаю тяжелым для себя наказанием и прошу партийное собрание это взыскание мне смягчить.

ВОРОНА <...> В Полтаве система пропусков через показания процветала. Вот примеры: дело бывшего сотрудника МАКАРЕНКО, – не знаю сути полностью. Но оно сфабриковано, его сделали террористом, что не отвечает действительности. Дело БОГРОВА – ему дали очную ставку с ХЕЙФЕЦОМ. Они друг друга не видели никогда <...>

Избиения это система в работе. Члены партийного комитета конечно знали это <...>

О сигналах – из Лубен. Какой-то сотрудник написал письмо тов. ХРУЩЕВУ о вражеских методах в следствии. Вместо расследования по существу ТИТОВУ поручили выявить автора. Заподозрили ГАВРЕГО и арестовали. Обвиняют его в клевете. Когда он писал правду <...>

В Кременчуге арестован был какой-то капитан судна. Он был осужден на 10 лет, а потом вияснилось, что он даже не допрошен и в деле нет никаких материалов <...>

На протоколах были поддельные подписи, ПОЛЯКОВУ докладывали об этом и ничего не предпринято. Характерно дело ПУХАЛЬСЬКОГО в Семеновке. Там свидетелей работники ВИСЛОУХ и ГРОЗНЫЙ запугивали тем, что «если не дашь показания, то тебе тоже будет», и получили вымышленные показания – ПУХАЛЬСКИЙ осужден по первой категории <...>

ЧЕРНЯВСКИЙ <...> Все что допущено – это вражеское, этого нельзя отрицать, искривления были, были и в IV Отделе, конвееры были. Протоколы писались недословно. ВОРОНА говорил и правильно, что когда дело направлено по подсудности, арестованного нельзя трогать. А мы говорили с ними и подрабатывали их до самого суда. Были незаконные аресты, но арестовывали преимущественно по прошлому. Построение организации было неправильное – по линиям.Троцкисты могли друг друга не знать, а шли в одном деле. Допускалась обработка свидетелей. Показания их тоже писали неверно, недословно. <...> Как писались протоколы, установка была такая – если плохой протокол дословный то выбрасывался. Я был в кабинете ВОЛКОВА, в это время он говорил с Киевом и заявил – «протокол будет готов через 3–4 дня». Значит Киев тоже знал. Установка – от арестованного нужно брать все. Вот протокол ПОНОМАРЕНКО переписывался четыре раза и каждый раз ВОЛКОВУ не нравился, каждый раз скандал. Арестованные внизу, а вверху пишется протокол.

Об организациях – сперва правильно было, связан – значит организация. Однажды вызывает ВОЛКОВ к себе, у него был ПЛАТОНОВ, только я вошел: – «фокусник, чого вы запутываете дела. Раз троцкисты, националисты всех объедините в одно дело», дал распоряжение ВОЛКОВ, – и если я так не сделаю, то буду вредителем <...>

Когда ВОЛКОВУ заявляли по тому или иному вопросу, что мол этого делать нельзя, в его глазах такой работник становился вредителем. Вот был такой случай: нужно было арестовать САМОЙЛОВА, составление справки задержалось, вызывает меня ВОЛКОВ и говорит: «не случайно-ли это делается».

Как-то перед праздниками арестовали за месяц 9 человек. Снова «мало, значит умышленно». ВОЛКОВ не признавал, что значит нет материалов. Дела велись поверхностно. Давались планы – за три дня дать 20 дел на военную Колегию. В кабинете у себя ВОЛКОВ

держал по 3 часа, стоишь, а он долбает. Жаловались на него и нач. отделений ФЕДОРОВ, ОРЛОВ. Но это все меня не оправдывает, надо было знать, что есть обком, ЦК партии <....>

ПЛАТОНОВ, – неверно, что вопрос разбирается в отсутствии ВОЛКОВА. На Северном Кавказе о нем говорят, что это непризнанный Наполеон. В Полтавское УНКВД я приехал 8.III.1938 года, а за мной – КАГАНОВИЧ, ЧЕРНЯВСКИЙ, так, что не знали о происходящих арестах сотрудников, а старые сотрудники Горотдела дрожали, ожидая ареста. Для нас новых сотрудников, – так называемые «литературные» протоколы являлись новостью, и они по сути являются антисоветской работой. Так было например, с протоколом ПАПА, участника а/с подполья, штабс-капитана, с которым (протоколом) возились 10 дней, а ВОЛКОВ требовал «литературного» протокола.

На основе этих «литературных» протоколов арестовывали, создавали «партизанское» подполье, среди которых не исключена возможность и невинних людей. ВОЛКОВ приезжал из Киева и давал установку, при этом заявил, что в Киеве вскрыта антисоветская организация «Молодая Генерация», нужно и у нас вскрыть эту организацию <....>

КАГАНОВИЧ <....> Били – это была система и я считал, что это узаконенное дело. Это было в Москве, в Киеве, я очень опасался, что этими методами следствия испортиться молодняк, предупреждал, что это мера временная, особенно увлекалась молодежь <....>. О деле по партизанам – по этому делу был настоящий терор – «в Одессе есть, в Днепропетровске есть, а у нас нет», говорил ВОЛКОВ, начиналось соревнование и наряду с врагами попадали и невинные <....>

МИЛЬШТЕЙН, – у меня по Полтаве мало фактов скривлений в агентурно-оперативной работе. Есть факты незаконных арестов, например врача МАКСИМОВА, который просидел с марта 1938 года и наконец был освобожден только 4-го ноября. Причем рапорт об освобождении пролежал у ВОЛКОВА три недели. МАКСИМОВА можно было освободить раньше, так как имелись особые приметы по которым он должен был немедленно быть освобожден. <....> О других искривлениях: в наркомате с приходом ЛЕПЛЕВСКОГО начались избиения арестованных, а с приходом УСПЕНСКОГО избиения усилились. Причем приезжие оперативные работники из Наркомата СССР также били арестованных, особенно жестоко в наркомате в Киеве били бывших сотрудников, убивали насмерть <....>

В отношении ВОЛКОВА – его за антисоветскую деятельность нужно из партии исключить и с должности начальника УНКВД – снять <....>

ПОЛЯКОВ <....> О незаконных методах допроса – били как угодно, сколько угодно, об этом уже говорили, над арестованными издевались, были длительные допросы, стоянки, «сидения» и проч. <....>

О следственных делах районов: – когда их смотришь, они как будто хороши, с формальной стороны, а по существу это неправильно у нас могут быть большие неожиданности по делам этой категории, – больше всего извращений было в Кременчуге (БОРИН).

В результате таких преступных действий, искривлений, гонки – временный эффект, а теперь отказы обвиняемых от своих показаний. Были случаи, когда свидетели на допросах (Кременчуг, Онуфриевка, да и в Полтаве), подписывали сами не знали что, а иногда и не допрашивались вовсе, а протоколы допроса их в делах имеются. Было и так, что очные ставки делали, а обвиняемый не виделся со свидетелем <....>

О «литературных протоколах» я писать их не могу и не писал ни в Полтаве, ни в других местах. Каждый нач. УНКВД хотел, чтобы его протоколы читались в Москве, погоня за этим и привела к таким явлениям и красивостям как «вскрытие склада» у ВОЛКОВА.

Подобные методы «ведения» следствия покалечили наших молодых работников, в этом виноват ВОЛКОВ. Составляется канва. Протокол пишется в кабинете по несколько дней, а потом подписывается всеми мерами <....> на этих «протоколах» проводилось воспитание молодежи. «Протоколы» эти читались ВОЛКОВЫМ на совещаниях начальников отделов и отделений. Раз хорошо написал ВОЛКОВ, то остальные должны составлять такие протоколы, но не у всех это удавалось <....>

ЗЕЛЬ <....> Для избиения выделены были «боксеры» из молодых в спецгруппы АЛЕКСЕЕВА. ВОЛКОВ их инструктировал об избиении и после таких допросов получались показания. Все руководящие протоколы писались ВОЛКОВЫМ из головы. Например: дело «Священный союз партизан». О вскрытии новых линий давал установки ВОЛКОВ. По делу «партизан» фигуранты брались по списку, подлежащих пропуску по протоколам, ВОЛКОВ в списке отмечал птичками – (ПИЛИПЕЦ, ДРОБОТ, КАЛАШНИК из Золотоноши), эти лица прошли по протоколу ТИЩЕНКО. Протокол писал ВОЛКОВ, я его носил к БЕРЕСТНЕВУ и ТИЩЕНКО подписывал при мне, не читая, так как не видел без очков <....>

ОНИЩЕНКО, – Я выдвиженец, работал фельдъегерем, а с марта 1938 года инспектором отдела связи и только 27 июля, или июня точно не помню был переведен на оперативную работу и направлен на практику в группу КУРАЧЕКА. Первые дни моей работы никак не были сомнительны. А уже когда начал я писать под диктовку тов. КУРАЧЕКА протокол обвиняемому САЕНКО – бывш. командиру партизанского отряда, который только сидел и слушал и протокол был написан на 50 кажется листах, тут уже начал я сомневаться, но в тоже время подумал, а может быть следователь уже все взвесил, но во всяком случае допросы не так я себе представлял и судить этого я не мог, так все это для меня новым было в аппарате. Через две недели забирают меня в 5 отдел. Познакомившись со мной БЕРЕСТНЕВ дал мне дело арестованного КУЗНЕЦОВА – бывшего нач. мобчасти Полтавского райвоенкомата для ознакомления и в тот-же вечер привозять на допрос. БЕРЕСТНЕВ предупреждает: «учтите это крепкий шпион, который требует крепкой работы». Простоял 10 дней, не рассказывает ничего, вызывает БЕРЕСТНЕВ меня и говорит – «плохо работаете, так он у вас никогда не признается». Я все это взвесил, какие могут быть последствия, начал присматриваться к следователям другим и увидел методом допроса это были: стойка на ногах, беспрерывно дни и ночи, заниматься всякими видами физкультуры и избиение и только понемного начал и я применять это. Применяя эти методы допроса видел: ЗЕЛЬ, ТОМИН, ПОЛЯКОВ, БЕРЕСТНЕВ – ничего не говорили, а заходя в комнату только меня спрашивали «не рассказывает, расскажет», а когда я несколько раз ударил арестованного, то БЕРЕСТНЕВ мне сказал, что «бить нужно осторожно», в каком смысле я не понял, но догадывался, чтобы не было видно никаких знаков и только ШЕВЦОВ мне сказал, что бить нельзя, после чего я не тронул пальцем ни одного арестованного и не применял никаких методов допроса, хотя и меня упрекали в этом (ПОЛЯКОВ – бывш. нач. VI отдела) – мне больше не давали арестованных как следователю, который не умеет быстро «колоть» арестованных. Протоколов я никаких не писал до октября и использовывался для технической работы в отделе.

О методах допросов и составлении протоколов знала вся партийная организация, все сотрудники и это все поощрялось сверху до низу.

Как же допрашивали свидетелей, я как исполнитель одного группового дела по Зиньковскому району, при передопросе свидетелей убедился, что допросы производились путем подписания чистого листа бумаги, а содержание протокола писалось как это требовалось для дела (КУЦЕНКО), я был очевидцем, как было направлено дело из Кременчуга для освобождения арестованного за неимением доказательств, а из этого дела сделали так, что обвиняемый пошел кажется по первой категории <....>

НЕСТЕРЕНКО, – искривления ведения следствия были не менее и на переферии – в частности я могу сказать о Лубнах, где я работал. До формирования этих крупных повстанческих рот и батальонов аресты производились правильно – арестовывали кулаков, бывших офицеров белой и др. армий, ярых троцкистов и другой антисоветский элемент и их антисоветская деятельность доказывалась свидетельскими показаниями. Ни один случайный человек тогда попасть не мог.

Когда начали вскрывать повстанческие формирования, тогда некоторая часть людей могла попасть социально близкой нам прослойки и безвинно. Это получалось потому, что

с области были прямые указания – представить к такому–то числу на рассмотрение Тройки 75–100 человек и это требовалось точного выполнения. Такое лимитирование и гонка безусловно привели к неправильному ведению следствия. Показания арестованных не перепроверялись и как результат некоторые лица арестовывались социально близкой прослойки и нельзя заявить с уверенностью что они являлись действительными участниками националистической повстанческой организации.

По части создания организации «Молодая генерация» – это организация IV-м отделом явно вымышленная – привожу пример в Лубнах:

С IV-го отдела звонят по телефону в Лубенское райотделение НКВД – спрашивают, кто раньше был секретарями ЛКСМ и где они, – был дан ответ, что ВОЛОЩЕНКО, который снят, как имеет родственников репрессированных и пьянки. Через некоторое время запросили тоже по телефону его полные установочные данные и уже после было предложено арестовать ВОЛОЩЕНКО и доставить в облуправление. Через несколько дней был затребован список скомпрометированных комсомольцев и снятый состав бюро ЛКСМ, а через день или два последовало распоряжение арестовать 4–5 человек, как участников организации «Молодая генерация» якобы о них показал ВОЛОЩЕНКО. Долгое время протокол ВОЛОЩЕНКО несмотря на требования РО не высылался, арестованные лица в принадлежности к этой организации несмотря на упорное ведение следствия не сознавались – и заявляли некоторые, что они ВОЛОЩЕНКО почти в лицо не знают. Был получен протокол ВОЛОЩЕНКО, где ясно было видно, что протокол сфабрикован и даже такая ерунда как например – лубенская молодежная организация – в частности ВОЛОЩЕНКО, КУРИЛКО, КУЗЬМЕНКО и др. готовясь совершить террористический акт над тов. ХРУЩЕВЫМ, для чего тренировались в тире из мелкокалиберной винтовки, еще задолго до приезда тов. ХРУЩЕВА на Украину. <....>

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп. 32. – Спр. 61. – Арк. 2-79. Копія.

Документ № 85

З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ КОЛИШНЬОГО НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.О.ВОЛКОВА

16 червня 1939 р.

[...]

Вопрос: Выше вы показали, что на предыдущих допросах скрыли о вражеской практике рассмотрения следственных дел на тройке УНКВД. Расскажите, что это за практика?

Ответ: Еще при Петерсе-Здебском быв. нач. УНКВД была установлена практика, что во время заседания тройки, члены тройки дел не рассматривают, а присутствующий докладчик читает составленную справку по делу, копия которой роздана каждому члену тройки. Докладчик выделялся из состава сотрудников оперативных отделов, главным образом бойкий и следдел не знал и фактически был чтецом, и таким образом создавали проформу судейского заседания. Такую установленную практику на тройке я продолжал, а в дальнейшем упрощение рассмотрения дел дошло до того, что членам тройки Маркову и Федорову надоело слушать читку справок «докладчиком», сами стали читать их и помечать на справках свои решения. Тогда отпала необходимость вызова докладчика, следователей, проводивших следствие.

Вопрос: Кто являлся членами тройки?

Ответ: Членами тройки были: Марков – 2-й секретарь обкома ВКП(б), Федоров – областной прокурор и я – нач. УНКВД.

Вопрос: Это все, что вы хотели рассказать?

Ответ: Нет, я хочу сказать прямо, что областной прокурор Федоров был свидетелем, на глазах которого проводилась вражеская практика по фабрикации фиктивных дел. Он хорошо знал и видел, что в УНКВД применяются методы физического воздействия к арестованным и сам же давал указания райпрокурорам санкционировать аресты на местах и вести следствие. Это привело к тому, что в районах тоже начали избивать арестованных, арестовывали пачками. Именно при Федорове были пропущены описанные мною фиктивные дела по тройке УНКВД.

Очень часто были случаи, когда арестованные по созданным большим фиктивным делам передопрашивались, но при этом отказываясь от своих показаний, делали заявления при каких обстоятельствах получены от них показания, вскрывали фиктивность всего дела. Ни Федоров, ни Симоненко – зам. областного прокурора – не сделали мне тогда никаких заявлений, что в результате допроса они сомневаются в каком-либо деле, а наоборот, при них производились избиения, вынужденные допросы и составление фиктивных протоколов, на которых они делали свои подписи. Была даже установлена практика, что Поляков, Платонов и Чернявский привлекали их к допросам с тем расчетом, чтобы иметь в деле протокол с подписями прокуроров.

Кроме этого, Федоров и Симоненко до февраля 1938 г. подписали до 1000 альбомных справок, совершенно не знакомясь с делами, а по всем этим делам были вынесены решения, главным образом, расстрел. Причем я уже показывал, что альбомные справки составлялись по телефону.

Ни Федорова, ни Симоненко до своего приезда в Полтаву я не знал. Федоров до назначения облпрокурором работал кременчугским прокурором, Симоненко до назначения на должность зам. облпрокурора работал райпрокурором в Лубнах.

До приезда в Полтаву Маркова я не знал. Марков прибыл в Полтавскую область в апреле 1938 г. на должность 3 секретаря обкома ВКП(б). До этого он работал в течение ряда лет в Винницкой области в должности нач. политотдела какого-то совхоза.

Выезды Маркова в районы Полтавской области ознаменовались самыми погромными мерами в отношении районных партийных кадров. Так в Золотоношском районе он обвинил секретаря райкома ВКП(б) Старниченко как врага народа и обком исключил его из партии. В Лубенском районе Марков буквально расправлялся с партийными кадрами, за что попал в газету «Коммунист», была помещена статья «Обурлива практика». Для Маркова создалось затруднительное положение, в связи с чем дальнейшее пребывание на партийной работе стало невозможным, но я вмешался в это дело и арестовал б/секретаря Лубенского райкома как «врага народа» и этим спас Маркова. Кроме этого его линия меня удовлетворяла и на тройке. При рассмотрении на тройке того или иного дела, Марков обычно предлагал жесткую меру репрессии и предупреждал: «Надо еще один чей-нибудь протокольчик положить в дело, подбросить», не останавливая приведение приговора в исполнение. Так, Марков знал, что это фиктивные дела ибо все это проходило на его глазах.

ДА СБУ. Полтава. – Спр.19533. – Т. 1. – Арк. 124-126. Оригінал. Машинопис.

Документ № 86

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ КОЛИШНЬОГО ОБВИНУВАЧЕНОГО СВІДКА П.У.РАБИНОВИЧА

04 липня 1939 р.

[...] С 14.05.38 г. я, находясь под стражей в Полтавском УНКВД, на допрос не вызывался и только 26.05.38 г., приблизительно в 11 час. я был вызван на допрос следователем Мироненко в комнату № 16. Последний потребовал от меня, чтобы я приступил писать пока-

зания о моей принадлежности к контрреволюционной правотроцкистской организации. Перед этим мне Мироненко объявил, что я завербован неким Гравелем Александром Иосифовичем, которого я никогда в жизни не видел и совершенно не знал.

После того, как я категорически отказался писать требуемые показания, Мироненко поставил меня в угол и начал избивать кулаками по лицу, применяя при этом разные садистские меры физического воздействия, путем ударов по пяткам, заставлял меня лезть по стене.

С 26.05 по 3.06.38 г. я беспрерывно находился на «стойке», допрос велся посменно: днем – следователь Устенко, а ночью Мироненко. Два дня меня эти следователи били, чтобы я подтвердил свое участие в правотроцкистской организации.

После того, как я категорически отказался давать ложные показания, мне Мироненко заявил, что я завербован неким Дунаевским Наумом Яковлевичем, которого я узнал в камере, а до этого он мне был неизвестен, для работы в пользу английской разведки и к тому же являюсь участником сионистской контрреволюционной организации. Мироненко и Устенко вплоть до 3 июля 1938 г. систематически избивали меня, устраивали так званные «парашюты», приседания до 300–400 раз, а однажды я сделал 500 приседаний, кроме того, они вдвоем, беря меня за ребра с правой и левой стороны, растягивали мне грудную клетку, вследствие чего у меня на правой стороне сломано ребро.

29 мая 1938 г. при моем допросе Мироненко, беря меня за грудь, ударил плечами об два гвоздя, вбитые в стену, после чего он, в присутствии Алексеева, устроил мне «искусственный спуск крови» из головы и носа, т. е. разбил мне голову и нос.

В этот же день ночью в комнату зашел бывш. нач. УНКВД Волков и узнав, что я показаний не даю, приказал мне «дать», после чего Мироненко и Устенко еще ожесточеннее приступили к избиению, которое продолжалось около 2-х часов беспрерывно.

30 мая 1938 г. Устенко, в отсутствии Мироненко, колол меня иголками и сильно избивал, при этом я стоял на коленях с заложенными за голову руками.

[...] 19 июня 1938 г. Мироненко вызвал меня на допрос и объявил мне, что я являюсь румынским шпионом, что мне дается очная ставка с арестованным Шостаком Петром Сидоровичем, который будет меня уличать в принадлежности к румынской разведке. Примерно через час был введен Шостак, весь избитый, в крови. Ему был задан вопрос Мироненко, знает ли он меня и подтверждает ли он свои показания, последний сказал, что да и на мое восклицание «что же ты подтверждаешь?» Шостак немедленно был из комнаты уведен, а с меня потребовали, чтобы я подписал протокол очной ставки с Шостаком. Протокол я категорически подписывать отказался.

[...] 28 августа 1938 г. я был вызван на допрос следователем Мироненко и начальником отделения Тимченко. Тогда же Тимченко и Мироненко дали мне отпечатанный протокол моего допроса, протоколы очных ставок с Шостаком П.И. и Винокуровым Р.Х. Из этих документов мне стало известно, что я являюсь немецким шпионом и на мое замечание, что мною написано заявление о шпионаже в пользу румынской разведки, а протокол составлен с указанием шпионажа в пользу немецкой разведки, следователь Мироненко в присутствии Тимченко сказал: «Какая разница, что ты будешь немецким шпионом».

Ровно через месяц, т. е. 28 сентября 1938 года я был вызван Мироненко и Тимченко, которые потребовали от меня, чтобы я на суде подтвердил свои показания, заявив, что если я откажусь, то ко мне будут применены более жестокие меры физического воздействия, вплоть до того, что меня убьют и после составят акт о якобы моей естественной смерти.

Опубліковано: З архівів ВУЧК-РПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 169-171.

Документ № 87

З РАПОРТА Т.В.О. НАЧАЛЬНИКА 1-ГО СПЕЦВІДДІЛУ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ І.В.ГАЛУНА ОСОБЛИВОУПОВНОВАЖЕНОМУ НКВС УРСР О.М.ТВЕРДОХЛІБЕНКУ

04 липня 1939 р.

[...] Со слов бывших сотрудников Полтавского УНКВД, содержавшихся под стражей в тюрьподе при УНКВД, ныне освобожденных с прекращением дела: Головка, Гравеля, Загорулька, Каменецкого, Лермана и Проглядова мне известно, что при допросах их подвергали нечеловеческим пыткам, требуя от них показаний.

[...] Особенно проявили себя на избиениях и создании вымышленных дел такие работники УНКВД:

1. Чернявский – нач. 2-го отдела;
2. Федоров – нач. 1-го отделения 2-го отдела;
3. Титов – б/нач. отделения 3-го отдела, ныне зам. нач. следчасти;
4. Алексеев – нач. ОО 75 дивизии, бывший нач. спецгруппы по сотрудникам;
5. Тимченко – нач. опергруппы по сотрудникам;
6. Мироненко – следователь опергруппы;
7. Устенко – -»-;
8. Сиренко – -»-;
9. Зайцев – ныне работает в Полтавском УНКВД;
10. Фишман– -»-.

Всем этим кошмаром руководили б/нач. УНКВД – Волков и его заместитель Поляков, который и в настоящее время является зам. нач. УНКВД по Полтавской обл.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 2. – Арк. 156. Оригінал. Рукопис.

Документ № 88

З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ СВІДКА – КОЛИШНЬОГО ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО ОСОБЛИВОГО ВІДДІЛУ 25-Ї СТРІЛЕЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ С.К.ГОЛОВКА

07 липня 1939 р.

[...] В процессе следствия я подписал показания не только об участии в военно-фашистском заговоре, но и шпионаже. Подписать и писать их меня вынудили невыносимые, нечеловеческие избиения и экзекуция, применяемая ко мне следователем Мироненко.

Спросив мою фамилию, и в чем я обвиняюсь, я неожиданно получил от Мироненко сильный удар в спину в область почек. Неожиданность удара и его смех свалили меня, и я упал.

На другой день, вызвав меня, Мироненко предупредил, что вчерашний удар, это еще по-хорошему для первого знакомства, что он как физкультурник обладает особым способом бить самых сильных людей, которые вскоре остаются без печенок и легких, а меня он может убить единым ударом, а убить арестованного – это ему ничего не составляет, он (Мироненко) имеет на это полномочия, т. к. по смерти составляется соответствующий акт и «концы в воду», как выражался Мироненко. Поэтому он предложил давать показания о шпионской деятельности «иначе живым ты от нас не уйдешь». При этом Мироненко меня предупредил, что если я этого не буду писать, он приступит к экзекуции, показал мне дубинки новые и побитые, окровавленные стенки и проч., что на мне он будет ломать крепкие дубинки и что моя кровь также будет на стенках. От слов Мироненко перешел к делу. По-

сле категорического отрицания мною какой-либо враждебной деятельности с моей стороны Мироненко начал меня бесчеловечно избивать: бил головой об каменную стенку, что оставались там следы крови, выдавливал глаза, поднимал и бросал со всей силой об пол, топтал ногами по животу. Удары по животу и подпрыгивание (по животу) были настолько сильны, что выдавливалась с кишечника кровь. Кровью была залита комната и камера, т. к. в результате этого у меня было вынуждено открыться сильное кровотечение из заднего прохода. Такая экзекуция продолжалась пару недель, и я потерял всякую способность что-либо соображать.

[...] Я пытался невольно заявить, что я буду жаловаться за экзекуцию, но за эту «неосторожность» поплатился еще более усиленными нечеловеческими избиениями. Не вынося более тяжелых пыток, я собственной рукой написал протокол своего допроса.

[...] О том, что меня действительно Мироненко мог довести до такого состояния, что я мог сам издохнуть, я воочию убедился, будучи в тюремной больнице (на Пушкинской улице), где несколько человек померли за период моего там пребывания.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 3. – Арк. 147-152. Завірена копія. Машинопис.

Документ № 89

З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ СВІДКА – КОЛИШНЬОГО СПІВРОБІТНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ Ф.С.ВОРОНИ

09 липня 1939 р.

[...] Через непродолжительное время для более успешного получения признаний от арестованных сотрудников УНКВД, а их к этому времени было уже до 50 чел., Волковым была создана специальная следственная группа по делам сотрудников в составе нач. следгруппы мл. лейтенанта госбезопасности Алексеева – нач. отделения 3-го отдела и пом. опер. уполномоченных Мироненко, Устенко, Зайцева и др.

В следственную группу Волковым специально были введены Мироненко и Устенко как хорошие физкультурники – боксеры, которые за непродолжительное время работы в УНКВД отличались от остальных сотрудников жестокими избиениями арестованных. Мироненко и Устенко до приема их в органы НКВД были студентами последнего или предпоследнего курса Харьковского института физкультуры.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 2. – Арк. 189-190. Оригінал. Рукопис.

Документ № 90

З ПОЯСНЕННЯ ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ Н.І.МІКУЛІНА ОСОБЛИВОУПОВНОВАЖЕНОМУ НКВС УРСР О.М.ТВЕРДОХЛІБЕНКУ

16 липня 1939 р.

[...] В Зинькове орудовал б. нач. РО НКВД – Куценко. Тем же Куценко была создана искусственно к-р повстанческая организация в р-не из 7 человек (дело Панова и др.), которые якобы по линии Осоавиахима проводили вражескую деятельность, причем многие из них к Осоавиахиму не имели отношения и, больше того, был составлен протокол обыска и указано, что у Панова изъято при обыске много оружия, а на самом деле это оружие взято Куценко из кладовой РО НКВД.

[...] В Миргороде работает нач. РО НКВД Юшканцев, которым также были арестованы 2 или 3 состава партийного и советского руководства р-на, причем недавно часть из них

освобождена, несмотря на то, что они проходят по показаниям, как участники правотроцкистского центра.

Им же в одном из районов, кажется в Гадячском, было арестовано примерно 70 польских шпионов, причем этот район не представляет особого значения ни в экономическом, ни в политическом, ни в стратегическом значении.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 2. – Арк. 223-226. Завірена копія. Машинопис.

Документ № 91

З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ КОЛИШНЬОГО СПІВРОБІТНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ Ф.С.ВОРОНИ

22 липня 1939 р.

[...] В первых числах марта м-ца 1938 г., через несколько дней после прибытия на работу в УНКВД Полтавы Волкова, последний дал установку оперативному составу о том, что впредь арестованных одиночек не должно быть и что каждый арестованный должен увязываться и проходить по групповым делам – соответствующим организациям и что он, Волков, как нач. УНКВД и председатель особой судтройки при УНКВД даже не будет принимать к рассмотрению на заседании тройки дел на одиночек.

После этого, через непродолжительное время, на оперативном совещании сотрудников УГБ УНКВД и райотделений НКВД дал ясное указание всему оперсоставу, чтобы в показаниях арестованных следователь обязан не только то, что говорит арестованный, но и 40–50% того, что думает арестованный.

В искривлениях принимали самое деятельное участие: Федоров – нач. отделения 2 отдела, Чернявский – нач. 2 отдела, Титов – теперь зам. нач. следчасти, Брюховецкий – нач. горотдела НКВД в Кременчуге, Фишман – оперуполномоченный 2 отдела, Орлов – нач. отделения ЭКО, Берестнев – пом. нач. УНКВД, Машошин – нач. отдела кадров, Куценко – б. нач. РО НКВД в Зинькове, Богатько и Кость – работники ОО 25 сд в Полтаве – первый нач. ОО и Кость – его помощник, Свиридов – нач. секретариата УНКВД и др.

Со слов б. инспектора при нач. УНКВД в Полтаве ныне зам. нач. секретариата УНКВД Зеля мне известно, что Волков, как только прибыл на работу в Полтаву, поставил перед собой задачу искусственно создать антисоветский областной правотроцкистский центр в Полтаве из числа руководящих работников областных партийных и советских организаций.

Эту задачу, как видно из отдельных, далеко не полных данных, Волков осуществил, создав а/с правотроцкистский центр в Полтаве в составе:

1. Жученко – б/предоргкомитета Верховного Совета УССР по Полтавской области;
2. Удовиченко – б/второй секретарь обкома КП(б)У в Полтаве;
3. Харченко – б/зав. ОРПО Полтавского обкома КП(б)У;
4. Пономаренко – б/нач. Полтавского Обл.ЗУ и, кажется;
5. Синюка – б/зав. сельхозотделом Полтавского обкома партии.

Жученко после ввода его Волковым в правотроцкистский центр вскорости был откомандирован на областную работу в Днепропетровск, где и был арестован. Удовиченко после ареста, как б/секретарь обкома, был направлен в НКВД УССР в Киев и там осужден по 1 категории. Харченко, Синюк и Пономаренко осуждены в Полтаве Военной коллегией по 1 категории.

В этой работе Волкову крепко помогали Чернявский и особенно Федоров <...>

Вышеуказанный Синюк будучи вызван на заседание Военной коллегии Верхсуда СССР в Полтаве по его делу, виновным себя не признал, хотя ранее и дал следствию пока-

зания после 40-дневного пребывания на допросе и всевозможных издевательств и здесь же разоблачил Чернявского, Федорова и др. в фальсификации следственных дел и искривлениях и заявил суду, что на скамье подсудимых должен быть не он, а Чернявский и Федоров.

По показаниям, в основном дополнительным, Харченко, Чернявский, Федоров и др. настолько много пропускали арестованных, что даже Волков запретил в дальнейшем пропускать по его показаниям, так как это может вызвать сомнение или подозрение в судебных и др. органах.

Федоров в результате упорной работы над арестованным Пономаренко добился такого положения, что Пономаренко начал давать такие показания, что по ним проходят «все и вся», так Федоров докладывал Волкову.

Показания Пономаренко писали Федоров и Волков и оно было ведущим по троцкистам и даже было направлено наркому. В этом показании Пономаренко, как практическую деятельность приписал гибель пшеницы на 25–30 тыс. га и десятки тыс. га других культур.

4 отделом по инициативе Федорова и Чернявского, а иногда и просто по предложению Волкова было подвергнуто аресту значительное число секретарей РПК и др. партийных работников, большая часть которых была пропущена по показаниям Харченко и др.

В фальсификации дел по троцкистам принимал деятельное участие и Машошин, в то время он был секретарем парткомитета УГБ НКВД и пом. нач. отделения 4 отдела, ныне нач. отдела кадров УНКВД. Машошин пропустил по целому ряду показаний, с проведением очных ставок после ареста, Митюрину, члена партии, выдвиженку, в последнее время работавшую председателем оргбюро Полтавского облпотребсоюза, сделав ее участником антисоветской правотроцкистской организации в системе госторговли и кооперации.

Митюрина несмотря на целый ряд физических воздействий со стороны Машошина и Фишмана, вплоть до того, что они оттягивали ей грудь, как женщине и затем били по груди – показаний об антисоветской деятельности не дала, потом уже, после вскрытия искривлений была освобождена.

Машошин также неоднократно избивал и др. арестованных. У него на несгораемой кассе в кабинете даже открыто лежала палка для избиения арестованных.

Фишман – оперуполномоченный 2 отдела – принимал самое активное участие в фальсификации следдел и в садистском избиении арестованных. Фишман работал и сейчас работает в отделении Федорова. Этот Фишман избивал так арестованных, что у них лопались барабанные перепонки в ушах и арестованные глохли.

В первых числах марта м-ца 1938 г. Волковым в районах области было создано пять межрайонных оперативно-следственных групп с дислоцированием их в Полтаве, Кременчуге, Лубнах, Миргороде и Золотоноше.

К этому времени Федоровым, после соответствующего литературного оформления Писаревым – б/зам. нач. УНКВД, был выпущен ведущий протокол допроса обвиняемого Цапа – одного из основных арестованных по делу вскрытого антисоветского националистического повстанческого подполья в Петрово-Роменском районе.

После создания оперативно-следственных групп Волковым было созвано узкое оперативное совещание, где были нач. отделов и некоторых отделений УНКВД и начальники опергрупп: Лубенской – Мастицкий; Миргородской – Куценко; Золотоношской – Брюховецкий и Кременчугской – Борин; Полтавской – Воробьев.

На этом совещании, как мне известно, Волков, по предварительно разработанной им дислокации вскрываемого антисоветского националистического подполья, дал подробные указания присутствующим на совещании, как строить организацию в соответствии с выпущенным протоколом.

После этого, через короткое время в соответствии с полученными на совещании указаниями, начальниками опергрупп начали создаваться стройные организации, построенные

по военному принципу, состоящие из отрядов, рот, батальонов и даже полков и в таком виде представляли к слушанию на тройку дела, где арестованные осуждались по несколько сот человек за вечер.

В создании фальсифицированных дел особенно отличались Миргородская опергруппа, где нач. группы работал Куценко, ныне работающий в Каменец-Подольской или Винницкой области нач. РО НКВД.

Создание вымышленных организаций со стороны Куценко приняло настолько широкие размеры, что Волков даже удерживал его. Волков, несмотря на просьбу Куценко санкционировать 4-й или 5-й по счету миргородский повстанческий полк, это сделать не разрешил.

Кроме Цапа и др. участников антисоветского националистического подполья, вскрытого в П-Роменском районе, насколько мне помнится, прошел по показаниям Тищенко б/комдив 75 СД в Лубнах, арестованный как заговорщик в РККА.

Тищенко был выведен руководящей фигурой и Волковым был введен в областной националистический центр.

В фальсификации дела по националистическому подполью, кроме Волкова, принимал участие и Каганович.

После получения из НКВД УССР ориентировки о вскрытии антисоветского подполья среди молодежи, так называемое дело «Молодая генерация», по заданию Волкова Фишманом и, кажется, Федоровым были подобраны как фигуры Волощенко, Лебедь и др. (Кокоть) из числа арестованных 4 отделом и Волковым совместно с Фишманом был составлен ведущий протокол Волощенко. Сделав его, Лебедева, Кокоть и др. областными руководителями дела «Молодая генерация» это дело было увязано с областным троцкистским или националистическим центром.

Протокол Волощенко, Волковым и Фишманом был написан в свете ориентировки НКВД УССР.

За фальсификацию этого дела говорит и тот факт, что Фишман прежде чем писать протокол допроса Волощенко и с целью создания разветвленной организации по основным районам области, по телефону затребовал от Лубенского РО НКВД список скомпрометированных комсомольцев и после получения этого списка 5–6 комсомольцев Лубенского района пропустили по показаниям Волощенко.

Когда вскрылась новая линия по партизанам, 4-м отделом с согласия Волкова из числа арестованных был выбран руководящей фигурой по партизанскому подполью Федорченко, в прошлом руководитель крупного партизанского соединения в 2000 сабель. Обширный ведущий протокол допроса Федорченко по искусственно созданному Волковым партизанскому подполью писали Волков и Титов. Таким же путем был сделан руководителем повстанческого подполья арестованный 4-м отделом Мачинский, Кагановичем и Титовым – Козлов из Лубен и Волковым и Берестневым – Тищенко, комдив 75 сд, ранее прошедший руководящей фигурой по правотроцкистскому повстанческому подполью.

Ведущие протоколы допросов Мачинского, Федорченко и Тищенко по партизанам были направлены наркому и нач. опергрупп и затем пошли в Полтаве и районах области массовые аресты б/красных партизан.

Основную работу по партизанам вел Титов, и к ней имеет немалое отношение и Каганович.

По линии ПОВ в работе были также допущены большие искривления. Эту работу в основном вел Каганович в Полтаве и нач. межрайопергрупп на местах. Ведущий протокол по линии ПОВ Колясинского и Цивинского писали Каганович и Волков. Каганович и б/работник Полтавской опергруппы Левинец – ныне нач. 5 отдела НКВД УССР в Киеве подвергали аресту большие группы колхозников из Карловского района, составляли на них вымышленные протоколы допросов и под предлогом заверения автобиографических дан-

ных, обманным путем давали им подписывать показания и протоколы не существующих очных ставок.

В период проводимых операций была подвергнута аресту некоторая часть специалистов, в отношении которых не было достаточных материалов для их ареста.

В Кременчуге было создано дело на группу врачей по обвинению их в антисоветской вредительской деятельности в области бактериологии. В результате часть арестованных в начале 1939 г. была освобождена.

В Полтаве 3-м отделом был арестован научный работник научно-исследовательского института свиноводства, давший ряд ценных изобретений и, в частности, важное изобретение ветродвигателя. Фамилию арестованного забыл. Этот арестованный из-за отсутствия материалов по инициативе Мильштейна – нач. ЭКО был освобожден.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 2. – Арк. 233-243. Оригінал. Рукопис.

Документ № 92

З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ СВІДКА – НАЧАЛЬНИКА ОСОБЛИВОГО ВІДДІЛЕННЯ НКВС 25-Ї СТРІЛЕЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ Г.С.БОГАТЬКА

25 липня 1939 р.

[...] По установкам, даваемым б. нач. УНКВД – Волковым, все военнослужащие, занимавшие до ареста руководящие должности в дивизии, обязательно должны были быть увязаны с гражданскими арестованными, причем, чуть ли не открыто указывалось на то, что протокол должен быть художественно оформлен, а под этим художеством крылась «липа», которую не только не пытались скрыть, а наоборот, лица, активно принимавшие участие в художественных оформлениях поощрялись и даже представлялись и получали награды.

Целый ряд одиночных дел, которые мне приходилось доследовать, состояли из одного протокола, в котором описывалась шпионская деятельность обвиняемых, причем вымысел в протоколах был настолько неправдоподобен, что арестованные заявляли, что за эти показания они могут быть осуждены только во внесудебном порядке, а если их будет судить суд не заочно, то их эти протоколы спасут.

Фамилий арестованных по этим делам всех не помню. Могу назвать несколько: Берджицкая, Дитковский, Дитковская, Репетило, Охрамович, Страдзе и др.

Из разговоров с арестованными мне известно, что такие показания они давали только после того, когда их допрашивал б. оперуполномоченный 5-го отдела Поляков, который по существу не допрашивал, а, не разговаривая ни слова с арестованным, писал протокол и если арестованный не подписывал, бил его до потери сознания или, вернее, до тех пор, пока не подпишет протокол.

Как яркий пример фабрикации дел в Полтавском УНКВД, служит материал, обнаруженный мною в переписке б. 5-го отдела, суть которой заключается в следующем:

В г. Полтаве при очистке ассенизаторами уборной были обнаружены негодные боеприпасы, как-то: взрыватели, снаряды и т. п., которые, по заключению специалистов, находились в этой уборной свыше 15 лет и пришли в полную негодность. Волков и Куликовский использовали этот случай для создания диверсионной организации, добившись от арестованного Трегуба показаний о том, что он эти снаряды хранил в диверсионных целях.

При отчете об этом деле Успенскому указывалось в телеграмме, что арестованный Трегуб дал показания о наличии диверсионной группы и указал на имевшийся склад со взрывчатыми веществами и что, проверяя эти показания, склад обнаружили.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 2. – Арк. 293-295. Завірена копія. Машинопис.

Документ № 93

З ВЛАСНОРУЧНИХ СВІДЧЕНЬ НАЧАЛЬНИКА 1-ГО ВІДДІЛЕННЯ 2-ГО ВІДДІЛУ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ В.А.ФЕДОРОВА

26 липня 1939 р.

[...] Ни одного показания «главных», как он называл, Волков не пропускал без фальсификации, которая в его терминологии носила название «корректировки», причем эту «корректировку» он со вкусом смаковал, сфальсифицированные им протоколы оглашал на оперативных совещаниях, приказывая руководствоваться этими, составленными им лично протоколами.

Эти протоколы он рассылал по оперативным группам области – в Полтавскую, Кременчугскую, Лубенскую и Золотоношскую для руководства и составления таких же протоколов.

Чуть ли не на первом областном оперативном совещании, если не ошибаюсь, 2.03.38 г., где Волков в первый раз представился оперативному составу области, Волков начал говорить, что «враг хитер, он всего не говорит, но надо записывать не только 100% того, что враг говорит, но и 40% того, что он думает».

[...] Первый случай фальсификации Волковым протоколов допроса обвиняемых мне пришлось наблюдать по делу Отченаша Степана Митрофановича.

Волков приказал Отченаша доставить из Миргорода и вместе с ним явиться и мне, где я руководил опергруппой.

По приезде моем в Полтаву, Волков предложил мне показания Отченаша оформить протокольно, так как протокол записан еще не был.

По показаниям Отченаша я составил протокол. Волков протокол прочитал, остался недоволен и приказал протокол переписать, сделать его более широким.

Я переписал, но нового ничего внести не мог, так как Отченаш ничего нового не добавил.

Волков раскричался, что Отченаш дал показания только о формировании Миргородского повстанческого полка, но он знает больше и предложил пересоставить протокол.

Это переписывание протоколов тянулось беспрерывно 72 часа, которые я провел без сна, не отходя от арестованного.

В конце 3-х суток Волков потребовал меня к себе в кабинет и здесь, в присутствии зам. нач. УНКВД Писарева и нач. 4-го отдела Попова начал кричать: «Вы что, покрываете врагов? Вам как приказано? Где остальные полки? Почему Вы их скрываете?».

На мой ответ, что Отченаш ничего ни о каких полках, кроме Миргородского не говорит, Волков закричал: «Вы врете, вы скрываете врагов! Пойдите вы все в с... со своим Отченашем. Вы украинец?».

Когда я ответил, что я родился на Украине, Волков закричал, что теперь ему все понятно, что я умышленно покрываю «полтавских галушников» (его выражение), пригрозил, чтобы я помнил, что я украинец и интеллигент и выгнал из кабинета.

Потом с Поповым он написал протокол допроса Отченаша, в котором появился Кочержинский, о котором ни Отченаш ничего мне не говорил, ни я никогда, ни раньше, ни потом ничего не слыхал.

Появились в протоколе Лохвицкий, Липово-Долинский, и Роменский полки, о которых Отченаш мне тоже ничего не говорил.

Когда я увидел уже напечатанный протокол Отченаша и сказал Попову, что Отченаш никогда ничего о Кочержинском и Лохвицком, Липово-Долинском и Роменском полках не

говорил, то Попов ответил, что это – «революционная фантастика, которая идет на борьбу с врагами и что действительность превосходит всякие протоколы».

Сколько я помню, подобным же образом был составлен протокол Сторубля.

При составлении протокола Простосинского Станислава (кадрового эсера), Волков внес от себя о расположении повстанческих отрядов вокруг Полтавы, если не ошибаюсь, о связях с Натанзоном в 1937 г.

Следует добавить, что, зайдя во время допроса Простосинского ко мне в комнату, Волков жестоко ударил в ухо Простосинского, когда он этого совершенно не заслуживал.

Следует отметить, когда Волков составлял протокол Простосинского в части повстанческих отрядов «левых» эсеров вокруг Полтавы, то руководителем отряда, или не помню точно, в какой именно связи с Простосинским, проставил фамилию одного эсера, имевшую украинское окончание на «о», Волков же записал ее с окончанием на «ов», как русскую.

Полагая, что это опечатка машинистки, я зачеркнул «в» и фамилия снова приобрела украинский характер.

Как только Волков узнал об этом, он немедленно вызвал меня к себе и начал кричать: «Как вы смеете исправлять написанное мною!». Я ответил, что эту фамилию Простосинский называет как украинскую. На что он закричал: «Какой «левый» эсер может быть украинцем, это русские эсеры, что вы лезете ко мне со своими хохлатскими фамилиями!».

[...] К фальсификации в протоколах относится приказание Волкова начинать протоколы допроса «разговорами»: «у вас по протоколам выходит, что обвиняемый сразу сознался. А надо полтора-два листа «разговора»: вы ему ставите вопросы, а он упирается, потом вы его изобличаете, а он сознается».

Хотя таких разговоров, какие записаны в протоколах на первых листах, вряд ли кто из следователей вел с арестованными. [...] Волков категорически требовал «увязки по линиям», т. е. все организации антисоветского характера увязывались между собой: троцкисты с сионистами, эсерами, меньшевиками, с иностранными разведчиками и так далее.

Чтобы было понятно, он созвал однажды у себя в кабинете совещание начальников отделов и отделений, показал схему построения антисоветских организаций сверху донизу и по горизонталям антисоветских организаций между собой, приказал эту схему перечертить и заучить на память и пообещал проверить заучили ли работники эту схему.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 3. – Арк. 27-46. Оригінал. Рукопис.

Документ № 94

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ЗАСТУПНИКА НАРКОМА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР А.З.КОБУЛОВА ОСОБЛИВО УПОВНОВАЖЕНОМУ НКВС СРСР СТЕФАНОВУ

26 серпня 1939 р.

Совершенно секретно

Особо уполномоченному НКВД СССР
старшему майору государственной безопасности
тов. Стефанову
гор. Москва

Об извращениях в оперативно-следственной работе
в УНКВД по Полтавской области

Материалами расследования и документами, изъятыми в УНКВД установлено, что в оперативно-следственной работе УНКВД по Полтавской области в 1938 г. были допущены грубые искривления революционной законности:

а) при проведении массовых операций в ряде случаев допускались необоснованные аресты, как в областном аппарате, а также и в горрайотделах НКВД;

б) применялись извращенные методы ведения следствия – избиения арестованных, непрерывные их допросы и фальсификация следственных документов – протоколов допроса, очных ставок и другие;

в) искусственно создавались контрреволюционные формирования – «священный союз партизан», «Молодая генерация», и другие антисоветские организации;

г) путем провокационных методов следствия из числа арестованных бывших сотрудников НКВД была создана антисоветская правотроцкистская террористическая организация.

Основными и непосредственными виновниками в этом являются:

1. Волков Александр Александрович, бывш. начальник Управления НКВД по Полтавской области – майор госбезопасности (арестован).

2. Поляков Семен Илларионович, 1900 г. рождения, бывш. зам. нач. УНКВД по Полтавской области – старший лейтенант госбезопасности, в органах НКВД с 1921 г., личный друг и ставленник бывшего наркома Внутренних дел УССР Успенского, из органов НКВД уволен в 1939 г.

3. Титов Иван Никандрович, 1903 г. рождения, зам. нач. следственной части УНКВД по Полтавской области – младший лейтенант госбезопасности, в органах с 1932 г., в 1938 г. награжден знаком почетного чекиста.

4. Куценко Никита Трифонович, 1902 г. рождения, нач. Ярмолинецкого райотделения НКВД Каменец-Подольской области – мл. лейтенант госбезопасности.

5. Федоров Василий Антонович, 1899 г. рождения, нач. отделения 2 отдела УНКВД, сержант госбезопасности.

6. Мироненко Федор Климентьевич, 1915 г. рождения, оперуполномоченный особого отделения в Кировограде – сержант госбезопасности, в органах НКВД с 1938 г.

7. Фишман Абрам Иосифович, 1909 г. рождения, оперуполномоченный 2 отдела УНКВД по Полтавской области, в органах НКВД с 1938 года.

8. Алексеев Борис Семенович, 1904 г. рождения, врид начальника отделения Особого Отдела 75 стрелковой дивизии, мл. лейтенант госбезопасности.

9. Устенко Василий Яковлевич, 1916 г. рождения, следователь следчасти ОО в Виннице, сержант госбезопасности, в органах НКВД с 1938 г.

10. Машошин Архип Иванович, 1903 г. рождения, начальник отдела кадров УНКВД по Полтавской области, мл. лейтенант госбезопасности, в органах НКВД с 1938 г.

11. Юшканцев Яков Григорьевич, 1902 г. рождения, нач. Миргородского райотделения НКВД Полтавской области, сержант госбезопасности, в органах с 1927 г., в 1938 г. награжден знаком почетного чекиста.

12. Орлов Михаил Александрович, 1902 г. рождения, нач. отделения УНКВД по Полтавской области, лейтенант госбезопасности.

13. Берестенев Алексей Алексеевич, 1892 г. рождения, пом. нач. УНКВД по Полтавской области, старш. лейтенант госбезопасности, в органах НКВД с 1920 г. В 1938 г. награжден знаком почетного чекиста и юбилейной медалью «20-тилетие Октября».

14. Чернявский-Ольшанский* Иосиф Ионович, 1896 г. рождения, нач. 2 отдела УГБ НКВД УССР, старш. лейтенант госбезопасности, в органах НКВД с 1920 г. В 1938 г. награжден знаком почетного чекиста.

15. Левенец Петр Романович, 1903 г. рождения, нач. отделения 5 отдела УГБ НКВД УССР, мл. лейтенант госбезопасности.

16. Платонов Владимир Михайлович, 1902 г. рождения, нач. следственной части УНКВД по Полтавской области, ст. лейтенант госбезопасности. В органах НКВД с 1928 г. В 1938 г. награжден знаком почетного чекиста.

17. Куликовский Абрам Яковлевич, 1903 г. рождения, быв. начальник Особого Отдела 25 стрелковой дивизии, ст. лейтенант госбезопасности, в органах НКВД с 1919 г.

18. Тимченко Иван Михайлович, 1902 г. рождения, нач. отделения 2 отдела УГБ НКВД УССР, мл. лейтенант госбезопасности.

19. Каганович Арон Григорьевич, 1908 г. рождения, зам. нач. 3 отдела УГБ УНКВД по Полтавской области, ст. лейтенант госбезопасности.

20. Зайцев Владимир Михайлович, 1915 г. рождения, оперуполномоченный УНКВД, сержант госбезопасности, в органах НКВД с 1938 г.

21. Донцов-Кусков Ефим Дмитриевич, 1900 г. рождения, оперработник УНКВД по Полтавской области, мл. лейтенант госбезопасности, в органах НКВД с 1921 г.

* За уточненими даними – Чернявський-Ольшанецький.

ДА СБУ. – Ф.16.– Оп. 32. – Спр. 61. – Арк. 254-260. Завірена копія. Машинопис.

Документ № 95

ВЛАСНОРУЧНІ СВІДЧЕННЯ СПІВРОБІТНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ Ф.К.МИРОНЕНКА ПРО ЗНУЩАННЯ НАД ЗААРЕШТОВАНИМИ

11 грудня 1939 р.

В марте м-це 1938 г. по мобилизации ЦК КП(б)У меня как члена Ленинско-Сталинского комсомола мобилизовали на работу в органы НКВД. До этого я был студентом 3-го курса Украинского физинститута. В прошлом я батрак-беспризорник, в 1928 г. поднят комсомолом с улицы и с этого времени я являюсь подлинным воспитанником комсомола.

До того, как пойти на работу в органы НКВД, я оформился отделом кадров Харьковского Облуправления НКВД в Центральную или же украинскую школу НКВД. В начале марта 1938 г. нас, многих студентов, вызвали из Харькова в отдел кадров НКВД УССР, где заявили: вы грамотные и партия решила послать вас не учиться, а работать, т. е. вести борьбу с контрреволюцией. Я, как комсомолец, считал своим долгом активно помочь коммунистической партии в борьбе с внутренней контрреволюцией. Я всегда был и есть ненавистен к врагам народа, поэтому и ушел работать в органы НКВД.

Отделом кадров НКВД УССР я был направлен на работу в Полтавское облуправление НКВД в числе многих студентов.

С первых дней моего прихода на работу в НКВД, в средних числах марта м-ца 1938 г., я со многими студентами-комсомольцами был принят быв. начальником облуправления Волковым, начальником отдела Платоновым, Кагановичем и другими, которые нам сообщили, что сейчас вскрыто и арестовано много врагов народа, поэтому вы сейчас увидите живых врагов и должны будете их колоть, т. е. допрашивать и ни за что не идти врагу на удочку. Вот все, что было сказано.

После этого я был направлен в отдел, где начальником работал Попов, что это был за отдел, для меня было неизвестно.

В кабинете Попова я также был принят со многими студентами и нам Попов заявил, что сейчас вы [увидите] живого врага и должны будете вместе с начальниками отделений такового допрашивать.

Установка для допроса была дана такова: как только вызвал врага, сразу же кричи на него, «колись» во весь голос и «при» его матом. Поскольку я еще в жизни не видел, как ведется следствие, поэтому для меня это была вовсе новая школа допросов.

В марте и апреле м-цах 1938 г. я лично сам никого не допрашивал, а только был подменой, т. е. арестованный сидел у кого-нибудь из начальников в кабинетах и в отсутствие начальников я дежурил в кабинете возле арестованного. Все мое и остальное время также почти прошло в облуправлении.

Работал я в одних кабинетах и с такими начальниками: Поповым, Чернявским, Томиным, Курочеком, Федоровым, Алексеевым, Тимченко, Беленец и др., фамилий которых уже не помню.

Все они вызывали арестованных врагов народа и допрашивали таковых. Бывало так, что враг долго не сознается, они его били, заставляли меня бить и я бил, а кого бил – говорили мне, что врагов били.

Работая в Полтавском облуправлении НКВД, я лично сам никаких следственных дел не проводил. Допросы проводил вместе с начальниками и оперуполномоченными, а ведь я был тогда еще пом. оперуполномоченного. Надо мной было много начальников, и я всем им подчинялся.

Каких арестованных я допрашивал, по фамилиям я их не знаю, но помню, что говорили: троцкистов, шпионов, эсеров и других мастей врагов.

Протоколы допросов на врагов, которые сознавались, писали сами начальники, т. к. я тогда еще самостоятельно протоколов допросов писать не мог. Бывало так, что если вдвоем с каким начальником или оперуполномоченным допрашивали какого врага, то он сам напишет протокол допроса, где нужно было ставить и мою подпись.

В последнее время моей работы в Полтавском облуправлении, начиная с августа м-ца 1938 г., когда я работал в подчинении начальника Тимченко, тогда мы, несколько оперативных работников, допрашивали арестованных врагов народа Белуху, Щербину, Лернера, который написал заявление, что я в процессе его допроса применял физические меры следствия.

По этому вопросу я уже раз писал объяснение и могу еще раз написать, что однажды утром, или кажется, вечером, не помню, в каком-то м-це – начальник облуправления НКВД Волков, его заместитель Поляков приказали Тимченко и нам, оперработникам: Сиренко, Устенко, Зайцеву и мне, чтобы всыпать Лернеру, но мы ему немного и всыпали. Принуждать писать вымышленные показания мы его не заставляли. Следственного дела на Лернера ни у кого у нас не было. Было приказано начальством, что враг должен сам знать, что рассказывать.

Когда в сентябре м-це 1938 г. по распоряжению заместителя начальника облуправления НКВД Полякова и моего непосредственного начальника Тимченко я был командирован в Балаклеевский р-н Харьковской области для допроса свидетелей по делу Лернера, о чем мне были даны Поляковым и Тимченко специальные вопросы по допросу, – мне от начальника РОМ Балаклеи, кажется Кабанова, начальника фельдсвязи, фамилию которого не помню и начальника РО НКВД, кажется, Глазкова, стало известно, что Лернер в период своей работы начальником Балаклеевского РО НКВД занимался созданием липовых дел и фабриковал разные к-р организации. Бывало так, что по указанию Лернера за одну ночь арестовывалось по 50–60 колхозников, и через пару дней под давлением палок они давали показания липовые.

Все эти дела Лернер докладывал на какую-то тройку в область и все они были расстреляны. Этим самым Лернер завоевал в области большой авторитет и якобы был представлен к награде, а от начальника облуправления получил как премию большую сумму денег и легковую автомашину и впоследствии был выдвинут на работу в Полтавское облуправление НКВД. Обо всем этом я по приезде рассказал Тимченко, который мне сообщил, что это могло быть, т. к. в его деле якобы имелись справки об учете своей работы и рапорте на имя Ежова о больших успехах в его работе за 1936–37 гг.

Аналогичные липовые дела Лернером создавались и по работе в Пирятинском р-не Полтавской области.

В отношении нарушения мною революционной законности в процессе следствия, я считаю, что я ничего не нарушал. Я призван в органы НКВД Коммунистической партией для борьбы с врагами народа. С врагами я считал, а оно так и должно было, нужно обращаться и громить врагов по-вражески. Тогда говорили, что арестовывали только врагов, а поэтому я тогда на допросах видел и допрашивал врагов народа. Оказанное мне доверие партией я, как комсомолец, выполнил с честью.

Я уже писал, что мне давались установки в процессе следствия такие: как только вызывал в кабинет арестованного, сразу кричи на него «враг, колись» и ругань. Такие установки мне давали начальники: Попов, Чернявский, Федоров, Курачек, Томин, Орлов, Алексеев, Тимченко, Поляков и другие начальники. Следственных дел у меня ни на одного арестованного не находилось. Я по приказанию начальников вызывал арестованного, а начальники мне говорили, что это махровый враг, но если враг, я и кричал «враг, колись».

Поскольку в чекистской и следственной работе я был тогда, да еще и сейчас очень слеп, т. е. в силу того, что я на это не учился, школы не кончал по следствию и не знал, как в органах НКВД допрашивают, я думал, что так было и нужно.

В этот период я работал под руководством и подчинением многих начальников, в лице которых я видел начальников и коммунистов. Их приказания я выполнял.

Мне партия приказала бы в огонь идти на пользу партии и родины, и я это бы выполнил, на то я являюсь воспитанником великой партии Ленина-Сталина и ее помощника комсомола.

Показания мною написаны верно, в чем и расписываюсь.

(Мироненко)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 3. – Арк. 196-202. Завірена копія. Машинопис.

Документ № 96

З ВЛАСНОРУЧНИХ СВІДЧЕНЬ СПІВРОБІТНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.О.БЕРЕСТЕНЬОВА

22 грудня 1939 р.

[...] Приблизительно в ноябре м-це 1938 г., после поступления указания о прекращении рассмотрения следственных дел на местах тройками, в кабинете Волкова был разговор в присутствии б. секретаря УНКВД т. Вороны и нач. АХО т. Крапивского или б. коменданта Гребенюка о том: «что вот я сделал большую глупость, не расстрелял сторожа кладбища, т. к. он знает могилы, куда мы возили расстрелянных, и ему, пожалуй, известно количество расстрелянных, он копал могилы и сам засыпал».

На это Волкову никто из присутствующих ничего не ответил и на этом разговор был закончен.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 3. – Арк. 74. Оригінал. Рукопис.

Документ № 97

СЛУЖБОВА ЗАПИСКА СТАРШОГО СЛІДЧОГО УГБ НКВС УРСР БОГДАНОВА ПРО ЗАСУДЖЕННЯ ТА РОЗСТРІЛ В.Д.ТЕРСАНЦЕВА

24 грудня 1939 р.

Служебная записка

По наведенным справкам установлено, что 12/111-38 г. Волковым арестован 81-летний глубокий старик Терсанцев Василий Дмитриевич, 1859 г. рождения, уроженец г. Спасск б. Тамб. губ., русский, 54 года проработал слесарем на паровозорем. заводе. Орденоносец. Награжден орденом Трудового Кр. знамени. Пенсионер. Инвалид. Парализован. Слепой, сын его репрессирован белыми.

В 1905 г. он принимал участие в рев. движении. В результате Терсанцева превратили членом областного меньшевицкого центра и 7 мая 1938 г. его по тройке расстреляли.

След. дело его находится в Москве.

СТ. СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕД. ЧАСТИ УГБ НКВД УССР
МЛАДШ. ЛЕЙТ. ГОС. БЕЗОПАСНОСТИ Богданов

24/ХП-39 г.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 9. – Арк. 15. Оригінал. Рукопис.

Документ № 98

ДОВІДКА ПРО ЗАСУДЖЕННЯ ОСОБЛИВОЮ ТРІЙКОЮ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ В.Д.ТЕРСАНЦЕВА ТА ІНШИХ ГРОМАДЯН ДО РОЗСТРІЛУ ТА ПРО ВИКОНАННЯ ВИРОКУ

25 грудня 1939 р.

Справка

Ниже поименованные з/к, проходящие по следделу № 99790 как-то:
1. Зайдинер Исаак Львович 80 л.
2. Белый Иван Захарович
3. Невзгядова Анна Францевна
4. Сахаров Степан Алексеевич
5. Терсанцев Василий Дмитриевич 81г.
6. Маркман Зелик Ефимович
7. Капустянский Михаил Гаврилович
8. Омелюженко Остап Яковлевич 65 л.
9. Венгеров Рувим Аронович
10. Ефимов-Фудим Ефим Абусович
11. Уманский Яков Зельманович
12. Мазуровский Евсей Ефроимович
13. Лаповик Исай-Мендель Абрамович
14. Гольдберг Давид Израилевич
15. Пех Александр Карпович 68 л.
16. Шамрай Николай Алексеевич
17. Волков Георгий Платонович 67 л.

7 мая 1938 г. по проток. № 23 Особой тройкой УНКВД по Полтавской обл. осуждены к расстрелу. Приговор приведен в исполнение.

НАЧАЛЬНИК 1 СПЕЦ. ОТД. УНКВД
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ Галун
ОПЕРУПОЛ. 1 СПЕЦ. ОТД. СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСН. Ольховик

25/XII-39 г.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 9. – Арк. 76. Оригінал. Рукопис.

Документ № 99

З ДОДАТКОВИХ СВІДЧЕНЬ НАЧАЛЬНИКА ЛУБЕНСЬКОГО РАЙВІДДІЛУ НКВС МАСТИЦЬКОГО ПРО ЗНУЩАННЯ НАД ЗААРЕШТОВАНИМИ У МИРГОРОДСЬКОМУ РАЙВІДДІЛІ НКВС

27 грудня 1939 р.

[...] Из межрайопергрупп особым успехом и доверием у Волкова пользовался Куценко, мл. лейтенант госбезопасности, нач. Миргородской межрайопергруппы. Его опергруппа считалась самой первой по темпам следработы и разворота операций. Ставилась в пример всем опергруппам на оперсовещаниях, и на заседаниях ос. тройки представляла следдела на одно большое формирование к-р повстанческого подполья, возглавленное районным партийным и советским руководством. Дела, представляемые Куценко на заседания ос. тройки заслушивались быстро, окончательно.

В разговоре с врачом Слесаревским (б. врач тюрьмы в г. Лубнах) он мне сообщил, что из Миргорода в тюрьму поступают поголовно избитые арестованные и исключительно за счет их загружена тюремная больница.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 3. – Арк. 115. Оригінал. Рукопис.

1940

Документ № 100

З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ КОЛИШНЬОГО НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.О.ВОЛКОВА

16 січня 1940 р.

[...] *Вопрос:* Зачем вы при проведении арестов допускали аресты дряхлых стариков, так например: 24 июня 38 г. был арестован 83-летний старик Несвицкий Александр Александрович, осужден тройкой и расстрелян*, Терсанцев Василий Дмитриевич, которому был 81 год, инвалид, 24.06.38 г. была арестована 73-летняя старуха Семко-Савойская Антонина Спиридоновна и др.

Дайте объяснения по существу заданного вам вопроса.

Ответ: Из всех названных мне фамилий я помню и знаю дело только на одного Несвицкого, если только я о том именно и говорю. Я помню, что при ликвидации дела, проводимого 4 отделом УНКВД на антисоветскую группу, которая создала так называемый комитет помощи арестованным, был арестован враг по фамилии Несвицкий. Пом. нач. отделения 4

отдела Машошин вел следствие по этому делу. У него на допросе, насколько мне помнится, в этот же день я и обнаружил этого Несвицкого. Увидев, что он очень дряхлый старик, я сразу перевел разговор на другую тему, стал его расспрашивать о медицинской практике и убедившись, что если даже он и был участником антисоветских сборищ у него на квартире, то в лучшем случае он спал при этом. Я приказал его освободить.

* Помер у 1942 р.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 19533. – Т. 2. – Арк. 84-86. Оригінал. Рукопис.

Документ № 101

ІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ НКВС УРСР ПРО КІЛЬКІСТЬ ЗАСУДЖЕНИХ У 1939 р., В Т.Ч. У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Січень 1940 р.

Сведения о количестве осужденных за 1939 год

Совершенно секретно

	Осуждено	Из них ВМН
Центральный аппарат	150	–
Винницкой	378	3
Ворошиловградской	166	4
Днепропетровской	766	6
Донецкой		
Житомирской	140	8
Запорожской	468	–
Киевской	387	2
Каменец-Подольской	259	4
Кировоградской	182	1
Молдавской АССР	235	11
Николаевской	500	1
Одесской	524	4
Полтавской	**1022**	**–**
Сталинской	669	22
Сумской	297	–
Харьковской	683	16
Черниговской	284	3
не указанных областей	–	–
Западных областей	305	62
Погранотрядов	–	–
Отделов КББ по ж.д.	–	–
ИТОГО	7370	147

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 11.

Документ № 102

ДОВІДКА НАЧАЛЬНИКА СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ НКВС УРСР ЦВЄТУХІНА ПРО КІЛЬКІСТЬ ЗААРЕШТОВАНИХ У 1939 р. В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

19 січня 1940 р.

СПРАВКА
О движении вновь арестованных в 1939 году по УНКВД Полтавской области

Всего было вновь арестовано в 1939 ....102 чел.*
Из них:
Выбыло по делам, направленных в Прокуратуру ....78 чел.
« – « – « – « – « – « – « в Особ. совещ. ....4 чел.
Освобождено с прекращением дел в процессе
Следствия...7 чел.
Умерло ....–
Выбыло по различным причинам..–
Всего выбыло......91 чел.

Числится на 1 января 1940 года:

	В следствии	За Прокурор.	За судами
С июня 1939 г.	1	–	–
С августа « – « –	–	–	1
С сентября « – « –	–	–	1
С октября « – « –	1	–	4
С ноября « – « –	1	2	1
С декабря « – « –	8	9	6
ВСЕГО	11	11	13

Из числа вновь арестованных в 1939 году было:
Осуждено к ВМН ....–
– « – в ИТЛ на 10 лет ....1 чел.
– « – в ИТЛ на 8 лет ....10 –»–
– « – в ИТЛ на 5 лет ....27 –»–
– « – в ИТЛ на 3 года ....18 чел.
Ссылка и высылка ....3 чел.
Другие меры ....1 чел.
Оправдано ....7 чел.

<...>

Начальник I следотдела НКВД УССР
Ст.лейтенант госуд.безопасности Цветухин

19 января 1940 года

ДА СБУ. – Ф.42. – Спр. 40. – Арк. 95-96. Засвідчена копія.

* У довідці про оперативно-слідчу роботу по заарештованих в 1939 р., надісланій начальником УНКВС по Полтавській обл. капітаном держбезпеки Бухтіаровим начальнику I спецвідділу НКВС УРСР старшому лейтенанту держбезпеки Цветухіну, вказувалось, що з 102 арештованих за національністю: 5 росіян, 88 українців, 8 євреїв, 1 поляк; членів ВКП(б) – 6; членів і кандидатів ВЛКСМ – 2. За соціальним складом 2 – колишні куркулі,

17 – декласований елемент (жебраки і т.п.), служителі культу – 2, робітники – 7, 1 – педагог, 1 – керівний склад установ і підприємств, колгоспників – 36.

ДА СБУ. – Ф.42. – Спр. 40. – Арк. 66.

Документ № 103

ЛИСТ КОЛИШНЬОГО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА ГАЗЕТИ «БІЛЬШОВИК ПОЛТАВЩИНИ» МИХАЙЛА ЧЕРЕВАНЯ СЕКРЕТАРЮ ПОЛТАВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У МАРКОВУ З ПРОХАННЯМ ПЕРЕГЛЯНУТИ ЙОГО СПРАВУ

30 січня 1940 р.

Полтава

Очевидно, тов. Марков, Вы знаете, что в 1937–38 гг. я работал редактором газеты «Большевик Полтавщины». 3 июня 1938 г. т. е. во время областной партконференции я был арестован. Решением областного суда я был осужден на 8 лет лагерей*. Верховный суд этот приговор Полтавского облсуда отменил, и освободил меня из под стражи, оставив за мной 99 ст. т. е. обвинение в халатности.

В конце сентября 1939 г. я подал заявление в обком КП(б)У о восстановлении меня в партии. Заявление мое не разбиралось, очевидно потому что я ходатайствовал о снятии с меня судимости. В связи с тем что я получил извещение о том что судимость с меня почему-то не снята, я решил т. Марков написать Вам письмо, объясниться и просить Вас разобрать вопрос о восстановлении меня в партии так как я не считаю себя в чем либо виновным перед партией.

Арестован я исключительно по клеветническим материалам, кстати которые были собраны после моего ареста. Клеветали на меня работники редакции Маляр и Татарко, а также и другие клеветники с Онуфриевского и Опошнянского района, главным образом разложившиеся люди, люди с темным прошлым, часть которых осуждены за клевету. До февраля месяца 1939 года мне предъявили обвинение в принадлежности к троцкистской контрреволюционной организации и во вредительстве в Онуфриевском районе, где я работал зам. секретаря РК КП(б)У, и наконец в феврале месяце мне стали предъявлять обвинение за ошибки в газете «Большевик Полтавщины», поскольку обвинения во вредительстве были явно абсурдны и необоснованны.

Суд судил меня тоже за ошибки в газете, за скрытие социального стана и за принадлежность к право-троцкистской организации.

Действительно, две ошибки за 7 месяцев работы в редакции «Б.П.» было допущено, но и на суде и на бюро обкома когда разбирался этот вопрос установлено, что эти ошибки допущены не мной, а работниками редакции и я непосредственно за них не должен отвечать. Одна ошибка допущена на третий день моей работы в редакции, допущена работником редакции Кравченко, другая ошибка допущена через месяц работы в редакции и допущена работником редакции Маляр. Обком КП(б)У поручил проверить об этих ошибках т. Ершову, который тогда работал в обкоме. Тов. Ершов даже газету от 5/XII 1937 подписанную мной к печати доставил на заседание бюро обкома, в которой не было ошибки, ибо ошибка допущена дежурным редактором Маляром уже в 3-ей т. наз.[ываемой] сверочной корректуре т. е. после моего просмотра газеты. Вот почему обком КП(б)У не вынес мне никакого взыскания, а наоборот обсуждался вопрос о снятии Маляра с работы в редакции, в силу этого он не был утвержден зав. сельхоз.отделом редакции. О том что я за ошибку в газете за 5/XII 1937 г. не виноват могут подтвердить кроме Ершова уполномоченный обллита тов. Павленко, быв. директор полиграффабрики тов. Кирпотин, быв. зам. редактора т. Великий. Да и сам Маляр не откажется, что эту ошибку он прошляпил и что в том экземпляре газеты который я просматривал и подписывал к печати ошибки не было.

В первый месяц работы моей в редакции почти половины аппарата не было. Работники были в большинстве не квалифицированные. Полиграфическое обслуживание тоже было очень плохое. Ошибку в газете за 5/XII 37 г. фактически сделал линотипист во время правки последней корректуры, а дежурный редактор Маляр не досмотрел. Я же виноват разве за то, что доверил работу дежурного редактора Маляру. Фактически за это я и осужден. Маляр тогда был секретарем парторганизации редакции и не доверять ему я не мог.

В отношении скрытия социального стана тоже сначала до конца клевета. Когда я сидел в тюрьме сельсовет, в котором я родился (с. Глинск, Опошнянского района), несколько раз давал правильные объективные данные за меня, но в дело мое эти данные не попадали. При заявлении, поданном мною в обком КП(б)У в сентябре месяце 1939 г. я приложил справку из сельсовета о своем происхождении. (До революции у отца было 2 дес. земли, после революции 7 дес. О том, что два брата моего отца в 1933 году исключены из колхоза за хлебозаготовки, и осуждены я об этом не скрывал ни в одной автобиографии, а также и в ЦК ВКП(б), когда меня утверждали редактором областной газеты. (ЦК ВКП(б) перед арестом вызывал меня для утверждения).

17-летним я вступил в Зеньковскую комсомольскую организацию. Был организатором комсомольской ячейки в своем селе. Начиная с 1921 года я все время был членом президии сельКНС, работал сперва в волости, и потом в районе по организации союза «Рабземлес». В партию вступал в 1925 году в своем селе. Как лучшего комсомольского работника в 1925 году меня посылают учиться в Полтавскую совпартшколу II ступ. За все 13 летнее пребывание в партии работал я исключительно на партийной, комсомольской и газетной работе. В 1929 году меня как дисциплинированного члена партии выделяют в комиссию по чистке соваппарата в Зеньковском районе. В 1934 году я был членом комиссии по чистке партии в Онуфриевском районе. В Онуфриевском районе я работал 5 лет. Первым секретарем работал т. Горба, работающий сейчас секретарем Коростенского горпаркома, председателем райисполкома все время работал т. Бутырин, ныне работающий первым секретарем Николаевского обкома КП(б)У. Эти товарищи безусловно дадут за меня хороший отзыв. Жена моя – старая комсомолка быв.[шая] батрачка, сейчас член партии, брат – комсомолец – студент института, сестра тоже комсомолка. За время всей своей сознательной жизни, т. е. с 17 летнего возраста я никогда, нигде, ни за что не привлекался ни к какой ответственности. Начиная с 1927 года т. е. со времени моей работы секретарем райкома ЛКСМУ я почти беспрерывно член бюро РККП(б)У, сперва Зеньковского, а потом Онуфриевского.

Вот почему я считаю, что факт судимости за мной, причем судимости неправильной, не может служить причиной того, что бы я остался вне рядов партии.

Сейчас я работаю работником по кадрах Полтавского горкомхоза, а также учусь на годичных курсах учителей русского языка при Полтавском облоно.

Убедительно прошу Вас тов. Марков, разобраться в моем деле и:

1) дать совет какие еще нужно документы для восстановления меня в партии,

2) сообщить мне когда Вы можете принять меня, мне бы очень хотелось поговорить с Вами о своем деле,

3) разобрать мои заявления на бюро обкома КП(б)У о восстановлении меня в партии.

(підпис) Черевань

Мой служебный адрес: Полтава, горкомхоз, тел. 6-42.
Домашний адрес: ул. Парижской Коммуны №15

* підкреслення тут і далі – так у документі.

ДАПО. – Ф.П-15. – Оп.3. – Спр. 2748 «а». Рукопис. Оригінал.

Документ № 104

З ІНФОРМАЦІЇ ВИКОНУЮЧОГО ОБОВ'ЯЗКИ НАЧАЛЬНИКА 2 ВІДДІЛУ УДБ УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ОРЛОВА НАРКОМАТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР ПРО АРЕШТ У м. ПОЛТАВІ ЧЛЕНІВ «СЕКТАНТСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ»

14 березня 1940 р.

Основными фигурантами по этому делу являются следующие лица:

1. РАЗДОЛЬСКИЙ Владислав Николаевич, руководитель сектантского подполья «трясунов», трыжды судившийся аза а/с деятельность.
2. БАЛЯ Николай Николаевич, б.кулак, раскулачен, проповедник сектанских групп «трясунов», дважды судившийся за а/с деятельность.
3. ГУСАК Сидор Дмитриевич, б/кулак, раскулачен, руководитель одной из сектанских групп «трясунов», дважды судившийся за а/с деятельность.
4. НЕСТЕРЕНКО Анастасия Михайловна, активная участница секты, руководительница сектантского хора.
5. ГРЕК Мария Васильевна, активная сектантка, содержательница нелегального молитвенного дома.
6. УСКО Алексей Александрович, быв.зав.магазина епархиального Управления в Полтаве, активный участник секты «трясунов», занимавшийся вербовками новых участников в эту секту.

Указанной группой проводилась большая вербовочная работа и организация сектантских групп в селах Полтавского и Ново-Санжарского районов.

Проводился сбор средств и продуктов для оказания помощи семьям сектантов, репрессированных за а/с деятельность.

Во время сборищ и молений сектантов <...> распространялись возможные к-р провокационные слухи, а также обсуждались мероприятия партии и правительства с антисоветских позиций.

В феврале месяце 1940 года по этому делу арестованы следующие фигуранты: РАЗДОЛЬСКИЙ, БАЛЯ, УСКО, ГУСАК, И НЕСТЕРЕНКОВА.

И.О. ЗАМ.НАЧАЛЬНИКА 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ – (підпис) (ОРЛОВ)

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп. 33. – Спр.46. – Арк. 82.

Документ № 105

ІНФОРМАЦІЯ ВИКОНУЮЧОГО ОБОВ'ЯЗКИ НАЧАЛЬНИКА 2 ВІДДІЛУ УДБ УНКВС ОРЛОВА НАРКОМАТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПРО АРЕШТИ В м. ПОЛТАВІ ГРУПИ ЄВРЕЙСЬКИХ КЛЕРИКАЛІВ

14 березня 1940 р.

По линии евр[ейских] клерикалов в 1939 г. ликвидировано дело, содержание которого заключается в том, что равины РОССИЕВСКИЙ и АРОНОВ, служитель синагоги МУРАВНИК, нелегальный староста синагоги БЕЛЕНЬКИЙ и активистка-религиозница Сарра БАК организовали подпольный сбор денежных средств, с целью оказания материальной помощи репрессированным антисоветским элементам еврейской национальности и их семьям.

Равины РОССИЕВСКИЙ и АРОНОВ были связаны с закордоном, сообщали туда клеветнические измышления об СССР и получали материальную помощь.

РОССИЕВСКИЙ, АРОНОВ, МУРАВНИК и БЕЛЕНЬКИЙ осуждены Особым Совещанием при НКВД СССР у 5-ти годам высылки в Казахстан каждый.

И.О. ЗАМ.НАЧАЛЬНИКА 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ – (підпис) (ОРЛОВ)

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп.33. – Спр. 46. – Арк. 83.

1941

Документ № 106

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ КОЛИШНЬОГО НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.О.ВОЛКОВА

05 березня 1941 р.

Копия

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА
ВОЛКОВА Александра Александровича
5 марта 1941 года.

ВОЛКОВ Александр Александрович, 1898 года рождения, уроженец гор. Москвы, русский, гр-н СССР, бывший член ВКП(б) с 1920 года, до ареста начальник УНКВД по Полтавской области.

<...> Вскоре после моего приезда в Полтаву, я в марте-апреле 1938 года вместе с заговорщиком ЧЕРНЯВСКИМ-ОЛЬШЕНЕЦКИМ, которого я назначил на должность начальника 4 отдела УНКВД приступил к фабрикации фиктивного дела так называемого «право-троцкистский областной центр».

К тому времени в УНКВД уже содержались под стражей несколько участников право-троцкистской организации, но в протоколах их не только не было указаний на существование областного центра, но даже ничего не говорилось о существовании организованного право-троцкистского подполья.

В целях продолжения вражеской работы, я решил произвести новые аресты и путем вымогательства с применением методов физического воздействия, получил от этих арестованных показания о существовании в Полтавской области право-троцкистского центра. В этих же вражеских целях мною были арестованы секретари Райкомов КП(б)У ЕМЕЛЬЯНОВ и ДОРОХОВ.

Если по другим перечисленным мною фиктивным делам я использовал некоторые материалы для ареста и начала фабрикации фиктивного дела, то при аресте ДОРОХОВА и ЕМЕЛЬЯНОВА никаких материалов о принадлежности их к право-троцкистскому подполью не было. Помню только, что ЕМЕЛЬЯНОВ и ДОРОХОВ в прошлом являлись крупными кулаками, но во всяком случае ни о связях с троцкистами в прошлом, ни о принадлежности их к право-троцкистскому подполью в последующем материалов в УНКВД о них не было. Они были арестованы мною с целью начала фабрикации фиктивного дела.

На допросах к ЕМЕЛЬЯНОВУ и ДОРОХОВУ были применены методы физического воздействия и от них получены несоответствующие действительности показания.

В получении первичных показаний от ЕМЕЛЬЯНОВА и ДОРОХОВА принимал участие заговорщик ЧЕРНЯВСКИЙ-ОЛЬШЕНЕЦКИЙ и ФЕДОРОВ, в то время бывший начальник I отделения 4 отдела УНКВД.

Мною вместе с ЧЕРНЯВСКИМ-ОЛЬШЕНЕЦКИМ были составлены фиктивные протоколы, в которых было записано, что в Полтавской области существует организованное право-троцкистское подполье с областным центром во главе, что в состав этого центра входят УДОВИЧЕНКО, бывший секретарь Обкома КП(б)У, ЖУЧЕНКО – бывший председатель Облисполкома, ХАРЧЕНКО – бывший зав. ОРПО Обкома КП(б)У, ТРУБНИКОВ – бывший командир 25 стрелковой дивизии.

Все эти лица были введены нами в фиктивные протоколы допросов после того, как ЕМЕЛЬЯНОВ и ДОРОХОВ вынуждены были назвать себя участниками право-троцкистской организации, а мы заставили их назвать центр и его состав.

Фамилия ТРУБНИКОВА, бывш. командир 25 стрелковой дивизии, была вписана в протоколы во вражеских целях, чтобы показать, что именно этот состав право-троцкистского подполья осуществляет в области руководство всей антисоветской деятельностью, в том числе и в частях РККА.

В этих показаниях также было записано, что так называемый право-троцкистский центр контактирует свою антисоветскую работу с националистическим украинским повстанческим подпольем и участниками военно-фашистского заговора в частях РККА.

От арестованных вымагались показания на лиц, которые как в первичных протоколах, так и в фиктивных протоколах были изображены активными участниками право-троцкистского подполья.

Сейчас помню следующие фамилии, фигурирующие в этих фиктивных протоколах: ПОНОМАРЕНКО, бывший зав. ОблЗУ, ХМАРСКИЙ – бывший зав. совторготдела Обкома КП(б)У, ГУРЕНКО – бывший зав. ОблЗУ, КОЛОТИЛО – быв. секретарь Лубенского Райкома КП(б)У, ШМИДТ – бывший секретарь Кременчугского Горкома КП(б)У, КЛОЧКОВ – бывший директор вагоностроительного завода.

Других фамилий сейчас не помню.

История появления этих фамилий в фиктивных протоколах такова:

ШМИДТ и КЛОЧКОВ были арестованы еще в 1937 году но показаний, в том числе и о право-троцкистском подполье не давали.

ЕМЕЛЬЯНОВ и ДОРОХОВ знали лично ШМИДТА и мы вынуждены их назвать его участниками право-троцкистского подполья, а когда ШМИДТ был ими назван, то КЛОЧКОВА в фиктивные протоколы вписали мы.

ПОНОМАРЕНКО, ХМАРСКИЙ, ГУРЕНКО и КОЛОТИЛО были знакомы и с ЕМЕЛЬЯНОВЫМ и ДОРОХОВЫМ.

На ПОНОМАРЕНКО поступили компрометирующие материалы о том, что он бывший кулак, а также о его нераспорядительности в руководстве сельским хозяйством области.

На ГУРЕНКО поступили материалы о том, что он выдвигался на ответственную работу в ЦК КП(б)У разоблаченными активными участниками право-троцкистского подполья в Киеве.

На КОЛОТИЛО также имелись материалы о его связях с участниками право-троцкистского подполья.

Путем подсказа нами арестованным, перечисленные выше лица были названы ими и записаны в фиктивных протоколах, как участники право-троцкистского подполья.

На ХМАРСКОГО мы никакими материалами не располагали, но и он был вписан нами в фиктивные протоколы.

Все указанные в этих фиктивных протоколах лица, как участниками право-троцкистского областного центра, так и участниками право-троцкистского подполья, были по моему распоряжению арестованы и от них также вымагались теми же средствами показания в соответствии с фиктивными протоколами ЕМЕЛЬЯНОВА и ДОРОХОВА.

Я лично, вместе с ЧЕРНЯВСКИМ-ОЛЬШЕНЕЦКИМ составил фиктивный протокол допроса арестованного ХАРЧЕНКО, ПОЛЯКОВА, составил фиктивный протокол арестованного ШМИДТА (других не помню), а остальные фиктивные протоколы допросов, арестованных составлялись ЧЕРНЯВСКИМ-ОЛЬШЕНЕЦКИМ вместе с ФЕДОРОВЫМ.

В результате было арестовано до 120 человек работников советско-партийного и хозяйственного аппарата.

Все дела на арестованных по этому делу находились в 4 отделе УНКВД и большинство из них допрашивались или лично, или под руководством ЧЕРНЯВСКОГО-ОЛЬШЕНЕЦКОГО и ФЕДОРОВА. Или же составлено большинство фиктивных протоколов.

В фиктивных протоколах допросов арестованных, как например: ХАРЧЕНКО, ЕМЕЛЬЯНОВА, ПОНОМАРЕНКО, КОЛОТИЛО было записано нами, что эти арестованные по право-троцкистской деятельности были связаны с Киевским и Харьковским областными право-троцкистскими центрами.

Все законченные дела на этих арестованных представлены на рассмотрение Военной коллегии Верховного Суда, где они и были осуждены.

Вопрос: Вы говорите, что к аресту руководящих работников партийно-советского и хозяйственного аппарата у Вас никаких оснований не было.

Ответ: Да это так.

Вопрос: Какую цель преследовали Вы, создавая это фиктивное дело и арестовывая невинных людей?

Ответ: Вражескую цель избиения честных советско-партийных кадров. Кроме того, это фиктивное дело маскировало меня, как заговорщика, ибо создавалось впечатление борьбы, проводимой УНКВД под моим руководством и право-троцкистским подпольем в области.

Созданием этого фиктивного дела аппарат УНКВД не только был дезориентирован, но явно направлен по ложному пути в сторону от вскрытия действующего право-троцкистского подполья, которое я в соответствии с указаниями ЕЖОВА и УСПЕНСКОГО старался сохранить.

Допросил: Ст. Следователь I отд. 2 отдела следчасти
НКГБ ст. лейтенант госбезопасности (КАРПОВ)

Верно: Ст. Следователь следчасти УНГБ при СМ УССР
по Полтавской области
капитан (КРЫСЬКО)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 4370-с. – Арк. 448-451.

Документ № 107

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ КОЛИШНЬОГО НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.О.ВОЛКОВА

07 березня 1941 р.

копия

ВЫПИСКА
из ПРОТОКОЛА ДОПРОСА

Арестованного ВОЛКОВА Александра Александровича

от 7 марта 1941 года

ВОЛКОВ А. А., 1898 года рождения, урож. гор. Москвы, русский, гр-н СССР, б. член ВКП(б) с 1920 года, до ареста начальник Управления НКВД по Полтавской области.

ВОПРОС: Продолжайте ваши показания?

ОТВЕТ: Примерно в июне 1938 года я был вызван в Киев УСПЕНСКИМ и там он мне рассказал, что приступил к фабрикации фиктивного дела на так называемую антисоветскую «партизанскую организацию». Он рассказал мне весь замысел в фабрикации этого дела, который состоит в том, чтобы показать, что эта антисоветская организация создана в повстанческих целях, что бывшие командиры партизанских соединений, являлись в гражданскую войну боевой единицей эсеровских и боротьбистских антисоветских – украинских политических партий, а после гражданской войны составили кадры бандитских отрядов, проводят организованную работу по восстановлению своих отрядов, в целях поднятия восстания против советской власти, что они действуют во всех областях УССР и, что руководство этой организацией контактирует как свою повстанческую деятельность, так и планы с Всеукраинским националистическим центром. Рассказав весь этот замысел, УСПЕНСКИЙ дал мне указание сфабриковать аналогичное фиктивное дело и в Полтавской области.

Получив эти вражеские указания УСПЕНСКОГО, я сообщил их ЧЕРНЯВСКОМУ-ОЛЬШЕНЕЦКОМУ и вместе с ним приступил к фабрикации этого фиктивного дела. Я поручил ЧЕРНЯВСКОМУ-ОЛЬШЕНЕЦКОМУ подобрать среди арестованных такие фигуры, на показаниях которых можно было бы развернуть фиктивное дело.

ЧЕРНЯВСКИЙ-ОЛЬШАНЕЦКИЙ выполнил мои указания и предложил мне для этой цели вначале арестованного ФЕДОРЧЕНКО, а потом МАЧИНСКОГО, обвиняемых по делам об эсеровском и троцкистском подпольи и числящийся содержащимся под стражей за 4-м отделом УНКВД.

Познакомившись с материалами на ФЕДОРЧЕНКО и МАЧИНСКОГО, я согласился с таким отбором по следующим соображениям:

На ФЕДОРЧЕНКО имелись материалы, из которых было видно, что с 1915 года он являлся членом УПСР, с 1917 года перешел в партию боротьбистов, а в 1919, или в 1920 г.г. при общем вступлении боротьбистов – вступил в КП(б)У и с 1923 года стоял на троцкистских позициях. В 1927 году был одним из руководящих троцкистов в Полтаве. С 1928 года периодически находился в политизоляторах, ссылках и тюрьмах то, как троцкист, то за участие в других антисоветских организациях. Все эти данные не отрицал сам ФЕДОРЧЕНКО и показал, что в 1927 году он возглавлял троцкистскую группу среди бывших партизан, был выбран в состав делегации к Троцкому и, кроме того, рассказал, что с 1926

года пытался создать: вначале легальный «союз красных партизан», а впоследствии под влиянием активных участников право-троцкистского подполья, от этой мысли отказался и перешел на нелегальную антисоветскую деятельность, успев сколотить только актив антисоветской организации. В 1933 году он был вновь арестован Харьковским УНКВД.

Эта организация была разоблачена и она в составе 30–35 человек была осуждена Коллегией ОГПУ УССР. Этот же ФЕДОРЧЕНКО с 1917 года был организатором и командиром крупного партизанского соединения в 2–3 тысячи сабель.

На МАЧИНСКОГО имелись материалы, из которых было видно, что он состоял членом ПСР с 1909 года в 1919 году или 1920 году вступил в КП(б)У, вместе с ФЕДОРЧЕНКО примыкал к троцкизму и в 1927 году играл активную роль, за что в 1928 году был выслан. Вместе с ФЕДОРЧЕНКО он принимал участие в создании антисоветской организации, вместе был арестован и осужден, но в 1935 году бежал и находился на нелегальном положении.

В 1917 году МАЧИНСКИЙ, будучи членом УПСР, организовал и командовал очень крупным партизанским соединением.

Все эти яркие данные позволили безболезненно замаскировать вражескую работу по фабрикации фиктивного дела.

Переговорив лично с ФЕДОРЧЕНКО и обнаружив, что он сравнительно легко пойдет на подписание навязанных ему показаний, а также ухватившись за сообщение о прошлых попытках к об'единению бывших партизан в организацию, антисоветского характера, я решил составить фиктивный протокол, что и сделал.

Написав весь основной замысел этой несуществующей организации, в духе замысла УСПЕНСКОГО, я поручил ЧЕРНЯВСКОМУ-ОЛЬШЕНЕЦКОМУ составление всей конкретной части с указанием фамилий, что он и выполнил.

В результате по этому фиктивному протоколу допроса ФЕДОРЧЕНКО оказалось, что в Полтавской области, якобы, существует военная повстанческая организация, под наименованием «священный союз партизан», что эта организация имеет свой штаб в составе ФЕДОРЧЕНКО, МАЧИНСКОГО, ПЕТРОВА-ПАДУСТА, ВОЛОЧАЯ, ЭЧКО, ПИСАРЕНКО и МАКУХА, что этот штаб об'единяет повстанческие формирования из бывших партизан, которые в прошлом принадлежали к антисоветским политическим партиям (боротьбистов, эсеров), или служили в петлюровских отрядах, или просто разложившихся.

Все фамилии, указанные в протоколе допроса приводил сам ФЕДОРЧЕНКО, а кроме того ЧЕРНЯВСКИЙ-ОЛЬШЕНЕЦКИЙ вписал сам фамилию МАКУХИ только потому, что он в прошлые годы был секретарем Полтавской партизанской комиссии, а оказался лжепартизаном, незаконно присвоившим себе билет.

На всех выведенных в фиктивном протоколе допроса членами штаба, за исключением МАКУХИ, в УНКВД имелись материалы. Какие имелись материалы на ФЕДОРЧЕНКО и МАЧИНСКОГО я уже показал.

О ПЕТРОВЕ-ПЕДУСТЕ было известно, что он являлся заместителем так называемого Политкома у МАХНО.

В годы установления советской власти на Украине, он принимал руководящее участие и в организации политбанд, но за свою антисоветскую деятельность к ответственности не привлекался, ибо был амнистирован. О ЭЧКО было известно, что он в прошлом эсер. В 1917 году организовал крупный партизанский отряд, а с 1920 года в течение нескольких лет был главарем крупной политбанды, сложившейся из кадров его отряда.

Какими материалами располагали на ВОЛОЧАЯ и ПИСАРЕНКО теперь не помню.

После ФЕДОРЧЕНКО я приступил к допросу арестованного МАЧИНСКОГО, но так как фиктивный протокол ФЕДОРЧЕНКО мною уже был написан и МАЧИНСКИЙ оказался еще более податлевым, то фиктивный протокол МАЧИНСКОГО мною был составлен позже, но в том же духе, что и протокол ФЕДОРЧЕНКО.

К этому времени поступила ориентировка из НКВД УССР, с содержанием которой я ознакомил – ПЛАТОНОВА и поручил ему принять меры к вскрытию, а фактически к фальсификации материалов этой организации через арестованных, содержащихся за 3-м отделом УНКВД.

ПЛАТОНОВ вместе с КАГАНОВИЧЕМ произвели допросы арестованных ЭЧКО и ЦАПП, а также арестованного ПЕТРОВА-ПЕДУСТО и составили фиктивный протокол, в духе ориентировки НКВД УССР.

Когда фиктивный протокол допроса ФЕДОРЧЕНКО был мною окончательно составлен, то и они внесли свои поправки в протоколы, в духе показаний, изложенных в фиктивном протоколе ФЕДОРЧЕНКО.

В связи с тем, что в 4-м отделе УНКВД было много арестованных, дела на которых велись только аппаратом 4-го отдела, а в 3-м отделе УНКВД большинство дел велось в межрайонной опергруппе, а также и потому, что ПЛАТОНОВ и КАГАНОВИЧ уже включились в фабрикацию этого фиктивного дела, то я полностью передал это дело ПЛАТОНОВУ, а он его сосредоточил у начальника отделения ТИТОВА.

В результате вымагательства показаний у так называемых членов штаба, этой несуществующей военной повстанческой партизанской организации, было сфабриковано фиктивное дело, по которому было арестовано до 150–170 человек.

Кроме того, в это дело были включены такие арестованные, которые параллельно проходили по ранее сфабрикованным делам, главным образом по так называемому украинскому националистическому подполью.

ДОПРОСИЛ: СТ СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДЧАСТИ НКГБ
СТ ЛЕЙТЕНАНТ Г/БЕЗ (КАРЛОВ)

ВЕРНО: СТ СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДОТДЕЛА УКГБ ПРИ СМ УССР
ПО ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ – капитан (підпис) (КРЫСЬКО)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 3056-с. – Арк. 180-183.

Документ № 108

СМЕРТНИЙ ВИРОК МЕШКАНЦЮ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ М.І.СКИТСЬКОМУ, ВИНЕСЕНИЙ ВІЙСЬКОВИМ ТРИБУНАЛОМ ВІЙСЬК НКВС ТАТАРСЬКОЇ АРСР ЗА КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНУ АГІТАЦІЮ НА ПОЧАТКУ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ

31 жовтня 1941 р.

ПРИГОВОР № ____________________
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1941 г. Октября 31 дня Военный Трибунал Войск НКВД Татарской АССР в составе:
Председательствующего члена Коллегии Военного Трибунала тов. ПИСАРЕВА
Народных заседателей: т. УВИНА и т. КОМИССАРОВА
При секретаре т. КОРЕПАНОВЕ

без участия сторон:

в закрытом судебном заседании в помещении Елабужского РО НКВД рассмотрев дело по обвинению СКИТСКОГО Николая Ивановича, 1880 года рождения, уроженца с. Жуженцы Звинигородского района Киевской области, проживал до ареста и работал в Солоницкой школе Лубенского района Полтавской области, имеет высшее образование, по

происхождению из дворян, по национальности украинец, гражданин СССР, б/партийный, женат, со слов несудим, в пр. пр. ст. 54-13 УК УССР и ст. 54-10 ч. II УК УССР

У С Т А Н О В И Л :

что СКИТСКИЙ в прошлом дворянин, до 1917 года был судебным следователем Лубенского Окружного суда и членом этого суда, судебным следователем Казанского Окружного суда, в период временного Правительства был членом Екатеринославского Окружного суда, во время пребывания Гетмана на Украине был пом. нач. уездной варты, а в период пребывания Деникина был членом Лубенского Окружного суда, в 1924 году лишался права голоса, СКИТСКИЙ как бывший служащий карательных органов царской России и банд с 1929 года до дня его ареста проводил контрреволюционную агитацию среди населения и учителей, в период войны СССР с германским фашизмом СКИТСКИЙ усилил контрреволюционную агитацию, восхваляя режим фашизма и ожидая прихода фашистов. На основании изложенного ВТ признал виновным СКИТСКОГО в совершенном пр. пр. ст. 54-13 и ст. 54-10 ч. II УК СССР, а по этому и руководствуясь ст. 319, 320 УПК РСФСР

П Р И Г О В О Р И Л :

СКИТСКОГО Николая Ивановича на основании ст. ст. 54-13 и 54-10 ч. II УК УССР по совокупности совершенного преступления подвергнуть к высшей мере наказания – РАССТРЕЛЯТЬ, ввиду отсутствия имущества без конфискации такового. Приговор может быть обжалован в течении 72 часов, с момента вручения копии приговора осужденному в Военную Коллегию Верховного Суда СССР, через Трибунал вынесший приговор.

Экз.
1 в тюрьму
2 в дело
3 ВТОкр.
4 в нар.
5 Военпр.
6 обвин

П.И.Председательствующий: ПИСАРЕВ

Нарзаседатели: УВИН
КОМИССАРОВ

Копия верна:
Судебный Секретарь
ВТ Войск НКВД ТАССР (підпис) (КОРЕПАНОВ)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 18452-с. – Арк. 55.

1943–1991

РЕПРЕСІЇ ОСТАННІХ РОКІВ СТАЛІНЩИНИ

РЕПРЕСІЇ ЧАСІВ «ВІДЛИГИ» ТА «ЗАСТОЮ»

Сергій Нестуля

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ПОЛТАВЩИНІ середини 40-х – початку 50-х років XX століття

Переможне завершення Радянським Союзом Великої Вітчизняної війни зміцнило його зовнішньополітичний престиж та внутрішньополітичну єдність радянського суспільства. Дала свої наслідки, в тому числі, й ідеологічна робота правлячої партії – ВКП(б), яка в очах переважної більшості радянських людей утвердила значення організатора великої перемоги. Ім'я генсека Сталіна набуло ореолу святості.

За таких умов для партійно-політичної верхівки СРСР, здавалося, мали б втратити актуальність політичні репресії як засіб зміцнення влади та основ тоталітарного режиму, встановленого за їх допомогою. До того ж, репресивні органи і головний з інструментів політичних репресій – Міністерство державної безпеки (МДБ) – виконували величезну за обсягом роботу, пов'язану з «фільтрацією» мільйонів людей, які перебували в полоні, на тимчасово окупованій території, були насильно вивезені на роботу до Німеччини. Перед ними ставилося завдання виявити зрадників Батьківщини, які перейшли на службу до фашистів, брали участь у їх каральних акціях, служили в поліції тощо. Виконання цих завдань вимагало значних зусиль спецслужб.

Аналіз архівно-слідчих справ засвідчує, що налаштований ще до війни на політичні репресії проти чесних громадян своєї країни апарат НКВС–МДБ, продовжував працювати по-старому. Звичайно, зменшився, і в тому числі в силу об'єктивних причин, розмах репресій, змінився їх характер. Проте вони залишилися невід'ємним атрибутом тоталітарної системи.

Прагнучи жорстоко покарати тих, хто в роки війни зрадив ідеали соціалізму, СРСР, ВКП(б), Сталіна, система, нерідко нехтуючи законністю, переслідувала людей, які змушені були вступати в контакт з окупаційними органами, виконуючи свої професійні чи службові обов'язки. Саме така доля спіткала, наприклад, І.П.Бондаренка, уродженця і жителя села Кочубеївка Чутівського району. В роки окупації він працював головним механіком Чутівського спиртзаводу. Справді опікувався його відбудовою, налагодженням виробництва, вимагав від робітників дотримання трудової дисципліни. Обіймаючи на заводі відповідальну посаду, неодноразово зустрічався з німецьким комендантом району Кейзером. За його вказівкою у 1942 році дав розпорядження повісити в механічній майстерні портрет Гітлера. Власне, це й стало причиною арешту органами МДБ у 1947 році. Звинувачення в тому, що він був «посібником німецько-фашистських окупантів і систематично проводив антирадянську агітацію», І.П.Бондаренко на попередньому слідстві та в судовому засіданні категорично відхилив. Проте 21 жовтня 1947 року Полтавський обласний суд виніс йому вирок за ст. ст. 54-10 ч. 2 і 54-2 КК УРСР – позбавлення волі у виправно-трудових таборах на 10 років та поразку в правах на 5 років з конфіскацією особистого майна [1].

Ще жорстокіший вирок – 25 років виправно-трудових таборів з поразкою у правах на 5 років та конфіскацією майна – за ст. ст. 54-1 «а» та 54-1 «б» 7 травня 1948 року військовий трибунал Полтавського гарнізону виніс О.М.Лагуні та П.І.Дубовому. З осені 1941 року до

вересня 1943 року вони працювали в Зіньківській районній лікарні: О.М.Лагуна – завідуючою, а П.І.Дубовик – начальником хірургічного відділення. Додаткове розслідування, проведене в 1956 році, встановить, «що в лікарні переховувались і лікувались радянські активісти Коротич, Горбус, Бедюх та інші, в тому числі й з вогнепальними пораненнями, причому, Дубовик радив пораненим приховувати справжні обставини поранення від жандармів і поліцейських, які систематично відвідували лікарню з метою перевірки осіб, які перебували на лікуванні».

У 1948 році ж слідство та військовий трибунал взяли до уваги зовсім протилежні відомості: «побудовані на припущеннях покази деяких свідків». Вони звинуватили патріотів, зокрема, у тому, що в кінці 1941 року О.М.Лагуна оголосила медперсоналу лікарні «письмову вказівку окупаційних властей про заборону надавати медичну допомогу особам єврейської національності, радянським партизанам і військовослужбовцям Радянської Армії», а також у причетності до загибелі двох радянських солдатів: на лікування одного з них завідуюча лікарнею виклопотала дозвіл у німецького коменданта, іншого – прийняла на лікування без дозволу [2].

Патріотичною, по своїй суті, була й діяльність у роки окупації уродженця села Загрунівка Зіньківського району Т.І.Кириленка. Освітянин за фахом, до війни він працював директором школи в селі Бірки того ж району. Після окупації Полтавщини фашистськими військами переїхав жити до батьків у Загрунівку. Оскільки незабаром розпочався насильницький вивіз юнаків і дівчат до Німеччини, він, аби уникнути такої долі, дав згоду працювати завідуючим Загрунівської початкової школи та учителем 1-го і 3-го класів. Виконував свої безпосередні службові обов'язки. При цьому не побоявся підтримати трьох поранених червоноармійців, які проходили лікування в селі, постійно допомагав їм продуктами харчування. Після вигнання окупантів Т.І.Кириленко з 1943 року по 1945 рік служив в лавах Червоної армії, в боях з німецько-фашистськими загарбниками отримав поранення, за мужність і відвагу, виявлені в боях, був нагороджений медалями. Пороте 29 липня 1952 року Військовий трибунал військ МДБ Полтавської області виніс йому вирок за ст. 54-1 «а» та ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР – двадцять п'ять років виправно-трудових таборів з поразкою у правах на п'ять років, конфіскацією майна та позбавленням бойових нагород.

Т.І.Кириленка звинуватили в тому, «що, проживаючи на тимчасово окупованій німецькими загарбниками радянській території, в березні 1942 року добровільного поступив до німців на службу завідуючим початкової школи села Загрунівка, Полтавської області і пропрацював на зазначеній посаді біля року». Слідство не взяло до уваги, що викладання в школі здійснювалося за підручниками, виданими до війни. Натомість, побачило антирадянську пропаганду з боку Т.І.Кириленка в тому, що він «відбирав підручники Радянського видання, в яких закреслював відомості, які характеризували радянський лад, виривав з підручників і заклеював в них портрети керівників ВКП(б) і Радянського уряду» [3].

Об'єктом особливої уваги органів МДБ упродовж багатьох повоєнних років залишались так звані «остарбайтери» – наші співвітчизники, які в силу різних обставин потрапили на роботу в Німеччину. Більшість з них насильно вивезли з України. Проте немало було й тих, хто, втративши надію знайти роботу вдома, піддалися на фашистську пропаганду і добровільно виїхали на Захід.

Серед них була й М.О.Панібог з села Захлюпанка Карлівського району. В пошуках заробітків вона певний час працювала на громадському дворі, а в листопаді 1941 року влаштувалася куховаркою німецького госпіталю. Згодом куховарила в госпіталі Дніпропетровська, а в квітні 1942 року, втративши роботу, через біржу завербувалася працювати в Німеччині. До літа 1942 року працювала на фабриці, згодом – у бауера. Восени того ж року опинилась у таборі міста Швабах. Там працювала робітницею, а через певний час – знову почала куховарити. Оскільки М.О.Панібог непогано знала німецьку мову, її нерідко використовували за перекладача як у таборі, так і у місцевій поліції. Цього виявилося досить, щоб 5 січня 1949 року, після понад річного утримання під слідством, Військовий трибунал

МВС Полтавської області виніс їй вирок за ст. 54-1 «а» КК УРСР – 25 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах з поразкою у правах на 5 років «без конфіскації майна, за відсутністю такого у засудженої» [4].

Не менш тяжка доля чекала й на багатьох колишніх військовополонених, які, переживши тортури фашистських концентраційних таборів, невдовзі після звільнення з них опинялися в таких же жахливих виправно-трудових таборах МДБ СРСР. Їх сповна відчув на собі уродженець села Білогорілка Лохвицького району Г.С.Калініченко. Педагог з незакінченою вищою освітою, він у 1938 році був мобілізований до Червоної армії, служив політкерівником. 27 травня 1942 року в районі Лозова-Барвенково потрапив у німецький полон. «Впродовж 25–27 травня, – свідчив у 1951 році Г.С.Калініченко, – ми відступали до села Лозовеньки Харківської області, де зайняли оборону... Я залишився з групою солдат, 11 чоловік, озброєних гвинтівками... Це було 27 травня 1942 р. Того ж дня, під вечір, до нашого окопу підійшли три німецьких танки і почали обстрілювати нас... Після танкового обстрілу на нас пішли атакою автоматчики... До мене підійшов німець з автоматом і, направивши на мене автомат, німецькою мовою сказав: «Руки вгору». Я був озброєний пістолетом, але патронів у мене не було, тому змушений був підняти руки вгору... Таким чином я опинився в полоні».

Потрапивши в табір для військовополонених, Г.С.Калініченко приховав відомості про членство в ВКП(б) та політичну посаду в армії, проте повідомив про вищу освіту. Відтак, опинився в «Зондертаборі» у Вустрау, де готувалися агенти-пропагандисти для проведення відповідної роботи на окупованій території СРСР. Не бажаючи служити фашистам, він увійшов до групи полонених, які готували втечу. Проте гестапо дізналося про їх наміри, і Г.С.Калініченко в числі інших опинився в сумновідомому таборі для політв'язнів у місті Заксенхаузен. Там перебував до початку травня 1945 року, коли в'язнів звільнила радянська танкова частина.

Відслуживши до листопада 1945 року в Червоній армії, Г.С.Калініченко повернувся вчителювати у рідну Білогорілку. А 10 листопада 1949 року був заарештований співробітниками УМБД по Полтавській області. Вже 11 квітня 1950 року Військовий трибунал Полтавського гарнізону визнав його винним в тому, що «під час атаки німецьких автоматчиків сховав партійний квиток, кинув зброю і здався в полон. Знаходячись у таборі військовополонених міста Кельци (Польща), він приховав від німців своє звання, місце служби в Червоній Армії і був направлений в німецьку школу пропагандистів під м. Берліном». Кваліфікувавши ці дії як зраду Батьківщині, трибунал виніс вирок за ст. 54-1 «б» КК УРСР – позбавити Г.С.Калініченка волі у ВТТ терміном на 15 років з поразкою у правах на 5 років [5].

Подібне трактування радянським «правосуддям» обставин перебування наших співвітчизників на роботі в Німеччині чи в таборах військовополонених багатьох із них змушувало ухилятися від повернення на батьківщину. Саме так трапилося, наприклад, з уродженцем села Крячківка Пирятинського району І.Т.Рвачем. У жовтні 1941 року він потрапив у полон і після перебування в таборі для військовополонених був відправлений на роботу в Німеччину. В травні 1945 року його разом з іншими співвітчизниками визволили англійці, помістивши в табір для наступної репатріації до Радянського Союзу. Однак, маючи відомості про кримінальне переслідування там колишніх військовополонених, Т.І.Рвач перейшов в американську зону окупації Німеччини, змінивши прізвище, отримав тимчасовий паспорт і в липні 1949 року виїхав до Франції, а згодом – до Люксембургу. На початку 1950 року він повернувся до Західної Німеччини, де незабаром прийняв рішення повернутися на Батьківщину. 1 липня 1951 року І.Т.Рвач перейшов до Східної Німеччини і з'явився до радянської прикордонної застави. Та сподіваної волі через каяття не отримав. Військовим трибуналом у 1951 році був засуджений за ст. 58-1 «б» КК РРФСР до двадцятип'ятирічного позбавлення волі у ВТТ з поразкою у правах на п'ять років [6].

Прагнучи зміцнити своє панування на окупованій частині території СРСР, нацисти сподівалися використати незадоволення значної частини радянських людей тими репресивними методами, якими насаджувалися соціалізм та комуністична ідеологія в країні. Їх сподівання виявилися небезпідставними. Немало скривджених радянською системою вірою і правдою служили окупантам у поліції, органах влади.

Закономірно, що їх дії і в роки війни, і в повоєнні часи трактувались як зрада Батьківщині, їх переслідували у судовому порядку. На жаль, у пошуках зрадників каральні органи не завжди брали до уваги обставини, за яких підозрювані потрапляли в подібні ситуації. Уродженцю села Оболонь (нині Семенівського району) Я.Я.Барашу в цьому плані пощастило. Його заарештували в листопаді 1943 року за підозрою у зраді: начебто, працюючи в період окупації теслею громадського двору в селі Олександрівка Лазірківського району, він займався антирадянською діяльністю. Не отримавши зізнань заарештованого, слідчі змушені були в травні 1944 року звільнити Я.Я.Бараша з-під варти [7].

Зовсім по-іншому склалася доля у М.С.Піцяка. Над його ім'ям майже п'ятдесят років висіло тавро зрадника. Уродженець села Устивиця Великобагачанського району, 14 листопада 1941 року на сході односельців він був обраний сільським старостою. Попрацював на цій посаді всього 21 день, після чого місцевою владою був усунутий як такий, що не справляється з роботою. Не зважаючи на це, 13 березня 1946 року Полтавський обласний суд виніс йому вирок за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР – 7 років позбавлення волі з поразкою у правах на 5 років та конфіскацією особистого майна [8].

Лише в 1994 році був реабілітований уродженець села Свиридівка Лохвицького району В.Я.Аржанцев. Дійсно, з квітня 1942 року по січень 1943 року він був поліцейським у Свиридівці й ніс патрульну службу. Проте ні в яких каральних заходах проти мирного населення участі не брав. Більше того – агітував молодь ухилятися від виїзду до Німеччини. За це в грудні 1942 року був заарештований гітлерівцями. Після звільнення з-під варти в лютому 1943 року втік до лісу, де згодом вступив до партизанського загону Соколовського, брав участь у бойових операціях проти окупантів. З січня 1944 року по грудень 1945 року служив у Червоній Армії. Незважаючи на це, був звинувачений у зраді Батьківщини. Військовий трибунал військ МВС Полтавської області 27 травня 1947 року засудив В.Я.Аржанцева за ст. 54-1 «а» КК УРСР до трьох років виправно-трудових таборів з поразкою у правах на два роки, конфіскацією майна і клопотанням про позбавлення його прав на медаль «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» [9].

Ще тяжче покарання поніс ваговик станції Пирятин Г.І.Родіонов. На початку війни він командував взводом охорони військових складів у місті Миколаєві, потрапив у оточення і опинився на тимчасово окупованій території. Проживаючи без документів, прагнучи уникнути репресій, змушений був піти в поліцію й зареєструватися як офіцер Червоної Армії, який уникнув мобілізації. Згодом написав заяву на службу в поліцію. Поліцейським, проте, не служив. З серпня 1944 року перебував у Червоній Армії, був поранений, нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями. Однак, підписана ним заява та те, що він «не вжив заходів до виходу з оточення, залишився проживати на тимчасово окупованій ворогами території» Військовим трибуналом Київського військового округу 20 березня 1952 року була кваліфікована за ст. 54-1 «б» КК УРСР. Наслідком став вирок – 25 років виправно-трудових таборів з поразкою у правах і конфіскацією майна [10].

Підставою для арешту громадян нерідко ставали лише чутки та плітки про їх співробітництво з окупантами. Саме вони привели на лаву підсудних уродженця села Бовбасівка Хорольського району М.В.Харченка. Співробітники управління МДБ Полтавської області заарештували його 7 жовтня 1949 року «за зрадницьку діяльність в період німецької окупації». Незважаючи на те, що самі «свідки», заплутавшись у власних свідченнях, так і не змогли підтвердити, що М.В.Харченко «зрадив Батьківщині і, як куркуль у минулому, згодом з іншими колишніми куркулями с. Бовбасівка передавав німецьким окупантам радянсько-партійний актив», Військовий трибунал 21 березня 1949 року визнав його вин-

ним у скоєнні злочинів, передбачених ст. 54-1 «б» КК УРСР і засудив до 25 років ВТТ з поразкою у правах на 3 роки з конфіскацією майна [11].

Не зібрало слідство переконливих доказів і проти жительок хутора Чугуй Великобагачанського району Г.М.Бондар та О.А.Лук'янець, яких звинуватили у тому, що вони у 1942 році видали поліції радянську парашутистку. Додаткове розслідування, проведене у 1954 році, встановить, що їх «провина» полягала лише в тому, що вони першими побачили невідому жінку, про яку незабаром знав увесь хутір. Вже після її затримання поліцією з'явилися здогадки, що вона – парашутистка. Власне, цього виявилось досить, щоб Військовий трибунал військ МВС Полтавської області засудив обох сусідок за ст. 54-1 «а» КК УРСР до десяти років позбавлення волі [12].

У другій половині 1940-х – на початку 1950-х років ряд кримінальних справ було сфабриковано за звинуваченнями у приналежності до агентури німецьких окупаційних військ. Так, 11 листопада 1950 року Особлива Нарада при МДБ Союзу РСР винесла вирок про позбавлення волі на 10 років учителя німецької мови Яреськівської середньої школи Шишацького району Б.А.Саута, звинувативши його в тому, що «будучи військовослужбовцем, добровільно здався в полон німцям, був завербований німецькою розвідкою і як викладач німецької мови розвідшколи готував агентуру для проведення підривної роботи проти СРСР» [13]. За «приналежність до агентури німецької розвідки» 14 квітня 1951 року Особлива Нарада винесла такий же вирок уродженцеві села Рябківка Чутівського району А.С.Реві. Слідчі змусили його обмовити себе. І лише додаткова перевірка у 1956 році встановила істину. Виявилося, що А.С.Рева підтримував стосунки із дезертиром німецької армії, спільно з яким фабрикував документи на отримання продуктів із військових складів. У 1943 році гітлерівці його заарештували і відправили до концтабору, з якого він звільнився лише в травні 1945 року [14].

У квітні і травні 1946 року Управлінням МДБ по Полтавській області за «приналежність до агентури німецьких контррозвідувальних органів і зрадницьку діяльність на користь німецьких властей» були заарештовані і притягнуті до кримінальної відповідальності жителі села Дубрівка Миргородського району З.М.Близнюк, Д.В.Петренко, А.П.Охріменко, В.М.Слінченко, М.Й.Прижелуцький, В.І.Березовець, А.О.Кот. Слідчі не отримали жодних доказів висунутого звинувачення. Проте їм вдалося, застосувавши тортури, зламати З.М.Близнюк, яка обмовила себе й інших заарештованих. Під тиском почали «зізнаватися» й інші. І хоча на судовому засіданні всі вони відмовились від попередніх свідчень, Військовий трибунал військ МВС Полтавської області виніс їм вирок за ст. 54-1 «а» КК УРСР – десять років позбавлення волі з поразкою у правах на 5 років [15].

Об'єктом особливої уваги спецслужб буквально з перших днів після визволення Полтавщини стали й учасники та причетні до антинацистського підпілля Організації українських націоналістів (ОУН). Власне підпілля як форма руху опору окупаційному режимові чекістів не цікавило. Акцент робився на прагненні ОУН до самостійності України. Відтак, лише причетність до організації кваліфікувалась як антирадянська діяльність, спрямована на підрив єдності і могутності СРСР.

Саме за такими звинуваченнями вже на другий тиждень після звільнення Полтави від нацистів, 3 жовтня 1943 року, був заарештований А.І.Богуславець. Йому, зокрема, поставили в вину те, що, працюючи у 1942–1943 роках завідуючим відділом освіти Зіньківського району, він ініціював створення «націоналістичної організації «Просвіта». Під його керівництвом пройшли й організаційні збори «Просвіти», на яких був затверджений статут, поданий згодом на схвалення німецького комісара. Слідчі знайшли злочинні дії А.І Богуславця також в тому, що він «підтримував зв'язок з націоналістами Бурко і Кушнір» та познайомив свого сина Бориса з представницею ОУН на Полтавщині Г.Ткач.

Відтак, слідом за батьком був заарештований і його син – Б.А.Богуславець. У ході слідства з'ясувалося, що він дійсно декілька разів брав участь у засіданнях організованого

Г.Ткач гуртка, на яких обговорювались проблеми становища України, читалась «націоналістична література».

Підсумок роботи слідчих підвів військовий підрозділ військ НКВС Полтавської області, який 31 січня 1944 року засудив А.І.Богуславця за ст. 54-10 КК УРСР з санкцією ст. 2 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 року до 15 років каторжних робіт з поразкою у правах на 5 років, а Б.А.Богуславця – за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР – до 10 років виправно-трудових таборів та на такий же термін поразки у правах [16].

У жовтні 1943 року за підозрою у приналежності до націоналістичної організації також були заарештовані мешканки міста Полтави А.М.Пащенко та Є.О.Ільченко, а в січні 1944 року – Н.В.Фоменко. Усіх трьох звинуватили в тому, що, «проживаючи в окупованому німцями місті Полтава, в червні 1942 р. були завербовані в антирадянську націоналістичну організацію «ОУН», яка ставила своїм завданням боротьбу з радянською владою і відторгнення України від Радянського Союзу». Заарештовані не заперечували того, що були знайомі з членами ОУНівського підпільного руху й надавали їм допомогу, за їхнім запрошенням «три рази відвідували зборища націоналістів, де їм читали біографії націоналістів». Цього виявилося досить, аби 13 березня 1944 року Військовий трибунал військ НКВС Полтавської області засудив за ст. 54-10 ч. 2 і ст. 54-11 КК УРСР Є.О.Ільченко та А.М.Пащенко до 10, а Н.В.Фоменко – до 5 років виправно-трудових таборів з поразкою у правах на 5 років [17].

За матеріалами попередньої справи ще в 1943–1944 роках проходили також Л.Д.Васильківська та В.О.Ільченко (рідна сестра Є.О.Ільченко). Обох вже тоді допитували органи держбезпеки. Проте кримінальної справи не завели. Дівчата поступили на навчання: В.О.Ільченко – до педагогічного, а Л.Д.Васильківська – до будівельного інститутів міста Полтави. Закінчити вузи, на жаль, не змогли.

Співробітники УМДБ Полтавської області 19 листопада 1948 року заарештували В.О.Ільченко, а 21 грудня того ж року – Л.Д.Васильківську. Обидві визнали, що в серпні-жовтні входили до «трійки», створеної емісаром ОУН у Полтаві під псевдонімом Марійка. Вона ж «проводила заняття, на яких розповідала їм про цілі та завдання ОУН. Вивчали історію України, статут організації українських націоналістів і рішення 2-ї конференції ОУН, читали націоналістичну літературу». За дорученням Марійки зберігали нелегальну літературу, переховували на власних квартирах емісарів ОУН з інших областей. Після ліквідації гестапо в жовтні 1942 року Полтавського обласного проводу ОУН, зв'язок з підпіллям, до якого обидві, за їх свідченнями, поступили задля боротьби з окупантами, у них припинився. Отож пробули вони в ньому лише два місяці. Отримали ж за них – 25 років виправно-трудових таборів з поразкою у правах на 5 років кожна. Саме такий вирок 29 січня 1949 року за ст. ст. 54-1 «а» і 54-11 КК УРСР виніс Військовий трибунал військ МВС Полтавської області [18].

Про ту виключну увагу, яку приділяли органи держбезпеки «націоналістичній лінії», засвідчують обставини фабрикування справи на мешканця Гадяча В.В.Нирка. Уродженець Львівської області, він напередодні Другої світової війни служив у чині капрала у польській армії. У вересні 1939 року попав до нацистського полону, перебував у таборах Німеччини. За допомогою українського комітету отримав можливість проживати на приватній квартирі у місті Галле. Згодом одружився з полтавкою. Не маючи громадянства СРСР, змінювати місце проживання не збирався. Та, рятуючись від звинувачень «смершу» у шпигунстві на користь США, у 1947 році опинився разом із дружиною і трьома дітьми на Полтавщині.

Тут у вересні 1950 року і був заарештований органами МДБ «за приналежність до ОУН і антирадянську націоналістичну діяльність». Не зумівши отримати від В.В.Нирка відповідних зізнань, його передали для «розробки» слідчим УМДБ Львівської області. Після тривалих, але безрезультатних тортур вони розіграли «викрадення» В.В.Нирка «оунів-

ськими бойовиками». Ті знову вдалися до рукоприкладства, вибиваючи з жертви потрібні їм зізнання.

Під загрозою «зброї і страху, – писав згодом В.В.Нирко, – мене змусили наговорити на себе чого ніколи й не було, а також змусили мене написати протокол, який висвітлював все моє життя. Я з почуття страху писав все те, що могло б сподобатися їм». З написаного виходило, що В.В.Нирко у 1941 році «встановив зв'язок з центральним проводом ОУН Мельниківського спрямування», а також «за завданням проводу виявив біля 40 чоловік українців, які проживали на той час в м. Галле, яких втягнув до організації українських націоналістів». Вирок, винесений Особливою нарадою МДБ СРСР 28 липня 1951 року, був звичним у таких справах – 15 років позбавлення волі за ст. ст. 54-1 «а», 54-10 ч. 2, 54-11 КК УРСР [19].

Таким чином, аналіз кримінальних справ засуджених за звинуваченнями у зраді Батьківщини, засвідчує, що репресивна машина тоталітарної системи продовжувала діяти, нехтуючи законодавством, незважаючи на сплюндровані долі людей. Не змінилися й методи ведення слідства та отримання зізнань заарештованих. Прагнучи утримувати в рабській покорі мільйони громадян СРСР, каральні органи готові були пожертвувати заради цього тисячами й тисячами ні в чому невинних і безпідставно репресованих.

Необхідно зазначити, що масові арешти, проведені органами МДБ в перші роки після звільнення території області від нацистів, на певний час стримали критичні настрої до керівництва Комуністичної партії та Радянського Союзу, внутрішньої та зовнішньої політики, яку воно проводило у суспільстві. Безперечно, не останню, якщо не першочергову роль у ставленні широкого загалу до політики і практики правлячої еліти СРСР відіграло усвідомлення громадянами країни необхідності морально-політичної єдності, самопожертви у боротьбі з економічними та іншими труднощами заради перемоги над ворогом, а згодом – відбудови зруйнованого народного господарства. До того ж вся сила пропагандистської машини КПРС і Радянської держави спрямовувалась на формування саме такої єдності радянського суспільства, беззастережної віри у мудрість партії та її вождя Сталіна, переваги соціалістичної системи.

Суспільно-політичні та економічні реалії, проте, з часом змінювалися мало. Переможне завершення війни, відносні успіхи у відбудові народного господарства, відміна у 1947 році карткової системи, щорічні зниження цін на споживчі товари тощо не вели до суттєвого зростання добробуту населення. Особливо низьким він був у селян, які, як і раніше, залишалися кріпаками колгоспної системи, вирватися з якої, не маючи паспортів, могли лише за організованими наборами на індустріальні будови. Все це не лише породжувало справедливі нарікання населення на тяжкі умови життя, а й спонукало багатьох громадян до пошуків причин такого становища. Відтак, у суспільстві поступово визрівало скептичне ставлення до політичної та економічної систем країни, Комуністичної партії і Радянської держави, їх провідників.

У цьому переконують записи, зроблені уродженцем села Милорадово Котелевського району В.М.Гринем у щоденнику, який він вів упродовж 1941–1947 років. Серед записів зустрічається немало критичних оцінок радянської дійсності. «Вчора, – записав 23 серпня 1943 року В.М. Гринь, – мені виповнилось тридцять років. Як багато! А чи бачив я життя за ці тридцять років? Що хорошого мені можна згадати за мої юнацькі роки? Лише нестатки, працю й настанови про користь і необхідність аскетизму. Тільки це. Живуть за нас благодійники, «які чесно служать робітничому класу».

17 березня 1946 року під враженням від розповідей батька про становище на селі В.М.Гринь записав у щоденнику: «Колгоспники живуть у жахливих умовах. Злидарюють. Голодні й холодні. Мабуть, наш прекрасний працелюбний народ має повне право на краще життя. А особливо селянство. Ніде в світі так не живуть селяни. Багато хто мені говорив як живуть за кордоном. Нам весь час напихають мізки краснобайством, що ми щасливі, багаті, вільні.

Вільні! Від чого ж ми вільні! А в чому виражається наше щастя? А злидні називають багатством. Так! В злиднях чесні трудівники незрівнянні. До чого ж дурний наш народ. Скільки ж можна терпіти. Хіба за таке життя наш народ стільки приніс жертв в цю прокляту війну. Коли ж скінчаться єлейні обіцянки, а буде поліпшення життя нашого народу насправді. Бідна моя Україна! Бідний мій працелюбний народ! Скільки ж ще будуть тебе мучити!»

Досить емоційно В.М.Гринь відреагував і на лист матері, в якому вона повідомляла про те, що влада, незважаючи на продовольчі труднощі, «землі під огород не дає». «Я хотів би, – записав він у щоденнику 12 квітня 1946 року, – щоб наші «вожді» – геніальні, мудрі, які так багато і старанно піклуються про нас, простих смертних, хоча б один рік пожили так «щасливо» і «заможно», як живуть «диктатори» (робітники, селяни)».

Коли ж голод, небезпека якого нависла над українським селом ще весною 1946 року, влітку став жорстокою реальністю, М.В.Гринь занотував до щоденника: «Так, доведеться здихати голодною смертю. А сподіватися на турботу «геніального», «любимого» – нічого. Допомоги не буде» [20].

Щоденникові записи В.М.Гриня – свідчення не байдужого до долі України її патріота, який намагався з'ясувати причини тих випробувань, які випали на долю його народу. Проте підняті в них питання і запропоновані відповіді на них виходили за межі дозволеного тоталітарною системою. Тож цілком закономірним став арешт 3 лютого 1947 року органами державної безпеки автора щоденника. Його звинуватили «у виготовленні, зберіганні і розповсюдженні контрреволюційної літератури у вигляді особистих щоденників, а також у контрреволюційній пропаганді». Маючи у своїх руках «неспростовні» докази провини заарештованого – його щоденники, слідство досить швидко завершило провадження справи. Уже 8 квітня 1947 року Військовий трибунал Харківського гарнізону засудив В.М.Гриня за ст. 54-10 ч. й КК УРСР до 10 років позбавлення волі з поразкою у правах після відбуття покарання терміном на 5 років [21].

Загалом голодний 1947 рік став «урожайним» на кримінальні справи, сфабриковані органами державної безпеки за звинуваченнями полтавців у антирадянській агітації. Приводом для таких звинувачень були переважно критичні висловлювання про стан сільського господарства та причини голоду 1946–1947 років.

Саме вони стали причиною арешту 20 червня 1947 року Великобагачанським районним віддділом МДБ жителя села Устивиця Г.С.Дакала. Слідство встановило, що він «систематично серед населення проводив антирадянську агітацію». До звинувачувального висновку у справі Г.С.Дакала від 4 вересня 1947 року, зокрема, увійшли його критичні висловлювання у червні-липні того року з приводу принципів функціонування колгоспного ладу та на адресу Комуністичної партії, господарських, радянських та партійних керівників. Саме їх він вважав винуватцями того катастрофічного становища, яке склалося у сільськогосподарському виробництві та соціальній сфері на селі. І хоч висловлювання С.Г.Дакала були, усього-навсього, констатацією сучасних йому реалій сільського життя, Полтавський обласний суд уже 16 вересня 1947 року кваліфікував їх за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР і виніс вирок – 5 років позбавлення волі з поразкою у правах терміном на 3 роки [22].

24 вересня 1947 року за цією ж статтею, але більш суворий вирок – 10 років позбавлення волі з поразкою у правах терміном на 5 років – Полтавський обласний суд виніс уродженцю села Попівка Миргородського району А.І.Візиру. Йому ставилося у провину те, «що будучи завідуючим ветеринарною дільницею в с. Теплівка Гребінківського району Полтавської області впродовж 1946–1947 рр. серед колгоспників проводив антирадянську агітацію, спрямовану на підрив Радянської влади».

«Підтвердженням» провини А.І.Візиря стали зібрані слідством його висловлювання з приводу причин голодоморів 1932–1933 рр. та 1946–1947 рр. «Ви знаєте, – говорив він у листопаді 1946 року, – що в 1933 році на Україні загинуло багато народа. Цей голод було зроблено з метою, щоб знищити український народ». Через місяць заявив своїм колегам по

роботі: «Запросив би я Вас пообідати, але хліба у мене немає. Адже хліб їдять зараз лише комуністи і радянські активісти, а тим, хто працює, тому хліба не дають». Нарешті, 5 березня 1947 року А.І.Візир оприлюднив свій висновок про причини занепаду тваринництва та голоду в Україні: «В усьому винні комуністи і радянські активісти. Тяжке становище <...> для колгоспників буде до того часу, доки колгоспами буде керувати партія» [23].

Жителька села Білоцерківка Великобагачанського району О.П.Верещака у своїх «антирадянських» висловлюваннях не піднялась до такого рівня узагальнень. 10 вересня 1947 року, працюючи на обмолоті хліба на колгоспному току, вона лише обурилась з приводу вказівки голови колгоспу про додаткову здачу зерна державі. Щойно переживши голод 1946–1947 років ні вона, ні односельці не бажали повторення трагедії. Не випадково відразу після арешту О.П.Верещаки жителі Білоцерківки звернулися до правоохоронних органів зі «Ствердженням», в якому інцидент 10 вересня 1947 року пояснювали як побутову сварку жінки з головою колгоспу. Проте слідчі МДБ змусили їх відмовитися від висловлених у «Ствердженні» свідчень. Відтак, вироком Полтавського обласного суду від 23 грудня 1947 року О.П.Верещака була засуджена за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР до 6 років позбавлення волі з поразкою в правах терміном на 5 років [24].

Більш категоричні висловлювання допускав голова ревізійної комісії решетилівського колгоспу імені Ф.Енгельса Є.П.Вязовський. Щоправда, всі вони були обумовлені його природним прагненням до справедливості, принциповістю в оцінках реалій. Так, висловлюючи сумніви у поданих правлінням колгоспу до районних органів влади прогнозах на урожай 1950 року, Є.П.Вязовський заявив: «Якби ви не брехали райкому партії, а райком партії бреше далі, а область далі, все ось так і побудовано на брехні... Ви брешете і Радянська влада бреше». Він не приховував й свого обурення стосовно тих керівників, які «обманюють колгоспників і не видають на трудодень тої кількості зерна, яке належить їм». Не погоджувався Є.П.Вязовський й з існуючою тоді системою державних позик. «Велика контрольна сума, – стверджував він, – дана нам неправильно, ми повинні підписуватися на таку суму, на яку хто може. [Нині ж] якщо і непосильно, то все одно плати, а собі нічого не залишиться».

Відредаговані слідчими МДБ ці та інші висловлювання набули зовсім іншого спрямування, що й дозволило їм зробити висновок про те, що Є.П.Вязовський, «будучи вороже налаштованим проти Комуністичної Партії і Радянського Уряду, займався проведенням контрреволюційної агітації серед населення Решетилівки». З висновками слідства повністю погодився Полтавський обласний суд, який на засіданні від 27 травня 1952 року виніс Є.П.Вязовському вирок за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР: 10 років позбавлення волі з наступною поразкою у правах терміном на 5 років [25].

Не менш жорстоко правоохоронні органи СРСР переслідували й вияви незадоволення в середовищі робітничого класу, який, маючи офіційний статус провідної сили радянського суспільства, потерпав від тяжких умов праці і низької заробітної плати, житлових, побутових та продовольчих проблем. Спроби окремих робітників давати критичні оцінки свого становища, а тим більше порівнювати його зі становищем робітників у країнах Європи, США устами правосуддя кваліфікувалися, щонайменше, як антирадянська пропаганда.

Саме таку оцінку отримали висловлювання машиністки 13-го шкіряного заводу міста Кременчука М.П.Великорідько. Принагідно зазначимо, що 1942 році вона була вивезена на примусові роботи до Німеччини, де в лютому 1943 року її звільнили американські війська. Влітку того ж року вона повернулася на Батьківщину. У розмовах зі своїми знайомими М.П.Великорідько «говорила, що американці до них дуже добре ставились – годували, одягали й давали гроші, це культурна нація і в них сильна армія. Порівнюючи життя в СРСР, вона говорила, що народ живе дуже бідно, в Україні штучно створюється голод, органи НКВС розправляються з репатріантами й тими, хто був у полоні, хоча ці люди нічого поганого для своєї країни не зробили». Незважаючи на те, що висловлювання М.П.Великорідько відображали реальну дійсність того часу, Полтавський обласний суд 24

березня 1947 року виніс їй вирок за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР – 8 років позбавлення волі з наступною поразкою у правах терміном на 3 роки [26].

Подібна доля спіткала й уродженця села Пелагеївка Шишацького району А.П.Дяченка. У 1942 році його також вивезли на роботи до Німеччини, а в квітні 1945 року звільнили американські війська. Згодом він повернувся на Батьківщину, в 1945–1946 роках служив у Червоній армії, а після демобілізації почав працювати на енергопоїзді № 86 міста Полтави. Маючи значний життєвий досвід, він відверто ділився своїми враженнями про пережите, порівнював умови життя і праці в СРСР і за його межами, «розповідав, що в полоні у німців йому було важко, а коли прийшли американці, то все стало по-іншому. Він також розповідав, що американські солдати добре одягнуті й харчуються краще, а радянські солдати ходять в порваних чоботях, голодні й знесилені».

Не втримався А.П.Дяченко й від того, аби поділитися з товаришами про свої враження від поїздки у рідне село весною 1947 року: «...після повернення розповідав серед робітників, що радянський уряд обкладає великими податками селян, його батько не в змозі був заплатити, а голова колгоспу не надав допомоги й батько помер від голоду».

Долучивши до справи й інші подібні висловлювання А.П.Дяченка, слідство звинуватило його в тому, що «після репатріації в Радянський Союз» він «став на шлях проведення антирадянської агітації серед свого оточення». Відтак, Полтавський обласний суд 30 листопада 1949 року засудив А.П.Дяченка за ст. 54-10 ч.1 КК УРСР до 10 років позбавлення волі з наступною поразкою в правах терміном на 3 роки [27].

Проти ремонтного робітника 11-ї дистанції служби дороги залізничної станції Полтава, уродженця села Нижні Млини Полтавського району Т.А.Шляхового слідство висунуло звинувачення в тому, що впродовж 1949 року він систематично проводив серед робітників «антирадянську агітацію, спрямовану на дискредитацію партії та Радянського уряду, зводив наклепи на життя робітничого класу в СРСР, в антирадянській формі порівнював його з життям робітників у капіталістичній Франції». За показами свідків «в їх присутності Шляховий Т.А. висловлював незадоволення у зв'язку з поганими умовами життя робітників, дефіцитом продуктів в магазинах, порівнював тяжкі життєві умови робітників в СРСР». Ці та інші висловлювання з приводу низької заробітної плати, високих цін на товари і продукти харчування відображали справедливі незадоволення трудящих реально існуючими в кінці 40-х – на початку 50-х років XX ст. тяжкими матеріальними умовами життя в СРСР. Проте лінійний суд Південної залізниці солідаризувався зі слідством і 21 лютого 1950 року засудив Т.А.Шляхового за ст. 54-10 ч.1 КК УРСР до 8 років позбавлення волі з наступною поразкою в правах терміном на 3 роки [28].

Аналіз архівно-слідчих кримінальних справ кінця 1940-х – початку 1950-х років в архіві УСБУ в Полтавській області засвідчує, що незадоволення умовами життя трудящих в СРСР формувалося серед широкого загалу значною мірою на основі їх порівняння з умовами життя і праці в капіталістичних країнах. Отже, не випадково відповідні порівняння розцінювалися правоохоронними органами як спроби підірвати морально-політичну єдність радянського народу, зневіру у могутність його економічного, суспільно-політичного ладу, могутність Радянської армії і кваліфікувались судами як антирадянська пропаганда.

Саме так аргументувалась необхідність затримання жителя села Остап'є Великобагачанського району П.Ю.Кжикви. У постанові на його арешт від 25 квітня 1950 року, затвердженій УКДБ Полтавської області та схваленій обласною прокуратурою, зазначалось, що він «серед свого оточення веде антирадянську агітацію, висловлює ганебні наклепи на керівників партії та радянського уряду, на умови життя трудящих в СРСР, розхвалюючи при цьому імперіалістичні країни Англію й Америку, схвалює зрадницьку політику кліки Тіто, висловлює невідворотність інтервенції Америки і Англії проти СРСР й поразки Радянського Союзу». Слідство так і не зуміло зібрати свідчень свідомої діяльності П.Ю.Кжикви, спрямованої на підрив основ існуючого в СРСР ладу, а заарештований не визнав своєї провини. Проте Полтавський обласний суд на своєму засіданні від 28 червня 1950 року виніс

вирок за ст. 54-1 ч. 1 КК УРСР – 10 років позбавлення волі з наступним ураженням в політичних правах терміном на 5 років [29].

За цією ж статтею і на такий же термін покарання Судова колегія Полтавського обласного суду 18 серпня 1950 року засудила мешканця села Шульжани Миргородського району В.А.Тихончука. Його звинуватили в тому, що «будучи вороже налаштованим до існуючого в СРСР державного ладу, серед колгоспників систематично проводив антирадянську агітацію, зводив наклепи на радянську дійсність, колгоспний лад в СРСР, керівників Комуністичної партії і Радянської Держави, вихваляв США і висловлював провокаційні думки пораженського характеру, чим підривав трудову дисципліну в колгоспі» [30].

Підставою для арешту в жовтні 1950 року органами МДБ електромонтера паровозного депо станції Полтава-Південна А.Т.Камуза також послужили оперативні дані про те, що він «серед оточуючих його робітників з.д. транспорту займається антирадянською пропагандою – зводить усілякі наклепи на політику Радянського уряду, при цьому вихваляє порядки капіталістичних держав. Неодноразово брехливо відзивався про радянську пресу й радіо. Поширював провокаційні деморалізуючі слухи про наступну війну СРСР з Америкою і передрікав перемогу в цій війні капіталістичного табору».

Слідство не висунуло нових звинувачень проти заарештованого, хоч і зібрало покази свідків, які, на його думку, підтверджували антирадянську пропаганду з боку А.Т.Камуза. Відтак, Лінійний суд Південної залізниці 2 лютого 1951 року кваліфікував його дії за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР, винісши вирок – 7 років позбавлення волі з наступною поразкою в правах на 3 роки [31].

16 травня 1951 року Лінійним судом Південної залізниці за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР був засуджений житель села Яреськи Шишацького району І.Ю.Тимченко, який до арешту працював мостовим обходчиком залізничного моста 256-го кілометра Південної залізниці. Його звинуватили в тому, що він «зводив наклепи на матеріальні умови життя радянського народу, висловлював незадоволення радянським ладом, поширював плітки про наступну війну між СРСР і США, заявляв про свою невіру у побудову комунізму в нашій країні, зводив наклепи на радянську пресу».

Слідству вдалося зібрати свідків, які були присутні при розмовах, які вів І.Ю.Тимченко. «Не дивлячись на те, що колгоспники збирають хороші врожаї, – говорив він під час однієї з них, – а сидять без хліба самі і в містах хліба немає... Якщо в магазини викидають хліб, то за ним в чергах давляться... Хліба колгоспникам дають мало, їм ніколи його не вистачає. Про це Радянська влада знає, а заходів не вживає. Або ось, якщо взяти 1933 рік. Урожай був хороший, а народ гинув з голоду. Вмирали в нас по декілька чоловік за сутки в одному селі. А мій дядько спеціально був призначений збирати трупи померлих з голоду біля залізниці й на станціях на дільниці кілометрів у двадцять. І кожного дня він збирав чоловік по 15–16 померлих з голоду. Про це уряд наш знав, а заходів не вживав».

Розглядаючи через призму внутрішньополітичних проблем можливі варіанти розвитку подій в разі розв'язання США війни проти СРСР, І.Ю.Тимченко заявив: «Війна звичайно буде. Але чи переможе Радянський Союз – це питання. Хто ж буде воювати за таке життя? Ось візьми, народ воював з Німеччиною... Перемогли. А життя не поліпшилось. Якщо дадуть народу зброю й змусять воювати, він поверне цю зброю проти свого уряду».

Не визнавши у суді висунутих проти нього звинувачень, переконаний у своїй правоті, І.Ю.Тимченко домігся того, що залізнична колегія Верховного Суду СРСР 11 серпня 1951 року відмінила рішення Лінійного сулу Південної залізниці і направила його на новий розгляд того ж суду, але в іншому складі суддів. Вони ж з'ясували, що, виявляється, І.Ю.Тимченко, окрім усього, ще й виступав проти об'єднання колгоспів, вихваляв техніку й товари, які виробляються в капіталістичних країнах, висловлював недовіру засобам масової інформації СРСР, заявляв, що США виграють війну в Кореї, наполягав, що колгоспникам живеться погано». Так що вирок, винесений 11 квітня 1952 року Лінійним судом Пів-

денної залізниці був ще суворішим за попередній – 10 років позбавлення волі з наступною поразкою у правах терміном на 3 роки [32].

Той же суд 28 грудня 1951 року виніс вирок за ст. 54-1 КК УРСР про позбавлення волі на 8 років з наступною поразкою у правах терміном на 5 років слюсаря пункту технічного огляду станції Ромодан Південної залізниці В.К.Довбія. Звинувачення, висунуте проти нього слідством, було майже стандартним. В ньому зазначалось, що В.К.Довбій, «будучи по-ворожому налаштованим, систематично серед робітників ст. Ромодан впродовж 1951 р. проводив антирадянську агітацію. В розмовах він неодноразово висловлював пораженські настрої стосовно Радянського Союзу на випадок війни з Америкою, вихваляв життя за німецької окупації, оббріхував радянську дійсність, пресу, радіо, з ненавистю відзивався про державні позики, політику партії й уряду й вихваляв життя робітників в капіталістичній Америці». Говорячи про майбутню війну між СРСР і США, він, начебто, стверджував, що «в цій війні Радянський Союз зазнає поразки. Ця війна полегшить долю народу. Він в цій війні не буде на боці Радянського Союзу, оскільки біля влади комуністи, які винні в бідах народу» [33].

У квітні 1952 року подібні звинувачення проти електромонтера Полтавського паровозоремонтного заводу, учасника Великої Вітчизняної війни, нагородженого медалями «За перемогу над Німеччиною» та «За взяття Кенігсберга» Г.О.Смітюка Лінійний суд Південної залізниці також кваліфікував за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР, засудивши його до 10 років позбавлення волі з наступною поразкою у правах терміном на 3 роки [34].

Таке ж покарання, у відповідності до вироку Лінійного суду Південної залізниці від 3 червня 1953 року, отримав за ст. 54-10 ч. 1, 29 КК УРСР столяр 8-ї будівельної дільниці залізничної станції Кременчук С.О.Акімов. Щоправда, окрім наклепів «на умови життя трудящих в СРСР», заяв про те, що працює багато, а отримує мало, що Сталін ліквідував царське рабство і встановив своє, залишивши робочій людині лише руки й ноги, що, начебто, Сталін, як і США, прагне завоювати світове панування», висловлювань про те, що «не варто вірити радянським засобам масової інформації, які зображають життя трудящих в СРСР в рожевому світлі, а насправді трудящі нашої країни злидарюють», йому інкримінували ще й антирадянські відзиви «про міжнародну політику Радянської держави» [35].

Характерно, що майже всі засуджені за звинуваченнями у антирадянській агітації, навіть, погоджуючись із тим, що допускали критичні зауваження з приводу господарських та інших заходів правлячої партії та Радянської держави, не погоджувались визнати себе винними по суті звинувачень. У ході наступних перевірок всі вони були виправдані, а відповідні вироки скасовані. У багатьох випадках були встановлені факти порушень законодавства при веденні слідства, застосування погроз і насилля стосовно підозрюваних і свідків, тощо. Проте, в кінці 1940-х – на початку 1950-х років органи держбезпеки вперто продовжували виявлення незадоволених внутрішньою і зовнішньою політикою держави, економічним становищем населення, намагаючись шляхом політичних репресій призупинити процес наростання відповідних настроїв серед широкого загалу.

Зрозуміло, що цей процес носив об'єктивний характер і був обумовлений, в першу чергу, внутрішніми політичними та економічними реаліями, які склалися в СРСР на той час. Водночас, не варто відкидати і вплив на його наростання чинників зовнішнього порядку. Не випадково серед заарештованих за антирадянську пропаганду було немало тих, хто бачив життя трудящих за межами СРСР, перебуваючи на становищі «остарбайтерів» чи визволяючи народи Європи від нацизму. Не випадково й те, що в багатьох випадках засуджених за антирадянську пропаганду звинувачували за їх спроби порівнювати умови життя в СРСР і за його кордонами. Політичні репресії мали зробити цю тему забороненою.

У такий же спосіб органи МДБ намагалися перешкодити прослуховуванню та обговоренню передач із капіталістичних країн на СРСР. Зокрема, 31 січня 1952 року Кременчуцьким міським відділом МДБ Полтавської області «за терористичні наміри та проведення антирадянської діяльності» були заарештовані мешканці міста А.А.Шляхтман,

Я.Л.Бродський та А.Я.Подорожанський. 2 квітня 1952 року, як учасників цієї антирадянської групи, заарештували Ф.В.Ніренберг та Ю.Й.Хотякова.

Всі вони отримали звинувачення у зведенні наклепів на різні аспекти зовнішньої і внутрішньої політики Комуністичної партії та Радянської держави. Проте чи не найголовнішою провиною заарештованих, яка й визначила антирадянську спрямованість їх діяльності, визнавалось регулярне прослуховування ними передач радіостанції «Голос Америки». «Хотяков, – зазначалось в ухвалі Військового трибуналу військ МДБ Полтавської області від 22 травня 1952 року, – будучи членом ВКП(б), встановив злочинний зв'язок з підсудимими Бродським і Ніренберг, у своїй квартирі колективно слухали радіо «Голос Америки», після чого поміж собою вели розмови антирадянського змісту, зводили наклепи на радянську дійсність, матеріальні умови життя трудящих Радянського Союзу».

Цією ж ухвалою А.А.Шляхтман та Я.Л.Бродський, у відповідності до ст. 54-8 з санкцією ст. 54-2 КК УРСР, були засуджені до 25 років виправно-трудових таборів з наступною поразкою у правах терміном на 5 років та конфіскацією особистого майна. Ю.Й. Хотяков, А.Я.Подорожанський та Ф.В.Ніренберг отримали вирок за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР – по 10 років виправно-трудових таборів з наступною поразкою у правах терміном на 3 роки. А.А. Шляхтмана позбавили медалей «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» та «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», а Ю.Й.Хотякова – медалі «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». Окрім того, Військовий трибунал направив до Верховної Ради СРСР клопотання про позбавлення Я.Л.Бродського ордена Червоної Зірки [36].

Незважаючи на такі жорстокі заходи, заборонити громадянам країни давати власні оцінки економічним та суспільно-політичним процесам, які відбувалися, органам МДБ не вдавалося. Більше того, у їх провадженні опинялося все більше справ, звинувачені за якими пов'язували негаразди радянського суспільства з іменем його вождя – Сталіна. Втім, для арешту іноді було достатньо висловити якусь двозначність, а тим більше нечемність на його адресу.

Так, директора семилітки в селі Старицьківка Машівського району, учасника Великої Вітчизняної війни П.В.Ващука Судова колегія з кримінальних справ Полтавського обласного суду 16 березня 1949 року засудила за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР до 10 років позбавлення волі, по суті, за те, що в розмовах з колегами він запевняв, «що дружина Сталіна єврейка. Про сина Сталіна говорив, що він такий же грубий, як і його батько <...> на портрет вождя говорив: «Йоська, Йоська я тебе протру, а потім повішу». Нарікання П.В.Ващука на тяжкі умови життя в СРСР не йшли ні в яке порівняння з цими «крамольними» словами [37].

Такі ж наслідки для майстра ковбасного цеху Новосанжарського харчового комбінату К.Б.Візгера мали спроби прокоментувати відомості про участь Сталіна в жовтневому збройному повстанні 1917 року в Петрограді. З цього приводу він заявив, що Сталін «не завойовував революції і його [тоді] не було чути», що він «веде неправильну лінію партії». Вироком Полтавського суду від 14 жовтня 1949 року К.Б.Візгера було засуджено за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР до 10 років позбавлення волі з поразкою у правах терміном на 5 років [38].

Мешканець міста Полтави, член ВКП(б) з 1918 року, активний учасник боротьби за радянську владу в роки громадянської війни, політпрацівник Робітничо-Селянської Червоної Армії, а в роки Великої Вітчизняної війни – член патріотичної групи Солодовника І.О.Живодеров за спроби звинуватити Сталіна в зміщенні з державних посад маршала Г.К.Жукова рішенням Полтавського обласного суду від 8 травня 1950 року був засуджений за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР до такого ж покарання [39].

Стругальник Полтавського паровозоремонтного заводу І.Г.Вакуленко у розмовах зі своїми товаришами обмежувався переважно побутовими та виробничими темами. Щоправда, висловлював незадоволення переглядом норм виробітку, технікою та матеріальними умовами життя робітників у СРСР. При цьому, знаходячись в емоційно збудженому стані, допустив звинувачення Сталіна у непродуманій внутрішній політиці. Результат – арешт

у березні 1952 року та вирок Лінійного суду Південної залізниці від 28 квітня 1952 року, у відповідності з яким І.Г.Вакуленко за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР отримав 8 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах з наступною поразкою в правах терміном на 3 роки [40].

Мешканець селища Артемівка Чутівського району, конюх місцевої середньої школи С.І.Ханюков дозволив собі ще менше. В розмові з односельцями він якось заявив: «Ми працюємо день і ніч біля скотини, в грязюці й отримуємо копійки, а вождь народа сидить собі в Москві і їсть і п'є безкоштовно. От якби він попрацював так, як ми працюємо, то він знав би, що таке праця людини, а то ми йому не потрібні». Та й цього виявилося досить, аби С.І.Ханюкова звинуватили за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР у антирадянській пропаганді. Відповідно Полтавський обласний суд 5 червня 1952 року засудив його до 10 років позбавлення волі з наступною поразкою в правах терміном на 5 років та права на медаль «За Перемогу над Німеччиною в Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» [41].

Уродженець села Молодиківщина Решетилівського району Х.Г.Кузьменко нецензурно висловився про Сталіна, «знаходячись у стані сильного алкогольного сп'яніння». Наслідком став вирок Лінійного суду Південної залізниці від 11 березня 1951 року про ув'язнення Х.Г.Кузьменка на 8 років та обмеження в політичних правах після відбуття покарання на 3 роки [42]. Ще більш трагічно закінчились подібні розмови «в гостях <...> у нетверезому стані» для мешканця Кременчука Т.З.Волика. Вироком Військового трибуналу військ МДБ Київського військового округу від 29 серпня 1951 року за антирадянську пропаганду він був засуджений до 25 років позбавлення волі з конфіскацією особистого майна та наступною поразкою у правах [43].

У кінці жовтня 1950 року учні ремісничого училища № 6 міста Крюкова В.К.Ботченко та Б.Ф.Подтикан «із хуліганських намірів металічними шплінтами, які приніс Подтикан нанесли 22 пробоїни на трьох портретах керівників Комуністичної Партії та Радянського Уряду, при цьому висловлювалися в антирадянському дусі проти окремих керівників Партії та Уряду». Незважаючи на те, що самі правоохоронці кваліфікували дії учнів, як хуліганські, в Полтавському обласному суді вони отримали ще й політичну оцінку. Вироком від 30 грудня 1950 року обидва хлопці були засуджені за ст. ст. 54-10 ч. 1 та 70 ч. 2 КК УРСР до позбавлення волі у виправно-трудових таборах терміном на 7 років [44].

Злочин слухача курсів виконробів при Полтавському інституті інженерів сільськогосподарського будівництва О.Є.Манишкіна, на думку слідчих Управління МДБ Полтавської області, полягав у тому, що він «обмалював та поперекреслював портрет Сталіна, опублікований в газеті». Як наслідок – рішення Полтавського обласного суду від 13 лютого 1952 року про позбавлення О.Є.Манишкіна волі на 10 років та поразка у правах терміном на 5 років все за тією ж 54-10 ч. 1 статтею КК УРСР [45].

Таким чином, у своєму прагненні придушити інакомислення, обмежити наростання незадоволення громадян СРСР суспільно-політичними та економічними реаліями другої половини 1940-х – початку 1950-х років XX ст. органи державної безпеки у своїх діях нерідко доходили до абсурду.

Жертвами політичних репресій у переважній більшості ставали представники різних соціальних груп, які хоч і висловлювалися критично про різні аспекти життя в країні переможного соціалізму, політики правлячої партії і Радянської держави, її керівників, не вели цілеспрямованої свідомої боротьби проти них. Попри це, в руках радянського «правосуддя» їхні часто емоційні вчинки кваліфікувалися як «антирадянська пропаганда» і каралися надзвичайно суворо. Тим самим тоталітарна система намагалася притаманними їй методами убезпечити себе від внутрішньої ідеологічної «корозії». Однак, можливості її самозбереження в такий спосіб вже на середину 1950-х років були значною мірою вичерпані.

Дослідники державно-церковних відносин в СРСР давно визнали їх характерною рисою середини 1940-х – початку 1950-х років відмову Сталіна і його оточення від репресивних методів боротьби з Російською православною церквою (РПЦ). Вона набула рис «державної церкви», яку хоч і тримали на «повідку», але не цькували. Більше того, її нерідко викорис-

товували як офіційно-релігійне прикриття для безжалісної боротьби з іншими конфесіями. Саме так вирішувалась проблема ліквідації Української автокефальної православної церкви, Української греко-католицької церкви. За допомогою держави значну частину їх єпархій і кліру поглинула РПЦ [46].

Проте в Україні традиційно існували й протестантські релігійні об'єднання. Традиційною в середині 1940-х – на початку 1950-х років залишалася й політика радянської держави щодо них. Вони так і залишились «реакційними» й були оголошені по суті поза законом. Саме так уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР П.Вільховий оцінював, наприклад, діяльність об'єднань християн євангельської віри. «Секта християн євангельської віри (ХЄВ) чи так звана п'ятидесятників-трясунів, – писав він на запит МДБ УРСР, – відноситься до категорії містичних реакційних течій <...> як реакційна і соціально шкідлива, заборонена радянськими законами» [47].

Після такої оцінки неважко було передбачити долю п'ятидесятників. Арешти їх на Полтавщині розпочалися ще до завершення радянсько-німецької війни. Серед заарештованих 12 лютого 1945 року була, наприклад, Є.Й.Какуліна. Тоді за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР за антирадянську діяльність Особлива нарада МВС СРСР засудила її до 5 років позбавлення волі. Відбувши покарання, вона повернулася до Полтави. Від своїх релігійних вірувань не відмовилась. Відтак, почала шукати однодумців. Підтримувала листування та надавала матеріальну допомогу Логунову, який за свої релігійні переконання відбував покарання у виправно-трудових таборах.

Для органів МДБ вже цього було досить, аби 6 листопада 1951 року знову заарештувати Є.Й.Какуліну. Її звинуватили в тому, що «до дня арешту проводила антирадянську сектантську діяльність, як керівник створеної нею секти «П'ятидесятників», вербувала до неї нових осіб, обробляла їх в антирадянському сектантському дусі. Прикриваючись євангельським писанням, серед свого оточення проводила антирадянську й пораженську агітацію, схиляла молодь до відриву від суспільно-політичного життя країни, тобто у злочинах, передбачених ст. ст. 54-10 ч. 2 й 54-11 КК УРСР». Полтавський обласний суд 29 лютого 1952 року погодився із звинуваченням і виніс украй жорстокий вирок: 25 років позбавлення волі з наступною поразкою у правах на 5 років [48].

Такий же вирок 11 грудня 1952 року Полтавський обласний суд виніс полтавцеві І.М.Курію. Його «визнали винним в тому, що будучи вороже налаштованим проти комуністичної партії, радянської влади і заходів, які вони проводили, був завербований Какуліною Є.Й. в секту «п'ятидесятників» <...> разом з Какуліною в 1951 році виїжджав у села Машівського району, де збирали «п'ятидесятників» і проводили з ними нелегальні молебні. Будучи учасником антирадянської групи, Курій неодноразово впродовж 1951 року проводив у себе на квартирі нелегальні молебні, на які запрошував й інших членів «п'ятидесятників».

Щоправда, І.М.Курія звинуватили ще й у тому, що він «проводив антирадянську агітацію, зводив наклепи на радянську дійсність, керівників партії та радянської держави» [49]. Проте аналіз архівних матеріалів засвідчує, що І.М.Курій зазнав політичних репресій за віру.

Політичних переслідувань зазнали також прихильники «Реформаційного руху адвентистів сьомого дня». Ця релігійна течія почала поширюватися в СРСР у середині 40-х років XX ст. «Керуючись принципом <...> повного підкорення владі, аж до самих Заповідей Божих», її представник Т.І.Черков 9 грудня 1946 року звернувся до голови Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР І.В.Полянського з проханням зареєструвати адвентистів-реформаторів у встановленому законом порядку. До доповіді додавались «Принципи» віри реформаторів. «Як Доповідь і Принципи, так і я, як їх представник, – писав згодом Т.І.Черков, – були прийняті з великим співчуттям, вдячністю і ввічливістю представниками Уряду у справах релігійного характеру. Після п'ятидесятихвилинної бе-

сіди й після цілого ряду питань у зв'язку з нашим Рухом мені було обіцяно, що наша справа буде уважно розглянута з відповідними інституціями і буде дана ясна відповідь».

Через десять днів Т.І.Черков подав до Ради у справах релігійних культів «Виклад духовного бажання віруючих членів і співчуваючих товариства християн-реформаторів». Усвідомлюючи, що заборона членам товариства служити в армії зі зброєю в руках провокує «до певної міри зіткнення між Принципами віри з одного боку і принципами державного порядку з іншого», Т.І.Черков від імені віруючих запевняв: «Ми зовсім не хочемо цього зіткнення і дуже б нам хотілося якось домовитись про умови регулювання нашого просування». При цьому він прикладав копію підписаного Леніним декрету Раднаркому «Про звільнення від військової повинності за релігійними переконаннями» від 4 січня 1919 року.

«Закінчуючи наше до Вас звернення, – підсумовував Т.І.Черков, – просимо Вас, не відмовте нам у цій справі і встановіть справедливість і доцільність тих взаємовідносин, які повинні існувати між усіма громадянами країни та їхньою законодавчою і виконавчою владою».

Відповідь Ради у справах релігійних культів не змусила довго чекати. Вже 31 грудня 1946 року Т.І.Черкова повідомили, «що згідно з Конституцією СРСР (ст. 124) кожен громадянин Радянського Союзу має свободу віри й відправлення релігійних культів відповідно до свого віропереконання, отже і ви маєте право вірувати за вашим віропереконанням. Що ж до реєстрації, то Рада в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР не може реєструвати вас як товариство. Так що ви вільні їхати додому і вірувати і виконувати ваші Принципи». Більше того, представник Ради пообіцяв надіслати «відповідні вказівки уповноваженим у справах релігійних культів по республіках».

Повідомляючи єдиновірців про результати своєї поїздки до Москви, Т.І.Черков писав: «Вищі власті в Москві ретельно розбиралися з нашим питанням понад три тижні і не сумніваюсь, що ті вказівки, які будуть дані стосовно нашого віропереконання будуть на висоті тієї свідомості, з якою наші правителі вирішують всі великі питання як народного, так і міжнародного характеру».

На жаль, єзуїтська сутність політики радянської влади до релігії не змінилася і в цьому випадку. Відчули її на собі й адвентисти-реформатори Полтавщини. Так, в січні-лютому 1948 року Управлінням МДБ по Полтавській області були заарештовані мешканці села Лутайка Гребінківського району У.Т.Вовк та І.І.Троценко, села Короваї цього ж району Ф.А.Коркішко, а також села Лісняки Яготинського району Ф.А.Старикова. На думку слідчих, їх провина полягала в тому, що вони «були членами релігійної секти адвентистів-реформаторів і вели антирадянську контрреволюційну агітацію серед населення сіл Лутайки й Короваї».

У звинуваченні вина кожного заарештованого конкретизувалась. Так, У.Т.Вовк ставили в провину те, що вона «закликала <...> не служити в Радянській Армії і не виходити на роботу в суботні дні». Ф.А.Стариков, начебто, «зводив наклепи на Радянську владу і порядки, які існували в Радянському Союзі». Ф.А.Коркішко, окрім того, ще й «поширював слухи про скоре знищення Радянської влади». І.І.Троценко «також вів серед мешканців села Лутайки антирадянську агітацію».

Дії віруючих слідчими МДБ були кваліфіковані за ст. 54-10 ч. 2 і 54-11 КК УРСР. Полтавський обласний суд 13 квітня 1948 року погодився з ними й виніс вирок, за яким У.Т.Вовк та Ф.А.Старикова одержали десять, а Ф.А.Коркішко й І.І.Троценко – 8 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах з наступною поразкою у політичних правах терміном на 5 років [50].

Жорстоко поплатилися за свої вірування й члени громади істинних християн – І.Т.Пучин, уродженець села Ново-Іванівка Нікопольського району Дніпропетровської області, П.М.Лемешко, родом з села Грабинівка Полтавського району, К.О.Андрієць, родом із села Опішне Зіньківського району та полтавка К.Г.Тесленко. Вироком Полтавського обласного суду від 17 лютого 1947 року вони були засуджені відповідно до 10, 8, 7, 7 років

позбавлення волі з наступною поразкою у правах терміном на 5 років кожен. Їх засудили за ст. ст. 54-10 і 54-11 КК УРСР «за те, що, будучи членами нелегальної секти «істинних християн», займались проведенням контрреволюційної агітації серед населення, не визнавали радянських законів і не вважали себе громадянами СРСР, проживали без яких-би то не було документів, ніде не працювали» [51].

13 березня 1951 року Полтавський обласний суд розглянув кримінальну справу І.Т.Зеленського. Ще в 1929 році він уступив до релігійної секти єговістів. Наступного року за приналежність до неї та за відмову від військової служби був засуджений до двох років позбавлення волі. Відбувши покарання, від релігійних вірувань не відмовився. Працюючи на Карлівському машинобудівному заводі, особливо цього й не приховував. Пробував навернути у віру свідків Єгови близьких родичів та сусідів. Проте створити з їх числа релігійне об'єднання не зумів. Незважаючи на це, наприкінці 1950 року його заарештували.

У звинувачувальному висновку І.Т.Зеленському ставили в провину дії, за які він уже відбував покарання. Опитані в ході слідства свідки показали лише те, що «Зеленський І.Т. пояснював сутність віровчення секти «Свідків Ієгови», давав їм читати ієговістську літературу. В зв'язку з тим, що вони не змогли здати екзамен й дати правильні відповіді на запитальник, Зеленський їх не прийняв до секти. Антирадянських висловлювань вони від нього не чули». Тим не менше, вирок суду був безжалісним: у відповідності до ст.ст. 54-10 ч. 2 і 54-11 КК УРСР – 25 років позбавлення волі з поразкою у правах на 5 років [52].

У липні 1952 року співробітники Кременчуцького відділу МДБ Полтавської області заарештували мешканців міста Н.П.Некрасову, А.Я.Логвина та полтавку В.І.Пригоріну. Останню звинуватили в тому, що «по-ворожому налаштована проти Радянської держави і як керівник нелегальної антирадянської церковно-монархічної групи «Іоаннітів», проводила з її учасниками таємні зборища, затягувала радянських громадян в антирадянське підпілля, зберігала і поширювала реакційно-церковно-монархічну літературу, вела серед населення антирадянську агітацію».

Подібні звинувачення висувалися й проти інших заарештованих. Ніхто з них не визнав себе винним в антирадянській пропаганді. Не навели фактів і свідки. Заарештовані «в розмовах з ними переконували в необхідності вірити в існування бога, стверджували, що лише таким чином можна попасти в царство небесне, давали читати релігійну літературу». Проте й цього виявилося досить, аби 28 вересня 1951 року Полтавський обласний суд виніс усім заарештованим вирок за ст.ст. 54-10 ч. 2 і 54-11 КК УРСР – 25 років позбавлення волі з поразкою у політичних правах на 5 років [53].

Таким чином, незважаючи на декларування радянською владою віротерпимості, певне потепління у стосунках РПЦ і держави, остання продовжувала боротьбу з релігією, застосовуючи репресивні методи проти членів протестантських організацій.

Ще однією категорією, проти якої спрямовувалося вістря репресій, були дисиденти (від латинського dissident – незгідний). Учасники дисидентського руху виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини, в неросійських республіках – за національні права, власну державність [54]. Саме в контексті організованого опозиційного руху дисидентство, переважно, й розглядається в сучасній історичній літературі [55].

Проте цілком очевидно, що «незгідні» з тоталітарним режимом, що склався в СРСР, засадами його національної, соціальної, економічної політики, з'явилися не в кінці 50-х років – вони існували завжди. Отже, маємо підстави стверджувати, що витоки дисидентства, вже як опозиційного руху, потрібно шукати в більш ранні часи радянської історії, аналізуючи, принаймні, його ідеологічні складові та можливі форми протесту.

Значний інтерес у цьому плані мають власноручні документи опозиційно налаштованих до тоталітарної радянської системи і репресованих за це в кінці 40-х – на початку 50-х років XX століття полтавців. Вони різні за формою: записи в щоденниках, анонімні листи до редакцій газет і вищого політичного керівництва країни, листи до друзів, вірші, листівки. Але всі є свідченням тих опозиційних настроїв, які наростали у суспільстві того часу.

В архіві СБУ в Полтавській області збереглося, зокрема, ряд документів, які донесли до нас ставлення пересічних громадян до політики Радянської держави і Комуністичної партії в українському селі. Автор двох із них – уродженець села Гусине Градизького району К.С.Куліш. Виходець із бідняцької сім'ї, він зазнав поневірянь по наймах ще на початку XX століття, з надією та сподіваннями на краще в кінці 1920-х років вступив до колгоспу. Проте й через двадцять років ці сподівання не справдились. Доведений до відчаю, в кінці 1949 року К.С.Куліш написав листи від імені жителів села Гусине до редакцій газет «Зоря Полтавщини» та «Радянська Україна». В них висловив обурення край низькою оплатою трудоднів (125–150 грамів хліба), а особливо – вилученням із користування колгоспників сіножатей, з яких вони утримували чи не єдину годувальницю в багатьох сім'ях – корову. «Не вірний же розсудок таких людей, – писав з цього приводу К.С.Куліш, – у старих панів і то можна було безземельному заробить сіна і продержать корову, а тепер не заробляєш того, що потрібно їсти у день на роботі».

Маючи лише початкову освіту, автор листів не зміг визначити глибинних суспільно-політичних причин, в силу яких українські селяни опинилися на становищі кріпаків колгоспної системи. Проте інтуїтивно він пов'язав їх з діяльністю органів влади та місцевої управлінської верхівки, яка склалася навколо неї, принаймні, на селі. «Влада, – наголошував К.С.Куліш, – цілком панська і хто душитиме людей, той має заслуги от партії. Ось якої волі ми діждали і діждем од своєї партійної молоді».

Біля шести місяців знадобилося владі, щоб виявити автора анонімних листів до редакцій газет. Відтак, 24 червня 1950 року К.С.Куліш був заарештований співробітниками МДБ по Полтавській області і звинувачений за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР у тому, що «наводив наклеп на Радянську дійсність, на життя трудящих колгоспників та, крім того, в злісній похабній формі наводив наклеп на ВКП(б)». Вже 23 серпня 1950 року Полтавський обласний суд виніс звинуваченому вирок – 10 років виправно-трудових таборів із позбавленням громадянських прав на 5 років після відбуття покарання [56].

До такого ж покарання 24 лютого 1950 року Полтавський обласний суд за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР засудив уродженця і мешканця хутора Барило Хорольського району І.А.Барила. Його звинуватили в тому, що, «будучи вороже настроєним до партії комуністів-більшовиків і Радянської влади, впродовж 1949 р. написав декілька листівок антирадянського, похабного к/р змісту». Справді, в листах до органів радянської влади І.А.Барило обурювався рабським становищем колгоспників, а особливо – жінок, які з раннього ранку до пізнього вечора працювали на ланах і фермах, практикою знесення селянських хат, які не відповідали проектам соціалістичної реконструкції сіл, вирубкою садів. «По всій Україні <...> людей в ярма запрягають» – у відчаї закінчував один із листів І.А.Барило [57].

Болем і відчаєм переповнений також лист, який у вересні 1952 року до редакції радіопередачі «Пионерская зорька» написав священик з смт Котельва І.П.Лютенко. Підштовхнула його до цього відчайдушного кроку передана по радіо інформація про тяжке становище населення Еквадору. «Там, – писав І.П.Лютенко, – туземці, за Вашими словами раби, а у нас? Колгоспник з дружиною в день жнив отримує на своїх харчах 0,150 грам; чим же вони повинні годувати своїх дітей? Чим він їх одягне чи взує? Нещаснішого люду немає, як у нашій проклятій державі. Люди гірше рабів. Не мають ні копійки заробітку, а платіть: продподаток, прибутковий, самооподаткування, і, в решті-решт, навіть незаміжні дівчата повинні йти в бардак, щоб не платити малосімейність. Де взяти незаміжній дівчині 3-х дітей, щоб не платити 150 крб.? Падлюки. Ви навіюєте усьому світу наше прекрасне життя, а воно гірше каторги».

Лист був по суті звинуваченням тоталітарній системі і казарменному соціалізму в СРСР. То ж не дивно, що співробітники УМДБ по Полтавській області доклали всіх зусиль, аби встановити ім'я автора. В результаті 5 листопада 1952 року Полтавський обласний суд визнав І.П.Лютенка винним «в тому, що проживаючи тимчасово на окупованій території, займався антирадянською агітацією серед населення, обмовляв владу, в анонімному листі

зводив наклеп на керівництво країни, народ, колгоспний лад, вихваляв капіталістичний лад». За ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР священик був засуджений до 25 років виправно-трудових таборів з наступною поразкою у правах на 5 років [58].

За рік до того, 6 листопада 1951 року, УМДБ по Полтавській області був заарештований мешканець Полтави, робітник швейної фабрики Я.Ф.Шостак. Його звинуватили в тому, що, «будучи вороже налаштованим до існуючого в СРСР державного ладу, займався складанням і поширенням анонімних листів антирадянського змісту». Підставою для такого звинувачення стали листи, написані Я.Ф.Шостаком у грудні 1950 року та травні 1951 року на ім'я Сталіна. В першому з них він з неприхованим сарказмом «дякував» «за його турботу, що він турбується за народ». І далі: «Підписка (мається на увазі на облігації державної позики – С. Н.) проходить добровільно. Хто не підписує на ту суму, яку призначили, того живцем в могилу заганяють». З подяки Сталіну починає Я.Ф.Шостак й другого листа: «Дякую за твою турботу, що зумів поневолити увесь руський народ, перетворив [усіх у] вічних рабів». В обох листах автор обурюється подвійними стандартами життя для основної маси людей і сталінської еліти та тією пропагандою, в якій бажане видається за дійсне. «По радіо послухаєш, – пише він, – скільки хліба! А не можна шматок білого хліба з'їсти, бо його немає». На думку Я.Ф.Шостака, довго витримати подібні знущання народ не зможе. Тому попереджає генсека: «Ти скажи своїм чиновникам нехай не дуже гарячкують. Народ витерпить до наступної війни, а [потім] почне розплачуватися».

На жаль, першим зазнав розплати сам Я.Ф.Шостак. 15 січня 1952 року Полтавський обласний суд за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР засудив його до 10 років позбавлення волі з наступною поразкою у правах на 5 років [59].

Цікавий документ виявлено в архівно-слідчій кримінальній справі на уродженця села Перещепино Новосанжарського району М.І.Поставного. Це – бюлетень на виборах до Верховної Ради РРФСР 18 лютого 1951 року, на якому він залишив запис: «Голосую за США, за парламент. [Нехай] міцніє і живе».

Виявивши автора напису, слідчі МДБ в ході попереднього розслідування у справі М.І.Поставного встановили, що він з'явився не випадково. Так, один із свідків показав, що в розмові «про те, як буде здійснюватися побудова комунізму в нашій країні Поставний відповів: «А ось як. Чим більше будуть будувати різних споруд, тим більше будуть брати податків з населення і, врешті-решт, люди будуть змушені продати все своє майно, щоб виплачувати ці податки. А коли людина залишиться без приватної власності, то її можна буде змусити робити що завгодно». Сарказмом переповнена й відповідь М.І.Поставного на твердження одного з його товаришів про турботу уряду за народ: «Наш уряд набудував санаторіїв і дач і тепер в них відпочивають лише члени уряду та їх сім'ї, а робітника і селянина в цих санаторіях і на дачах не побачиш». В іншому випадку М.І.Поставний стверджував, що в селах «мало дають хліба <...> і коли колгоспник приходить з роботи, то йому нічого їсти і діти сидять голодні». Нарешті, прийнявши рішення про самогубство, М.І.Поставний написав на протоколі допиту, який йому дали для ознайомлення: «Загинув за розквіт бідноти у боротьбі з негідниками».

Вчинити задумане М.І.Поставному не вдалося. «Негідники» ж «щиро» поквиталися з ним. Особлива Нарада при МБД СРСР 10 листопада 1951 року винесла йому вирок за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР – 10 років виправно-трудових таборів [60].

Проблема демократизації життя в СРСР, порівняння основ парламентаризму в СРСР та США піднімається також в ряді листів, які збереглися в архівно-кримінальних справах на уродженців чи мешканців Полтавщини. В цьому плані особливий інтерес складають листи до редакції журналу «Новое время», які в жовтні 1951 року, липні та жовтні 1952 року направив робітник Полтавського міськпромкомбінату В.Ф.Дударчук.

На допиті від 3 грудня 1952 року він стверджував, що написав їх, «оскільки був матеріально незабезпеченим і, в зв'язку з цим, озлобленим». Справді, в одному з листів він ставить питання: «Коли наша країна вийде з тяжкого продовольчого становища?» Висловлює

також обурення з приводу деяких аспектів соціальної політики в СРСР, зокрема, запровадження додаткового податку на малосімейних. «Хіба це закон? Це сміх і знущання над радянською молоддю».

Та найбільше питань В.Ф.Дударчук поставив співробітникам редакції з обсягу забезпечення громадянських прав в СРСР, спотворення та заборону на отримання об'єктивної інформації про життя в США: «Чому радянські власті ліквідували багато книг, які описують американське життя? Чому радянські власті до цього часу не надрукують в наших газетах правду про Конституцію Америки? Чому радянські власті заважають слухати вільну передачу «Голос Америки»? Чому радянські власті так жорстоко переслідують тих громадян, які бажають залишити нашу країну і виїхати за кордон?»

Досить категорично сформульовані й деякі інші питання з листів В.Ф.Дударчука: «Коли нашій молоді буде дано свободу виступати на мітингах, критикувати власті, які обманюють молодь? Коли буде змінено радянський кримінальний кодекс – кодекс смерті і насилля?». Останнє питання рефреном звучало вже в першому листі, в якому В.Ф.Дударчук пише про жорстокість радянських законів: «та ні в якій країні таких законів немає, як у нашій країні, кожен молодий юнак тепер переконався в радянській звириній жорстокості. Радянська молодь залякана цими законами, пора вже їх відмінити, наступає час».

Передчуття не обманювали В.Ф.Дударчука. Проте тоталітарна система встигла розправитися з ним. 11 грудня 1952 року Полтавський обласний суд виніс йому вирок за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР – 10 років позбавлення волі з поразкою у правах терміном на 5 років [61].

Таке ж покарання у відповідності з рішенням Полтавського обласного суду від 8 вересня 1950 року отримав також 18-річний мешканець села Крутий Берег Лубенського району М.І.Сокол. Його провину судді знайшли в тому, що, «будучи вороже налаштованим до Комуністичної партії і Радянської влади, у травні 1950 р. написав 22 анонімні листівки похабного антирадянського змісту, які в ніч на 20.06.50 р. розкидав у людному місці біля сільради і промартілі «Жовтень» с. Крутий Берег <...>, в яких Сокол М.І. закликав населення до повалення існуючого державного ладу і зводив наклеп на ВКП(б) і радянський уряд».

В архіві УСБУ в Полтавській області збереглися всі 22 листівки, виготовлені М.І.Соколом. Це невеличкі за розміром клаптики паперу (11х6,5 см), з обох сторін списані різноманітними закликами. Зокрема, в одній з листівок він закликав селян: «Всі, як один, на боротьбу проти радянського ідіотизму. Скинути ярмо звірства! Не дати аглоїдам-хабарникам, ідіотам-партійцям помилування!» В іншій запитував: «Селяни! Доки ж ми будемо терпіти і мовчати?» Ще в одній писав: «Селяни! Повстаньте на боротьбу проти радянського ідіотизму і зірвіть з плеч ярмо». В кількох листівках М.І.Сокол закликав виступити проти колгоспного ладу: «Припиніть відвідувати колгоспні роботи. Зробіть дружний страйк. Не буде нічого!», «Не бійтеся, селяни, говоріть в очі правду і не лижіть їм халяв, а борітеся за волю, правду і незалежність».

Серія листівок містила також заклики до керівників місцевих органів влади і господарства припинити знущання над селянами, дотримуватись законодавства – «досить з народу кров смоктати і по-звірячому пригнічувати». Одна із листівок вирізнялась з-поміж інших. На ній був зображений Сталін із занесеним над ним ножем, поряд поміщений красномовний напис: «Гроб Сталину!» [62].

Безперечно, листівки аж ніяк не свідчили про упорядковану систему поглядів М.І.Сокола, а тим більше – бачення ним якихось реальних перспектив тієї боротьби, до якої він закликав односельчан. Скоріше вони стали віддзеркаленням тих настроїв, які існували на селі, але які люди вголос не наважувалися висловити. А зробив це відчайдушний юнак.

Десять років виправно-трудових таборів за ст. 58-10 ч. 1 КК РРФСР згідно з рішенням Військового трибуналу Чорноморського флоту від 7 грудня 1951 року отримав 22-річний уродженець села Погреби Глобинського району П.П.Рябчун. Підставою для його звинувачення у намірах підірвати основи радянського ладу стали записи, зроблені ним у записній

книжці з приводу роздумів про причини репресій проти батька у 1937 році. Один із них П.П.Рябчун вважав заповітом батька: «Пам'ятай сину! Твій батько прийняв кулю за робітниче право і самостійність України», інший – власною клятвою батькові: «Батьку! Піду по твоїх стопах, на боротьбу проти комуністичного блоку, очолюваного кремлівським політбюро, якщо навіть ціною цьому буде життя» [63]. При всій лаконічності записи засвідчували небайдужість молодих людей до долі і перспектив незалежності України, під'яремне становище якої пов'язувалося з політикою правлячої Комуністичної партії і її кремлівського керівництва.

Більш поширено, а головне – усвідомлено, – ці тези обґрунтував С.Я.Рєзніцький. Він народився 1927 року в селі Хомутець Миргородського району. В школі захоплювався історією України, особливо героїзмом українського козацтва, багато читав, згодом почав писати вірші. Сімнадцятирічним юнаком пішов на фронт. Був нагороджений медаллю «За перемогу над Японією». Ще в дитинстві його захоплення поезією розділив старший за нього на рік односельчанин Д.М.Устименко, згодом – І.П.Ємець, 1931 року народження. Д.М.Устименко потрапив до Діючої армії у вересні 1943 році. Заслужено був нагороджений медалями «За відвагу», «За визволення Варшави», «За взяття Берлина», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», «30 років Радянській Армії і Флоту». Книги, які спільно читали й обговорювали, друзі залишили на зберігання у І.П.Ємця. Постійно листувалися між собою. Нерідко в цих листах звучала стурбованість становищем в Україні, національною політикою, яку проводило сталінське керівництво, висловлювалась готовність зробити все можливе для розвитку української культури.

Ці ж мотиви червоною ниткою проходять і у віршах С.Я.Рєзніцького:

Щоб чужнофільства щезли хмари
Святая мова ожила
Труди народу не пропали
Краса та сила розцвіла

Щоб Київ сивий над Дніпром
Вітчизну поруч почував
І край насичений добром
Своє життя сам будував

Щоб у сусід не старцювати
У себе в хаті волю мать
Сьогодні мусим з кайлом стати
Цей шлях до неї мурувать.

Ставай у лави разом з нами
На путь святої боротьби:
За вільність нашої держави
За самостійні прапори!

Молодий поет-патріот закликав мужньо зносити усі випробування:

Не падай у розпач
Не кланяйтесь катам
Хай пекло лютує, а ти не корись
За волю – на заздрість
І зло ворогам –
Крицею твердо за благо борись.

Він висловлював сподівання, що праця на благо України не пропаде даремно і отримає гідну оцінку нащадків:

Низько поклони
Над вами орлами
Онуки за муки й за труд покладуть
Воскреснуть загони
Зариті катами
На стязі Вкраїни огнем зацвітуть.

Своєрідним підсумком роздумів С.Я.Рєзніцького над минулим, сучасним і майбутнім України став його лист «Дорогий мій побратиме!» від 18 березня 1949 року. «Значить таки дійсно над нашою ненькою Україною, – починає він думу про долю Вітчизни, – звисла брила холодноганебної політики нахабного кремля із його цеківським кублом і у цей час – час нових проклятих війн. Я знав. Одначе поміж клекотом гніву іноді прокрадалась у думу солодкопахнуча безнадійна надія – і я, дурень, досі потішався ними: пестив й усміхався до них скрізь сльози, до неможливих випадковостей на благодушну добродійність, якою так густо кремлівські дільці уквітчали спектаклі, кіно, пресу, радіо, школу...»

Усвідомивши справжню сутність національної політики сталінського керівництва і його прислужників, С.Я.Рєзніцький в емоційному пориві на межі безнадійності посилає їм своє прокляття: «Чорти бі хай забрали усі тії кремлі, їхніх верховодів із швейцарами – усією тією продажнею сволочю на подобія хрущових та хрущенят, котрі здирають послідню сорочку із удови, розпинають Україну».

І все ж завершує своє звернення до однодумців С.Я.Рєзніцький оптимістично: «Ні, ще не вмерла Україна!.. Я вірю, ще буде Україна щасливою, самостійною державою! Ще буде розцвітати, пишатися у повній своїй красі та силі.

Я вірю: Україна народить ще не один десяток славних імен, вірних патріотів, таких як: Дорошенко, Мазепа, Шевченко, Куліш, Грушевський, Хоткевич, Лисенко, Петлюра, Хвильовий, Вишня, Скрипник, Бандера... Я буду віддавати все життя, всі сили для боротьби за благо українського народу. Тепер я бачу ясно, що вихід звідси тільки один – через самостійність. Хай же загине, хай щезне слід цеківський на Україні. Геть залежність! Дороздор, вільна, самостійна, комуністична Україна!!!».

С.Я.Рєзніцький не зрадив своєї любові до Вітчизни, хоч і заплатив за неї дорогу ціну: 23 березня 1950 року Військовий трибунал Полтавського гарнізону виніс йому вирок за ст. ст. 54-1 «б», 54-10 ч. 2 в 54-11 КК УРСР – 25 років позбавлення волі. Тоді ж за цими самими статтями і до такого ж терміну покарання був засуджений і Д.М.Устименко. І.П.Ємця трибунал засудив за ст. 54-1 «а», 54-10 ч. 2 і 54-11 КК УРСР до 10 років виправно-трудових таборів [64].

Таким чином, тоталітарна система надзвичайно жорстоко переслідувала інакодумців. Проте число «незгідних» з її політикою, як внутрішньою, так і зовнішньою, невпинно зростало, розширювалися напрямки їх критики радянської дійсності.

П р и м і т к и .

1. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області (Далі – Архів УСБУ ПО). – Спр. 18149-с. – Арк. 17-119.
2. Там само. – Спр. 3555-с. – Арк. – 357-359.
3. Там само. – Спр. 8561-с. – Арк. – 485-488, 579-581..
4. Там само. – Спр. 18127-с. – Арк. – 350-358, 378.
5. Там само. – Спр. 18851-с. – Арк. – 261-268, 384-385.
6. Там само. – Спр. 19400-с. – Арк. – 247-248.
7. Там само. – Спр. 11163-с. – Арк. – 31.
8. Там само. – Спр. 18417-с. – Арк. – 57, 87-88.
9. Там само. – Спр. 18447-с. – Арк. – 136-137.
10. Там само. – Спр. 18486-с. – Арк. – 178-179.

11. Там само. – Спр. 11066-с. – Арк. – 294-303.
12. Там само. – Спр. 11028-с. – Арк. – 91-92.
13. Там само. – Спр. 17759-с. – Арк. – 60.
14. Там само. – Спр. 3193-с. – Арк. – 4, 428-430.
15. Там само. – Спр. 11338-с. – Арк. – 264-269.
16. Там само. – Спр. 11187-с. – Арк. – 16-16 зв.
17. Там само. – Спр. 11157-с. – Арк. – 112-117.
18. Там само. – Спр. 9855-с. – Арк. – 170-173.
19. Там само. – Спр. 16636-с. – Арк. – 153-155, 162-166.
20. Там само. – Спр. 12201-с. – Арк. 89, 90, 92.
21. Там само. – Арк. 148.
22. Там само. – Спр. – 17097-с. – Арк. 44, 84.
23. Там само. – Спр. – 16807-с. – Арк. 72, 96.
24. Там само. – Спр. – 17832-с. – Арк. 105-106.
25. Там само. – Спр. – 11249-с. – Арк. 282-291.
26. Там само. – Спр. – 18102-с. – Арк. 160-161.
27. Там само. – Спр. – 17312-с. – Арк. 110-113, 163-164.
28. Там само. – Спр. – 18266-с. – Арк. 125-127.
29. Там само. – Спр. – 18120-с. – Арк. 3, 118, 119.
30. Там само. – Спр. – 17517-с. – Арк. 126-128, 175-176.
31. Там само. – Спр. – 16947-с. – Арк. 2, 58, 167.
32. Там само. – Спр. – 16768-с. – Арк. 23, 244-245.
33. Там само. – Спр. – 18265-с. – Арк. 220-223.
34. Там само. – Спр. – 18088-с. – Арк. 180-181.
35. Там само. – Спр. – 17854-с. – Арк. 177-178.
36. Там само. – Спр. – 8056-с. – Арк. 89-94.
37. Там само. – Спр. – 12232-с. – Арк. 112-114.
38. Там само. – Спр. – 17594-с. – Арк. 126-127.
39. Там само. – Спр. – 18281-с. – Арк. 230-232.
40. Там само. – Спр. – 17838-с. – Арк. 152-154, 220-221.
41. Там само. – Спр. – 16817-с. – Арк. 121-123.
42. Там само. – Спр. – 16510-с. – Арк. 106-107.
43. Там само. – Спр. – 17431-с. – Арк. 214-215.
44. Там само. – Спр. – 16691-с. – Арк. 139-144.
45. Там само. – Спр. – 5490-с. – Арк. 124-130.
46. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. – Полтава, 1997. – 354 с.
47. Архів УСБУ ПО. – Спр.17548. – Арк. 220.
48. Там само. – Арк. 140, 224, 225.
49. Там само. – 275-276.
50. Там само. – Спр. 17567-с. – Арк. 355-363.
51. Там само. – Спр. 17509-с. – Арк. 190-191.
52. Там само. – Спр. 17029-с. – Арк. 166-167, 237-239.
53. Там само. – Спр. 17692-с. – Арк. 266-275, 354-355.
54. Універсальний словник-енциклопедія. – К.: Вид-во «Ірина», 1999. – С. 427.
55. Див.: Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К., 1995.
56. Архів УСБУ ПО. – Спр. 5474-с. – Арк. 45 (пакет), 71, 72.
57. Там само. – Спр. 16805-с. – Арк. 75-76.
58. Там само. – Спр. 17650-с. – Арк. 245, 265-267.
59. Там само. – Спр. 11781-с.– Арк. 75-77, 92-92 зв., пакет.
60. Там само. – Спр. 17532-с. – Арк. 126, 132-136, 140.
61. Там само. – Спр. 17691-с. – Арк. 56-58, 133-138.
62. Там само. – Спр. 17833-с. – Арк. 53-54, 99-100, пакет.
63. Там само. – Спр. 18374-с.– Арк. 19-20 зв., 191-192.
64. Там само. – Спр. 17256-с. – Т. 1. – Арк. 276-277; Т. 2. – Арк. 466-470; Т. 3. – Пакет № 1.

Василь Граб

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ПОЛТАВЩИНІ у 1954–1991 роках

На процеси, що відбувалися після 1954 року в державному і громадському житті України, а відтак і Полтавщини, значний вплив мала постанова Президії ЦК КПРС про перегляд справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини (лютий 1954 року), нормативно-правові акти прийняті на її виконання [1], рішення XX з'їзду КПРС, що засудив культ особи, та постанова ЦК КПРС від 30 червня 1956 року «О преодолении культа личности и его последствий».

Майже десятилітній період після цих політичних актів увійшов в історію як «хрущовська відлига». Ці роки характеризувалися лібералізацією державно-суспільного життя і, зокрема, різким зменшенням політичних репресій.

За час «відлиги» на Полтавщині розслідувано 11 політичних справ на 12 осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за статтями 54-10 і 54-11 КК УРСР. Із цих справ 5 припадає на 1957 рік, 2 – на 1954 і по одній – на 1956, 1959 і 1962 роки. (Справи стосовно зрадників батьківщини, карателів та німецьких посібників, що згідно зі статистичною звітністю відносилися до антирадянських злочинів, нами не розглядалися).

Із загальної кількості репресованих 7 – малописьменні, 2 – із неповною середньою, 3 – із середньою освітою. Всі, за винятком одного, в'язня колонії для не повнолітніх, – робітники і селяни. Деякі із засуджених у минулому вже зазнавали утисків з боку влади.

За характером проявів: 3 – паплюжили комуністів і політику партії у нетверезому стані [2, 3]; 3 – засуджені за приналежність до нелегальних релігійних сект, зокрема, У. Проценко і Т. Сиротина (1954 рік) – до «церковно-монархічного підпілля ІПЦ [4], К. Чиркова (1957 рік) – до християн євангельської віри [5]; 4 – притягнуті до кримінальної відповідальності за розповсюдження «антирадянських листівок» [6, 7, 8, 9], справа стосовно одного з них припинена на стадії попереднього слідства з підстав неповноліття обвинуваченого; 1 – О. Усенко (1954 рік) – за те, що порвала портрети Сталіна [10]; 1 – «в антирадянському дусі тлумачив рішення пленуму ЦК КПРС» стосовно сільського господарства, на підставі окремих недоліків робив узагальнюючі висновки про тяжке життя всього українського народу, а також розповідав антирадянські анекдоти (конкретний зміст анекдотів у справі не наведено, що допускало юридичну сваволю) [11].

Що ж до репресій після «відлиги», закінчення якої, нехтуючи інерцією соціальних процесів, можна пов'язати з виданням у липні 1962 року спеціального наказу Голови КДБ при РМ СРСР та Генерального прокурора СРСР «Про посилення боротьби з ворожою пропагандою й антирадянськими елементами», то порівняно з такими областями як Київська і Львівська, де «посилення боротьби» позначилося кримінальними справами Вячеслава Чорновола, Василя Стуса, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка та ряду інших осіб [12], на Полтавщині, яка знаходилася на периферії нових віянь у громадсько-політичному житті, такої боротьби через призму кримінальних справ майже не помітно.

У 1963–1981 роках в області за політичними статтями притягнуто до відповідальності лише 4 особи: 1 – В. Походуна (1966 рік), активного члена ЄХБ, за порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви (ст. 138 КК УРСР); 2 (1973, 1974 роки) – за антирадянську агітацію (ч. 1 ст. 62 КК УРСР), причому, одного з них, який у листівках «опошлял идеи коммунизма» і закликав боротися з існуючим ладом, визнали хворим на шизофренію і направили на примусове лікування; нарешті, останньою справою,

якою політичні репресії на Полтавщині припиняються, є справа В. Стрільцова, засудженого у 1981 році за ч. 1 ст. 62 КК УРСР.

Зменшення справ, порушених за політичними статтями, у цей період пов'язане з підвищенням матеріального добробуту народу, а також з більш виваженим підходом органів слідства до кваліфікації негативних проявів щодо політики комуністичної партії і переходом до активних профілактичних заходів, які включали бесіди з співробітниками 5-го відділу УКДБ, створеного у 1967 році для боротьби з ідеологічними диверсіями противника. Бесіди проводилися з оголошенням або без оголошення офіційного попередження. З профілактичною метою використовувалися також лекції, тематичні вечори, публікації в засобах масової інформації, які подекуди носили характер морального терору. Наприклад, як зловісна стаття М.Пліша «Чортополох» стосовно Петра Ротача, що з'явилася 16 січня 1970 року в газеті «Зоря Полтавщини» якраз до 55-річчя літератора, якого ганьбили за націоналізм.

Про масштаби профілактичних заходів свідчать такі цифри: лише за період 1972–1985 років в області було прочитано понад 8 тис. лекцій, проведено більше 10 тис. бесід і 300 тематичних вечорів, опубліковано понад 250 статей і матеріалів у місцевій пресі [13]. Слід зауважити, що не всі вони стосувалися ідеологічних питань. Сюди входять і заходи щодо посилення режиму секретності, і попередження надзвичайних ситуацій на об'єктах забезпечення життєдіяльності суспільства, і заходи щодо зниження еміграційних намірів осіб єврейської національності тощо. Крім того, великі масштаби профілактик пов'язані з тим, що вона була легким шляхом одержання статистичних результатів роботи. Це нерідко призводило до її застосування без достатніх правових підстав.

Одначе, наведемо зміст найбільш виразних політичних справ.

1 грудня 1954 року прокурор Комишнянського району порушив кримінальну справу за ст. 54-10 КК УРСР проти Усенко Олександри Іларіонівни, колгоспниці з села Попівки, яка, доведена до відчаю сваволею влади, порвала портрети Сталіна у школі, сільраді і конторі колгоспу. При цьому вона примовляла: «Він вже віджив!» і «Це вже віджило!»

Враховуючи характер діяння, справу передали до УКДБ по Полтавській області і призначили судово-психіатричну експертизу. Її провела комісія з лікарів-психіатрів Харківського психоневрологічного інституту в санітарній частині Харківської тюрми № 1.

Експерти встановили, що Усенко «качественных изменений интеллектуального функционирования не обнаруживает, но вынашивает бредовые фанатические сумбурные идеи религиозно-политического содержания», а тому рекомендували направити її на лікування [14]. Полтавський обласний суд зважив на рекомендації лікарів і 25 лютого 1955 року виніс рішення про примусове лікування Усенко з ізоляцією в Херсонській психоневрологічній лікарні [15]. З таким рішенням не погодився начальник тюремного відділу МВС УРСР. Він надіслав до суду наступну заяву: «Прошу внести изменения, исключив из определения: «Направить на принудительное лечение с изоляцией в Херсонскую психоневрологическую больницу, где содержать её до выздоровления», «Меру пресечения содержание под стражей отменить», вместо этого дописать: «Направить на принудительное лечение в тюремную психиатрическую больницу МВД СССР. Меру пресечения оставить прежнюю – содержание под стражей» [16]. Як аргумент «тюремний наглядач» використовував посилання на інструкцію Мінздраву СРСР від 31 липня 1954 року, затверджену Мінюстом, МВС і Прокуратурою СРСР «О порядке применения принудительного лечения и других мер медицинского характера в отношении психически больных лиц, совершивших преступления».

28 березня 1955 року Судова колегія в кримінальних справах Полтавського обласного суду у закритому судовому засіданні слово в слово виконала все те, що «продиктував» начальник тюремного відділу.

Але 29 вересня 1956 року Верховний Суд СРСР, керуючись вірогідно, постановою ЦК КПРС від 30 червня того ж року «О преодолении культа личности и его последствий», ви-

знав вчинок Усенко «как незначительное нарушение» і ухвалу Полтавського обласного суду на підставі ст. 4 п. «д» КПК УРСР відмінив, справу припинив і ув'язнену з під варти звільнив [17].

Зміст наведених документів свідчить про те, що і експерти-психіатри, і суди були слухняними маріонетками в руках влади, у тому числі тюремної, і що Феміда керувалася не законами, а політичними рішеннями.

Нав'язування тюремною адміністрацією своєї волі судам прослідковується і в справі Л.Матяніна, який з 1957 року відбував 10-річний термін за антирадянські анекдоти.

У 1961 році з табору, де він утримувався, до Полтавського обласного суду надійшов лист з додатком позитивної характеристики ув'язненого. У листі говорилося: «Характеристику на заключёного направляем вам не для снижения срока осужденному, а для рассмотрения в соответствии со ст. 26 вновь принятого УК УССР и признания особо опасным рецидивистом» [18]. І суд, не зважаючи на те, що після засудження Матяніна пройшло чотири роки, і він нового злочину не скоїв, в точності виконав волю співробітників тюрми, які пригадали, що Матянін у 1941 і 1952 роках притягався до кримінальної відповідальності «за высказывания враждебных взглядов в отношение существующего в СССР строя». Казав, що: «в Советском Союзе демократии нет. Советская власть создана для того, чтобы издеваться над советским народом» і «возводил клевету на одного из руководителей Советского государства» (вірогідно Сталіна) [19]. Мета цих закулісних дійств очевидна: до особливо небезпечних рецидивістів не застосовувалося умовно-дострокове звільнення, а після відбуття покарання за ними встановлювався адміністративний нагляд.

Інша справа переносить нас до подій, пов'язаних зі створенням Кременчуцького моря та переселенням людей з садиб, які підлягали затопленню. Складні переживання селян з цього приводу докладно описані у книзі Феодосія Рогового «Свято останнього млива». Можливо, письменник знав і про долю Петра Романова, який з 1943 року жив у селі Мозоліївці Градизького району, де побудував хату, виростив сад і тяжко переживав, що все це треба покидати, обурювався, і врешті решт 21 листопада 1957 року виготовив і розповсюдив у Кременчуці листівки зі зверненням «к братьям и сёстрам» не кидати свої хати, молитися богу і боротися «против жидов и ихніх покровителей К.П.Б» [20, 21].

21 березня 1958 р. Полтавський обласний суд на підставі ст. 54-10 КК УРСР засудив П.Ф.Романова до 10 років позбавлення волі з забороною протягом 5 років проживати на території України після відбуття покарання [22].

У 1994 році П.Ф.Романов реабілітований Прокуратурою Полтавської області на підставі ст. 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 року [23].

Не просто склалася доля і підлітка В.Михайлюка із міста Мелітополя. Завдяки педагогічним прорахункам батьків і директора школи він потрапив до Кременчуцької дитячої колонії малолітніх злочинців. Тут у 1957 році, навчаючись у 9 класі, намалював на обкладинці книги «У нас в ауле» в'язня за гратами з підписом: «Спасибо правительству и КПСС за наше счастливое детство», а також виготовив дві листівки [24].

За це 17 травня того ж року Полтавським обласним судом на підставі ст. 54-10 КК УРСР засуджений до 3 років позбавлення волі, які додали до 7 років невідбутого покарання. У 1958 році вирок скасовано Верховним Судом УРСР, який у своїй ухвалі вказав, що Михайлюк походить із здорової радянської сім'ї (батько – пенсіонер МВС) і у його діях не має контрреволюційного умислу [25].

Відлунням процесів проти українських «шестидесятників» є справа Г.Маковійчука, слюсаря Кременчуцького автозаводу.

Вона порушена 11 листопада 1972 року прокурором міста Кременчука за фактом розповсюдження листівок «враждебного, националистического содержания» [26]. У ході розслідування встановлено, що листівки під заголовками: «Правда за гратами», «50 років СРСР»,

«Хто він такий?», «Середньовічна інквізиція», «Розгул шовінізму», «Колоніальна імперія» виготовив і розповсюдив Г.Маковійчук. 1 лютого 1973 року його арештували.

Під час обшуку квартири вилучили касети з магнітофонними записами передач радіо «Свобода» «Документи з України», зокрема, листів Вячеслава Чорновола на захист української творчої інтелігенції, тексту книги Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», праці В.Мороза «Хроніка опору» та записи їх у зошиті, які арештований використовував у своїх листівках, намагаючись ознайомити з ними якнайбільше громадян [27].

22 травня 1973 року Полтавський обласний суд на підставі ст. 62 ч. 1 КК УРСР засудив Г.Маковійчука до 3-х років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму [28]. Його звинуватили в тому, що у розповсюджених ним листівках стверджувалося, «що нібито в нашій країні порушуються гарантовані конституцією демократичні права і свободи, панує свавілля і беззаконня, що на Україні внаслідок невірного рішення національного питання нібито відбувається насильна «русифікація», занепадає національна мова, культура та мистецтво» [29].

До цієї категорії справ належить і справа Василя Стрільцціва, 1923 року народження, уродженця села Загвіздьє Івано-Франківської області.

У 1944 році В.Стрільців був засуджений до 10 років позбавлення волі за причетність до боротьби ОУН-УПА. Після відбуття покарання входив до авторського колективу «Інформаційного бюлетня» утвореної у 1976 році Української громадської групи сприяння виконання Гельсінських угод. У 1977 році з ідейних міркувань відмовився від радянського громадянства і почав кампанію за дозвіл емігрувати до Англії. З 1979 року відбував покарання «за порушення пашпортних правил» у виправно-трудовій колонії № 16 селища Божкове під Полтавою, де був заарештований 22 жовтня 1981 року і засуджений Судовою колегією у кримінальних справах Полтавського обласного суду за ч. 1 ст. 62 КК УРСР до 7 років позбавлення волі. Згідно вироку, Стрільців переконував засуджених в тому, що нібито москалі грабують Україну, насильницьки насаджують русифікацію; влада ганебно творить беззаконня; і що Україна має всі умови для самостійного розвитку, відокремлення від СРСР і створення «самостійної держави» [30].

5 травня 1987 року В.Стрільців з ув'язнення звільнений, а у 1991 році реабілітований.

1981 роком, а саме справою Стрільціва, політичні репресії на Полтавщині шляхом кримінального переслідування закінчуються. У 1985 році почалася активна робота щодо звільнення засуджених, що відбували покарання за «антирадянську агітацію і пропаганду, розповсюдження завідомо неправдивих вигадок, що порочать державний і суспільний лад», «порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». У 1988 році Президія Верховної Ради СРСР помилувала останніх громадян, що відбували покарання за ці злочини [31].

Це відбувалося у контексті реформування радянської політичної системи, «перебудови», пов'язаної з іменем Горбачова.

16 січня 1989 року з ініціативи ЦК КПРС Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце в період 30-40-х і початку 50-х років» [32]. Розпочався тотальний перегляд архівних кримінальних справ репресованих за політичними мотивами. Якщо після ХХ з'їзду КПРС (1954 рік) перегляд здійснювався за заявами і скаргами репресованих та їх рідних, то з прийняттям згаданого Указу справи переглядали незалежно від наявності заяв жертв сваволі.

Попередньо справи розглядали слідчі органів державної безпеки. В Управлінні КДБ по Полтавській області у зв'язку з великим обсягом роботи цим займалися і спеціально виділені найбільш досвідчені співробітники у кількості більш як 20 осіб. Очолював перегляд справ начальник слідчого відділення В.І.Граб.

Після детального вивчення матеріалів і підготовки відповідних висновків вони передавалися до прокуратури і в суди, які й виносили остаточні вердикти.

Перегляд здійснювався під контролем директивних органів, які вимагали прискорення цього процесу. Його динаміку висвітлюють наступні цифри.

Якщо у 1988 році переглянуто і направлено в суди 90 архівних кримінальних справ, то у 1989 році – 540 судових справ на 714 громадян, а також 4315 справ на 5125 громадян репресованих позасудово.

Наступного, 1990 року, переглянуто 720 справ відносно громадян, які були репресовані в судовому порядку, за якими реабілітовано 804 особи. Крім того, переглянуто ще 2332 справи на 2886 громадян, за якими рішення приймалися позасудовими органами, тобто «двійками», «трійками», Особливими нарадами НКВС.

У 1988–1990 роках за цією категорією справ підготовку матеріалів було завершено і на їх підставі прокуратура області винесла рішення про реабілітацію 8311 громадян [33].

17 квітня 1991 року Верховна Ради України прийняла Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» [34]. Закон спростив порядок реабілітації. Верховний Суд України отримав повноваження переглядати в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами рішення, прийняті Верховним Судом СРСР, Президією та Пленумом Верховного Суду УРСР, військовими трибуналами та позасудовими органами. Реабілітації підлягали особи, які з політичних мотивів були необгрунтовано засуджені або піддані репресіям на території України за дії, кваліфіковані як контрреволюційні злочини, антирадянську агітацію і пропаганду (ст. 62 КК УРСР в редакції 1989 року), поширення явно неправдивих вигадок, що ганьблять радянський державний і суспільний лад (ст. 1871), порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи, від церкви (ст. 138 КК) тощо.

Суттєвим у цьому Законі було і те, що реабілітація повинна була охоплювати не лише осіб репресованих у 30-40-х та початку 50-х років, а й за увесь період після 1917 року до набуття чинності згаданого Закону. Отже Верховна Ради України засуджувала репресії не лише часів сталінщини, а і початкового періоду більшовицького панування і відмежовувалася від терористичних методів керування суспільством.

Разом із тим, Закон цілком справедливо відмовляв у реабілітації особам, які у період тимчасової німецької окупації, зрадивши батьківщині, добровільно працювали поліцаями, старостами, бургомістрами німецьких установ та організацій і своїми діями сприяли встановленню та укріпленню гітлерівського окупаційного режиму.

Невизначеною Закон залишив долю учасників так званих «націоналістичних бандформувань та їх посібників», які згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 року реабілітованими не вважалися. До цієї категорії потрапили учасники національно-визвольних змагань, зокрема антибільшовицьких повстань періоду громадянської війни. Таким чином, «ворогами народу» залишилися ті, хто боровся за його свободу і незалежність, у тому числі повстанці, які діяли під проводом військового керівництва УНР [35].

Хід реабілітації регулярно висвітлювався в засобах масової інформації. Зокрема, газета «Зоря Полтавщини» цій темі присвятила інтерв'ю з начальником обласного управління КДБ Є.К.Марчуком [36], начальником архіву УКДБ О.Г.Митрофановим [37], опублікувала серію нарисів про репресованих діячів вітчизняної науки, культури, робітничого руху та ін. [38]. Були видані книги «Археолог Олександр Тахтай» [39], «Дело Ю.В.Кондратюка и др.» [40]; групою науковців за участю Інституту історії України та істориків Полтавського педагогічного інституту імені В.Г.Короленка випущені фундаментальні збірники наукових статей «Реабілітовані історією» [41], «Репресоване краєзнавство» [42].

Комісією при обласній раді народних депутатів по сприянню забезпечення прав та інтересів реабілітованих і створення пам'ятників жертвам репресій приймались рішення про виплату грошових компенсацій та повернення або відшкодування вартості незаконно вилученого у репресованих майна.

Загальна кількість реабілітованих жителів Полтавської області за 1988–1991 роки становила 12245 осіб [43], а разом з іншими реабілітованими після 1954 року сягнула за межі 20000. Робота по реабілітації продовжувалася і надалі. З тисяч людей було зняте клеймо «ворогів народу». Вони та їх рідні позбавилися статусу неблагонадійних, стали повноправними громадянами України.

14 квітня 1990 року поблизу урочища Триби під Полтавою проведене урочисте перепоховання жертв репресій. На траурному мітингу, що відбувся, рефреном звучали слова поета Федора Гаріна:

Мій краю, поіменно
пом'яни
Всі жертви, що оплакані
тобою! [44]

Примітки.

1. Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика / За ред. В.Т. Маляренка – К.: Юрінком, 1997.
2. Архів Управління служби безпеки України в Полтавській області (далі – Архів УСБУ ПО). – Спр. 17562-С. – Арк. 12.
3. Там само. – Спр. 8340-С.
4. Там само. – Спр. 18285-С.
5. Там само. – Спр. 12091-С.
6. Там само. – Спр. 5237-С.
7. Там само. – Спр. 18693-С.
8. Там само. – Спр.12317-С.
9. Там само. – Спр. 7602-С.
10. Там само. – Спр. 3154-С.
11. Там само. – Спр. 18557-С.
12. Реабілітація репресованих. – С. 245-246.
13. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919–1991). – Полтава: АСМІ, 2005. – С. 169.
14. Архів УСБУ ПО. – Спр. 3154-С. – Арк. 47-48.
15. Там само. – Арк. 67-68.
16. Там само. – Арк. 72.
17. Там само. – Арк. 80-81.
18. Там само. – Спр. 18010-С. – Арк. 117.
19. Там само. – Арк. 58-65.
20. Там само. – Спр. 18693-С. – Т. 1. – Арк. 228-231.
21. Там само. – Т. 2. – Арк. 239-242.
22. Там само. – Арк. 231-249.
23. Там само. – Арк. 284.
24. Там само. – Спр. 18010-С. – Арк. 111, 159.
25. Там само. – Арк. 161.
26. Там само. – Спр. 17688-С. – Т. 1. – Арк. 1-3.
27. Там само. – Т. 2. – Арк. 161-187.
28. Там само. – Т. 3. – Арк. 250-265.
29. Там само. – Арк. 262.
30. Там само. – Спр. 17608-С. – Т. 7. – Арк. 71, 80.
31. Закон прежде всего. На вопросы «Огонька» отвечает член Коллегии Прокуратуры СССР государственный советник юстиции второго класса В.И.Андреев // Огонёк. – 1989. – № 4. – С. 5.
32. Реабілітація репресованих. – С. 196-200.
33. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919–1991). – С. 177.
34. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 22. – Ст. 265; 1992. – № 32. – Ст. 456; № 49. – Ст. 9.

35. Архів УСБУ ПО. – Спр. 11405 отамана Андрія Левченка; архів ВІТ при УМВС Черкаської обл. – Спр. 3446 отамана Івана Нагірного та ін.
36. Гришко Г. Стираються «білі плями» // Зоря Полтавщини. – 1998. – 17 червня. – С. 3.
37. Хомицька Д. Більше світла. Зустріч в управлінні КДБ // Зоря Полтавщини. – 1990. – 16 лютого. – С. 3.
38. Граб В. Забута криниця (Грицько Коваленко) // Зоря Полтавщини. – 1989. – 12 вересня. – № 210. – С.4; Під пресом 37-го (М.І.Гавриленко, Н.Ю. Мірза-Авакянц, В.О.Щепотьєв та ін.) // Зоря Полтавщини. – 1989. – 10 жовтня. – № 234. – С. 4; Ворожий етнос (Н.Х.Онацький) // Зоря Полтавщини. – 1990. – 5 січня. – № 4. – С. 4; Тернистий шлях // Зоря Полтавщини. – 1990. – 13 травня. – № 110. – С. 3; Трагедія Григорія Майфета // Зоря Полтавщини. – 1990. – 9 вересня. – № 181. – С. 3; Страчене життя. Михайло Драй-Хмара. Правда і легенди // Зоря Полтавщини. – 1991. – 23 серпня. – № 163. – С. 3; Останній з «Полтавської громади» // Полтавський вісник. – 1992. – 17-23 січня. – № 3. – С. 5 та ін.
39. Граб В., Супруненко О. Археолог Олександр Тахтай. – Полтава: Вид. ПКМ, 1991.
40. Граб В., Супруненко О. Дело Ю.В.Кондратюка и др. – Полтава: Метон, 1992.
41. Реабілітовані історією. – К.-Полтава: Рідний край, 1992.
42. Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – К.: Рідний край, 1991.
43. Клименко П. Полтавський реквієм... // Зоря Полтавщини. – 1990. – 17 квітня. – С. 3.

Тарас Пустовіт

ВИЗНАЧНИЙ ІДЕОЛОГ ОУН ДМИТРО АНДРІЄВСЬКИЙ

У постмодерному українському суспільстві досить живучими залишаються стереотипи, нав'язані колишньою тоталітарною системою. Значна частина людей й досі продовжує вважати, що борцями за волю України були виключно уродженці з Західної України. Навіть і сьогодні можна почути вислови, якими одні люди таврують інших лише за приналежність їх до певного регіону. Причому для одних такі вислови як «мазепинці», «петлюрівці», «бандерівці», «оунівці» звучать лайкою, для інших – солодкою музикою, оскільки давно стали символами боротьби за незалежність України, нескореності та незламності духу.

Ім'я Дмитра Андрієвського ще маловідоме широкому загалові, але воно добре знане поміж гуманітаріїв-науковців і серед членів Організації українських націоналістів (ОУН). Дмитро Андрієвський – один із фундаторів націоналістичного руху, член першого Проводу українських націоналістів (ПУН), делегат установчого Конгресу ОУН, політичний та ідеологічний референт у Проводі ОУН, автор численних праць, присвячених проблемам українського націоналізму та міжнародної політики України. Тож, як бачимо, підстав для представлення визначного діяча ОУН землякам-полтавцям є більше ніж достатньо.

Дмитро Юрійович Андрієвський народився 27 вересня 1892 року (за іншими даними – 29 вересня 1893 року) у селі Бодаква Полтавської губернії у родині священика. Підтримуючи потяг хлопця до освіти, батько віддав його вчитися до світського закладу – Лубенської гімназії, хоча діти духовних осіб зазвичай вчилися у семінаріях. Але, вочевидь, не лежала душа хлопчика до духовного сану. Завершивши навчання у гімназії, юнак вступає до Харківського університету, де долучається до роботи в українському національному русі. Рятуючись від переслідувань, переїжджає до Санкт-Петербурга, навчається в Інституті цивільних інженерів, бере участь у діяльності петербурзької української громади. Та з по-

чатком української революції 1917–1921 років без жалю полишає невські береги, повертається до Києва і активно поринає у громадсько-політичне життя.

За дорученням нової української влади Андрієвський, як повноважний представник, проводить організаційно-пропагандистську роботу на Волині, згодом – у Криму. Вочевидь організаторські здібності юнака, його патріотизм були гідно поціновані керівництвом молодої держави, якій тоді бракувало кадрів для дипломатичної роботи за кордоном. Тож незабаром своїм розпорядженням Директорія УНР направляє Дмитра Андрієвського у складі дипломатичної місії до Швеції, згодом – консулом УНР до Швейцарії. У 1922 році він переїжджає на постійне мешкання до Брюсселю (Бельгія), де закінчує державний університет у місті Гент за фахом інженера архітектора. Маючи нахил до мистецтва та літератури, Дмитро Юрійович допомагає тут організовувати виставки творів українських митців, дописує до науково-літературних часописів, займається громадсько-політичною роботою. Зважаючи на активність та різнобічні зацікавлення, його незабаром обирають головою Української національної ради Бельгії, яка активно діє, доносячи широким верствам громадськості правду про національно-визвольні змагання українців. Саме стараннями Ради та її голови у Королівському історичному музеї Бельгії у 1920-х з’явилася широка експозиція матеріалів про УНР та її збройні сили.

У цей період Андрієвський активно співпрацює з українською еміграційною елітою, яка продовжує репрезентувати за кордоном ідеї Української Народної Республіки (УНР), його численні статті національно-державницького спрямування з’являються друком у часописах «Національна думка» та «Тризуб». Маючи аналітичні здібності, він намагається спрогнозувати розвиток подій на терені СРСР і, зокрема, на Україні. У колі діаспори широко відомим стає його гасло: «Петлюра загинув, нехай живе петлюрівщина», яке Дмитро Андрієвський виголошує в «Тризубі» (Париж) після загибелі голови Директорії УНР, Головного отамана військ УНР Симона Петлюри.

Тоді, у середині 1920-х років, навколо моральних, ідейних і філософських основ нового політичного руху, який невдовзі отримав назву українського націоналізму, розгорнулась ціла дискусія. «Як завжди в таких випадках, – писав доктор Зиновій Книш, – трудно сказати, хто зробив перший крок і хто дав перший поштовх. Але маємо певність, що глибиною та ясністю своїх думок Дмитро Андрієвський у тій дискусії зайняв одне з перших місць, потягнув за собою інших і спрямував їх на рівну дорогу, що довела згодом до створення Організації Українських Націоналістів». По суті Дмитро Андрієвський став одним із перших ідеологів нової організації і нового світогляду.

Потяг до органічного взаємного об’єднання націоналістичних організацій посилився внаслідок проведеної в Берліні 3–7 листопада 1927 року Першої конференції українських націоналістів під головуванням Дмитра Андрієвського. Ця конференція стала знаковою подією в житті українського націоналістичного руху, оскільки фактично завершила нескоординований етап розвитку цього руху і започаткувала новий етап створення єдиної організації. На цій Першій конференції було створено Провід Українських Націоналістів (ПУН), до якого увійшли голова ПУН полковник Євген Коновалець і члени Проводу – Дмитро Андрієвський, Володимир Мартинець і Микола Сціборський. Провід розподілив функції і створив Секретаріат та референтури: преси і пропаганди, ідеологічно-структурну, політичну та економічну. Для поширення націоналістичних ідей було вирішено видавати журнал «Розбудова нації» – як офіційний орган ПУН.

До речі, Є.Коновалець спочатку планував, щоб саме Андрієвський став головою ПУНу, але, після відмови останнього зняв свою пропозицію. Згідно з обов’язками члена ПУНу, Андрієвський активно займався і підготовкою квітневої II Конференції Українських націоналістів. Колишній дипломат Д.Андрієвський обійняв становище ідеологічного референта і виконував ці функції фактично до 3 лютого 1929 року, тобто до завершення роботи вже Першого Конгресу Українських Націоналістів, на якому він, до речі, виголосив дві доповіді: про український націоналізм і про державний устрій України.

Новоствореній організації ОУН потрібний був час для усвідомлення своєї ролі і місця в українському визвольному русі та завоюванні в ньому передових позицій. І цю важливу обставину добре розумів провідник ОУН полковник Євген Коновалець. У листі від 2 травня 1930 р. до Д.Андрієвського він зокрема писав: «На Першому конгресі ми дали тільки загальну підбудову і від нас самих буде залежати... що ми на тому фундаменті вибудуємо. Чи величаву палату, яка буде притягувати багато людей, чи гуцульську колибу, яка під подувом вітру завалиться». Мало хто міг тоді передбачити, що через 10 років ОУН стане не тільки реальною, але й провідною силою в українському визвольному русі.

На початку 1930-х років Андрієвський перебирає на себе організаційні справи, пов'язані із закордонною політикою ПУН, пропагує українську визвольну чинність у світі. Основні засади закордонної політики ОУН він викладає у своїй праці «Українська пропаганда за кордоном» («Розбудова нації», 1931, ч. 1–2), в якій доводить необхідність цієї діяльності в боротьбі за державну незалежність України.

Водночас він уважно відстежує події, що відбувалися на теренах СРСР і всіма засобами намагається популяризувати українську визвольну справу, привернути до неї увагу світової громадськості. Не маючи жодних контактів із Україною, Андрієвський шукає такі контакти через інші країни, зокрема, через Фінляндію. Разом із тим, отримуючи інформацію з України, де на той час вже лютував голод та відбувалися масові репресії, він, 1934 року, від імені Європейського об'єднання українських націоналістичних організацій пише протест проти вступу СРСР до Ліги Націй.

«Високий, стрункий мужчина, шатен, пристойно голене і худе лице, укладного поведення, репрезентивного вигляду, цілою зовнішністю – джентльмен. Вдача скоріше – флегматика, говорить спокійно й поволі, важачи слова; розум, здібний до аналізи, а ще більше до синтезу, запліднений творчими думками. Це людина, що в ній думка і чин в гармонії і рівновазі», – такий описовий портрет нашого земляка зробив співробітник Проводу ОУН Володимир Мартинець. Живучи досить скромно, Андрієвський нерідко витрачав на потреби організації власні кошти зі своєї не такої вже й значної зарплати. Знаючи надзвичайну завантаженість цієї людини, можна лише дивуватися його запалові та відданості українській справі.

У роки Другої світової війни наш земляк за завданням ПУН координує дії українських повстанців за кордоном. Але 1944 року, разом з іншими провідниками ОУН, Андрієвського заарештовує гестапо і відправляє до табору Бреці, де ув'язненим націоналістам інкримінують поширення антинімецької пропаганди та спроби створення в межах тодішнього Райху незалежної України. Лише за збігом обставин Андрієвському тоді вдається врятуватися від загибелі.

У повоєнний період українськими політичними об'єднаннями та групами (крім колишніх гетьманців) було зроблено важливий крок до об'єднання. 1948 року, в Баварії, створено Українську Національну Раду (УНРаду), яка незабаром і стає основою Державного Центру Української Народної Республіки. Членом УНРади та її виконавчого органу обирають Дмитра Андрієвського. У своїх численних статтях він намагається об'єднати українців задля великої мети, він переконаний, що тільки через національну та націоналістичну єдність лежить шлях, що приведе до української державності, що на цьому шляху мають виступати єдиним фронтом, у тісній співпраці як діаспора, так і народ поневоленої України.

Дмитро Андрієвський обирався членом ПУН на першому, другому та четвертому Великих зборах українських націоналістів. Він належав до плеяди інтелектуалів, вихованих на засадах гуманізму та християнської моралі, у своїх поглядах він гармонійно поєднував ті риси, що виніс із батьківської хати, з тими духовними набутками, які дала йому інтелектуальна Європа. Для кількох поколінь української молоді за кордоном він став справжнім учителем, на його працях виховалася ціла когорта українських націоналістів. «Майбутнє совєтської імперії, – писав Дмитро Юрійович ще в 1958 році, – є виписане в самій її природі, в її внутрішнім змісті, в її побудові. Від початку свого існування вона є повна супе-

речностей, які її роздирають і від яких вона колись згине, розложиться, розпадеться». Як ми вже знаємо, ці його слова виявилися пророчими, але самому побачити розпад СРСР йому вже не довелося.

30 серпня 1976 року Дмитро Андрієвськиий відійшов у вічність в місті Дорнштадт, похований на українській ділянці мюнхенського кладовища Вальдфрідгоф (Німеччина).

Ганна Дениско

ЗА КОМПАСОМ МАРКИ «ВОЛЯ»

У селі Красногорівці Великобагачанського району на Полтавщині живе чоловік, життя якого сповнене таких неймовірних подій і випробувань, що вигадати їх не змогла б уява найталановитішого письменника. 82-річний політв'язень Леонід Іванович Рябченко давно заслужив звання Героя України. Бо він творив круг себе Україну скрізь, куди його не закидала жорстока доля. Рябченко витримав смертний бій із сатанинською гулагівською системою, вистояв і переміг. Він відстояв свою людську гідність і честь роду, довів незламність українського духу, а 1950 року, коли готувалося відоме повстання в Інті під кодовою назвою «Північне сяйво», врятував 146 політв'язнів від розправи, бо розшукав і знищив документи штабу, за якими полювали енкаведисти.

Комуністична Феміда чудово розуміла, що має справу з допитливим, талановитим, розумним молодим українцем, з якого їй яничара ніколи не виховати, тому намагалася бити напевне, на знищення. Відміряла йому 75 років таборів. Першого разу його засудили на 25 років нізащо, а потім дали двічі по 25 за дві втечі, які були відважним проривом до волі, хоч і не увінчалися успіхом.

Неволя і Рябченко – несумісні. Був такий епізод у його житті: готуючись до другої втечі, Леонід виготовив компас і написав на ньому там, куди показує стрілка: «Воля». Енкаведисти потім в переліку «вєщдоків» так і запишуть: компас марки «Воля». Можна сказати, що снітинський козак Леонід Рябченко усе життя звіряв свій шлях за компасом марки «Воля».

Його побратимами були великі світочі в царині Українського Слова Григорій Кочур і Микола Лукаш. З Григорієм Кочуром йому довелося зазнайомитися в гулагівському пеклі. Та й пізніше наші генії перекладацтва зазнавали нагінок від компартійних наглядачів, і жилося їм дуже важко. Леонід Рябченко, приїжджаючи до них з Полтавщини, привозив гостинців з власного господарства й саду-городу, а також харчів, виписаних у колгоспі. Потім і за це його «тягатимуть» – мовляв, чого підгодовуєш українських буржуазних націоналістів?

З Богом і Україною в серці

Леонід Іванович Рябченко народився 2 вересня 1925 року у селі Снітині на Лубенщині, яке колись було фортецею, що охороняла шлях до серця Руси-України – Переяслава і Києва. Зі снітинської гори, яку потім назвуть Княжою, уранці 12 серпня 1107 року князь Володимир Мономах керував переправою своїх військ перед переможною битвою з половцями.

Снітинська старовина входила в серце хлопчика з плескотом хвиль Сули, з обрисами козацьких могил, з піснею свого народу, з переказами про його минуле. В жилах снітин-

ського хлопчика Льоні тече кров українських козаків і німецьких бауерів (його бабуся по матері Поллі Редман була німкою: дідусь Микола Іллін зустрів і покохав її під час служби у царській армії).

Певно, від запорізького майстра Рябка, який поселився у Снітині після погрому Січі вінценосною блудницею(якій нині поставили боввана в Одесі), через дідуся по-батькові Івана Рябченка Леонідові передалася дивовижна майстровитість: за що не візьметься – чи столярувати, чи слюсарювати, чи рушницю робити перед втечею з табору, чи на бандурі грати, чи картину вишивати, чи книжки писати – усе виходить талановито, довершено. Вісімдесятирічним Леонід Іванович оволодів ще й комп'ютером, і тепер сам набирає свої мемуари.

Від діда по матері Миколи успадкував Леонід Рябченко силу і витривалість (той царські п'ятаки гнув і кочерги вузлом зав'язував); від бабусі Поллі – любов до порядку і звичку завершувати розпочате; від матері Ольги Миколаївни – жертовність і самозречену любов до людей (у Голодомор вона рятувала снітинських дітей у дитсадку, а в німецьку окупацію – дорослих, які доносили в німецьку комендатуру один на одного, бо радвлада з її розкуркуленнями і репресіями зробила односельців лютими ворогами. Ольга Миколаївна Рябченко врятувала десятки снітинців від смерти, а сама із меншим сином Толиком збезвістилася десь у Східних Рудних горах Німеччини, і Леонід Іванович ніде не може знайти неньчиних слідів – або вона і брат стали жертвою бомбардувань, або потрапили до рук червоних людоловів і загинули в ГУЛАЗі).

Від батька успадкував Леонід розум і артистичність, від берегині роду Рябківського бабусі Усті – віру в Бога, яка, незважаючи на всі повчання войовничих атеїстів, тільки міцнішала в його серці з роками й випробуваннями. «Спасибі, Господи, що силу дав пройти крізь терня» – так озаглавить Леонід Рябченко одну зі своїх книг, і в тих словах – суть його життя – з Богом і Україною в серці.

«Ой, тату, тату, яка печаль...»

Так назвав Леонід Рябченко один з розділів книги «Снітин в вогні», яка готується до виходу у світ у Полтаві, в просвітянському видавництві «РІК». У цьому розділі йдеться про хресну дорогу його батька.

Протягом своєї історії радвлада не раз демонструвала диявольські хитрощі: доведе щонебудь до ручки, до повного розвалу, закличе розумних людей «на прорив», а коли ті порятують ситуацію – «розумників» стирали на порох у концтаборах або ставили до стінки. Недремне око червоного сатани стежило за кожним кроком тих українців, котрі чимось виділялися із загалу – розумом, почуттям власної гідності чи гумору, любов'ю до України, ба навіть міцною козацькою статурою. Колишній голова сільради, обраний самими снітинцями без благословіння згори, колишній голова колгоспу, чоловік «німкені», Іван Іванович Рябченко опинився в залізних лещатах лубенських енкаведистів 24 червня 1941 року. Як бачимо, замість того, щоб іти обороняти свою Родіну від нападника, енкаведисти з початком війни знайшли собі безпечну роботу в тилу – фабрикувати справи на сном-духом винних співвітчизників.

Вигадки послідовників залізного, точніше, кривавого Фелікса мали такий вигляд (подаємо уривок з книги Леоніда Рябченка «Снітин в огні»):

> «Рябченко Іван Іванович, налаштований вороже до радянської влади, проводив контрреволюційну агітацію. Вихваляв життя й культуру в Німеччині і ганьбив при цьому радянську дійсність. Перебуваючи у полоні в Німеччині, зв'язався з німецькими магнатами, підтримував з ними зв'язки після повернення додому. Для цього рідний брат його дружини німкені, Іллін Олександр Миколайович, два рази приїздив до нього з Німеччини в Снітин, привозив золото і декілька разів відбував поза межі Снітина. Крім того сам Рябченко І.І. два рази їздив у Київ...».

Таке от звинувачення, де що не слово – то несусвітня брехня, але її цілком вистачало для смертного вироку. Тож слідчий Казінцев мав досить клопоту з непіддатливим в'язнем, який від усіх тих звинувачень навідріз відмовлявся, незважаючи на свідчення таємних агентів НКВС як із самого Снітина, так і з школи глухонімих, тобто звичайних «стукачів».

В'язень усвідомлював, що ставити підпис під подібним звинуваченням означає приректи себе на неминучу смерть, адже чекісти, щоб показати доцільність своєї «боротьби» на «внутрішньому фронті», будуть із шкури пнутися, вибиваючи із в'язня потрібні їм зізнання для власної слави і «фронтових» нагород.

Перед батьком постали два варіанти поведінки на слідстві: перший – підписати звинувачення, уникнувши таким чином тортур; другий – не підписувати, відстояти істину і приректи себе на страшні тортури... В обох випадках наслідком була смерть, але в другому ще десь жевріла ледь відчутна надія, що стачить козацької сили витримати тортури і цим зберегти власну гідність і життя.

Батько вибрав тернистий шлях через тортури... Ніхто вже тепер не скаже, як це було, але перший шалений натиск Казінцева він мужньо витримав, без кінця повторюючи правду про те, як потрапив у полон, що там робив, як сталося, що одружився з німкенею, яким чином повернувся додому, де, з ким і про що говорив. Незважаючи на очні ставки із шістьома снітинськими та лубенськими провокаторами-стукачами, нічим скінчилися оті безглузді наклепи про відвідини Снітина «німцем» Олександром Миколайовичем Ілліним. Здавалося б, що простіше, як дати запит у відповідні органи і дізнатися, що той «німець» Іллін перебуває на фронті в одному з бойових підрозділів армійської розвідки Червоної армії і з обов'язками перекладача не лише бере участь при допитах спійманих «язиків», а й сам разом із групою розвідки ходить на завдання, їх ловлячи...

Що ж до Києва, то справді їздив до голови Верховного Суду УРСР тов. Топчія, колишнього першого секретаря Лазірківського районного комітету КП(б)У, із скаргою з приводу арешту племінника Федосія Рябченка...

Але у катюги Казінцева були власні правила кривавих процедур ведення слідства у справі № 4860, яке затвердив начальник Лубенського МРО НКГБ, старший лейтенант Гарагуля.

Допитувалися і про стосунки батька в часи його перебування на посаді голови Снітинської сільради 1925–1927 років з головою Вовчанського районного комітету КП(б)У Опанасом Смирновим, заарештованим і розстріляним 1938 року, але в'язень мужньо відстоював лише правдиві дані про свою діяльність, категорично відкидаючи наклепи провокаторів: трьох із Снітина і трьох із школи глухонімих. У протоколах допитів під кожною відповіддю батько ставив свій підпис, гарантуючи цим від можливості фальшивих дописок на не списаних частках паперу.

До закінчення слідства під час допитів і очних ставок з провокаторами, незважаючи на жахливі мордування тіла і духу, батько не визнав жодного пункту звинувачення, при цьому ні на кого не нарікаючи й нікого не підставляючи.

Рано-вранці у неділю 29 червня мати з кошиком на плечах вперше пішла до лубенської тюрми з передачею. Ішла вже протоптаною стежкою майже сотні снітинських бранців, які назад не повернулися і слід яких загубився десь у дрімучих нетрях за високою брамою по вулиці Радянській... На столі в приймальні довго й нудно копирсалися в хлібі, сирові і, не знайшовши нічого недозволеного, передачу нарешті забрали.

Ця передача була першою й останньою. Мати носила їх кожної неділі, але даремно – черговий енкаведист завжди пояснював одне й те ж саме: при затриманні у вашого чоловіка були вилучені гроші, і він щонеділі в тюремному ларьку може купити все необхідне. Купити!.. Можна подумати, що тут не тюрма, а будинок відпочинку.

На той час уже всі снітинці, котрі мали справу з передачами, достеменно відали: якщо в'язень не ламався, не підписував протоколу допиту й продовжував відкидати неправдиві звинувачення, його позбавляли права отримувати передачі до часу, коли він зламається і його розстріляють наїженим від пуза. Щонеділі мати поверталася з Лубень умита сльозами. Ні слуху ні духу – глуха стіна, а суворі, як смерть, вертухаї продовжували її втішати байкою про гроші і ларьок. Ось в такому мороці безнадії відплив у вічність липень. Тим часом пекельний вал фашистської чуми невблаганно підкочувався все ближче й ближче до Дніпра. Воєнна доктрина кремлівських вождів про війну на ворожій території лопнула, як мильна булька, тож криваві гадючі кубла червоних катюг з НКВД по вулицях Радянській та Карла Маркса спішно заворушилися...

30 липня біля тюремної брами, незадовго перед кінцем робочого дня, невеличкий гурт жінок з передачами нарешті дочекався виходу чергового тюремника.

– Заходьте поодинці. Рябченко, із Снітина, тут є між вами? – питає.

– Є.

– Ідіть за мною.

Закінчивши длубатись з тим, що було в кошику, черговий повів матір до котрогось із начальників.

– Ось маєте доручення від чоловіка на отримання решток його зарплати в школі глухонімих, – бундючний начальник простягнув папірець, не встаючи. – Крім того, завтра о 16-й, звичайно, якщо маєте, принесіть йому куфайку, теплу білизну, онучі. Все. Ви слободні.

Черговий тюремник вивів матір за ворота...»

Шлях Івана Івановича Рябченка проліг з Лубенської в'язниці до Полтави, а звідти 20 серпня 1941 року його погнали в Казань, у тюрму № 1, і пригнали 13 листопада. А 17 листопада відбулося засідання Верховного Суду Татарської АРСР, яке засудило Івана Рябченка до 5 років виправно-трудових таборів за статтею 58-10 (контреволюційна пропаганда). Восьмеро свідків, які мали ту пропаганду підтверджувати, залишилися, ясна річ, на Лубенщині.

24 листопада Івана Рябченка етапом погнали в Єлабугу на Камі. 27 березня 1942 року він помер у Єлабузькій тюрмі (реабілітований 8 травня 1963 року).

«Рябченко Л.И. представляет опасность...»

Леонід Рябченко до початку війни закінчив 9 класів Снітинської середньої школи. Разом з односельцями будував оборонні укріплення вздовж лівого берега Дніпра. 12 травня 1943 року потрапив в табір остарбайтерів. 5 квітня 1945 року пройшов «перевірку» особливим відділом, гріхів за ним не знайшли, і його призвали в діючу армію – у 857-й Будапештський полк. Радянська влада залишилася вірною собі: доки була потреба в служилому люді, щоб тримати в страху Європу різними «суворовськими маршами», то й Рябченко їй був потрібен. Але очей з цього занадто допитливого і кмітливого хлопця не спускали, сексотами обставляли.

А 20 квітня 1948 року, в день демобілізації, Леоніда Рябченка... заарештували. Майор Енський почав знайомити його зі звинуваченнями.

Був там такий епізод: в угорському селі Надьдем 24 червня 1945 року, у неділю, дивлячись, як угорські селяни поважно гуляють вулицею, як барвисто зодягнуті дівчата, Леонід, згадавши про кирзяки й кухвайки своїх земляків, мовив: «Чи побачимо коли, що й наші колгоспники будуть так зодягатися?..»

Таємний інформатор, «курський соловей» шофер Новіков доніс це «особнякові» Хоружеву...

А потім уже пішло-поїхало: організував бійку солдатів з офіцерами (була така, та не він її організував), назвав товариша Сталіна імператором Європи, добровільно поїхав у Німеч-

чину, тимчасову працю в госпіталі та розбирання завалів Берліна прирівняли до служби в «банді фашистських головорізів». Політику СРСР щодо Югославії, і зокрема маршала Тіто, вважав хибною.

У вину юнакові поставили навіть фотокартку 45-річної остарбайтерки Федори Макухи, на звороті якої вона написала: «На довгу загадку (так написано – Г.Д.) Льоні від Макухи Пидорі під час перебування у великій Німеччині, городі Берлині...» Написала так, як навчили писати гітлерівські цензори, котрі нерідко повертали листівки остарбайтерів, якщо там не було штрихів, які б засвідчували велич Рейху і благоденствіє уярмлених ним рабів.

А хіба не подібного домагалися майори Енські і їхні компартійні вожді?

Майор був дуже пильним. Натрапивши на листа матері Леонідового друга Віктора Циби Маргарити Петрівни, яка з Кубані завербувалася на п'ять років на Південний Сахалін, він виплодив байку про намір Рябченка... втекти через Південний Сахалін в Японію... І т.д. і т.п.

24 червня 1948 року з'явилася Постанова відділу контррозвідки МДБ ВУ 28772: «Учитывая, что по своим антисоветским связям и враждебной деятельности Рябченко Л.И. представляет опасность, его, Рябченка Л.И., после осуждения для отбытия наказания направить в Особый лагерь МВД СССР.

Старший следователь контрразведки МГБ ВУ 28772 гвардии майор Энский».

19 липня 1948 року, Ужгород. Засідання воєного трибуналу військової частини 03293 Прикарпатського воєнного округу. Вирок: У зв'язку з Указом Президії Верховної Ради СРСР про відміну смертної кари, замінити таку 25 роками позбавлення волі в таборах особливого режиму і 5-річним позбавленням громадянських прав після відбуття терміну покарання. Звинувачення: по статтях Карного кодексу УРСР 54-1-а, 18-54-1-б, 54-11.

У листопаді 1948 року Леонід Рябченко опиняється в Особливому таборі МВС СРСР «Мінеральний» в Інті, Комі АРСР, на шахті № 2.

«Неможливе у людей є можливим у Бога»

У книзі «Від Снітина до Інти» Леонід Рябченко докладно описує своє ходіння колами гулагівського пекла, яке й витримати було б несила, якби не люди, яких зустрічав і в цьому царстві, де правили нелюдські закони. Для істориків кожна новела цієї книги – неоціненне свідчення того, як мучилися, каралися, але не каялися справжні українці навіть у снігах Інти.

З особливою симпатією змальовує самовидець воїнів УПА і повстанців Литви, а також інженерів і винахідників, плодами розуму яких користувалися зажирілі гулагівські «правителі» і їхні кремлівські собаківники.

До речі, про одного собаківника. У ніч з 28 на 29 квітня 1949 року Леонід Рябченко, Павло Гресько і Густав Габор вибралися на волю через завали відпрацьованого шурфу інтинської шахти № 2. У погоню за ними послали найдосвідченішого і найжорстокішого собаківника-людолова Каширіна. Він ніколи не приводив утікачів до табору: убивав, відрізав пальці для звіту і героєм повертався зі своєю вівчаркою в табір (собака мав особливий талант здирати з в'язня одяг і шматувати його на клапті; голий в'язень ставав ще беззахиснішим перед убивцею). Каширін і цього разу утікачів наздогнав.

> «Я здогадався що маю справу із сумнозвісним Каширіним, одним із найжорстокіших людоловів Гулагу.
>
> Неквапливо переступаючи, виходжу на середину галявини, де снігова товща до пояса.
>
> «Боже, дай мені трошки часу, доки я попрощаюся з рідними. Мамо, тату, брате, – я вважав їх ще живими, – прощайте! Прощайте, друзі, прощай, Снітине, прощай, Україно»! Усе це подумки. З моїх вуст не вихопилося жодного звуку. Згадую отця Максимовича: «Спасибі, отче, за науку. Господи, не відверни лиця Твого від мене!» – і зупиняюсь.

– Іді дальше! – гукнув Каширін.

– Далі не піду! Буду тут вмирати! – не роблю навіть найменшого руху.

Як гарно! На душі легкість і просвітління. Голий, босий, але мені тепло, ніщо не болить. Раптом вгорі серед сірих хмар, які безперестанку налазили одна на одну, бозна-яким чином утворилася невелика прогалина з вогневими краями, що ясно світилися у видимих променях північного сонця. Море світла лилося на землю. Галявина враз спалахнула безліччю сяючих іскорок талих сніжинок, казково замерехтіла, ожила.

– Повєрнісь! – чую за спиною далекий голос мого ката.

Повертаюсь. Бачу перед собою на віддалі п'яти метрів три цятки на гострому, як ніж, обличчі Каширіна: два скляних ока і чорне дуло нагана незрушно дивилися на мене, а я продовжував стояти з мимовільною, притаманною від народження тихою усмішкою, яка завжди з'являлася у критичну хвилину життя, викликаючи лють у моїх гонителів.

– Жіть хочешь? – знову чую, ніби з глибини космічної безодні.

– Та вбивай швидше! Доки будеш мучити! – заволав Павло голосом, схожим на стогін.

Терпець йому урвався. Габор лежав ниць, як мертвий.

– Нє спєші, – повернувся до Павла, потім знову до мене, потім... опустив руку з наганом.

– Ну, жіві, ... с тобой! Попробуй одється, – і тицьнув наганом туди, де валялися рештки одягу».

Далі все обернеться навпаки: не Каширін вестиме втікачів, а вони виводитимуть його з тундри і годуватимуть перловою крупою, яка залишилася в кишені Рябченкової шинелі. Бо людолов необачно відірвався від своїх, вистріляв усі патрони і зовсім втратив орієнтацію в просторі. Утікачі врятували його, а він уже заступився за них, коли в таборі налетіли червонопогонники, готові роздерти відважну трійку.

«Неможливе у людей є можливим у Бога», – скаже Леонідові його духовний наставник отець Максимович, світлий образ якого Леонід Рябченко пронесе через усе життя.

Перша втеча – другі 25 літ ув'язнення, друга втеча 14 липня 1951 року – треті 25.

Із 9 лютого 1954 року до 9 лютого 1955-го Рябченка взагалі тримали в закритій тюрмі № 1 особливого режиму у Грозному. Аякже! Цей невиправний «ворог народу» написав «Хронологічну таблицю визначних дат з історії України» і пустив її по руках в'язнів, серед яких більшість були українцями. Його викрили за почерком. Так і провів Леонід рік в одиночній камері, де крім матраца на бетонній підлозі, нічого не було.

У березні 1955 року його на шість місяців запроторили у штрафне відділення Мінлагу.

1956 року, коли розпочалася хрущовська відлига, Виїзна комісія Верховної Ради СРСР по розгляду справ ув'язнених зменшує непокірному полтавцеві термін покарання до 10 років. А 1963 року Військова Колегія Верховного Суду СРСР реабілітувала його по всіх трьох судимостях. Суд дійшов висновку, що хоч втечі з табору формально і є злочинами, але ж Леоніда Рябченка на них штовхнуло те, що він був несправедливо засуджений першого разу.

Довга дорога додому

Поряд із жагою волі у нашого героя завжди йшла жага пізнання. Йому дивом вдалося вступити на заочне відділення Київського політехнічного інституту. Це було 1959 року. Рябченко ще не мав навіть всіх необхідних для вступу документів. Але в деканаті загальнотехнічного факультету сидів чоловік у вишиванці, і справжній українець побачив справжнього українця... Якби ж то ми так виручали один одного завжди, то й не сіли б нам на голову знахабнілі зайди!

1965 року Леонід Рябченко одержав диплом інженера-електромеханіка. На Інтинській шахті № 2 пройшов шлях від прохідника гірничо-капітальних виробок до головного меха-

ніка шахто-будівельного управління на правах тресту. Одержав навіть звання почесного шахтаря і став кавалером ордена «Шахтарська слава» трьох ступенів.

Але недремне чекістське око не дрімало. Як це так, що нерозкаяний українець дійшов аж до такої посади?! 1967 року головного механіка відвідав начальник КДБ міста Інти, поцікавився, як йому живеться, – а назавтра начальник відділу кадрів запропонував Рябченкові подати заяву на звільнення.

Леонід Іванович робить спробу оселитися на рідній Полтавщині. Перші такі спроби були невдалими, йому або натякали, або прямо казали, щоб забирався туди, звідки приїхав. Тож і найдорожчий свій снітинський скарб – дружину Катерину, уроджену Денисенко, Леонід Рябченко, одружившись 1960 року, мав везти у сніги Інти. Неможливо без сліз дивитися на фото їхнього сина Анатолія у тих глибоких інтинських снігах і на ту засипану снігом халабуду, в якій довелося жити молодій родині. Та врешті родина Рябченків таки повернулася на рідну землю.

...Цього разу вдалося влаштуватися старшим інженером Красногорівського району електромереж, а вже через рік став директором. Під його керівництвом було завершено електрифікацію усіх сіл Великобагачанського і Решетилівського районів.

1971 року на політінформації Рябченко прочитав для працівників РЕМ лекцію на тему «350 років Хотинської битви і гетьман Сагайдачний». Чим це закінчилося, розповідає Леонід Іванович:

> «Через тиждень мене викликали в управління КДБ у Полтаву на бесіду, після чого завпідділом кадрів з управління сільської енергетики запропонував мені подати заяву на звільнення, хоча наш РЕМ за економічними показниками кілька років підряд займав перші місця на Полтавщині. Таким чином доводилося міняти місця роботи ще вісім разів, доки 1975 року відбув на пенсію у віці 50 літ. Переслідувань також зазнали моя дружина і діти. Потім ще 10 років працював у колгоспі інженером з техніки безпеки. Спокою мені не давали, викликали в управління КДБ у Полтавській області: то їм не подобалося, що в моїй хаті висять картини на теми Українського козацтва, портрети гетьманів, то їм здалося, що я скоїв вибух на станції метро у Москві, то мої розповіді про історію України трактували як підрив ідеологічних основ країни розвинутого соціалізму... І ще, і ще – одне слово, тягали аж до 1990 року, коли я відкрито вступив у змагання за Незалежність України як один із перших членів новоствореного Товариства політв’язнів і репресованих...»

Леонід Рябченко бере участь у маніфестаціях у Запоріжжі і Капулівці біля могили кошового отамана Івана Сірка, в урочистих наукових слуханнях у Нікополі з приводу 500-річчя Запорозької Січі, разом з усіма він висипав шапку полтавської землі на пам’ятній Козацькій могилі біля Нікополя. Був учасником зборів і мітингів на Хортиці, у Києві, Полтаві...

21 січня 1990 року незламний борець за волю України Леонід Рябченко стояв дев’ятим (від Собору Святої Софії) у живому ланцюгу «Українська хвиля» Київ–Львів. Був делегатом Всесвітнього форуму українців 21–24 серпня 1992 року у Києві, а також Всеукраїнського збору політв’язнів і репресованих 1992 року, 2-го Всесвітнього конгресу українських політичних в’язнів 1993 року.

Наказом Гетьмана України № 36 від 14 жовтня 2000 року Леонідові Рябченкові присвоєно звання осавула Українського козацтва. 21 серпня 2001 року «за видатні особисті заслуги перед Українським козацтвом у справі Незалежності і територіальної цілісності, обороноздатності, безпеки України, в справі військово-патріотичного виховання молоді» його вшанували орденом Українського козацтва «Козацький хрест з мечами». Леонід Іванович Рябченко – член Ради старійшин Українського козацтва.

У жовтні 2000 року він одержав подяку від Полтавської обласної державної адміністрації за активну роботу з відродження та розвитку Українського козацтва у краї.

2005 року, напередодні 63-ї річниці створення УПА, за заслуги в національно-визвольній боротьбі (під час перебування у сталінському концтаборі Мінлаг) Братство УПА нагородило Л.І.Рябченка Хрестом Звитяги.

26 листопада 2005 року Указом Президента України Віктора Ющенка «За вагомий особистий внесок у національне та державне відродження України, самовідданість у боротьбі за відродження ідеалів свободи і незалежності, активну громадську діяльність» Леонід Рябченко нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Повторимо: цей гордий українець гідний звання Героя України! І за свою боротьбу, і за невтомну працю – за те, що у 80 літ у своїх шести книгах зафіксував такий масив інформації, який треба було б збирати цілому науковому інституту.

Леонід Рябченко – член редколегії журналу політв'язнів і репресованих «Зона», майже в кожному номері якого друкуються розділи його «Історії Мінерального табору МВС СРСР». Його статті друкувалися в газетах «Молодь України», «Полтавський вісник», «Полтавська думка». У полтавських видавництвах вийшли друком його книги «Тричі Герой під № Г-313», «Снітинські дзвони», «Від Снітина до Інти», «Спасибі, Господи, що силу дав пройти крізь терня». Готуються до друку ще дві книги: «Снітин в огні» (продовження «Снітинських дзвонів») і двотомова праця про українців в таборах Печори й Інти.

І про що б не писав Леонід Рябченко – чи про два Голодомори, яких зазнав і сам, чи про 20-і, 30-і роки, коли нищився цвіт української нації, чи про воєнне і післявоєнне лихоліття, чи про історію ГУЛАГу – він не втомлюється повторювати: переможемо тоді, коли будемо єдині. Тільки тоді збудуємо нашу Україну – Україну, яку вимріяли покоління борців за її волю. Він один з них – в одному з найжорстокіших і найкривавіших століть всесвітньої історії...

1943

Документ № 109

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА НАРОДНОГО КОМІСАРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР РЯСНОГО ЦК КП(б)У ПРО ЛІКВІДАЦІЮ «ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ» У м. ПОЛТАВА

05 жовтня 1943 р.

Управлением НКВД по Полтавской области вскрыта и ликвидируется «Организация Украинских Националистов», проводившая активную работу в гор. Полтаве и некоторых районах области.

Арестованы участники организации:

МАРЧЕНКО Петр Прокофьевич, 1878 года рождения, врач, проживал в гор. Полтаве;

ГРИГА Степан Степанович, 1893 года рождения, в 1937 году был осужден за националистическую деятельность, житель гор. Полтавы;

ГРИНЧЕНКО Павел Васильевич, работал при оккупантах бухгалтером Городской управы в гор. Полтаве.

Показаниями арестованных установлено, что в период оккупации гор. Полтавы, в начале 1942 года украинским националистом ДЕЙНЕКО, работавшим в то время начальником административного отдела Городской управы, была создана подпольная организация украинских националистов.

Националисты ставили своей задачей вовлечение новых участников в организацию, проведение националистической пропаганды среди украинского населения и военнопленных украинцев, а также внедряли идеи борьбы с большевиками, а позже и с немцами за создание «Самостоятельного украинского государства».

Вначале «ОУН» проводила националистическую работу легально, расчитывая на обещанное немцами содействие в создании «Самостоятельной Украины».

В последующем, когда немцами было арестовано несколько руководящих деятелей «ОУН» – ДЕЙНЕКО, БОРКОВСКИЙ, ДЫГУС, националисты ушли в глубокое подполье, но своей деятельности не прекратили.

Для конспирации ОУНовцы организовали филантропическое общество, т. н. «Украинский Красный Крест», где под видом чисто благотворительных задач, в действительности находилось руководство «ОУН».

«Украинский Красный Крест» в гор. Полтаве возглавляла националистка ВЬЮН Галина, окончившая в свое время Харьковский коммерческий институт. Она же являлась заместителем руководителя организации ДЕЙНЕКО в «ОУН» и ведала организационными вопросами.

Арестованный МАРЧЕНКО был принят на работу в «Красный Крест» ВЬЮН Галиной и в скором времени завербован в члены «ОУН» одним из руководителей организации – БАГМЕТОМ. Последний арестован Полтавским УНКГБ.

МАРЧЕНКО от организации было поручено: медицинскую помощь военнопленным украинцам, обрабатывать их в националистическом духе, добиваться быстрого их освобождения для последующего вовлечения в «ОУН».

В июле 1942 года, немецкими властями «Красный Крест» был ликвидирован и его функции перешли в «добродійний відділ» (благотворительное общество) при бургомистрате.

Весь состав «Красного Креста» перешел на работу в это общество.

«Добродійний відділ» официально выполнял работу по оказанию материальной помощи семьям, репрессированных органами Советской власти, а по сути проводил активную подпольную националистическую работу и фактически являлся только внешним прикрытием для ОУНовцев.

Арестованный ОУНовец ГРИГА Степан получил от ДЕЙНЕКО задание проводить вербовки «ОУН» из числа националистических элементов. По его признанию, им было завербовано 7 человек.

Из числа известных ГРИГА членов «ОУН» некоторые бежали с немцами, другие нами устанавливаются для ареста, среди которых, по его показаниям, в настоящее время проживают в гор. Полтаве и районах области следующие лица:

ВАЙДЕНКО К.Н., 1893 года рождения, работал зав. топливным отделом Городской управы;

ЧЕТВЕРИЛО Я.Н., 1895 года рождения. В 1937 году был осужден за националистическую деятельность;

ПОЦЕГУЛА – в 1937 году был осужден на три года за контрреволюционную деятельность;

ДАНИЛЕНКО А.Л., раскулаченный, работал в Городской управе;

ВАСИЛЬЧЕНКО И.Е., при немцах был исполнителем в Городской управе;

ШПИГУН И.Я. – при оккупантах работал в торговой сети;

ДЕРГАЧ – житель гор. Полтавы.

По показаниям арестованных, руководство деятельностью Полтавской организации «ОУН» исходило из Киева. Весной 1942 года из Киева приезжал представитель «ОУН» – ДЕГТЯРЬ, который привез литературу и провел легальное совещание руководящего состава местной организации «ОУН», на котором присутствовали ДЕЙНЕКО, ВЬЮН, МАРЧЕНКО и другие.

На этом совещании уделялось внимание вопросу о расширении влияния «ОУН» на селе, создания там националистических организаций и активному вовлечению в организацию украинской интеллигенции.

После совещания несколько ОУНовцев были посланы для организации работы в Опошнянский, Диканский, Н-Санжарский и другие районы Полтавской области.

На основе этих следственных данных, можно определить, что на территории Полтавской области существует глубокое националистической подполье.

Направляю копии протоколов допроса МАРЧЕНКО и ГРИГА.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР (підпис) (РЯСНОЙ)

ДА СБУ. – Ф.16. – Оп. 36. – Спр. 4. – Арк. 133-135.

1944

Документ № 110

ВИРОК, ВИНЕСЕНИЙ ВІЙСЬКОВИМ ТРИБУНАЛОМ ВІЙСЬК НКВС ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У м. ПОЛТАВА У СПРАВІ ПРО ОБВИНУВАЧЕННЯ В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖИТЕЛІВ м. ПОЛТАВА БАТЬКА Й СИНА БОГУСЛАВЦІВ

31 січня 1944 р.

Копия

П Р И Г О В О Р
Именем СССР

1944 года, января 31 дня, В/Тр. в/НКВД Полтавской обл., в гор. Полтаве, в закрытом судебном заседании, в составе:

Председательствующего капитана юстиции Рякова, и членов:

Капитана Назарова и Дмитриева, при секретаре Ивановой, рассмотрел дело по обвинению:

1) БОГУСЛАВЕЦ Андрея Ивановича, 1895 г.р., урож. г. Зенькова, жителя г. Полтавы, Полтавской области, из крестьян-середняков, украинца, гр-на СССР, б/п., с высшим образованием, педагога, не судимого, работавшего до Отечественной войны преподавателем средней школы.

2) БОГУСЛАВЕЦ Бориса Андреевича, 1924 г.р., урож. и жителя гор. Полтавы, из служащих, со средним образованием, не судимого холостяка, в преступлении, предусмотренных в отношении БОГУСЛАВЕЦ Андрея ст.ст. 54-1 «а» и 54-11 УК УССР, а в отношении БОГУСЛАВЕЦ Бориса ст.ст. 54-11 и 54-10 ч. II УК УССР.

Судебным следствием и материалами дела УСТАНОВЛЕНО:

1) БОГУСЛАВЕЦ Андрей Иванович, проживая в г. Полтаве, оккупированной немецкими захватчиками с декабря 1941 года по июль мц 1942 г. работал паспортистом в городском Управлении г. Полтавы, а затем до февраля 1943 г. работал в г. Зенькове, Полтавской обл. в качестве Зав. Районо. В феврале 1943 г. Богуславец возвратился в Полтаву, где с 1 апреля по сентябрь месяц 1943 года служил завхозом редакции «Новая Украина».

Выполняя обязанности Зеньковского Районо, Богуславец комплектовал учительские кадры и обеспечивал школы необходимыми учебными принадлежностями. Одновременно с этим Богуславец Андрей являлся националистом, руководителем инициативной группы по организации в гор. Зенькове н[а]ционалистической организации «Просвита», поддерживал связь с организаторами «ОУН», «Буря» и «Кушнир» под руководством Богуславец проведено в Зенькове организационное совещание из участников организации «Просвита», где утвердили устав организации и текст обращения к окружному немецкому комиссару.

Являясь организатором националистической организации, поддерживал связь с участниками организации «ОУН» Богуславец Андрей познакомил своего сына Богуславец Бориса с представителем «ОУН» Ткач Галиной, от которой получал литературу и распространял ее среди участников организации.

На основании изложенного Военный Трибунал признал виновным Богуславец Андрея в преступлении, предусмотренном ст.ст. 54-1 «а» и 54-11 УК УССР.

БОГУСЛАВЕЦ Борис, проживая в г. Полтаве, в июне 1942 г. через своего отца Богуславец Андрея, установил связь с представителем националистической организации «ОУН» – Ткач Галиной и с этого времени был завербован в подпольную националистическую организацию. Будучи участником подпольной организации, Богуславец Борис по заданию представителей «ОУН» Ткач Галины и «Бориса» вербовал новых членов в организацию и распространял среди них получаемую националистическую литературу.

На основании изложенного, В/Трибунал признал Богуславец Бориса виновным в преступлении, предусмотренном ст.ст. 54-11 и 54-10 ч. II УК УССР.

Руководствуясь ст.ст. 296, 297 УПК УССР –

Приговорил:

БОГУСЛАВЕЦ Андрея Ивановича по совокупности совершенных преступлений согласно ст. 45 ст. УК УССР на основании ст. 54-10 УК УССР с санкцией ст. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР 19 апреля 1943 г. подвергнуть каторжным работам на 15 пятнадцать лет, с п.п. по пунктам «а, б, в», «г, д» ст. 29 УК УССР на пять (5) лет, с конфискацией имущества всего лично принадлежащего ему.

Срок наказания исчислять с 26 сентября 1943 года.

БОГУСЛАВЕЦ Бориса Андреевича, по совокупности совершенных им преступлений на основании ст. 54-10 ч. II УК с санкцией ст. 54-2 Ук. УССР лишить свободы в ИТЛ сроком на (10) десять лет, с п.п. по пунктам «а, б, в, г» и «е» ст. 29 УК УССР на пять (5) лет, без конфискации имущества.

Срок наказания исчислять с 28 сентября 1943 года.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Подлинный за надлежащими подписями.

Копия верна: ст. инспектор Спецотдела Минлага (підпис)

Архів УСБУ ПО. – Спр.11187-с. – Арк. 16-16 зв.

1945

Документ № 111

ЗІ СТАТИСТИЧНОГО ОГЛЯДУ ОПЕРАТИВНО-СЛІДЧОЇ РОБОТИ ОРГАНІВ НКДБ УРСР З МОМЕНТУ ЗВІЛЬНЕННЯ УКРАЇНИ ПО 1 СІЧНЯ 1945 РОКУ, У Т.Ч. У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

24 лютого 1945 р.

I. Общие данные

С момента освобождения Украины, органами НКГБ УССР было арестовано – 53.695 человек.

Из них: за 1943 год ....22.741 человек
за 1944 год......................30.954 человека

В том числе:
За I полугодие 1944 г. ....16.681 человек
За II полугодие 1944 г................17.273 человека

Кроме того прибыло по делам переданным из других органов – 5.319 человек.

Из них: за 1943 год ....1.333 человек
за 1944 год......................3.987 человек

Количество арестованных по УНКГБ разбивается в следующем порядке:

	ВСЕГО	За 1943 г.	За I полугодие 1944 г.	За II полугодие 1944 г.
Ворошиловград. обл.	6009	5189	333	487
Харьковской	5954	5222	459	273
Сталинской	3875	2993	482	400
Киевской	3589	887	1960	742
Полтавской	**3086**	**2085**	**560**	**441**
Черниговской	2683	1674	700	309
Днепропетровской	2613	1410	823	380
Одесской	2362	–	1303	1059
Сумской обл.	2271	1693	353	225
Ровенской обл.	2014	–	935	1079
Винницкой обл.	1964	–	1392	572
Кировоградской обл.	1856	202	1359	295
Николаевской	1849	255	881	713
Житомирской	1770	–	1497	273
Запорожской	1669	885	538	246
Дрогобычской	1594	–	–	1594
К.Подольской	1551	–	1084	467
Волынской	1411	–	791	620
Тернопольской	1269	–	654	615
Львовской	1209	–	30	1179
Станиславской	883	–	79	804
Черновицкой	792	–	243	549
Херсонской	470	–	87	383
Измаильской	454	–	–	454

[...]

Количество осужденных
по мерам наказания
разбираются:
КВМН..1732 чел. – 6,5%
к каторге..9941 чел. – 37,1%
к лишению свободы...................14095 чел. – 52,7%
Другим мерам..............................1003 чел. – 3,7%

Осужденные и оправданные разбиваются по УНКГБ в следующем порядке:

	ВМН	Каторге	Лишению свободы	Оправдано	% оправданных
Винницкой	66	454	158	2	0,3
Волынской	170	479	285	14	1,4
Ворошиловград	192	278	1593	68	3,0
Днепропетровск	29	500	999	56	3,3
Дрогобычской	4	43	73	1	0,8
Житомирской	142	530	462	26	2,2
Запорожской	55	279	717	21	1,8
Измаильской	–	4	4	1	10,0
К.Подольской	58	411	126	6	1,0
Киевской	237	1287	976	32	1,2
Кировоградской	57	629	736	34	2,2

Львовской	3	35	163	–	–
Одесской	25	433	574	21	2,0
Николаевской	43	277	444	21	2,6
Полтавской	**41**	**975**	**1280**	**31**	**1,3**
Ровенской	125	448	155	8	1,1
Сталинской	131	1170	1201	14	0,5
Станиславской	38	237	82	1	0,3
Сумской	56	336	983	45	2,9
Тернопольской	28	205	58	5	1,7
Харьковской	30	286	1382	108	5,5
Херсонской	12	95	162	15	5,2
Черниговской	118	391	1173	63	3,3
Черновицкой	23	108	96	5	2,0

II. Об антисоветских организациях и группах

За 1944 год органами НКГБ УССР было ликвидировано 1.576 антисоветских организаций и групп, по ним арестовано 6.695 чел (21,6% общего количества арестованных за 1944 год).

УНКГБ, ликвидировавшие наибольшее количество а/с организаций и групп

	К-во ликвидированных организаций и групп	К-во арестованных участников а/с орган. и групп	% к общему количеству арестованных
Волынской	298	933	66,1
Ровенской	207	867	43,8
Дрогобычской	123	536	33,6
Черновицкой	95	335	42,3
Тернопольской	92	325	25,6
Житомирской	90	354	20,0
Львовской	83	707	58,5
Сталинской	83	218	24,7
Винницкой	74	244	12,4
К.Подольской	66	267	17,2

УНКГБ, ликвидировавшие наименьшее количество а/с организаций и групп

	К-во ликвидированных организаций и групп	К-во арестованных участников а/с организаций и групп	% к общему количеству арестованных
Черниговской	1	15	1,5
Измаильской	2	10	2,2
Сумской	3	12	2,1
Херсонской	7	42	9,6
Харьковской	20	50	6,8
Одесской	21	127	5,3
Полтавской	**23**	**72**	**7,2**
Запорожской	32	150	13,1
Ворошиловградской	38	150	18,3

Киевской	38	250	9,3
Станиславской	38	310	35,1
Кировоградской	40	222	3,4
Николаевской	48	181	11,3
Днепропетровской	49	231	19,2

Освобождено в процессе следствия 3.779 человек, из них: по делам переданным из органов НКВД, «СМЕРШ» заградотрядов и прокуратуры – 491 человек – 13 %.

Освобожденные в процессе
следствия разбиваются по УНКГБ
в следующем порядке:

	Освобождено		Из них по делам переданным из других органов
	1943 год	1944 год	
Винницкой	–	68	6
Волынской	–	45	13
Ворошиловградской	286	55	17
Днепропетровской	55	376	269
Дрогобычской	–	25	15
Житомирской	–	200	1
Запорожской	5	137	12
Измаильской	–	22	–
К.Подольской	–	93	24
Киевской	3	113	6
Кировоградской	4	217	4
Львовской	–	35	3
Николаевской	3	71	4
Одесской	–	193	23
Полтавской	**20**	**159**	**16**
Ровенской	–	97	6
Сталинской	41	169	8
Станиславской	–	33	5
Сумской	37	93	2
Тернопольской	–	58	6
Харьковской	270	270	12
Херсонской	–	85	12
Черниговской	14	255	6
Черновицкой	–	44	–

[...]

За весь период из общего количества направленных по подсудности осуждено – 26.771 человек, – 68,2%, оправдано – 611 человек – 1,6%

Начальник отдела «А»
НКГБ УССР
подполковник госбезопасности Подобедов

ДА СБУ. – Ф.42. – Спр. 53. – Додаток. – Арк. 1-12.

Документ № 112

ЛИСТ ЧЕМПІОНА СВІТУ ІЗ ФРАНЦУЗЬКОЇ БОРОТЬБИ І.В.ШЕМЯКІНА УПОВНОВАЖЕНОМУ РАДНАРКОМУ СРСР У СПРАВАХ РЕПАТРІАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ ГРОМАДЯН ІЗ НІМЕЧЧИНИ ПРО КОНФІСКАЦІЮ ЙОГО БУДИНКУ В ПОЛТАВІ

20 серпня 1945 р.

Полтава, пров. Гористый, 7

Имею честь просить Вас обратить внимание как Ваше интервью распространенное мною на эвакопункте №93033 при городе в Польше Врешене. Где я после освобождения 21 января 1945 года нашей доблестной Красной Армией из тяжелого плена, был назначен организатором концертной самодеятельности при эвакопункте и проработал в продолжении четырех месяцев вплоть до ликвидации пункта, когда нас всех отправили по областям домой. Вы говорили, что все граждане попавшиеся в плен по насилию, будут встречены родиной матерью как верные сыны. Не знаю кому и как, а для меня встреча была более чем жестокая. Комиссия по приемке в городе Полтаве очень вежливо и ласково нас приняла, но Горисполком в лице председателя Бондаренко при секретаре Онищенко не дают мне право прописаться в городе. И вот уже полтора месяца я лишен возможности получать хлеб и не могу поступить на службу. Мой дом конфискован, и по словам предисполкома Бондаренко, я никогда его обратно не получу, и я не имею права жить в быв. моем доме, где я никому не мешая ютюсь на кухне.

Мой дом я заработал обильно политым потом 50-летним трудом. Родился в Москве, воспитался в Ленинграде из ученика ж.з. дорожника, путем сильной тренировки под руководством отца русской атлетики д-ра Краевского сделался чемпионом мира, объехал страны Америки, Бразилию и всю Европу, с 1908 года дома в России, все города особенно Москва, где в 1923 году отпразднован мой XXV-летний юбилей, за что мне был возвращен мой дом в Полтаве, где я по несчастью поселился, оторвавшись от родины. Наш Союз я тоже проездил везде и всюду и только исключительно с моей артистической работой, а теперь в нарушение Конституции я лишен дома, хлеба и службы. Я всегда был честным человеком, у меня никаких грязных дел не было. Увезен я насильно немцами 19 сентября 1943 года. Свидетелем весь переулок, соседи, которые подтверждают, что за мной с женой пришли два немецких солдата СС, вывезли не меня одного, а весь театр им. Гоголя и всех железнодорожников насильно. Немцы вывезли все театры из Украины: Харьковский, Полтавский, Киевский, Винницкий, Каменец-Подольский. Одесский и все др. В моем доме в Полтаве с времен царя при жандармах, и все время при смене властей, а их было не менее 14 раз и разные атаманы, и Маруся, и Махно, и Петлюра, и Деникин, всегда проживали партийные работники, сохраняли детей, свои фонды и, доверяя мне, никогда не было никаких неприятностей. А теперь на старости лет я выброшен из своего собственного дома. А потому прошу Вас защитить меня, тем более, что я пострадал совершенно невинно.

За мою работу на Эвакопункте в продолжении четырех месяцев имею справки и благодарность за добросовестную работу по обслуживанию эвакуированных из госпиталя раненых.

Иван Шемякин. Полтава, Гористый пер., 7

Копия верна: Старший лейтенант (підпис)
20 августа 1945 года

ДАПО. – Ф.Р-4085. – Оп. 4. – Спр. 7. – Арк. 22-23. Машинописна копія.

1946

Документ № 113

ВИТЯГ ЗІ СТАТИСТИЧНОГО ОГЛЯДУ ОПЕРАТИВНО-СЛІДЧОЇ РОБОТИ ОРГАНІВ НКДБ УРСР ЗА 1945 рік У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Січень 1946 р.

Совершенно секретно

Общие данные об арестованных

На 1-е января 1945 г. в органах НКГБ УССР числилось в следствии – 6.663 чел.

С 1-го января 1945 г. по 1-е января 1946 г. арестовано – 30.340 чел. <...>

Взятые в разработку лица по УНКБ разбиваются (за время с 1 янв. 1945 г. по 1-е января 1946 г.)

	Всего	В первом полугодии	Во втором полугодии
<...> Полтавская	720	401	319

О разработках и оперативном учете украинских националистов:

За 1945 г. органами НКГБ УССР взято в разработку по агентурным делам формулярам и учетно-наблюдатиельным делам по подозрению в принадлежности к украинским националистам – 13 895 чел., что составляет 40,3% к общему количеству, вновь взятых в разработку за указанный период.

	Всего	В первом полугодии	Во втором полугодии
<...> Полтавская	76	52	24

Кол-во арестованных по УНКБ разбиваются в следующем порядке:

	Всего	В первом полугодии	Во втором полугодии
<...> Полтавская	771	359	412

...

Количество арестованных участников повстанческих организаций ОУН-УПА по УНКБ разбиваются в следующем порядке:

	Всего	I пол.	II полугодие	% к общему к-ву арест.
<...> Полтавская	12	9	3	1,5

Об антисоветских организациях и группах

За 1945 год органами НКГБ УССР было ликвидировано 2201 антисоветских организаций и групп, по ним арестовано – 8825 человек.

Кроме того арестовано по ранее ликвидированным организациям и группам – 2560 человек.

Количество ликвидированных организаций и групп по УНКБ разбиваются в следующем порядке:

	Кол-во ликвидированных организаций и групп	Количество арестованных участников организаций и групп	Арестованные по ранее ликвидированным организациям и группам	% к общему к-ву арестован.
<...> Полтавской	4	15	1	1,1

О ликвидированных организациях ОУН-УПА.

За 1945 год органами НКГБ было ликвидировано 1298 организаций ОУН-УПА, по ним арестовано – 5333 человека.

Кроме того арестовано по ранее ликвидированным организациям ОУН-УПА – 2045 чел.

Из них по УНКБ:

	Количество ликвидированных организаций	Количество арестованных участников	Арестованные по ранее ликвидированным организациям	% к общему кол-ву арест.
<...> Полтавской	–	–	1	–

За период с 1-го января 1945 г. по 1-е января 1946 г. освобождено в процессе следствия – 2160 чел., из них по делам поступившим из органов НКВД, «СМЕРШ» и прокуратуры – 112 чел. – 5,2%

Освобожденные в процессе следствия по УНКБ разбиваются в следующем порядке:

	Всего Освобождено	В первом полугодии	Во втором	Из них по делам поступивш. из др. органов
<...> Полтавской	31	18	13	4

Судебная работа:

За 1945 год осуждено – 27,900 чел. – 97,6%, оправдано – 687 человек – 2,4%

Осужденные и оправданные разбиваются по УНКГБ в следующем порядке:

	Всего осуждено	ВМН	Каторга	Лише свободы	Оправдано	% оправданных
<...> Полтавской	883	14	339	528	13	1,5

ДА СБУ. – Ф.42. – Спр. 54. (Додаток).

1947

Документ № 114

ІНФОРМАЦІЯ СЕКРЕТАРЯ ПОЛТАВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У В.С.МАРКОВА МІСЬККОМАМ ТА РАЙКОМАМ ПРО АКТИВІЗАЦІЮ ВИСТУПІВ СЕЛЯН ПРОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ В ОБЛАСТІ

11 серпня 1947 р.

Сов. секретно

За последнее время в области отмечены факты активизации остатков антисоветских элементов из числа бывших кулаков, националистов, бывших немецких пособников и сектантов, которые в ряде районов области ведут враждебную агитацию, скрытый саботаж, а в ряде случаев проявляют активные действия, прибегая к террористическим актам и

бандитско-вооруженным налетам против партийного, советского, комсомольского и колхозного актива.

Все эти враждебные действия антисоветских элементов направлены на срыв хозяйственно-политических мероприятий в районе и, главным образом, на срыв выполнения государственного плана хлебозаготовок.

Успешное выполнение государственного плана хлебозаготовок, как Вам известно, зависит от современного скирдования, обмолота и вывозки зерна, поэтому вражеские элементы в период уборочной кампании особенно активизируют свою подрывную деятельность, направленную на дезорганизацию работы молотильных агрегатов, скирдований хлеба, работу автомобильного и гужевого транспорта, создают всевозможные препятствия в приемке зерна на заготовительных пунктах, запутывают учет зерна, создают условия для скрытия хлеба от государства, его похищение и разбазаривание.

Отдельные антисоветские элементы ведут агитацию против выхода колхозников на работу, против выполнения дневных норм выработки, против хлебосдачи, скирдования и обмолота, пытаясь этим нанести ущерб государства, колхозов и колхозникам.

Враждебные элементы прибегают также к распространению анонимных писем, листовок, скрытых и открытых выступлений, так, например:

11 июля с. г. в адрес бригадира колхозной бригады артели им. Чапаева, Нехворощанского района, Харченко, который в областной газете обязался первым выполнить план хлебосдачи, поступило анонимное письмо, в котором Харченко предупреждался, что он будет убит, если он выполнит план хлебопоставок государству.

В колхозе им. Первое Мая Гребенковского района при попытке совершить кражу ржи были задержаны члены артели: Бичевой, Кулиш Анастасия и ее сестра Кулиш Александра – жена осужденного полицейского. Бичевой из имевшегося у него револьвера тяжело ранил задержавшего его сторожа колхоза тов. Медведева.

В ночь на 19 июля с. г. в с. Лищевка Ирклиевского района выстрелом через окно в контору колхоза тяжело ранен председатель колхоза тов. Данько М.Е.

В ночь на 17 июля с. г. в селе Харьковцы Згуровского района убит заведующий хозяйством колхоза им. Энгельса тов. Любарец С.Т.

17 июля с. г. в с. Жорноклеево Гельмязевского района на току колхоза «Зірка Комунізму» из огнестрельного оружия ранен в грудь активист колхоза, член ВКП(б) Дьяченко Г.Ф.

В Градижском районе 23 июля с. г. ранен председатель колхоза им. 14-летия Октября – т. Постил.

В ночь на 8 августа с. г. тяжело ранен член правления колхоза им. Чапаева с. Кибенцы Миргородского района Горобец С.Д. Горобец был ранен гражданкой Диденко Т.Г. на почве мести за то, что Горобец по делу ее мужа, осужденного к 8 годам тюремного заключения, выступал в суде основным свидетелем.

Террористические акты были также совершены и в таких районах, как в Лохвицком, где 02.05.1947 г. нелегалом Голинко был тяжело ранен председатель колхоза им. Шевченко, Васильковского сельсовета Тырапата Андрей Климович (Голинко арестован); в Ново-Сенжарском районе 25.05.1947 г. был убит председатель колхоза им. ЦК ВКП(б) Билько Федор Афанасьевич (убийца арестован и передан суду).

В Пирятинском районе был убит председатель Яцыновского сельсовета Суконцев (убийца арестован и осужден). В Лубенском районе был убит председатель колхоза им. Ворошилова Коломиец Сергей Иванович (убийца не разыскан и не привлечен к уголовной ответственности).

В колхозе им. Шевченко Яготинского района, с целью срыва молотьбы враждебными элементами в сноп ржи был замаскирован железный прут, в результате молотилка вышла из строя. Злоумышленник не разыскан.

Заметно активизировали свою антисоветскую деятельность и сектантские формирования и, главным образом, в таких районах, как: в Гадячском, Кременчугском, Ново-Сенжарском, Решетиловском и Яготинском.

Во время уборки, обмолота и сдачи хлеба государству участились случаи воровства, хищения и разбазаривания государственного и колхозного хлеба не только преступным элементом, а и некоторыми руководящими работниками, колхозов, совхозов и других организаций, попавших под влияние враждебных элементов.

Так, в Карловском районе была вскрыта группа расхитителей в количестве 12 человек, похитивших из колхоза «Большевицкий труд» одну тонну зерна нового урожая.

В июле месяце вскрыта группа расхитителей хлеба из совхоза «Красная Армия» в количестве 11 человек, похитивших в совхозе две тонны зерна нового урожая.

22 июля с. г. был задержан с поличным возчик колхоза «Волна Социализма» Козельщинского района Важко П.М., похитивший из колхоза 36 пудов пшеницы нового урожая.

21 июля с. г. председатель сельсовета с. Балаклея Велико-Багачанского района Красюк А.А. по сговору с счетоводом колхоза им. 2-й пятилетки, похитил 450 кг зерна нового урожая.

13 июля с. г. сторожа колхоза «Авангард» Кишеньковского района Крысь Г. и Левченко похитили 118 кг ржи нового урожая.

Наибольшее количество краж и хищения хлеба из нового урожая объясняется тем, что руководители партийных организаций советских органов и председатели колхозов не организовали необходимой охраны урожая в период созревания, уборки и перевозки хлеба, не обеспечили обязательного взвешивания зерна на токах, при отправке в амбары и заготпункты, создав этим самым благоприятную обстановку для расхищения урожая.

Обком КП(б)У считает, что факты антисоветской деятельности, террористические акты, бандитско-вооруженные налеты, воровство и расхищение хлеба еще не стоят в центре внимания райкомов КП(б)У и первичных партийных организаций, многие из этих фактов небыли предметом обсуждения на бюро райкомов, общих партийных собраний, а многие из них райкомам КП(б)У совершенно не известны, вследствие чего последние не информируют об этом Обком КП(б)У.

В соответствии с директивным указанием секретаря ЦК КП(б)У Л.М.Кагановича от 1 августа 1947 года, Обком КП(б)У требует от горкомов и райкомов партии и их первых секретарей обеспечения следующих мероприятий:

1. Повести более углубленную и систематическую пропагандистскую работу, которая бы сплачивала сельский актив, укрепляла силы партии и советской власти для успешного выполнения плана хлебозаготовок и мобилизовала на решительную борьбу с враждебными элементами ворами, ворами и расхитителями хлеба.

2. Райкомы КП(б)У должны повести интенсивную борьбу с фактами политической беспечности, благодушия и ротозейства многих сельских коммунистов, воспитывать у них чувство непримиримости к каким-бы то ни было антигосударственным проявлениям со стороны открытых и скрытых саботажников и враждебных элементов.

3. Горкомы, райкомы КП(б)У, первичные партийные, комсомольские организации должны усилить агитационно-массовую, пропагандистскую и антирелигиозную работу среди населения по разложению всех видов сектантских формирований в районе, вскрывать и разоблачать проводимую ими антисоветскую деятельность.

4. Партийные и комсомольские организации обязаны регулярно собирать сельские и колхозные активы, колхозные собрания, разъясняя на этих собраниях задачи, стоящие перед колхозами по выполнению плана хлебозаготовок и весь комплекс сельскохозяйственных работ, увязывая их с общими задачами, стоящими перед советским народом, вытекающих из плана послевоенной Сталинской пятилетки.

5. РК КП(б)У и первичные партийные организации не должны стоять в стороне от фактов вражеских проявлений в районе, а должны каждый случай враждебного проявления разбирать на райкоме и в зависимости от степени активности этих проявлений, принимать

необходимые меры: одних разоблачать; других исключать из колхозов; виновных лиц, занимающих руководящие посты снимать с работы; активных вражеских элементов передавать суду.

6. О всех ранее имевшихся в районах террористических актах, а равно и вооруженных бандитских налетах, немедленно, по получении настоящего письма, обсудить на бюро РК КП(б)У и принять зависящие от Вас меры по улучшению и активизации розыска скрывающихся еще не разысканных террористов, бандитско-уголовного элемента и привлечения их к уголовной ответственности.

Возьмите под контроль работу следственных и судебных органов, с целью обеспечения быстрого расследования и рассмотрения дел, связанных с террором, диверсиями и расхищением социалистической собственности.

7. Периодически созывать всех председателей сельсоветов, председателей совхозов и сельский партийный актив по вопросу повышения их большевицкой бдительности и охран государственной безопасности в селах и районах.

8. Рекомендовать ввести во всех населенных пунктах в рабочее время дежурство и патрулирование, с участием сельского актива.

Улучшить работу колхозных сторожей, групп охраны общественного порядка и бригад помощи милиции.

9. Немедленно освободить весь оперативный состав органов МГБ и МВД от посылки их в села и колхозы в качестве уполномоченных райкомов КП(б)У по проведению хозяйственно-политических компаний, дав им возможность более энергично заниматься своей непосредственной работой по обеспечению государственной безопасности в районе.

Обязать начальников райотделов МГБ и МВД докладывать секретарям райкомов о всех происшествиях и принятых мерах.

10. ГК, РК КП(б)У наметить конкретные мероприятия по устранению имеющихся недостатков и о принятых мерах представить информацию обкому КП(б)У к 20 августа 1947 года.

В дальнейшем о всех случаях враждебных действий антисоветских элементов, бандитизма, диверсий, расхищений социалистической собственности и других случаях антисоветской деятельности, докладывать обкому КП(б)У немедленно.

Секретарь обкома КП(б)У В. Марков

ДАПО. – Ф.П-35. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 158-161. Машинописна копія.

1948

Документ № 115

ВИРОК, ВИНЕСЕНИЙ ВІЙСЬКОВИМ ТРИБУНАЛОМ ВІЙСЬК МВС ЗАХІДНО-СИБІРСЬКОГО ОКРУГУ У СПРАВІ ПРО ОБВИНУВАЧЕННЯ В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ І.О.АНДРУСЕНКА

18 лютого 1948 р.

Дело № 044-1948 года. Копия

ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1948 года, февраля, 18 дня, Военный Трибунал войск МВД Западно-Сибирского округа,

В СОСТАВЕ: Пред-щего Майора юстиции ФАЙТЕЛЬ,
Членов: Ст. лейтенанта милиции СТЕПАНОВА, Лейтенанта милиции ШАБАЛИНА, при секретаре-старшине ЗАГАРСКИХ, без участия прокурора и защиты.

Рассмотрев в закрытом судебном заседании в гор. Новосибирске дело № 044-1948 года по обвинению АНДРУСЕНКО Ивана Александровича, 1926 года рождения, уроженца с. Бильск, Опошнянского района, Полтавской области, из крестьян-колхозников, украинца, грамотного, неженатого, беспартийного, трижды судившегося в 1947 году па Указу Президиума Верховного Совета СССР от 26/У1-1940 года (за прогулы) и осужденного: первый раз к 2 месяцам, второй раз к 4 месяцам, а третий раз к пяти месяцам исправительно-трудовых работ, – в совершении преступлений, предусмотренных ст. 58-1 «а» УК РСФСР и Указами Президиума Верховного Совета СССР от 26 декабря и 9 апреля 1941 года, –

УСТАНОВИЛ:

Подсудимый АНДРУСЕНКО, проживая в с. Бильск, Опошнянского района, Полтавской области, временно оккупированном немецкими войсками, осенью 1942 года был направлен для работы в Германию.

Работая на заводе в г. Вупперталь в 1944 году АНДРУСЕНКО был завербован гестапо и дал письменное обязательство выявлять среди Советских граждан, находящихся на оккупированной немцами территории, лиц, враждебно настроенных к фашистской Германии и замышляющих о побеге на Родину.

После инструктажа АНДРУСЕНКО был направлен в Данию, где в сентябре месяце 1944 года сообщил сотруднику гестапо Эльберту о двух Советских гражданах – Свиридове и Пантюхове, намеревавшихся совершить побег из каторжных работ на фабрике, после чего эти Советские граждане были гестапо арестованы.

Осенью 1944 года АНДРУСЕНКО для продолжения провокаторской деятельности среди Советских граждан был направлен во Францию в лагерь № 22, где содержались Советские граждане.

АНДРУСЕНКО в этом лагере выявил двух Советских граждан – Кравченко и Прокопенко, намеревавшихся бежать из лагеря, но сотруднику гестапо о них не донес по независящим от него обстоятельствам.

В 1945 году АНДРУСЕНКО был репатриирован в СССР и в ноябре месяце этого же года направлен для работы в г. Киселевск на шахту «Суртаеха» треста «Кагановичуголь», но 27 июля 1947 г. он самовольно оставил работу на шахте и до ареста не имел определенного места жительства и занятия.

7 ноября 1947 года он был снят с товарного поезда, на котором он без соответствующего разрешения проехал из ст. Бийск до ст. Овчинниково.

На основании изложенного, Военный Трибунал признал АНДРУСЕНКО виновным в совершении преступлений, предусмотренных ст. 58-1 «а» УК РСФСР и Указами от 9 апреля и 26-го декабря 1941 года.

Руководствуясь ст. ст. 319 и 320 УПК РСФСР, –

ПРИГОВОРИЛ:

АНДРУСЕНКО Ивана Александровича на основании Указа от 9 апреля 1941 года подвергнуть тюремному заключению сроком на один год. Его же на основании Указа от 26 декабря 1941 года подвергнуть тюремному заключению сроком на восемь лет, без поражения в правах. Его же по ст. 58-1 «а» УК РСФСР подвергнуть заключению в исправительно-трудовой лагерь сроком на двадцать пять лет, с поражением в правах по п. п. «а», «б», «в» ст. 31 УК РСФСР сроком на пять лет, без конфискации имущества ввиду отсутствия у него такового.

В силу ст. 49 УК РСФСР по совокупности совершенных АНДРУСЕНКО И. А. преступлений окончательную меру наказания определить ему на основании ст. 58-1 «а» УК РСФСР – ДВАДЦАТЬ ПЯТЬ (25) лет заключения в исправительно-трудовых лагерях с поражением его в правах по п. п. «а», «б», «в» ст. 31 УК РСФСР сроком на ПЯТЬ лет, без конфискации имущества ввиду отсутствия у него такового.

Настоящим приговором поглотить приговор нарсуда 1-го участка г. Киселевска от 14 июля 1947 года, коим АНДРУСЕНКО определено наказание по совокупности трех приговоров (л.д. 41).

Начальный срок отбытия наказания АНДРУСЕНКО, с зачетом предварительного заключения, исчислять с 8 ноября 1947 г.

Приговор может быть обжалован осужденным в кассационном порядке в Военную Коллегию Верховного Суда СССР в течении 72-х часов с момента вручения копии его осужденному через Военный Трибунал в/МВД Западно-Сибирского округа.

Подлинный за надлежащими подписями

ВЕРНО: Председательствующий (підпис) (ФАЙТЕЛЬ)

18/II-ам.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 77192-с. – Арк. 76.

1949

Документ № 116

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК УМДБ ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ СТОСОВНО В.І.УСА, С.С.ЧОРНОВОЛА, Л.В.ЧОРНОВОЛ, ЗВИНУВАЧЕНИХ У ЗВ'ЯЗКАХ З ОРГАНІЗАЦІЄЮ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

22 лютого 1949 р.

Обвинительное заключение по обвинению Ус Василия Ивановича по ст. ст. 54-1 «б» и 54-11 УК УССР, Черновол Степана Свиридовича и Черновол Лидии Васильевны по ст. ст. 54-1 «а» и 54-11 УК УССР.

Управлением НКГБ по Полтавской области за участие в контрреволюционной организации украинских националистов в разное время в период 1944 года были арестованы: Ус Василий Иванович, Черновол Степан Свиридович и Черновол Лидия Васильевна и привлечены к уголовной ответственности в качестве обвиняемых по настоящему делу.

Расследованием по делу установлено, что Ус, будучи на службе в Красной Армии, и находясь на фронте Отечественной войны в должности заместителя командира роты по политчасти, в июле м-це 1941 года в районе г. Макаров Киевской области, попал в окружение немецких войск, а затем в плен. Некоторое время находился в лагере военнопленных г. Ровно, откуда совершил побег и возвратился в с. Белецковку Кременчугского района Полтавской области, территорию оккупированную немцами и проживал там до прихода частей Советской Армии, т. е. до 1943 года (т.1, л.д. 16, 21).

Проживая на территории, оккупированной немцами в феврале м-це 1942 года Ус организовал в с. Белецковка подпольную организацию «Набат», куда вошли комсомольцы, коммунисты и советские патриоты, которые решили вести борьбу с немецкими оккупанта-

ми в тылу. Однако, с февраля м-ца 1942 года до прихода частей Советской Армии в ноябре м-це 1943 г. Ус никакой работы, как комиссар организации не проводил, несмотря на то, что некоторые члены этой организации были преданы советской власти и проводили среди населения антифашистскую агитацию.

Он же, Ус, наоборот, установил связь с украинскими националистами, периодически с ними встречался, о чем скрывал от членов организации «Набат» и сообщил об этом лишь в августе м-це 1943 года, в тот момент, когда этого потребовали члены организации «Набат».

В январе м-це 1943 г. Ус через посредство Черновол Лидии встретился с обвиняемым по настоящему делу Черноволом Степаном Свиридовичем в квартире националиста Черновол Василия. В беседе Черновол Степан сообщил Ус Василию о существовании на Украине организации ОУН, о целях и задачах этой организации. Одновременно Черновол Степан по заданию украинских националистов предложил Ус вступить в контрреволюционную организацию украинских националистов ОУН, на что Ус дал свое согласие и с этого времени являлся участником ОУН (т.1, л.д. 49-51, т.2, л.д. 15-17, 21, 22, 39, 192).

В том же месяце 1943 года Ус встретился в квартире Черновол Степана с руководителем Крюковской организации ОУН Черновол Саввой, с которым обсуждал практические вопросы ОУН и одновременно подтвердил свое согласие вступить в нее. Тогда же Черновол Савва связал Ус с приезжими в с. Белецковку представителями центра ОУН – Подольским Николаем и «Черным» (т.1, л.д. 27, 29, 84, 85, 155, 156, т.2, л.д. 7, 8, 10.).

В конце января 1943 года Ус встретился с Подольским Николаем и «Чёрным», последние в беседе изложили программу украинских националистов, для борьбы против советской власти, с этой программой Ус охотно согласился. Одновременно Ус опять же дал своё согласие о вступлении в контрреволюционную организацию украинских националистов.

После этого Подольский связал Ус Василия с украинским националистом в Ново-Георгиевске, Кировоградской области, по имени Владимиром, у которого Ус пробыл в течении пяти дней, ожидая документов, обещанных украинскими националистами. Для связи с Владимиром Подольский дал Ус Василию обусловленный пароль ОУН (т.1, л.д. 29, т.2, л.д. 8,10,70,71).

Получая антисоветскую и националистическую литературу через обвиняемую по настоящему делу Черновол Лидию, Ус распространял и читал её среди молодёжи с. Белецковка с целью воспитания в националистическом духе.

28 июля 1943 года Ус Василий также через посредничество Черновол Лидии, вторично встретился с Подольским Николаем и «Чёрным», где последними было предложено Ус вступить в банду украинско-повстанческой армии (УПА), на должность командира, на что Ус дал своё согласие, одновременно от Подольского получил задание разъяснить членам организации «Набат» о целях и задачах ОУН с тем расчётом, чтобы также вовлечь впоследствии их в ОУН.

От участника Крюковского провода ОУН Черновол Саввы, Ус получил цифровой шифр, для восстановления связи с Крюковской организацией ОУН, после того, как он Ус, выедет из села Белецковки и вступит в банду УПА.

Выполняя задание представителя центра ОУН, Ус Василий в августе м-це 1943 года создал собрание членов организации «Набат», на котором разъяснял цели и задачи «ОУН», пытаясь склонить членов «Набат» поддерживать убеждения украинских националистов, не найдя на собрании поддержки от членов «Набат» и, видя уже в то время победу на стороне советских войск, Ус сам решил также порвать связь с украинскими националистами (т.1, л.д. 53-54, 57, 128-129, т.2, л.д. 9-11, 70-71).

В январе месяце 1944 года Ус представил советским и партийным органам фиктивный отчёт о проделанной, якобы, патриотической работе подпольной организацией «Набат» за период немецкой оккупации. В отчёте Ус указал, что членами организации «Набат» убито 17 человек немецких солдат, 15 взято в плен, захвачено 14 орудий, 1 радиостанция, 33

автомашины, взорвана одна штабная автомашина, освобождены из лагерей 200 человек советских военнопленных, произведено крушение товарного поезда и прочее.

В доказательство этого Ус, для большей убедительности приложил к отчёту не имеющие никакого отношения к деятельности членов подпольной организации «Набат» три книжки немецких солдат, железную медаль и разные документы на немецком языке, пытаясь обманным путём получить за это правительственную награду (т.1, л.д. 58-59, т.2, л.д. 16, 112-113).

В феврале м-це 1944 года Ус совместно с ныне арестованным Чуйко И.М. составил и передал в органы государственной безопасности фиктивную «военную» характеристику на Донченко Михаила Леонидовича, который тогда был арестован органами советской власти за антисоветскую деятельность в период немецкой оккупации, тем самым способствовал Донченко реабилитировать себя перед органами советской власти и уклониться от уголовной ответственности (т.1, л.д. 272).

Обвиняемый Черновол Степан Свиридович, оставшись проживать на территории временно оккупированной немцами, работал рядовым в общинном хозяйстве с. Белецковка до прихода частей Советской армии, т. е. до ноября 1943 года (т.1, л.д. 78,81,238).

В июне м-це 1942 года Черновол установил преступную связь с участниками контрреволюционной организации «ОУН» Черновол Савва, поддерживая связь с украинскими националистами, Черновол по заданию последних в январе м-це 1943 года вовлёк в ОУН жителя с. Белецковки Ус Василия Ивановича, которому впоследствии у себя в квартире устраивал нелегальные встречи с приезжавшими представителями центра ОУН – Подольским Николаем и «Чёрным», а также с участником Крюковского провода ОУН – Черновол Саввой.

Квартира Черновол Степана являлась местом нелегальных встреч и сборищ украинских националистов, где решались практические вопросы дальнейших действий ОУН (т.1, л.д. 83-89, 96-97, т.2, л.д.5-8, 22-28,30).

Обвиняемая Черновол Лидия Васильевна, оставшись проживать на территории, оккупационной немцами работала на разных работах в общинном хозяйстве с. Белецковка.

В апреле м-це 1942 года Черновол Лидия совместно со своим отцом – украинским националистом Черновол Василием организовала в с. Белецковка «Просвиту», где Черновол Василий среди молодёжи читал националистическую литературу. Черновол Лидия, посещая эти сборища, разучивала среди молодёжи националистические песни, как-то гимн украинских националистов «Ще не вмерла Украина» и другие, принимала участие в постановках националистических пьес (т.1, л.д. 118,132, т.2, л.д. 38,88,112-113).

Поддерживая связь с украинскими националистами Черновол Лидия по заданию последних выполняла обязаности связной ОУН, осуществляя им встречу с лицами вновь вовлечёнными в ОУН.

Так, в январе м-це 1943 года посредством её была устроена встреча Ус Василию с Черновол Степаном, когда последний вовлёк Ус в ОУН.

Летом того же года, Черновол Лидия по заданию украинских националистов разыскала и привела на явку Ус Василия к приехавшим в с. Белецковку представителям центра ОУН Подольському Николаю и «Чёрному», тогда Ус дал согласие им о вступлении в банду УПА (т.1, л.д. 109, т.2, л.д. 6,9,39).

Зимой 1943 года Черновол Лидия систематически снабжала антисоветской и националистической литературой УС Василия и молодёжь с. Белецковка. Одновременно среди молодёжи вела антисоветскую и националистическую агитацию за создание «Самостоятельной Украины» (т.2, л.д. 11-13,39,94,97-100,105).

Допрошеные в качестве обвиняемых Ус Василий Иванович, Черновол Степан Свиридович в предъявленном им обвинении виновными себя признали полностью. Черновол Лидия Васильевна в предъявленном ей обвинении виновной себя признала частично, –

отрицает факт проведения среди молодёжи антисоветской националистической агитации (т.2, л.д. 196,17,18,28,29,43-44).

В преступной деятельности обвиняемые Ус, Черновол Степан и Черновол Лидия изобличают друг друга, кроме того изобличаются показаниями свидетелей: Лагно М.С., Хорольського В.Ф., Ус В.И., Кравченко, Хорольской Ю.И., Глыва Г.Г., Вельчич А.Ф., Хорольського Н.Ф., Резник Г., Черновол С.С., Черновол А.Ф., Кравченко А.И., Кравченко П.С., Кравченко И.В., Матюшенко Ф.П., и другими, а также приобщенными к делу документами партийных и советских органов (т.1, л.д.123-156,160,166,176-177,181; т.2, л.д. 63-64,67-72,88,94-100,105,112-115).

На основании изложенного ОБВИНЯЮТСЯ:

1. Ус Василий Иванович, 1918 года рождения, уроженец с. Белецковки, Кременчугского р-на, Полтавской области, из крестьян-середняков, украинец, гр-н СССР, беспартийный, до 1941г. являлся кандидатом в чл. ВКП(б), женатый, правительственных наград не имеет, образование среднее-педагогическое, по профессии учитель, до ареста работал директором Белецковской НСШ, Кременчугского р-на, Полтавской области.

В ТОМ, ЧТО: находясь на фронте Отечественной войны в июле м-це 1941 года попал в окружение войск противника, а затем сдался в плен. Бежал из лагеря военнопленных, возвратился на родину – территорию, оккупированную немцами. Проживая на территории временно оккупированной немцами в январе м-це 1943 года вступил в контрреволюционную организацию украинских националистов (ОУН) и является ее участником.

Поддерживая связь и встречаясь с представителями центра ОУН и участниками Крюковского провода ОУН, разделял с ними их националистические убеждения и обсуждал практические вопросы ОУН. Среди молодёжи с. Белецковка распространял и читал антисоветскую и националистическую литературу.

В июле 1943 года дал согласие участникам ОУН перейти на командную должность в банду УПА. Для связи с украинскими националистами имел от последних обусловленные пароли и цифровой шифр. О своей связи с ОУН скрывал от членов подпольной организации «Набат» до августа м-ца 1943 года. В 1944 году представил советским и партийным органам не соответствующий действительности отчёт о, якобы, проделанной работе подпольной организации «Набат», т. е. в пр.пр. ст.ст.54-1 «б», 54-11 УК УССР.

2. Черновол Степан Свиридович, 1894 г. рождения, уроженец с. Белецковка, Кременчугского р-на, Полтавской области, из крестьян-середняков, украинец, гр-н СССР, беспартийный, образование среднее, не судим, семейный, правительственных наград не имеет, до ареста работал рабочим главэнерго-запчасть

В ТОМ, ЧТО: проживая на территории, оккупированной немцами в с. Белецковка с июля м-ца 1942 г. поддерживал преступную связь с украинскими националистами, по заданию их в январе 1943 года вовлек в контрреволюционную организацию ОУН Ус Василий Иванович, который в своей квартире устраивал нелегальные встречи с представителями центра ОУН и участниками Крюковской организации украинских националистов. Свою квартиру представлял для нелегальных встреч и сборищ украинских националистов, где обсуждались всевозможные вопросы деятельности ОУН, т. е. в пр.пр. ст.ст. 54-1 «а» и 54-11 УК УССР.

3. Черновол Лидия Васильевна, 1921 года рождения, уроженка с. Белецковка, Кременчугского р-на, Полтавской области, из рабочих, украинка, гр-ка СССР, беспартийная, образование высшее – педагогическое, по профессии учительница, незамужняя, до ареста работала учительницей Белецковской НСШ, Кременчугского р-на, Полтавской области,

В ТОМ, ЧТО: проживая на территории, оккупированной немцами поддерживала преступную связь с украинскими националистами, являлась участницей националистического кружка «Просвита», посещала его сборища, где пела националистические песни и

участвовала в постановках националистических пьес. По заданию украинских националистов выполняла обязанности связной ОУН, устраивала встречи представителям центра ОУН и участникам Крюковского провода ОУН с вновь вовлечёнными в ОУН лицами. Распространяла среди молодёжи антисоветскую и националистическую литературу, а так же высказывала антисоветские измышления за создание «Самостоятельной» Украины при этом возводила клевету на советскую действительность, т. е. в пр.пр. ст.ст. 54-1 «а» и 54-11 УК УССР.

Руководствуясь ст. 204 УПК УССР следственное дело № 2606 по обвинению Ус Василия Ивановича, Черновол Степана Свиридовича, и Черновол Лидии Васильевны направить Военному Прокурору войск МВД Полтавской области на заключение и предание суду Военного Трибунала.

Ст. следователь следотдела УМГБ
по Полтавской обл.
ст. лейтенант (підпис) Полюбов

«Согласен».
Нач. 2 отделения
следотдела ст. следователь УМГБ
по Полтавской обл.
ст. лейтенант (підпис) Крисько

Нач. следотдела УМГБ
по Полтавской обл. (підпис) Пузанов

Архів УСБУ ПО. – Спр. 11217-С.

1950

Документ № 117

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК ЩОДО ГРОМАДЯНИНА В.А.ТИХОНЧУКА, ЗВИНУВАЧЕНОГО В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

04 серпня 1950 р.

«УТВЕРЖДАЮ»
НАЧАЛЬНИК ПОЛТАВСКОЙ
ОБЛАСТИ
ПОЛКОВНИК
(підпис) (ЧЕРЕДНИЧЕНКО)
«4» августа 1950 года.

По следделу № 5890

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По обвинению ТИХОНЧУК Василия
Адамовича по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР.

10 июня 1950 года Управлением МГБ по Полтавской области за антисоветскую деятельность был арестован и привлечен к уголовной отвественности ТИХОНЧУК Василий Адамович.

Расследованием по делу установлено: ТИХОНЧУК, будучи враждебно настроен к существующему в СССР государственному строю, после своего возвращения по репатриации из Германии, на протяжении ряда лет систематически проводил среди колхозников села – Шульжаны, Комышнянского р-на, Полтавской области антисоветскую агитацию, чем вносил дезорганизацию в работу колхоза.

Так например: Зимой 1948–1949 года работая в плотницкой мастерской колхоза им. Петровского среди колхозников, клеветал на советскую действительность, на жизнь трудящихся и колхозный строй в СССР, пытался опорочить советскую печать, восхвалял американцев, их образ жизни, технику и высказывал свои провокационные измышления пораженческого характера (л.д. 28, 29, 30, 36, 37, 38, 47, 66, 87, 89, 90, 91, 96, 97, 100-110, 115, 116).

Аналогичную антисоветскую агитацию на протяжении 1948–1949 г.г. ТИХОНЧУК проводил в разговорах с ОХРИМЕНКО В.В. на квартире у последнего, а в декабре 1949 года на квартире ПАПИРЕНКО И.А. в присутствии его самого, жены ПАПИРЕНКО, КОБЗАРЬ Е.Г., ОХРИМЕНКО Н.П. и других (л.д. 30, 31, 45, 46, 47, 52, 77, 82, 92-93, 94, 108, 109).

В апреле 1949 года на заседании правления колхоза и актива с. Шульжаны, ТИХОНЧУК в своем выступлении возводил клевету на Конституцию СССР, Советскую власть и коммунистическую партию большевиков (л.д. 67, 70, 72, 76, 102-102, 105, 111).

Летом 1949 года в июле во время косовицы в присутствии НАКОНЕЧНОГО и других клеветал на Советскую прессу и на советскую действительность (л.д. 88, 96, 97).

В декабре 1949 года на квартире у ПАПИРЕНКО И.А. в присутствии КОБЗАРЬ Е.Г, ПАПИРЕНКО И.А., КОРШАК А.М. и других ТИХОНЧУК в оскорбительной форме отзывался об основоположниках марксизма-ленинизма, вождях Коммунистической партии и Советского Государства (л.д. 24, 25, 28, 29, 82-83, 84, 86, 93, 94, 107, 109).

В тоже время работая по изготовлению соломенных матов в колхозе, в присутствии ПОХМУРКО, РЯБКО А.Я., ПАПИРЕНКО и ГРИЦЮТА, ТИХОНЧУК вновь высказывал свои провокационные измышления пораженческого характера (л.д. 69, 85, 91, 102, 108, 115).

26 января 1950 года, на общем собрании колхозников, на котором обсуждался вопрос о подготовке к выборам в Верховный Совет СССР, ТИХОНЧУК проводил злобную антисоветскую агитацию, направленную против советского государственного строя и партии большевиков (л.д. 62-63, 65, 67-68, 70-71, 72, 74, 75, 78, 79, 85, 103, 105-106, 108-109, 112).

В пред'явленном ему обвинении по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР ТИХОНЧУК виновным себя признал, за исключением фактов антисоветской агитации, проводившейся им на заседании правления и общем собрании колхозников (л.д. 27-32).

В преступной деятельности полностью изобличается показаниями свидетелей ЦЫБЕНКО И.Н. (л.д. 62-63), МОМОТ М.А. (л.д. 64-65), МАЛЬЧЕНКО И.И. (л.д. 66), САЕНКО А.Ф. (л.д. 67-68), РЯБКО А.Я. (л.д. 69), ПОХМУРКО И.Я. (л.д. 70-71), КОВАЛЕНКО Ф.Я. (л.д. 72-73), СЛИСЬ Е.П. (л.д. 74), КОЛЕСНИК А.Л. (л.д. 75-76), ОХРИМЕНКО В.В. (л.д. 77), ХАНКО И.Г. (л.д. 78-79), КОБЗАРЬ Е.Г. (л.д. 82-83), ПАПИРЕНКО И.А. (л.д. 84-85), КОРШАК А.М. (л.д. 86), НАКОНЕЧНОГО Б.В. (л.д. 87-88), ГРИЦЮТА И.Я. (л.д. 91) и очными ставками со свидетелями (л.д. 92-117).

НА ОСНОВАНИИ ИЗЛОЖЕННОГО ОБВИНЯЕТСЯ:

ТИХОНЧУК Василий Адамович, 1912 года рождения, уроженец с. Камень Лопишинского р-на, Пинской области, белорусс, гр-н СССР, из крестьян-середняков, б/п, образование 7 классов польской школы, осужден 13 апреля 1950 года Комышнянским нарсудом по ст. 69 ч. 1 и 70 ч. 2 УК УССР к 4 годам ИТЛ, репатриант из Германии, до настоящего ареста – отбывал наказание по приговору нарсуда, –

В ТОМ, ЧТО: будучи враждебно настроен к существующему в СССР государственному строю, среди колхозников систематически проводил антисоветскую агитацию, клеветал

на советскую действительность, колхозный строй в СССР, руководителей Коммунистической Партии и Советского Государства, восхвалял США и высказывал провакационные измышления пораженческого характера, чем подрывал трудовую дисциплину в колхозе, то-есть в совершении преступлений, предусмотренных ст. 54-10 ч. 1 УК УССР.

Руководствуясь ст. 204 УПК УССР следственное дело № 5890 по обвинению ТИХОНЧУК Василия Адамовича направить Прокурору Полтавской области для утверждения обвинительного заключения в передачи дела на рассмотрение по подсудности.

СТ. СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДСТВЕННОГО ОТДЕЛА УМГБ ПОЛТАВСКОЙ
ОБЛАСТИ – ст. лейтенант (підпис) (РАЙЧУК)
«СОГЛАСНЫ» НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛЕНИЯ
СЛЕДСТВЕННОГО ОТДЕЛА УМГБ
ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ – капитан (підпис) (МАХНЕНКО)
ЗАМ НАЧ. СЛЕДОТДЕЛА УМГБ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ
капитан (підпис) (ПОЛИКАРПОВ)

СПРАВКА: 1. Обвиняемый ТИХОНЧУК Василий Адамович арестован 10 июня 1950 года, содержится под стражей во внутренней тюрьме УМГБ г. Полтавы.

2. Вещественных доказательств по делу нет.

3. Личные документы обвиняемого находятся в деле.

СПИСОК

лиц, подлежащих вызову в судебное заседание

1. Обв. ТИХОНЧУК В.А. – содержится в В/тюрьма УМГБ гор. Полтава
2. Свидетель – МАЛЬЧЕНКО Иван Иванович
3. КОЛЕСНИК Антон Леонтьевич
4. ПАПИРЕНКО Иван Алексеевич
5. КОВАЛЕНКО Федосья Яковлевна, все жители села Шульжаны, Комышнянского р-на, Полтавской области.

СТ СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДСТВЕННОГО ОТДЕЛА УМГБ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ
ст. лейтенант (підпис) (РАЙЧУК)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 17517-с. –Арк-126-128.

Документ № 118

ІЗ «ПОЛІТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛТАВЩИНИ», СКЛАДЕНОЇ ПРАЦІВНИКАМИ ОРГАНІВ КДБ

1950 р.

<...> В период гетманщины многие уезды Полтавской губернии были насыщены ячейками «Союза хлеборобов-собственников».

Такими «союзами» особо пораженными являлись уезды: Кременчугский – 600 чел., Кобелякский – 500 чел., Оболонский – 200 чел. и др.

В 1918 году в бывшем уездном городе Миргороде, состоялся съезд «союза хлеборобов-собственников», но последний свою работу не закончил, так как в помещении, где происходил съезд, красными партизанами была брошена бомба. <...>

При ПЕТЛЮРЕ по всем уездам губернии были организованы «Просвиты». В Гадячском районе, например, организация «Просвита» возглавлялась писательницей ОЛЕНОЙ ПЧЕЛКОЙ, с которой были связаны некоторые украинские националисты.

Наряду с этим существовали организации УКП, боротьбистов, УПСР и др.

В городах промышленного типа, как Полтава, Кременчуг, Лубны, существовали еврейские националистические организации сионистов и юношеские организации бойскаутов.

В прошлом Полтавская область являлась родиной украинских националистов, как-то:

ПЕТЛЮРА – уроженец г. Полтавы, где проживали весь период его родственники, репрессированные в 1937 году.

ЛЕВИЦКИЙ Андрей – уроженец Гельмязевского района, являвшийся руководителем УНР и наместником ПЕТЛЮРЫ. В этом же районе проживал активный украинский националист – научный работник академии наук МАРГАРА.

КАРАСЬ – уроженец Градижского района, бывший член Центральной Рады и другие.

Указанные лица, возглавляя в прошлом украинское националистическое движение, имели своих единомышленников, которые в последующие 1919–1922 г.г. организовали политбанды и другие контрреволюционные подпольные и террористические организации. <...>

Остатки буржуазии, националистов и кулачества в большинстве своем эмигрировали за границу, оставив на территории Полтавщины свои семьи и родственников, часть из которых до 1941 г. поддерживала письменную связь с заграницей.

В последующие годы (1919–1922 г.г.) они организовывали политбанды и другие контрреволюционные и террористические организации.

Известны факты, когда в 1921–1922 г.г. из-за границы нелегально в Полтавскую губернию посылались видные разведчики УНР и польской разведки: САМУТИН, КОСТЕНКО, ГАМЗА и другие. Они организовывали ряд крупных политических банд, поднимали восстания и терроризировали местный партийный и советский актив.

В этот период активность эмигрантов за границей усиливалась остатками разбитых армий Врангеля и белополяков, разгромом которых в 1920 году из гор. Кременчуга, руководил товарищ СТАЛИН.

Несмотря на уничтожающие удары по врагам советской власти, местное кулачество не прекращало своей враждебной деятельности.

Началась «атаманщина». ХРИСТОВОЙ, КОВАЛЬ, ЧАЙКА, КРУПКИН, БОГДАН (из Прилукского уезда) и другие слились с крупной бандой МАХНО. Леса Диканьского, Гадячского, Миргородского и других уездов стали убежищем повстанческого движения в губернии.

Злодейским нападением махновцев подвергались г.г. Гадяч, Зеньков, Решетиловка, Золотоноша и ряд других населенных пунктов.

На помощь полтавчанам в борьбе с махновцами прибыл в 1921 году отважный пролетарский полководец М.В.ФРУНЗЕ <...>

Но и после этого положение в губернии не было спокойным. В разных уездах из кулацкой прослойки формировались политуголовные банды, численность которых доходила до 100 и более человек.

Наиболее крупными из этих банд, имевшими в своем распоряжении пулеметы и другое оружие, являлись:

I. Политбанда уроженца и жителя Кишеньковского района, Полтавской области ЛЕВЧЕНКО, в ней насчитывалось до 3000 человек.

2. Политбанда БЕЛЕНЬКОГО, численностью до 2000 человек.

3. Политбанда ХРИСТОВОГО численностью до 1000 человек, действовавшая совместно с проходившей через Полтавскую область бандой МАХНО.

Кроме того через территории области проходили банды ГРИГОРЬЕВА, МАРУСИ и др.

Часть участников как политических, так и уголовных банд, до 1941 г. проживале в ряде сел Полтавской области.

В 1929–1930 г.г. в области был ликвидирован ряд ячеек СВУ, в состав которых входили оставшиеся на местах украинские националисты.

Руководителем организации СВУ в Полтаве являлся ТОВКАЧ, в прошлом лично связанный с руководителями СВУ – ЕФРЕМОВЫМ и АНДРИЕВСКИМ.

В 1930 году при проведении коллективизации имели место кулацкие волынки, направленные против проведения коллективизации.

Вдохновителями волынок были остатки контрреволюционного националистического элемента. В Драбовском районе членами группы СВУ, в момент проведения коллективизации, было поднято восстание.

В 1930–1932 г.г. вскрыт ряд контрреволюционных повстанческих и террористических организаций.

На табачно-махорочных предприятиях города Кременчуга в 1927–1928 г.г. был вскрыт и ликвидирован окружной троцкистский центр.

На промышленных предприятиях города Полтавы в тот же период существовал ряд троцкистских групп, активно проводивших свою работу. В последующие годы значительная часть из них была разгромлена.

В период 1937–1938 г.г. был нанесен удар по остаткам троцкистского подполья.

Город Полтава до 1937 г. являлась местом высылки белогвардейских, контрабандистских и других антисоветских элементов.

В 1936–1938 г.г. были вскрыты РОВС-овскиие и другие шпионские организации.

В прошлом на территории области имелись крупные религиозные секты и общины: евангелистов, баптистов, беспоповцев и др.

Функционировали 3 монастыря: Ракитянский в Кременчугском районе и в Козельщинском районе два – один из них являлся отделением Киево-Печерской лавры.

До 1938 г. в городе Полтаве находился епископ ПИРСКИЙ, тихоновской ориентации

В 1938 году ПИРСКИЙ за контрреволюционную деятельность репрессирован.

В 1940 году имелся ряд церковных пятидесяток, которые оказывали свое влияние на религиозную часть населения и добивались открытия церквей, проводя замаскированную антисоветскую деятельность.

Большое влияние на религиозное население произвела украинская автокефальная церковь.

В 1939–1940 г.г. по Кременчугскому и Золотоношскому районам имелись случаи распространения контрреволюционных листовок. Лица, распространявшие эти листовки, были установлены и репрессированы.

По Комышнянскому району в 1940 году была вскрыта контрреволюционная молодежная террористическая организация имевшая в наличии оружие и готовившая террористические акты над районным активом.

В том же году в городе Полтаве также была вскрыта антисоветская украинско-националистическая группа из числа студентов института, проводившая активную контрреволюционную деятельность среди молодежи.

В период оккупации немцами территории Полтавской области, т. е. с сентября 1941 года по сентябрь 1943 г. украинские националисты активизировали свою националистическую деятельность, а также развернули свою активную деятельность и церковники.<...>

УКРАИНСКИЕ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИЕ ФОРМИРОВАНИЯ

До Великой Октябрьской социалистической революции на территории Полтавщины существовали и активно действовали украинско-эсеровские, меньшевистские и другие политические партии и группировки, которые возглавляли: бывший член Государственной Думы ТЕСЛЯ и крупные помещики ТРЕПКЕ, БРУНО и другие.

Впоследствии названные партии и группировки оказали свое влияние на украинские мелко-буржуазные националистические элементы и кулачество, в зарождении украинского национализма: организовали и возглавили борьбу за отрыв Украины от Великого русского народа, за создание так называемого «самостоятельного украинского буржуазного государства».

С марта 1917 года по январь 1918 г. Полтавщина находилась под властью «украинской центральной рады», а затем была оккупирована немецкими империалистами. В этот период времени была создана широко разветвленная националистическая организация «союз хлеборобов- собственников», участники которого в контакте с немецкими оккупантами вели активную контрреволюционную деятельность против коммунистов и революционно настроенных рабочих, крестьян и интеллигенции.

В годы существования «украинской директории» во главе с авантюристом ПЕТЛЮРОЙ (уроженец города Полтавы) во всех уездах Полтавской губернии были созданы националистические организации: «Просвита», «Украинская партия боротьбистов» и «Украинская партия социалистов революционеров», которые организовали и возглавили украинско-националистические банды для борьбы с молодой Советской республикой.

Из числа видных деятелей украинского национализма, уроженцами Полтавщины кроме ПЕТЛЮРЫ являются: ЛЕВИЦКИЙ, Андрей Николаевич, уроженец села Леплява, Гельмязевскогго района, в прошлом премьер-министр УНР, в настоящее время «Президент УНР» (украинской национальной рады), ШЕЛУХИН Сергей Павлович, уроженец Золотоношского района, бывший министр юстиции УНР, КАРАСЬ – уроженец Градижского района, бывший член «центральной рады», ШАНДРУК Павел Феофанович, уроженец города Лубны, бывший петлюровский генерал, в 1914 году возглавил так называемый «украинский национальный комитет», задачей которого было объединение всех украинских эмигрантских политических организаций (ОУН – бендеровцев, мельниковцев, гетманцев, УНР, УДК и др.) для совместной борьбы с Советской властью.

В настоящее время проживает в Америке, занимается вербовкой невозвращенцев, для создания воинских соединений на территории Западной Германии.

Во время гражданской войны на территории Полтавщины продолжительное время действовали петлюровские банды: атамана ГРИГОРЬЕВА, ХРИСТОВОГО, КОВАЛЯ, ЧАЙКИ, КРУПКИ, ЛЕВЧЕНКО, БЕЛЕНЬКОГО, ТЮТЮННИКА и др.

После разгрома этих банд их главари и вдохновители ПЕТЛЮРА, ЛЕВИЦКИЙ, ШЕЛУХИН и другие бежали за границу. На территории Полтавской области, в настоящее время проживает значительное количество их родственных и организационных связей.

Главарями УНР из-за границы забрасывались опытные разведчики и эмиссары националистических организаций, созданных за границей: САМУТИН, ГАМЗА, БЕЛОШАПКО – БЛАКИТНЫЙ, РЕЗНИК и др., которые установив связь с остатками националистических банд, создавали повстанческие организации, существовавшие и активно действующие до 1929–1930 г.г. разгромленные в свое время органами ВЧК-ОГПУ.

Известно, что САМУТИН во время немецкой оккупации прибыл в Полтаву из-за границы и, будучи заместителем начальника «Абвергруппы 102» вербовал агентуру для борьбы против Советской власти.

САМУТИН в настоящее время находится в англо-американской зоне оккупации Германии, является начальником разведотдела при центральном «проводе» ОУН.

Особенно активную вражескую работу на Полтавщине в 1929–1930 г.г. проводила контрреволюционная националистическая повстанческая организация «СВУ», руководителем которой был житель города Полтавы – ТОВКАЧ, поддерживающий организационные связи с главарями «СВУ» на Украине – ЕФРЕМОВЫМ и АНДРИЕВСКИМ. Организации «СВУ» на Полтавщине своевременно были разгромлены.

Временная оккупация Полтавской области немецкими захватчиками в 1941 году, значительно способствовала активизации вражеской деятельности украинских националистов.

Серьезной базой националистического подполья является духовенство и церковники автокефальной ориентации.

В период оккупации в городе Полтаве существовало автокефальное церковное управление, вдохновителями и руководителями которого были видные украинские националисты: митрополит Феофил БУЛДОВСКИЙ и епископ «Мстислав» – СКРЫПНИК Степан Иванович (родственник Петлюры) оба уроженцы Полтавы, которые проводили активную националистическую деятельность в контакте с ОУН. Для службы в автокефальных церквях в сан священников высвячивались бывшие репрессированные органами Советской власти и лица антисоветски-националистически настроеные.

В настоящее время СКРЫПНИК проживает в Канаде и является одним из руководителей единого церковного Управления в США.

В городе Полтаве в районах Полтавской области действовал областной «провод» ОУН мельниковского направления, организатором и руководителем которого были эмиссар центрального «провода» – «КОНИК» – ОНУФРИК Петр Иванович (бежал с немцами, в 1945 году расстрелян бендеровцами) и ДЫГАС Алексей Михайлович (уроженец города Полтавы), работавший начальником административного отдела городской управы, якобы арестован немцами.

Областной «провод» ОУН всю свою националистическую работу проводил через группы ОУН, созданные в 12 организациях и учреждениях города Полтавы, а также руководил организациями ОУН в Лубенском, Гоголевском, Зеньковском, Полтавском, Карловском и других районах.

Руководителями групп ОУН в городе Полтаве являлись: в редакции газеты «Голос Полтавщины» – САГАЙДАЧНЫЙ отделе народного образования – ПОШИВАЙЛО, городской управе – НАКОНЕЧНЫЙ, торговом отделе – ДЬЯЧЕНКО, облпотребсоюзе – ХОМЕНКО, городском театре – БОРДЮГ, обществе «Красный Крест» ВЬЮН Галина, управлении госимений – БОРОХОВИЧ, управлении автокефальной церкви – БУРКО, землеустроительном техникуме «МАРИЯ» (западница, фамилия не установлена), городской полиции – ЧУЙ и краеведческом музее – ПЕТРУК, все они бежали с немцами.

В городах Кременчуге, Крюкове и Градижском районах существовали группы ОУН, которые организационно подчинялись Александрийскому «проводу» ОУН, Кировоградской области.

После изгнания немецких оккупантов, в разное время, органами МГБ Полтавской области разоблачено и арестовано 172 участника ОУН. Оставшиеся националистические элементы, за последнее время активизировали вражескую работу, стремятся к созданию националистических групп и предпринимают попытки к установлению организационной связи с действующим подпольем ОУН западных областей Украины.

В настоящее время, значительной базой националистического подполья являются: репатрианты, которых в Полтавскую область прибыло около 100 тысяч человек, подвергавшиеся обработке в антисоветском националистическом духе, переселенцы из Польши и лица в разное время прибывшие из западных областей Украины в количестве до 1300 человек. <...>

СИОНИСТСКОЕ ПОДПОЛЬЕ И ЕВРЕЙСКИЕ БУРЖУАЗНЫЕ НАЦИОНАЛИСТЫ

В прошлом в г. Полтаве и районах области – Кременчугском, Лубенском, Кобелякском, Лохвицком, Миргородском, Золотоношском и Пирятинском активно действовали антисоветские сионистские организации, участники которых проводили враждебную националистическую деятельность и занимались сбором шпионских сведений в пользу английской разведки.

Из числа действовавших сионистских организаций известны: «ПОАЛЕЙ-ЦИОН», «ГАШОМЕР-ГАЦОЙР», «МАККАБИ», «ЕВОСМ», «ЦСЮФ» и др.

Руководство данными организациями осуществлялось так называемыми комитетами, находящимися в то время в г. Харькове и возглавлялось членами ЦК сионистов НЕМИРОВСКИМ Г.П. и ЛИТВИНОМ И.Е. (арестованы и осуждены).

Сионистская организация «Поалей-цион» организационно оформилась в г. Полтаве задолго до Великой Октябрьской социалистической революции и входила в заграничное объединение «Поалей-Цион» с центром, именовавшимся «Фербандсбюро» в Лондоне, во главе которого стоял изменник Родине БАРУ Ной Исаакович, уроженец г. Полтавы. В настоящее время БАРУ находится в Лондоне и является генеральным секретарем всемирного сионистского конгресса.

Кроме того, в г. Полтаве до 1924 года со своими родственниками проживала МАРГОЛИНА Р.П., отец которой МАРГОЛИН П.И. являлся кадровым сионистом.

В 1924 г. МАРГОЛИНА вышла замуж за ЭЛЬЯШЕВА С.С. и вместе в ним выехала за границу.

В настоящее время ЭЛЬЯШЕВ является посланником государства Израиль в СССР в Москве и с ним находится его жена ЭЛЬЯШЕВА-МАРГОЛИНА.

Наряду с этим на территории Полтавской области имеется 6 еврейских молитвенных домов в г.г. Полтаве, Кременчуге, Пирятине, Миргороде и Золотоноше, из которых действуют 4. В Золотоноше и Миргороде, вследствие отсутствия помещения, религиозные обряды исполняются нелегально на частных квартирах. <...>

ДУХОВЕНСТВО, ЦЕРКОВНИКИ
СЕКТАНТЫ ВСЕХ ТЕЧЕНИЙ

До оккупации немецкими войсками Полтавской области на территории области было 12 церквей, в том числе 2 церкви в г.Полтаве.

В годы оккупации немецко-фашистскими захватчиками г.Полтавы значительно возросло на население влияние духовенства, церковников и сектантов, в том числе молодежь и интеллигенция.

Этому способствовало официальное открытие множества церквей, молитвенных домов и сектантских общин.

Немцами в период оккупации Полтавской области было открыто – 302 церкви.
49 молитвенных домов баптистов
2 молитвенных дома адвентистов
2 женских монастыря на 120 человек
I старообрядческая община в г.Кременчуге.
В том числе, в г. Полтаве немцы открыли:
Церквей – 8
женских монастырей – 1
сектантских общин – 3

Кроме того в 1944 году было зарегистрировано 4 еврейских синагоги (г.г.Полтава, Кременчуг, Пирятин, Золотоноша).

Для укрепления своего режима и внедрения фашистской идеологии немцы использовании различные церковные движения. Автокефальная церковь находилась под влиянием украинских националистов, которые проводили через нее националистическую работу.

В первые дни фашистской оккупации в гор. Полтаве было создано так называемое «Украинское автокефальное церковное управление» под руководством видного украинского националиста ПОТУЛЬНИЦКОГО (бежал с немцами).

Организаторами и «духовными» руководителями автокефального церковного управления в г. Полтаве были: видный украинский националист епископ «МСТИСЛАВ» – СКРЫПНИК Степан Иванович (родственник ПЕТЛЮРЫ), прибывший в гор. Полтаву вместе с немецкими оккупационными властями.

В связи с разгромом оккупантов СКРЫПНИК бежал за границу и в настоящее время проживает в Канаде, является одним из руководителей единого церковного управления в США.

Известный украинский националист митрополит Феофил БУЛДОВСКИЙ, уроженец г.Полтавы (арестован в 1945 г.).

СКРЫПНИК и БУЛДОВСКИЙ в 1942 г. создали на Полтавщине свыше 100 автокефальных (украинских) церковных приходов, куда священниками набирались активные украинские националисты, бывшие петлюровцы, участники СВУ и другие антисоветские элементы, которые предварительно обучались на организованных в г. Полтаве так называемых «богословских» автокефальных курсах.

Наряду с существованием в период оккупации в г. Полтаве украинского церковного автокефального управления, в г. Лубнах Полтавской области, действовало также автокефальное управление, которое возглавлял епископ «СИЛЬВЕСТР», известный украинский националист, последователь «Липковщины», который также бежал с немцами за границу. – находится в американской зоне оккупации в Германии.

После освобождения Полтавской области от немецких захватчиков все церковные приходы продолжали функционировать и в отдельных местах были открыты новые.

В настоящее время по области всего учтено: церквей – 194, молитвенных домов – 117, монастырей – 2 (с количеством насельниц 163 чел.), священников – 292 (из них 70 чел. автокефальной ориентации), общин еврейских клерикалов – 4.

До начала Великой Отечественной войны на территории области легальных сектантских общин не было.

В настоящее время зарегистрировано:

а) баптистских общин	– 74 (2500 чел.)
б) адвентистов 7 дня	– 2 (78 чел.)
в) старообрядческая община	– 1 (98 чел.)

Из нелегальных сект существуют:

а) секта пятидесятников	– 12 групп до 150 чел.
б) секта иеговистов	– 1 группа 9 чел.
в) секта постников	– 3 группы 50 чел.

а также одиночки – участники церковно-монархических течений «ИПЦ» (истинно-православная церковь) и «ИПХ» (истинно-православных христиан).

Самая большая концентрация сект имеет место в районах: Полтавском, Кременчугском, Миргородском, Лохвицком, Котелевском, Золотоношском, Гадячском, Лубенском, Зеньковском, Решетиловском, Пирятинском, Гельмязевском, Карловском, Машевском, Опошнянском и в г. Полтаве.

Доминирующей сектой, как по своей численности, так и по деятельности, является секта евангельских христиан-баптистов, насчитывающая 2500 человек. <...>

ДА СБУ. – Колекція документів.

1951

Документ № 119

ВИРОК, ВИНЕСЕНИЙ ЛІНІЙНИМ СУДОМ ПІВДЕННОЇ ЗАЛІЗНИЦІ ЩОДО ГРОМАДЯНИНА В.К.ДОВБІЯ, ЗВИНУВАЧЕНОГО У АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

28 грудня 1951 р.

№_____________

П Р И Г О В О Р
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

«28» декабря 1951 года. Линейный суд Южн. ж.д.

в составе председательствующего Стрюкова, народных заседателей Барох и Мацуцина, при секретаре Караевой с участием пом. прокурора дороги Назарова и адвоката Натансон в закрытом судебном заседании в помещении Линсуда рассмотрел дело по обвинению слесаря ПТО ст. Ромодан Довбий Василия Кондратьевича 1913 года рождения, уроженца хутора Потивка Лубенского р-на Полтавской обл., из рабочих, украинца, малограмотного, беспартийного, женатого, несудимого, на жел-дорожном транспорте работавшего с 1930 года, проживавшего пос. Ромодан Миргородского р-на Полтавской обл. – в преступлении предусмотренном ст. 54-10 ч. I УК УССР.

Материалами предварительного и судебного следствия

Установил:

Подсудимый Довбий работая слесарем пункта технического осмотра вагонов ст. Ромодан Южн. ж.д., будучи враждебно настроен систематически среди работников ст. Ромодан проводил антисоветскую пропоганду в течении 1951 года.

Так, Довбий в разговорах с рабочими пункта технического осмотра неоднократно высказывал свои пораженчиские настроения в отношении Советского Союза на случай войны ее с Америкой. Такие же взгляды Довбий высказывал в июне м-це 1951 года в квартире Державицкого в присутствии Державицкого и Устименко, причем тут же высказывая пораженчиские настроения Довбий клеветал на советскую действительность, восхваляя при этом жизнь во время временной немецкой оккупации.

Кроме этого Довбий в апреле м-це с/г. на территории ст. Ромодан клеветнически и с ненавистью отзывался о государственных займах и политики партии и правительства, а так же клеветал на советскую прессу и радио, восхвалял жизнь рабочих в капиталистической Америке.

Подсудимый Довбий виновным себя не признал, однако его виновность полностью подтверждается показаниями свидетелей: Державицким, Устименко, Ус, Некраха и др. с которыми он лично беседовал и неоднократно среди них проводил антисоветскую пропоганду, как на месте работы а также на квартире Державицкого и у себя.

Своими действиями подсудимый Довбий совершил преступление предусмотренное ст. 54-10 ч. I УК УССР.

Линейный Суд учитывая материалы дела

Руководствуясь ст.ст. 296 и 297 УНК УССР

Приговорил:

Довбий Василия Кондратиевича, на основании ст. 54-10 ч. I УК УССР, подвергнуть лишению свободы в исправительно-трудовых лагерях сроком на восемь (8) лет с поражением в правах по пунктам «а», «б», «в» ст. 29 УК УССР, сроком на три года, считая началом срока

отбывания меры наказания с 28 октября 1951 года. Меры пресечения до вступления приговора в законную силу оставить содержание под стражей. Приговор может быть обжалован в Окружной Суд ж.д. транспорта Донецкого Округа в течении 5 дней со дня вручения осужденному выписки из приговора.

Председатель-щий (підпис)
Нар. Засед. (підписи)

Архів УСБУ ПО. – Спр.18265-с. Арк. 194.

Документ № 120

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК УПРАВЛІННЯ МДБ ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЩОДО ГРОМАДЯНИНА В.В.НИРКА, ЗВИНУВАЧЕНОГО В АНТИРАДЯНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

08 травня 1951 р.

По следделу № 5936

«УТВЕРЖДАЮ»
НАЧАЛЬНИК УМГБ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ
ПОЛКОВНИК
(підпис) (АЛЕКСЕЕВ)
« 8 » мая 1951 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По обвинению:
НЫРКО Владимира Васильевича
по ст. ст. 54-1 «а», 54-10 ч. 2
и 54-11 УК УССР.

3 сентября 1950 года Управлением МГБ Полтавской области за принадлежность к ОУН и антисоветскую националистическую деятельность был арестован и привлечен к уголовной ответственности НЫРКО Владимир Васильевич.

Расследование по делу установлено, что НЫРКО, находясь на службе в бывшей польской армии в чине капрала в 1939 году во время нападения фашистской Германии на Польшу был пленен немецкими войсками и вывезен в Германию. Л.д. 14, 18, 19.

Будучи в немецком лагере для военнопленных в гор. Аминдорф (Германия) в июне 1941 года НЫРКО установил связь с центральным проводом ОУН Мельниковского направления находившимся в гор. Берлине, при содействии которого из лагеря военнопленных был освобожден, вовлечен в ОУН и рекомендован на руководящую националистическую работу в гор. Галле. Л.д. 22, 23-26, 45, 52, 53, 55, 83.

Являясь участником ОУН, осенью 1941 года, НЫРКО по заданию провода выявил около 40 человек украинцев проживавших в то время в гор. Галле, которых вовлек в организацию украинских националистов, написал на них и передал в провод именные списки и создал в гор. Галле местную оуновскую организацию. Л.д. 46,49, 55,83, 95.

С 1942 года, когда руководство местной оуновской организацией в гор. Галле было передано некоему ВАШКЕВИЧУ, а позднее бывшему петлюровскому полковнику КИЗИМА и кадровому украинскому националисту БЕРЕЗА, НЫРКО, как член организации поддерживал с последними преступные связи и вплоть до разгрома фашистской Германии, посещал оуновские сборища. Л.д. 41, 49, 58, 83, 84, 124.

На проводимых оуновских сборищах при непосредственном участии НЫРКО, обсуждались вопросы создания при помощи немцев «самостоятельного» украинского буржуазного государства, возводилась клевета на Советское правительство, ВКП(б) и на существующий строй в СССР, а также проводилась активная агитация за невозвращение в Советский Союз после разгрома гитлеровской Германии. Л. д. 41, 42, 50, 58, 59, 60, 76, 84.

Прибыв в 1948 году по репатриации в Советский Союз и проживая в гор. Гадяч, Полтавской области, НЫРКО среди населения проводил антисоветскую агитацию – восхвалял идеи украинских националистов, возводил клевету на коммунистов и Советскую действительность, опошлял Советский народ, в то же время восхвалял условия жизни и культуру фашистской Германии. Л.д. 67, 68, 70, 85, 86, 108, 110, 113, 114, 116, 118, 128-129.

Будучи допрошен в качестве обвиняемого НЫРКО в пред'явленном ему обвинении, виновным себя признал полностью. Л.д. 40-42, 82-86, 93-98.

Наряду в этим в проводимой им антисоветской агитации достаточно изобличается показаниями свидетелей: СЕМЯНОВОЙ М.Е. Л.д. 107-108, СЕМЯНОВА И.И. л.д. 109-110, ГОРОШКО И.А. л.д. 111-114, ЛУКАШ И.И. л.д. 115-116, ЗАКРАЕВА И.С. л.д. 117-118, и очной ставкой со свидетелем СЕМЯНОВОЙ М.Е. л.д. 128-130.

НА ОСНОВАНИИ ИЗЛОЖЕННОГО ОБВИНЯЕТСЯ:

НЫРКО Владимир Васильевич, 1916 года рождения, уроженец села Бенькова-Вишня, Рудковского района, Дрогобичской области, из крестьян, украинец, гр. СССР, беспартийный, женатый, ранее не судимый, со средним образованием, до ареста проживал в гор. Гадяч, Полтавской области, работал сборщиком местовых платежей на колхозном рынке.

В ТОМ, ЧТО: С 1941 года являлся участником организации украинских националистов, вербовал в ОУН украинцев на территории Германии и создал из них в гор. Галле местную оуновскую организацию.

На протяжении 1941–1945 г.г. посещал оуновские сборища на которых возводил клевету на Советское правительство и существующий строй в СССР.

Проживая с осени 1948 года и по день ареста в СССР в гор. Гадяч, Полтавской области среди окружающих проводил антисоветскую агитацию, т.е. в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-1 «а», 54-10 ч.2 и 54-11 УК УССР.

Руководствуясь ст. 204 УПК УССР следственное дело по обвинению НЫРКО Владимира Васильевича направить Военному Прокурору войск МВД Полтавской области для утверждения обвинительного заключения и последующего направления дела согласно директивы МГБ СССР № 162/101 от 18 сентября 1945 года на рассмотрение Особого Совещания при Министре Государственной Безопасности Союза ССР.

Мера наказания предлагается 25 лет ИТЛ без конфискации лично принадлежащего имущества за отсутствием такового.

СТ СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДОТДЕЛА УМГБ
ПОЛТАВСКОЙ ОБЛ МАЙОР (підпис) (ОСИПОВ)
НАЧ ОТДЕЛЕНИЯ СЛЕДОТДЕЛА УМГБ
ПОЛТАВСКОЙ ОБЛ СТ ЛЕЙТЕНАНТ (підпис) (КРЫСЬКО)
НАЧАЛЬНИК СЛЕДОТДЕЛА УМГБ
ПОЛТАВСКОЙ ОБЛ МАЙОР (підпис) (ГУБИЧ)

Архів УСБУ ПО. – Спр. 16636-с. – Арк. 153-155.

1952

Документ № 121

СТАТТЯ У ГАЗЕТІ «ЗОРЯ ПОЛТАВЩИНИ» «ЗА ІДЕЙНИЙ І ХУДОЖНІЙ РІСТ ЛІТЕРАТОРІВ» ПРО НЕВІДПОВІДНІСТЬ ТВОРІВ ЛІТЕРАТОРІВ ІДЕОЛОГІЧНИМ ВИМОГАМ ПАРТІЇ

22 січня 1952 р.

На обласній нараді молодих письменників.

З кожним роком в радянську літературу приходить нове поповнення. Відрадне явище! Народ наш має законне право пишатися цим фактом. Прихід літературної молоді, передусім, обумовлений не просто бажанням «писати», а нашою дійсністю, багатством прекрасних вражень, внутрішнім потягом розповісти про них, розкрити велич і красу душі нашої людини – будівника нового комуністичного суспільства. Тому радянська література, як ні одна з літератур світу, так багата змістом і так близька народові.

Чималий загін літераторів має Полтавщина. Окремі з них пишуть недавно, інші – мають уже певний досвід роботи і своє літературне лице, так би мовити «письменницький почерк». Дбайливе і повсякденне виховання цієї молоді, допомога в її творчій роботі – питання надзвичайної ваги. Днями обкомом КП(б)У була скликана нарада літераторів Полтавщини. На неї прибуло 60 молодих письменників – робітники, колгоспники, вчителі, студентська молодь, журналісти.

З доповіддю «Про рішення листопадового Пленуму ЦК КП(б)У» виступив завідуючий відділом пропаганди і агітації обкому КП(б)У тов. К.Г.Довбня. Він зробив аналіз літературного життя Полтавщини і творчості окремих письменників та дав ряд вказівок щодо поліпшення творчої роботи молодих літераторів.

Літературні групи створюються, головним чином, навколо районних газет, які служать для них міцною підпорою в їх роботі, допомагають зростати.

На Полтавщині найкраще працюють літературні групи в Полтаві, Кременчуці, Лубнах. В кожній з названих груп налічується від 15 до 25 молодих літераторів, немало з яких уже в тій чи іншій мірі заявили про себе в літературі рядом своїх творів.

Так, до складу обласного літоб'єднання входять два члени Спілки радянських письменників України – поети Яків Шутько і Надія Хоменко, які виступили з першими збірками віршів, кандидат в члени СРПУ поет Олесь Юренко.

Поети Іван Червоніщенко, Андрій Пашко, Андрій Страшко і інші виступають з творами на сторінках журналів «Вітчизна», «Дніпро», «Україна» та в обласній газеті «Зоря Полтавщини».

Молодий прозаїк Пилип Бабанський за короткий період написав ряд хороших оповідань. А нещодавно в конкурсі на краще оповідання і новелу тов. Бабанський зайняв друге місце.

Член обласного літоб'єднання Петро Лубенський виступає в жанрі драматургії. Він надрукував дві п'єси: «Нескорена полтавчанка» і «Соколята». Віктор Безорудько з Лубен успішно працює в гумористичному жанрі. Павло Стендик з Лохвиці виступає з творами в журналах «Вітчизна», «Перець». Голова Кременчуцького літоб'єднання Ярослав Вечеренко виступає в періодичній пресі з віршами.

Немало з опублікованих творів цих авторів відзначаються високою ідейністю та художньою зрілістю. Головна тема їх – відображення нашої радянської дійсності, радості соціалістичної праці, показ любові до Батьківщини, більшовицької партії і товариша Сталіна.

Написано ряд творів про кращих людей Полтавщини. Значну увагу приділено темі боротьби народів світу, за мир.

Проте непоодинокі випадки, після хорошого твору той чи інший автор давав низько художній, явно недовершений твір. Прикрі невдачі траплялись тому, що молоді літератори послаблювали вимогливість до себе, самозаспокоювались, відривались від колективу, нерідко працювали келійно, відокремлено один від одного.

Історичні рішення ЦК ВКП(б) та виступи газети «Правда» про поліпшення ідеологічної роботи як не можна краще пояснили зриви в роботі і літераторів Полтавщини.

Основою економічної могутності і незалежності нашої країни є соціалістична індустрія, а робітничий клас є найбільш передовим, авангардним класом в суспільстві. Однак літератори Полтавщини індустріальній тематиці не приділяють належної уваги: за винятком п'єси П.Лубенського «Соколята», кількох оповідань П.Бабанського та віршів кременчуцьких поетів на цю тему не створено нічого.

Більшість творів письменників присвячено колгоспному селу і його людям. Але в них сухо, нецікаво, без глибокого показу життя констатуються дрібні факти, не видно узагальнених образів трудівників колгоспного села.

Така «Пісня про Марію Фастову» А.Пашка. Про трудові діла колгоспниць у поезії немає згадки: над полями тільки «пісня соколом літа», а «поосені» ланка буде писати «рапорт нових перемог».

В такому ж плані показує труд наших людей Я.Вечеренко («Кременчук», «Делегатка з'їзду»).

Ідеологічний зрив допущено А.Страшком у «Баладі про партизанку». З твору не ясно, про який період іде мова – період німецької інтервенції 1918 р. чи період Вітчизняної війни. Згадується у «Баладі» про Україну, але яку Україну має автор на увазі – невідомо: все подано в барвистому тоні, в плані замилування природою. Нічого не сказано і про партійне керівництво партизанським рухом у Вітчизняній війні, образ партизанки показаний ізольовано від її бойових друзів.

«Балада» – неповноцінний ідейно-порочний твір. А між тим, вона була надрукована і навіть намічалася до включення в альманах «Весна над Ворсклою». До цього твір не було піддано критиці ні серед літераторів, ні в пресі.

На деяких віршах, безумовно, здібного поета Я.Шутька лежить печать поспішності, непродуманості. У вірші «Наша совість» він створив образ учительки, наділивши її такими рисами: вона «мати всіх, хто сьогодні іде в похід за правду, за мир». Так звичайно можна говорити лише про Батьківщину, про партію.

Багаторічна робота В.Срібницького над повістями «Сосни на камені» і «Полтавські каштани» виявилась безплідною, в основі своїй ідейно-порочною. Невірно розкрито в них ідею дружби російського і українського народів. Автору треба серйозно переглянути свою роботу.

Окремі літератори – М.Пойдеменко, Г.Максименко і інші проявляють слабу творчу активність. Недостатньо працюють над мовою і композиційною будовою творів Н.Хоменко, Н.Носенко.

Суть усіх цих та інших недоліків і помилок в ідеологічній роботі криється в слабій ідейно-виховній роботі партійних організацій серед інтелігенції, серед працівників літературного фронту.

Ряд письменників погано працює над підвищенням свого ідейно-політичного рівня. Обговорення творчості молодих літераторів проводиться від випадку до випадку. Бюро літоб'єднання по суті не керує літературною роботою в області. В газеті «Зоря Полтавщини» ні одного разу глибоко не розбиралась творчість письменників, а нерідко захвалювалась. З літературно-критичними статтями викладачі педінституту тт. Падалка, Данисько, Чирко, Кузьменко виступають рідко.

Огляд роботи літераторів Полтавщини зроблений доповідачем, викликав активне обговорення доповіді. <...>.

Для молодих письменників були прочитані лекції: «Розвиток товаришем Сталіним марксистсько-ленінського вчення про базис і надбудову», «Соціалістичний реалізм – основний творчий метод радянської літератури» та доповідь про міжнародне становище.

[Б. а.]. За ідейний і художній ріст літераторів // Зоря Полтавщини. –1952. – 22 січня. – № 17 (6318).

1953

Документ № 122

ІНФОРМАЦІЯ ЗАВ.ВІДДІЛОМ ПРОПАГАНДИ І АГІТАЦІЇ ОБКОМУ КП УКРАЇНИ К.Г.ДОВБНІ ЦК КП УКРАЇНИ ПРО ПЕРЕВІРКУ КНИЖКОВИХ ФОНДІВ БІБЛІОТЕК В ОБЛАСТІ

01 серпня 1953 р.

ЦК КП України, завідуючому відділом культури і науки
тов. Червоненко С.В.

Відповідно до рішення ЦК КП України, 24 квітня 1953 року бюро Полтавського обкому партії прийняло рішення про проведення перевірки книжкових фондів в бібліотеках області, яким зобов'язало партійні організації міст і районів області, а також керівників відомств очистити книжкові фонди бібліотек від устарілої та ідеологічно шкідливої літератури.

Питання про хід очистки книжкових фондів та недоліки допущені в цій роботі обговорювались на кущових нарадах бібліотечних працівників, що відбулися в травні місяці цього року.

В абсолютній більшості бібліотек області устаріла та ідеологічно шкідлива література уже вилучена.

Не повністю закінчена перевірка фондів лише в обласних і деяких сільських та відомчих бібліотеках. Причиною цьому являється те, що в бібліотеках книжкові фонди розміщені в занадто малих приміщеннях, багато книжок лежить в штабелях і це затримує роботу по перевірці фондів, і в деяких відомчих бібліотеках (наприклад, шкільних) майже відсутні списки головліту на вилучення літератури, що також не дало можливості своєчасно закінчити перевірки фондів.

В ході перевірки книжкових фондів в бібліотеках області виявлено і вилучено значну кількість устарілої та ідеологічно шкідливої літератури, яка знаходилась в бібліотеках масового користування.

Так, за неповними даними вилучено літератури: в бібліотеках Міністерства культури 1673 книжки; Міністерства освіти – 181 книжка; Міністерства охорони здоров'я – 18 книжок; бібліотеках райкомів партії – 67 книжок; в профспілкових бібліотеках – 106 книжок.

В порядку контролю за виконанням рішення ЦК КП України та бюро обкому партії відділ пропаганди і агітації обкому КП України в липні місяці цього року перевірив бібліотеки Пирятинського, Шрамківського та Гребінківського районів на предмет очистки книжкових фондів.

Матеріали про роботу бібліотек Шрамківського району 6 серпня будуть обговорені на засіданні бюро обкому партії.

З метою покращення роботи по систематичному очищенню книжкових фондів бібліотек відділ пропаганди і агітації обкому КП України просить Вас дати розпорядження Міністерства освіти та охорони здоров'я УРСР та Республіканській Раді профспілок регулярно забезпечувати бібліотеки своїх відомств списками на вилучення літератури.

Зав.відділом пропаганди і агітації
обкому КП України Довбня

ДАПО. – Ф.П-15. – Оп. 2. – Спр. 1340. – Арк. 55-56. Машинописна копія.

1955

Документ № 123

З ДОВІДКИ-ДОПОВІДІ ГОЛОВИ ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ КИЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ ГЕНЕРАЛ-МАЙОРА АРХИПОВИЧА ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КПУ О.КИРИЧЕНКУ ПРО РЕЗУЛЬТАТИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ДЕРЖАВНІ ЗЛОЧИНИ КОМІСІЄЮ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ ТА ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ КВО НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1955 р.

СЕКРЕТНО
Экз. № 1

	Решения (в отношении лиц)					
	1954 год			1955 год		
	Комиссии.	ВП	ВТ	Комиссии.	ВП	ВТ
1. Приговор отменить с прекращением дела	14	14	18	17	27	28
2. Приговор отменить с направлением дела на доследование	10	11	12	14	12	18
3. Снизить наказание:						
а) до 5 лет с применением амнистии	21	40	43	6	7	23
б) от 6 до 9 лет	28	38	55	14	18	68
в) до 10 лет	86	112	85	178	202	130
г) от 11 до 15 лет	51			34	2	1
4. В пересмотре отказать	5	2	1	17	7	5
Приговор отменить с прекращением дела					1	1
Приговор отменить с направлением дела на доследование						1
Снизить наказание:						
а) до 5 лет с применением амнистии						
б) от 6 до 9 лет			1		1	3
в) до 10 лет		3	3		87	
г) от 11 до 15 лет						

СУД.СЕКРЕТАРЬ ВТ КВО
МАЙОР ЮСТИЦИИ (підпис) (КАСАТКИН)

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 4087. – Арк. 275. Оригінал.

1956

Документ № 124

ОГЛЯДОВА ДОВІДКА У СПРАВІ КОЛИШНЬОГО НАЧАЛЬНИКА УНКВС ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ О.О.ВОЛКОВА

01 жовтня 1956 р.

ОБЗОРНАЯ СПРАВКА

По архивно-следственному делу № 981732 по обвинению

бывшего начальника УНКВД по Полтавской области ВОЛКОВА Александра Александровича, 1898 года рождения, уроженца Московской области, русского, с низшим образованием, бывшего члена ВКП(б) с 1920 года.

ВОЛКОВ 20 июня 1941 года Военной Коллегией Верховного Суда СССР осужден по ст. 58-1 «а», 58-7, 58-8 и 58-11 УК УССР к ВМН – расстрелу.

16 октября 1941 года приговор приведен в исполнение.

ВОЛКОВ Военной Коллегией Верховного Суда СССР признан виновным в том, что он с 1936 года являлся активным участником антисоветской заговорщицкой организации, действовавшей в системе Органов НКВД СССР.

По заданию руководства заговорщицкой организации проводил вражескую деятельность выразившуюся в необоснованных массовых арестах, в фальсификации следственных материалов, в создании не существующих контрреволюционных организаций и формировании и применении незаконных методов следствия.

На допросе 23 марта 1939 года ВОЛКОВ показал, что в феврале 1938 года в Киев приехал ЕЖОВ, который вместе с УСПЕНСКИМ (бывший Наркомвнудел Украины) назначили его – ВОЛКОВА начальником УНКВД Полтавской области, от которых он получил указание по вскрытию организованного антисоветского подполья и составлении количественного лимита дел, которые необходимо пропускать через Тройки УНКВД (т. 1. л.д. 64-65).

Далее ВОЛКОВ показал, что работая Начальником УНКВД по Полтавской области им создавались фиктивные дела, при допросах к арестованным применялись физические меры воздействия.

«Мною были созданы фиктивные дела, как крупные назову дела «РОВСА» – Русский общевоинский Союз, «ПОВ» – Польская организация войскова и другие.

Мною были привлечены к созданию фиктивных дел; ПОЛЯКОВ (Зам. Нач. УНКВД), ЧЕРНЯВСКИЙ – (Нач. 4 отдела), ПЛАТОНОВ – (нач. 3 отдела), ЗЕЛЬ – (Инспектор при нач. УНКВД) и КАГАНОВИЧ – (Зам. нач. 3 отдела)».

На допросе 16 июня 1939 года ВОЛКОВ показал:

«Наиболее крупными фиктивным делом, заведенным при моем участии, было о так называемой военно-фашистской организации в 25 стрелковой дивизии. На основании прежних фиктивных показаний были арестованы:

ТРУБНИКОВ – командир дивизии, ЗЕЛИКОВ – нач. штаба дивизии, ДМИТРИЕВ – командир полка, ЛАГУТЬКО – комиссар полка.

БЕРЕСТНЕВ и БОГАТЬКО (сотрудники УНКВД)

применением методов физических воздействий добились от них показаний о том, что якобы они являются участниками военно-фашистской организации и, что завербовали в состав организации тех, большинство которых уже были арестовано, тем самым скрывалась фиктивность прошедших дел.

> Необходимые фамилии под избиением навязывали указанным арестованным. После того, были проведены большие аресты по их показаниям» (т. 1, л.д. 118).

Как видно из показаний арестованного ЕДОВА Н. И. от 30 апреля 1939 года со слов ФРИНОВСКОГО ему известен ВОЛКОВ как участник заговорщицкой организации и, что в начале 1938 года будучи на Украине, он лично установил связь с ВОЛКОВЫМ (т.1. л.д. 138-140).

На допросе 17 января 1940 года ВОЛКОВ показал, что являясь нач. УНКВД Полтавской области, он корректировал протоколы допросов арестованных, после составления их следователями (т.2, л.д. 88-108).

Допрошенные в качестве свидетелей сотрудники Полтавского УНКВД: БАГРОВ С. М., НЕСТЕРЕНКО А.П., ГАЛЕУН И.В., КОСТЬ К.П., КАГАНОВИЧ А.Г., ПЛАТОВ В.М., АНДРЕЕВ П.А., ВОРОНА Ф.С., КИРИЛЕНКО М.М., ЗАГОРУЛЬКО Д.Д., МОКУЛИН Н.И., МАСТЕЦКИЙ В.Ф., ФИШМАН А.И., БОГАТЬКО Г.С. И БЕЛЕНЕЦ Д.А. провели ряд фактов, подтверждающих о том, что в бытность работы ВОЛКОВА начальником УНКВД Полтавской области, лично ими и отдельными сотрудниками фальсифицировались следственные материалы и дела, в фальсифицированных показаниях обвиняемых дописывались лица, арестованным проводились очные ставки с неизвестными им обвиняемыми, при допросах применялись незаконные методы следствия (т. 3, л.д. 198-307).

В деле имеются собственноручные показания бывшего заместителя начальника УНКВД по Полтавской области ПОЛЯКОВА С. И. от 26 июля 1939 года.

ПОЛЯКОВ перечислил следующие извращения в работе Полтавского Управления НКВД.

«а) Создание не существующих контрреволюционных организаций и формирований посредством составления так называемых «руководящих» протоколов допроса по ряду к/р формирований;

б) включение в протоколы допросов обвиняемых лиц или непроводивших к/р деятельности совсем, или имеющих за собой в прошлом компрометирующие материалы;

в) проведение незаконных арестов без достаточных для ареста материалов, зачастую и совершенно без них в том числе и сотрудников УНКВД;

г) допущение в чрезмерной мере незаконных методов ведения следствия и физического воздействия на арестованных и ряд других более мелких извращений».

На л.д. 9 том 3, ПОЛЯКОВ показал:

> «Основным злом введенным ВОЛКОВЫМ сразу же после его приезда в Полтаву, было составление фальсифицированных протоколов по основным обвиняемым, почти всех к-р линий вскрытых УНКВД. Громоздкие, большие по количеству страниц, литературно с красивостями написанные протоколы – требовал Киев. ВОЛКОВ был на это большой мастер и он это «выполнял».
>
> «Вообще ВОЛКОВ в 4 отделе не пропустил ни одного протокола допроса, чтобы не переделать таковой по своему» (л.д. 19-23 т. 3 показания ПОЛЯКОВА).

Свидетель ФЕДОРОВ Василий Антонович бывший начальник I отделения 4 отдела УНКВД Полтавской области на допросе 26 июля 1939 года показал о грубейших искрывлениях в практической работе ВОЛКОВА, который «ни одного показания» главных, как он называл арестованных ВОЛКОВ не пропускал без фальсификации, которая в его терминологии носила название – «корректировка», при чем эту «корректировку» он со вкусом смаковал, сфальсифицированные им протоколы оглашал на оперативных совещаниях, призывая руководствоваться этими составленными им лично протоколами. Эти протоколы он рассылал по оперативным группам области в Полтавскую, Кременчугскую, Лубенскую и Золотоношскую – для руководства и составления таких же протоколов. л.д. 27 т.3.

В своих показаниях ФЕДОРОВ привел ряд конкретных примеров преступной деятельности ВОЛКОВА по фальсификации дел, показал о том, что ВОЛКОВ давал установку

оперативному составу к показаниям арестованных приписывать 40% того, чего они не показывали и о том, что ВОЛКОВ лично избивал арестованных на допросах.

Далее ФЕДОРОВ показал:

> «Особенно жестоко напирал ВОЛКОВ на «линии». Возвратившись обычно из Киева, он собирал оперативные совещания, иногда даже областные, и на них объявлял о «новых линиях» якобы вскрытых НКВД УССР, якобы замышлявших восстание против Советской власти.
>
> ВОЛКОВ категорически требовал «указки по линиям», т. е. чтобы все организации антисоветского характера увязывались между собой: троцкисты с сионистами, эсерами, меньшевиками, с иностранными разведками и так далее» (т. 3, л.д. 28-46).

Свидетель КУРАЧИК И. Т. (сотрудник НКВД) на допросе от 27-го июля 1939 года показал:

> «По прямому указанию бывшего начальника Управления ВОЛКОВА А.А. фальсифицировались так называемые «ведущие протоколы» по отдельным линиям и таким образом, создавались несуществующие антисоветские формирования и организации.
>
> В этой антисоветской преступной деятельности ВОЛКОВУ помогали (в большей мере) ныне работающие в Облуправлении НКВД оперативные работники ФЕДОРОВ, ТИТОВ, ЧЕРНЯВСКИЙ, ФИШМАН и др.
>
> Так, например: была создана «молодая генерация», «областной повстанческий партизанский штаб», «Блок лево-эсеровского формирования с РОВСОМ» и «право-троцкистский центр».
>
> Для этого были подобраны соответствующие фигуры по ним написаны указанные мною выше протоколы, а в эти протоколы записывались нужные лица и таким образом, разворачивались аресты и получались формирования и «антисоветские организации» (т. 3, л.д. 63-64).

В деле имеется выписка из показаний УСПЕНСКОГО А.И. от 26 августа 1939 года, который о ВОЛКОВЕ и Начальнике УНКВД Николаевской области КАРАМЫШЕВЕ показал следующее:

> «С ними я в заговорщицкой связи не состоял, хотя они и выполняли без возражения все мои антисоветские установки и в делах их – практических, они мало отличались от заговорщиков, так как производили на той же основе, как и заговорщики необоснованные аресты и фальсификацию следствия» (т. 3, л.д. 236).

На допросе 4 марта 1941 года ВОЛКОВ показал, что в 1938 году установив связь с участниками антисоветского заговора заместителем нач. УНКВД Полтавской области ПОЛЯКОВЫМ в феврале 1938 года от ЕЖОВА и УСПЕНСКОГО получил указание о развороте вражеской работы в Полтавской области путем создания фиктивных дел и осуществлял это практически при помощи ПОЛЯКОВА и привлеченных ими в заговор ЧЕРНЯВСКОГО-ОЛЬШАНЕЦКОГО и ПЛАТОНОВА (т. 6, л.д. 83-114).

Архивно-следственное дело № 381732 по обвинению ВОЛКОВА А.А. хранится в УАО КГБ при СМ СССР

Справку составил:
ПОМ. ВОЕННОГО ПРОКУРОРА КИЕВСКОГО
ВОЕННОГО ОКРУГА ПО ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ
ПОДПОЛКОВНИК ЮСТИЦИИ (підпис) (КУЗИН)

I/X-1956 г.

Архів УСБУ ПО. – Спр. 4370-с. – Арк. 443-447.

1960

Документ № 125

ПОВІДОМЛЕННЯ УПОВНОВАЖЕНОГО РАДИ У СПРАВАХ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ БАЗАВЛУКА РАДІ У СПРАВАХ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ СРСР ТА РАДІ У СПРАВАХ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР ПРО ЗАКРИТТЯ ПОЛТАВСЬКОГО ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОГО МОНАСТИРЯ

15 червня 1960 р.

Председателю Совета по делам
Русской православной церкви при
Совете Министров СССР
тов. Куроедову В.А.

Уполномоченному Совета по делам
Русской православной церкви при
Совете Министров УССР
тов. Пинчуку Г.П.

В соответствии постановления Совета Министров УССР и решения исполкома Полтавского областного Совета депутатов трудящихся от 8 июля Полтавский женский монастырь закрыт.

Жилые корпуса и Введенская церковь из ведения монастыря изъяты. Все монашествующие в количестве 87 человек из них: 48 человек перевезено в организованном порядке в Николаевский женский монастырь село Лебедин, Шполянского района Черкасской области, а 39 человек разъехались в места избранного жительства.

Все жилые корпуса передано Полтавской областной вспомогательной школе-интернату для умственно отсталых детей и в настоящее время производятся работы по переоборудованию на общежитие школы, классные комнаты и учебные мастерские. В этой вспомогательной школе-интернате будет 120 учеников, 8 классов (от 1 до 8-го включительно).

Ликвидация Полтавского женского монастыря прошла очень быстро, в минимальный срок, причем, спокойно, без шума и, главное, без всяких эксцессов.

Полтавский крестовоздвиженский женский монастырь основан в 1850 году, построен в Византийском стиле, расположен на северной окраине города, собор построен в 1650 году, колокольня в 1786 году и находятся не введении монастыря, а состоят на учете памятников архитектуры.

Введении монастыря находятся:

1) Введенская церковь – 223,4 кв.м., из них:
   под церковью – 173, 4 кв.м.
   под келиями – 50 кв.м.
2) Серафимовский корпус – 208,6 кв.м., из них:
   под церковью – 56, 8 кв. м.
   под келиями – 151,8 кв. м.
3) жилой корпус под келиями – 107,9 кв. м.
4) жилой барак под келиями – 389,6 кв.м.
5) кухня-трапезная, расположенная в подвальном помещении Серафимовского корпуса, занимает – 48 кв.м.
6) летняя комната для приезжих – 16,5 кв.м.

7) баня-прачечная – 18 кв.м.
8) сараи – 132 кв.м.
Всего – 1144 кв.м.,
из них под келиями – 654 кв.м.
(без коридоров только под келиями – 604 кв.м.).

Монастырь расположен на окраине города, среди рабочих кварталов, пахотной земли не имел, монашествующие жили за счет пожертвований, посещали домохозяек и вели среди них религиозную пропаганду.

Полтавский крестовоздвиженский монастырь функционировал до 1923 года.

В 1923 году он прекратил свою деятельность, а помещения использовались общественными организациями.

В период немецко-фашистской оккупации здесь был образован женский монастырь, который функционировал до его ликвидации.

Быстрому закрытию Полтавского женского монастыря главным образом способствовали большие мероприятия, проведенные за последнее время местными партийными и советскими органами в деле широкого развертывания научно-атеистической пропаганды и антирелигиозной работы среди населения гор. Полтавы и окружающих поселков.

По линии Полтавского обкома и горкома КП Украины проведен семинар лекторов-атеистов, которые в гор. Полтаве и прилегающих к нему рабочих поселках прочитали много лекций и докладов научно-атеистические темы, связывая их с мракобесовской деятельностью Полтавского женского монастыря.

Проводились тематические вечера.

Интенсивно работали киноустановки.

В областной газете «Заря Полтавщины» с конца прошлого года до настоящего времени широко освещались материалы на научно-атеистические темы, а также мракобесовская деятельность Полтавского женского монастыря.

Продуманные организационные мероприятия, правильное и четкое их проведение обеспечили быструю и безболезненную ликвидацию Полтавского женского монастыря.

Секретарь епархиального управления Вышневский 4-го июля объявил насельницам монастыря Указ епископа Алипия о ликвидации монастыря.

Я, в индивидуальных беседах с каждой монахиней и послушницей выяснил конкретно, кто, куда и к кому из родственников думает ехать или трудоустроится. Большинство изъявили желание ехать к ближайшим родственникам в количестве 39 человек из них: убыло в другие области УССР (Харьковская, Черниговская, Макеевка и др.) – 23 человека и 16 человек разъехалось по районах Полтавской области (Миргородский, Кобелякский. Карловский Хорольский и Семеновский районы).

Руководство Ленинского райсовета гор. Полтавы здесь же в монастыре, для удобства и быстроты организовали выписку с отметкой в паспортах отъезжающим.

Для выезда монашествующих с их личным имуществом было выделено автотрестом 36 грузовых автомашин и 2 автобуса, 20 девушек студенток (комсомолок) сельскохозяйственного института и 20 коммунистов и комсомольцев паровозоремонтного завода, которые помогали упаковывать личные вещи насельниц монастыря и грузить их в автомашины.

Монашествующие и их имущество до 8-00 8 июля были вывезены на 26 грузовых машинах и 2-х автобусах (48) в Лебединский монастырь и остальные (39) на 10-х грузовых машинах были развезены по районам области к ближайшим родственникам.

Оперативные работники милиции (в штатской форме), члены народной дружины в течение 7–8 июля обеспечили полный порядок.

Монашествующие не ожидали, что им будет оказана помощь автомашинами, грузчиками, охрана их имущества, это их тронуло и они открыто высказывали свою благодарность местным властям.

Всем монахиням и послушницам отъезжающим из монастыря к родным и родственникам выдано денежное пособие в размерах 500–1000 рублей.

Основное культимущество монастырской церкви увезено в Лебединский монастырь с имуществом монашествующих на грузовых автомашинах.

Утром 8 июля были сняты кресты с монастырского помещения и церкви.

Со стороны окружающего населения никаких попыток и ходатайств в отношении монастырской церкви не было, жалоб никаких не поступало.

<...>

Уполномоченный Совета
по Полтавской области Н. Базавлук

ДАПО. – Ф.Р-4085. – Оп. 16. – Спр. 202. – Арк.: 72-75. Машинописна копія.

1970

Документ № 126

СТАТТЯ М. ПЛІША «ЧОРТОПОЛОХ» У ГАЗЕТІ «ЗОРЯ ПОЛТАВЩИНИ» ІЗ ЗВИНУВАЧЕННЯМИ У БУРЖУАЗНОМУ НАЦІОНАЛІЗМІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ П.П.РОТАЧА

16 січня 1970 р.

ЧОРТОПОЛОХ

З кожним роком все буйніше, розмаїтіше квітує, розвивається наша українська радянська література – дітище Великого Жовтня. Успадкувавши творчий характер майстрів художнього слова дореволюційного періоду – Шевченка, Франка, Коцюбинського, Лесі Українки – письменники Радянської України створили чимало чудових творів. З художнім пафосом, глибоко й правдиво відображено в них соціальні перетворення, утвердження Радянської влади на Україні, індустріалізацію і колективізацію, масовий героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни, творчу силу українського народу, його інтернаціональний дух, керівну і спрямовуючу роль ленінської Комуністичної партії на всіх етапах соціалістичного будівництва.

Твори Рильського, Тичини, Сосюри, Головка, Панча, Корнійчука, Гончара, Усенка, Яновського, Галана, Стельмаха, Малишка та багатьох інших знайшли дорогу і полюбилися читачам не тільки в Радянському Союзі, соціалістичних країнах, а й в ряді капіталістичних країн – Франції, Англії, Італії, ФРН, Австралії, Канаді, США, Японії.

Українська радянська література пройнята безсмертними, вседолаючими ідеями марксизму-ленінізму. В цьому її сила, джерело наснаги й коріння всебічного бурхливого розвитку.

Однак зовсім недоречно твердити, ніби на нашій українській літературній ниві виростають тільки запашні конвалії та троянди. Серед рясного врожаю соковитих літературних плодів ще зустрічаються гірчаки і колючий чортополох – творіння різного роду літераторів, які під впливом буржуазної ідеології, внаслідок політичної незрілості збочують з світлого шляху, по якому веде нас Комуністична партія.

Саме про це згадав у своїй промові на III Всесоюзному з’їзді колгоспників видатний письменник Радянської Вітчизни Михайло Олександрович Шолохов. В літературному господарстві всяке буває, сказав він. «Ще не вивелись у наших лавах «колорадські жучки»

з тих, які їдять радянський хліб, а служити хочуть західним буржуазним хазяям, куди потай і переправляють свої твори».

Кажучи таке, Михайло Олександрович, либонь, мав на думці Солженіцина, Івана Дзюбу та їм подібних. Радянські письменники нещодавно викинули з своїх рядів Солженіцина за літературні пасквілі на радянську дійсність, потай передані в закордонну пресу.

Навряд чи є потреба детально зупинятися на суб'єктивній, брехливій писанині солженіцених та дзюб, розрахованій на довірливого обивателя капіталістичного світу, необізнаного з життям радянських людей. Про це досить було сказано в союзних і республіканських газетах.

Промова Шолохова викликала бажання поговорити про творчість декого з літераторів Полтавщини та їх духовне «кредо». Нічого гріха таїти, окремі твори наших земляків сповнені песимізму і духовного розпачу або ж позбавлені будь-якого змісту, не викликають ніяких емоцій, не дають, як кажуть, нічого ні для розуму, ні для серця.

Молодих поетів Бориса Чіпа і Михайла Булаха я знаю як обдарованих, здібних літераторів. Обидва мають достатню освіту, обидва зараз на газетній роботі, в обох є чимало зрілих поетичних творів. Вони часто друкуються в періодичній пресі.

Борис Чіп – член Спілки письменників України, та як не прикро, в його творчості часом прориваються песимістичні нотки. У вірші, надрукованому у святковому номері Машівської районної газети «Колгоспні вісті» (7.XI.1969 року), Борис Чіп пише:

А мені змиритись не просто,
Що зелена повінь стече...
Попід вікнами бродить осінь
З жовтим пензлем через плече.
Птах надію колише в крилах,
Білим пір'ям вcтеливши путь,
А мені зрозуміть не сила,
Що на літо не повернуть.

Якщо попід вікнами Чіпа бродить осінь, то Михайло Булах у житті радянських людей бачить довкола зиму. Недарма ж він пише (газета «Червоний прапор», 15.II.1969 р.):

Думок нема – задума є сама.
Промчить автобус,
Крикне монотонно,
І я згадаю, що кругом зима...

В окремих творах він оспівує «картузи солом'яних стріх». Кому це потрібно? Сучасному селянину-колгоспнику «солом'яна стріха» ні до чого. Колгоспник тепер будує собі не глиняну хату під соломою, а на кілька кімнат з світлицею цегляний дім, вкритий оцинкованим залізом, шифером або черепицею. Невже поет не бачить тих змін, що відбулися в житті соціалістичного села?

Думаю, що у Михайла Булаха така писанина – не від ідейного переконання, це – навіяне. Адже Булах розуміє, що його покликання – в служінні своєму народові, рідній землі. Недарма ж в одному з віршів він проголошує:

На моєму на столі
Пшенична хлібина...
Пущусь рідної землі –
І я не людина
Будь же, поете, вірний своєму слову.

Чогось тотожного аж ніяк не можна побажати літературознавцеві Петру Ротачу. Петро Петрович Ротач знає, що творить, бо творить свідомо, продумано, маючи певну мету, хоч

про це відверто не мовить ні слова. Правда, був час, коли він у своїх, як тепер називають, «літературних доробках» відверто проповідував ненависть до Радянської влади.

Вже тоді Петро Ротач виявив неабияку завбачливість. Під своєю писаниною він ставив псевдонім «Петро Самотній».

Пригадуються роки чорного лихоліття. Фашистські вандали плюндрують міста й села Радянської України, катують, знищують десятки тисяч невинних людей. Петро Ротач, опинившись в 1942 році в Німеччині, злигався там з українськими націоналістами, співробітничав у жовтоблакитній пресі, прислужниці фашизму.

Роль преси-прислужниці загальновідома: виконувати повеління патрона, готувати ідеологічну сивуху, підсолоджену націоналістичною мелясою, для задурманення людей, збивати їх на шлях зради та покірного служіння гітлерівському рейху.

Такі завдання, зокрема, виконував журнал – місячник «Пробоєм». На його обкладинці зображено тризубець – емблему жовтоблакитників. Видавався він українськими націоналістами в Празі. А редагував його Штефан Росоха, який у 1945 році змандрував до Західної Німеччини.

У цьому націоналістичному смердючому кадильнику і публікував свої літературні «шедеври» Петро Самотній (читай Ротач). Його нариси, оповідання і вірші друкувалися поряд з писанням махрових націоналістів Маланюка, Чорного, Беднарського та інших, котрі й понині наводнюють пресу капіталістичних країн бурдою антирадянської брехні.

У місячнику «Пробоєм» аж надто вислужувався борзописець Йосип Позичанюк. Описуючи облави поліцаїв на радянських парашутистів та партизанів окупованої України, він ідеалізував душогубів як лицарів звитяжного герцю: «З ночі вернувся з червоними очима, вправсь. П'ятнадцять спустилось. Узяв дві автоматки, обвішався залізом, поставив кулемет на бричку, поїхав на ліквідацію. І куля його не бере...»

Прагнути переплюнути однодумця, Самотній-Ротач у 1943 році друкує один за одним свої опуси – «За що?», «Сумне дитинство», «Мені нагадує», «Розкуркулення» та їм подібні. У них автор обливає помиями з кухні жовтоблакитників Радянську владу і ленінську політику Комуністичної партії.

У нарисі «За що?» Самотній в кривому дзеркалі показує перехід села на шлях соціалістичного розвитку, оплакує куркулів, позбавлених землі – основного засобу експлуатації – на основі суцільної колективізації. З жагучою ненавистю Самотній-Ротач словами основного персонажу нарису Левонтія пророкує: «Кривий, паскудний Шура, що пас раніше сільську череду, тепер селом управляє... Голова! Ех, бодай вас собаки поїли... Прийде на вас година та, ще встигнемо! Не ми, так діти наші. Чекайте!».

У вірші «Розкуркулення» Ротач вже не чиїмись, а своїми устами втішає батька:

Не журіться, тату, ворогам
Все рівно настане час розплати,
Я ж його чекати буду там...

Для ясності скажу: вірш має біографічну основу. У 1929 році дід і батько Петра Ротача були розкуркулені.

Журналом «Пробоєм» Петро Ротач, чи то пак Самотній, не обмежується. В роки війни в Берліні, а потім у Плауені (Саксонія) один із «стовпів» українських буржуазних націоналістів, колишній петлюрівець Свирид Довгаль видавав журнал «Дозвілля». Журнал підпорядковувався міністерству пропаганди гітлерівської Німеччини. На шпальтах його також появлялися отруйні поганки Самотнього.

Петро Ротач, певне, плекав надію, що його націоналістична писанина часу німецько-фашистської окупації України «кане в Лету», ніхто ніколи не розкриє справжнього прізвища Самотнього. Повернувшись після закінчення Великої Вітчизняної війни додому, він,

мабуть, і своїм ближнім не натякав про участь у жовтоблакитній пресі за кордоном. Для чого? Хто ж сам собі ворог?

Навпаки, де тільки траплялась нагода, Ротач зображав себе жертвою фашистського розгулу, людиною, яка дивом уникла наглої смерті. У 1947 році в автобіографії Петро Ротач розповідає, ніби його під конвоєм погнали до Німеччини і там він працював на фабриці. «Це чорні роки в моєму житті, – пише він. – Нас морили голодом, карцерами, каторжною працею по 12–14 годин на добу. Весною 1943 року я тікаю. Спроба була невдалою. Мене впіймали на третій день, били, поки не втратив свідомість, а потім кинули до тюрми. В лагері за мною встановили сліжку, часто обшукували».

Щось тут у автора не до ладу виходить: «...кинули до тюрми», «в лагері... встановили сліжку». Адже тюрма і «лагер» – не одне й те ж. З 1952 року Петро Ротач у автобіографіях вже зовсім замовчує перебування в Німеччині в роки війни.

Але повернемося до написаного Ротачем в автобіографії 1947 року. «...Весною 1943 року я тікаю...» Чекайте! Звідки й куди ви тікаєте? Хіба що перебігаєте з одного націоналістичного часопису в інший? Бо ж саме березнем 1943 року позначені деякі твори П.Самотнього в місячнику «Пробоєм». Виходить, у той час, весною, ви, добродію, не страждали і не втрачали свідомості, а виготовляли пасквілі на радянське життя-буття для жовтоблакитної продажної преси.

Можливо, деякі скептики або шанувальники нинішньої творчості (про неї мова потім) Петра Ротача скажуть: чи варто згадувати про такі давні речі?

Варто. В цьому я переконаний на всі сто відсотків. Тому й пишу.

Не було б такої потреби, якби у свій час Петро Ротач його не приховував, а чесно, привселюдно сказав: нагрішив я, завинив перед своїм народом. Тепер караюсь, мучусь, каюсь. Судіть мене, тільки прийміть блудного сина в рідну сім’ю. Клянусь, присягаю, більше такого не трапиться.

Шкода, Петро Ротач так не вчинив, замкнувся собі. Після війни, закінчивши вищий учбовий заклад, він пішов на педагогічну роботу. Нині працює в Полтаві. Одночасно займається літературознавством, його статті друкуються в республіканських і обласних газетах. З 1965 року в журналі «Архіви України» за підписом Петра Ротача подаються матеріали до українського біографічного словника «Літературна Полтавщина».

Я не ставлю завдання у цій статті дати глибокий аналіз всіх матеріалів словника, над яким трудиться автор. Все ж скажу, що навіть побіжний перегляд біографічних довідок про письменників Полтавщини, зроблених Петром Ротачем, переконує, що словник складається за принципом «хоч клоччя та вовна, аби кишка повна», складається легковажно, безвідповідально й тенденційно.

З явним наміром напхати до словника якнайбільше імен, Петро Ротач одним розчерком пера атестує єфрейторів від літератури відразу в генеральські чини. Досить якомусь початкуючому поетові чи прозаїку надрукувати в періодичный пресі кілька віршів або нарисів, а тим паче видати одну-єдину збірочку оповідань – і Ротач заносить його ім’я до словника, прославляє як відомого письменника України.

Так, зокрема, Петро Ротач включив до словника І.О.Кишинського. Читаєш біографічну довідку про Івана Олександровича, й мимоволі напрошується думка: отакий талановитий драматург і фольклорист живе в Полтаві!

Якими ж літературними джерелами користувався Ротач для написання похвальної, кучерявої довідки про літературну і громадську діяльність І.О.Кишинського? Про це довідуєшся з посилки під довідкою: «Літ. І.О.Кишинський. Про своє життя і роботу. Рукопис на 2 сторінки. Дата 24 серпня 1964 року. Архів укладача».

Нічого не скажеш – авторитетне джерело. Похвалимо хоч самі себе, коли ніхто не хвалить.

Про тенденційність. Складаючи довідки про письменників, котрі в своїй творчості збочували на урвисту стежку буржуазного націоналізму, Петро Ротач умисне замовчує ці збочення, обминає їх, як злодій міліціонера.

П.О.Куліша він характеризує як українського поета, прозаїка і перекладача, який «у своїх поглядах був суперечливим і непослідовним». Така характеристика далеко не повна й не точна. Ми не відкидаємо заслуг Пантелеймона Куліша в українській літературі. Разом з тим говоримо, що він був українським буржуазним письменником, критиком і істориком. У своїх публіцистичних творах він виступав як представник українського буржуазного націоналізму, протиставив себе українським і російським революціонерам-демократам.

Про все це Петро Ротач добре знає. Знає, але замовчує. Що це – випадковість, політичне недомислення чи тенденція затушкувати, приховати «гріхи» ідеологічних однодумців? Логіка речей підтверджує останнє. Недарма ж так ретельно збирав він біографічні матеріали до словника про буржуазно-націоналістичного пройду Г.Г.Ващенка.

Так, так, того самого Ващенка – петлюрівця, члена підпільної «Спілки визволення України» (СВУ) тридцятих років, колишнього викладача Полтавського педагогічного інституту. Того самого Ващенка, що в роки окупації редагував профашистську газету «Голос Полтавщини», яку мешканці окупованої Полтави дотепно називали «собачий голос».

У передових статтях цього «собачого голосу» «пан Ващенко» з лютістю хижака паплюжив Радянську владу і обливав брудом радянських людей, фальсифікуючи історію, силкувався довести якийсь нібито давно існуючий взаємозв'язок України з Німеччиною, заохочував молодь їхати на роботу до 3-го рейху («Голос Полтавщини», «Роковини звільнення Полтави від більшовиків», 18.IX.1942 р.) та ін.

Після війни Ващенко опинився в Західній Німеччині, де продовжував писати наклепи на нашу державу. Чи не за ці заслуги Ротач мав занести його до числа літераторів Полтавщини?

Продумано, з розрахунком діє Ротач. Неспроста він облюбував саме журнал «Архіви України» для публікації своїх матеріалів. Видання вузьковідомче, масовому читачеві невідоме. В ньому легше обнародувати бажане творіння. А редакція журналу, вважаючи Петра Ротача порядним літературознавцем, надала йому таку можливість.

Ретельно, обачливо Ротач маскує своє націоналістичне обличчя. З шкіри лізе, афішуючи свою нібито порядність. Та в запалі полеміки на літературні теми все ж забувається, видає своє націоналістичне нутро. Він, наприклад, твердить, що описати, показати культуру, побут і звичаї українського народу можуть тільки українці, а особам іншої національності така робота не під силу.

Українському народові, його соціалістичній літературі, пройнятій духом ленінської національної політики і пролетарського націоналізму, чужі, ворожі ідеї буржуазного націоналізму. Та, незалежно від цього, їх вплив на певну частину наших письменників, насамперед літературну молодь, має місце. Цей вплив і виявляється в епігонських, ідейно шкідливих творах.

Таким творам не місце в радянській пресі, покликаній нести в маси сяйво ленінських ідей.

М.ПЛІШ

Пліш М. Чортополох // Зоря Полтавщини. – 1970. – 16 січня.

1977

Документ № 127

ЛИСТ ЄПИСКОПА ПОЛТАВСЬКОГО І КРЕМЕНЧУЦЬКОГО ФЕОДОСІЯ ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КПРС, ГОЛОВІ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР Л.І.БРЕЖНЄВУ ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЦЕРКВИ ТА ПРЕДСТАВНИКІВ ДУХОВЕНСТВА НА ПОЛТАВЩИНІ

26 жовтня 1977 р.

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КПРС,
ГОЛОВІ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
Леонідові Іллічу БРЕЖНЄВУ

Копія: Піменові, патріярхові Московському і всієї Руси
Філаретові, митрополитові Київському й Галицькому,
Патріяршому екзархові всієї України

Бог, створивши людину, наділив її розумом, вільною волею і безсмертям. Хоча деякі люди й заперечують існування Бога, проте всі вони загалом згідні з тим, що людина має розум, внутрішню свободу і безсмертя, якщо не особисте, то принаймні – генетичне.

Ці три вищезазначені чинники роблять людину особистістю і ставлять її над тваринним світом. Тому грішить кожен, як проти повноти людської природи, так і проти її Творця, хто забороняє людині вільно мислити, діяти і вірити в своє особисте безсмертя.

У нашій Вітчизні, яка по праву вважається найдемократичнішою в світі, були враховані нагальні потреби людського духу, і тому її громадяни дістали всі конечні свободи, в тому числі й релігійні.

Чинна нині радянська Конституція в 52 статті про це говорить: «Громадянам СРСР гарантується свобода совісти, тобто право ісповідувати будь-яку релігію або не ісповідувати ніякої, відправляти релігійні культи або вести атеїстичну пропаганду. Розпалювання ворожнечі й ненависти у зв'язку з релігійними віруваннями забороняється. Церква в СРСР відокремлена від держави і школа – від Церкви».

Церква, релігія, отже, вийшли з-під державної опіки й стали приватною справою. В одному з своїх виступів Ленін говорив: «Релігія має бути оголошена приватною справою... Державу не мусить обходити релігія, релігійні громади не повинні бути пов'язані з державною владою...»

Самозрозуміле, що жодна держава, в тому числі – радянська, не потерпить у себе будь-яких сходин, зібрань товариств, спілок, мета і наміри яких їй невідомі.

У зв'язку з цим після відокремлення Церкви від держави 23 січня 1918 року в нашій вітчизняній посадовій номенклятурі з'явилася нова особа, яку нині іменують уповноваженим Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР і на яку покладено відповідальність і благородну місію – завжди бути справедливим і неупередженим посередником між вірними й невірними; їй поклали за священний обов'язок пильнувати неухильного виконання обома сторонами радянського законодавства про релігійні культи, щоб завдяки цьому вони почувалися рівноправними членами єдиної радянської родини та вільними громадянами своєї великої Батьківщини. Через брак матеріялів не можу судити про діяльність уповноважених у справах релігії до 1940 року. Та й нема особливої потреби в цьому короткому листі ворушити справи давно минулих днів. Що ж до повоєнного часу, можна з задоволенням констатувати, що вони, як правило, стояли на сторожі радянської законности, залишаючися при цьому льояльними щодо Церкви.

Від 1958 до 1964 року, в хрущовський період, цю гармонію, на превеликий жаль вірних, порушено.

Уповноважені тоді, зійшовши із своїх невтральних позицій, передбачуваних радянським законодавством, відкрито стали на чолі найзапекліших атеїстів, які прагнуть правдами й неправдами стерти з лиця землі не лише релігію, а й усе, що пов'язано з нею.

Здебільшого, це з їхньої вини зруйновано храми, знищено чимало пам'яток старовини, багатьох духовних осіб, зганьблених через пресу, позбавлено права на служіння.

Щоб мати уявлення про розмах цього атеїстичного розгулу, назву тільки один факт: до 1958 року Полтавська єпархія налічувала 340 храмів, а в 1964 їх залишилося всього 52.

Після відходу М.С.Хрущова з посади першого секретаря ЦК партії, церковні справи дещо поліпшилися. Проте не надовго. Бо мета уповноважених, як представників безбожности, залишилася фактично та сама, але до неї почали пробиратися делікатнішим шляхом. Кажу: делікатнішим порівняно з минулими роками, але в суті далеко не делікатним.

Хоча В.І.Ленін попереджав, що не слід на релігію робити «кавалерійських наскоків», проте ці «наскоки» – не таке вже рідкісне явище в наші дні.

На І Всеросійському з'їзді [робітниць] 19.ХІ.1918 року Володимир Ілліч говорив, що боротися з релігією «треба надзвичайно обережно; багато шкоди завдають ті, хто вносить до цієї боротьби образу релігійного почуття. Треба боротися шляхом пропаганди, шляхом освіти. Вносячи гостроту до боротьби, ми можемо озлобити масу: така боротьба зміцнює поділ мас за принципом релігії, наша ж сила в єднанні».

На мою думку, цю добру й мудру пораду вождя революції в наш час уповноважені цілковито забули. Вони, чи багато хто з них, бездумно вносять «гостроту до боротьби» і безоглядно озлоблюють не лише тих людей, що вірують, бо жорстокість нікому не мила й не симпатична.

Щоб не бути голослівним, я вдамся до фактів.

Глобинський район Полтавської области, який налічує 26 сільрад, має лише один маленький, глиняний молільний дім, який церковна громада орендує в громадянки Бодакової Е.А. Придатна площа його становить 33 квадратні метри, при чому 12 із них припадає на вівтар, для молільників лишається всього 22 квадратні метри.

З огляду на його старість і трухлявість стін, вірні вирішили вищезгадане приміщення обмурувати цеглою. Робота, як бачимо, найконечніша і без претенсій на розкіш, але для її здійснення треба було дістати дозвіл від місцевої влади.

Багато тяжких місяців церковна громада поневірялася по різних інстанціях, аж до Москви, доки дістала (на словах) потрібний дозвіл.

Коли ж вірні розпочали роботу й було обмуровано дві стіни, сталося цілком несподіване. Далі цитую уривок із скарги, яку глобинські вірні надіслали до різних компетентних органів влади. Тут сказано:

Раптом опівночі з 30 на 31 липня 1971 року з'явився голова сільради Кириленко С.А. в супроводі міліціонера й 20 комсомольців із спеціяльно зробленими в колгоспній кузні ломами. Сам Кириленко С.А. постукав до господині в вікно, збудив її, сказавши, хто він (господиня його впізнала) і додав: «Ти не турбуйся і спи спокійно, а ми робитимемо свою справу». І почала здригатися хата від сильних ударів.

Господиня з жахом відчинила двері, хотіла вибігти з хати, але в дверях схопив її за руки міліціонер і наказав, щоб вона не сміла кричати й поводилася сумирно. На питання господині, чому цей погром провадять уночі, а не вдень, відповів: «Вночі ніхто з людей не побачить», а її [вони] затримують, щоб вона «не почала кричати на вулиці й не впізнала тих, хто бере участь у цій справі».

Назва такої «операції» – середньовічний татарський напад наприкінці ХХ сторіччя.

20 комсомольців під керівництвом члена компартії, голови сільради Кириленка С.А. здійснили добрячий погром... Були цілком зруйновані обидві законно збудовані цегляні стіни, а в самій глиняній будівлі було зроблено кілька дірок.

Пригадую, наступного дня вранці, після описаних вище нічних подій, у моєму кабінеті сиділи члени глобинської релігійної громади, старші чоловіки, бувалі фронтовики, і плакали ридма.

Я чим міг допоміг їм. З неймовірно великими труднощами все ж пощастило обмурувати цеглою молільний дім. Для остаточного ремонту залишилося небагато: зняти з будинку солом'яний, давно зігнилий дах і вкрити будинок шифером, що лежав тут таки. Здавалося, що здоровий глузд ось-ось візьме гору. Та не так сталося! У цій скарзі далі сказано:

«Після всіх людських поневірянь Кириленко, повернувшися з відпустки, наказав РБУ [ремонтно-будівельне управління] забрати назад увесь будівельний матеріял, виданий для капітального ремонту будинку Бодакової Е.А. та повернути господині сплачені кошти. 16 серпня, в час відсутности господині (була в колгоспі на роботі), РБУ вивезло з її двору 58 листів шиферу, призначеного на покрівлю хати».

Ремонтні роботи знову припинилися. І лише наприкінці 1973 року, вже перед зимою, вірним пощастило вкрити молільний дім старим даховим залізом, купленим десь «на боці».

Із вищесказаного видно, що навіть найменша, сказати б, нікчемна робота – ремонт звичайнісінької сільської хатинки, в якій розмістився молільний дім, – вимагає від вірних величезних зусиль, аби подолати всі ті перешкоди і перепони, які їм іноді ставлять місцеві представники влади.

Глобинській релігійній громаді довелося три довгі і тяжкі роки роботи те, що за нормальних обставин можна було здійснити за три дні.

Я часто питаю себе: «Чому це? Для чого? Кому це вигідно?»

Але, можливо, це якесь непорозуміння, прикра помилка, випадковість? Аж ніяк! У деяких місцях, на наш превеликий жаль, це стало нормою атеїстичної пропаганди – це наше повсякденне життя! Щоб мої твердження не видавалися безґрунтовними, я наведу ще кілька подібних фактів.

У Страсну Середу, 30 квітня 1975 року, викликав мене до себе Полтавський уповноважений Нечитайло І.Я. Йшлося про Білоцерківський молільний дім Великобагачанського району Полтавської области. Тут ситуація склалася у всьому подібна до Глобинської.

У зв'язку із старістю молільної хатини (називаю її хатиною, бо вона на це заслуговує, оскільки була переобладнана з церковної сторожки), вірні захотіли обмурувати її цеглою, а також полагодити дах, що протікав уже в багатьох місцях. У цій справі вони багато разів зверталися й до уповноваженого, і до місцевої громадської влади, прохаючи в них дозволу на ремонт вищезгаданої будівлі.

Дозвіл такий дістали в усній формі. Коли ж церковна громада заготувала потрібні будівельні матеріяли, частково зняла дах і розпочала роботу, місцева влада відмовилася від свого усного дозволу на ремонт, і вірних звинуватили в незаконному будівництві. Поїздки вірних до Києва і приїзд звідти компетентних представників влади ні до чого не призвели: ремонт даху був категорично заборонений.

Через тиждень мав бути Великдень – велике християнське свято. Почалися весняні зливи. Глиняна будівля набрякла й могла обвалитися. Щоб вийти з ситуації, яка утворилася, вірні вирішили бодай тимчасово й абияк прикрити її шифером. Та владущі завбачили в цьому заколот, погрожуючи всім і кожному зокрема [розправами]. Не обминули й мене. Уповноважений Нечитайло згаданого числа звинуватив мене в підбурюванні, кажучи, що я навчив вірних лагодити дах на молільному домі. «Ви викликали обурення напередодні 1 травня серед невірної частини населення», – заявив він мені. Я йому відповів, що, коли безбожники лагодять дахи на клюбах і театрах, вірні аніскільки цим не обурюються, а навпаки – тішаться. Чому б і атеїстам не вчинити так само? Однак Нечитайло не погодився з моїми доказами й погрожував мою справу передати до прокуратури.

А за віщо? За те, що громада вірних хотіла полагодити дах на своєму молільному домі, щоб у час негоди не капало їм на голови? Але ж і корівники в такому разі лагодять. Невже в Нечитайла вірні на гіршому рахунку, ніж колгоспна худоба?

Але вернімося до Білоцерківського молільного дому. Минуло кілька днів, і уповноважений заявив, що молільного дому не варто лагодити, оскільки там років через п'ять пляНують реконструювання селища, і він заважатиме. Я відповів, що п'ять років – завеликий термін, щоб турбуватися. До того часу пляни можуть змінитися. Минуло ще кілька днів, і уповноважений заявив, що реконструювання може відбутися через три роки. Я сказав, що нема чого турбуватися і в цьому разі. За якийсь час він сказав, що реконструювання вже почалося...

Буцімто в зв'язку з цим місцева влада, з активною підтримкою й за згодою уповноваженого, в категоричній формі заборонила вірним провадити дальший ремонт даху, а за непослух погрожувала трактором зруйнувати молільний дім. Церковній громаді пропонували знайти собі приміщення для молільних зібрань у якомусь іншому місці.

Це було непосильне завдання, проте і з цим було полагоджено. Громада купила собі невеликий будинок і почала пристосовувати його до своїх духовних потреб. Насамперед треба було зняти низьку стелю, залишивши самі крокви, щоб у такий спосіб забезпечити повітрям кілька сот молільників. І хоча від такої зміни приміщення аж ніяк не збільшувалося й не змінювало своєї зовнішньої форми, органи влади заборонили це робити. Довелося досить довго пояснювати уповноваженому, що вірні, знімаючи стелю всередині будинку, жодних радянських законів своїми діями не порушують. Йдеться всього-навсього про повітря. Невже ми людям, радянським трударям, його пошкодуємо? І це було нарешті залагоджено.

Біля старого молільного дому було шість соток двору. Коли громада перейшла на нове місце, їй приділили дві сотки. За такої ситуації вірним просто ніде було ні сісти, ні стати, особливо у великі свята з великим скупченням народу. А вбиральню довелося б ставити тут таки, під самим церковним порогом. Довелося з цього приводу вести досить довгі переговори, щоб хоч трохи збільшити площу церковного двору.

Нарешті все було позаду: у вересні в Білоцерківському молільному домі відбулася перша богослужба. Залишилося тільки впорядкувати церковну сторожку, обідрану, вкриту старим очеретом, що псувало вигляд церковного двору.

Проте уповноважений вчинив рішучий опір: «Ніяких ремонтів!» – заявив він вірним, а потім і мені, коли я підтримав їхнє клопотання в цьому.

Як відомо, храми на Україні здебільшого не опалюють, через те в суворі зими в них буває досить таки холодно. З цієї причини іноді при храмах є невеликі сторожки, де священик може перевдягтися, погрітись і де також відбуваються хрещення.

Діставши відмову на ремонт сторожки, вірні просили місцеву владу дозволити їм бодай поставити там грубку, але їм і в цій дрібниці відмовили. Однак, після довгих, майже дворічних умовлянь, цього року взимку, коли морози сягали 20 ступнів, їхнє прохання задовольнили. Грубку поставили, й мене про це з урочистим виглядом та радістю повідомив місцевий священик. Правду кажучи, тішився і я з ним: як-не-як, грубку поставили! Можливо, десь там в іншому місці комусь і собор легше збудувати, ніж нам цю грубку.

Вам, вельмишановний Леоніде Іллічу, все це може видатися диким і неймовірним. Та це, на жаль, усе так. Я кажу правду, і тільки правду. Є в нас ґоре-атеїсти, яких надихають уповноважені, що, прикриваючися радянськими законами, випробовують свої сили на нервах своїх вірних братів.

Уже третій рік пішов, відколи Білоцерківська релігійна громада порушила клопотання про ремонт сторожки біля їхнього молільного дому. Просять зовсім небагато: замість гнилого очерету вкрити її сучаснішим матеріялом. Уже й дахового заліза роздобули, але розпочати роботи не можна! «Закон не велить!» – так пояснює Полтавський уповноважений у справах релігії.

Це не закон, а найбільш кричуще беззаконня! Указ Президії Верховної Ради РРФСР від 23 червня 1975 року, говорить, що

«особи, які дістають приміщення культу, <...> зобов'язані: а) берегти і зберігати його як довірене їм державне майно; б) здійснювати ремонт приміщень культу, а також брати на себе витрати, пов'язані з володінням і користуванням цим майном, як от: на опалення, страхування, охорону, сплату податків, збірок тощо».

А як же його, державне майно, берегти і зберігати, якщо уповноважений не дозволяє його ремонтувати! Як його опалювати без грубки?

Можна було б не розводитися з приводу цих церковних сторожок та грубок. Але мені хочеться Вам показати, яким нікчемними засобами атеїсти на чолі з уповноваженим провадять боротьбу з релігією, їм, очевидячки, здається, що варто лише не дати поставити грубку або не дозволити пофарбувати дах приміщення, що належить громаді вірних, як релігія на Полтавщині тут таки розвалиться, і їх буде нагороджено оваціями як переможців.

Уповноважений лише одного, і до того ж найголовнішого, не хоче збагнути: що своєю войовничістю щодо вірних він сіє невдоволення серед народніх мас, що не корисно з усіх поглядів.

Щоб повніше уявити картину боротьби уповноваженого проти вірних, – це не помилка на слові, не проти релігії, а саме проти вірних, я змушений навести тут ще один випадок, що досі не знайшов своєї законної розв'язки і який, можна сказати, став тією останньою краплею, яка переповнила наше багаторічне терпіння і змусила мене потурбувати Вас цим листом.

Тут ітиметься про славетну Миргородську землю, колись оспівану нашим геніяльним земляком М.В.Гоголем.

Вірні ось уже понад рік стогнуть і плачуть з вини того самого уповноваженого. Після численних ходінь у різні інстанції, починаючи від сільради й кінчаючи Києвом, вірні села Полив'яне Миргородського району Полтавської области написали прохання до Москви – Голові Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР Куроєдову В.А., твердо вірячи, що після всіх цих поневірянь нарешті правда візьме гору.

Щоб ситуація, яка створилася в цьому селі, стала зрозумілішою, я повністю наведу тут прохання вірних, яке вони надіслали до Москви. В ньому сказано:

У серпні 1976 року кілька членів двадцятки без відома і згоди всієї громади перенесли церковне майно до нового приміщення, що стояло пусткою після смерти його господині. Перехід здійснено за згодою найближчої рідні небіжчиці.

Наше нове церковне приміщення ми мали намір невдовзі оформити належним чином у місцевої влади. Проте, на жаль, не встигли цього зробити, оскільки 8 вересня того самого року голова сільради А. М. Ручій на нашому новому молільному домі позривав замки, увійшов туди, перекинув престіл, жертовник, вибрав усе церковне майно, навантажив на підводу й повіз до сільради.

І вже восьмий місяць ми, старі та інваліди, ходимо до місцевих різних властей, але ніхто нам не хоче допомогти повернути наш молільний дім.

Тепер ми знову повернулися до свого попереднього молільного дому, який за нами закріплено й зареєстровано. У нас є священик і двадцятка, проте молитися все ще не можемо, бо уповноважений відмовляється зареєструвати старосту на тій підставі, що вона малописьменна. Це правда, але де ж нам узяти письменну, як ми всі такі. Хіба неписьменним і малописьменним заборонено молитися? І чи треба через це закривати наш молільний дім?

Ми розуміємо, що, переходячи до нового приміщення без відома місцевої влади, ми порушили відповідний порядок. Але це зробив тільки дехто з нашої громади. Для чого ж карати всю громаду? Для чого закривати молільний дім, який обслуговує багато сіл в околиці?

Дехто з нас порушив закон про культи, але це зроблено без злого наміру і від цього ніхто не постраждав, якщо не брати нас самих. Ми порушили закон, але це тому, що ми більше звикли до лопат і граблів, аніж до тонкощів юридичних наук.

Не зважаючи на наші численні прохання і рясні сльози, місцева влада відмовляється допомогти нашій біді. Навіть більше: голова Полив'янської сільради А.М.Ручій залякує вірних. Одному він каже: «Я на тебе наїду машиною!», а другому: «Я тобі не дам пенсії!» або ж: «Я в тебе відберу город!»

Нас, старих, позбавили останньої нашої втіхи – нашого молільного дому.

Ми віримо в правду, ми віримо нашому рідному урядові й тому слізно просимо Вас повернути нам наш молільний дім, дати нам спокійно молитися за нашу палко люблену Батьківщину та наших загиблих на фронті чоловіків і дітей.

З повагою до Вас вірні християни разом із членами церковної двадцятки.

Під проханням стоїть 356 підписів вірних парафіян вищезгаданого молільного дому, який тепер тимчасово не діє. Згадане прохання вірні принесли до мене і просили надіслати його за призначенням.

Не маючи морального права залишатися осторонь від усіх цих подій, а також бажаючи надати цьому документові більшої значущости й авторитету, я, із свого боку, написав до нього, цього прохання, невеликого супровідного листа на ім'я В.А.Куросдова.

Ось що я написав:

З цим шанобливо пересилаю прохання вірних с. Полив'яне Миргородського району Полтавської области – на їхнє слізне наполягання.

Як єпископ Полтавської єпархії, із свого боку, я підтримую вірних с. Полив'яне та прошу якнайшвидше задовольнити їхнє прохання.

Чи багато просять мешканці Полив'янського і навколишніх сіл у своєму проханні? Тільки, говорячи словами служебника, тихої «християнської кончини» – не більше. Чому б їм цього не дати?! Вони віддали для своєї Батьківщини все, чим були багаті: свої мозолясті руки і серце; віддали для захисту Вітчизни своїх чоловіків, синів і дочок, а тепер, на схилі віку свого хочуть відпочити душею, мирно померти й бути похованими за християнським звичаєм. Кому з місцевої влади це може стати на перешкоді? Але в Полтавського уповноваженого свої міркування з цього приводу. Він Полив'янським вірним каже: «Йдіть молитися до Миргороду!» Це 12, а декому й 20 кілометрів треба йти пішки туди і стільки само назад, бо автобус тут не завжди буває. І заради чого їм кудись іти, якщо в своєму селі є свій молільний дім? Я якось запитав Нечитайла: «Що було б, якби ви в цьому селі закрили клюб, просто так, без жодної потреби, а молоді порадили ходити танцювати й веселитися до Миргороду? Як би на вас у такому разі глянуло вище начальство?» Він змовчав.

Уповноважений І.Я.Нечитайло в Полив'яному займається нерозумним жорстоким експериментом і катує духовно ні в чому не винних людей.

Прохання вірних села Полив'яне і мій супровідний лист до нього я надіслав 12 травня, а рівно через 12 днів, цебто 24 травня вранці до мене зателефонував Полтавський уповноважений Нечитайло І.Я. Він був злий, роздратований, і говорив на високих регістрах. «Ви мусите зараз поїхати до мене!» – заявив він у категоричній формі. Я йому відповів, що, на жаль, цієї хвилини не можу з'явитися до нього, бо єпархіяльний шофер відпросився до лікарні. Але щойно він повернеться, я одразу постараюся прибути. «Ви так завжди мені робите, – кричав у слухавку Нечитайло, – як тільки я вас викликаю, ви знаходите якісь відмовки. Минулого року вам рови перешкоджали, а тепер – шофер!»

Слухаючи Нечитайла, я не знав, чому більше дивуватися: чи то його дріб'язковій прискіпливості, чи тонові, яким він звертався до мене.

Минулого року справді був випадок, коли я спізнився до уповноваженого на чверть години через те, що в одному місці провадили ремонт дороги й нам довелося робити об'їзд. Я тоді таки пояснив в чім річ і вибачився. Для чого ж говорити, що я це роблю «завжди»?

Шофер невдовзі повернувся з лікарні, і я о 12 дня був уже в Нечитайла І.Я. В його кабінеті сидів він і двоє його помічників.

Бесіди, власне, як такої цього разу не було. Уповноважений грав ролю мого обвинувача. Але головним пунктом звинувачення було прохання вірних села Полив'яне і мій лист до В.А.Куроєдова, який уповноважений тримав у руках.

– Вам це знайоме? – запитав він мене, показуючи конверт.

– Так, знайоме, – відповів я.

– Ви не мали права робити цього. Ви порушили радянський закон! – говорить він.

Я попросив уточнити, який саме із законів я порушив. Відповідаючи на це, він сказав:

– Ви втручаєтеся в справи вірних, допомагали їм скласти прохання і відправили його.

– Не бачу тут жодного порушення радянської законности, – сказав я. – Прохання я їм не писав, а що допомагав вірним своїми порадами і співчував їм, то це робити велить мені моє архиєрейське сумління й обов'язок. Якщо єпископ не подасть допомоги вірним, то де і в якому місці їм її шукати? І в чому, в такому разі, полягає служіння єпископа?

– Ви на нас до Москви писали, – продовжував Нечитайло, – тому я офіційно заявляю вам, що ми напишемо також на вас!

Трохи вище я зумисне навів повністю свій лист до Куроєдова. Кожен, хто має здоровий глузд, бачить, що там немає скарги на уповноваженого, навіть імени його не згадувано, проте він вирішив мені мститися навіть за ту крихту, що я собі дозволив зробити на захист скривдженої своєї пастви, – мститися, щоб раз і назавжди відучити єпископа від будь-якої ініціятиви в питаннях віри та змусити його не діяти й мовчати!

А мовчання, як відомо, не завжди – золото. Саме тому один із наших відомих сучасних єпископів і говорив: «Мовчати небезпечно, зволікати злочинно!»

Наша Російська Православна Церква тепер потрапила в ту небезпечну для неї смугу, коли сміливо й безкарно сваволять нечитайли, і тому треба сказати правду задля блага всіх, навіть і Нечитайла, сказати тому, що далі «мовчати небезпечно»! Терпець нам уривається, нас доведено до крайнього відчаю, коли треба сказати вже тепер, сьогодні, бо «зволікати злочинно»!

«Ми довго шукали з вами взаєморозуміння, – говорить далі уповноважений, – але не знайшли його».

Ця фраза потребує певного розшифрування. Коли між єпископом і уповноваженим немає взаєморозуміння, це означає, що єпископу доведеться платити високу ціну: його посилають на іншу, гіршу катедру, відчислюють поза штат або ще щось у цьому дусі.

Якого ж «взаєморозуміння» так старанно домагався від мене уповноважений Полтавської области Нечитайло? Це буде видно з дальшого.

20 листопада 1975 року І.Я.Нечитайло з'явився до мене в єпархіяльне управління й почав вимагати, щоб я якомога менше висвячував у священицький сан. Я відповів, що висвячую й так менше, ніж того вимагають обставини.

– А в інших єпархіях зовсім не висвячують, – зауважив він.

– За інші єпархії я не відповідаю, – сказав я уповноваженому.

Після цього він запропонував, щоб я об'єднав або закрив, за його висловом, «малосилі парафії». Я сказав, що єпископи існують для того, щоб відкривати храми, а не закривати їх.

– А що б ви зробили, якби місцева влада без вашого відома і згоди закрила храм? – поставив він мені питання.

– Кожен храм вартий більше, ніж моє життя, і я захищатиму його більше, ніж своє власне життя, захищатиму його до останнього мого подиху, – відповів я.

Із сказаного видно, що взаєморозуміння по-нечитайлівськи – це ніщо інше, як пряме посібництво єпископа уповноваженому в його атеїстичних діях.

Але вернімось до моєї бесіди з уповноваженим від 24 травня цього року [1977]. Те, що він мені тоді сказав, якоюсь мірою характеристичне не тільки для Полтави, а й частково показує, якими правами Церква і вірні в нас користуються взагалі.

Уповноважений Полтавської области Нечитайло, звинувачуючи мене, говорив:

1. «Ви без мого відома посилали священика відправляти в незакріплений за ним храм».

Був один такий випадок. У Спаській церкві м. Полтави несподівано захворів священик. Оскільки людей на богослужения зібралося багато і відкликати відправу було вже годі, а також через те, що був вихідний день в уповноваженого й не можна було узгодити з ним цього питання, я мимоволі без його відома послав з Полтавського собору священика В.Бондаренка.

Чинне радянське законодавство про релігійні культи забороняє єпископові призначати священика на постійну службу, але там нічого не говориться про взаємовиручку, про одну-єдину відправу. Може, скажімо, педагог замінити педагога на час його хвороби. І робиться це без жодної бюрократії. Нечитайло ж пропонує нам у цьому разі такі вимоги: хворий священик мусить здати свою реєстраційну довідку (а як він її здасть, якщо лежить хворий?), а другий, який погодився замінити його, хай навіть на одну відправу, зобов'язаний одержати цю довідку. А як її дістати, коли це знов буде вихідний? «Мене про це повинні попередити заздалегідь», – наполягає Нечитайло. Але хто ж може знати про те, що він через два-три дні захворіє? Та й чи потрібна в Церкві така тяганина, якщо її й справді відокремлено від держави?

Минуло трохи часу, уповноважений покликав до себе священика В.Бондаренка, який один раз відправив у Спаській церкві нашу службу Божу, і забрав у нього реєстрацію, потім повернув, але пригрозив, що, коли він «ще раз порушить радянське законодавство», то не дістане місця не тільки в Полтавській єпархії, а й у жодній іншій.

Порушень, власне, ніяких не було, проте уповноважений уже ладен людину позбавити роботи.

З ким у цьому випадку Нечитайло бореться: з релігією чи з людиною, що вірує? І чи цілком законний такий принцип керівництва? І які права після всього залишаються в єпископа? Ось, що хочеться запитати.

2. Він, уповноважений, говорить, що в парафіях по підвищених цінах продають іконки, хрестики, свічки.

Поперше, все це не дорого – рідко коли більше одного карбованця; подруге, я ніколи не чув, щоб вірні нарікали на неприступність цін; і потретє, чи має право уповноважений втручатися до цих справ?

3. Нечитайло І.Я. безпідставно заявляє, що церковні старости мало передають грошей до різних добровільних державних фондів. Таке його твердження суперечить дійсності. І я зараз покажу це документально.

На різні державні потреби парафії Полтавської єпархії передали:
в 1968 році – 36270 карбованців
в 1969 році – 37270
в 1970 році – 67964
в 1971 році – 74261
в 1972 році –110404
в 1973 році –114757
в 1974 році – 134630
в 1975 році – 149573
в 1976 році –161328

Ці цифрові відомості є так само в уповноваженого, і він, звичайно, добре знає справжній стан речей у цьому питанні, а чому говорить він так, мені не відомо.

Для порівняння скажу, що Полтавське єпархіяльне Управління в 1976 році від парафій одержало 124926 карбованців, цебто на 36402 карбованців менше, ніж було передано для державних потреб.

Щоб пояснити вищезазначене зроблю певний відступ.

Починаючи з 1968 року, парафії Російської Православної Церкви взяли на себе благородне починання добровільно вносити посильні грошові суми на державні потреби – до «фонду миру» і на «ремонт пам'яток старовини».

Храми Полтавської єпархії для цієї мети перераховували спершу п'ять, потім десять, п'ятнадцять і двадцять відсотків від свого річного грошового обороту. Проте останнім часом уповноважений почав наполягати, щоб деякі парафії, інколи на шкоду собі, вносили 30, а то й 40 відсотків.

Свого часу я говорив уповноваженому, що наші парафіяльні громади не витримають такого великого добровільного грошового навантаження, що це загрожує їм економічною неспроможністю.

Пригадую, зовсім випадково, я тоді як наочний приклад наводив село Полив'яне, вже не раз згадуване в цьому листі.

Річний валовий оборот цього молільного дому становить 3500 карбованців. Якщо відрахувати на державні потреби п'ятнадцять відсотків, ця сума розподілятиметься так:

1. Річна зарплата священика і дяка	1500 крб.
2. Річна зарплата виконавчого органу	70
3. Річна зарплата обслуговуючого персоналу	376
4. Витрати на ремонт приміщень за рік	200
5. Відрахування на державні потреби	1050

Усього 3496 крб.

У церковній касі залишається 4 карбованці. Невідомо, звідки взяти грошей для сплати: а) земельної ренти; б) державного страхування; в) купівлі церковних товарів; г) для єпархіяльного пенсійного фонду.

Не є таємницею, що коли б якась церковна громада не сплатила належної суми на земельну ренту або страхування, райвиконком із нею, користуючися своїм правом, міг би легко розірвати орендну угоду й тим самим закрити храм. Оскільки на Полтавщині багато храмів економічно слабких – усі вони, отже, могли б опинитися під загрозою закриття. І в мене, як єпископа, це не могло не викликати законної тривоги.

А що сказати відносно єпархіяльного пенсійного фонду? Адже якщо церковні старости неспроможні будуть робити своїх відрахувань до єпархіяльного Управління, наші пенсіонери будуть позбавлені останніх засобів існування, а їхня пенсія й так не дуже велика: здебільшого вона становить 35–50 карбованців на місяць.

4. І.Я.Нечитайло говорить, що я «переманюю духовенство до Полтави з західніх областей України».

Тепер із Західньої України на Полтавщині служать два священики – жодного з них я раніше не знав і, отже, не міг їх «переманити».

Мені здається, тут слід дивуватися не тому, що на Полтавщині служать два священики з західніх областей України, а тому, чого б їм тут не служити? Чому уповноважений ділить Україну на дві частини, коли вона в нас одна? І для чого протиставляти одну частину України іншій? Який злочин уповноважений побачив у тому, що люди одних областей, скажімо західніх, їдуть жити й працювати в інші області, східні, абож навпаки?

Алеж і саме радянське законодавство дає людині право жити там, де вона забажає. Згідно з програмою Російської соціял-демократичної партії, прийнятою на II з'їзді партії в 1903 році, кожен громадянин має право на «свободу пересування». Чи, може, духовенство позбавлене цих елементарних прав? Я не чув про це. Скорше за все це винахід Нечитайла.

5. Уповноважений хотів би зробити мене відповідальним за те, що деякі позаштатні священики хрестять бажаючих у себе вдома. Я не маю жодної можливости стежити за будинками цього духовенства, та й чи треба це робити, якщо, за словами Леніна, «держава не мусить втручатися до релігії»?

Багато тих, хто бажає прийняти Святе Хрещення, водночас боячися звернутися з цим проханням до Церкви, де ведеться за наказом уповноваженого реєстрація всіх виконува-

них треб, мимоволі йдуть до священиків, які перебувають на пенсії і не провадять жодних записів.

Полтавський уповноважений бореться з наслідками – треба ліквідувати причину, цебто припинити вистежування вірних, і наслідок сам собою відпаде.

6. Уповноважений звинувачує духовенство катедрального собору в тому, що воно буцімто провадить заочні хрещення. Щоб зрозуміти, в чім тут річ, я змушений коротко розповісти все по порядку.

Минулого року, в серпні, Бабій Віктор Васильович, який мешкає в м. Полтаві, на вул. Хоткевича, 6, кв. 5, і працює шофером, хрестився в Полтавському соборі. Невдовзі це, завдяки реєстраційній книзі, стало відомо уповноваженому, а потім і безпосередньо начальству. Коли Бабія викликала адміністрація з цього приводу, він, певно, злякавшися, сказав, що він не хрестився і що йому нічого про це не відомо. На цій хиткій підставі уповноважений побудував свою не менш хитку теорію, згідно з якою Бабія хрестили заочно. Я пояснив йому, що таке хрещення в Православній Церкві вважається недійсним і тому не практикується. Однак уповноважений не повірив мені й почав вести розслідування, обіцяючи суворо покарати винних – духовенство і церковну раду.

Довідавшися про неприємності, які загрожують духовенству, мати Бабія, що була присутня під час хрещення свого сина, підтвердила це письмово. Та виявляється, й це не переконало Нечитайла – він до сьогодні веде «розслідування» цієї справи.

7. Аби уникнути непорозумінь, які виникли нібито у зв'язку з «заочним» хрещенням Бабія В.В., уповноважений у справах релігії Нечитайло зобов'язує нас надалі доносити йому про кожного дорослого, який виявив бажання прийняти Святе Хрещення. Він говорить: «Не поспішайте з хрещенням дорослих. Спершу візьміть їхні адреси, повідомте про це мене, а потім, через тиждень-другий, можете робити свою справу».

Не треба мати особливої проникливости розуму, щоб збагнути, куди хилить Нечитайло. Ми повідомимо йому адресу того, хто бажає прийняти таїнство хрещення – і його піддадуть такій сильній обробці, що мимоволі він уже відмовлятиметься від свого бажання, принаймні, на якийсь час.

І знов таки мені зовсім не зрозуміло, чому кожен охрещуваний викликає такий великий інтерес, навіть тривогу місцевої влади. Якщо хрещення як учинок є такою самою приватною справою кожного, як їда, прогулянка й відпочинок, то його не треба ніде реєструвати і влада має бути до нього байдужа; якщо ж ця влада так пильно стежить за нами, значить воно – акт державної ваги. Але як же, в такому разі, розуміти принцип відокремлення Церкви від держави і ленінське вчення про те, що релігія є приватною справою?

Я не можу погодитися з вимогами уповноваженого видавати йому адреси всіх дорослих, які бажають прийняти хрещення, бо це суперечить не тільки всьому радянському законодавству про культи, а й ставить духовенство в принизливе становище сищиків на користь того самого атеїста уповноваженого.

Ленін у своїй статті «Соціялізм і релігія» свого часу дуже обурювався «проти казенщини і чиновницької сваволі, проти поліцейського розшуку, нав'язаного служителям Бога».

Чи Нечитайло хоче, всупереч Ленінові, нав'язати нам знову «поліцейський розшук»?

Хай вбереже нас Господь від цього жаху і ганьби! Уповноважений вимагає неодмінно давати йому відомості про всіх, хто має намір вступити до духовної семінарії вчитися.

Така вимога викликає в мене тривогу, базовану на гіркому досвіді минулого.

Від 1960 до 1964 року я був секретарем Правління Волинської духовної семінарії. За службовими обов'язками, мені доводилося якнайтісніше стикатися з різними сторонами життя згаданої школи, а також часто спілкуватися з Феодуловим А.А. – уповноваженим у справах релігії на Волині. Він також намагався в різний спосіб дістати заздалегідь відомості про вступників до духовної школи. Домігшися свого, він повідомляв на відповідні адреси, і людей не відпускали з праці, не знімали з військового обліку, не виписували тощо,

– цебто робили все, щоб перешкодити їм вступити до духовної школи. Якщо хтось із них якимсь дивом і проривався до школи, то йому, за наполяганням уповноваженого, тут, у пашпортному відділі, не давали прописки, і Волинську духовну семінарію в такий спосіб як «нерентабельну», за висловом декого, було закрито.

Чи не думає Нечитайло І.Я. використати волинське сито на полтавській землі? Якщо так, то довірена мені Полтавська єпархія буде позбавлена останніх крихот.

Усім відомо, що людей, які вступили до будь-якого навчального закладу, не піддають жодним попереднім «вивченням» чи «обробкам». І це не зважаючи на те, що багато з них потім підуть на важливу політичну ролю.

Наші ж вихованці – майбутні священики, служителі Бога, не втручаються до жодних політичних справ, їхнє заняття – молитва «за мир усього світу, за немічних, за страдників, за трудящих, за богобережену країну нашу».

Тому викликає здивування, чому їх піддають такому старанному вивченню уповноважені в справах релігії.

Зрештою, якщо добре продумати й проаналізувати окремі факти, думаю, не так уже й важко буде здогадатися, що ховається за діями уповноваженого та що входить до його намірів.

Мабуть, найслабшим місцем у Російській Православній Церкві на сьогодні є її кадри: брак їх відчувається повсюди, особливо – на Україні, де накладено заборону висвячувати в священицький сан. Старе духовенство вибуває, а нового бракує. Є області, що в них десятки релігійних громад роками залишаються без духовного служителя, в деяких – один священик обслуговує 3-4 парафії.

Справжня мета кожного уповноваженого, і Полтавського також – будь-якими засобами стримати приплив нових кадрів до Церкви, перешкодити вступові до семінарії, а тоді храми, залишившися без священиків, самі собою закриваються.

Як це робиться на Полтавщині, покажу на прикладі. Коли я сюди прибув у 1967 році, мені дозволялося приймати духовенство з інших єпархій, з чужих областей, а також підшукувати гідних кандидатів та висвячувати їх у священицький сан. Потім мені заборонили приймати духовенство з інших єпархій, але не позбавили права висвячувати. Ще трохи згодом мені сказали: «Висвячуйте полтавських, а чужих не треба». Минув якийсь час, мене повідомили, що я можу висвячувати тільки місцевих пенсіонерів. Трохи згодом мені кажуть: «Можеш висвячувати тільки псаломників своєї єпархії». Через деякий час мені наказали висвячувати тільки тих псаломників, які перебувають на цій праці не менше десятьох років. А тепер мені заборонено взагалі будь-кого висвячувати. Ні, мушу тут зробити певне застереження. Уповноважений Полтавської области милостиво дарував мені право висвячувати всіх, хто закінчив духовну семінарію. Він добре знає, що цим правом я майже не зможу скористатися, оскільки на сьогодні я маю в семінарії трьох учнів, які, якщо не підуть учитися до академії, то закінчать її через два-три роки.

Уже тепер у Полтавській єпархії бракує вісьмох духовників. І якщо врахувати, що вибуває поза штат і вмирає щороку 6–7 осіб, то через два роки до восьми ще додасться 14, а всього в такому разі бракуватиме 22 осіб, інакше кажучи, близько 20 храмів стоятимуть без священиків і чекатимуть на своє «законне» закриття.

Якось я запитав уповноваженого, яким радянським законом він керується, забороняючи мені висвячувати не семінаристів? Він мені, навіть не почервонівши, відповів: «Ви висвячуєте людей духовно непідготовлених, малописьменних, усяких там конюхів... А ми боремося за чистоту ваших кадрів». Заперечуючи йому на це, я сказав: «Дозвольте мені, як єпископові, самому подбати про це». Та уповноважений відповів мені категоричним «ні».

Отже, стараннями нечитайлів, Російська Православна Церква приречена на повільне вмирання. А тепер вона покищо п’є вогненну чашу страждань.

Мені так часто доводилося чути від Полтавського уповноваженого про наші порушення різних радянських законів, що мимоволі складається враження, ніби духовенство і вірні тільки для того й існують, аби робити ці порушення. В рамки цих порушень Нечитайло бгає буквально все, навіть те, що я колись запізнився до нього на прийом на чверть години.

На мою думку, найголовніший сенс кожного закону полягає в тому, щоб він суспільство загалом і кожну особу зокрема оберігав від усілякого насильства і сваволі. Його мета – запобігати злу. А закон, який не має на меті цих моментів, є порожньою тяганиною. І порушення, від яких ніхто не терпить, не можна вважати порушеннями в юридичному сенсі.

Але вернімося до справи й погляньмо на характер тих порушень, про які постійно твердить уповноважений.

Минулого року влітку церковна громада села Веприк Гадяцького району Полтавської области вирішила на своєму храмі пофарбувати дах. Цього не забороняє робити жоден з радянських законів, а щодо орендної угоди, то вона поточні ремонти ставить вірним навіть за прямий обов'язок. Не зважаючи на це, місцева влада заборонила їй, громаді, фарбувати. Весною цього року та сама громада без жодного на те дозволу пофарбувала дах свого храму.

Хто в цьому випадку порушив закон: церковна громада, яка, ремонтуючи будівлю, намагається зберегти її для держави та нащадків, чи місцева влада, яка чинить усупереч усякій здоровій логіці й тій самій орендній угоді?

Трохи вище ми вже говорили, що мета кожного закону – запобігати злу. Яке ж зло скоїли чи збиралися скоїти вірні, фарбуючи дах на своєму храмі? І хто, по суті, від цього їхнього вчинку постраждав? Ніхто! Навпаки, своїм «порушенням» вони зберегли від псування державне майно. Так у чім же річ? Невже Гадяцьке начальство не знає таких простих речей? Думаю, знає. То ж суть його діянь, мені здається, полягає ось у чому: не дати вірним можливости ремонтувати церковні приміщення, довести їх до часткового руйнування, а потім визнати їх аварійними і з спокійним сумлінням закрити. Саме так і стояло питання щодо Білоцерківського молільного дому.

Те, що я кажу про село Веприк, не є прикрим непорозумінням. Таке саме можна спостерігати в усіх кінцях України, де є свої горе-законники. За час десятирічного перебування на Полтавщині мені не доводилося жодного разу бачити резолюції уповноваженого, яка б дозволяла ремонтувати церкву. Тому майже всі ремонти доводиться робити з «порушенням». Створюється досить таки дивна ситуація: дозволу на ремонт храму не дають, а коли починаєш його ремонтувати, одразу потрапляєш до категорії порушників.

На мій погляд, найкращим виходом із ситуації, що створилася, було б видання точного, чіткого закону з цього питання.

Бажано, щоб цей закон дозволяв поточні і навіть капітальні ремонти молільних домів, які не мають історичного значення, без жодного спеціяльного дозволу місцевої влади. Це врятувало б усіх від різких чвар та непорозумінь на місцях, а також від нікому не потрібної тяганини, коли для перекривання даху на молільному домі треба їхати по дозвіл не лише в область, а й до Києва, до Москви, до міністерства, як це ми вже бачили на Глобинському прикладі. Що ж до спецдозволів, то їх потрібно видавати лише в тому випадку, коли ремонтують храм, який має значення пам'ятки старовини або становить цінність в архітектурному пляні.

А ось іще один приклад того, як духовенство «порушує» радянське законодавство.

У своїй доповідній записці на моє ім'я священик Свято-Дмитрівського молільного дому селища Ромодан Полтавської области Пантелеймон Мисяренко пише:

15 березня 1974 року мене і старосту викликали повістками на засідання сесії виконкому селищної ради за порушення релігійної законности, яке полягало ось у чому:

Під час одного похорону, через те, що труп уже розклався й до мого приходу перебував у дворі (через поганий запах його вже не можна було тримати в помешканні), за наполе-

гливим проханням родини небіжчика, панахида відбулася в дворі просто неба (небіжчика не ховали 5 діб, чекаючи на приїзд сина з району Крайньої Півночі, внаслідок чого труп розклався; не зглянутися на становище цих людей було по-людськи неможливо). За це нас, мене й старосту, покарали штрафом на 50 карбованців кожного.

За віщо ж, власне, селищний виконавчий комітет покарав священика й церковного старосту? Зовсім не зрозуміло. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 1.XI.1976 року в III розділі, в 25 параграфі говорить:

«Виконання релігійних обрядів у помешканнях і будинках вірних на прохання тих, що лежать при смерті, або тяжкохворих, а також на цвинтарях і в крематоріях відбувається без дозволу й повідомлення виконавчого комітету районної чи міської ради депутатів трудящих».

З вищевикладеного видно, що Указ Президії порушив не священик, а селищна рада, точніше – її голова Кудрявський. Але покарали все таки священика. Та інших наслідків і сподіватися не випадало, адже в усіх випадках завжди винен священик, «піп» і нізащо не представник влади.

Ось ми й «порушуємо» радянські закони про культи, і штрафи платимо, і скаржитися нікому не можна, бо так ще гірше. Почнуть мститися, а Нечитайло І.Я. може викликати до себе священика із Спаської церкви.

Між іншим, ще раз про цей випадок. Що могло статися, якби я тоді не послав священика на відправи до Спаської церкви? Ситуація, думаю, могла б розгорнутися так. Із згаданого храму до мене прийшла б делегація від імени релігійної громади, прохаючи дати їм для богослужби священика. Я їм сказав би, що не можу цього зробити без дозволу уповноваженого. Враження у вірних від такої заяви могло б бути найнеґативніше. Вони справедливо з цього могли б зробити висновок, що без атеїстичного благословення уповноваженого в церкві не відбувається жодна свята Служба Божа. Чи хотів Нечитайло ввести вірних у таку оману? Чи воно насправді так є?

Але, здається, найбільше «порушень» припадає на хрещення. У цій галузі фантазія уповноваженого просто таки невичерпна. Говорячи про згаданого вже тут Бабія: він спершу сказав, що ми його насильно хрестили. Довелося докласти чимало зусиль, аби переконати його, що це неможливо. Тоді він висунув нову теорію, згідно з якою ми його хрестили заочно. Що ж, напевно, Нечитайло за це «відкриття» може дістати пальму першости: адже досі, ось уже протягом двох тисячоліть, до такого ніхто не міг додуматися. Виходить ніби за російським прислів'ям: «Без меня меня женили».

Все ж найчастіше «порушниками» в цій галузі є позаштатне духівництво. Але хто в цьому винен? Знову той таки уповноважений.

Бабій В.В., який після свого хрещення в церкві довідався, «по чім ківш лиха», тепер десятому накаже додержувати в цьому максимальної обережности. І ось потягнуться духовно спраглі глухими завулками під прикриттям ночі до будинків позаштатних духівників, прохаючи хрестити їх самих і їхніх дітей.

А чи не краще було б не реєструвати людського сумління, людських найсвятіших і потаємних почуттів? Ще раз нагадаю, що В.І.Ленін свого часу писав: «Релігію треба оголосити приватною справою». А К.Маркс у цьому питанні був ще нещадніший і говорив, що «кожен мусить мати можливість задовольняти свої релігійні, також і тілесні потреби без того, щоб поліція стромляла до цього свій ніс» (т. 12, стор. 30).

У цій фразі багато повчального для деяких уповноважених.

В Указі Президії Верховної Ради Української РСР від 1.XI.1976 року в параграфі I сказано: «Приймати які небудь постанови, розпорядження або рішення, що обмежують свободу сумління, заборонено».

Чи не здається Полтавському уповноваженому, що, стежачи за підворіттями позаштатного духовенства, він тим самим не лише обмежує свободу сумління, а й ставить у принизливе становище саму атеїстичну ідею, яка грає в цьому випадку ролю наглядача?

Невже не зрозуміло, що хрещення, як веління совісти, є приватною справою кожного і не мусить підлягати жодній реєстрації, як не реєструються жодні інші порухи людської душі?

В уже згаданому Указі Президії Верховної Ради Української РСР у тім самім параграфі з усією категоричністю закону передбачено: «В офіційних документах вказівки на приналежність або неприналежність громадян до релігії недопущені». А в церкві в цей час лежать бланки і прошнуровані книги, надруковані в державних друкарнях, у яких за суворою вказівкою офіційно провадиться реєстрування всіх вірних, виконавців треб.

Як усе це узгодити з щойно зацитованим указом? І хто тут має рацію: уповноважений чи закон? Як не вчини, а все погано: виконаєш закон – порушиш вимоги уповноваженого, виконаєш вимогу уповноваженого – порушиш закон. Як не мудруй, а все одно ходитимеш у «порушниках».

Кожне правопорушення слід розглядати з боку як його тяжкости, так і тих наслідків, які воно може спричинити.

Якщо ми згадаємо про ті порушення, про які так часто говорить Нечитайло (похорон небіжчика у дворі, хрещення дитини без реєстрування), то нам важко буде знайти в них склад злочину. Ми не зможемо також вказати на якісь небажані наслідки, які виникли в зв'язку з цим.

Пригадую, в практиці знаменитого дореволюційного адвоката Плевака Ф.Н. був такий випадок. Якась убога бабуся в багатого купця вкрала чайник, її звинуватили в злодійстві, і на суді її обороняв вищезгаданий адвокат. Він говорив приблизно так: «Панове, ця бідна бабуся вкрала чайник, їй за це загрожує тюрма. Злодійство треба, за законом, карати бо воно порушує основи російського суспільства. Але подумайте тільки! Була навала монголів – встояла Русь, була навала Наполеона – встояла Русь! А тепер не встоїть, бо їй загрожує оця маленька голодна бабуся!»

Підсудну помилували.

Наслідуючи Плевака, я теж міг би сказати: Встояла, не здригнулася Русь перед навалами Батия, Наполеона, перед недавніми гітлерівськими полчищами. Але тепер не встоїть, бо в с. Веприк на церкві пофарбували дах, у Білоцерківці в сторожці поставили грубку, а ще десь без благословення уповноваженого хрестили дитину! А якщо ми пригадаємо, що в с. Полив'яному вірні за церковним статутом молитимуться «за богобережену країну нашу, владу і воїнство її, та тихе й мирне життя прожити в усякому благочесті й чистоті», то вже й мови не може бути – ніяк не встоїть Русь!

А може, пора вже й помилувати полив'янців?.. За цілий рік вони досить наплакалися.

Не так уже багато лишилося, коли наша країна святкуватиме 60-річчя радянської влади; хотілося б, щоб вірні села Полив'яного цієї радісної дати не зустрічали слізьми на очах.

Оце наші порушення. А чи є вони в Нечитайла, Полтавського уповноваженого? Є! Він постійно втручається до церковних справ і тим самим порушує радянське законодавство про культи. І я це вже показав. Але найстрашніше – він порушує закон братерства і любови. Він змушує плакати ось уже понад рік ні в чому не винних людей села Полив'яне. Годі злічити всі їхні поїздки до різних місць у своїх церковних справах і важко зазначити таке місце, де б вони ще не плакали: плакали полив'янці в своїй сільраді, в коридорі райвиконкому, в кабінеті уповноваженого, і в мене теж плакали. Та Нечитайло сльозам не вірить! Він, напевно, не знає, що людські прокляття і сльози часом страшніші від гармат, і лихо тому, на чию голову вони впадуть. А уповноважений очікує перемоги! Над ким? Над власним народом? Йому хочеться в селі Полив'яному закрити молільний дім, щоб потім у Москві рапортувати, що на Полтавщині його стараннями на одну релігійну громаду стало менше, й за це дістати сумнівної вартости похвалу. Але він не помічає того, що такі його необачні дії спричиняють невдоволення серед народу.

А це саме те, чого так не бажав В.І.Ленін. На I Всеросійському з'їзді робітниць 19 листопада 1918 року він говорив, що, борючися з релігією, не можна озлоблювати масу, «така боротьба зміцнює поділ мас за принципом релігії, наша ж сила в єднанні». Цю саму думку наведено і в новій Конституції, в статті 52 сказано: «Розпалювання ворожнечі й ненависти у зв'язку з релігійними віруваннями забороняється».

Отже, за Леніном, наша «сила в єднанні», і тому ніяк не можна «ділити маси за принципом релігії». Єдність – завжди запорука кожного успіху. Та вона особливо потрібна тепер, у наші дні, коли над світом, наче Дамоклів меч, висить воєнна небезпека. І про цю небезпеку Ви самі говорили, Леоніде Іллічу, під час свого недавнього перебування в Парижі. Я цитую Ваші слова:

Одначе мир в Европі, а тим більше на плянеті загалом, далеко не такий ще міцний, як хотілось би. Йому загрожує багато небезпек – явних і прихованих. І головна з них – зростаючі перегони озброєнь. На карті світу й тепер можна знайти чимало таких точок, де існують серйозні проблеми у відносинах між країнами і народами, конфлікти, потенційно небезпечні для миру.

Якщо хтось із уповноважених, забувши обов'язок бути чесним посередником між вірними й невірними, хоче вести боротьбу з релігією, хай робить це по-ленінськи – «шляхом пропаганди, шляхом освіти» і, додам, шляхом діялогу, а не середньовічними методами. І про це Ви говорили в Парижі, відповідаючи на питання французької газети «Монд». З Вашого дозволу я ще раз процитую Вас: «Але безглуздо й небезпечно в наш час намагатися забезпечити перемогу тих або інших ідей, тієї або іншої ідеології з допомогою сили... Ідеологічна боротьба не повинна переростати у психологічну війну...» – говорили Ви тоді.

Ми, люди, що віруємо, цілком згодні з Вами. Ми також за чесний, дружній діялог з нашими братами по крові – атеїстами. І такому діялогові не повинно перешкоджати, що релігія, за висловом безбожників, є «опіюмом». Це лиш етикетка, яку можна приліпити куди завгодно і до кого завгодно. Газета «Правда» від 14 червня ц. р. писала, що, за твердженням пекінських керівників, «розрядка – це опіюм для народу». Як бачимо, найпрекрасніші речі можна знеславити й затаврувати.

Кожна ідея, в тому числі й релігійна, вимагає делікатного до неї підходу і глибокого вивчення. А це можна зробити тільки вільно обмінюючися думками, а не «з допомогою сили», як Ви справедливо зауважили в Парижі.

18 січня цього року газета «Зоря Полтавщини» писала, що в нас іще «недостатньо розкривається реакційна клясова роля релігії».

Ця невелика за обсягом фраза дуже місткa за своїм змістом і при нагоді може мати гіркі наслідки.

Поміркуймо над нею. Якщо фашизм за своєю ідеологічною суттю реакційний, то всі фашисти – реакціонери. Що це так, ми бачили й бачимо на практиці. Якщо й релігія реакційна, то, отже й усі вірні, всі, хто визнає існування Бога, – теж реакціонери. За такого філософування до реакціонерів у нас потрапить добряча половина Радянського Союзу і майже вся решта світу.

Серед реакціонерів у такому разі опиняться, висловлюючися церковною мовою, й усі «раніше упокоєні батьки та брати наші» – Нестор Літописець, Олександер Невський, Юрій Довгорукий, Андрій Рубльов, Петро Перший, Ломоносов, Пушкін, Лев Толстой, Павлов, Філатов, цебто всі ті люди, на яких стояла і стоїть Русь.

А як звичайно чинять з реакціонерами, ми про це також знаємо. Та чи не краще в такому разі оголосити релігію просто філософською течією, надавши їй рівних прав з матеріялістичною філософією?

У своїх відповідях газеті «Монд» Ви говорили: «Суперечку між двома суспільними системами та між їхніми ідеологіями зможе розв'язати тільки саме життя, історична практика, перевірка дією».

То ж хай життя, а не уповноважений, вирішує, яка з двох філософських систем правильніша, правдивіша – релігійна, чи матеріялістична.

У чому ж усе таки «Зоря Полтавщини» бачить реакційність релігії? Кому релігія перешкодила стати справжньою людиною та приносити користь для суспільства? Чи перешкодила вона, скажімо, великим ученим Ньютонові, Пастеру, Коперніковi, Ломоносову, Айнштайнові зробити свої дивовижні наукові відкриття? Чи перешкодила вона Павлову, Пирогову, Філатову в їхній медичній роботі? Чи перешкодила вона Рубльову, Рембрандтові, Рафаелеві, Васнецову стати великими художниками? Хіба глибоковіруючі полководці Суворов, Кутузов, Богдан Хмельницький менше любили свою Батьківщину, ніж радянські маршали? Чи була релігія перешкодою для Шевченка, Пушкіна і Лєрмонтова? Чи перешкодила віра в Бога Моцартові, Бахові, Веделю, Березовському, Чайковському, Ґлінці стати великими композиторами? Чи, може, люди, що вірують, менше, ніж безбожники, захищали свою Батьківщину в дні Великої Вітчизняної війни? Чи перешкоджає віра американському фермерові вирощувати кукурудзу, пшеницю та розводити худобу з таким самим успіхом, як це робиться в наших колгоспах? На всі ці питання можна відповісти одним словом: «Ні»! Релігія нікому не перешкоджає!

Так у чому ж конкретно наша реакційність і за що нечитайли нас переслідують та ненавидять? Я б радо відмовився вживати цих слів, але для правдивости змушений це робити, бо, як каже прислів'я: «Малюєш верблюда – малюй і горб».

У 52 статті недавно затвердженої Конституції зазначено: «Громадянам СРСР Гарантується свобода совісті...»

Тут слово «совість» ужито замість «релігія». Ці слова, певною мірою, справді тотожні, але слово «релігія» все таки ширше за своїм змістом, оскільки воно мовби включає в себе совість, яка певним чином стає складовою частиною релігії, тобто людського духу.

Совість як явище духовне – незнищенна. Та й не приведи Боже, щоб це колинебудь сталося, бо на що було б тоді схоже людство!

Та якщо не можна вбити, знищити совість, то як можна вбити релігію? Якщо не можна вбити частини, то як можна вбити ціле? Релігія вічна, як вічна совість. І в цьому нас переконує людська історія. Господь про це прямо говорить: «Збудую Церкву Свою, – і сили пекельні не переможуть її» (Мт. 16, 18).

Отже, з усього видно, нам, вірним і невірним, ще довго доведеться жити біч-обіч на нашій плянеті. Якщо це так, то чи не краще нам жити в мирі, добросусідстві, без ворожнечі й шукати того (як тепер часто висловлюються), що нас об'єднує, а не того, що нас роз'єднує. Ми можемо провадити з атеїстами чесний, відкритий діялог, про що вже було говорено. Це збагатило б філософію, наше мислення і весь духовний світ людини. Насильство ж нікого не може ощасливити, бо ті, хто його чинить, звіріють від нього, а ті, що терплять, – страждають від нього.

Один мудрець говорить так: «Якщо б'єш у людині диявола, вважай, не зачепи Бога». Продовживши трохи цю думку, я скажу: «Якщо б'єш у людині віру, вважай, не бий вірного!» Адже часто трапляється, що, почавши боротися проти ідеї, потім непомітно ненависть свою переносять на людей.

Саме в цей гріх, як дехто думає, і впав Полтавський уповноважений. Здається, досолити вірним – для нього найвища насолода.

24 червня цього року багатостраждальні вірні села Полив'яного ще раз побували в Нечитайла і сказали, що, коли він і надалі перешкоджатиме їм провадити відправи в їхньому молільному домі, то вони змушені будуть писати до Л.І.Брежнєва. Уповноважений сказав на це: «Можете писати».

Трохи раніше я говорив те саме, що й вірні, але й це на Полтавського уповноваженого не справило належного враження, і він не змінив своєї практики в питаннях релігії.

Дуже хотілося, щоб нашого радянського гуманного законодавства не порушували на місцях ні та, ні інша сторони в нашому повсякденному житті. Все це могло б служити тільки для нашого блага.

Для спільного ж блага, братерства й більшої згуртованости нашого народу, я вважаю, треба зробити зовсім небагато:

а) припинити принизливе протизаконне реєстрування треб і виконавців треб у церкві;

б) дати можливість єпископам висвячувати стільки священиків, скільки цього вимагають обставини, і незалежно від того, з якої области буде висвячуваний;

в) не перешкоджати провадити ремонт храмів і молільних домів;

г) уповноваженим відмовитися від своєї антирелігійної діяльности й бути невтральними в питаннях віри – як того вимагає радянське законодавство; ґ) не закривати храмів насильством;

д) збільшити наклад видань духовної літератури, якої гостро потребує населення, що вірує: церковних календарів, наприклад, так мало, що їх бракує по одному на село;

е) не перешкоджати духовенству у виборі місця проживання та служения;

є) не робити в пресі таких випадків проти релігії, які могли б дати право атеїстам ненавидіти вірних, а також не допускати образи почуттів вірних у пресі;

ж) Церкву треба звільнити від гнітючої опіки уповноважених та більше надати прав у справах віри єпископам.

Адже як було б протиприродне, щоб справи комуністів вирішували антикомуністи, так само безглуздо бачити, як невірні в особі уповноважених вирішують справи вірних. Хай усе стане на свої місця. Такий закон правди.

Вельмишановний Леоніде Іллічу!

Знаючи Вас з Ваших численних виступів як справжнього ленінця, видатного державного діяча і чудового дипломата нашого часу, я з цілковитим правом смію надіятися, що Вашими зусиллями непорозуміння поміж вірними й невірними, які виникають здебільшого з вини надмірних атеїстичних дбайливців, буде своєчасно усунено і в нашому народі запанують мир, дружба, братерська любов і цілковита свобода сумління.

Хай благословить Вас Бог.

Із щирою повагою

Феодосій,
єпископ Полтавський і Кременчуцький

м. Полтава
26. X. 1977

Архів «Смолоскипа». Машинопис, відпис оригіналу.

Опубл.: Сучасність. – 1981. – Ч. 7– 8. – Липень-серпень. – С. 159-185 (переклад з російської Надії Світличної); Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Т. I: Українська православна церква. Документи, матеріяли, християнський самвидав України / Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич і Олександер Воронин. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка та Видавничий Фонд Комітету побудови пам’ятника св. п. митр. Василеві Липківському, 1987. – С. 779-808.

1990

Документ № 128

ІНФОРМАЦІЯ ПРОКУРОРА м. ПОЛТАВИ АНДРІЄНКА ОБКОМУ КПУ ПРО ВИЯВЛЕННЯ В УРОЧИЩІ ТРИБИ ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ МАСОВИХ ПОХОВАНЬ ЖЕРТВ МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ КІН. 1930-Х – ПОЧ. 1940-Х РР.

24 травня 1990 р.

29 июня 1989 г. прокуратурой Полтавской области возбуждено уголовное дело по факту обнаружения массовых захоронений граждан в урочище «Требы» Полтавского района.

Расследованием установлено:

В период 1937–1941 годов на территории Полтавской области органами НКВД в результате нарушения социалистической законности и применения незаконных методов ведения следствия были привлечены к уголовной ответственности по обвинению в контрреволюционной деятельности, а в последствии по постановлениям несудебных органом, т. н. – «особых троек» и «особых совещаний» расстреляны часть граждан, проживающих на территории области.

Захоронение расстрелянных граждан производилось на специально отведенной для этого территории, расположенной в 3-х километрах от с. Макуховки в урочище «Требы» Полтавского района.

В 1968 году территория, на которой производились захоронения людей в годы репрессий была отведена под песчаный карьер. При разработке песчаного карьера были вскрыты массовые захоронения граждан и разработка карьера была приостановлена.

В 1981 году разработка песчаного карьера вновь была возобновлена. Останки массовых захоронений людей с мест их обнаружения на территории карьера были перезахоронены.

Данные обстоятельства полностью подтверждаются показаниями свидетелей, заключениями проведенных в ходе следствия экспертиз, иными собранными доказательствами.

Ввиду истечения сроков давности, а также в связи со смертью лиц, виновных в нарушениях социалистической законности в период массовых репрессий настоящее уголовное дело прекращено 23.11.1989 г. на основании ст.6 п.п.3 и 8 УПК УССР.

Прокурор г. Полтавы
мл. советник юстиции А.А.Андриенко

ДАПО. – Ф.П-15. – Оп. 40. – Спр. 184. – Арк. 14. Машинописна копія.

Доповідь заступника голови Полтавського губвиконкому, начальника губвідділу ДПУ Е.Лінде про проведення кампанії з вилучення церковних цінностей на Полтавщині. 1922 р.

Постанова слідчого Полтавської прокуратури про видання до суду М.Ходіса, який у 1933 р. агітував робітників за припинення роботи через погане харчування.

Актові записи про смерть від голоду. 1933 р.

Постанова колегії державного політичного управління УСРР від 12 січня 1933 р.

За саботаж хлібозаготівель, розкрадання державного й колгоспного хліба, за пряму зраду інтересів партії й пролетарської держави, колишніх членів Харківської обласної парторганізації, вилучених із лав КП(б)У, як куркульських агентів заключити в концтабір на різні терміни.

1) Усик Дмитро Іванович, кол. інструктор заготівлі худоби міжрайонної контори „Заготхудоба"—с. Терни, Улянівського району;
2) Мисліченко Федір Петрович кол. зав. господарства Краснопільської МТС—м. Краснопілля, того ж району;
3) Чоботок Олександр Якимович кол. комірник арт. „Комінтерн"—с. Беднівка, Краснопільського району;
4) Тихонов Іван Олексійович, кол. землевпорядник Краснопільського райземвідділу;
5) Скрипник Григор Наумович, кол. голова колгоспу села Нові-Санджари, Ново-Санджарського району;
6) Кобелякський Нечипір Якович, кол. голова Кам'яно-Потокської с-ради, Кременчуцького району;
7) Дубовик Петро Васильович, кол. голова райспоживспілки Сахновщанського району;
8) Козюба Опанас Павлович, кол. голова комуни „Промінь"—с. Констянтинівка Сахновщанського району;
9) Панасюк Роман Олексійович, кол. директор Богодухівської МТС Богодухівського району;
10) Започеський Нестір Гнатович, кол. голова артілі „Жовтень"—с. Ст. Мерчик Богодухівського району;
11) Додаток Іван Пилипович, кол. голова Пархомівської с-ради Краснокутськоло району;
12) Поцілуйко Олексій Семенович, кол. член правління райколгоспілки Красвокутського району;
13) Валковий Іван Микитович, кол. секретар партосередку — завшколи села Одринка, Н. Водолазького району;
14) Хвостик Василь Тихонович, кол. секретар партосередку, Кобелякської міськради, Кобелякського району;
15) Лісний Михайло Якимович, кол. голова артілі „Червона Армія" с. Перегонівка, Кобеляцького району;
16) Каракуця Семен Якович, кол. бригадир артілі ім. Чапаєва, Сухом'яцької сільради, Кобелякського району;
17) Супрун Пилип Ілліч, кол. заступник голови сільради с. Благодатне, Валківського району;
18) Савченко Наум Сазонович, кол. секретар партосередку с. Мельники, Валківського району;
19) Коваль Олексій Логвинович, кол. голова артілі „Машина-Труд" с. Високопілля, Валківського району;
20) Гуменюк Констянтин Іванович, кол. інструктор райкому ТСО Авіахему, Червоноградського району;
21) Тищенко Петро Степанович, кол. голова артілі „Зоря" с. Лука, Лохвицького району;
22) Коваль Федір Сидорович, кол. гол. Грушеваської сільради, Петрівського району;
23) Солодкий Єгор Якимович, кол. заступник голови Грушеваської сільради;
24) Іванченко Нікандр Андрієвич, кол. рахівник комуни Юр'євка, с. Пригольське, Петрівського району;
25) Євтушенко Борис Юхимович, кол. голова ревкомісії комуни Юр'євка, с. Серпуховка, Петрівського району;
26) Ромен Сава Антонович, кол. голова сільради с. Клепачі, Лубенського району;
27) Крят Василь Філонович, кол. голова Юсківської с-ради, Лубенського району;
28) Онищенко Панас Омельянович, кол. службовець приймального пункту ст. Терновщина, Лубенського району;
29) Соболь Федір Олексієвич, кол. секретар партосередку с. Сухо-Кам'янка, Ізюмського району;
30) Білий Михайло Петрович, кол. секретар партосередку с. Супрунівка, Полтавського району;
31) Вітрик Павло Юдович, кол. бригадир колгоспу „Веселий Ранок" Рибчанської сільради, Полтавського району;
32) Сергієнко Михайло Федорович, кол. голова артілі „Червоний Комунар" м. Охтирка, Охтирського району;
33) Слюсаров Олексій Зінов'євич, кол. голова сільради с. Коробочкв, Чугуївського району;
34) Барищенко Максим Іванович, кол. голова Закутнянської сільради, Олексіївського району;
35) Хейфіц Ілько Ізраїлевич, кол. зав. агітмас РПК Близнюківського району;
36) Шмарин Влас Семенович, кол. голова сільради с. Н. Русь, Близнюківського району;
37) Самойленко Максим Омельянович, кол. механік МТС Лубенського району;
38) Комаронцов Іван Тимофійович, кол. голова артілі „Путь Сталіна" с. Зибкое, Онопріївського району;
39) Лісний Михайло Кіндратович, кол. службовець Украв'язку, м. Харків;
40) Каблаів, Михайло Григорович, зав. відділу економіки праці Харківського Комунбуду.

Постанова колегії ДПУ УСРР від 12 січня 1933 р. про заслання саботажників хлібозаготівель в концтабір.

ЧОРНА ДОШКА.

Ось сільради, що вперто тупцюються на місці у виконанні пляну хлібозаготівель, що не розгорнули боротьби з проривом. На 11 вересня вони виконали річний плян:

Зінцівська	на 10,7	відс.
Тахтаулівська	„ 11,9	„
Мильчанська	„ 13,4	„
Обазівська	„ 13,5	„
Мар'ївська	„ 13,5	„
Васильївська	„ 13,8	„
Черкасівська	„ 14,2	„

Чорна дошка

Сільради, що ганебно відстають у сівбі, що не переключили всіх своїх сил на ліквідацію прориву, поклалися на самоплив, зриваючи цим вчасне проведення сівби по району, заносимо на чорну дошку. На 22 вересня ці сільради посіяли:

Щербанівська	10	відс.
Грабинівська	11	„
Василівська	13	„
Минільська	14	„
Тростянецька	14	„
Обазівська	17	„
Минівська	17	„

«Чорна дошка». «Більшовик Полтавщини». 12 вересня 1932 р., 23 вересня 1932 р.

ТОРГСИН СРСР

„ТОРГСІН"
СРІБЛО
У ВИРОБАХ, ЛАМАННІ ТА МОНЕТАХ ПЕРЕДРЕВОЛЮЦІЙНОГО КАРБУВАННЯ ПРИЙМАЄ ПОРУЧ ЗОЛОТА В ОБМІН
НА ЕКСПОРТНІ ТА ІМПОРТНІ
ТОВАРИ й ПРОДУКТИ високої якости в НЕОБМЕЖЕНІЙ КІЛЬКОСТІ
ПРИЙМАЮТЬ з 1-го січня 1933 року:
ДЕРЖБАНК—ВУЛ. ЖОВТНЕВА 11, КУПІВЕЛЬНІ ПУНКТИ „ТОРГСІНУ" ПРИ ВСІХ КРАМНИЦЯХ. КУПІВЕЛЬНІ ПУНКТИ „МОСТОРГА та ХАТОРГА. ФІЛІЇ ОЩАДКАС. ПРИЙМАЮТЬ ГРОШІ ПЕРЕДРЕВОЛЮЦІЙНОГО КАРБУВАННЯ.
№ 2000 (5—3). ПОЛТАВСЬКА КОНТОРА „ТОРГСІНУ".

Оголошення, що друкувалися в газеті «Більшовик Полтавщини» упродовж січня-квітня 1933 р.

Картка на сніданок. 1933 р.

ПОЛТАВСЬКИЙ МІСЬКИЙ Робітничий Кооператив

Контрольна картка № 5
на СНІДАНОК
на травень 1933 р.

За передачу картки позбавляється права на харчування в їдальні

Харченко
Прізвище, ім'я та по-батькові власника картки.
Верн МКУ
місце праці
Міськкомунгосп
підпис власника картки

29	30	31	X	печатка установи, де працює власник картки
25	26	27	28	
24	23			

ХЛІБНА КАРТКА НА ЛЮТИЙ 1933 Р.
Прізвище
Адреса
№
Кат. 1-А
Полтавський штамп Ц. Р. К.
В РАЗІ ВТРАТИ НЕ ВІДНОВЛЯЄТЬСЯ
ХЛІБ ШТАМП КРАМН.

ЛЮТИЙ 27 ХЛІБ II 27 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 28 ХЛІБ II 28 Гр. Харч.	X	X
ЛЮТИЙ 22 ХЛІБ II 22 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 23 ХЛІБ II 23 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 24 ХЛІБ II 24 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 25 ХЛІБ II 25 Гр. Харч.
ЛЮТИЙ 17 ХЛІБ II 17 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 18 ХЛІБ II 18 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 19 ХЛІБ II 19 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 20 ХЛІБ II 20 Гр. Харч.
ЛЮТИЙ 12 ХЛІБ II 12 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 13 ХЛІБ II 13 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 14 ХЛІБ II 14 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 15 ХЛІБ II 15 Гр. Харч.
ЛЮТИЙ 7 ХЛІБ II 7 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 8 ХЛІБ II 8 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 9 ХЛІБ II 9 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 10 ХЛІБ II 10 Гр. Харч.
ЛЮТИЙ 2 ХЛІБ II 2 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 3 ХЛІБ II 3 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 4 ХЛІБ II 4 Гр. Харч.	ЛЮТИЙ 5 ХЛІБ II 5 Гр. Харч.

Хлібні картки на 1933 р.

Форма № 2

ПОЛ

Фамилия Драй-Хмара Д. форм.

Имя Михаил

Отчество Афанасьевич Год рождения 1889.

Место рождения

ПРАВАЯ РУКА

ЛЕВАЯ РУКА

КОНТРОЛЬНЫЙ ОТТИСК

Левой руки | Правой руки

Подпись зарегистрированного

Карта заполнена 193 г.

В

Карту составил

Проверил

87293

УРО ф. 13

Дата 1/VII-36 Пароход Джурма

Драй-Хмара (фамилия)

Михаил Афанасьевич (имя, отчество, прозвище)

возраст 1889 лет КРТД категория

ст. ст. УК особ. совещ. срок 5 лет.

профессия специальность

когда, кем осужден 5/IX-35 г. особое совещание

Регистратор Певченко (подпись)

большой палец правой руки

Опрошенный (подпись)

Проверил

116—36 зак. 1018—20000

Документи зі слідчої справи письменника Михайла Драй-Хмари. 1936 р.

ЧОРТОПОЛОХ

Стаття М.Пліша «Чортополох» у газеті «Зоря Полтавщини» від 16 січня 1970 р. із звинуваченнями у буржуазному націоналізмі та антирадянській діяльності літературознавця П.П.Ротача.

П.П.Ротач. 1970-і рр.

Відкриття меморіальної дошки видатному українському письменнику та літературознавцю П.П.Ротачу. Полтава, 14 жовтня 2009 р.

Розстріляні більшовиками ченці Мгарського Лубенського Спасо-Преображенського монастиря. Серпень 1919 р.

Будинок родини Петлюр по вул. Завгородній, 20, м. Полтава. Фото 1920-х рр.

Група викладачів та студентів Полтавського ІНО. У першому ряду – Н.Мірза-Авак'янц (2-а зліва), професор В.Щепотьєв (3-й зліва), О.Бузинний (5-й зліва). Фото 1922 р.

Пам’ятний знак знищеного некрополя
біля Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря.

Відкриття пам’ятного знаку президентові УГВР К.І.Осьмаку
в смт Шишаки Полтавської обл. 2007 р.

Леонід Рябченко.
Сучасне фото.

Святвечір 6 січня 1954 р. у 9-му бараці 3-го ОЛПУ Мінлагу.
Леонід Рябченко – 4-й ліворуч.

Г.Гайдар. 1931 р.

Лист Герасима Гайдара з Владивостока
від 15 лютого 1931 р.

15 II 31 р.
Лети лети листівочка, з далекого
краю. Від Тихого океану, японського
моря. А ще із за Китаю до рідного
краю. Через гори і долини, річки і ту-
нелі. Лісами храми і широкими
степами. Через цю Азію, Урал, Во-
лгу та Росію Я летіти умію.
На Україну завітаю, хатиночку
пошукаю. Хатиночку сиротину, що
навколо неї немає тину!...
Хатина на клиночку на курку-
льському подвір'ї; стоїть зажурe-
на сумна! Навколо хатини,
шовковиці верби; вітами ма-
хають; про щось з вітром розмо-
вляють... Верба шовковиці пи-
тає, коли він до нас завітає;
він нас садив, кохав і догля-
дав! Де ж він помандрував.
Я листівочка завітала до цієї
сумної хати.
Добридень! Двоє діток і ста-
ренька мати; я прилетіла
вас утішати: Не журітеся!
Мене листівочку почитайте
та не журітеся. На картоці на
любимого свого тата подиві-
ться. Може доля наша на-
усміхнеться, і усе лихо
наше минеться. Як весну
поцілую і горе минеться.
Г. В. Гайдаренко. Владівосток
3-ці-нок 9 січня 1931 року.

ЗМІСТ

1918–1920. РЕПРЕСІЇ ПЕРІОДУ «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ»

1921–1941. РЕПРЕСІЇ ПЕРІОДУ НЕПУ. РЕПРЕСІЇ ПЕРІОДУ «ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ». РЕПРЕСІЇ ПЕРІОДУ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ»

1943–1991. РЕПРЕСІЇ ОСТАННІХ РОКІВ СТАЛІНЩИНИ РЕПРЕСІЇ ЧАСІВ «ВІДЛИГИ» ТА «ЗАСТОЮ»

Науково-документальне видання

Реабілітовані історією
Полтавська область
Книга перша

Науково-редакційний підрозділ–
Центр по дослідженню історії Полтавщини
Полтавської облдержадміністрації

Формат 70х100 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Обл.-вид. арк. 34,11. Ум. друк. арк. 28,3.
Зам. № . Наклад прим.

Видавництво «АСМІ».
2, Міщенка вул., Полтава 36011 Україна
Тел.: (05322) 2-57-69; тел./факс: (0532) 56-55-29
e-mail: tovasmi@mail.ru

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 955 від 06.08.2004, видане Державним комітетом
інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.